

Dalia Bukelevičiūtė

LIETUVOS IR ČEKOSLOVAKIJOS DVIŠALIŲ SANTYKIŲ DINAMIKA 1918–1939 METAIS

VU LEIDYKLA
1579
Vilniaus universiteto leidykla

LIETUVOS IR ČEKOSLOVAKIJOS DVIŠALIŲ SANTYKIŲ DINAMIKA 1918–1939 metais

Dalia Bukelevičiūtė

LIETUVOS IR ČEKOSLOVAKIJOS DVIŠALIŲ SANTYKIŲ DINAMIKA
1918–1939 metais

Monografija

UDK 327(474.5:437)(091)
BU–186

Apsvarstė ir rekomendavo spausdinti
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto taryba
(2009 m. spalio 28 d., protokolas Nr. 9)

Recenzavo:
prof. dr. J. Skirius (Vilniaus pedagoginis universitetas)
doc. dr. S. Kaubrys (Vilniaus universitetas)
doc. dr. L. Švec (Prahos Karolio universitetas)

Knygos leidimą rėmė
Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija
prie Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarijos

Knygos viršelyje kairėje – Kauno senamiesčio panorama nuo Aleksoto pusės.
XX a. trečiasis dešimtmetis. LCVA. P-29943.

ISBN 978–9955–33–528–3

© Dalia Bukelevičiūtė, 2010
© Vilniaus universiteto leidykla, 2010

Turinys

ĮVADAS 7
1. LIETUVOS IR ČEKOSLOVAKIJOS POLITINIO BENDRADARBIAVIMO KRYPTYS 24
1.1. Pirmieji Lietuvos ir Čekoslovakijos kontaktai: Lietuvos pripažinimas *de jure*, stojimas į Tautų Sąjungą ir diplomatinių santykių užmezgimas 24
1.2. Dvišalių diplomatinių santykių pagrindiniai bruožai 1921–1939 metais 31
1.2.1. Lietuvos atstovavimas Čekoslovakijoje 31
1.2.2. Čekoslovakijos atstovavimas Lietuvoje 45
1.2.3. Lietuvos ir Čekoslovakijos prezidentų vaidmuo palaikant dvišalius diplomatinius santykius 57
1.3. Čekoslovakijos pozicija dėl Lietuvos užsienio politikos problemų trečiajame dešimtmetyje 61
1.3.1. Lietuvos santykiai su Lenkija ir Vilniaus klausimas 1919–1920 metais 61
1.3.2. Lietuvos ir Lenkijos santykių problemiškumas 1923–1927 metais 67
1.3.3. Klaipėdos krašto problema ir Čekoslovakijos interesai ... 75
1.4. Čekoslovakijos požiūris į Baltijos Antantės sudarymą 1934 metais 79
1.5. Derybos dėl Rytų pakto 1934–1935 metais: Lietuvos ir Čekoslovakijos politinio bendradarbiavimo raiška 87
1.6. Lenkijos vaidmuo Lietuvos ir Čekoslovakijos užsienio politikoje 1934–1937 metais 99
1.7. Klaipėdos klausimo svarstymai Čekoslovakijos oficialiuosiuose sluoksniuose 1934–1939 metais 105
1.8. Lietuvos nuostatos dėl Čekoslovakijos ir Vokietijos politinių santykių 1934–1937 metais raidos 113
1.9. Čekoslovakijos laikysena Lenkijai 1938 metais įteikus ultimatumą Lietuvai 119
1.10. Čekoslovakijos ir Vokietijos santykių 1938–1939 metais vertinimai Lietuvoje 126

2. LIETUVOS IR ČEKOSLOVAKIJOS EKONOMINIŲ RYŠIŲ PLĖTRA 1918–1939 METAIS 141
2.1. Ankstyvasis 1918–1923 metų ekonominio bendradarbiavimo periodas 141
2.2. Lietuvos importo ir eksporto 1923–1929 metais apibūdinimas 150
2.3. Pasaulinės ekonominės krizės įtaka dvišaliams prekybos santykiams 157
2.4. Lietuvos ir Čekoslovakijos derybos ir susitarimai dėl prekybos1932–1939 metais 161
2.5. Lietuvos eksporto į Čekoslovakiją kryptys ketvirtajame dešimtmetyje ir kontingentų problema 176
2.6. Pasikeitusios Lietuvos importo politikos įtaka dvišalei prekybai 1932–1939 metais 188
2.7. Čekoslovakijos vaidmuo plečiant pramonę Lietuvoje 206

3. LIETUVOS IR ČEKOSLOVAKIJOS KARINIS BENDRADARBIAVIMAS 1918–1939 METAIS 216
3.1. Dvišalių karinių ryšių sklaida 216
3.2. Lietuvos karininkų kvalifikacijos kėlimas Čekoslovakijoje 224
3.3. Čekoslovakija – karinės technikos tiekėja Lietuvai 230

4. LIETUVOS IR ČEKOSLOVAKIJOS KULTŪRINIŲ RYŠIŲ SKLAIDA 1918–1939 METAIS 248
4.1. Publicistika, literatūra, kinas 248
4.2. Muzika ir teatras 261
4.2. Švietimas ir mokslas 276

Išvados 290
Summary 293
Šaltiniai ir literatūra 308
Priedai 318

ĮVADAS

Tyrimo problema. Darbo aktualumas ir naujumas

Lietuvos ir Čekijos ryšiai mezgėsi jau nuo viduramžių, kai stiprėjo jų galia ir įtaka Europoje. 1410 metų Žalgirio mūšyje kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės dalis kovojo J. Sokolo vadovaujami čekų daliniai, kovose dalyvavo ir J. Žička. Svarbiausiu Lietuvos suartėjimo su Čekija pagrindu tapo 1421 metais husitų pasiūlytas Čekijos sostas Vytautui Didžiajam. Priėmęs šį pasiūlymą Vytautas gavo titulą *Dominus et rex Bohemiae* arba *Postulatus rex Bohemiae*. Nors Vytautas niekada netapo realiu Čekijos valdovu, tačiau jo vietininkas Žygimantas Kaributaitis 1422 metais su lietuvių pulkais įžengė į Prahą (šis faktas buvo įvardijamas kaip svarbiausias Lietuvos ir Čekijos suartėjimas ir 1918–1939 metų Lietuvos spaudoje bei literatūroje, kai ypač buvo sureikšmintas Vytauto kultas). 1471–1526 metais Čekiją valdė Jogailaičių dinastija. Mokytis iš Lietuvos į Čekiją buvo vykstama jau nuo XIV amžiaus, o 1397 metais Lenkijos karalienė Jadvyga prie Prahos universiteto įkūrė Lietuvių kolegiją.

Antrojoje XIX a. pusėje, tautinio sąjūdžio metu, ėmė stiprėti lietuvių ir čekų tautinis bendradarbiavimas, Prahoje buvo išleistas ir pirmasis *Aušros* numeris. Baigiantis Pirmajam pasauliniam karui valstybių kūrimo perspektyvos tautiniu pagrindu buvo ne kartą aptartos tarp Lietuvos atstovų Jono Šliūpo ir Tomo Norus-Naruševičiaus bei čeko Tomášo Garrigue Masaryko. Po karo kardinaliai pasikeitusi Europos geopolitinė situacija vertė naujai susikūrusias valstybes ieškoti savosios vietos Versalio taikos suformuotoje erdvėje. Lietuvai, kaip ir Čekoslovakijai, dėl jų geopolitinės padėties savo pozicijas reikėjo įtvirtinti atsižvelgiant į dvi didžiąsias valstybes, t. y. Vokietiją ir Rusiją, kurios turėjo nemažą įtaką XIX amžiuje lietuvių, čekų ir slovakų nacionaliniam identitetui formuotis. Šių šalių galimą įtaką bendrai čekų ir slovakų valstybei ypač pabrėžė T. G. Masarykas[1]. Lietuvos istorikų ir politologų tvirtinimu, Vakarų valstybėms balansuojant tarp minėtų dviejų kontinentinių valstybių, Lietuva

[1] O. Krejčí. Geopolitika Středoevropského prostoru: Horizonty zahraniční politiky České republiky a Slovenské republiky. Praha, 2000. P. 157–162.

pirmojoje XX a. pusėje „kaip mainų objektas, turėjo perspektyvą atsidurti Rusijos arba Vokietijos įtakoje“, o ypač Rusijos[2]. Per visą nepriklausomybės laikotarpį Lietuva ir Čekoslovakija patyrė SSRS bei Vokietijos įtaką ir į tai atsižvelgdamos formavo savo užsienio politikos kryptis[3].

Istorikas O. Krejčí tvirtina, kad nuo XIX a. pradžios iki pat 1945 metų nacionalizmas buvo pagrindinė ideologija, skatinusi konfliktus tarptautiniuose santykiuose[4]. Lietuva susikūrė kaip unitarinė valstybė, o Čekoslovakijos pagrindą sudarė čekų ir slovakų tautos (1931 metais Čekoslovakijoje čekai ir slovakai sudarė tik 66,9 proc. visų šalies gyventojų), tačiau abiejose valstybėse svarbų vaidmenį vaidino ir tautinės mažumos. Tautinių klausimų aktualumas veikė Lietuvos ir Čekoslovakijos santykius su valstybėmis kaimynėmis bei tarpusavio politinį bendradarbiavimą[5]. Tautinių mažumų keliamos problemos, nacionalinių ir valstybinių interesų netapatumas, išryškėjęs ketvirtajame dešimtmetyje, vertė ieškoti bendrų sprendimo galimybių.

Lietuvos ir Čekoslovakijos bendradarbiavimui darė įtaką tai, kad jos neturėjo bendros sienos ir skyrėsi jų politinis bei ekonominis svoris Europos kontekste. Lietuva 1918–1939 metais geopolitiniu, geoekonominiu atžvilgiu buvo priskiriama prie mažųjų valstybių. (Lietuvos su Klaipėdos kraštu plotas buvo – 55 670 km^2, o Čekoslovakijos – 140 493 km^2.) Čekoslovakijoje gyveno penkis kartus daugiau gyventojų nei Lietuvoje. Čekoslovakija priskirtina prie vidutinių valstybių, tačiau ji buvo per „maža“ ir per „silpna“, kad tiesiogiai nepriklausytų nuo didžiųjų valstybių įtakos (Čekoslovakija, kaip ir Lenkija, buvo Prancūzijos rytinė sąjungininkė). Svarbus dvišaliams santykiams ir tas aspektas, kad vidutiniosios valstybės gali vaidinti svarbų vaidmenį didžiųjų valstybių strategijose, taip pat turėti įtakos galių balansui regiono lygmeniu[6]. Lietuvos ir Čekoslovakijos netolygi padėtis atsispindėjo ir ekonominiuose santykiuose, t. y. ekonominiu atžvilgiu mažosios valstybės kur kas labiau nei vidutinės priklauso nuo prekybos[7]. Lietuvos ekonominis suinteresuotumas Čekoslovakija buvo sutelktas į prekybos ryšių plėtrą bei investicijų pritraukimą.

---

2 N. Statkus, E. Motieka, Č. Laurinavičius. Geopolitiniai kodai. Vilnius, 2003. P. 118.

3 R. Lopata. Tarptautinių santykių istorija. Vilnius, 2001. P. 133–135.

4 O. Krejčí. Geopolitika Středoevropského prostoru: Horizonty zahraniční politiky České republiky a Slovenské republiky. Praha, 2000. P. 81.

5 Žr.: Geopolitikos akiračiai. Vilnius, 2004. P. 53–54.

6 N. Statkus, E. Motieka, Č. Laurinavičius. Geopolitiniai kodai. Vilnius, 2003. P. 70.

7 Ibidem. P. 71.

Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišaliai santykiai klostėsi permainingoje ir konfliktiškoje Rytų ir Vidurio Europos erdvėje. Čekija ir Slovakija neginčijamai istorikų sutarimu yra priskiriamos prie Vidurio Europos, t. y. Čekoslovakija egzistavo kaip tipiška šio kontinento valstybė. Lietuvos padėties klausimas yra daug labiau ginčytinas dalykas: Lietuva yra priskiriama Vidurio arba Vidurio Rytų Europai, jai tenka kartu su kitomis Pabaltijo šalimis svarbus Vidurio ir Šiaurės Europos jungiamosios grandies vaidmuo. Geopolitinis kontekstas turėjo tiesioginę įtaką Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių tyrimui: analizuojant, kaip keitėsi santykių dinamika, kokia buvo jos specifika, dvišalį bendradarbiavimą veikiant valstybėms kaimynėms Lenkijai bei Vokietijai, taip pat didžiosioms šalims Prancūzijai, D. Britanijai (kartais ir SSRS). Lietuvos ir Čekoslovakijos geopolitinė padėtis formavo ir dvišalių santykių palaikymo prioritetus, kurie plačiai analizuojami atsižvelgiant į abiejų šalių interesų kaitą. Lietuvos istorikas ir diplomatas Vytautas Žalys pripažįsta, kad Lietuvos tarptautinę padėtį „sunku net lyginti su Latvijos ar Estijos“, nes konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus ir Klaipėdos problema santykiuose su Vokietija „darė ją nepalyginti sunkesnę ir pavojingesnę“. Tad, jo nuomone, „Lietuvos padėtį prieškarinėje Europoje būtų galima lyginti nebent su ne mažiau sunkia Čekoslovakijos padėtimi“. Būtent Lenkijos ir Vokietijos veiksnys buvo pagrindinis aspektas, vertęs Lietuvos ir Čekoslovakijos oficialiuosius asmenis ieškoti artimesnio, dvišalio dialogo. Ir tai tik dar kartą pagrindžia V. Žalio teiginį, jog Vilniaus ir Klaipėdos klausimai ne tik buvo „nuolatinis Lietuvos politikų ir diplomatų galvos skausmas, bet ir perkėlė lietuviškosios diplomatijos veiklos lauką iš lokalinio į regioninį lygmenį“[8].

Į polemiką dėl Lietuvos ir Čekoslovakijos geopolitinės padėties būtų galima įtraukti ir žymaus čekų istoriko, mokslininko prof. Jano Křeno mintis, kuris teigė, jog Vidurio Europa dar prieš karą priklausė vadinamajam antraeiliam Europos ešelonui, ir jos pozicijos iš esmės nepasikeitė nei žlugus Austrijai–Vengrijai, nei susikūrus savarankiškoms valstybėms[9]. Jis linkęs trijų Pabaltijo valstybių padėtį po Pirmojo pasaulinio karo lyginti su Čekoslovakijos ir Jugoslavijos padėtimi, pabrėždamas, kad visos naujai susikūrusios valstybės dažnai buvo vertinamos skeptiškai, kaip dirbtinės konstrukcijos ir turėjo kurtis bei įrodyti savo gyvy-

[8] V. Žalys. Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940). I tomas. Vilnius, 2007. P. 18.

[9] J. Křen. Dvě století Střední Evropy. Praha, 2006. P. 375.

bingumą, o lenkai visada buvo pripažinta tauta, tačiau tai, kad neturėjo savo valstybės, buvo suvokiama kaip anomalija[10].

Reikėtų sutikti su Algimanto Kasparavičiaus daroma išvada, jog trečiojo XX a. dešimtmečio pirmojoje pusėje, kai Lietuvos valstybė dar tik formavosi ir iš esmės sprendėsi jos egzistencijos klausimas, Čekoslovakijos moralinė ir politinė-diplomatinė parama Lietuvai buvo itin svarbi. Kitaip tariant, tuomet Kaunas buvo priverstas branginti kiekvieną potencialų sąjungininką, o Čekoslovakija buvo viena iš tokių[11].

Atlikęs išsamią Lietuvos diplomatijos ir užsienio politikos analizę, V. Žalys Lietuvos užsienio politikoje pagal svarbą išskiria valstybes į atskirus lygmenis: svarbiausiomis valstybėmis jis laiko SSRS ir Vokietiją, antrajam lygmeniui priskiria Prancūziją ir D. Britaniją, o trečiajam pagal reikšmę veiksniui Lietuvos Vakarų politikos dimensijoje priskiria Italiją, pažymėdamas: „ryšiai su kitomis Rytų, Vidurio ir Vakarų Europos valstybėmis, su kuriomis Lietuva palaikė diplomatinius santykius, su retom išimtimis, didesniu intensyvumu nepasižymėjo. Kiek širdingesni santykiai buvo nusistovėję su Čekoslovakija.“[12] Tai, kad klostėsi širdingi Lietuvos ir Čekoslovakijos santykiai, pripažįsta ir A. Kasparavičius: „Lietuvos politiniai-diplomatiniai santykiai su Čekoslovakija tarp dviejų pasaulinių karų, taip pat ir trečiojo dešimtmečio pirmoje pusėje, klostėsi gana turiningai ir palankiai. Galbūt netgi palankiausiai iš visų kitų Centrinės ir Pietryčių Europos mažų ir vidutinių valstybių.“[13]

Lietuvos užsienio politikos architektai trečiajame ir ketvirtajame XX a. dešimtmečiais nuolat pabrėžė politinių klausimų svarbą ir aktualumą, ne išimtis ir palaikant santykius su Čekoslovakija. Čekoslovakijos politikos lyderiai vadovavosi kiek kitokia logika kurdami santykius su Lietuva ir kitomis Pabaltijo šalimis, visų pirma jų akys krypo į ekonominių santykių plėtrą ir į Lietuvą, Latviją, Estiją kaip į galimas naujas rinkas Čekoslovakijos prekėms. Politinių-ekonominių santykių pusiausvyra ir netolygus prioritetizavimas nulėmė Lietuvos ir Čekoslovakijos santykių raidą ištisus du dešimtmečius.

Šiuo aspektu svarbus ir pačios Čekoslovakijos egzistencinis klausimas tuometėje Europoje. Čekų istoriko Michalo Kopečeko teigimu, Čekoslovaki-

---

10 J. Křen. Dvě století ..., p. 362.

11 A. Kasparavičius. Kauno ir Prahos politinio-diplomatinio bendradarbiavimo paradoksai 1922–1925 metais // Lietuvos istorijos metraštis. 2003, Nr. 1, p. 112.

12 V. Žalys. Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940). Vilnius, 2007. P. 430, 432.

13 A. Kasparavičius. Kauno ir Prahos .., p. 104.

jos diplomatija turėjo laviruoti tarp ekonominių interesų ir politinės valios, nes esminė Čekoslovakijos užsienio politikos dilema – politinės orientacijos ir ekonominių interesų nesuderinamumas[14]. Politinėje srityje Čekoslovakija aiškiau orientavosi į Prancūziją, tačiau tai nebuvo matoma iš ekonominio bendradarbiavimo, net nepaisant to, kad tai buvo stengiamasi suaktyvinti. Piešingai politinei orientacijai svarbiausi ekonominiai Čekoslovakijos partneriai buvo Vokietija ir buvusios Austrijos–Vengrijos imperijos šalys.

Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišaliai valstybiniai santykiai 1918–1939 metais nebuvo patekę į Lietuvos istorikų akiratį. Ketvirtajame XX a. dešimtmetyje Adolfas Šapoka pirmasis ėmėsi išsamiai analizuoti kai kuriuos istorinius lietuvių ir čekų ryšius. Jis daugiausiai gilinosi į sena praeitimi tapusius įvykius. Vėliau istorikų dėmesys koncentravosi į atskirus lietuvių ir čekų santykių aspektus; jie atskleisti tik labai fragmentiškai, analizuojant įvairius politinius, kultūrinius, istorinius procesus. Tiesa, šiame kontekste labai svarbus yra lingvistinis, etnografinis aspektas, kuriam pastaruoju metu vis daugiau Lietuvos mokslininkų ima skirti dėmesį[15].

Tiriant Lietuvos tarptautinę padėtį 1918–1939 metais, daugiausia dėmesio buvo skirta didžiosioms valstybėms bei Lietuvos valstybėms kaimynėms, kurios ne tik tiesiogiai veikė, bet iš esmės ir nulėmė Lietuvos ekonominių ir politinių procesų raidą, o didžiųjų šalių interesai sužlugdė savarankiškos Lietuvos egzistavimą. Lietuvos istoriografijos tyrimai koncentravosi į Lietuvos valstybės interesų, ryšių ir dvišalių santykių tyrimus ypatingą dėmesį skiriant Rytų ir Vakarų Europai.

1918–1939 metų Lietuvos ryšiai su kitomis Vidurio Europos valstybėmis (išskyrus Lenkiją[16]) išsamiau nebuvo tirti. Tiesa, pastarąjį dešimtmetį Lietuvos istorikai išskirtinį dėmesį rodė Lietuvos ir Šiaurės Europos šalių tarpusavio ryšiams atskleisti. Vidurio Europos kontekstas ilgą laiką buvo tarsi „neatrastoji žemė“. Istorinių ištakų tyrimus skatina lietuvių ir čekų bei slovakų tautų išsivadavimas iš SSRS įtakos, sparčiai besikeičianti politinė padėtis Europoje. Čekijos ir Slovakijos santykių su Lietuva ištakos verčia atsigręžti į Lietuvos ir Čekoslovakijos ryšius, jų prioritetus ir svarbiausius aspektus.

---

14 J. Vykoukal a kol. Visegrád: možnosti a meze středoevropské spolupráce. Praha, 2003. P. 34.

15 Reikėtų išskirti Lietuvos ir Čekijos Respublikos mokslininkų parengtą bendrą darbą: J. Zaborskaitė, I. Lemeškin. Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas. I tomas. Vilnius, 2008. 920 p.

16 R. Žepkaitė. Diplomatija imperializmo tarnyboje.Vilnius, 1980. 314 p.; Č. Laurinavičius. Politika ir diplomatija: lietuvių tautinės valstybės tapsmo ir raidos fragmentai. Kaunas, 1997. 303 p.

Tiriamasis darbas ir problematika siekia suteikti impulsą naujiems istoriografijos interesams, naujoms tyrimo kryptims, susijusioms su nors ir ne kaimyninėmis, bet su „netolimomis“ valstybėmis.

Tyrimo objektas

Darbo tyrimo objektas – Lietuvos ir Čekoslovakijos santykių raidos pagrindiniai bruožai, veiksniai ir aspektai 1918–1939 metais. Atsižvelgiant į tai, kad tiek mažosioms, tiek vidutinėms valstybėms didelę įtaką darė didžiosios valstybės, svarbiu dvišalių santykių tyrimo dalyku tampa jų raiška erdvės ir laiko atžvilgiu. Erdvės aspektas ypač svarbus dėl to, kad Lietuva ir Čekoslovakija nebuvo valstybės kaimynės, jas skyrė Vokietija ir Lenkija. Minėtos dvi šalys darė tiesioginį poveikį Lietuvos santykių su Čekoslovakija raidai. Kita vertus, valstybių politinis egzistavimas buvo veikiamas Anglijos ir Prancūzijos nuostatų. Lietuvos ir Čekoslovakijos bendradarbiavimui nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio turėjo įtakos Vokietijos užsienio politikos kryptys bei besikeičianti Europoje jėgų pusiausvyra.

Chronologinės darbo ribos: nuo 1918 metų – Lietuvos ir Čekoslovakijos valstybių susikūrimo iki 1939 metų – Čekijos–Slovakijos valstybės likvidavimo. Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišaliams santykiams svarbūs 1932–1933 metai, kurie žymi tam tikrą abiejų valstybių bendradarbiavimo takoskyrą. Galima teigti, kad nuo šio laikotarpio ima kisti ne tik politinio bendradarbiavimo principai dėl pasikeitusios didžiųjų valstybių įtakos ir jėgų pusiausvyros, bet ir iš esmės po pasaulinės ekonominės krizės perorientuojami ūkiniai bei prekybiniai abiejų šalių interesai. Dėl konkrečių tarptautinių santykių permainų vyksta ir karinio Lietuvos ir Čekoslovakijos bendradarbiavimo pakitimai.

Atskleidžiamas abiejų šalių oficialiųjų sluoksnių požiūris į svarbiausias šalių problemas, jų kėlimą tarptautiniu lygiu, požiūrį į dvišalių santykių plėtotę. Plačiai analizuojami ne tik politiniai santykiai, bet ir keliamas klausimas – kaip dvišalių santykių plėtotę paveikė ekonominis bendradarbiavimas, Čekoslovakijos interesai plėsti eksportą į Lietuvą. Dalis, skirta ekonominių santykių plėtrai, reikšminga tuo, kad joje analizuojama Lietuvos pramonininkų ir prekybininkų interesų raiška. Nuodugniai tirta Lietuvos prekybos politikos pasikeitusi strategija Čekoslovakijos atžvilgiu – Lietuvos suinteresuotumas išlyginti prekybos balansą eksportuojant žemės ūkio produktus. Svarstomos Čekoslovakijos pramonininkų suinteresuotumo gauti valstybinių užsakymų iš Lietuvos priežastys.

Skiriama dėmesio dvišalių kultūrinių ryšių plėtotei: Lietuvos menininkai vyko studijuoti į Čekoslovakiją, o Čekoslovakijos menininkai pristatė savo pasiekimus Lietuvos publikai. Taip pat atskleista ypatingo draugiškumo raiška kariniuose santykiuose trečiajame dešimtmetyje ir Lietuvos pasitikėjimas Čekoslovakijos karine pramone ketvirtajame dešimtmetyje. Lietuvos ir Čekijos neskelbtos archyvinės medžiagos analizė leidžia atskleisti daugialypių dvišalių santykių dinamiką, tam tikrų ryšių aktualumą priklausomai nuo laiko ir aplinkybių, skirtingus interesus, netapatų dvišalių santykių traktavimą. Dvišalių santykių kryptyse ieškoma bendrų sąlyčio taškų, į Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalį bendradarbiavimą žvelgiant kaip į vientisą procesą.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Šio darbo tikslas – ištirti Lietuvos ir Čekoslovakijos tarpusavio santykius 1918–1939 metais, įvertinti tarptautinės politikos įtaką bei atskleisti minėtu laikotarpiu išryškėjusias tarpusavio santykių tendencijas. Analizuojant neskelbtus dokumentus ir aktualią literatūrą tiriamos keturios pagrindinės santykių kryptys, priklausomai nuo konkretaus tiriamojo laikotarpio, jos viena kitą papildo, keičiasi jų svarba. Iškelti šie uždaviniai:

1. Nustatyti Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių prioritetus, atskleisti jų nesutaptį ir dėl to atsiradusią įtampą arba „nesusikalbėjimą“.
2. Išryškinti svarbiausius Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalės užsienio politikos klausimus, tarpusavio bendradarbiavimo tendencijas bei diplomatų pozicijos svarbą tam tikrais klausimais, ypač dėl santykių su Lenkija bei Vokietija:
   a) atskleisti Lietuvos politinės paramos iš Čekoslovakijos ieškos aspektus ir pastangas, siekiant trečiajame dešimtmetyje sureikšminti Vilniaus ir Klaipėdos klausimo sprendimą tarptautiniu lygiu;
   b) išanalizuoti ketvirtojo dešimtmečio Europos problemų kontekste išryškėjusį Lietuvos ir Čekoslovakijos politinį bendradarbiavimą, pabrėžiant derybų dėl Rytų pakto svarbą, Čekoslovakijos poziciją Lietuvai, Latvijai ir Estijai sudarant Baltijos Antantę.
3. Tiriant Čekoslovakijos suinteresuotumą Lietuvos rinka, atskleisti Čekoslovakijos oficialiųjų asmenų motyvaciją ir jos svarbiausius pokyčius 1921–1939 metais, išanalizuoti Čekoslovakijos kapitalo skverbimąsi bei šios šalies stambių pramonės įmonių interesus gauti užsakymų Lietuvoje.

Išryškinti Lietuvos poziciją ir jos kaitos bruožus performuojant prekybos su Čekoslovakija prioritetus ketvirtajame dešimtmetyje. Atskleisti oficialiųjų asmenų vaidmenį formuojant dvišalės prekybos politiką po pasaulinės ekonominės krizės, ypač dvišalėmis derybomis.

4. Pabrėžti ir išanalizuoti pagrindines karinio bendradarbiavimo tendencijas ir pagrindinius bruožus, jų kaitą, įtaką dvišalių santykių plėtotei.

5. Ištirti kultūrinių santykių sklaidą, jų reikšmę dvišaliams santykiams; atskleisti svarbiausius bendradarbiavimo meno, muzikos, teatro, knygų leidybos, mokslo srityse aspektus.

Istoriografija

Lietuvos istorikai daugiausia dėmesio aptariamuoju laikotarpiu yra skyrę tarptautiniams santykiams tirti, ypač pabrėždami Lietuvos ryšius su didžiosiomis valstybėmis: Lietuvos ir Sovietų Rusijos tarpusavio santykių kryptis yra analizavę istorikai Česlovas Laurinavičius ir Algimantas Kasparavičius[17], Lietuvos santykius su D. Britanija ir Prancūzija tyrė Aldona Gaigalaitė, Regina Žepkaitė, Robertas Žiugžda[18], Lietuvos ir JAV santykius analizavo Juozas Skirius[19], Lietuvos santykius su Vokietija – Petronėlė Žostautaitė, Balys Daščioras[20], Lietuvos santykius su Latvija – Zenonas Butkus[21]. Minėti tyrimai siejasi ir su Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišaliais santykiais, nes yra plačiai analizuotos tarptautinių santykių aplinkybės, Lietuvos užsienio politikos kryptys. Per pastarąjį dešimtmetį dėmesys atkreiptas ir į Lietuvos santykius su Šiaurės Europos šalimis: monografiją apie Lietuvos ir Danijos ryšius

---

17 Č. Laurinavičius. Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis. Vilnius, 1992. 215 p.; A. Kasparavičius. Didysis X Lietuvos užsienio politikoje.Vilnius, 1996. 399 p.

18 A. Gaigalaitė. Lietuva Paryžiuje 1919 metais. Kaunas, 1999. 215 p.; A. Gaigalaitė. Anglijos kapitalas ir Lietuva 1919–1940 m. Vilnius, 1986. 167 p.; R. Žepkaitė. Diplomatija imperializmo tarnyboje. Vilnius, 1980, 314 p.; R. Žepkaitė. Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1938 m. Kaunas, 1986. 189 p.; R. Žepkaitė. Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922).Vilnius, 1973. 193 p.; R. Žiugžda. Po diplomatijos skraiste. Vilnius, 1973. P. 240; R. Žiugžda. Vokietijos ir Lietuvos santykiai 1919–1940. Vilnius, 1981. 66 p.

19 J. Skirius. Lietuvos užatlantės diplomatija 1918–1929 m.: santykių su JAV politiniai ir ekonominiai aspektai.Vilnius, 1995. 184 p.

20 P. Žostautaitė. Klaipėdos kraštas 1923–1939 m.Vilnius, 1992. 405 p.; B. Daščioras. Lietuvos ir Vokietijos ekonominių santykių raida 1919–1929 m. Vilnius, 1983. 207 p. (istorijos mokslų kandidato disertacija).

21 Z. Butkus. Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais. Vilnius, 1993. 159 p.

paskelbė Vaidotas Mažeika, ryšius su Skandinavijos valstybėmis analizavo Sandra Grigaravičiūtė, Saulius Pivoras[22].

Lietuvos istoriografijoje pasirodė didelės apimties, išsamūs darbai, analizuojantys svarbius Lietuvos užsienio politikos klausimus, kurie vienaip ar kitaip susiję ir su Čekoslovakijos valstybės užsienio politikos interesais, pateikiami užsienio politikos atskirų faktų vertinimai, jų įtaka geopolitiniam kontekstui ir Lietuvos valstybės egzistencijai. V. Žalys parengtą tyrimą skyrė Lietuvos užsienio politikos tendencijoms trečiajame dešimtmetyje, kuriame pateikiami ir Lietuvos santykių su Čekoslovakijos valstybe vertinimai, prof. Z. Butkus išsamiame dokumentų rinkinio įžanginiame žodyje apžvelgia Baltijos valstybių ypatumus dviprasmiškomis užsienio politikos aplinkybėmis[23]. Istorikas A. Kasparavičius Lietuvos ir Vatikano tarpusavio santykių kontekste dažnai įžvelgdavo panašumų ar tam tikrų politinių analogų Čekoslovakijos politiniuose žingsniuose[24].

Pastarąjį dešimtmetį čekų istorikai vis dažniau analizuodami Vidurio Europos egzistencinius klausimus juos lygina su Baltijos šalių padėtimi. Paminėtinas čekų istoriko J. Křeno išsamus tyrimas, kuriame naujai pateikiama Vidurio Europos šalių istorija, taip pat L. Šveco parengtas atskiras skyrius Baltijos valstybių apžvalgai analizuojant jų vaidmenį Vidurio Europos kontekste[25].

Su darbo problematika susijusių tyrimų nėra gausu, Lietuvos ir Čekoslovakijos santykiai analizuoti fragmentiškai, kai kuriais aspektais. Dvišalių santykių raida niekada nebuvo tirta kaip visuma ar vientisas procesas. Pabrėžtina, kad Lietuvos istorikai taip pat pamažu rodo susidomėjimą Lietuvos ir Čekoslovakijos santykiais. Straipsnį, analizuojantį 1922–1925 metų dvišalius politinius ir diplomatinius šalių ryšius, požiūrį į didžiąsias

---

22 V. Mažeika. Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940 metais. Vilnius, 2002. 343 p.; S. Grigaravičiūtė. Skandinavija Lietuvos diplomatijoje 1918–1940 metais. Vilnius, 2002. 291 p.; S. Pivoras. Švedija ir Lietuvos pripažinimas *de jure* // Lituanica. 1999, Nr. 4, p. 32–49; S. Pivoras. Klaipėdos pripažinimas Lietuvai ir Švedija (1923–1924) // Kultūros barai. 2001, Nr. 3, p. 73–77; S. Pivoras. Lietuvos–Lenkijos konfliktas dėl Vilniaus ir Švedija (1920–1924) // Kultūros barai. 2000, Nr. 6, p. 57–61.

23 V. Žalys. Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940). Vilnius, 2007. 583 p.; Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais. Vilnius, 2008. 882 p.

24 A. Kasparavičius. Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika. Vilnius, 2008. 762 p.

25 J. Křen. Dvě století ..., p. 1109; J. Vykoukal a kol. Visegrád: možnosti a meze středoevropské spolupráce. Praha, 2003. 405 p.

valstybes, paskelbė Algimantas Kasparavičiaus[26]. S. Grigaravičiūtė ėmėsi tirti Lietuvos ir Čekoslovakijos konsulinius ryšius, konsulų paskyrimo ir atšaukimo aplinkybes[27]. Plačiai ir išsamiai analizuotos Lietuvos diplomatų Donato Malinausko ir Dovo Zauniaus biografijos, atskleidžiant jų veiklos Prahoje ypatybes; paskelbtos atskiros monografijos [28].

Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišaliai politiniai klausimai tam tikrais aspektais atskleisti knygoje *Lietuvos užsienio reikalų ministrai,* kurios autoriai yra A. Gaigalaitė, J. Skirius, A. Kasparavičius ir A. Veilentienė[29]. Tiriant ekonominių ir ūkinių ryšių raidą reikšminga Domo Cesevičiaus paskelbta monografija[30].

Valstybių ekonominių ryšių tyrimui ypač svarbūs straipsniai aktualiomis Lietuvos ekonomikos problemomis, skelbti žurnaluose *Tautos ūkis* ir *Lietuvos ūkis*. Straipsniuose keliami ūkio raidos, naujų rinkų paieškos, Lietuvos eksporto plėtros bei Lietuvos valstybės užsienio prekybos politikos klausimai, tai ypač pabrėžiama Antano Jakobo, Juozo Purickio, G. Valančiaus straipsniuose[31].

Tam tikri kultūrinių santykių plėtotės aspektai atspindėti Antano Karoso-Karosevičiaus, Daivos Kšanienės, Danutės Petrauskaitės darbuose bei įvairių autorių sudarytame veikale *Lietuvos kultūros tyrinėjimai* (sud. S. Juknevičius)[32]. Čekų muzikos ir kultūros indėlis į Lietuvos visuomeninį bei kultūrinį gyvenimą, atskirų asmenybių ryšys su čekų muzika, menu, muzikos klasikais atskleistas Lietuvos muzikos istorijos tyrėjų darbe, skirtame Lietuvos muzikos istorijai[33]. Atskirais valstybių karinio bendradarbiavimo klausimais yra rašę Algimantas Liekis, Gintautas Surgailis bei Jo-

---

26 A. Kasparavičius. Kauno ir Prahos ..., p. 103–132.

27 S. Grigaravičiūtė. Lietuvos ir Čekoslovakijos konsuliniai ryšiai 1921–1940 // Lietuva ir Čekija. 2004, Nr. 5–7, p. 139–173.

28 R. Lopata. Nepriklausomybės akto signataras Donatas Malinauskas. Trakai–Vilnius, 1997. 258 p.; A. Gerutis. Dovas Zaunius. Clevelend, 1982. 560 p.

29 Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940. Kaunas, 1999. 428 p.

30 D. Cesevičius. Lietuvos ekonominė politika 1918–1940. Vilnius, 1995, 135 p.

31 A. Jakobas. Mūsų 1924 m. prekybinis balansas // Lietuvos ūkis. 1925, Nr. 3, p.115–119; J. Purickis. Pastabos apie ūkio krizės perspektyvas // Tautos ūkis. 1932, Nr. 10, p. 281–283; J. Purickis. Importo siaurinimo klausimu // Tautos ūkis. 1932, Nr. 11, p. 301–303; G. Valančius. Lietuvos ūkis 1931 m. // Tautos ūkis. 1932, Nr. 1, p. 3–7.

32 A. Karosas-Karosevičius. Pirmieji Lietuvos dainininkai. Vilnius, 1992, 128 p.; D. Kšanienė. Muzika Klaipėdos krašte. Kaunas, 1996. 189 p.; D. Petrauskaitė. Klaipėdos muzikos mokykla 1923–1939 m. Klaipėda, 1998, 335 p.; Lietuvos kultūros tyrinėjimai. Vilnius, 1996, t. 2, 342 p.

33 Lietuvos muzikos istorijos II knyga. Nepriklausomybės metai 1918–1940. Vilnius, 2009. 798 p.

nas Vaičenonis, o apie karininkų studijas užsienyje publikaciją paskelbusi A. Gaigalaitė[34]. Kai kuriuos Lietuvos ir Čekoslovakijos karinio bendradarbiavimo klausimus yra apžvelgęs Vidas Grigoraitis darbe, analizuojančiame Lietuvos karinės technikos raidą[35].

Lietuvoje nuo 2002 metų leidžiamas leidinys *Lietuva ir Čekija* (anksčiau Čekija–Lietuva), kurio pagrindinis tikslas – atskleisti abiejų tautų kultūrinius ryšius ir istorines ištakas, panašumus, bendradarbiavimą. Darbe remtasi Egidijos Kaulakytės ir Ritos Nomicaitės parengtais straipsniais, kuriuose nagrinėjami ryšiai muzikos ir teatro srityje, Petro Algio Mikšos straipsniais apie Lietuvių–čekoslovakų draugiją Kaune 1938 metais bei Lietuvos karininkų studijas Čekoslovakijoje[36].

Lietuvos ir Čekoslovakijos santykius 1918–1939 metais išsamiau yra analizavę tik čekų istorikai. Reikšmingas šiuo požiūriu istoriko Lubošo Šveco darbas *Československo a pobaltské státy (Čekoslovakija ir Pabaltijo valstybės)*[37], kuriame Lietuvos ir Čekoslovakijos santykiai yra vienas iš jo tyrimo interesų, nes šių šalių santykiai analizuojami lygia greta arba kartu su Čekoslovakijos–Latvijos ir Čekoslovakijos–Estijos santykiais. Į Lietuvą žvelgiama labiau kaip į sudedamąją viso Pabaltijo konteksto dalį, išskiriant specifines Vilniaus ir Klaipėdos krašto problemas. Lietuva, Latvija ir Estija yra lyginamos, ieškant bendrų sąlyčio taškų, bendrų santykių su Čekoslovakija analogijų. Pažymėtina, kad autorius daug dėmesio savo veikale skyrė Čekoslovakijos ir Latvijos santykių analizei. L. Švecas yra vienintelis istorikas, atskirai tyręs Čekoslovakijos ir Lietuvos santykių raidą, analizavęs archyvinę ir publikuotą medžiagą, išanalizavęs politinių santykių sklaidos aspektus. Jo darbe pabrėžiamas Čekoslovakijos valstybės požiūris ne tik į Pabaltijo valstybių egzistenciją, bet ir

---

34 A. Liekis. Lietuvių karyba ir ginkluotė. Vilnius, 2002. 1263 p.; A. Liekis. Lietuvos karo aviacija. Vilnius, 1999. 759 p.; G. Surgailis. Lietuvos kariuomenė 1918–1998 m. Vilnius, 1998. 148 p.; G. Surgailis. Lietuvos kariuomenės vadai.Vilnius, 1992. 190 p.; J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939) // Darbai ir dienos. 2000, t. 21, p.131–176; A. Gaigalaitė. Lietuvos kariuomenės karininkai // Mokslas ir gyvenimas. 2002, Nr. 12, p. 131–176.

35 V. Grigoraitis. Lietuvos kariuomenės technika 1918–1940 m. Vilnius, 2009. 271 p.

36 E. Kaulakytė. „Žmonės ant ledo“ 1939-ais“ // Čekija–Lietuva, 2001, Nr. 1–2, p. 41–44; E. Kaulakytė. Dainavęs apie laisvės troškulį // Čekija–Lietuva, 1999, Nr. 2, p. 6–10; R. Nomicaitė. „Klestinti muzikos šalis“ – svarbiausios Vlado Jakubėno mintys apie čekų muziką // Lietuva ir Čekija, 2003, Nr. 2–4, p. 234–247; P. A. Mikša. Lietuvių–čekoslovakų draugija Kaune 1938 m. // Čekija–Lietuva. 1996, Nr. 2(6), p. 10–19; P. A. Mikša. Lietuvos karininkų studijos Čekoslovakijoje // Lietuva ir Čekija. 2004, Nr. 5–7, p. 198–294.

37 L. Švec. Československo a pobaltské státy. Praha, 2001. 352 p.

į Pabaltijį kaip atskirą Rytų Europos regioną, kaip rinką šalies ekonominei ekspansijai. Ekonominiai ryšiai tirti atsižvelgiant į politinių santykių raidą. Nors ir fragmentiškai, atkreiptas dėmesys į kultūrų santykius.

Dvišalių santykių aspektams išryškinti buvo remtasi L. Šveco paskelbtomis publikacijomis. Ypač vertingas straipsnis, kuriame išsamiai analizuojamos Čekoslovakijos pripažinimo *de jure* trijų Pabaltijo valstybių aplinkybės, apžvelgiami pirmieji lietuvių kontaktai su čekų politikais ir diplomatais 1918–1922 metais, atskleidžiamos Čekoslovakijos oficialiųjų asmenų pozicijos dėl savarankiškos Lietuvos valstybės egzistavimo[38]. Analizuodamas Pabaltijo valstybių atstovų Čekoslovakijoje kultūrinį ir politinį aktyvumą, L. Švecas yra skyręs dėmesio ir lietuvių įkurtoms organizacijoms[39].

Čekoslovakijos ir Lietuvos diplomatų tarpusavio kontaktus atskiruose straipsniuose analizavo ir čekų istorikas Jindřichas Dejmekas. Tirdamas Rytų ir Vidurio Europos geopolitinę erdvę, jis skyrė dėmesio ir Lietuvos politinėms problemoms. Lietuvos problematikos aspektas išryškintas straipsniuose apie saugumo paktų sudarymą Europoje, Rytų paktą bei studijose, skirtose Čekoslovakijos ir Lenkijos tarpusavio santykių ir problemų analizei[40]. Lenkijos agresyvios politikos interesai tiek Lietuvos, tiek Čekoslovakijos atžvilgiu atskleidžiami ir lyginami minėto mokslininko parengtoje monografijoje[41]. Tiesa, J. Dejmeko tyrimai grindžiami daugiausia Čekijos Respublikoje esančių archyvų medžiagos analize. Lietuvos aspektas įpinamas ir į išsamų J. Dejmeko straipsnį, analizuojantį E. Benešo asmenybės įtaką užsienio politikos formavimuisi, ypač trečiajame XX a. dešimtmetyje[42]. L. Švecas ir J. Dejmekas yra paskelbę straipsnių analizuojančių Čekoslovakijos diplomatų, rezidavusių Kaune, Jaroslavo Galios ir Jano Skalickio asmenybes, jų veiklą Kaune,

---

38 L. Švec. Ruská otázka a problém uznání nezávislosti pobaltských států v československé zahraniční politice v letech 1918–1921 // Český časopis historický. 1994 /1996, č. 2, p. 303–337.

39 L. Švec. Kulturní styky ČR s pobaltskými republikami mezi dvěma světovými velkami // Slovanský přehled. 1992, č. 4, p. 427–435.

40 J. Dejmek. Edvard Beneš a Polska międzywojenna // Dzieje Najnowsze. 2000, č. 3, p. 89–118; J. Dejmek. Litwa a projekty bezpieczeństwa w Europie północno wschodniej w pierwszej połowie lat trzydzietych // Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wshodniej. Roč. XXXIV, p. 69–95; J. Dejmek. Ministr Jozef Beck a jeho zahraniční politika v pohledu Československých diplomatů 1932–1939 // Slovanské historické studie. 1997, č. 23, p. 105–143.

41 J. Dejmek. Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX století (1918 až 1992). Praha, 2002.

42 J. Dejmek. Edvard Beneš a fenomén Ruska merzi světovými velkami // Slovanský přehled. 2001. č. 2, p.165–188.

kontaktus su oficialiaisiais Lietuvos asmenimis[43]. Išskirtini ir kiti čekų autoriai, ypač Roberto Kvačeko, Věros Olivovos darbai bei Antonino Klimeko ir Eduardo Kubů knyga, skirta Čekoslovakijos užsienio politikos analizei 1918–1939 metais[44].

Analizuojant daugiaplanius valstybių tarpusavio santykius svarbūs informacijos šaltiniai yra išleisti straipsnių rinkiniai. Visų pirma minėtinas čekų ir lietuvių kalbomis išleistas leidinys *Česko–litevské vztahy v průběhu staletí (Čekų–lietuvių santykiai amžių bėgyje)*, (sud. L. Řeháčekas ir L. Švecas), kuris buvo parengtas 1995 metais įvykusios konferencijos pagrindu[45]. Šiame rinkinyje atspindėti įvairūs dviejų tautų ir valstybių santykių aspektai, skirta dėmesio L. Šveco straipsniui apie politinius ryšius 1921–1926 metais, Danutės Palionytės darbui apie šalių bendradarbiavimą muzikos srityje, Zigmanto Kiaupos parengtam straipsniui apie Adolfo Šapokos lankymąsi Prahoje[46]. Vilniaus ir Prahos Karolio universitetų ryšiams atskleisti, taip pat pabrėžiant lietuvių ir čekų lingvistikos klausimus, 1981 metais Prahoje čekų kalba buvo išleistas straipsnių rinkinys *Praha–Vilnius* (sud. J. Petras ir L. Řeháčekas), o knygoje yra remiamasi L. Řeháčeko tyrimu apie baltistikos studijas Prahos universitete[47]. Dvišalių ekonominių santykių analizei buvo svarbūs ne tik čekų, bet ir britų autorių veikalai[48]. Čekų istorikas Ivo Pejčochas atskirą darbą skyrė čekų gamyklos ČKD gamintų ginklų analizei, nemažai dėmesio skirdamas ir Lietuvos užsakytų pagaminti tankų techninėms bei politinėms peripetijoms atskleisti[49].

---

43 L. Švec. Hudebník v diplomacii: Jaroslav Galia (1875–1941) // Slovanský přehled. 1999, č. 2, p. 149–163; J. Dejmek. První Československý vyslanec na Litvě // Mezinárodní politika, 1994, č. 7, p. 31–33.

44 R. Kvaček. Nad Evropou zataženo. Praha, 1966, 450; R. Kvaček. Osudova třicata léta // Historický obzor. 1993, č. XI, p. 253–256; R. Kvaček. Podoba a vývoj prvního československého státu 1918–1938 // Historický obzor. 1993. č. IX, p. 204–209; V. Olivová. Dějiny první republiky. Praha, 2000, 3555 p.; A. Klimek, E. Kubů. Československá zahraniční politika 1918–1938. Praha, 1995. 128 p.

45 Česko–litevské vztahy v průběhu staletí (Čekų–lietuvių santykiai amžių bėgyje). Praha, 1998. 141 p.

46 L. Švec. Litva v systému československých zhraničních vztahů v letech 1921–1925/26 // Česko–litevské vztahy v průběhu staletí. Praha, p. 64–74; D. Palionytė. Čekų kompozitorių mokykla ir lietuvių profesionalų muzikos keliai // Česko–litevské vztahy v průběhu staletí. Praha, 1998, p. 102–110; Z. Kiaupa. Adolfo Šapokos apsilankymo Prahoje 1930–1932 m. istoriografinis derlius // Česko–litevské vztahy v průběhu staletí. Praha, 1998, p. 83–91.

47 L. Řeháček. Baltistika na pražské univerzitě (1848–1978) // Praha–Vilnius, Praha, 1981. P. 45–63.

48 Dějiny hospodařství českých zemí od počátku industrializace do současnosti 1918–1945. Praha, 1995, 219 p.; The economic history of Easten Europe 1919–1975. Oxford, 1985, Vol. I, 616 p.

49 I. Pejčoch. Tanky Praha: histrie obrněných vozidel ČKD 1918–1956. Cheb, 2007. 303 p.

Šaltiniai

Archyvinės medžiagos tyrimas buvo vienas iš svarbiausių ir pagrindinių darbo šaltinių. Daugiausia dėmesio buvo skiriama diplomatiniam susirašinėjimui tarp valstybių užsienio reikalų ministerijos diplomatų, taip pat naudotasi kita diplomatų siųsta korespondencija, sukaupta Lietuvos ir Čekijos Respublikos archyvuose.

Siekiant nustatyti ir išanalizuoti Lietuvos oficialiųjų asmenų suinteresuotumą plėsti ryšius su Čekoslovakija, ieškoti politinio ir ekonominio sutarimo, buvo naudotasi Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomais dokumentais. Kadangi tyrimo objektas yra dvišalių santykių raida, tai vienas iš svarbiausių šaltinių buvo Užsienio reikalų ministerijos fondas (f. 383), kuriame ne tik sukaupti tiesioginio diplomatų susirašinėjimo su ministerija dokumentai, bet ir šios ministerijos nurodymai atstovui Prahoje, ministrų bei pasiuntinių *Pro memoria*, įvairios susitikimų su Čekoslovakijos atstovais ataskaitos. Dalis politinių pranešimų iš Prahos, ypač rašytų ketvirtajame dešimtmetyje, yra saugoma Lietuvos pasiuntinybės Londone fonde (f. 648).

Minėtame archyve saugomi dokumentai atspindi įvairius Lietuvos valstybės gyvenimo aspektus. Analizuojant Lietuvos ir Čekoslovakijos ekonominių ryšių plėtrą buvo remtasi medžiaga, esančia Finansų ministerijos Prekybos ir pramonės departamento fonde (f. 388), Finansų ministerijos Prekybos, pramonės ir amatų rūmų fonde (f. 987) bei Užsienio reikalų ministerijos fondo Ekonomikos departamento dalyje (f. 383, ap. 9). Svarbiausi dokumentai: Lietuvos pasiuntinybės Prahoje ekonominių ryšių plėtros ataskaitos, pasiuntinybės ir įvairių ministerijų susirašinėjimas su atskiromis firmomis ir stambiomis įmonėmis, įvairūs tarpusavio bendradarbiavimo projektai ir sutartys, Užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamento biuleteniai apie susitarimus su Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija dėl prekybos plėtros ir kita. Kai kuriuos kultūrinių santykių plėtros aspektus galima analizuoti remiantis dokumentais, esančiais Švietimo ministerijos (f. 391) bei Vytauto Didžiojo universiteto (f. 631) fonduose. Čia sukaupti dokumentai daugiausiai atspindi Lietuvos studentų mokymąsi Čekoslovakijos universitetuose, yra jų asmeninės studijų bylos, ministerijos įsakymai dėl stipendijų skyrimo ir studentų siuntimo į užsienio valstybes. Iš Vytauto Didžiojo universiteto fondo daugiausia naudotasi dokumentais, tiesiogiai susijusiais su Evangelikų teologijos fakulteto įkūrimu, jo veiklos kryptimis ir dėstytojų kunigų atvykimu iš Slovakijos dirbti šiame universitete.

Lietuvos ir Čekoslovakijos karinį bendradarbiavimą atskleidžiantys dokumentai sukaupti net keliuose fonduose. Svarbiausi iš jų yra Krašto apsaugos ministerijos fonde (f. 384) bei šios ministerijos atskirų padalinių fonduose: Ginklavimosi valdybos (f. 3), Kariuomenės štabo 1918–1940 m. (f. 929), Karo technikos valdybos (f. 1364), Karo aviacijos ir jos dalių (f. 1323) fonde. Daugiausia remtasi medžiaga, kurioje atsispindi Lietuvos krašto apsaugos ministerijos susirašinėjimas su kitomis ministerijomis dėl karininkų siuntimo į Čekoslovakiją bei karinės technikos pirkimo. Daug dėmesio skirta Lietuvos karo atašė Čekoslovakijoje Balio Giedraičio raportams. Ypač svarbus buvo Kariuomenės štabo fondas, kuriame yra įvairūs karininkų raportai, atskirų firmų pasiūlymai įsigyti jų gaminamą techniką, Lietuvos kariuomenės vadų pozicija šiais klausimais.

Siekiant atskleisti kai kuriuos kultūrinio bendradarbiavimo aspektus buvo naudotasi Lietuvos literatūros ir meno archyve esančiu Valstybės teatro Kaune fondu (f. 101), kur saugomi ne tik minėto teatro repertuarai, bet ir teatro vadovybės bei įvairių ministerijų susirašinėjimas dėl ruošiamų premjerinių spektaklių, atspindėtas ir Čekoslovakijos atstovybės bendradarbiavimas su teatro vadovybe. Analizuojant Lietuvos ir Čekoslovakijos mokslininkų ryšius remtasi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Retų spaudinių skyriaus fondais.

Čekoslovakijos oficialiųjų asmenų poziciją Lietuvos atžvilgiu atspindi dokumentai, esantys Čekijos Respublikos užsienio reikalų ministerijos archyve. Daugiausia politinius, taip pat ekonominius valstybių santykių aspektus savo politiniuose pranešimuose pažymėjo Čekoslovakijos diplomatai, rezidavę Kaune, o jų rašyti pranešimai iš Kauno 1921–1939 metais sukaupti fonde Pz-Kaunas (Politická zpráva-Kaunas). Atskirus klausimus liečiantis diplomatų susirašinėjimas su įvairiomis ministerijomis bei institucijomis yra sukauptas šio archyvo temiškai suskirstytuose fonduose: politinių santykių (II sekce), kultūrinių santykių (III sekce), ekonominių santykių (IV sekce) sekcijose. Darbe taip pat naudota Slaptojo susirašinėjimo fonde sukaupta korespondencija (Trezorové spisy II/2). Kai kurie Čekoslovakijos diplomatų rašyti panešimai iš Kauno yra saugomi ir T. G. Masaryko archyve Lietuvos Respublikai skirtame fonde (EBI. R.313/4.Litva).

1918–1942 metais Čekoslovakijos spaudoje paskelbti straipsniai atskiromis temomis yra sukaupti ir saugomi Nacionaliniame archyve Prahoje Užsienio reikalų ministerijos specialiajame tezių fonde. Spaudoje skelbti

straipsniai yra sugrupuoti pagal tokias temas: Lietuva, Klaipėda, Lenkija, Lietuva ir Lenkija, Lietuva ir Čekoslovakija ir kita, išskiriant atskirus laikotarpius. Šiais straipsniais buvo naudojamasi darbe, norint parodyti, kaip įvykiai, ypač politiniai klausimai, buvo traktuojami ir pateikiami to meto Čekoslovakijos visuomenei.

Siekiant įvertinti, kaip vieni ar kiti procesai buvo pateikiami Lietuvos visuomenei, darbe remiamasi Lietuvos spaudoje paskelbtais straipsniais. Ypač daug Lietuvos ir Čekoslovakijos santykių tematika bei tam tikrais Čekoslovakijos valstybės klausimais diskutuota *Lietuvoje*, *Lietuvos aide* ir *Lietuvos žiniose*.

Lietuvos Seime svarstytos santykių su Čekoslovakija aplinkybės ir perspektyvos, atskirų Seimo narių pozicija, ypač dėl diplomatinių santykių užmezgimo, atsispindi 1923–1926 metų, dėl politinių aktualijų – 1938 metų ir 1939 metų Seimo stenogramose.

Dvišalių ekonominių ryšių tyrimui ypač aktuali buvo prekybos srautus atspindinti statistinė medžiaga, leidusi analizuoti Lietuvos dvišalius prekybos santykius su Čekoslovakija[50].

Darbe remtasi ir to meto diplomatų atsiminimais, kurie svarbūs siekiant pagrįsti atskirus faktus arba pateikti įvykių interpretaciją, atskirų asmenų vertinimus, įvairių procesų ir aplinkos, santykių su kitais asmenimis charakteristikas. Diplomatinių santykių įvairius aspektus ir ypatybes savo atsiminimuose išryškino lietuvių diplomatai Petras Klimas, Vaclovas Sidzikauskas, Kazys Škirpa, Edvardas Turauskas bei karininkas Stasys Raštikis[51]. Lenkijos karo atašė Lietuvoje Leonas Mitkiewiczius nemažai dėmesio skyrė pastaboms apie Čekoslovakijos diplomatų darbą Kaune, išreiškė savo poziciją, kaip paskutiniaisiais nepriklausomybės metais Lietuvos oficialieji asmenys traktavo įvykius Čekoslovakijoje, kaip buvo vertinami Čekoslovakijos ir Vokietijos santykiai 1938–1939 metais[52]. Ryšius su Čekoslovakijos aviatoriais atskleidė lakūnas Leonardas Peseckas[53].

---

50 Lietuvos užsienio prekyba. Kaunas, 1924–1938.

51 P. Klimas. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje. Vilnius, 1991. 185 p; V. Sidzikauskas. Lietuvos diplomatijos paraštėje. Vilnius, 1994, 354 p.; K. Škirpa. Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940). Chikago–Vilnius, 1996. 486 p; E. Turauskas Lietuvos nepriklausomybės netenkant. Kaunas, 1990. 287 p; S. Raštikis. Kovose dėl Lietuvos. Vilnius, 1990, t. 1. 687 p.

52 L. Mitkiewitcz. Kauno atsiminimai (1938–1939 m.).Vilnius, 2002. 327 p.

53 L. Peseckas. Karo lakūno pasakojimai. Kaunas, 1992. 125 p.

Darbo struktūra

Monografijos struktūra sudaryta taip, kad būtų atskleisti visi svarbiausi valstybių bendradarbiavimo momentai. Politiniams ir ekonominiams santykiams skirtos dalys yra plačiausios, nes šie aspektai vaidino svarbiausią vaidmenį dvišaliuose santykiuose.

Pirmojoje dalyje „Lietuvos ir Čekoslovakijos politinio bendradarbiavimo kryptys“ analizuojamos pagrindinės užsienio politikos problemos, kurios darė įtaką Lietuvos ir Čekoslovakijos diplomatų bendradarbiavimui, dėl kurių kirtosi politiniai interesai ar buvo ieškoma politinės paramos.

Antrosios dalies „Lietuvos ir Čekoslovakijos ekonominių ryšių plėtra 1918–1939 metais“ tikslas – atskleisti ekonominių santykių tarp Lietuvos ir Čekoslovakijos plėtojimąsi, Čekoslovakijos suinteresuotumą Lietuvos rinka. Analizuojami ir Lietuvos bei Čekoslovakijos prekybos ryšiai, jų kaita, pateikiamas svarbiausių prekių grupių apibūdinimas.

Trečiojoje dalyje „Lietuvos ir Čekoslovakijos karinis bendradarbiavimas 1918–1939 metais“ analizuojami Lietuvos ir Čekoslovakijos ryšiai karinėje srityje, ypatingą dėmesį skiriant dvišalio bendradarbiavimo kryptims, Lietuvos karininkų studijoms Čekoslovakijoje bei karinės technikos tiekimui iš Čekoslovakijos į Lietuvą.

Ketvirtoji darbo dalis „Lietuvos ir Čekoslovakijos kultūros ryšių sklaida 1918–1939 metais“ skirta kultūrinio bendradarbiavimo raiškai atkleisti, išskiriant būdingus bendradarbiavimo bruožus. Dėmesio skiriama ryšiams muzikos, meno, literatūros, publicistikos ir švietimo srityse atskleisti.

1. LIETUVOS IR ČEKOSLOVAKIJOS POLITINIO BENDRADARBIAVIMO KRYPTYS

1. 1. Pirmieji Lietuvos ir Čekoslovakijos kontaktai: Lietuvos pripažinimas *de jure*, stojimas į Tautų Sąjungą ir diplomatinių santykių užmezgimas

Lietuvai, kaip naujai susikūrusiai valstybei, buvo labai svarbu įsitvirtinti naujosios Europos kontekste. Jaunai Lietuvos diplomatijai teko įdėti nemažai pastangų, kad įrodytų, jog ir Lietuva galinti nepriklausomai ir savarankiškai gyvuoti. Lietuvos oficialūs atstovai savo šalies pripažinimu *de jure* aktyviai rūpinosi jau 1919 metais vykusioje Paryžiaus taikos konferencijoje. Tuomet Lietuvai teko susidurti su vadinamuoju Rusijos klausimu. Šios šalies ateities perspektyvos domino tiek didžiąsias valstybes, tiek mažesniąsias. P. Klimas pripažino, kad tik viena Lenkija buvo išskirta iš buvusios Rusijos kaip savarankiška valstybė, o Lietuvos, Latvijos ir Estijos klausimai buvo svarstomi Rusijos problemų komplekse[54]. A. Gaigalaitės teigimu, „Paryžiaus taikos konferencijos vadovai orientavosi į būsimos Rusijos valstybės atkūrimą“[55]. Rusijos klausimas tiesiogiai veikė Čekoslovakijos oficialiąją poziciją dėl Pabaltijo valstybių. Čekoslovakija netraktavo Lietuvos kaip savarankiškos valstybės ir nebandė jos išskirti iš Pabaltijo konteksto[56].

Tuo pat metu Lietuvos oficialieji asmenys žengė kitą žingsnį – Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje Jurgis Šaulys, siekdamas užmegzti diplomatinius santykius su Čekoslovakija, 1919 m. vasario 21 d. kreipėsi į Vokietijoje esančią šios šalies pasiuntinybę. Jis Lietuvos atstovu Čekoslovakijoje

---

54 P. Klimas. Lietuvos diplomatinėje..., p. 22. Lietuvos istorikai pažymėjo: „nepaisant vilsoninių idėjų plėtotės ir naujos institucijos – Tautų Sąjungos įsikūrimo, Rytų Europos šalys ir visų pirma Baltijos valstybės buvo kaimynystėje su bolševikine Rusija, kuri iš principo atmetė ne tik tarptautinę politiką bei diplomatiją, bet net ir visuomenę kaip tokią, įsivaizduodama naują pasaulį, susidedantį vien iš drausmingai dirbančių darbinikų. Stabdyti tokį pasaulio pertvarkymą buvo galima tik jėga, ir šia prasme Baltijos valstybės natūraliai prisidėjo prie „spygliuotos užtvaros“ statymo“. Č. Laurinavičius, E. Motieka, N. Statkus. Baltijos valstybių geopolitikos bruožai XX amžiuje. Vilnus, 2005. P. 97.

55 A. Gaigalaitė. Lietuva Paryžiuje..., p. 49.

56 L. Švec. Ruská otázka..., p. 336.

siūlė paskirti D. Malinauską, kuris gerai išmanė šios valstybės politinę padėtį. Čekoslovakijos oficialieji sluoksniai šį Lietuvos prašymą apsvarstė Prahoje – ministras pirmininkas Antonínas Švehla (pavadavęs užsienio reikalų ministrą Edvardą Benešą) sutiko su Lietuvos pasiūlymu tuo atveju, jeigu D. Malinauskas nebus oficialus diplomatinis atstovas, o tik faktinis[57]. Netrukus į Prahą sugrįžęs E. Benešas[58] nusprendė paruošto teigiamo atsakymo neišsiųsti į Lietuvą, motyvuodamas neigiamu Santarvės požiūriu į Lietuvą.

Čekoslovakijos, kaip ir didžiųjų valstybių, oficialieji sluoksniai Pabaltijo valstybių egzistencijos klausimo nagrinėjimą laikė neatsiejama Rusijos klausimo dalimi: „Tautinės Lietuvos, Latvijos ir Estijos vyriausybės buvo suprantamos kaip vienos iš daugelio vyriausybių Rusijoje, tik kovojančių tarp savęs su bolševikais dėl vietos po saule.“[59] Čekoslovakijoje po Pirmojo pasaulinio karo buvo stiprios rusofiliškos nuotaikos – ten gyveno didelė Rusijos emigrantų dalis. Pirmasis Čekoslovakijos ministras pirmininkas rusofilas Karelas Kramářas[60] kategoriškai pasisakė prieš Pabaltijo valstybių savarankišką egzistavimą. Lietuvos delegacijos, dalyvavusios Paryžiaus taikos konferencijoje, posėdžio protokole nurodyta: „jis netiki, kad Lietuva įgytų nepriklausomybę, jau nekalbant apie estus ir latvius, nes anksčiau ar vėliau Rusija atgysianti ir sutvirtėsianti.“[61]

K. Kramářas savo nuostatas dėl Lietuvos išdėstė 1919 metų rudenį susitikęs su Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje nariais. K. Kramářo siūlymai išlikti Rusijoje federaciniais pagrindais prieštaravo

---

57 L. Švec. Ruská otázka..., p. 320.

58 Edvardas Benešas Čekoslovakijos valstybės užsienio reikalų ministru buvo 1918 11 14 – 1935 12 18, o nuo 1935 12 18 tapo Čekoslovakijos valstybės prezidentu (1935 11 25 atsistatydino pirmasis Čekoslovakijos prezidentas T. G. Masarykas). V. Olivová. Op. cit., p. 200–202, 309–317.

59 L. Švec. Kandidátská disertační prace. Praha, 1995, p. 25.

60 Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje posėdžio protokole K. Kramářas apibūdinimas „kaipo rusų draugas ir Rusijos orientacijos šalininkas Čekijoje“, žr.: Lietuvos delegacijos posėdžio 1919 09 22 protokolas Nr. 87 // Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA). F. 383, b. 13, ap. 7, l. 196.

61 Ibidem. Istoriko J. Dejmeko teigimu, didžioji čekų politikų elito dalis „didžiojo“ karo pradžioje buvo aiškiai prorusiška, o tai buvo susiję su praeities tradicijomis siekiančia čekų atgimimo slavanofilija ir su nedideliu Vakarų šalių suinteresuotumu čekų „klausimu“. K. Kramářas netgi buvo įsitikinęs, kad čekų savarankiškumo atgavimas galimas tik padedant rusų kariuomenei. Pamažu didėjo skeptiškumas rusų politikos atžvilgiu ir 1919 m. jau čekų politikai laikėsi rezervuoto požiūrio Rusijos atžvilgiu. J. Dejmek. Edvard Beneš..., p. 166–169.

„pamatiniam ir elementariam Lietuvos tautos ir valdžios nusistatymui“[62]. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministrą E. Benešą taip pat domino tik Rusija ir santykiai su ja[63]. L. Švecas atkreipė dėmesį į tai, kad aukščiausieji Čekoslovakijos valstybės vadovai (T. G. Masarykas, E. Benešas ir kiti) ir Tautos demokratų partija (K. Kramářas) laikėsi bendros pozicijos – turėtų išlikti stipri ir demokratinė Rusija. Skyrėsi tik požiūris, kaip tai reikėtų pasiekti[64].

1919 metų rudenį didžiosios valstybės pradėjo keisti savo pozicijas Pabaltijo valstybių atžvilgiu. Ėmė ryškėti skirtingas požiūris į Rusijos klausimo sprendimą, nes nenuspėjamai keitėsi šios šalies vidaus padėtis. 1919 m. rugsėjo 24 d. Anglija pripažino Lietuvą *de facto*. A. Gaigalaitės teigimu, Anglijos pripažinimas vertė ir kitas šalis peržiūrėti savo nuostatą buvusių Rusijos pakraščių tautų atžvilgiu[65]. Deja, Čekoslovakijos oficialieji sluoksniai dar kurį laiką laikėsi ankstesnės savo pozicijos, tiesiogiai neremdami Lietuvos politinių interesų.

1919 metų rugsėjį Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje pirmininkui T. Naruševičiui susitikus su K. Kramářu svarstyta galimybė ir būtinybė užmegzti Lietuvai artimesnius santykius su Čekoslovakija bei išsiųsti diplomatinį atstovą[66]. Čekoslovakijos atstovo pozicija greitai pasikeitė ir po kelių dienų Lietuvos delegacija savo posėdyje konstatavo: „mūsų atstovo į Čekiją K. Kramářas neranda galima priimti, kadangi tai būtų nelojalu prieš Rusiją.“[67]

1920 m. sausio 10 d. ratifikavus Versalio taikos sutartį, Tautų Sąjunga pradėjo savo veiklą, o spalio 12 d. Lietuvos atstovas Londone A. Tiškevičius įteikė prašymą priimti Lietuvą visateise Tautų Sąjungos nare. 1920 m. gruodžio 16 d. vyko pirmasis balsavimas Tautų Sąjungos Asamblėjoje dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos priėmimo į Tautų Sąjungą (Čekoslovakija

---

62 Lietuvos delegacijos posėdžio 1919 09 22 protokolas Nr. 87 // LCVA. F. 383, b. 13, ap. 7, l. 196.

63 Atvykęs su specialia misija į Prahą 1921 metais, Albinas Rimka taip apibūdino E. Benešą: „Jis kaip ir dauguma Čekoslovakijos politikų yra germanofobas ir slavanofilas, svajojantis apie senosios Rusijos atgimimą kiek modernizuotoj formoj ir didelę slaviškų tautų jei ne federaciją, tai bent tokią sąjungą, kuri surištų visas slaviškas tautas, kurių narėmis turi būtinai būti Baltijos valstybės“. A. Rimkos pranešimas Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijai (toliau – LR URM) 1921 10 05 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 138, l. 190.

64 L. Švec. Ruská otázka..., s. 319.

65 A. Gaigalaitė. Lietuva Paryžiuje..., p. 59.

66 Lietuvos delegacijos posėdžio 1919 09 22 protokolas Nr. 87 // LCVA. F. 383. ap. 7, b.13, l. 196.

67 Lietuvos delegacijos posėdžio 1919 09 25 protokolas Nr. 88 // Ibidem, l. 200.

buvo viena iš 10 Europos valstybių – Tautų Sąjungos steigėjų)[68]. Įvairių valstybių atstovų nuomonės išsiskyrė dėl Tautų Sąjungos statuto 10 skyriaus taikymo Pabaltijo valstybėms, t. y. Tautų Sąjungos narės būtų įpareigotos padėti Pabaltijo šalims kilus grėsmei iš sovietų Rusijos. Anglijos atstovas R. Cecilas pasiūlė kompromisinį variantą: priimti suinteresuotas valstybes su sąlyga, kad joms 10 skyrius negalios. Čekoslovakijos atstovas Tautų Sąjungoje E. Benešas manė priešingai – kadangi tai buvo labai svarbus skyrius, jo nepaisyti buvo negalima. E. Benešas pasisakė už Pabaltijo valstybių priėmimo į Tautų Sąjungą atidėjimą, kol tam nebus palankių sąlygų, ir Pabaltijo valstybes bus galima priimti be jokių išlygų[69].

Lietuvos oficialieji asmenys ir toliau siekė Čekoslovakijos politinio palankumo. 1921 m. balandžio 4 d. Lietuvos atstovas Paryžiuje O. Milašius informavo Čekoslovakijos pasiuntinybės sekretorių V. Trčką apie politinę ir ekonominę situaciją Lietuvoje, demokratinę vyriausybę, kartu išdėstydamas Lietuvos siekį gauti pripažinimą *de jure*[70]. Buvo pabrėžta, kad Lietuvos ir Lenkijos santykiai anksčiau ar vėliau tapsią draugiški, nors dabar Vilniaus problema šias dvi šalis supriešinusi. Po mėnesio, t. y. 1921 m. gegužę, Lietuvos atstovas Estijoje V. Gylys teiravosi Čekoslovakijos spaudos atstovo B. Ausobskio: „ar jau Čekoslovakija pripažino Lietuvos respubliką, kad būtų galima užmegzti diplomatinius santykius ir derėtis visais atžvilgiais“, tačiau konkretaus atsakymo negavo[71]. B. Ausobskis kreipėsi į Čekoslovakijos užsienio reikalų ministeriją prašydamas paaiškinti, kaip būtų galima reaguoti į tokius Lietuvos paklausimus. Gautas atsakymas: „pripažinimas iki šiol yra neįmanomas, tačiau santykius norime užmegzti, nusiųsime atstovą ir sutinkame su Lietuvos atstovo priėmimu.“[72]

---

68 G. Vilkelio teigimu, dar prieš prasidedant Asamblėjai, Lietuvos galimybės įstoti į Sąjungą buvo vertinamos skeptiškai, o Lietuva, kaip ir kitos Pabaltijo valstybės, dar nebuvo pripažintos Santarvės valstybių. G. Vilkelis. Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje. Vilnius, 2006. P. 56.

69 L. Švec. Kandidátská..., p. 36. Už Lietuvos kandidatūrą balsavo Italija, Portugalija, Kolumbija, Iranas ir Paragvajus.

70 E. Benešas 1920 metų birželio pradžioje kreipėsi į sovietų prekybos misijos atstovą Londone L. B. Krasiną siūlydamas užmegzti prekybinius ryšius. Su šiuo siūlymu buvo susijęs ir vėlesnis Čekoslovakijos konsulatų atidarymas buvusios Rusijos imperijos teritorijoje, įskaitant Pabaltijį ir Užkaukazę, o tai, J. Dejmeko teigimu, reiškė čekų naujai susikūrusių valstybių pripažinimą *de jure*. J. Dejmek. Edvard Beneš ..., p. 171.

71 Pranešimas iš Talino V. Girsai 1921 06 08 // Archiv Ministerstva Zachraničních Věcí Česká Republika (toliau – AMZV ČR). II sekce. K. 557A. č.j. 273/921.

72 Čekoslovakijos Respublikos užsienio reikalų ministerijos (toliau – ČR URM) pranešimas spaudos referentui Taline 1921 06 16 // Ibidem, č. 273/33.

1921 m. liepos 22 d. Čekoslovakijos vyriausybė kreipėsi į Lietuvos vyriausybę prašydama sutikimo užmegzti glaudesnius ryšius su Čekoslovakija ir priimti jų konsulą[73]. 1921 metais Čekoslovakijos atstovų skyrimo į Lietuvą klausimas buvo sprendžiamas Berlyne, bendradarbiaujant ten esančioms abiejų šalių pasiuntinybėms. Lietuvos pasiuntinybės Vokietijoje atašė E. Kremeras, vadovaudamasis Lietuvos valstybės įgaliojimais, kreipėsi į Čekoslovakijos pasiuntinybę teigdamas, jog kuo greitesnis ekonominių ir prekybinių santykių užmezgimas paspartintų ir Čekoslovakijos konsulato įkūrimą Kaune. Jis teigė, kad Lietuva priimtų Čekoslovakijos vyriausybės deleguotą asmenį, kuriam nebūtų suteiktas oficialus pripažinimas tol, kol nebus galutinai nustatyti dvišaliai valstybiniai santykiai[74]. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija savo šalies pasiuntinybei Berlyne tvirtino, kad atstovo į Lietuvą siuntimo klausimas dar nėra visiškai išspręstas, tačiau atsižvelgiant į tokį Lietuvos pageidavimą, nuspręsta atstovu paskirti J. Galią[75]. Jis turėjo atstovauti Čekoslovakijai Lietuvoje iki dvišalių valstybinių santykių nustatymo[76].

Čekoslovakijos pozicija pasikeitė antrą kartą svarstant Lietuvos priėmimo į Tautų Sąjungą (1921 m. rugpjūčio 26 d. Lietuva antrą kartą kreipėsi į Tautų Sąjungą dėl priėmimo visateise nare) klausimą. 1921 m. rugsėjį sudarytoje komisijoje naujoms narėms priimti Čekoslovakijai atstovavo pasiuntinys Paryžiuje Š. Osuskis. Ši komisija 1921 m. rugsėjo 22 d. pasiūlė priimti

---

73 Archyvinių dokumentų analizė leidžia teigti, jog dar 1921 metais buvo kilę problemų dėl to, kad Lietuva oficialiai nebuvo atstovaujama Čekoslovakijoje. Pavyzdžiui, 1921 metų birželį Pakarpatės Rusios vicegubernatorius kreipėsi į Čekoslovakijos užsienio reikalų ministeriją prašydamas paaiškinti, kas atstovauja Lietuvos interesams jų šalyje. Kaip teigiama jo pranešime, Lietuvos piliečiai, iškilus problemoms dėl pasų, kreipėsi į Latvijos konsulatą Prahoje, kur jiems buvo paaiškinta, kad šis konsulatas neturi tokių įgaliojimų, o Lietuvos konsulato Prahoje apskritai nėra. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija į šį paklausimą atsakė, kad nesant Lietuvos konsulato Prahoje Lietuvos piliečiai turėtų kreiptis į savo šalies atstovybę Berlyne. Tai, kad būtina Lietuvai turėti konsulą Prahoje, savo ataskaitoje Užsienio reikalų ministerijai pažymėjo ir A. Rimka teigdamas, jog tai esąs „gyvas ir būtinas reikalas tiek politikos, tiek prekybos atžvilgiu“. Jis taip pat pabrėžė kylančius nepatogumus nesant konsulo: „nereikėtų Berlyne ieškoti vizų ir kelionė trunka ilgai – vien tik Berlyne vizų reikia laukti parą arba daugiau.“ Civilinis pranešimas iš Pakarpatės Rusios 1921 06 30 // AMZV ČR. II sekce. K. 557A; A. Rimkos pranešimas LR URM 1921 10 05 // LCVA. F. 383, ap 7, b. 138, l. 193–194.

74 Čekoslovakijos pasiuntinybės Berlyne pranešimas ČR URM 1921 08 11 // AMZV ČR. II sekce. K. 550 č.j. 13576/21.

75 ČR URM pranešimas Čekoslovakijos pasiuntinybei Berlyne 1921 09 03 // Ibidem, č.j. 13526/21.

76 Lietuvos pasiuntinybės Vokietijoje pranešimas LR URM 1921 09 28 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 211, l. 50.

Pabaltijo valstybes į Tautų Sąjungą. Lietuva buvo priimta „už“ balsuojant 36 delegatams. Čekoslovakijos atstovas komisijos posėdžiuose ir galutinio balsavimo metu susilaikė (kaip ir Jugoslavijos atstovas Spalaikovičius). Lietuva tikėjosi palankios Čekoslovakijos pozicijos šiuo klausimu, tačiau ji laikėsi jau anksčiau priimtų nuostatų, dar kartą pabrėždama abejones dėl Lietuvos ir kitų Pabaltijo valstybių gebėjimo išlikti ekonomiškai savarankiškoms.

Lietuvoje buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad Čekoslovakija susilaikė priimant Lietuvą į Tautų Sąjungą, taip pat išreikštas nepasitenkinimas, kad atidėliojamas pripažinimas *de jure*, nors neoficialiais atstovais jau buvo pasikeista. Steigiamojo Seimo Socialdemokratų frakcijos narys Vincas Čepinskis 1921 m. spalio 12 d. pateikė paklausimą užsienio reikalų ministrui Juozui Purickiui: „kokiais motyvais jis vadovavosi, sutikdamas priimti Lietuvoje čekoslovakų konsulatinę agentūrą“, pabrėždamas, jog „visiems žinoma, kad Čekoslovakijos Respublikos valdžia iki šiol ne tik neprisirengė pripažinti Lietuvos Respublikos, bet ir nemano tai padaryti, norėdama tokiu būdu įtikti Rusijos reakciniams gaivalams, o gal ir dar kokioms nors mums priešingoms galybėms“[77]. Atsakydamas Lietuvos užsienio reikalų ministras teigė, kad nebuvo nė vienos priežasties, dėl kurios Lietuva turėtų atsisakyti užmegzti ryšius su Čekoslovakija. Jo nuomone, tas faktas, kad Čekoslovakija nebalsavo už Lietuvos priėmimą į Tautų Sąjungą, bet nebalsavo ir prieš, nėra tokia svari priežastis, dėl kurios reikėtų atsisakyti įsileisti jos atstovą[78]. 1921 m. spalio 21 d. Seimo posėdyje svarstant užsienio valstybių konsulatų padėtį Lietuvoje, V. Čepinskis vėl išsakė nuomonę: „aš nesuprantu, kokiu būdu yra pas mus Čekoslovakijos konsulatas, kuris mus ne tik nepripažino, bet atvirai sako, kad ir nenori pripažinti ir čia reikėtų pastatyti klausimą: kokiems galams jis čia dirba?“[79] Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Purickis laikėsi nuostatos, kad Čekoslovakijos atstovo atvykimas į Lietuvą turėtų padėti plačiau ir išsamiau susipažinti su šalies padėtimi[80].

Čekoslovakijos vicekonsulas J. Galia 1921 m. lapkričio 2 d. pirmajame politiniame pranešime pažymėjo, kad Lietuvos požiūris į Čekoslovakiją ir

---

77 V. Čepinskio paklausimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui 1921 10 12 // LCVA. F. 383, ap 7, b. 211, l. 26.

78 Užsienio reikalų ministro J. Purickio atsakymas į Seimo nario V. Čepinskio paklausimą 1921 11 23// Ibidem, l. 24.

79 V. Čepinskio pasisakymas // Steigiamojo Seimo darbai, 1921 10 21, I sesijos 134 posėdis.

80 Užsienio reikalų ministro J. Purickio atsakymas į Seimo nario V. Čepinskio paklausimą 1922 11 23 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 211, l. 22.

bendradarbiavimas su ja iš esmės ribojamas fakto, kad Čekoslovakija vis dar nėra pripažinusi Lietuvos *de jure*[81]. Po dviejų savaičių jis konstatavo: „Mūsų pozicijos blogėja kasdien, nežiūrint valdančiųjų sluoksnių korektiškumo, pastebimas ypatingas santūrumas. Jei norėtume dabar užmegzti santykius su Lietuva, jeigu mums Lietuva svarbi ekonomiškai ir politiškai, yra nepaprastai svarbu pagreitinti pripažinimą *de jure*. To fakto atidėliojimas gali mums dabar kenkti […].“[82]

Čekoslovakijos oficialieji asmenys ėmė keisti poziciją Lietuvos, Latvijos ir Estijos atžvilgiu 1921 m. pabaigoje, kai pripažinti Pabaltijo valstybes nebesipriešino ir rusofiliškai nusiteikusios jėgos (Tautos demokratų partija). 1921 m. lapkritį ir Čekoslovakijos prezidentas T. G. Masarykas pripažino nematąs priežasčių, dėl kurių turėtų būti atidėliojamas pripažinimo *de jure* klausimas[83]. Čekoslovakijos parlamentas 1921 m. gruodžio 29 d. Lietuvą, Latviją ir Estiją pripažino *de jure*. Lenkija dėl šio žingsnio išreiškė nepasitenkinimą – per atstovybę Latvijoje įteikė Čekoslovakijai protesto notą[84].

Lietuvos pasiuntiniui D. Zauniui Čekoslovakijos konsulas Latvijoje J. Košekas pripažino, jog labai ilgai abejota, ar pripažinti Baltijos valstybes *de jure*, nes „toks jų pripažinimas daugumai pasirodęs pripažinimu bolševikų, bet galų gale sutikę pripažinti, manydami, kad tuo nenusidėsią savo simpatijoms Rusijai“[85]. J. Košekas kartu pabrėžė, jog šis pripažinimas esanti čekams labai didelė paskata turėti ne tik ekonominių, bet ir politinių ryšių su Lietuva – jei ne dėl ko kito, tai dėl esamų nesutarimų su lenkais[86].

Istorikas A. Kasparavičius pažymėjo, jog „tris Baltijos valstybes juridiškai pripažindama vienu metu Praha stengėsi jų politiškai nediferencijuoti ir su visomis formuoti gerus ir perspektyvius santykius“[87]. Jo nuomone, visų trijų Baltijos valstybių pripažinimas *de jure* turėjo siekį „išryškinti ir

---

81 J. Galios pranešimas ČR URM 1921 11 02 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1921. č.j. 38405/II.

82 J. Galios pranešimas ČR URM 1921 11 18 // Ibidem, č.j. 242/pol.dův./21.

83 L. Švec. Československo a pobaltské ..., p. 68.

84 Lietuvos užsienio reikalų ministerijos instrukcijos atstovybei Klaipėdoje 1922 03 11 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 423, l. 228.

85 Lietuvos atstovo Latvijoje D. Zauniaus pranešimas LR URM 1922 03 09 // Ibidem, b. 265, l. 208.

86 Ibidem, l. 209.

87 A. Kasparavičius. Kauno ir Prahos ..., p. 105.

sustiprinti jų geopolitinį bendrumą, demonstruoti nepritarimą ambicingiems Lenkijos planams dominuoti regione bei liudyti tam tikra prasme prorusišką Prahos orientaciją“[88].

1922 m. sausio 24 d. Lietuvos užsienio reikalų ministras Vladas Jurgutis informavo Seimo narius apie oficialų Lietuvos pripažinimą *de jure* ir pareiškė: „Aš manau, kad nėra reikalo aiškinti gerbiamiesiems St. Seimo nariams, koks tai svarbus įvykis atsižiūrint į dabar susidėjusią tarptautinę situaciją [...].“[89] Tarptautiniu aspektu Lietuvos pripažinimas reiškė jos išskyrimą iš Rusijos klausimo. Čekoslovakija, spręsdama Lietuvos pripažinimo *de jure* ir diplomatinių santykių užmezgimo klausimus, įvertino tarptautinę situaciją Europoje, Rusijos buvimą Baltijos valstybių kaimynystėje, didžiųjų valstybių nuostatas ir nepriklausomos Lietuvos perspektyvas.

1. 2. Dvišalių diplomatinių santykių pagrindiniai bruožai 1921–1939 metais

1. 2. 1. Lietuvos atstovavimas Čekoslovakijoje

Lietuvos vyriausybė atstovą į Čekoslovakiją nusprendė išsiųsti tebetrunkant deryboms dėl pripažinimo *de jure.* 1921 metų rudenį į Prahą išvyko D. Malinauskas. Lietuvos atstovo skyrimas į Prahą buvo tarsi atsakas į jau čekų priimtą sprendimą – išsiųsti Jaroslavą Galią į Kauną. Tuomet Lietuvos vyriausybės sprendimu suabejojo diplomatas J. Šaulys[90] bei Albinas Rimka[91].

---

88 A. Kasparavičius. Kauno ir Prahos ..., p. 106.

89 Ministerių atsakymai į paklausimus // Steigiamojo Seimo darbai, 1922 01 24, I sesijos 164 posėdis, p. 2.

90 Lietuvos atstovą Italijoje J. Šaulį pasveikino Čekoslovakijos pasiuntinys Kobylanskis ta proga, kad siunčiamas Lietuvos atstovas į Prahą. J. Šaulys Lietuvos užsienio reikalų ministerijai pranešė: „Nuo savęs turėčiau pastebėti, kad į mūsų susiartinimą su čekais reikėtų žiūrėti gana rimtai, nes čekai Mažojoj Antantėj vaidina vadovaujamą rolę ir yra ne be intakos į Rytų klausimus. [...] Svarbu, kad mūsų atstovybė Prahoje padarytų gero įspūdžio ir mokėtų įgyti čekuose kiek galima daugiau simpatijos mūsų reikalams.“ Jis buvo linkęs kritiškai vertinti D. Malinausko galimybes rasti kompromisą su lenkais ir gerai atstovauti Lietuvai: „kai eina tarp čekų ir lenkų derybos, reikia rūpintis, kad mūsų atstovybė mokėtų ir atsargiai ir labai taikingai, nes vienas kuris nors išsišokimas ar netikęs žingsnis gali būti mūsų priešų išnaudotas prieš mus ir mums daug pakenkti. Malinausko asmuo lenkuose yra visiškai kompromituotas, todėl lenkai daug padarys jo diskreditavimui.“ Lietuvos atstovo Italijoje J. Šaulio pranešimas LR URM 1921 06 10 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 138, l. 32.

91 A. Rimka teigė: „ar jis tiktų tenai tokiai komplikuotai ir gana atsakingai misijai [...] aš labai abejočiau.“ A. Rimkos pranešimas LR URM 1921 10 08 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 138, l. 191.

Istoriko ir politologo Raimundo Lopatos vertinimu, D. Malinauskas neturėjo ypatingų asmeninių savybių, reikalingų diplomatui: „į Lietuvos diplomatijos hierarchiją jis pateko daugiausia dėl laiko ir aplinkybių.“[92] Tik po pripažinimo *de jure,* 1922 m. kovo 25 d. D. Malinauską oficialiai priėmė Čekoslovakijos ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras E. Benešas, kuriam Lietuvos atstovas įteikė skiriamuosius raštus ir buvo akredituotas kaip charge d'Affaires (laikinasis reikalų patikėtinis). Toks greitas Lietuvos pasiuntinybės Prahoje atidarymas stebino lenkų ir latvių diplomatus. Lietuvos respublikos vyriausybė atstovui Prahoje pateikė konkrečias užduotis: 1) „kruopščiausiai dėstyti mūsų bylą su lenkais savo seniems pažįstamiems ir draugams Prahoje ir kitiems įtakingiems žmonėms“, 2) „stengtis išgauti pripažinimą *de jure* iš Jugoslavijos ir Rumunijos“. Lietuva neslėpė ir ekonominių interesų Čekoslovakijoje: „užinteresuoti Čekoslovakiją prekyba su Lietuva.“ Lietuvos vyriausybės nurodymuose D. Malinauskui atsiskleidžia ir politinių bei ekonominių ryšių sąsajos bei konkretūs politiniai interesai: „Įtikinti juos, kad grąžinus Lietuvai Vilnių, galima bus vesti prekybą tiesiogiai, aplenkus Vokietiją, kuri dabar daro įvairius trukdymus ir neleidžia vežti per Vokietiją tų prekių, kurias pati gali pristatyti. Ekonominiais klausimais sudominti Čekoslovakiją, kad jie mus palaikytų Genujos konferencijoje.“[93]

1922 metais ministrų kabinetas pasiuntinybei Prahoje patvirtino 927 500 auksinų sumą. Lietuvos pasiuntinybė veikė gana sudėtingomis sąlygomis, ilgai neturėjo patalpų. Archyvinės medžiagos analizė leidžia teigti, kad Prahos miesto magistratas ilgai derėjosi su namų savininkais dėl dalies patalpų nuomos. Tik 1922 metų gruodį buvo rastos patalpos Štěpánská gatvėje Nr. 626-II. Su šio namo savininku V. Krausu pavyko susitarti ir Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija 1923 metų sausį išnuomojo patalpas Lietuvos atstovybei trečiame aukšte[94]. Lietuvos pa-

---

92 R. Lopata. Nepriklausomybės..., p. 97.

93 Lietuvos vyriausybės slaptas protokolas Nr. 1. 1922 03 02// LCVA. F. 383, ap. 7, b. 262, l. 2. Lietuvos vyriausybė taip pat savo instrukcijose nurodė, kad D. Malinauskas atsargiai elgtųsi su rusų kolonijomis Čekoslovakijoje ir net jas „patrauktų savo pusėn“, taip pat pageidauta, kad su ukrainiečiais būtų palaikomi patys geriausi santykiai, „reikalinga remti jų tautinius siekius atstatyti Ukrainos valstybę, nes pastaroji Lietuvai gali būt jau kuomi naudinga, kad susilpnins rusų valstybę iš kurios pusės mums visuomet gresia pavojus“.

94 Lietuvos pasiuntinybės adresas nuo 1923 02 05 buvo Štěpánská 59/III, Praha II, tačiau patalpos buvo keičiamos dar kelis kartus: nuo 1927 02 25 persikelta į Veklopřvorské nám.1, Praha III, nuo 1933 m. persikelta į Karmelitská 15, o 1938 m. į ul. Karolíny svetle 37, Praha I.

siuntinybė, dėkodama už suteiktas patalpas, pabrėžė, jog tikinti, kad ir kitais panašiais atvejais ministerija neatsisakys padėti[95].

Ilgomis derybomis dėl patalpų skyrimo stebėjosi ir Čekoslovakijos konsulas Kaune J. Galia, kuris savo šalies Užsienio reikalų ministerijos ne kartą prašė kuo greičiau išnuomoti patalpas Lietuvos pasiuntinybei palankiomis sąlygomis. Jis 1922 metų rugpjūčio pabaigoje savo vadovybę Prahoje informavo: „vietinė [Lietuvos] valdžia sunkiai supranta, kodėl Lietuvos pasiuntinybei Prahoje iki šiol nebuvo skirtos patalpos, tinkamos administracijai, ir butas pasiuntiniui. Karts nuo karto kaltė verčiama Lietuvos charge d'Affaires, kad šiuo klausimu nėra pakankamai energingas, taip pat ir šios atstovybės vadovui [J. Galiai], kad pasyviai elgiasi Čekoslovakijos vyriausybės atžvilgiu šiuo klausimu dėl to, kad jiems Lietuvos vyriausybė taip pat per aštuonis mėnesius nesuteikė buto.“[96]

D. Malinausko rašytų politinių pranešimų yra labai mažai, apsiribota keliomis problemomis. Jis Čekoslovakijos oficialiuosius asmenis informavo apie Lietuvos ir Lenkijos dvišalius santykius, Vilniaus klausimo sprendimo galimybes. Vienas iš jam keliamų uždavinių buvo dvišalės prekybos plėtra, tarpininkavo rengiant Lietuvos ir Čekoslovakijos perkybos sutartį. Taip pat rūpinosi ir karinių ryšių užmezgimu bei palaikymu tarp abiejų valstybių kariuomenių ir karinių vadovybių[97]. Archyvinių dokumentų analizė leidžia teigti, jog D. Malinauskas stiprindamas dvišalius santykius daugiausia rėmėsi asmeninėmis pažintimis, užmegztomis dar iki 1918 metų (asmeniškai pažinojo Čekoslovakijos krašto apsaugos ministrą ir kitus). Pranešime Lietuvos prezidentui K. Griniui savo darbo vaisius Prahoje vertino gana palankiai: „Nuoširdžiausiai remiamas mano senųjų draugų, su Prezidentu Masaryku priešakyje, darbas man ypatingai gerai sekėsi ir Lietuvos santykiai su Čekoslovakija vystėsi kas kart palankiau. [...]. Suglausdamas savo darbo pasekmes, turiu nustatyti, kad man trumpu laiku pavyko ne tik pakeisti pirma buvusią opiniją Lietuvos naudai, bet dargi pavyko sukelti visuotinių simpatijų Lietuvos reikalams ne tik Čekų

---

95 Lietuvos atstovybės Čekoslovakijoje pranešimas ČR URM 1923 01 20 // AMZV ČR. II sekce. K.1. Nr. 59.

96 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 08 21 // Ibidem, č.j. 2312/22/dův.

97 D. Malinauskas rūpinosi ir iš Lietuvos siunčiamų karininkų studijomis Čekoslovakijos aukštosiose karo mokyklose. V. Jankauskas. Kario kelias: Generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose. Vilnius, 2004. P. 314.

vyriausybės, bet ir pačios čekų visuomenės tarpe.“[98] D. Malinauskas įdėjo nemažai pastangų, kad Lietuvai palankiai paveiktų ir Tautos demokratų partiją, kuri sunkiai taikstėsi su senosios Rusijos žlugimu.

Lietuvos užsienio reikalų ministerijos netenkino D. Malinausko veiklos rezultatai, aplaidus požiūris į pavedamas užduotis, tad jau 1923 m. birželio 4 d. jis iš einamų pareigų buvo atšauktas (tam tikra tarpusavio santykių įtampa tvyrojo su E. Galvanausku, P. Klimu, D. Zauniumi). Šio sprendimo priėmimas iš dalies yra susijęs ir su D. Malinausko pasisakymais politkos klausimais. 1922 metais jis sureagavo į Lenkijos valdžios skleidžiamus gandus esą yra galimybių susitarti su Lietuvos valdžia ir spaudoje oficialiai pareiškė, kad „jokia Lietuvos valdžia neišdrįs įeiti į bet kokį artimesnį susitarimą su lenkų valdžia, kol amžinoji Lietuvos sostinė yra lenkų pagrobta“[99]. Pareiškimo turinys ir jo tonas sulaukė tam tikros ne tik lenkų, bet ir Lietuvai palankių valstybių reakcijos. Čekų diplomatus Kaune Lietuvos valdžios atstovai tikino, kad D. Malinauską atšaukus iš pareigų ir paskyrus D. Zaunių bus siekiama glaudesnių dvišalių ekonominių santykių.

D. Malinauską pakeitęs D. Zaunius teigė: „p. Malinausko kaip kada girtasi, kad jis sukūręs gerus santykius su čekais. To aš negaliu skaityti visai tikru. Mano žiniomis jo turėta ryšių tik su keletu politikų iš opozicijos ir keletu antraeilių korespondentų. Užsienio Ministerijoje jo vargiai būta daugiau kaip tris sykius per visą laiką“[100]; „pas prezidentą lankėsi tik vieną kartą.“[101]

D. Zauniaus kandidatūra Kaune imta svarstyti pirmiausia dėl to, kad jis Čekoslovakijos oficialiesiems asmenims buvo žinomas kaip žmogus, 1923 metais pasirašęs Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos sutartį (jis vedė ir derybas). Čekoslovakijos konsulas Lietuvoje J. Galia pripažino, jog atstovo pakeitimas galėtų prisidėti prie kuo glaudesnių abiejų valstybių santykių[102]. D. Zauniaus kandidatūrai neturėjo jokių priekaištų ir Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija.

1923 m. birželio 5 d. D. Zaunius buvo paskirtas pirmuoju Lietuvos įgaliotuoju ministru ir nepaprastuoju pasiuntiniu Čekoslovakijoje. Po

---

98 D. Malinausko prašymas p. Respublikos prezidentui 1926 m. lapkritis // LCVA. F. 923, ap. 1, b. 567a, l. 171–172.

99 Donato Malinausko biografija // LCVA. F. 383, ap. 7, b.1125, l.24.

100 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1923 03 18 // Ibidem, b. 391, l. 4–5.

101 D. Zauniaus laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministrui 1923 07 15 // Ibidem, l. 83.

102 J. Galios pranešimas ČR URM 1923 05 02 // AMZV ČR. II sekce. K.557A. č.j. 143/pol/23.

apsilankymo Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijoje, susitikimo su E. Benešu ir jo Protokolo skyriaus vadovu Janu Skalickiu, kitų šalių diplomatais D. Zaunius tvirtino, kad „ne visai bus lengva asimiliuotis šioje atmosferoje“[103]. Susitikimą su E. Benešu apibūdino taip: „Įspūdį išsinešiau iš jo neblogą. E. Benešas, kad ir nemažai suktas vis tiek laikysis matomai realios politikos ir manau, kad bus galima šio to padaryti“[104]. Viena iš svarbiausių sau keliamų užduočių D. Zaunius įvardijo: „darymas įtakos į Benešą.“[105] Lietuvos vyriausybė per atstovybę Prahoje siekė daryti įtaką ir paveikti Čekoslovakijos oficialiuosius asmenis Lietuvai svarbiais politikos klausimais, ypač įvertinant tą faktą, jog nuo 1924 metų E. Benešui suteikiamas Tautų Sąjungos nario mandatas.

Lietuvos atstovą Čekoslovakijos prezidentas T. G. Masarykas priėmė tik 1923 m. liepos 12 d., skiriamuosius raštus įteikė skambant abiejų šalių himnams, buvo išakytos ypatingą dvišalį draugiškumą pabrėžiančios kalbos. D. Zaunius turėjo galimybę pristatyti prezidentui Lietuvos politines realijas[106].

D. Zaunius gana aktyviai ėmėsi vykdyti pareigas ir jam skirtas užduotis. 1923 m. vasarą prisistatė įvairių šalių atstovams. Jo rašyti politiniai pranešimai atskleidžia, kaip sunkiai mezgėsi santykiai su reziduojančiais Prahoje kitų šalių diplomatais (Italijos, Ispanijos, D. Britanijos, Prancūzijos, Olandijos, Belgijos)[107].

Naujai paskirtas Lietuvos pasiuntinys Prahoje jautė informacijos stygių, nes jos negaudavo iš svarbiausių Lietuvos pasiuntinybių SSRS, Prancūzijoje, Vokietijoje. D. Zaunius siekė sutvarkyti atstovybės Prahoje finansavimą[108]. Jo netenkino ankstesnė pasiuntinybės veikla, ypač piktino „palaida tvarka“ su pinigais, pasiuntinybės skolos. Nors prieš išvykdamas jis ir buvo aptaręs su P. Klimu, kad reikėtų padidinti pa-

---

103 D. Zauniaus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui 1923 07 02 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 391, l .91.

104 Ibidem, l. 92.

105 D. Zauniaus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui 1923 10 16// LCVA. F. 383, ap. 7, b. 391, l . 20–21.

106 Lietuvos įgaliotasis ministras d-ras Dovas Zaunius pas Čekoslovakijos prezidentą Prahoje // Trimitas. 1923, Nr. 151, p. 21–23.

107 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1923 07 02 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 391, l. 92; D. Zauniaus pranešimas LR URM 1923 07 20 // Ibidem, l. 72.

108 1923 m. pasiuntinybėje dirbo Lietuvos atstovas, I sekretorius, daktilografė, sargas-kurjeris. Lietuvos užsienio reikalų ministerija. Pasiuntinybės sąmata Prahoje 1923 m. // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 180, l .11.

siuntinybės Prahoje finansavimą, tačiau nieko pakeisti nepavyko, tad pinigų trūko ir reprezentacijai, ir kelionėms į Berlyną bei Paryžių[109]. Tik atvykęs D. Zaunius prašė Užsienio reikalų ministerijos pakeisti pasiuntinybės sekretorių A. Dėdelę, nes esą sunku kartu dirbti, taip pat jis „nemokėjo išsaugoti nuo maišymo savų pinigų su atstovybės“[110]. A. Dėdelė pasiuntinybėje dirbo iki 1924 metų pavasario; jį pakeitė naujasis sekretorius dr. P. Mačiulis.

Lietuvos atstovavimo Čekoslovakijoje pozicijos buvo sustiprintos 1924 m. lapkritį – 1926 m. gruodį įsteigus karo atašė pareigybę ir ją eiti patikėjus mjr. B. Giedraičiui.

D. Zaunius praėjus pusmečiui nuo paskyrimo duodamas interviu *Lietuvai* plačiai skaitytojams pristatė jo atstovaujamą valstybę kartu pažymėdamas, jog čekai „yra ekonominiu ir politiniu atžvilgiu labiausiai sukonsoliduota valstybė ir turi užsieniuose labai gerą vardą“. Lietuvos ir Čekoslovakijos santykius jis pavadino gerais, šis epitetas pamažu taps vienu iš dažniausiai vartojamų teiginių apibūdinant dvišalius santykius[111].

Lietuvos pasiuntinys ne kartą buvo susitikęs su E. Benešu, kad informuotų apie Lietuvos problemas, santykius su Lenkija. Jo žodžiais tariant, „ypatingai mums svarbu, koks Čekoslovakijos nusistatymas yra susidaręs tarp Lietuvos ir Lenkijos“[112]. D. Zaunius taip pat rūpinosi diplomatinių ryšių užmezgimu su tomis valstybėmis, su kuriomis Lietuva jų dar neturėjo, asmeniškai lankė tų šalių atstovus[113]. Tik atvykęs į Prahą ir vertindamas jo pirmtako D. Malinausko veiklą D. Zaunius konstatavo, jog „su svetimomis valstybėmis jokių santykių nėra“[114].

---

109 D. Zauniaus laiškas P. Klimui 1923 07 03 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 391, l. 90; 1923 m. Lietuvos pasiuntinybėje buvo pasiuntinio, sekretoriaus, daktilografės ir sargo-kurjerio etatai. Išlikusiose ataskaitose pažymėta, kad tik algoms 1923 m. sausį pasiuntinybė išleido 3751,67 Lt, vasarį – 4365 Lt, kovą – 4575 Lt, balandį – 4425 litų. Per metus pasiuntinybei, išskyrus algas, buvo skiriama 15 900 litų (tai buto nuoma, kuras, inventoriaus taisymas ir įsigijimas, kanclerinės išlaidos). Tuomet panašios išlaidos buvo skiriamos Lietuvos pasiuntinybei Berne. 1923 m. išlaidų sąmatos atstovybės tarnautojų algoms // Ibidem, ap. 9, t. 2, b. 371, l. 1; LR URM Lietuvos pasiuntinybės Prahoje sąmata 1923 m. // Ibidem, b. 180, l. 11.

110 D. Zauniaus asmeninis laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministrui 1923 07 07 // LCVA, ap. 7, b. 391, l. 88.

111 Pasikalbėjimas su dr. Zauniumi mūsų atstovu Čekoslovakuose // Lietuva. 1923 11 27.

112 Ibidem.

113 A. Gaigalaitė. Stasio Lozoraičio politinė veikla dėl Lietuvos nedalomumo, taikos ir saugumo // Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940. Kaunas, 1999. P. 260.

114 D. Zauniaus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui 1923 07 15// LCVA. F. 383, ap. 7, b. 391, l . 83.

Vienas iš jam keliamų uždavinių buvo palaikyti gerus santykius su Mažąja Santarve, tačiau užmegzti santykių su Jugoslavija nepavyko. Su kita Mažosios Santarvės nare – Rumunija diplomatiniai santykiai buvo užmegzti: 1924 m. lapkričio 4 d. D. Zaunius paskirtas nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Rumunijoje, pasiliko reziduoti Prahoje. Dar 1923 metų vasarą D. Zaunius atvirai rašė Lietuvos užsienio reikalų ministerijai, jog sunkiausia užmegzti santykius su rumunų ir serbų diplomatais, teigė, jog „įlindimas diplomatinian korpusan čionai irgi labai sunkus“[115].

D. Zaunius greitai kilo karjeros laiptais – 1925 m. vasario 12 d. jam pavesta eiti nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Šveicarijoje pareigas. Tiesa, D. Zaunius asmeniškai buvo garantavęs Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos Politinės sekcijos atstovams, kad greičiausiai pasiliks Prahoje, o į Berną vyks tik esant reikalui[116]. Užimdamas net kelis svarbius postus, jis nesugebėjo pakankamai dėmesio skirti atstovauti Lietuvai Čekoslovakijoje ir tai sukėlė tam tikrą Lietuvos Seimo narių nepasitenkinimą[117]. 1925 metų pabaigoje Seimo posėdyje Mykolas Sleževičius teigė, jog Praha – „tokia svarbi pozicija yra palikta Dievo apvaizdai“; ten „sueina ištisas tinklas visokių santykių ir santykiavimų, kur mes turime didelės simpatijos savo reikalams ir kur galėtume turėti įtakos mūsų užsienio politikos reikalams“[118]. Lietuvos užsienio reikalų ministras Mečislovas Reinys tik iš dalies sutiko su M. Sleževičiaus pastabomis: „iš Prahos mes taip pat turime ne įgaliotąjį ministrą, o tik konsulą, ir tai jau gana ilgą laiką. Aš to nenoriu pasakyti, kad čia nereikia kreipti dėmesio, bet, sakau ligi šiol šitas dalykas nepavyko sutvarkyti. Aš pripažįstu, kad šita vieta yra labai svarbi ir politikos ir ekonomikos atžvilgiais, ir reikalinga pastoviu atstovu aprūpinti.“[119]

Lietuvoje įsigalint autoritarizmui imta peržiūrėti valstybės lėšas, o naujo paskirto premjero bei užsienio reikalų ministro prof. Augustino Voldemaro žvilgsnis krypo į Lietuvos atstovybę Prahoje bei atstovybę prie Tautų Sąjungos (Ženevoje). 1927 metais Lietuvos pasiuntinybė susidūrė su fi-

---

115 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1923 08 29 // Ibidem, l. 46–47.

116 J. Galios pranešimas ČR URM 1925 01 19 // AMZV ČR. II sekce. K.557A. č.j. 16/25/ dův.

117 Tai, kad svarstomos įvairios kandidatūros atstovo Prahoje vietai užimti, buvo gerai žinoma ir Čekoslovakijos konsului J. Galiai. Jis savo vadovybei tvirtino, kad J. Šaulys yra neskiriamas pasiuntiniu, nes tam prieštarauja Lietuvos prezidentas. Jo nuomone, pasiuntiniu Prahoje krikščionys demokratai norėtų matyti savo atstovą, tačiau neturi tinkamo kandidato. Susidariusią situaciją jis įvardijo kaip „padėtį be išeities“. J. Galios pranešimas ČR URM 1925 06 22 // AMZV ČR. Pz-Kaunas. č.j. 265/I/25.

118 Biudžeto 1926 m. svarstymas // Seimo stenogramos. 1925 12 17, 222 posėdis, p. 27.

119 Ibidem, p. 35.

nansinėmis problemomis – Lietuvos užsienio reikalų ministerija net ėmė abejoti, ar jai naudinga išlaikyti pasiuntinybę Prahoje. Bronius Balutis informavo Lietuvos pasiuntinį, kad iki balandžio dėl ekonominių problemų atstovybę Prahoje planuojama panaikinti. D. Zaunius manė, kad galima panaikinti pasiuntinio vietą, tačiau reikėtų siekti, kad pasiuntinybė bent formaliai išliktų: „paskelbti, kad vyriausybė dėl ekonominių priežasčių likvidavo pasiuntinybę, tai jau man rodosi bereikalinga staigi sensacija, kurios mes turėtume išvengti.“[120] Lietuvos oficialieji asmenys netgi svarstė galimybę perkelti atstovavimą į Berlyną, o Prahoje įsteigti konsulatą[121].

1927 metų pavasarį D. Zaunius informuojamas, kad Prahoje paliekamas veikti tik konsulatas ir jis privaląs grįžti į Kauną gegužės 1 dieną, kartu užklausiant „ar galutinai sutinkat skaitytis atstovu iš Kauno“[122]. Toks pasiūlymas sukėlė neigiamą Lietuvos atstovo Prahoje reakciją, jis pabrėžė, jog „toks kelias pasirenkamas esant politiniams konfliktams“, kartu pažymėjo: „Aš bent nesutikčiau pasilikti formaliai atstovu Prahoje, jei mano nuolatinė rezidencija būtų paskirta Kaunas.“[123]

Po ilgų svarstymų Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje nuspręsta Prahoje palikti atstovybę, o laikinojo atstovo pareigas patikėti charge d'Affaires Juozui Brėdikiui. D. Zaunius buvo linkęs pasitikėti J. Brėdikiu ir tai rodo jo dar 1926 metų pradžioje prieš išvykstant į Ženevą rašytas pranešimas į Kauną B. Balučiui: „Man rodosi, kad p. Brėdikis bus tykus ir geras darbininkas ir manau, kad mes neturėsime kuo juo nusiskųsti. Jis pats nemėgstąs veržtis į diplomatų sueigas, kur jis netinka; gi santykiuose su vietiniais asmenimis jis turi gal mažiau „esprit“ už Mačiulį, bet daug yra rimtesnis ir pastovesnis, taip, kad palieku jį gana ramiai. Darbuosna jis tiek yra įvestas, kad galiu palikti visus bėgamuosius reikalaus.“[124]

D. Zaunius buvo paskirtas Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Teisių-administracijos departamento direktoriumi, bet iš pasiuntinio Čekoslovakijoje pareigų neatšauktas. 1929 m. lapkričio 9 d. D. Zaunius tapo Lietuvos užsienio reikalų ministru. Tai buvo vienintelis atvejis Lietuvos diplomatijos istorijoje, kai užsienio reikalų ministras bent formaliai ėjo pasiuntinio pareigas užsienio valstybėje.

---

120 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1927 03 12 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 695, l. 17.

121 S. Grigaravičiūtė. Lietuvos ir Čekoslovakijos..., p. 140.

122 B. Balučio telegrama D. Zauniui// LCVA. F. 383, ap. 7, b. 695, l. 10.

123 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1927 03 25 // Ibidem, l. 11–12.

124 D. Zauniaus pranešimas B. Balučiui 1926 02 26 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 657, l. 34.

D. Zauniaus rūpesčiu Brno buvo įsteigtas Lietuvos garbės konsulatas. Praha apie šį Lietuvos sprendimą buvo informuota 1929 metų sausio pradžioje, tačiau Čekoslovakijos vyriausybė egzekvatūrą garbės konsului H. Bulinui suteikė tik 1930 m. gruodžio 26 dieną[125].

Susidariusi problemiška Lietuvos diplomatinio atstovavimo Čekoslovakijoje padėtis kėlė daug diskusijų ir svarstymų. Čekoslovakijos diplomatai Kaune ne kartą teiravosi oficialių Lietuvos asmenų, kaip jie mano spręsti susidariusią situaciją. 1929 metais net pats užsienio reikalų ministras D. Zaunius vengė tokių klausimų[126]. Tuo stengėsi pasinaudoti D. Malinauskas, kuris Čekoslovakijos charge d'Affaires Miroslavui Niederlei atvirai išsakė norą eiti pasiuntinio Prahoje pareigas[127]. D. Malinauskas Teisių-administracijos departamento direktoriui J. Aukštuoliui tvirtino, jog „ponas Lietuvos Respublikos Prezidentas jam keletą kartų siūlęs atstovo vietą Prahoje ir tik p. Ministeris Zaunius sutrukdydavęs jo važiavimą. Jeigu jis, p. Malinauskas, važiuotų Prahon, tai tik pataisyti santykių su čekais, kuriuos p. Zaunius po jo sugadinęs"[128]. Pats J. Aukštuolis prieštaravo svarstytai galimybei paskirti D. Malinauską į Prahą, manydamas, kad Lietuvai Prahoje reikėtų labiau patyrusio diplomato[129].

Dar 1930 metų vasarą D. Zaunius tikino M. Niederlę, kad norima į Prahą paskirti tokį atstovą, kuris galėtų atstovauti ir Balkanų valstybėms, tačiau kandidato šioms pareigoms vis dar neturima[130]. 1930–1931 metais Lietuvos oficialiuose sluoksniuose buvo svarstomos Jono Aukštuolio ir J. Šaulio kandidatūros. 1932 metais įgaliotuoju ir nepaprastuoju ministru buvo paskirtas J. Aukštuolis, šias pareigas pradėjo eiti nuo spalio 27 dienos (įteikė skiriamuosius raštus Čekoslovakijos prezidentui T. G. Masarykui). J. Aukštuolis buvo įpareigotas siekti prekybinių santykių sureguliavimo glaudžiai

---

125 S. Grigaravičiūtė. Lietuvos ir Čekoslovakijos..., p. 143.

126 D. Zaunių paskyrus ministru, M. Niederle konstatavo: „Esu linkęs manyti, kad ministras D. Zaunius neketina dabartinio Lietuvos atstovavimo Čekoslovakijoje keisti ir tikisi išlaikyti šią vietą sau tam atvejui, jei dėl kokių nors priežasčių būtų priverstas užsienio reikalų ministro postą palikti". M. Niederlės pranešimas ČR URM 1929 11 09 // AMZV ČR. Pz-Kaunas. č. 295/29-dův.

127 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 05 27 // ATGM ČR. EB I. Litva 1931. č.121/31-dův.

128 J. Aukštuolio *Pro Memoria* 1930 12 09 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1125, l. 25. D. Malinauskui dar 1926–1927 metais A.Voldemaro vadovaujamas ministrų kabinetas siūlė grįžti į Prahą, tačiau tai nebuvo įgyvendinta kilus tam tikriems nesutarimams ir ginčams tarp D. Malinausko ir A. Voldemaro, o 1930 metais siūlymas grįžti į Prahą valdžios buvo pakartotas.

129 Ibidem.

130 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1930 07 24 // AMZV ČR. II sekce. K. 557A. č. 178/30-dův.

bendradarbiaujant su Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos Ekonomine sekcija. Jis aktyviai dalyvavo Lietuvos ir Čekoslovakijos derybose dėl Lietuvos įvežamų prekių kontingentų nustatymo, tyrė Lietuvos žemės ūkio produktų realizavimo Čekoslovakijos rinkoje galimybes.

Plečiant įvairiapusius ekonominius ryšius, J. Aukštuolis inicijavo Lietuvos garbės konsulato atidarymą Prahoje; tai jam turėjo padėti užmegzti tiesioginius ryšius su Čekoslovakijos firmomis bei prekybininkais[131]. 1933 metais Lietuvos garbės konsulu buvo paskirtas „Velkonákupní společnost" generalinis direktorius Emilis Lustigas. Jo vadovaujama bendrovė importavo lietuviškus maisto produktus; taip pat jis buvo geras ekonominių, prekybinių bei finansinių klausimų konsultantas. Lietuvos pasiuntinys buvo įsitikinęs, kad prireikus E. Lustigas galėtų daryti ir politinę įtaką[132].

1933 metais tiek Lietuvos užsienio reikalų ministerija, tiek pasiuntinybė Prahoje svarstė garbės konsulo paskyrimo Karlovy Varuose galimybę. Lietuvos užsienio reikalų ministerijai buvo pasiūlyta „Bohemischen Union-Bank" Karlovy Varų filialo direktoriaus A. Augustano kandidatūra. J. Aukštuolio teigimu, „Karlovy Varai yra žymus gydymosi centras ir jį aplanko nemažas skaičius lietuvių"[133]. Vis dėlto vėliau Lietuvos užsienio reikalų ministerija, abejodama garbės konsulato šiame mieste būtinumu, nusprendė jo nesteigti[134].

---

131 1933 metų pradžioje Lietuvos pasiuntinybės Prahoje darbuotojai skundėsi, kad Lietuvos stambiausi eksportuotojai yra įpratę „žiūrėti į pasiuntinybes ir konsulatus kaip į jų prekybos agentus". Ekonominio departamento biuletenis 1933 m., Nr. 2 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 269, l. 58.
J. Aukštuolis taip pat turėjo rūpintis ir Lietuvos piliečiais Čekoslovakijoje, kurių tuo metu buvo apie 200, tačiau didžioji jų dalis nors ir turėjo lietuviškus pasus, bet buvo žydų tautybės. Prahoje gyveno apie 60 Lietuvos piliečių, o Brno apie 70. Taip pat gana daug Lietuvos piliečių gyveno Bratislavoje. Provincijoje gyveno apie 40 lietuviškų šeimų, kurių didžioji dalis apsistojo traukiantis iš nelaisvės. J. Aukštuolio pranešimas LR URM 1933// LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1415, l. 11.

132 Grigaravičiūtė S. Lietuvos ir Čekoslovakijos..., p. 144.

133 Pasiuntinio J. Aukštuolio pranešimas Teisių-administracijos departamento direktoriui K. Bizauskui 1933 12 16 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1371, l. 1. Čekoslovakijos kurortai (esantys tiek Čekijoje, tiek Slovakijoje) lietuvių tarpe ėmė populiarėti trečiojo dešimtmečio viduryje, juose lankėsi ir oficialūs Lietuvos asmenys. 1925 m. Františkovy Lázně lankėsi Lietuvos švietimo ir mokslo ministras K. Jokantas su žmona, į Čekoslovakijos kurortus planavo vykti ir žemės ūkio ministras M. Krupavičius. 1927 m. rugpjūtį Karlovy Varuose kurorte atostogavo ir diplomatas J. Šaulys. M. Niederlės žiniomis, 1930 m. Čekoslovakijos kurortuose apsilankė apie 400 Lietuvos piliečių. 1930 m. liepą Dolní Lípove kurorte lankėsi Lietuvos prezidentas A. Smetona su žmona, tais pačiais metais į Čekoslovakiją buvo išvykęs ir ministras pirmininkas J. Tūbelis, 1935 m. Karlovy Varuose lankėsi rašytoja J. Simonaitytė. M. Niederlės pranešimas ČR URM // AMZV. II sekce. 589. Dokumento č. 16134/I-1/31 priedas.

134 Teisių-administracijos departamento direktoriaus K. Bizausko pranešimas J. Aukštuoliui 1933 09 16 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1371, l. 2.

1934 metų liepą Teisių-administracijos departamento direktorius Kazimieras Bizauskas Čekoslovakijos charge d'Affaires J. Skalickiui pabrėžė, jog J. Aukštuolio darbas Prahoje įvertintas gerai, jis daug pasiekė ekonomikos srityje, tačiau politikos – nebuvęs pakankamai lankstus ir aktyvus, kad išnaudotų Prahą kaip Vidurio Europos politikos centrą, todėl buvo pasirinkta nauja pasiuntinio Edvardo Turausko kandidatūra. Pastarasis turėjo rūpintis ne tik ekonominiais, bet ir politiniais reikalais[135].

Tiesa, Kaune priimant sprendimus dėl atstovo į Prahą skyrimo nebuvo apsieita be intrigų. E. Turausko kandidatūra realiau pradėta svarstyti tik Stasiui Lozoraičiui tapus užsienio reikalų ministru, nes tautininkams jis buvo „nesavas" žmogus ir ministras D. Zaunius jo neskyrė pasiuntiniu. Kai buvo apsispręsta, kad į Prahą bus skiriamas E. Turauskas, į šią vietą savo interesus išreiškė ir tautininkams palankus Vytautas Vileišis. E. Turauskas atsiminimuose pažymėjo: „Prezidento A. Smetonos charakteris tokiais atsitikimais buvo minkštas ir todėl jis užsiminė S. Lozoraičiui apie galimumą „sukeisti", atseit mane paskirti į Rygą ar kitur, o V. Vileišį į Prahą."[136] Apsispręsti dėl E. Turausko kandidatūros padėjo ministro S. Lozoraičio tvirta laikysena.

Buvęs „Eltos" vadovas E. Turauskas 1934 m. spalio 25 d. pirmą kartą su vizitu aplankė užsienio reikalų ministrą E. Benešą, o kitą dieną „beveik be jokio ceremonialo" įteikė skiriamuosius raštus Čekoslovakijos prezidentui T. G. Masarykui[137]. E. Turauskas vėliau buvo paskirtas ir Lietuvos atstovu Rumunijoje bei Jugoslavijoje, t. y. jis atstovavo Lietuvai visoje Mažojoje Santarvėje (rezidavo Prahoje). Tai buvo svarbu vykstant deryboms dėl įvairių galimų paktų ar sutarčių pasirašymo.

E. Turauskas atvykęs į Prahą kaip ir jo pirmtakai pasijuto tarsi izoliuotas – ypač dėl informacijos stokos. Jau 1934 metų lapkričio viduryje jis rašė: „Kaunas visiškai mane pamiršo […] ligi šiol kiek rašiau niekas gyvas neatsiliepė"; „nepaisant ministro pažadėjimų, kad būsiu informuojamas kaip „ambasadorius", vadinasi, lygiai su Berlynu, Maskva, Paryžiumi ir Londonu, ligi šiol per visą mėnesį negavau nič nieko."[138] Jis ypač pasigedo politinių pranešimų iš Talino, Rygos, Maskvos (ši sostinė „šiais laikais vaidina pirmos eilės vaidmenį tarptautinėj politikoj") ir Berlyno: „jei vy-

---

135 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 07 04 // AMZV ČR, Pz-Kaunas. 1934. č.j. 191-dův.

136 E. Turauskas. Op. cit., p. 219–220.

137 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 10 25 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 13, l. 16.

138 E. Turausko asmeninis laiškas J. Urbšiui 1934 11 13 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 13, l. 24–25.

resnybė tatai toleruoja, lenktyniausime, kuris mažiau parašys ir mažiau praneš."[139] Tarp Prahos ir Kauno net nebuvo nuolatinio diplomatinio kurjerio ir pagal susitarimą kiekvieną mėnesį kas nors iš Lietuvos pasiuntinybės Prahoje turėdavo vykti į Berlyną su diplomatiniu paštu.[140]

E. Turauskas turėjo nusiskundimų dėl buto, pasiuntinybės patalpų, bibliotekos. Nerimą jam kėlė 1935 metais sumažintas Lietuvos pasiuntinybių finansavimas, nes „tuo būdu sudaromos neįmanomos gyvenimo sąlygos". E. Turauskas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui pranešė: „aš asmeniškai esu linkęs prašyti ministeriją mane iš Prahos atšaukti į centrą, Prahos pasiuntinybę likviduoti, o tuo būdu sutaupytas sumas paskirti likusioms pasiuntinybėms žmogiškiau aprūpinti".[141]

Jis periodiškai informuodavo apie svarbiausius Lietuvos užsienio politikos klausimus ministrą E. Benešą, domėjosi Čekoslovakijos užsienio politikos aktualijomis. Lietuvos pasiuntinys puikiai suvokė E. Benešo įtaką Čekoslovakijos valstybės gyvenime bei sprendžiant iškilusius Europos saugumo klausimus. Tik pradėjęs savo veiklą Prahoje, E. Turauskas įspėjo Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento sekretorių Juozą Urbšį: „supranti, ką reiškia ieškoti informacijos, neturint nieko duoti. […] E. Benešui gi priminti mūsų reikalus pasakojimais apie mūsų istoriją ar geografiją būtų neįmanoma. Jį galima sudominti tik gyva aktualia informacija."[142] Archyvinių dokumentų analizė leidžia teigti, kad atskirus užsienio politi-

---

139 E. Turausko pranešimas J. Urbšiui 1935 02 08 // Ibidem, F. 383, ap. 7, b. 1648, l. 33.

140 E. Turausko pranešimas J. Urbšiui 1935 04 12 // Ibidem, l. 10. E. Turauskas įvairiais būdais stengėsi bent kiek pagerinti diplomatinį susirašinėjimą tarp Lietuvos pasiuntinybių ir ne kartą su prašymais bei pasiūlymais kreipėsi į Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamentą. Pats E. Turauskas kreipėsi į Čekoslovakijos užsienio reikalų ministeriją, kad jį supažindintų su šios ministerijos korespondencijos tvarkymo sistema, politinių pranešimų rašymo nuostatomis. Jis manė, kad tvarka, pagal kurią rašyti politinius pranešimus įpareigoti Čekoslovakijos diplomatai, turėtų būti pavyzdžiu Lietuvos užsienio reikalų ministerijos darbui tvarkyti. J. Urbšys buvo dėkingas E. Turauskui už suteiktą informaciją ir pripažino, kad tvarkant Lietuvos diplomatų korespondenciją „vis dar tebėra trūkumų". Politinio departamento direktoriaus J. Urbšio slaptas pranešimas pasiuntiniui E. Turauskui 1935 04 17 // Ibidem, l. 17.

141 E. Turausko asmeninis laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui 1935 01 04 // LCVA, F. 648, ap. 1, b. 14, l. 5. E.Turauskas atkreipė savo vadovybės Kaune dėmesį į didelius pasiuntinių atlyginimų skirtumus: po sumažinimo E. Turauskas į rankas gaudavo 2366,36 Lt per mėnesį, kai geriausiai aprūpinami Italijos, Prancūzijos pasiuntiniai gaudavo po 11 250 Lt, Rumunijos – 6250 Lt, Meksikos – 6000 Lt. E. Turausko pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui 1935 01 04 // Ibidem, l. 44.

142 E. Turausko pranešimas Politikos departamento direktoriui J. Urbšiui 1934 11 12 // LCVA. F. 383, ap. 7, b.1532, l. 26–27.

kos klausimus su E. Turausku gana plačiai aptardavo 1936 metais naujas paskirtas Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras Kamilis Krofta.

Lietuvos užsienio reikalų ministerijai ypač svarbi buvo pasiuntinybės Prahoje veikla paskutiniaisiais jos gyvavimo metais. E. Turauskas gaudavo pavedimus išsiaiškinti svarbiausius tuo metu iškylančius užsienio politikos klausimus; Lietuvos užsienio reikalų ministerija ypač domėjosi galimais Vokietijos žingsniais ir jos interesais įvairiose Europos valstybėse. Lietuvos užsienio politikos aktualijos domino ir Čekoslovakijos prezidentą E. Benešą. E. Turauskas kai kurias temas aptardavo su Rumunijos, Jugoslavijos, Norvegijos, Italijos, kiek rečiau su Anglijos bei Prancūzijos atstovais. 1936–1937 metais Lietuvos atstovui savo nuomonę įvairiais klausimais nevengdavo atskleisti ir SSRS pasiuntinys Sergejus Aleksandrovskis.

E. Turauskas išimtinai rūpinosi Lietuvos valstybės politinių interesų atstovavimu Prahoje, o visi ekonominiai reikalai buvo pavesti sekretoriui Pranui Sidzikauskui (jis Prahoje dirbo nuo 1933 m. pabaigos). P. Sidzikauskas turėjo derinti Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybininkų interesus, spręsti įvairius klausimus bendradarbiaudamas su garbės konsulu E. Lustigu (1938 m. Lietuvos garbės konsulu Prahoje buvo paskirtas ir A. Landereris[143]), palaikyti tiesioginius kontaktus su Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos Ekonominės sekcijos vadovais. E. Turauskui dirbant Prahoje suaktyvėjo kultūrinis bendradarbiavimas, atgaivintos tradicijos minėti pasiuntinybėje Lietuvos nepriklausomybės metines, kurios ypač iškilmingai buvo paminėtos 1936 metais: Brno miesto radiofonas transliavo Jurgio Karnavičiaus „Lietuviškąją rapsodiją“, dėmesį skyrė ir Prahos radiofonas: buvo transliuojama E. Turausko kalba lietuvių ir čekų kalbomis, V. Bacevičius atliko lietuvių kūrinius. Apie vasario 16 d. reikšmę ir Lietuvos valstybę buvo paskelbta nemažai straipsnių Čekoslovakijos spaudoje[144].

Savo atsiminimuose apie darbo Prahoje pabaigą E. Turauskas rašė: „Dar prieš Vokietijai užimant Čekoslovakiją, buvau UR Ministerį Lozoraitį prašęs man duoti kitą postą, nes viena, jau buvau Prahoje išbuvęs puspenktų metų, o antra, Praha, po Miuncheno, tapo politiškai ne-

[143] S. Grigaravičiūtė. Lietuvos ir Čekoslovakijos..., p. 149. Istorikės S. Grigaravičiūtės teigimu, garbės konsulatų steigimas Čekoslovakijoje buvo susijęs su nuo 1936 metų pradėta Lietuvos konsulatų užsienyje „tankinimo politika“; panašūs procesai vyko ir Danijoje, Švedijoje, Norvegijoje. S. Grigaravičiūtė. Lietuvos konsulatai Skandinavijoje 1921–1940 metais. Vilnius, 2007. 119 p.

[144] Lietuvos nepriklausomybės šventės paminėjimas Čekoslovakijoje // Vakarai. 1936 02 21.

beįdomus postas.“[145] Praėjus kelioms dienoms po Čekijos okupacijos, E. Turauskas paliko Prahą ir išvyko į Berlyną. 1939 metų kovo pabaigoje Prahoje likusiam sekretoriui P. Sidzikauskui pasiuntinys E. Turauskas žodžiu perdavė instrukcijas, kad šis informuotų diplomatinio korpuso Prahoje vadovus ir kitus oficialius asmenis, jog Lietuvos pasiuntinybė Prahoje uždaroma[146]. Liko konsulatas, o P. Sidzikauskui pavesta jam vadovauti[147]. Vokietijos charge d'Affaires Čekoslovakijoje Hencke paprašė, kad apie tokį Lietuvos sprendimą būtų pranešta ir raštu, nes norėta, kad Lietuvos konsulatui būtų suteiktos visos priklausančios privilegijos ir teisės.

Lietuvos konsulatas veikė labai trumpai. Jau 1939 metų balandį Lietuvos užsienio reikalų ministerija E. Turauską informavo, kad pasiuntinybės darbuotojai P. Sidzikauskas ir E. Valterytė nuo gegužės 10 d. yra paleidžiami atostogų, praėjus mėnesiui turi grįžti į centrą. Dėl kitų darbuotojų buvo nurodyta: „laisvai samdomus tarnautojus prašom atleisti nuo gegužės 10 d., nes tamsta jau turbūt būsi juos iš anksto įspėjęs.“[148] E. Turauskas buvo įpareigotas paskirstyti likusias bylas savo nuožiūra: vienas persiųsti į Berlyną, kitas – į Kauną, o inventoriaus paskirstymo projektą atsiųsti į ministeriją[149].

1939 metų gegužės pabaigoje E. Turauskas kreipėsi į Lietuvos užsienio reikalų ministeriją, kad ši daugiau nesiųstų į Prahą jokios korespondencijos, laikraščių ir visus laiškus saugotų tol, kol jis grįš į Kauną[150]. Lietuvos užsienio reikalų ministerija sudarė komisiją pasiuntinybės archyvui ir turtui perimti (K. Priegliauskas, P. Sidzikauskas ir J. Kučinskas); ji darbą pradėjo 1939 m. birželio 1 dieną[151].

---

145 E. Turauskas. Op. cit., p. 26.

146 1939 metais Lietuvos pasiuntinybė nuomojosi penkių kambarių butą, joje dirbo pasiuntinys E. Turauskas, sekretorius P. Sidzikauskas, raštvedžiai L. Navakas ir E. Valterytė, dar buvo samdomi keturi tarnai.

147 P. Sidzikausko pranešimas LR URM 1939 03 21 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 2136, l. 1.

148 Teisių-administracijos departamento direktoriaus pranešimas pasiuntiniui E. Turauskui 1939 04 24 // Plačiau žr. Ibidem, l. 1. 6.

149 Ibidem.

150 E. Turausko pranešimas Teisių-administracijos departamentui 1939 05 23 // LCVA. F. 383, ap. 2, b. 686, l. 84. Birželio pradžioje vykdant pakeitimus diplomatinėje tarnyboje E. Turauskas buvo paskirtas Užsienio reikalų ministerijos Politinio departamento direktoriumi.

151 Teisių-administracijos departamento direktoriaus V. Čarneckio įsakymas 1939 04 15 // Ibidem, b. 44, l. 1.

1939 m. birželio 6 d. Lietuvos ministro pirmininko pavaduotojas K. Bizauskas ir Užsienio reikalų ministerijos Teisių-administracijos departamento direktorius V. Čarneckis pasirašė Lietuvos užsienio reikalų ministro įsakymą Nr. 155 dėl Lietuvos pasiuntinybės Prahoje „likvidavimo" nuo birželio 10 d.[152] 1939 metų vasarą buvo uždarytas ir Lietuvos generalinis garbės konsulatas Prahoje, o garbės konsulatas Brno Vokietijos valdžios reikalavimu panaikintas tik 1940 metų sausį (motyvas – Vokietijos vyriausybė nėra davusi egzekvatūros H. Bulinui)[153]. V. Čarneckis kreipėsi į Lietuvos pasiuntinį Berlyne, kad šis perimtų konsulato Brno bylas, archyvą, antspaudus, vėliavą ir konsulato iškabą[154]. Pasiuntinybės Prahoje uždarymas buvo tiesiogiai susijęs su politinės padėties kaita.

1. 2. 2. Čekoslovakijos atstovavimas Lietuvoje

Čekoslovakija visiškai skirtingai organizavo savo diplomatinį atstovavimą Lietuvoje – Kaune buvo įkurtas konsulatas, tiesiogiai pavaldus Čekoslovakijos pasiuntinybei Stokholme (net ir 1927 metais formaliai atidarius pasiuntinybę Kaune, J. Galiai, kaip ir M. Niederlei, nebuvo suteiktas pasiuntinio titulas). Nors Čekoslovakija į tris Pabaltijo valstybes buvo linkusi žiūrėti kaip į visumą, tačiau skiriant pasiuntinius buvo atsižvelgta į specifines politines problemas: Latvijai ir Estijai atstovavę pasiuntiniai rezidavo Varšuvoje, o dėl Lietuvos ir Lenkijos konflikto Čekoslovakijos pasiuntinys Lietuvai rezidavo Stokholme. Čekoslovakijos pasiuntiniai Lietuvai vis dėlto labiau domėjosi Švedijos problemomis; jie tik vieną kartą per metus buvo įpareigoti apsilankyti jų atstovaujamose šalyse. Lietuvos politikai ne kartą nuogąstavo, kad pasiuntiniai rodo per mažai dėmesio Lietuvos reikalams, o Čekoslovakijos diplomatai nekart turėjo aiškintis, kodėl pasiuntiniai, reziduojantys Stokholme, nesilanko Lietuvoje. D. Zaunius Čekoslovakijos pasiuntinį Robertą

---

152 Lietuvos užsienio reikalų ministro įsakymas Nr. 155 1939 06 06 // LCVA. F. 383. ap. 2. b. 44, l. 2.

153 S. Grigaravičiūtė atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuvos garbės konsulai po Čekoslovakijos okupacijos kreipėsi į Lietuvos vyriausybę prašydami pagalbos. 1939 m. kovo 18 d. E. Lustingas prašė suteikti jam Lietuvos piliečio pasą, tačiau Lietuvos vidaus reikalų ministerija atsisakė patenkinti jo prašymą. O labai trumpai Lietuvos interesams atstovavusiam A. Landereriui bei jo šeimai 1939 metų vasarą Lietuvos užsienio reikalų ministerija padėjo gauti bendrą tarnybinį pasą, kad galėtų išvykti į užsienį. S. Grigaravičiūtė. Lietuvos ir Čekoslovakijos..., p. 145, 149.

154 V. Čarneckio pranešimas Lietuvos pasiuntiniui Berlyne 1940 03 14 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 2194, l. 13.

Fliederį, šias pareigas ėjusį nuo 1927 metų, vertino ne kaip politinį atstovą, o kaip biurokratinį valdininką. Robertas Fliederis palankų nusiteikimą Lietuvos atžvilgiu išreiškė Lietuvos atstovui Stokholme Ignui Šeiniui. Po pirmojo susitikimo I. Šeinius užsienio reikalų ministeriją informavo: „tai vis tik sveikintinas daiktas, kad Čekoslovakija pagalios susiprato paskirti Lietuvai pasiuntinį. Reikia tikėtis, kad tai nebus vien tuščias žestas.“[155] Stokholme buvo pasikeista draugiškais tarpusavio apsilankymais, Čekoslovakijos pasiuntinys pažymėjo, jog Lietuvos ir Čekoslovakijos santykiai esantys geri. R. Fliederis per Lietuvos diplomatus, dirbusius Švedijoje, siekė gauti daugiau žinių ir informacijos apie Lietuvą. Savo ruožtu Lietuvos užsienio reikalų ministerijai I. Šeinius pažadėjo „palaikyti gerą kontaktą“.

Lietuvos oficialiuosiuose sluoksniuose kilo tam tikro nepasitenkinimo Čekoslovakijos diplomatais apraiškų, kai 1928 metų vasarį minint Lietuvos nepriklausomybės dešimtąsias metines jose nedalyvavo Čekoslovakijos pasiuntinys R. Fliederis, o sveikinimus Čekoslovakijos prezidento T. G. Masaryko vardu perdavė J. Galia. Tiesa, į Kauną atvykus R. Fliederiui 1928 metų vasarą tiesiogiai nepasitenkinimo nebuvo išreikšta. Jį priėmė ministras pirmininkas A. Voldemaras, kuris teiravosi, kada Čekoslovakijos pasiuntinys reziduos Kaune, ir buvo klausiama, kodėl R. Fliederis neatvyksta į Kauną dažniau ir ilgesniam laikui. Lietuvos oficialieji asmenys ir A. Voldemaras Čekoslovakijos pasiuntinio nedalyvavimą nepriklausomybės iškilmių minėjime laikė svarbiu aspektu ir, nurodydami tai kaip priežastį, 1928 metų spalį neišleido D. Zauniaus vykti į Čekoslovakijos nepriklausomybės iškilmes Prahoje. Tai buvo ir viena iš priežasčių, dėl kurios R. Fliederis nebuvo dekoruotas Lietuvos valstybės ordinais, nors ordinai buvo teikiami visiems Čekoslovakijos diplomatams, atstovavusiems šios valstybės interesams Lietuvoje. J. Aukštuolis, reaguodamas į Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos išsakytą nepasitenkinimą, pažymėjo, kad Lietuva ordinais dekoruos tik tuos diplomatus, kurie reziduos Lietuvoje.

1930 m. rugsėjo 5 d. skiriamuosius raštus Lietuvos prezidentui įteikė naujasis pasiuntinys Vladimíras Hurbanas, tačiau ir jis mažai domėjosi Lietuva. Tik 1936 metais pasiuntiniu Lietuvoje buvo paskirtas Janas Skalickis.

---

155 Lietuvos atstovo Stokholme pranešimas Lietuvos ministrui pirmininkui A.Voldemarui 1927 03 03 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 688, l. 89.

1921 metų rugpjūčio pradžioje Lietuvos vyriausybė sutiko priimti Čekoslovakijos atstovą J. Galią, atvykusį 1921 metų spalio pradžioje, kai Kaune buvo atidaryta Čekoslovakijos konsulinė agentūra. J. Galia buvo paskirtas vicekonsulu[156] – muzikos profesorius, kurį laiką dirbęs Rusijoje. Jo paskyrimui turėjo nemažą įtaką šalies situacijos išmanymas ir rusų kalbos žinios.

1921 m. gruodžio 29 d. Čekoslovakijai pripažinus Lietuvą *de jure,* kitų metų kovo 24 d. Čekoslovakijos vyriausybė patvirtino konsulatinės agentūros performavimą į konsulatą. 1922 m. gegužės 1 d. pradėjusiame veikti Čekoslovakijos konsulate, be J. Galios (konsulo pareigas ėjo nuo 1922 m. liepos 6 d.[157]), dirbo dar keturi asmenys. Apie diplomatinio statuso pakeitimą oficialiai informuota Lietuvos užsienio reikalų ministerija, kad šis konsulatas galėtų vykdyti oficialią diplomatinę veiklą ne tik ūkiniuose, bet ir politiniuose reikaluose[158].

J. Galia 1922 metų spalį kreipėsi į savo šalies Užsienio reikalų ministeriją prašydamas, kad jam būtų suteiktas charge d'Affaires titulas. Savo pageidavimą motyvavo tuo, kad toks titulas buvo suteiktas Lietuvos atstovui Prahoje D. Malinauskui. Prašymas buvo apsvarstytas Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos sudarytoje komisijoje 1922 m. lapkričio 4 d.; tuokart nuspręsta nieko nekeisti[159].

Atidarius konsulatą buvo išspręstas ir atstovybės patalpų klausimas. Lietuvos vyriausybė įpareigojo Užsienio reikalų ministeriją susitarti su Krašto apsaugos ministerija ir užleisti patalpas Laisvės alėjoje Nr. 14[160].

---

156 J. Galia iš Čekoslovakijos vyriausybės buvo gavęs tokias užduotis: 1) susipažinti, kokia situacija yra Lietuvoje, 2) pateikti informacijos Lietuvos gyventojams apie čekus, jų literatūrą, pramonę, 3) padėti visur, kur reikalinga pagalba, 4) išplėsti ir sustiprinti prekybos ryšius. Čekai ir Lietuva // Lietuva. 1921 10 26.

157 Dėl to, kad J. Galia turėjo tik konsulo diplomatinį rangą, Lietuvos oficialieji asmenys kartais patekdavo į nepatogią situaciją. Konsulai ne visada būdavo kviečiami į diplomatinius susirinkimus bei pietus. O J. Galia, K. Balučio tvirtinimu, „daro didelio triukšmo" dėl to, kad yra nekviečiamas į tokius susirinkimus: „vyriausybė, nepaisant geriausių santykių su J. Galia, jau keletą sykių turėjo dėl to nesmagumų, kuomet daroma aliuzijos į Čekoslovakijos įžeidimą." D. Zaunius šiuo klausimu netgi kalbėjosi su Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos atstovu V. Girsa, kuris patikino, kad Lietuvos vyriausybė elgiasi teisingai ir tokie priekaištai atsiranda tik dėl J. Galios asmeninių savybių. K. Balučio telegrama D. Zauniui 1926 06 28 // LCVA. F. 383, ap. 11, b. 2, l. 79; D. Zauniaus pranešimas K. Balučiui 1926 07 06 // Ibidem, l. 81.

158 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 09 28 // AMZV ČR, II sekce. K.550. č.j. 2798/22.

159 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 10 31 // AMZV ČR, II sekce. K.550. č.147.165/22-II.

160 Šiose patalpose Čekoslovakijos atstovybė buvo net iki 1934 metų, 1934–1939 metais atstovybės adresas – Putvinskio 36a., Kaunas.

Konsulatui buvo suteikti šeši kambariai ir virtuvė, susitarta dėl palankių nuomos sąlygų[161].

1923 metais Lietuvos atstovybės Prahoje sekretorius A. Dėdelė informavo Lietuvos užsienio reikalų ministeriją, kad yra svarstoma galimybė paskirti Čekoslovakijos pasiuntinį trims valstybėms su rezidencija Rygoje. Atstovu norėta skirti Čekoslovakijos pasiuntinybės Londone patarėją J. Brožą. Kad toks sumanymas buvo svarstytas, neslėpė ir pats J. Brožas, bet Lietuvos atstovui jis paaiškino, jog šiai idėjai pasiekus Čekoslovakijos ministrų kabinetą, Finansų ministerija jai įgyvendinti nerado lėšų[162].

Remiantis archyviniais dokumentais galima tvirtinti, kad Lietuvos oficialieji asmenys nebuvo patenkinti netolygiais diplomatiniais santykiais su Čekoslovakija[163]. Lietuvos pasiuntiniui D. Zauniui net keletą kartų buvo nurodyta aptarti šį klausimą su Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos atstovais. Deja, jis turėjo pripažinti, kad negali pakeisti minėtos ministerijos nusistatymo ir teigė galįs tik kartkartėmis jiems priminti šį reikalą[164]. D. Zaunius net buvo linkęs abejoti, „ar reiktų Lietuvai siųsti į Prahą ten nuolat gyvenantį pasiuntinį, kol čekai nežengs bent vieno žingsnio diplomatinių santykių išlyginimo link“[165]. Tiesa, 1926 metų vasarą Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos atstovas Václavas Girsa Lietuvos pasiuntiniui D. Zauniui prasitarė, kad artimiausiu metu planuojama visiems Pabaltijo valstybėse esantiems konsulams suteikti charge d'Affaires titulus, tačiau šiuo metu tai esą neįmanoma ir Lietuvai negalinti būti taikoma kokia nors išimtis[166].

1927 metais tarp Lietuvos ir Čekoslovakijos net kilo ginčas dėl diplomatinių atstovų skyrimo. 1927 metais Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija buvo sumaniusi įsteigti pasiuntinybę Varšuvoje, o pasiuntiniu paskirti V. Girsą, kuris atstovautų Lenkijai, Lietuvai, Latvijai, Estijai ir Suomijai. D. Zaunius išreiškė nepasitenkinimą V. Girsai dėl tokio galimo

---

161 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 05 10 // AMZV ČR. II sekce. K.1. č. 1257/22.

162 Lietuvos atstovo Londone T. Naruševičiaus pranešimas URM Politikos departamentui 1923 05 23 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 314, l. 1.

163 Nepasitenkinimą tokia padėtimi išsakė ir Seimo narys Šmulkštys 1925 metų pabaigoje svarstant kitų metų biudžetą. Jo teigimu, „iš Čekoslovakijos pusės yra didelė nelygybė“, nes jau kelinti metai Lietuva ten turi savo įgaliotąjį ministrą, o Čekoslovakija „iki šiam laikui neranda reikalo ir galimumo irgi atitinkamai savo atstovybę Lietuvoje sutvarkyti“. Seimo stenogramos, 1925 12 17, 222 posėdis, p. 38.

164 D. Zauniaus pranešimas K. Balučiui 1926 07 06 // LCVA. F. 383, ap. 11, b. 2, l. 81.

165 Ibidem.

166 Ibidem.

sprendimo. Lietuvos pozicija buvo tokia: „Mes nepriėmėme nė vieno pasiuntinio, kuris būtų kartu akredituotas Varšuvoje, mes esame karo padėtyje su Lenkija.“[167] Lietuvos vyriausybė neigiamai atsakė į Čekoslovakijos prašymą skirti jos atstovu V. Girsą. Lietuvos vyriausybės požiūris buvo išdėstytas E. Benešui, kuris žadėjęs dar pagalvoti. Netrukus Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija nusprendė nieko nekeisti[168].

Tais pačiais 1927 metais Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijoje pradėtas svarstyti konsulatų Helsinkyje, Taline, Rygoje ir Kaune pakeitimo pasiuntinybėmis klausimas. Pakeitimas būtų buvęs tik formalus, o konsulai turėję įgyti charge d'Affaires titulus[169]. 1928 m. sausio 13 d. Čekoslovakijos ministrų taryba patvirtino tokį savo sprendimą. Kurti pasiuntinybes labiausiai prieštaravo Finansų ministerija, baimindamasi didesnių išlaidų. E. Benešui įsikišus, finansų ministras pareiškė neprieštarausiąs konsulatus pakeisti pasiuntinybėmis, jei Užsienio reikalų ministerija garantuos, kad Helsinkyje, Taline, Rygoje ir Kaune nebus savarankiškos pasiuntinybės, t. y. jose nereziduos pasiuntiniai[170]. Nuo 1928 m. sausio 31 d. charge d'Affaires pareigos patikėtos J. Galiai, o rugpjūčio pabaigoje jis buvo atšauktas iš pareigų.

Čekoslovakijos atstovas J. Galia gerai pažinojo daugumą Lietuvos politikų. Po perversmo Lietuvoje naujasis šalies prezidentas A. Smetona su žmona 1927 m. gegužės 16 d. aplankė Čekoslovakijos konsulą J. Galią ir tai buvo antrasis jo vizitas pas užsienio šalies diplomatą (pirmasis įvyko 1927 m. balandžio 27 d., aplankytas Vokietijos pasiuntinys H. Morahtas). J. Galia savo politiniuose pranešimuose daugiausiai kritikos skyrė A. Voldemarui: „savo tikslus ir pozicijas A. Voldemaras slepia ne tik nuo užsienio valstybių atstovų, bet taip pat nuo artimiausių savo bendradarbių.“[171]

J. Galia buvo užmezgęs nemažai ryšių su Lietuvos užsienio reikalų ministerijos pareigūnais, partijų lyderiais ar aktyvistais, opozicijos, pirmiau-

---

167 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1927 01 14 // Ibidem, ap. 7, b. 691, l. 15–17.

168 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1927 01 26 // Ibidem, l. 18–19.

169 Čekoslovakijos atstovas Estijai, Suomijai ir Latvijai liko reziduoti Varšuvoje, o atstovas Lietuvai – Stokholme. Vykdant pakeitimus diplomatiniuose reikaluose atsižvelgta ir į tai, kad Lietuva vienintelė iš svarstytų keturių valstybių turėjo savo pasiuntinybę Prahoje.

170 ČR URM dokumentas. Priedas. 1934 09 15 // AMZV ČR. Trezorové spisy II/2. 1932–1934. č. 114368.

171 J. Galios pranešimas ČR URM 1928 03 24 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1928. č.137/I/28.

sia liaudininkų ir tautininkų, veikėjais, karininkais. A. Kasparavičiaus tvirtinimu, jam neretai buvo žinomi Kauno „diplomatinės virtuvės“ užkulisiai[172]. Tokiu populiarumu negalėjo pasigirti nė vienas vėliau jį pakeitęs Čekoslovakijos diplomatas. Tai pažymėjo ir spauda: „palaikė pažintis su įvairiausiais mūsų visuomenės veikėjais, visur rodydamas retą taikingumą ir retą sugebėjimą megzti ryšius net labai painiomis mūsų gyvenimo aplinkybėmis.“[173] A. Geručio teigimu, J. Galia „sugebėjo sukurti savo misijai Lietuvoje palankią atmosferą“[174].

Čekoslovakijos konsulatas Kaune visų pirma rūpinosi prekybinių ir ekonominių santykių plėtimu bei stiprinimu, tarpininkavo gaunant užsakymus, siekė įtvirtinti pasitikėjimą Čekoslovakijos gamintojais. Tai leido Čekoslovakijai išplėsti ir prekybos apimtis, ir įvežamų prekių asortimentą.

J. Galia, siekdamas glaudesnių dvišalių ekonominių santykių, inicijavo garbės konsulato Klaipėdoje įkūrimą. 1924 metų politiniame pranešime Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijai detaliai išdėstė garbės konsulato Klaipėdoje steigimo priežastis, pabrėždamas, kad: 1) reikėtų išnaudoti lietuvių kovą su vokiškąja konkurencija, 2) konsulatas Kaune net labai norint negali periodiškai pateikti išsamios informacijos apie ekonominę padėtį Klaipėdos krašte ir kartu žinių apie atskiras firmas, 3) konsulate Klaipėdoje galėtų veikti informacijos tarnyba, kuri rinktų informaciją apie ekonominių santykių kaitą tame krašte. Atkreiptas dėmesys, kad Klaipėdoje savo konsulatus turi nemažai valstybių, pvz., Vokietija, Belgija, Danija, D. Britanija ir kitos. J. Galios nuomone, garbės konsulato Klaipėdoje įkūrimas turėtų paspartinti prekybą bei pagerintų abiejų šalių ekonominius santykius[175]. Jis siūlė Martyno Reišio kandidatūrą garbės konsulo vietai Klaipėdoje užimti. M. Reišys Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijai buvo pristatytas kaip banko ir draudimo įstaigos vadovas, Lietuvos pirklių sąjungos pirmininko pavaduotojas, kovojantis prieš vokiškosios prekybos Klaipėdoje įsigalėjimą[176]. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos Politinė sekcija sutiko su šia kandidatūra atsižvelgdama į Ūkio ir Prekybos sekcijų interesus, tačiau domėjosi, ar M. Reišys nėra per daug „politiškai

172 A. Kasparavičius. Kauno ir Prahos ..., p.122.

173 Čekoslovakijos atstovą p. J. Galią palydint // Lietuvos žinios. 1928 08 30.

174 A. Gerutis. Dovas Zaunius. Clevelend, 1982. P. 103.

175 J. Galios pranešimas ČR URM 1924 11 28 // AMZV ČR, II sekce. K. 550. č.j. 298/24/dův.

176 ČR URM dokumentas 1924 12 03 // Ibidem, č.j. 197.687.

nusiteikęs prieš lenkus ir vokiečius“[177]. Lietuvos vyriausybė 1925 m. balandžio 7 d. patvirtino M. Reišio kandidatūrą. Konsulo J. Galios teigimu, „lietuvio paskyrimas Čekoslovakijos Respublikos garbės konsulu valdančiuose sluoksniuose buvo priimtas labai maloniai ir su dideliu džiaugsmu, nes tai yra pirmas kartas, kad tokios aukštos pareigos būtų patikėtos lietuviui, kadangi iki šiol užsienio valstybių patikėtiniais buvo tik vokiečiai“[178]. M. Reišys garbės konsulu buvo iki 1939 metų.

1935 metų vasarį buvo atsisakęs šių pareigų dėl Klaipėdos teisme iškeltos jam bylos, tačiau jau kovą jo atsisakymas buvo atšauktas. Nuo 1933 metų M. Reišiui Klaipėdoje aktyviai talkino J. Galia jaunesnysis. Garbės konsulato Klaipėdoje veikla buvo išimtinai ekonominė (siųsti pranešimai į Prahą rodo dvišalės prekybos ypatybes, atskirų firmų veiklą, jų įsiskolinimus, Čekoslovakijos ir Vokietijos konkurenciją prekybos srityje, Lietuvos ir Čekoslovakijos bendradarbiavimą). Tiesa, konsulas turėjo rūpintis ir savo šalies piliečiais, gyvenusiais Klaipėdos krašte. Įdomu, kad Klaipėdos krašte gyveno beveik pusė visų į Lietuvą atvykusių čekoslovakų: 1929 metais Lietuvoje gyveno 99 čekoslovakai, ir net 49 iš jų Klaipėdos krašte, 1933 m. gyveno 245 čekoslovakai ir net 90 iš jų Klaipėdos krašte[179].

L. Šveco teigimu, J. Galia mokėjo sukurti teigiamą savo šalies įvaizdį ir užmegzti ryšius, gebėjo prieiti prie svarbių asmenų, tačiau stokojo kritinės analizės. Iš jo rašytų politinių pranešimų Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijai daroma išvada, kad „pozityvus“ požiūris toli gražu ne visada atspindėdavo realybę“[180]. J. Galia Kaune neturėjo pakankamos politinės įtakos, nes tai ribojo jo turimas diplomatinis rangas. Jo politinė veikla nebuvo žymi, kuo nors specifiškai išsiskirianti (nors asmeninių ambicijų netrūko, tačiau jos nesutapo su oficialiosios Prahos siekiais), tad tik vertinant J. Galios diplomatinę veiklą politiniu aspektu būtų galima sutikti su V. Žalio teiginiu, kad „praleidęs Kaune septynerius metus, reikšmingesnių darbų nenuveikė“,

---

177 Ibidem.

178 J. Galios pranešimas ČR URM 1925 04 29 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1925, č.j. 162/I/dův/25.

179 S. Grigaravičiūtės teigimu, čekoslovakų skaičius nuolat didėjo, daugiausia čekoslovakų Klaipėdos krašte dirbo tekstilės pramonėje. Pirmieji čekoslovakai į Klaipėdos kraštą atvyko dar iki jos prijungimo prie Lietuvos 1921–1922 metais, o nuo 1927 metų imigracija ima intensyvėti ir ypač pagyvėja 1933–1934 metais. Imigracijos pagyvėjimas sietinas su tekstilės pramonės plėtimusi Klaipėdos krašte po ekonominės krizės, kai pačioje Čekoslovakijoje ima trūkti darbo šioje srityje. S. Grigaravičiūtė. Čekoslovakijos piliečiai Klaipėdos krašte (1923–1939) ir Vilniuje (1939–1940) // Lietuva ir Čekija. 2005, Nr. 8–10, p. 114–116.

180 L. Švec. Hudebník ..., p. 163.

tačiau reikšmingas buvo jo vaidmuo plėtojant prekybinius, karinius ir kultūrinius ryšius, kuriuos plėsti jį pakeitusiems asmenims sekėsi kiek sudėtingiau[181]. J. Galiai išvykstant Lietuvos krašto apsaugos ministras T. Daukantas įteikė jam Vyties kryžiaus trečiojo laipsnio karo ordiną.

1928 m. rugsėjo 1 d. buvo paskirtas naujasis charge d'Affaires Lietuvoje M. Niederle[182]. Rugsėjo 13 d. jį priėmė Lietuvos prezidentas A. Smetona. M. Niederlės rašytų politinių pranešimų analizė leidžia teigti, kad jam sunkiai sekėsi megzti glaudesnius santykius su Lietuvos oficialiaisiais asmenimis bei Kaune rezidavusiais kitų šalių diplomatais. Jis daugiausia rūpinosi prekybos su Lietuva plėtra, juolab kad pastaroji savo prekybą ėmė perorientuoti į Anglijos rinką.

M. Niederle įdėjo daug pastangų, kad tarp Lietuvos ir Čekoslovakijos būtų pasirašytos sutartys teisinėms problemoms spręsti. Jis tarpininkavo tarp abiejų šalių vyriausybių ir ministerijų, kad būtų suderinti visi sutarčių punktai, apibrėžiantys abiejų šalių interesus. Beje, ir pats Lietuvos užsienio reikalų ministras D. Zaunius rodė daug dėmesio, kad būtų sureguliuoti teisiniai klausimai. Tad tuo laikotarpiu, t. y. 1929–1931 metais, kai niekuo ypatingu nepasižymėjo nei politinis, nei ekonominis šalių bendradarbiavimas, imta daugiausia dėmesio skirti teisės klausimams. Sutartys buvo rengiamos remiantis sutarčių su kitomis šalimis, ypač Rumunija ir Vokietija, pavyzdžiu.

1930 m. kovo 8 d. D. Zaunius išvykęs į Prahą pasveikinti prezidento T. G. Masaryko, kartu pasirašė su E. Benešu „Ginčams teismo keliu spręsti, arbitražo ir konsiliacijos konvenciją tarp Lietuvos ir Čekoslovakijos Respublikos". 1931 m. balandžio 24 d. buvo sudaryta „Ekstradicijos ir teisminės pagalbos baudžiamose bylose konvencija tarp Lietuvos Respublikos ir Čekoslovakijos Respublikos", o balandžio 31 d. „Konvencija tarp Lietuvos Respublikos ir Čekoslovakijos Respublikos dėl globos ir savitarpės teismo pagalbos civilinės ir prekybos teisės srityje", kurias pasirašė D. Zaunius M. Niederle ir A. Kaukalas. M. Niederle taip pat nuo 1929 metų ėmė rodyti iniciatyvą, kad būtų sprendžiamas vizų tarp Lietuvos ir Čekoslovakijos klausimas. Lietuvos užsienio reikalų ministras tuomet teigė, kad vizų

---

181 Žalys V. Lietuvos diplomatijos .., p. 432.

182 Nors M. Niederle dirbo kaip charge d'Affaires, tačiau Čekoslovakijos atstovybė neišsiplėtė, joje 1930 m. toliau dirbo keturi asmenys, visi čekai, buvo tik samdoma viena lietuvė – vertėja R. Jermalovičaitė. Svetimų valstybių atstovybių ir konsulatų Kaune tarnautojų sąrašas // LCVA. F. 383, ap. 11, b. 9, l. 186.

panaikinimo klausimas yra „be galo delikatnas“, kad Lietuva vizas pradėjo naikinti su tomis valstybėmis, su kuriomis neturi jokių ryšių, visų pirma Japonija ir Šveicarija, tačiau su kaimyninėmis valstybėmis vizų panaikinti neplanuojama. Jo žodžiais tariant, „jeigu mes panaikintum vizas su Čekoslovakija, vis tik būtų sunkiau atsispirti prieš vokiečių reikalavimus panaikinti vizas ir su jais, o tų reikalavimų esama nemažai“[183].

1928 m. spalio 28 d. M. Niederle Kaune surengė Čekoslovakijos įkūrimo dešimtmečiui paminėti skirtą priėmimą, kuriame tarp dalyvavusių 75 asmenų nebuvo nė vieno oficialaus Lietuvos Respublikos valdžios atstovo (buvo kviestas ir prezidentas A. Smetona, ir užsienio reikalų ministras D. Zaunius). Pasiuntinys R. Fliederis tvirtino, kad charge d'Affaires Kaune M. Niederle neturėjęs teisės kviesti valstybės Prezidento, nes tai galį daryti tik aukščiausio rango diplomatai. R. Fliederis Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijai aiškinosi: „manau, M. Niederlei reikėtų delikačiai išaiškinti, kad visuomet atsiklaustų Prahoje arba tiesioginio savo vadovo, prieš vykdydamas tokius demaršus; ir apskritai geriau pasitartų, kai nėra dėl ko nors pats tikras.“[184] Lietuvos charge d'Affaires Čekoslovakijoje J. Brėdikis apie M. Niederlę Lietuvos užsienio reikalų ministeriją informavo: „čekai nėra patenkinti jo veikimu Lietuvoje ir mažai skaitosi su juo.“[185]

1933 m. kovą į Kauną atvyko naujasis Čekoslovakijos charge d'Affaires J. Skalickis. Čekų istorikas J. Dejmekas pažymėjo: „Neįtikėtinai greitai J. Skalickis įrodė sugebėjimą įsigilinti į problemas tos valstybės, kuriai buvo patikėtas.“[186] Šis diplomatas išsiskyrė tuo, kad aktyviai bendravo su Lietuvos politikais, ypač gerus santykius palaikė su Politikos departamento vadovu, vėliau užsienio reikalų ministru S. Lozoraičiu.

Po Baltijos Antantės sukūrimo 1934 metais Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijoje buvo pradėta svarstyti galimybė skirti pasiuntinį trims Baltijos valstybėms. Tuomet Lietuva ir Latvija jau turėjo savo pasiuntinius Prahoje; į netolygų atstovavimą iš Čekoslovakijos pusės dažnai atkreipdavo dėmesį lietuvių ir latvių diplomatai. Su prasidėjusiais svarstymais dėl Čekoslovakijos pasiuntinio skyrimo Pabaltijo valstybėms sutapo J. Skalickio rezidavimo Kaune laikotarpis.

---

183 D. Zauniaus *Pro memoria*. 1929 07 02 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 919, l. 174.

184 R. Fliederio pranešimas ČR URM 1928 m. // AMZV ČR. II sekce. K.550. č.464.

185 J. Brėdikio slaptas pranešimas LR URM 1931 03 20 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1133, l. 26.

186 J. Dejmek. První..., p. 32.

Viename iš išslaptintų Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos dokumentų 1934 m. rugsėjo 25 d. č.114368 teigiama, kad reikėtų kuo greičiau sutvarkyti diplomatines atstovybes trijose Baltijos valstybėse, išlaikant jose politinį draugiškumą[187]. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos II politinė sekcija siūlė skirti įgaliotąjį ministrą ir nepaprastąjį pasiuntinį Lietuvai, Latvijai ir Estijai su rezidencija Rygoje[188]. Rezidencijos pasirinkimas motyvuotas: 1) Ryga yra trijų valstybių sostinių centre ir iš jų pati didžiausia, turinti 340 000 gyventojų, o Kaunas – tik 95 000. Be to, Latvija yra didžiausia teritorijos atžvilgiu; 2) vertinant užsienio politikos požiūriu naudingiau, kad pasiuntinys Baltijos valstybėms reziduotų Rygoje, o ne Kaune. Lietuva turinti dvi opias užsienio politikos problemas, kurios apsunkina jos santykius su kaimynėmis, t. y. Lenkija ir Vokietija. Ryga, atvirkščiai, – yra greičiau neutrali; 3) ekonominės aplinkybės verčia plėsti santykius su Latvija; 4) nė viena užsienio valstybė neturi Kaune pasiuntinio, kuris kartu atstovautų ir Rygai, o Rygoje yra 6 pasiuntiniai, atstovaujantys ir Lietuvai (Anglijos, Belgijos, Suomijos, JAV, Ispanijos ir Švedijos); 5) lietuviai patys pripažintų šias svarbias priežastis, jeigu jiems priimtinai būtų paaiškinta ir jeigu naujasis pasiuntinys palaikytų aktyvius santykius, nes iki šiol mūsų pasiuntinys, rezidavęs Stokholme, neturėjo su jais jokių santykių[189].

Lietuvos pasiuntinys Estijoje B. Dailidė pranešė Lietuvos užsienio reikalų ministerijai apie savo susitikimą su Čekoslovakijos charge d'Affaires J. Galia: „latviai darą Prahoje energingų ir griežtų žygių, kad Čekoslovakija paskirtų Pabaltijo valstybėms įgaliotąjį ministrą su rezidencija ne Varšuvoje, o Rygoje. Priešingu atveju latviai grasina likviduoti savo pasiuntinybę Prahoje."[190] E. Turauskas Prahoje kreipėsi į užsienio reikalų ministrą E. Benešą su pasiūlymu, kad jei būtų skiriamas vienas pasiuntinys visoms trims Pabaltijo

---

187 ČR URM dokumentas 1934 09 25 // AMZV ČR. Trezorové spisy II/2. 1932–1934. č. 114368.

188 Šiame siūlyme taip pat buvo numatyta: 1) atšaukti pasiuntinio Varšuvoje įgaliojimus atstovauti Latvijai ir Estijai; 2) atšaukti Čekoslovakijos pasiuntinio Stokholme įgaliojimus atstovauti Lietuvai; 3) pasiuntiniui Stokholme pavesti atstovauti ir Suomijai; 4) pasiuntinybei Rygoje skirti atskirą darbuotoją, kuris pavaduotų pasiuntinį arba charge d'Affaires Kaune ir Taline jų nesant. Tada nereikėtų skirti darbuotojo iš centro [Prahos].

189 ČR URM dokumentas 1934 10 23 // AMZV ČR. Trezorové spisy II/2. 1932–1934. č. 114368. 1934 09 15.

190 Lietuvos pasiuntinio Estijoje B. Dailidės slaptas pranešimas LR URM 1935 03 27 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1649, l. 22.

valstybėms, tai „Lietuvos vyriausybė jį pageidautų matyti Kaune“[191]. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras pažadėjo sprendžiant šį klausimą tik atkreipti „palankiausią dėmesį“ į Lietuvos vyriausybės pageidavimą.

1935 metų kovą E. Benešas pranešė E. Turauskui, kad numatyta skirti vieną pasiuntinį Latvijai ir Estijai bei atskirą atstovą Lietuvai. Prašydamas šią informaciją laikyti paslaptyje, E. Benešas tikino, kad charge d'Affaires Jaroslavas Lipa bus paskirtas anksčiau, nes turi įstatymų numatytą kvalifikaciją, o J. Skalickis numatytas pareigas pradės eiti kiek vėliau, tačiau tarp šių paskyrimų nebūsiąs didesnis nei 3–4 savaičių skirtumas[192]. Paskyrus J. Lipą pasiuntiniu Rygoje, 1935 metų gegužę E. Benešas užtikrino E. Turauską, kad liepą arba vėliausiai rugpjūtį J. Skalickis bus paskirtas pasiuntiniu Lietuvoje[193]. Nepaisant visų optimistinių prognozių, dėl iškilusių biurokratinių kliūčių J. Skalickis pasiuntiniu paskirtas tik 1936 metų balandį [194].

1936 m. balandžio 29 d. J. Skalickis įteikė skiriamuosius raštus Lietuvos Respublikos prezidentui A. Smetonai kartu su Čekoslovakijos pasiuntinio V. Hurbano atsistatydinimo raštais. Į pasiuntinybę atvykęs Lietuvos užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis patikino J. Skalickį, kad labai vertina draugiškumą ir simpatijas abiejų valstybių tarpusavio santykiuose. Jis taip pat išreiškė pasitenkinimą, kad Čekoslovakijos pasiuntinybė įsikūrė Kaune[195].

Pasiuntinybė Lietuvoje buvo atidaryta aštrėjant tarptautinei situacijai Europoje ir kartu plečiantis Lietuvos ir Čekoslovakijos politiniam bendradarbiavimui. 1936–1938 metais Čekoslovakijos pasiuntinys aktyviai bendravo su Lietuvos oficialiaisiais asmenimis: su jais aptardavo ne tik padėtį Čekoslovakijoje, jos santykius su Vokietija bei Lenkija, bet ir saugumo ir taikos išlaikymo Europoje galimybes. J. Skalickis, tarpininkauda-

---

191 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 12 01 // Ibidem, F. 648, ap. 1, b. 13, l. 54.

192 E. Turausko slaptas pranešimas LR URM 1935 03 20 // LCVA, F. 383, ap. 7, b. 1648, l. 20.

193 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 05 28 // Ibidem, b. 1695, l. 45.

194 Pagrindinė problema – pasiuntinių skyrimo tvarka Čekoslovakijoje. Pagal įstatymus, pasiuntiniu buvo galima skirti asmenį, priklausiusį II patarėjų klasei, o J. Skalickis priklausė III patarėjų klasei, iš kurios tiesiogiai skirti pasiuntiniu nebuvo galima. Čekoslovakijos užsienio ministerijai paprašius papildomų etatų II patarėjų klasėje, tam prieštaravo Vidaus reikalų ministerija. Tik ministerijoms susitarus J. Skalickis buvo pakeltas į II patarėjų klasę ir 1936 m. kovą jo kandidatūra pristatyta Čekoslovakijos ministrų kabinetui. E. Turausko slaptas pranešimas LR URM 1935 10 15 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 235. E. Turausko slaptas pranešimas S. Lozoraičiui 1936 03 19 // Ibidem, b. 15, l. 60.

195 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 04 30 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1936, č.j. 119-dův.

mas tarp Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamento ir Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos Ekonominės sekcijos, siekė išnaudoti visus įmanomus būdus ir apginti Čekoslovakijos prekybininkų interesus. 1938 metais į Lietuvą atvykęs Lenkijos karo atašė – L. Mitkiewiczius apibūdinimo J. Skalickį kaip vieną iš įdomiausių užsienio valstybių pasiuntinių Kaune ir pridūrė, jog „jis čia turi itin apsukraus žmogaus vardą ir susikūrė Kaune stiprias pozicijas Lietuvos vyriausybėje ir visuomenėje“[196].

Pasirašius Miuncheno susitarimą dėl Sudetų krašto perleidimo Vokietijai, 1938 metų rudenį iškilo Čekoslovakijos pasiuntinybių Baltijos šalyse perspektyvos klausimas. Lietuvos pasiuntinys Prahoje E. Turauskas 1938 m. lapkričio 23 d. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijoje buvo informuotas, kad Pabaltijyje greičiausiai pasiliks tik vienas Čekoslovakijos pasiuntinys, kuris atstovaus ir kitoms dviem valstybėms. Jis išreiškė Lietuvos vyriausybės pageidavimą dėl Čekoslovakijos pasiuntinybės rezidavimo Kaune[197].

J. Skalickis paskutinį politinį pranešimą į Prahą išsiuntė 1939 m. vasario 25 d., jame buvo išdėstytos Klaipėdos krašto problemos, pastarųjų dienų įvykiai. 1939 m. kovo 16 d. Vokietijai okupavus Prahą, J. Skalickis griežtai atsisakė Lietuvoje reziduojančiam Vokietijos pasiuntiniui E. Zechlinui perduoti Čekijos – Slovakijos pasiuntinybę. Istoriko J. Dejmeko tvirtinimu, „apie veikiančios pasiuntinybės išlaikymą valstybėje, kurioje kitų valstybių atstovai gyveno amžinoje baimėje dėl tolesnių Vokietijos veiksmų, nebuvo galvojama“[198]. 1938 m. kovo 30 d. Čekoslovakijos pasiuntinybė buvo uždaryta; ją, kaip ir turėtus šios pasiuntinybės pinigus, perėmė Vokietijos pasiuntinys Lietuvoje. Beje, Lietuvos užsienio reikalų ministerijai teko tarpininkauti, kad Čekoslovakijos atstovybės turėti pinigai (10 852,21 Lt) „Ūkio banke“ būtų pervesti į Vokietijos atstovybės sąskaitas[199]. 1939 metų kovą buvo panaikintas ir Čekoslovakijos konsulatas Klaipėdoje, o M. Reišys atvyko gyventi į Kauną.

---

196 L. Mitkiewiczius. Op. cit., p. 70.

197 ČR URM dokumentas, pasirašytas Dr. Krno 1938 11 23 // AMZV ČR. Trezorové spisy II/2. 1938–1939.

198 J. Dejmek. První..., s. 33.

199 S. Grigaravičiūtė. Lietuvos ir Čekoslovakijos..., p. 160.

1.2.3. Lietuvos ir Čekoslovakijos prezidentų vaidmuo palaikant dvišalius diplomatinius santykius

Čekoslovakija buvo parlamentinė demokratinė valstybė, tačiau nemažas vaidmuo teko šalies prezidentams, ypač T. G. Masarykui, kuris buvo vadinamas „prezidentu išlaisvintoju“, buvo gerbiamas visuomenėje ir užsienio valstybių. A. Smetona įgyvendindamas autoritarinius valdymo principus vaidino svarbų vaidmenį Lietuvoje. Prezidentai priimdavo užsienio atstovų skiriamuosius raštus, tačiau artimesni valstybių prezidentų ir diplomatų santykiai nesusiklostė, ypač vertinant Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių ryšių sklaidą. Tiesa, tiek Lietuva, tiek Čekoslovakija išsakydavo oficialią pagarbą, siųsdavo sveikinimus ar diplomatai pasveikindavo asmeniškai įvairių sukaktuvių proga. Čekoslovakijos diplomatai kiek rezervuotai vertino autoritarinį valdymą Lietuvoje, tačiau prezidento A. Smetonos atžvilgiu buvo išlaikoma dalykinė pagarba kaip draugiškos šalies prezidentui.

Istorikė S. Grigaravičiūtė atskirai analizavo Čekoslovakijos prezidento T. G. Masaryko įvaizdį lietuviškojoje spaudoje ir konstatavo, kad skelbta informacija ir straipsniai, kurių per du dešimtmečius pasirodė daugiau nei šimtas, formavo labai teigiamą Čekoslovakijos prezidento įvaizdį. Lietuvos spaudoje buvo kuriami tarsi prezidento įvaizdžio tipažai, tam tikra samprata – dažniausiai jis Lietuvos visuomenei buvo pristatomas kaip „filosofas ir mokslininkas“, taip pat kaip „išmintingasis Masarykas“, „politikas ir diplomatas“, „Masarykas – mažų tautų užtarėjas“, „Masarykas vadas“, „tautos išvaduotojas“[200].

Čekoslovakijos spaudoje gana retai pasirodydavo straipsnių, susijusių su A. Smetonos asmenybe, dažniau jo vaidmuo būdavo apžvelgiamas įvairių politikos klausimų ar įvykių kontekste. Būtų galima išskirti tik 1934 metų rugpjūtį, kai buvo minimas A. Smetonos 60 metų jubiliejus. Visi didieji Čekoslovakijos dienraščiai (*Prager presse, Národní politika*, *Národní listy, Večer, Venkov, České slovo* ir kt.) pateikė žinutes, apžvelgiančias Lietuvos prezidento biografijos faktus, ir tik kai kuriuose buvo paskelbti išsamesni vertinimai. *České slovo* užsiminta apie draugiškus abiejų šalių santykius, A. Smetona pavadintas „mūsų tautos draugu“. Pažymėtina, kad

[200] S. Grigaravičiūtė. Tomas Garigue Masarykas lietuvių periodikoje 1919–1937 metais // Lietuva ir Čekija. 2002, Nr. 1, p. 67–71. Daugiausia straipsnių yra paskelbusi *Lietuva* ir *Lietuvos aidas*, vertinant pagal straipsnių skaičių – daugiausia straipsnių paskelbta 1937 metais mirus T. G. Masarykui.

tokių vertinimų čekų spaudoje būta tik išskirtiniais atvejais, o ypač trečiajame dešimtmetyje čekų spauda susilaikydavo nuo Lietuvos prezidento asmenybės vertinimų.

Čekoslovakijos diplomatai Kaune tik oficialiomis progomis ir oficialiuose renginiuose susitikdavo su Lietuvos prezidentais, artimesnio kontakto nebuvo. Lietuvos prezidentai tiesiogiai Čekoslovakija nesidomėjo. Čekoslovakijos diplomatų akreditavimas vyko griežtai laikantis protokolo, tad nė vienas Čekoslovakijos diplomatas negalėjo pasigirti išskirtiniu Lietuvos prezidentų dėmesiu.

Lietuvos diplomatams Prahoje pavykdavo dažniau aptarti svarbius klausimus su Čekoslovakijos prezidentais įvairių progų, priėmimų, minėjimų, aptarimų metu, tačiau Lietuvos diplomatai nevykdavo pas prezidentus aptarti svarbių klausimų. D. Zauniui pavyko kelis kartus tiesiogiai pristatyti Lietuvos problemas – po skiriamųjų raštų įteikimo T. G. Masarykui pristatė Vilniaus klausimo aktualumą, o 1925 metų spalį minint Čekoslovakijos nepriklausomybės metines T. G. Masarykas D. Zauniui ir Estijos diplomatui pasakė: „mano supratimu, mes mažosios tautos turėtume sudaryti pradedant nuo Suomijos vieną šeimyną, kad tuo būdu galėtume ir pajėgtume apsiginti prieš didžiuosius galiūnus.“[201]

Tarptautinės politikos klausimai ketvirtajame dešimtmetyje ir tai, kad užsienio reikalų ministru buvęs nuo 1918 metų E. Benešas tapo 1935 m. gruodžio 18 d. Čekoslovakijos prezidentu, turėjo įtakos dažnesniam Lietuvos diplomatų susitikimui su Čekoslovakijos prezidentu. E. Turauskas net keletą kartų 1936–1938 metais aptarė Europoje besikaupiančios įtampos užsienio politikoje aspektus ir, beje, dažniausiai buvo aptariama Vokietijos politikos problema. E. Turauskas ieškojo formalių priežasčių, dėl kurių jį priimtų pats prezidentas (siekis padėkoti, pasidalyti įspūdžiais iš kelionių po Bukareštą ir Belgradą ar pan.). Prezidentas E. Benešas susitiko ir su Lietuvos užsienio reikalų ministru S. Lozoraičiu, kai 1936 metų balandį jis atvyko į Prahą neoficialaus vizito.

1937 metais Lietuvos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius J. Urbšys domėjosi, kaip dažnai Čekoslovakijos prezidentas priima diplomatus pasikalbėti. E. Turauskas nurodė, kad E. Benešas diplomatus priima pasikalbėti einamaisiais reikalais gana dažnai, pažymėdamas, kad kai kurie lankosi po kelis ar net keliolika kartų per metus, dažnai ir

[201] D. Zauniaus pranešimas LR URM 1925 10 28 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 554, l. 5.

pats prezidentas pasikviečia kai kuriuos savo iniciatyva. Dažniausiai pas prezidentą E. Benešą lankydavosi Prancūzijos, Jugoslavijos ir Rumunijos diplomatai. E. Turausko teigimu, „visi kiti arba visiškai nesilanko ir nekviečiami, arba daug mažiau savo iniciatyva apsilanko vieną kartą per metus“, patikindamas, kad šiai kategorijai ir jis priklausąs[202].

1930 metų liepą Lietuvos prezidentas A. Smetona kartu su žmona atvyko į Čekoslovakiją į Dolní Lípovo kurortą. Tai buvo neoficialus Lietuvos prezidento vizitas. Rugpjūčio 4 d. atvyko į Prahą, apsilankė Staromestská rotušėje, kurią apžiūrėjo ir pasirašė svečių knygoje. Prezidento žmona padėjo gėlių ant nežinomo kareivio kapo. A. Smetona nebuvo susitikęs su oficialiais Čekoslovakijos asmenimis. Apie jo atvykimą tik trumpomis žinutėmis informavo kai kurie Čekoslovakijos dienraščiai[203].

Lietuvoje ir Čekoslovakijoje buvo minimi ir prezidentų jubiliejai, tačiau dažniausiai buvo apsikeičiama sveikinimo telegramomis ir atstovybės rengdavo priėmimus. Tik užmezgus dvišalius santykius 1922 metais minint T. G. Masaryko 72 metų jubiliejų *Lietuvos žinios* supažindino skaitytojus su prezidento biografijos faktais, o Čekoslovakijos vicekonsulas J. Galia surengė priėmimą. 1930 metais Čekoslovakijoje iškilmingai buvo paminėtas T. G. Masaryko 80 metų jubiliejus, į kurį išvyko Lietuvos užsienio reikalų ministras D. Zaunius, kuris dar prieš vykstant svarstė, vykti kaip vyriausybės nariui ar kaip „akredituotam pas Masaryką“. D. Zaunius Čekoslovakijos prezidentą iškilmių proga apdovanojo Vyties kryžiaus I-ojo laipsnio ordinu. Lietuvoje šia proga buvo skaitoma paskaita apie Čekoslovakijos prezidentą, spausdinti sveikinantys straipsniai spaudoje.

Po penkerių metų, t. y. 1935 metais, Socialinių ir politikos mokslų institutas Kaune rengė T. G. Masaryko iškilmingą 85 metų sukaktuvių paminėjimą: Valstybės teatre atidarymo žodį tarė dr. Izidorius Tamošaitis, kalbą pasakė J. Skalickis, Mykolas Biržiška skaitė paskaitą „T. G. Masaryko darbai ir reikšmė“. Buvo atlikti Antoníno Dvořako ir Bendřicko Smetanos kūriniai, operos „Parduotoji nuotaka“ pirmasis veiksmas. Dirigavo M. Bukša, komponavo V. Marijošius.

1934 metų rugpjūtį Čekoslovakijoje daug dėmesio sulaukė Lietuvos prezidento 60-mečio minėjimas. Kalbą per radiją pasakė J. Vozka.

---

202 E. Turausko pranešimas LR URM 1937 06 26 // LCVA, F. 383, ap. 7, b. 1922, l. 11.

203 Národní archiv (toliau – NA. MZV-VA). K.1298. 514. Československá republika. 1930 08 06.

Straipsnius išspausdino visi didžiausi šalies dienraščiai. Telegramomis A. Smetoną pasveikino Čekoslovakijos rezidentas T. G. Masarykas, užsienio reikalų ministras E. Benešas, Čekoslovakijos charge d'Affaires M. Niederle ir Čekoslovakijos mokslininkas J. Beblavis, Prahos burmistras dr. Baxa, Prahos Karolio universiteto rektorius prof. Drachovskis (Drachovský) ir Lietuvos garbės gen. konsulas E. Lustingas. 1934 metų balandį J. Skalickis I laipsnio Baltojo liūto ordino auksinę sagę įteikė A. Smetonai. Šia sage buvo apdovanojami išimtinai valstybių vadovai.

1. 3. Čekoslovakijos pozicija dėl Lietuvos užsienio politikos problemų trečiajame dešimtmetyje[204]

1. 3. 1. Lietuvos santykiai su Lenkija ir Vilniaus klausimas 1919–1920 metais

Vykstant Rusijos ir Lenkijos karui, Lietuvos sienų klausimas iškilo kaip svarbus geopolitinis aspektas. Iki 1920 metų dar nebuvo galutinai pasirašytos visos Paryžiaus taikos konferencijoje numatytos sienų nustatymo sutartys. Lietuvą ir Čekoslovakiją jungė bendras tikslas – nustatyti

[204] Reikėtų pažymėti, kad trečiajame XX a. dešimtmetyje būta ir kitų, kartais net specifinių užsienio politikos klausimų. 1925 metų pavasarį Lietuvos vyriausybė protestuodama prieš Šventojo sosto konkordato su Lenkija sudarymą įteikė protesto notą ir atšaukė A. Zacchlini iš Lietuvos. Oficialiai protesto nota išsiųsta 1925 m. balandžio 3 d. A. Kasparavičiaus teigimu, 1925 metais Šventasis Sostas išgyveno „konfliktų gadynę" su Italijos, Argentinos, Čekoslovakijos ir iš dalies Prancūzijos vyriausybėmis, tad Lietuvos diplomatai tikėjosi, kad „Šventasis sostas vengs eskaluoti dar vieną tarptautinę destrukciją, susijusią su jo vardu ir galinčią pakenkti jo autoritetui, todėl anksčiau ar vėliau atsižvelgs į lietuvių pageidavimus". Lietuvos reikalų prie Šventojo Sosto laikinasis patikėtinis Juozas Macevičius ėmė rodyti iniciatyvą diplomatiniame korpuse ir balandžio viduryje siekė užmegzti „artimus ryšius" su Veimaro Vokietijos, Čekoslovakijos bei Vengrijos pasiuntinybėmis prie Šv. Sosto, siekiant Lietuvai naudingai nušviesti Lietuvos –Vatikano konflikto priežastis bei rasti sąjungininkų diplomatinėje kovoje su Vatikanu. Čekoslovakijos vyriausybei balandžio 18 d. Lietuvos vyriausybės vardu buvo įteikta protesto nota prieš Vatikano konkordatą su Lenkija. A. Kasparavičiaus teigimu, kai kurie 1927 metų Lietuvos konkordato su Vatikanu straipsniai yra panašūs į Čekoslovakijos ir Vatikano pasirašytą *modus vivendi*. 1928–1929 metais Kaune užsimezgė gana šilti santykiai tarp nuncijaus R. Bartoloni ir Čekoslovakijos diplomato M. Niederlės. Jie ne tik rengdavo priėmimus, bet ir dalydavosi įvairiomis politinėmis naujienomis, ypač susijusiomis su Lietuvos vidaus politika ir Lietuvos santykiais su Italija, net būtų galima teigti, jog nuncijus buvo tapęs vienu iš Čekoslovakijos diplomato informacijos šaltinių. 1928 metais M. Niederle pažymėjo, jog nuncijus yra mėgiamas ir diplomatų, ir Lietuvos oficialiųjų asmenų, mielai bendrauja su visuomenės atstovais, žaidžia kortomis ir rūko. 1931 metais R. Bartoloni buvo išsiųstas iš Lietuvos. Čekoslovakija, beje, taip pat buvo išsiuntusi tik dėl kitų aplinkybių Vatikano nuncijus. 1932 metais į Lietuvą paskirtas Vatikano pasiuntinys Antonio Arata buvo dirbęs diplomatinį darbą ir Čekoslovakijoje, kur dirbo kartu su D. Zauniumi ir buvo asmeniškai pažįstami. 1934–1935 m. Lietuvos vyriausybė domėjosi kitų valstybių santykiais su Vatikanu, tad dr. K.Graužinis S. Lozoraičiui parengė keletą išsamių pranešimų apie Čekoslovakijos santykius su Šventuoju sostu, konstatuota, kad būta nemažai čekų ir Vatikano santykių įtampos. A. Kasparavičius. Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika.Vilnius, 2008. P. 187–189, 327, 395. M. Niederlės pranešimas ČR URM 1928 10 12 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1928, č. 420/28; M. Niederlės pranešimas ČR URM 1928 10 18 // Ibidem, č. 442/I-2/28; M. Niederlės pranešimas ČR URM 1929 06 15 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1929, č. 160/29-dův; M. Niederlės pranešimas ČR URM 1929 05 03 // Ibidem, č. 115/I-3/29; M. Niederlės slaptas pranešimas ČR URM 1929 09 28 // Ibidem č. 263/29- dův;

sieną su Lenkija. Čekoslovakija įsivėlė į ginčą su Lenkija dėl Tešino srities (1919–1920 m.)[205], o Lietuvos nesutarimai su Lenkija tapo svarbiausiu Lietuvos užsienio politikos klausimu ištisiems dviem dešimtmečiams[206].

Čekoslovakijos pozicijai Lietuvos ir Lenkijos santykių atžvilgiu tuo metu didžiausią įtaką darė du veiksniai: 1) Čekoslovakijoje buvo gyvos rusofiliškos nuotaikos; Lenkijos politikams svarstant įvairius unijos variantus, Čekoslovakija Lietuvą laikė Rusijos klausimo dalimi, tikėdamasi, kad šios problemos bus išspręstos, kai tarptautiniais susitarimais pavyks apibrėžti tolesnę Rusijos padėtį; 2) pačios Čekoslovakijos santykiai su Lenkija[207]. Lietuvos politikams buvo nepriimtinos jokios lenkų siūlomos ateities vizijos: nei R. Dmovskio aneksinis, arba inkorporacinis, variantas, nei J. Pilsudskio federalinės idėjos. Šių Lenkijos atstovų ateities vizijos nesutapo ir su Čekoslovakijos politikų interesais[208]. Istorikas J. Dejmekas tvirtina, kad „E. Benešas ir T. G. Masarykas Lenkiją laikė partnere savo Vidurio Europos planuose, o dauguma lenkų lyderių atgimstančioje Antrojoje Respublikoje matė mažų mažiausiai regioninę jėgą, siekiančią ne tik teritorinio atkūrimo iki laikotarpio, kokia ji buvo iki XVIII amžiaus, bet ir politinio lyderiavimo visoje Rytinėje Europos dalyje. Tokie planai, kuriuos 1919–1920 metais pabandė įgyvendinti J. Pilsudskis, Varšuvos propaguojama Rytų Europos modifikuota federacijos forma, kare su bolševikine Rusija, be abejonės, nesisiejo nei su čekų įsivaizduojamu Lenkijos vaidme-

---

205 Tešino priklausomybės klausimo sprendimas sulaukė dėmesio ir Lietuvos spaudoje, ypač akcentuojant antilenkišką poziciją. Lenkijos veiksmai buvo traktuojami kaip „visokios suktybės ir melagytės“, o propaganda spaudoje vadinta „šlykščiu darbu“. Lietuvos spaudos atstovai atskirai rėmė Čekoslovakijos interesus prisijungti Tešino sritį. Užsieny // Kariškių žodis. 1919 09 25; Užsieny // Kariškių žodis. 1920 04 22.

206 Lenkijos užsienio politikos kryptis 1921 metais vaizdžiai nusakė buvęs Lenkijos ministras pirmininkas J. Kucharzewskis laikraščiui *Tydzień Polski*: „tokia, kokią norėtų sukurti kai kurios jėgos – Lenkiją be Tešino, Aukštutinės Silezijos, Gdansko, Vilniaus ir Lvovo – ji negali būti nei nepriklausoma valstybe, nei svarbiu pasaulinės ekonomikos veiksniu“. Lenkijai užsienio politikoje labai rūpėjo sureguliuoti santykius su Vokietija, t. y. išspręsti Gdansko ir Aukštutinės Silezijos problemas; Za shodou polsko-českou // Sborník Zahraniční Politiky. 1921, č. 19, p. 179.

207 Istorikas P. S. Wandyczius taikliai pažymėjo, kad nors „daugelis argumentų rodė, kad Lenkijai ir Čekoslovakijai reikia bendradarbiauti, šios dvi valstybės niekada nestojo į vieną gretą. Praha nenorėjo rizikuoti savo padėtimi, dėdamasi prie Lenkijos, kuriai grėsė tiek Vokietija, tiek SSRS“. P. Wandycz. Laisvės kaina. Vilnius, 1997. P. 210.

208 1920 metų pabaigoje Lietuvos spaudoje Lietuvos politikai buvo raginami peržiūrėti užsienio politikos kryptis ir daugiau dėmesio skirti Vidurio Europos valstybėms, ypač Čekoslovakijai. Glaudžių dvišalių ryšių užmezgimas tiesiogiai buvo siejamas su abiejų šalių „skaudžiais santykiais“ su Lenkija. Eilinis uždavinys // Lietuva. 1920 12 19.

niu, nei (o tai visų svarbiausia) su atgimstančios demokratinės Rusijos vizija, su kuria tuomet skaitėsi visi žymiausi čekų politiniai sluoksniai“[209].

Čekoslovakija labai rezervuotai vertino 1919–1920 metų Lenkijos ir Rusijos karą. Čekoslovakijos oficialiuosius sluoksnius labiau domino Lenkijos ir Ukrainos siena, o ne Lietuvos ir Lenkijos konfliktas, bet buvo jaučiamas negatyvus Čekoslovakijos politikų požiūris Vilniaus klausimu[210]. Čekoslovakijos charge d'Affaires Lenkijoje V. Radimskis (Radimský) 1920 metų liepą pranešė: „didžioji dalis lenkų visuomenės vis dar negali išsiskirti su nuomone, kad Lenkija galėtų prarasti Vilnių visiems laikams.“[211] Čekoslovakijai buvo žinomos ir oficialiuosiuose Lenkijos sluoksniuose vyravusios nuotaikos: „J. Pilsudskis, o su juo ir visas Belvederis nori bet kokia kaina okupuoti Lietuvą. [...]. J. Pilsudskis pats Lietuvos užėmimą laiko savo asmeniniu prestižo reikalu, nes yra kilęs iš Lietuvos, sunkiai susitaiko su tuo, kad Lietuva nėra Lenkijos dalis [...].“[212]

Čekoslovakijos diplomatai skeptiškai įvertino ir 1920 m. spalio 9 d. gen. J. Želigovskio vadovaujamą Vilniaus užėmimą: „R. Dmovskio šalininkai iš pradžių apsimetė, tarsi asmeniškai būtų nesusiję su šia karine „maištingo“ generolo akcija, tačiau jau kitą dieną susitaikė su šiuo reikalu, kaip įvykusiu faktu. Ir nuo to momento prasidėjo visa ta pasišlykštėjimą kelianti komedija, kokią visi lenkai norėtų vėl sužaisti lenkų–lietuvių klausime.“[213] Tiesa, Čekoslovakijos vyriausybė jokio viešo ar oficialaus prieštaravimo neišsakė[214]. E. Benešas paminėjo J. Želigovskio akciją ir savo argumentacijoje prieš galimą Lenkijos stojimą į besiformuojančią Mažąją Santarvę[215]. Čekoslovakija laikėsi ankstesnės savo nuostatos nepripažinti rytinių Lenkijos sienų:

---

209 J. Dejmek. Československo, jeho sousedé..., p. 136.

210 L. Švec. Československo a pobaltské..., p. 105.; Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos aplinkraštyje buvo skelbiama, kad „karo mes nenorime ir nekariausime nei su Lenkija, nei su Rusija“. J. Dejmek. Edvard Beneš..., p. 112.; Plačiau: Č. Laurinavičius. Politika ir diplomatija. Kaunas, 1997, p. 80–107, 116–132.

211 Čekoslovakijos charge d'Affaires Varšuvoje V. Radimskio pranešimas ČR URM 1920 07 15 // AMZV ČR, Pz-Varšava. 1920. č.j. 865.

212 Čekoslovakijos atstovybės Varšuvoje pranešimas (pasirašė Fr. Neugebaueras) ČR URM 1920 09 22 // Ibidem, č.j. 27/zprav/20.

213 Čekoslovakijos atstovo Lenkijoje J. Nováko pranešimas ČR URM 1920 10 15 // Ibidem, č.j. 66/zprav/20.

214 J. Dejmeko tvirtinimu, nei T. G. Masarykas, nei E. Benešas netikėjo Lenkijos 1920 m. balandį pradėtų žygių į Rytus sėkme. J. Dejmek. Československo, jeho sousedé..., p.136.

215 L. Švec. Litva v sostému československých zahraničních vztahů v letech 1921–1925/26 // Česko–litevské vztahy v průběhu staletí. Praha, 1998, p. 71.

„Čekoslovakijos vyriausybė negali prisiimti atsakomybės už taiką, sudarytą Rygoje. [...] Nevykdysime jokios politikos prieš Lenkiją, tačiau atsisakysime bet kokios atsakomybės už tai, ką Lenkija padarytų savo rytinėje sienoje.“[216] Čekoslovakijos oficialieji asmenys ir vėliau laikėsi šios pozicijos, tad 1922 m. Lietuvos vyriausybė, analizuodama santykių su Čekoslovakija palaikymo kryptis, konstatavo, kad „Čecho-Slovakai nusistatę nepripažinti lenkų-rusų Rygos traktato“[217].

1921 metais Čekoslovakijos oficialieji asmenys neišsakė balandžio mėnesį savo pozicijos dėl Himanso projekto žlugimo, tačiau rudenį, svarstant antrąjį Tautų Sąjungos Tarybos pirmininko projektą dėl Lietuvos ir Lenkijos santykių sureguliavimo (Lenkijos ir Lietuvos derybos prasidėjo 1921 m. rugsėjo 3 d.), į Kauną jau buvo atvykęs Čekoslovakijos atstovas J. Galia. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministeriją pasiekusiuose J. Galios pranešimuose iš Kauno ne kartą buvo tvirtinama, kad Lietuva šį projektą greičiausiai atmes. Priimti projektą Lenkija atsisakė dar 1921 m. rugsėjo 13 d., o Lietuva gruodžio 24 dieną. J. Galia tvirtino, kad Lietuvos vyriausybė jį atmetė spaudžiama visuomenės, bet norinti surasti „taikų kelią į Varšuvą“[218]. J. Galia išskyrė Rusijos įtaką Lietuvai: „Iš Rusijos pusės Lietuvai buvo daromas akivaizdus spaudimas dėl Vilniaus klausimo sprendimo. Čia esanti sovietų pasiuntinybė yra tikra, kad Lietuva Himanso projekto nepriims. Kaip argumentą pateikia karo su Lenkija galimybę ir Vilniaus užėmimą sovietų kariuomenės. Tuo atveju Lietuva prarastų Vilnių visiems laikams.“[219]

Lietuvos oficialieji asmenys, siekdami pripažinimo *de jure* bei užmegzti diplomatinius santykius, įvairiais būdais bandė atkreipti Čekoslovakijos oficialiųjų asmenų dėmesį ir į probleminius santykius su Lenkija. Lietuvos vyriausybę domino pačios Čekoslovakijos santykiai su Lenkija bei šios šalies politikų nuostatos Lenkijos atžvilgiu[220]. Su specialia misija į Prahą

---

216 ČR URM pranešimas pasiuntinybei Budapešte 1920 10 30 // AMZV ČR, Pz-Budapešt 1920, č. 4001–4030.

217 Lietuvos vyriausybės posėdžio protokolas. Griežtai slaptai. 1922 03 11// LCVA. F. 648, ap. 1, b. 48, l. 55.

218 J. Galios J. pranešimas ČR URM 1922 01 01 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1922. č.j. 40/pol/22.

219 J. Galios pranešimas ČR URM 1921 11 25 // Ibidem, č.j. 277/pol.dův./21.

220 A. Rimka tvirtino, kad patys čekai turėjo ir tebeturi ginčų su lenkais tiek dėl politinių, tiek dėl ekonominių priežasčių. Jis atkreipė Lietuvos užsienio reikalų ministerijos dėmesį į tai, kad ir pats E. Benešas „lenkų nemyli“, o „visi čekų tautos sluoksniai ir politikos vadovai beveik be skirtumo yra griežtai nusistatę prieš lenkus“. Tai esanti viena svarbiausių priežasčių, kodėl Lietuvos oficialieji sluoksniai turėtų ieškoti politinio bendradarbiavimo su Čekoslovakijos atstovais: „jei

buvo išsiųstas A. Rimka, kuris Prahoje buvo susitikęs su įvairiais politikais, ministrų kabineto bei Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos atstovais, žurnalistais.

A. Rimkos prognozės, kad Čekoslovakijos politikai brandina mintį suartinti Mažąją Santarvę su Baltijos valstybėmis „per lenkų galvas“, turėjo optimistinį atspalvį. Jis buvo įsitikinęs, kad Lietuvai dėl šių aplinkybių labai svarbu užmegzti draugiškus ryšius. Tai daryti esą reikėtų atsargiai, kad nebūtų įžeisti čekų slaviški jausmai, nes „jie gyvena slavinofilų dar iš senų prieškarinių laikų sudarytomis iliuzijomis“[221]. Reikėtų sutikti su istoriko A. Kasparavičiaus teiginiu, kad Prahos geopolitika buvo gimininga Lietuvos geopolitikai, kuri dėl įvairių priežasčių, pirmiausia dėl daugiabriaunio konflikto su Lenkija, taip pat energingai oponavo pastarosios siekiams dominuoti regione, pretendavo į tilto tarp Rytų ir Vakarų vaidmenį bei Rusiją traktavo kaip sau naudingą *enigmą*[222].

Tiesa, Čekoslovakijos oficialieji asmenys taip pat nevengė parodyti tam tikro prielankumo Lietuvai. Užsienio reikalų ministerijos Rytų politikos sekcijos vadovas J. Brožas patikino Lietuvos atstovą, kad jis padarys viską, jog čekų atstovai tiek Tautų Sąjungoje, tiek didžiųjų valstybių atžvilgiu palaikytų Lietuvą prieš lenkus: „čekų pačių interesuose yra daryti visa, kad Lietuva būtų politiniai, ekonominiai ir militariniai pilnai nepriklausoma nuo lenkų ir dėl to ekonominės, politinės ir militarinės konvencijos, kurios arčiau surištų Lietuvą su Lenkija ir tuo pačiu užkirstų kelią į artimesnį kontaktą su Lietuva sueiti čekams – yra kenksmingos

---

ligi šiol jie visi mūsų pusę palaiko mūsų byloj su lenkais (nors ne visuomet viešai išdrįsta tai daryti), tai tik dėl to, kad patys nekenčia lenkų ir jų politikos metodų, taip pat dėl to, kad lenkuose mato sau rimtus konkurentus šiandien arba artimoj ateityj Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių rinkose, o ateityje Rusijos.“ A. Rimka turėjo tikslą ne tik Čekoslovakijos oficialiesiems asmenims išdėstyti Lietuvos interesus ir santykius su Lenkija, bet ir supažindinti visuomenę. Čekoslovakijos spaudos atstovai (ypač leidinio *Čas)* pažadėjo A. Rimkai „atspausdinti visus straipsnius informacinio charakterio, kur mūsų santykiai su lenkais, rusais ar kitomis valstybėmis mūsų atžvilgiu nušviesti būtų“. A. Rimkos pranešimas LR URM iš Prahos 1921 10 05 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 138, l. 190–191.

221 Ibidem, l. 192. Apie tai, kad čekai labai kritiškai vertina Lenkijos vykdomą politiką, 1921 metų vasarą informavo ir J. Šaulys po susitikimo su Čekoslovakijos pasiuntiniu Romoje Kobylanskiu. Jis teigė, kad čekai „stengsis, tardamiesi su lenkais, daryti mėginimų nukelti lenkų politikus iš fantazijos padangių ant žemės ir įtikinti šiuos, kad pačios Lenkijos interesuose yra padaryti savo politiką labiau realią, kuri mokėtų taip pat taikytis į esamas sąlygas ir pradėti taikų su savo kaimynais sugyvenimą“. Lietuvos atstovo Romoje J. Šaulio pranešimas LR URM 1921 06 10 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 138, l. 31.

222 A. Kasparavičius. Kauno ir Prahos..., p. 109.

ir čekams."[223] Nepaisant kai kurių Čekoslovakijos atstovų išsakytos pozicijos, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Čekoslovakija, išsprendusi ginčą dėl Tešino, pradėjo derybas su Lenkija dėl politinės sutarties sudarymo. Sutartis buvo pasirašyta 1921 m. lapkričio 6 d., tačiau neratifikuota. Šios sutarties pasirašymas sukėlė abejonių Lietuvos politikams. Kelių Lietuvos politinių partijų atstovai net kreipėsi į Čekoslovakijos atstovybę Kaune klausdami, kokią poziciją užimtų Čekoslovakija kilus kariniam konfliktui tarp Lietuvos ir Lenkijos[224].

Glaudus Čekoslovakijos ir Lenkijos bendradarbiavimas išryškėjo 1922 metų pavasarį Genujos konferencijoje[225]. Jį, kaip vieną iš svarbiausių tos konferencijos veiksnių, vertino ir pats E. Benešas[226]. Tiesa, Lietuvos užsienio reikalų ministerija buvo nurodžiusi D. Malinauskui ekonominiais klausimais sudominti Čekoslovakijos politikus, kad jie Genujos konferencijoje palaikytų Lietuvą, tačiau šis pageidavimas nebuvo išgirstas. Lietuvos vyriausybė aktyviai domėjosi Čekoslovakijos ir kitų valstybių santykiais, tačiau turėjo realiai vertinti politines aplinkybes ir ypač po to, kai 1922 metų kovą Čekoslovakijos prezidentas T. G. Masarykas patikino J. Šliūpą, jog santykiuose su lenkais jie Lietuvai nelabai gali padėti[227].

Įdomu, kad dar 1922 metų pradžioje Lietuvos vyriausybė su specialia misija į Čekoslovakiją buvo išsiuntusi „Eltos" direktorių ir jį lydinčius asmenis, siekdama, kad jie paveiktų čekoslovakus prieš lenkus, tačiau pasiekti tikslų nepavyko, nes čekai turėjo įvairių ekonominių susitarimų su Lenkija[228].

Mažoji Santarvė, kurioje lyderio vaidmuo teko Čekoslovakijai, kartu su Lenkija Genujoje nepriėmė Lietuvos pasiūlymo įtraukti Vilniaus klausimą į konferencijos dienotvarkę[229]. Buvo netgi pareikšta, kad jos atšauks savo

---

223 A. Rimkos pranešimas LR URM 1921 10 05 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 138, l. 193.

224 J. Galios pranešimas ČR URM 1921 12 03 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1921, č.j. 407/pol/21.

225 Apie Lietuvos interesus Genujos koferencijoje plačiau: J. Skirius. Lietuvių visuomenininkas ..., p. 226–227.

226 J. Dejmek. Edvard Beneš..., p. 98.

227 Lietuvos vyriausybės posėdžio protokolas. Griežtai slaptai. 1922 03 25 // LCVA. F. 648, ap.1, b. 48, l. 116.

228 Lietuvos vyriausybės posėdžio protokolas. Griežtai slaptai. 1922 03 20 // Ibidem, l. 87.

229 Čekoslovakijos delegacijos neįtikino netgi J. Galios išsiųstas pranešimas, kuriame tvirtinama, kad Lietuvos delegacijos pagrindinis tikslas yra pateikti įrodymus, jog Lietuva yra lygiateisė Tautų Sąjungos narė. Savo vidaus savarankiškumu ir užsienio veikla ji įrodžiusi, kad turi pa-

delegacijas iš Genujos, jeigu ten bus sprendžiamas Vilniaus klausimas. Toks Čekoslovakijos elgesys sukėlė Lietuvos vyriausybės ir kitų politikų nepasitenkinimą. Lietuvos politikai po pripažinimo *de jure* iš Čekoslovakijos tikėjosi palankumo arba bent neutralumo. Čekoslovakijos konsulas prašė savo Užsienio reikalų ministeriją paaiškinti šį poelgį. Gautas atsakymas, kad elgiamasi pagal ankstesnius susitarimus ir toks požiūris nėra nukreiptas konkrečiai prieš Lietuvą. Mažoji Santarvė buvo iš esmės nusistačiusi prieš bet kokio teritorinio ir mažumų klausimo svarstymą Genujoje[230].

Tiesa, konferencijos metu E. Benešas buvo susitikęs su Lietuvos ministru pirmininku E. Galvanausku, kuriam, be kita ko, paaiškino, kad Mažoji Santarvė siekia, jog būtų laikomasi sudarytų sutarčių, taip pat Suvalkų sutarties: „neįsivaizduojamas taikios sutarties pasirašymas, jei yra šalis, pažeidžianti jos pačios patvirtintas sienas.“[231] Tai buvo pirmasis Lietuvos ir Čekoslovakijos oficialiųjų asmenų susitikimas tarptautinėje konferencijoje. E. Benešas taip pat atkreipė D. Britanijos premjero Lloydo Georgo dėmesį į Vilniaus bei Rytų Galicijos klausimus, juos pateikdamas kaip nepasitikėjimo Lenkija priežastį. Lietuvos atstovai siekė įvairiomis aplinkybėmis pabrėžti santykių su Lenkija problemiškumą, o dar prieš prasidedant konferencijai Lietuvos vyriausybė buvo konstatavusi, jog „santykiuose su lenkais mes turime daug bendro su Čecho-Slovakais ir politiniuose reikaluose“[232].

1. 3. 2. Lietuvos ir Lenkijos santykių problemiškumas 1923–1927 metais

Lūžis sprendžiant Vilniaus klausimą įvyko, kai 1923 m. vasario 3 d. Lietuva Tautų Sąjungos Tarybos sesijoje buvo supažindinta su jau įvyku-

---

kankamai priežasčių būti pripažinta didžiųjų valstybių *de jure*. Ne mažiau svarbus Lietuvos delegacijos programos tikslas buvo gauti įtakingiausių valstybių pritarimą Vilniaus ir Klaipėdos klausimais. J. Galios pranešimas ČR URM 1922 05 01 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1921, č.j. 1250/22.

230 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 05 20 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1922, č.j. 642/22. Veikti kartu Genujos konferencijoje Mažoji Santarvė nutarė dar 1922 metų kovą vykusiame Belgrado suvažiavime, o Genujos konferencijos metu prie jų prisijungė ir Lenkijos delegacija. Žr. L. Švec. Československo a pobaltské..., p. 110.

231 Беседа Галвановского с Бенешом // Эхо. 1922 05 18.

232 Lietuvos vyriausybės posėdžio protokolas. Griežtai slaptai. 1922 03 11// LCVA. F. 648, ap. 1, b. 48, l. 55.

siu faktu – priimtu nutarimu dėl neutralios zonos likvidavimo. Geležinkelis Varšuva–Vilnius–Daugpilis paliktas Lenkijai, o Lietuvai grąžintos Širvintos ir Giedraičiai. Čekoslovakijos konsulas J. Galia, vertindamas Lietuvos ketinimus atgauti Vilnių, buvo kritiškas Lenkijos atžvilgiu ir teigė, kad mažai pokario politinių veiksmų buvo tokie nenormalūs ir brutalūs, kaip Lenkijos veiksmai prieš lietuvių gyventojus neutralioje zonoje ir kartu prieš visą Lietuvą[233].

Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija apie Lietuvos ir Lenkijos santykius buvo informuojama ir per savo atstovybę Varšuvoje. Atstovybė, beje, pranešdama apie 1923 m. vasario 17 d. Sovietų Rusijos užsienio reikalų komisaro G. Čičerino notą Lenkijai, tvirtino, kad pagal 1921 metų Rygos sutartį Rusija neturi teisės kištis į Lenkijos ir Lietuvos ginčą ir kad šia nota siekiama sukelti chaosą tuometėje Europos politikoje ir sustiprinti jį Rytuose[234].

Ambasadorių konferencija 1923 metų kovo pradžioje pradėjo svarstyti Lenkijos vyriausybės prašymą nustatyti jos rytines sienas. Šios konferencijos priimtas sprendimas galutinai sužlugdė Lietuvos vyriausybės siekius susigrąžinti Vilnių. Pagal 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos nutarimą buvo patvirtinta tokia Lenkijos siena su Rusija, kokia buvo nustatyta 1921 metų Rygos sutartimi, o Lenkijos siena su Lietuva palikta išlaikant vasario 3 d. nustatytą demarkacijos liniją: „Po Ambasadorių konferencijos sprendimo Vilniaus byla Europos politikoje formaliai nustojo egzistavusi. Metai bėgo, o Vilnius ne artėjo, bet tolo nuo Lietuvos.“[235]

E. Benešas priimtąjį Ambasadorių konferencijoje sprendimą vertino gana atsargiai. Jis tvirtino D. Zauniui, kad čekai Ambasadorių konferencijoje išreiškė savo nuomonę, jog lenkai gautų Galiciją, „betgi kai dėl sienos su Rusija, tai Jūs visi žinote, kad mes didieji rusofilai, tos sienos mes lenkams nepadėjome išgauti“[236]. Praėjus metams, t. y. 1924 m. pradžioje, E. Benešas šį sprendimą vertino griežčiau: kategoriškai teigė D. Zauniui, kad jis Lenkijos rytinių sienų nepripažįstąs ir nemanąs prie Ambasadorių

---

233 J. Galios pranešimas ČR URM 1923 03 06 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1923, č.j. 64/23/pol.

234 Čekoslovakijos pasiuntinio Varšuvoje pranešimas ČR URM 1923 02 23 // AMZV ČR, II sekce. 435. č.j. 281/6/II/23.

235 V. Žalys. Stasys Lozoraitis – Lietuvos užsienio reikalų ministras // Lietuvos diplomatija XX amžiuje. Vilnius, 1999. P. 50.

236 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1923 07 25 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 391, l. 69.

konferencijos akto prisidėti[237]. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras abejojo, kad Lenkijos rytinės sienos išliks tokios, kokios buvo nustatytos Rygos sutartimi.

Tokias Čekoslovakijos užsienio reikalų ministro antilenkiškas nuotaikas reikėtų sieti ir su Čekoslovakijos bei Lenkijos tarpusavio santykių pokyčiais. Santykiai ėmė blogėti dar 1922 metų antrojoje pusėje, susikirtus abiejų šalių interesams dėl ginčytinų teritorijų. Čekoslovakijos ir Lenkijos konflikto akivaizdoje Lietuvos oficialieji sluoksniai ieškojo įvairių išeities variantų: „Kaunas buvo priverstas branginti kiekvieną potencialų sąjungininką, kuris bent iš dalies galėjo suprasti ar pateisinti jo vykdomą užsienio politiką.“[238] Sąjungininko Prahoje paieškos buvo tiesiogiai susijusios ir su D. Zauniaus paskyrimu pasiuntiniu į Čekoslovakiją; jis nuo pat pirmų darbo dienų siekė E. Benešui išaiškinti teisėtas Lietuvos pretenzijas į Vilnių[239].

Vienas išsamesnių pokalbių su E. Benešu apie Lietuvos interesus ir santykius su Lenkija įvyko 1923 metų liepą. Pabrėždamas Lietuvos ginčą su Lenkija, E. Benešas tik pažymėjo moralinę paramą Lietuvai dėl jos teisėtų teritorijų, teigė „esąs gerai informuotas ir žinąs Lietuvos su Lenkija ginčą, nes turėjo progos prisižiūrėti jo per visokias konferencijas“, ir pripažino, kad Prahoje „iš kai kurių pusių yra bandoma veikti prieš Lietuvą“[240]. Jis tvirtino, kad nei Čekoslovakijos vyriausybė, nei prezidentas nėra priešiški Lietuvai, o reiškia tik simpatijas.

Kaip vieną iš glaudesnio politinio bendradarbiavimo galimybių Lietuvos oficialieji asmenys vertino 1923 metų rugsėjį Čekoslovakijos (atstovavo E. Benešas) išrinkimą į Tautų Sąjungos Tarybą (apie tai labai palankiai atsiliepė ir Lietuvos spauda, visų pirma dėl to, kad nebuvo palaikyta Len-

---

237 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1924 02 15 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 496, l. 96.

238 A. Kasparavičius. Kauno ir Prahos..., p. 112.

239 D. Zaunius buvo linkęs manyti, kad Lietuvai esąs svarbiausias „Čekoslovakijos nusistatymas dėl Lietuvos ir Lenkijos“. O objektyviai vertindamas Lenkijos ir Čekoslovakijos santykius pabrėžė, kad „yra kai kurių sunkenybių, bet mes klystume, jei tiems sunkumams duotume per daug reikšmės“. Jo nuomone, Čekoslovakija laikėsi labai savarankiškos politikos, nes jie ne tik niekuo „nesurišti“ su lenkais, bet ir nėra pasižadėję remti lenkų politikos. D. Zauniaus išsakyta pozicija patikslino Lietuvos spaudoje formuotą antilenkišką nusistatymą dėl Čekoslovakijos nesutarimų su Lenkija. Į tai, kad negalima lyginti Lietuvos ir Lenkijos konflikto su Lenkijos ir Čekoslovakijos nesutarimais, atkreipė dėmesį ir kap. Ruseckas. Pasikalbėjimas su dr. Zaunium mūsų atstovu Čekoslovakuose // Lietuva. 1923 11 27; Kp. Ruseckas Nazdar Čekoslovakai // Karys. 1923, Nr. 44, p. 486.

240 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1923 07 25 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 391, l. 69.

kijos atstovo kandidatūra[241])[242]. Tuomet, beje, ir pats Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras ėmė labiau domėtis Vilniaus klausimu, o D. Zaunius stengėsi išnaudoti kiekvieną progą, kad galėtų palaikyti su juo ryšius. Jis įtikinėjo E. Benešą, kad net jeigu lenkams pasisektų įgyvendinti savo siekį sunaikinti Lietuvą, tai jų valstybės visai nesustiprintų, greičiau, atvirkščiai; todėl ir Prancūzijos politikų pastanga sustiprinti padėtį Rytuose, duodant lenkams svetimas teritorijas, yra klaidinga[243]. Įvairiomis progomis Lietuvos atstovas nevengė pabrėžti, koks svarbus esąs Vilniaus kraštas Lietuvai ir ekonominiu bei kultūriniu požiūriu.

Apibūdindamas Lenkijos įtaką Čekoslovakijos užsienio politikai ir turėdamas omenyje Lietuvos ir Lenkijos santykius, D. Zaunius yra pažymėjęs, jog „čekoslovakai laikosi labai savarankiškos politikos, jie niekuo nėra surišti su lenkais, kad jie niekaip nėra pasižadėję remti lenkų politiką bendrai, arba šiame atskirame klausime, kas negalima pasakyti apie visas Lenkijos kaimynes. Taigi mes žinodami, kad čekai mūsų klausime vadovausis vien teisės dėsniais, o ne kitur dabar taip mėgiamo *fait acompli* politika, galime būti tikri, kad jie tikrai mokės įvertinti padėtį, ir padaryti tinkamas išvadas“[244].

Lietuvos pasiuntinys reiškė susidomėjimą Čekoslovakijos ir Lenkijos santykių plėtra. 1923 metais E. Benešas tvirtino, kad jų santykiai su Lenkija nėra geri ir jo tikslas yra siekti pagerėjimo, tačiau tai niekaip nesusiję su Lietuva: „kad ir kokie būtų čekų ir lenkų santykiai, jie nemainysią santykių su Lietuva.“ Jis buvo tos nuomonės, kad, pagerėjus santykiams su Lenkija, Čekoslovakija „nė trupučio nemainys savo politikos link Lietuvos lenkų naudai“; taip pat jis nedarysiąs jokių žingsnių, kurie galėtų pakenkti Lietuvos reikalams, nors kad ir kaip to norėtų lenkai[245]. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras turėjo išsklaidyti D. Zauniaus abejones dėl galimo Čekoslovakijos suartėjimo su Lenkija 1924 metų pradžioje. E. Benešas tikino, kad šiuo atveju yra kalbama apie santykių sureguliavimą, o ne apie bendros po-

---

241 Spaudoje buvo pabrėžta, kad E. Benešo išrinkimas į Tarybą „lyg nurodo Tautų Sąjungos pasiryžimą netoleruoti toliau didesnių pretenzijų tapti didele valstybe“. Tautų Sąjungos posėdžiams pasibaigus // Lietuva. 1923 10 09.

242 Pažymėtina, jog Lietuva palaikė Čekoslovakijos kandidatūrą balsuojant dėl Tautų Sąjungos Tarybos nario mandato 1926 m. rugsėjo 16 d. Čekoslovakija tapo nenuolatine Tarybos nare vieneriems metams.

243 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1923 11 30 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 391, l. 15.

244 Pasikalbėjimas su dr. Zauniumi mūsų atstovu Čekoslovakuose // Lietuva. 1923 11 27.

245 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1923 07 25 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 391, l. 69.

litinės linijos prieš kitas valstybes sudarymą. Apie perspektyvas pasakė: „taigi sutartyje su lenkais, jeigu ji po kurio laiko įvyks, negalės būti nieko, kas priešinga dabartinei čekų politikai Lietuvos link.“[246] Lietuvos pasiuntinys net kelis kartus buvo užtikrintas, kad esą negalima diskutuoti apie Lenkijos galimybę įeiti į Mažąją Santarvę: „su lenkais Mažoji Antantė gali kooperuotis tik tam tikrais aiškiai iš anksto nustatytais klausimais.“[247]

Čekoslovakijos įtaka ir reikšme tarptautinėje politikoje buvo siekiama pasinaudoti 1924 metų pabaigoje, kai Lenkija įteikė Tautų Sąjungos Tarybai dešimties punktų memorandumą, kuriame Lietuva buvo kaltinama antilenkiška politika. Čekoslovakija, būdama Tautų Sąjungos Tarybos nare (kartu su Ispanija ir D. Britanija), pareikalavo, kad lenkų tautinės mažumos peticija būtų svarstoma artimiausioje Tarybos sesijoje (įrašyta į darbotvarkę). G. Vilkelio teigimu, 1925 metų kovą Lietuva atsidūrė Tarybos sesijoje kaltinamųjų suole[248]. Šį memorandumą svarstė sudaryta komisija: E. Benešas, Quinones de Leonas ir Nevilis Chamberlainas. Nuspręsta aštuonis punktus atmesti kaip nepagrįstus, o dėl kitų dviejų Tautų Sąjunga pateikė paklausimą Lietuvai. D. Zaunius, apsilankęs pas E. Benešą, siekė išsiaiškinti visas aplinkybes ir išdėstyti šiais klausimais Lietuvos vyriausybės poziciją. Lietuvos atstovas sužinojo, jog būtent N. Chamberlainas pareikalavo, kad šis skundas būtų svarstomas, nors pagrįstais laikytini tik du punktai[249]. E. Benešas informavo, kad daugiausia problemų kyla dėl žemės ūkio reformos traktavimo, nes esą ji taikoma tik lenkams, bet ne kitiems svetimtaučiams, o kitas klausimas yra susijęs su tautinių mažumų kalbos ir kultūros teisėmis: „E. Benešas stengėsi mane įtikinti, kad tasai visas dalykas suvis mums neprivaląs būti baisus, ir kad mes lengvai jį likviduosime.“[250] Tarybos atstovus tenkino Lietuvos pasiaiškinimai ir pažadėta ateityje atidžiau stebėti tautinių mažumų padėtį Lietuvoje[251].

---

246 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1924 02 15 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 496, l. 96.

247 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1923 07 25 // Ibidem, b. 391, l. 69.

248 G. Vilkelis. Op. cit., p. 129.

249 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1924 12 24 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 496, l. 9.

250 D. Zauniaus slaptas pranešimas LR URM 1924 12 24 // Ibidem, b. 496, l. 10. Rezultatyvi buvo Lietuvos atstovo prie Tautų Sąjungos V. Sidzikausko veikla: jam paneigus Lenkijos skundus dėl mažumų persekiojimo ir skriaudų bei įrodžius, kad žemės reforma Lietuvoje nepažeidė mažumų deklaracijos, Lenkijos skundas buvo atmestas. A. Veilentienė. Voldemaras Vytautas Čarneckis ir Lietuvos užsienio politikos problemos // Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940 m. Kaunas, 1999. P. 132.

251 V. Žalys pažymi, kad Tautų Sąjungoje svarstant pateiktą lenkų persekiojimo Lietuvoje skundą, Tautų Sąjungos Tarybai pirminikavęs E. Benešas buvo nusiteikęs baigti bylą palankiai Lietuvai,

Čekoslovakijos ir Lenkijos santykiai ėmė gerėti nuo 1924 metų vasaros. 1925 metų balandį Varšuvoje buvo pasirašytos net trys tarpusavio sutartys. Šis suartėjimas neliko nepastebėtas ir Kaune. Lietuvos pasiuntinybės Čekoslovakijoje sekretoriaus P. Mačiulio nuomone, nuo „paskutinio E. Benešo apsilankymo Varšuvoje jaučiama aiški jų kryptis lenkų pusėn", o „ekonominių sumetimų vedini, jie norėtų gal ir mūsų konflikto su lenkais likvidavimo, kad tuo būdu būtų laisvai išvystyta prekyba su Rytais ir Šiaure"[252]. P. Mačiuliui Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos atstovas V. Girsa atsisakė suteikti bet kokią informaciją apie sudarytas sutartis.

Konsulas J. Galia politiniuose pranešimuose tvirtino, kad nesama jokių Lietuvos ir Lenkijos suartėjimo galimybių. 1925 metų vasarą, kai Lenkija pateikė pasiūlymą Lietuvos vyriausybei derėtis dėl tranzito Nemunu atnaujinimo, J. Galia buvo linkęs manyti, kad tarpusavio santykius sureguliuoti trukdys Vilniaus klausimas. Jis teigė, kad tiek Lietuvos vyriausybėje, tiek visuomenėje laikomasi nuostatos, jog teisingai neišsprendus Vilniaus klausimo negali būti atnaujinti normalūs santykiai su Lenkija[253].

Galimybių sureguliuoti Lietuvos ginčą su Lenkija atsirado 1927 metais ėmus juo domėtis didžiosioms valstybėms[254]. Čekoslovakijos oficialieji sluoksniai neparodė didelio susidomėjimo ir būtų galima tvirtinti, kad jie tuomet laikėsi neutraliai arba net pasyviai[255]. Visuomenėje vykstančius pro-

---

tačiau A. Čemberlenas Lietuvos užsienio reikalų ministro raportą įvertino kaip „toli gražu nesantį išsiamentį" ir pridūrė: „iki šiol mes kaltinamųjų suole matėme lenkus, įdomu bus dabar pamatyti ir lietuvius." Lietuvos atstovams toks elgesys atrodė šokiruojantis. V. Žalys. Lietuvos diplomatijos ... p. 111.

252 P. Mačiulio pranešimas LR URM 1925 06 12 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 554, l. 49,51. P. Mačiulis reiškė nepasitenkinimą ir Čekoslovakijos spaudoje skelbiama informacija apie Lietuvos valstybės problemas, teigdamas, jog „tenka kaip tik pastebėt priešingos nuotaikos mūsų gyviems politiniams interesams". Jis dėl skelbiamos tendencingos informacijos 1925 metų kovo pabaigoje ir balandžio pradžioje lankėsi Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijoje siekdamas paaiškinti, kad „panašus elgimasis gali sudaryti nepalankios nuomonės dėl mūsų abiejų tautų bendradarbiavimo".

253 J. Galios pranešimas ČR URM 1925 07 31 // AMZV ČR, Pz- Kaunas 1925, č.j. 265/I/25.

254 Plačiau žr.: Č. Laurinavičius. Politika ir diplomatija. Kaunas, 1997. P. 190–202.

255 Čekoslovakijos atstovai 1926 metų rudenį tikino D. Zaunių neturį jokios informacijos apie galimus Lenkijos žygius prieš Lietuvą. Lietuvos pasiuntinys kreipėsi į Čekoslovakijos užsienio reikalų ministeriją, gavęs iš Kauno dokumentą „dėl lenkų agresingų siekių prieš Lietuvą santrauka". Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos atstovas V. Girsa pabrėžė, jog esąs ne laikas tokiems metodams, kokie buvo panaudoti 1920 m., o Čekoslovakijos pozicija esanti „priešinga bet kokiam taikos sulaužymui". Panašius atsakymus Lietuvos pasiuntiniams suteikė ir Švedijos bei Anglijos oficialieji asmenys. D. Zauniaus pranešimas LR URM 1926 09 27 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 625, l. 40; R. Žepkaitė. Diplomatija..., p. 186–187.

cesus labai išsamiai pristatė Čekoslovakijos spauda, straipsniai buvo skelbiami svarbiausiuose šalies dienraščiuose. Neliko nepastebėti ir Lietuvos švietimo ministerijos išleisti nuostatai prieš lenkiškas mokyklas Lietuvoje. *České slovo* buvo tvirtinama, kad tokio žingsnio ėmėsi „diktatoriška Lietuvos valdžia", o *Československá republika* atkreipė savo skaitytojų dėmesį, kad tokia politika neatneša naudos nei Lietuvai, nei Europos taikai[256].

Československá republika šį Lietuvos žingsnį tiesiogiai siejo su paaštrėjusiais Lietuvos ir Lenkijos santykiais, teigdama, kad net ir tokie nesutarimai atveria duris kariniams konfliktams, o Lietuvos ir Lenkijos karas galėtų pasibaigti arba Lietuvos aneksija, arba sukeltų naują karą Europoje[257]. Čekoslovakijos spaudoje buvo išreikšta viltis, kad jau būtų laikas taikiai sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius, o *České slovo* net pažymėjo, jog tai esąs didelis Čekoslovakijos visuomenės noras[258]. *Národní listy* rašė, kad su abiem atvirai konfliktuojančiomis valstybėmis palaikomi draugiški santykiai, su abiem norima gyventi taikiai ir išlaikyti visišką neutralumą vykstant šiam nedėkingam ginčui[259].

Lenkijos vyriausybė, 1927 metų rudenį įteikdama notą Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijai, siekė išdėstyti savo nuostatas dėl Lietuvos. Joje buvo tvirtinama, kad Lenkija neturinti jokių nedraugiškų tikslų Lietuvos atžvilgiu, negrasina jos savarankiškumui ir žemių neliečiamumui, vienintelis jų noras – užmegzti normalius kaimyninius ryšius ir panaikinti netikslingą karo stovį[260]. Lenkijos pasiuntinys Prahoje W. Grzybowskis (Grzybowski) pareiškė, kad Lenkija galų gale tikisi ir tiki, jog Tautų Sąjunga šį klausimą išspręs, tačiau jeigu dėl Lietuvos pasipriešinimo tai nepavyktų, Lenkija ir toliau sieks, kad būtų surastas „tikslingas ramus sprendimas"[261].

---

256 NA. MZV-VA. K.1269. 482. Československá republika. 1927 10 11, České slovo. 1927 10 06.

257 NA. MZV-VA. K.1269. 482. Československá republika. 1927 10 11. Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad Čekoslovakijos diplomatai neigiamai vertino Lenkijos veiksmus Vilniaus krašte tuomet, kai ten buvo persekiojami lietuviai. Lenkijos vykdoma tautinių mažumų persekiojimo politika Čekoslovakijai buvo gerai pažįstama. Per visą tarpukario laikotarpį Čekoslovakija priešinosi Lenkijai dėl čekų mažumos persekiojimo Tešine. Lenkijos veikla Vilniuje nuo 1927 metų buvo labai panaši į situaciją Tešine. 1927 metais J. Galia rašė: „Lenkijos politika paremta melo politika, jėgos, avantiūrų ir provokacijų. Lenkai ieško naujo būdo kaip išprovokuoti Lietuvą [...]. Savo politika, nukreipta prieš dabartinę valdžią, nori iššaukti šalyje netvarką, kad po šūkiu kovos prieš komunizmą arba lenkų gynybą Lietuvoje galėtų jų kariuomenė Lietuvą užimti." J. Galios pranešimas. ČR URM 1927 11 05 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1927, č. 379/I-1/27.

258 NA. MZV-VA. K.1270.54. České slovo. 1927 11 29.

259 Ibidem, K. 1269. 51–54 (32). Národní listy. 1927 11 01.

260 Ibidem, K. 1270. 54. České slovo. 1927 11 29.

261 NA. MZV-VA. K.1270.54, Československá republika 1927 12 06.

J. Galia, vertindamas Lenkijos parodytą iniciatyvą pradėti derybas ir 1928 m. vasario 9 d. įteiktą notą Lietuvai, teigė, kad ši nota padarė labai nepalankų įspūdį ir yra traktuojama kaip nediplomatiška, ultimatyvi ir arogantiška. Jis dar kartą Prahai pabrėžė, kad Lietuva netiki Lenkija, yra nusistačiusi prieš J. Pilsudskį, kurį kaltina Suvalkų sutarties sulaužymu; iš būsimų derybų nesitiki nieko gero ir dėl jų jaučia daugiau nerimo nei džiaugsmo[262]. O lietuviškoji spauda 1928 metų pradžioje pasidžiaugė, kad „Lietuvių lenkų konflikto atžvilgiu dalis čekų spaudos laikėsi neutraliai, kita gi dalis, iki šiol karts nuo karto kalbėdama tuo reikalu, aiškiai stovi Lietuvos pusėj ir gana karčiai lenkams primena Želigovskio smurtą“[263].

1928 m. kovo 24 d. politiniame pranešime J. Galia tvirtino, kad Lietuva vis dar yra deryboms rimtai nepasiruošusi, o nuo kovo 30 d., informuodamas apie prasidėjusias derybas Karaliaučiuje, pabrėždavo Lietuvos politikų nenuolaidžiavimą, o kartais ir aklą užsispyrimą. Leidinyje *Československá republika* buvo išdėstytas Čekoslovakijos požiūris į šią problemą: „mes jau kitomis aplinkybėmis esame pareiškę, kad nesame suinteresuoti, kad nebūtų nuskriausta ne viena iš šių valstybių. Neturime jokių priežasčių, kad sulaikytumėm Lenkiją arba skriaustumėm Lietuvą.“[264]

1928 metų vasarą Čekoslovakijos charge d'Affaires J. Galia, stebėdamas derybų eigą ir Lietuvos vyriausybės poziciją, teigė, kad Vilniaus klausimas galėtų būti išspręstas tarp Lietuvos ir Lenkijos esant abipusiam pasitikėjimui ir solidarumui, kurių, deja, iki šiol nebuvo matyti. Jo nuomone, esamu momentu Vilniaus klausimas Lietuvai esąs abstraktus ir neįmanomas dalykas, o diplomatinių santykių užmezgimo problema liks neišspręsta tol, kol nebus imtasi energingo spaudimo iš didžiųjų valstybių ir Tautų Sąjungos[265].

Panašios nuostatos laikėsi ir naujai paskirtas Čekoslovakijos charge d'Affaires M. Niederle, teigdamas, kad Vilniaus ir santykių su Lenkija

---

262 J. Galios pranešimas ČR URM 1928 03 05 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1928, č.j.108/I-1/28 1928 m. pavasarį jis pabrėžė: „Voldemaras jokia kaina neleistų esamomis aplinkybėmis įkurti Lenkijos diplomatinę atstovybę Kaune ir užmegzti santykius už Vilniaus krašto demarkacinės linijos.“ J. Galios pranešimas ČR URM 1928 03 24 // Ibidem, č. 137/I/28.

263 Čekoslovakai Lietuvos pusėj // Lietuva. 1928 01 10.

264 NA. MZV-VA. K.1270.54/1. Československá Republika. 1928 063 05. Čekoslovakijos visuomenėje Vilniaus klausimas buvo vertinamas platesniu tarptautiniu aspektu pabrėžiant, kad tai yra viena iš tų neišspręstų Rytų Europos problemų, kurios gresia bet kuriuo metu tapti pasaulinio imperialistinio karo židiniu // Ibidem, Rudé právo 1928 06 06.

265 J. Galios pranešimas ČR URM 1928 06 11 // AMZV ČR, Pz-Kaunas. 1928, č.j.247/I-2/28

klausimas užima svarbiausią vietą Lietuvos užsienio politikoje. Šiuo klausimu nesą nuomonių skirtumo tarp A. Voldemaro ir prezidento, netgi tarp vyriausybės ir plačiosios visuomenės[266]. Čekoslovakijos dienraštyje *Venkov* buvo tvirtinama, esą galima tik apgailestauti, kad iki tokio konflikto apskritai buvo prieita ir kad jo pasekmės taip ilgai trunka, kenkdamos abiem valstybėms[267]. Čekoslovakijos pozicija dėl Vilniaus išdėstyta taip: „mes jau ne kartą skelbėme, jog neturime jokio intereso, kad jis būtų išlaikytas Lenkijai ir būtų pakenkta Lietuvai. Tačiau turime turėti interesą, kad ginčas būtų galutinai išspręstas ir išspręstas teisiškai bei teisingai.“[268] Nors tokia nuostata spaudoje buvo pateikta kaip neoficiali, tačiau ji yra labai artima oficialiajai Čekoslovakijos pozicijai dėl Lietuvos ir Lenkijos santykių bei tarpusavio ginčų.

Pasibaigus deryboms be akivaizdesnių rezultatų, Vilniaus klausimas kurį laiką išnyko iš diplomatų svarstymų. 1929 metais M. Niederle net teigė, kad Lietuvos taikomi „prasti metodai“ kovoje dėl Vilniaus. Jo nuomone, įtampą santykiuose rodo A. Voldemaro oficialios kalbos ir Lietuvos spaudoje skelbiami straipsniai, kuriuose pasinaudojama kiekviena proga užsipulti Lenkiją ne tik atskirais klausimais, bet ir kaip valstybę apskritai[269]. Lietuvos ir Lenkijos santykiai visą trečiąjį dešimtmetį buvo Čekoslovakijos oficialiųjų asmenų akiratyje dėl problemiškumo ir susiklosčiusios įtampos Rytinėje Europos dalyje.

1. 3. 3. Klaipėdos krašto problema ir Čekoslovakijos interesai

Čekoslovakija siekė politiškai neįsipareigoti ir tiesiogiai neremti nei Lietuvos, nei Vokietijos, nei Lenkijos ar Prancūzijos interesų Klaipėdos krašte. Ji taip pat rezervuotai žiūrėjo į galimą Lenkijos dominavimą Klaipėdos krašte ir nepritarė ypatingų teisių suteikimui Lenkijai Klaipėdoje[270].

---

266 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1928 10 11 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1928, č.j. 413/28/I-2.

267 NA. MZV-VA. K.1270.51-54. Venkov. 1928 09 18.

268 Ibidem. 1928 12 18.

269 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1929 04 12 // Archiv ústavu T. G. Masaryka (toliau – ATGM). EBI.R313/4 Litva, č.102/I-1/29.

270 Vienas iš svarbiausių Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos leidinių skyrė daug dėmesio Lenkijos interesams Klaipėdos krašte apžvelgti. Lenkija esą pareiškusi norą, kad Klaipėda būtų laisvas miestas; ji tuo buvo suinteresuota dėl politinių ir ekonominių priežasčių: „Lenkija siekia, kad Klaipėda neatitektų Lietuvai, kadangi per šį uostą eina didelė dalis jos eksporto“; Polsko // Zahranični politika. 1923, č. 1, p. 107.

Dėl permainingų politinių nuotaikų Čekoslovakija netiesiogiai palaikė Lietuvos interesus Klaipėdos krašte.

Archyvinių dokumentų analizė leidžia teigti, kad Čekoslovakija palankiai vertino Lietuvos siekius prisijungti Klaipėdą: „Lietuvos pusė iki šiol rėmėsi ekonominiais, finansiniais, politiniais ir tautiniais argumentais, norėdama prijungti Klaipėdą prie Lietuvos, kad likviduotų iki šiol aktualius politinius ir ekonominius konfliktus tarp Lietuvos ir Klaipėdos, o tuo pačiu padarytų galą Klaipėdos vokiečių siekiams."[271] J. Galia pabrėžė, kad Lietuva neatsisakys Klaipėdos, kaip tai padarė Lenkija Gdansko atveju – čia esą kiti interesai, kitos aplinkybės[272]. Prancūzijos idėją įkurti Klaipėdoje laisvą miestą jis vadino „absurdiška esamomis sąlygomis"[273]. Po susitikimo Kaune su Prancūzijos diplomatais J. Galia informavo vadovybę Prahoje, kad Prancūzijai yra puikiai suvokiama, jog Klaipėda yra Lietuvos gyvybinis interesas ir šis klausimas per du tris mėnesius turėtų išsispręsti Lietuvos naudai[274].

Čekoslovakijos konsului J. Galiai nepavyko gauti išsamesnės informacijos apie 1923 metų sausį įvykusį sukilimą Klaipėdoje. Jis Prahai pateikė tik oficialiai Lietuvoje paskelbtus pranešimus, o Čekoslovakijos diplomatų Rygoje, Taline ir Varšuvoje pateiktos žinios labiau atspindėjo realybę[275]. Čekoslovakijos konsulatas Kaune, skirtingai nei kitų šalių diplomatai, neišreiškė savo pozicijos dėl įvykių Klaipėdoje, nepateikė paklausimų ir Lietuvos užsienio reikalų ministerijai, o Anglijos bei Prancūzijos įteiktas protesto notas Lietuvos vyriausybei J. Galia taip įvertino: „Sąjungininkės privalės suprasti, kad sprendimas dėl Klaipėdos prieš gyventojų valią prieštarauja ne tik Versalio taikos intencijoms."[276]

---

271 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 12 01 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1922, č.j. 2373/22/pol. Čekoslovakijos leidiniai, pateikdami informaciją apie Klaipėdos kraštą 1921–1923 metais dažniausiai remdavosi kitų šalių leidiniuose paskelbtomis žiniomis, ypač iš Prancūzijos, Anglijos, Vokietijos. 1921 metų leidinyje *Venkov* Otto Čenskis paskelbė du straipsnius, supažindinančius su Klaipėdos kraštu. Visų pirma buvo pabrėžta, kad vis dar yra neaiški politinė ir ekonominė šio krašto padėtis, o Klaipėda kaip uostas turi ypač didelę reikšmę Lietuvos ūkio vystymuisi. NA. MZV-VA. K.1179. 454. Venkov. 1921 05 05, 1921 05 06.

272 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 11 10 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1922, č.j. 2358/22.

273 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 12 01 // Ibidem, č.j. 2373/22/pol.

274 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 11 10 // Ibidem, č.j. 2358/22.

275 L. Švec. Hudebník..., p. 154.

276 J. Galios pranešimas ČR URM 1923 01 16 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1923, č.j. 4/pol/232.

Apie įvykusį sukilimą informavo ir Čekoslovakijos spauda, tačiau daugiausiai buvo remtasi Prancūzijos šaltiniais ir „Eltos“ oficialiais pranešimais: „Lietuva pastaruoju metu diplomatiniu keliu visais įmanomais būdais įrodinėjo, kad Klaipėdą reikia perduoti lietuviams, akcentuodama tai, kad geografinė padėtis ir gyventojų sudėtis ją pateisina tokiems pageidavimams.“[277] O leidinyje *Čas* sukilėlių įsiveržimas į Klaipėdą vertinamas kaip dar vienas bandymas jėga pakeisti Taikos konferencijos sprendimus sau palankia prasme ir pastatyti sąjungininkus prieš *fait accompli*[278].

1923 m. kovo 24 d. Klaipėdos klausimą pradėjo svarstyti Ambasadorių konferencija Paryžiuje. Deryboms patekus į aklavietę, 1923 metų rugsėjį Klaipėdos byla buvo perduota Tautų Sąjungos Tarybai Ženevoje. Tuomet Lietuvos oficialieji asmenys buvo suinteresuoti, kad Čekoslovakija palaikytų Lietuvos interesus: pasiuntiniui D. Zauniui buvo aktyviai siunčiami nurodymai susitikti su E. Benešu. D. Zaunius 1923 metų rudenį Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijoje lankėsi net keletą kartų. 1923 metų spalį D. Zaunius išdėstė E. Benešui Lietuvos interesus Klaipėdoje, juridinius motyvus, atkreipė ministro dėmesį į sąjungininkių veiksmus, kurie gali Rytų Europoje sukelti „nemalonias pasekmes“. D. Zaunius manė, kad klausimą pradėjus svarstyti Tautų Sąjungoje „atsirado kelias rišti Klaipėdos klausimą ne forsavimo, o teisėtumo principais“[279].

E. Benešas užtikrino Lietuvos pasiuntinį, kad jis jau seniai stebi su Klaipėda susijusius įvykius ir tuo labai domisi: „prašė tikėti, kad visa ką jis gali padaryti mums palaikyti ir bus padaryta.“[280] 1923 metų lapkritį Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras tvirtino, jog „ambasadoriuose pradedanti persverti nuomonė, kad reikia tenkintis su bendra formule dėl laisvo uosto Klaipėdoje, nereikalaujant lenkams ypatingų privilegijų“[281]. D. Zaunius išreiškė abejonę dėl ypatingų sąlygų Lenkijai suteikimo, nes to galėtų pareikalauti ir kitos valstybės.

Čekoslovakijos užsienio reikalų ministro nuomonė buvo svarbi ir Tautų Sąjungos 1924 m. vasario 5 d. sudarytai komisijai (Klaipėdos problemai išspręsti: pirmininkas N. Davis, nariai Krolleris ir Hoernellis). Prieš pradedant derybas, ši komisija nusprendė apsilankyti Klaipėdoje, Kaune, Var-

277 NA. MZV-VA. K. 1298. 514. Venkov. 1923 01 12.

278 Ibidem, Čas. 1923 01 18.

279 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1923 10 16 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 391, l. 20.

280 Ibidem.

281 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1923 11 30 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 391, l. 15.

šuvoje ir Prahoje. Su vizitu Prahoje pas E. Benešą lankėsi Lietuvos atstovai V. Sidzikauskas ir B. Balutis[282]. Vizitus pas E. Benešą toliau tęsė ir D. Zaunius, kuris savo vadovybę tikino, jog su ministru dažnai aptardavo Klaipėdos klausimą, ypač daug dėmesio skyrė uosto valdymo ir tranzito reikalams. Lietuvos atstovas ypač siekdavo susitikti su E. Benešu prieš jam išvykstant į Ženevą, kad suteiktų naujausią turimą informaciją[283]. 1924 metų kovo pradžioje Lietuvos užsienio reikalų ministeriją D. Zaunius informavo: „Negaliu pasakyti, kad labai esu patenkintas E. Benešo laikymusi šitose diskusijose, jis laikėsi gana atsargiai ir nuolat pabrėžė, kad Tautų Sąjungos Taryba greičiausiai laikysis taip, kaip komisijos pirmininkas N. Davis pasiūlys, ir nelabai norėjo klausimo iš esmės svarstyti. Kad suformuluotų jo taktiką, tai ji man rodosi daugiau tarpininko, nei šalininko, ir jis mano supratimu Ženevoje pasistengs laviruoti ir mėginti sutaikyti, iš ko mums, žinoma, per daug naudos negali būti“[284].

Klaipėdos priklausomybės problema buvo išspręsta palankiai Lietuvai, o 1924 m. gegužės 8 d. buvo pasirašyta Klaipėdos krašto konvencija. Prijungus Klaipėdą prie Lietuvos, Čekoslovakijos diplomatai vis labiau ėmė akcentuoti ekonominę jos reikšmę ir pasiūlė vadovybei čia įsteigti garbės konsulatą. Ypač išsamiai Klaipėdos krašto padėtis apibūdinta J. Galios pranešime, išsiųstame į Prahą po Čekoslovakijos konsulato Kaune darbuotojo Fr. Dvořako apsilankymo Klaipėdoje 1924 metų rudenį. Be ūkinės ir ekonominės padėties aprašymo, buvo pateikta lietuvių ir vokiečių santykių analizė, teigiant, kad tarpusavio santykiai yra aštrūs, nes lietuviai nori įsitvirtinti krašte, o vokiečiai kovoja prieš lietuvius visais įmanomais būdais. Tvirtinta, kad vokiečiai kelia tautines problemas, yra nepatenkinti Lietuvos vidaus bei užsienio politika ir griežtai kritikuoja sąlygas ūkiui bei prekyba plėtotis: taigi „Klaipėdos vokiečių santykių su Kauno valdžia negalima pavadinti draugiškais.“[285] J. Galios nuomone, 1924 metų pabaigoje vokiečiai buvo labiau orientuoti į

---

282 V. Sidzikauskas. Op. cit., p. 354.

283 Beje, pats Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras vis labiau domėjosi Lietuvos problemomis ir stengėsi gauti visą įmanomą informaciją. D. Zauniaus žodžiais tariant, „jau nebe taip lengvai tvirtina, kad viską gerai išstudijavęs, kaip ligi šiol kad mėgdavo daryti“. D. Zauniaus pranešimas LR URM 1923 11 30 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 391, l. 15.

284 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1924 03 07 // Ibidem, b. 496, l. 86–87.

285 J. Galios pranešimas ČR URM 1924 11 28 // AMZV ČR, II sekce. 550. č.j. 298/24/dův.

Berlyną nei į Kauną ir juos būtų galima palyginti su vokiečių prekybininkais bei pramonininkais Čekoslovakijoje, kurie taip pat negali susitaikyti su nauju valstybės dariniu ir dažnai nenori prisitaikyti prie naujų ekonominių sąlygų[286].

Čekoslovakijos diplomatai 1925–1929 metais Klaipėdos klausimui neteikė didelės reikšmės ir jo tiesiogiai nesiejo su Lietuvos–Vokietijos santykiais. J. Galia nevengė pabrėžti, kad A. Voldemaras palaikąs gerus santykius su Vokietija. 1927 metais jis informavo savo vadovybę, kad Vokietija nuolat skiria ypatingą dėmesį Lietuvos vidaus ir užsienio politikai, ypač Klaipėdos reikalams[287]. Naujai paskirtas charge d'Affaires Lietuvoje M. Niederle taip pat turėjo savo poziciją šiuo klausimu: „kas liečia A. Voldemaro tvirtinimus, kad tarp direktorijos ir gubernatoriaus nėra nesusipratimų, tai kalba eina apie labai optimistišką požiūrį."[288] Lietuvos valdžios atstovai savo ruožtu beveik penkerius metus nei Klaipėdos klausimo, nei Lietuvos–Vokietijos santykių nesvarstė tarptautinių santykių su Čekoslovakija kontekste.

1. 4. Čekoslovakijos požiūris į Baltijos Antantės sudarymą 1934 metais

Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje rezidavę Čekoslovakijos diplomatai akylai stebėjo šių šalių tarpusavio santykius bei vykusias konferencijas[289]. Tada, Č. Laurinavičiaus teigimu, Baltijos valstybės palaikė sąjungos kūrimo įvaizdį, kuris turėjo liudyti jų išlikimo perspektyvą[290]. Lietuvos, Latvijos ir Estijos atstovai, svarstydami bendradarbiavimo perspektyvas, dažnai atkreipdavo dėmesį į Mažąją Santarvę, jos veiklos ypatybes.

Čekoslovakiją trečiajame dešimtmetyje domino galimi Lenkijos žingsniai Pabaltijo šalyse, jos interesai suartėti su Latvija ir Estija. Čia reikėtų paminėti ir tai, kad Lenkija nebuvo priimta į Mažąją Santarvę, o Čekoslovakija, būdama šios sąjungos lyderė, sustiprino savo politinę įtaką Vidurio

---

286 J. Galios pranešimas ČR URM 1924 12 02 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1924, č.j. 298/24/dův.

287 J. Galios pranešimas ČR URM 1927 08 30 // Ibidem, Pz-Kaunas 1927, č.j. 281/I-2/27.

288 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1929 05 05 // AMZV ČR, Pz- Kaunas 1929, č. 116/29.

289 Plačiau žr.: Z. Butkus. Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais. Vilnius, 1993. P. 60–73, 94–100.

290 Č. Laurinavičius. Lemties ir garantijų apviltos: Baltijos valstybių dalia // Darbai ir dienos. 2002, t. 30, p. 9.

Europoje. 1923 metais J. Galia informavo Prahą apie Ernesto Galvanausko poziciją – Pabaltijo valstybių suartėjimo projektas niekaip nepakenksiąs Lenkijos santykiams su Latvija ir Estija, nes Latvijos ir Estijos santykiai su Lenkija yra visiškai kitokio pobūdžio nei Lietuvos interesai[291]. Lenkijos noras dalyvauti Baltijos sąjungoje ne tik kėlė nerimą, apskritai į ją žiūrėta gana skeptiškai. Jau anksčiau J. Galia buvo pabrėžęs, kad Baltijos sąjunga su Lenkija būtų svarbi tik pastarajai[292]. Čekoslovakija labiau pritarė Lietuvos interesams sudaryti trišalę sąjungą. J. Galia 1923 metų rudenį pranešė: „Reikia manyti, kad Lenkija iš savo pusės stengiasi visomis jėgomis sutrukdyti Pabaltijo trišalę sąjungą, kuri paralyžiuotų jos siekius ateityje pasinaudoti Baltijos respublikomis, kad užsitikrintų hegemoniją Baltijos jūros regione.“[293] Vertindamas 1924 m. gegužės 19–24 d. Kaune vykusios Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybių konferencijos rezultatus, J. Galia pažymėjo, kad jie tenkina lietuvius, nes šie atsilaikė prieš Lenkijos, dėjusios visas pastangas sužlugdyti konferenciją, intrigas[294]. Ši konferencija neliko nepastebėta ir Čekoslovakijos spaudoje; buvo atkreiptas dėmesį į tai, kad joje nedalyvavo Lenkija, ir vedama paralelė su Čekoslovakijos užsienio politikos nuostatomis: „kaip galima matyti, regioninių sutarčių sistema, kurią taip aktyviai Tautų Sąjungoje gynė E. Benešas, ir čia surado savo patvirtinimą.“[295] Apie galimą trijų Pabaltijo šalių bendradarbiavimą ypač aktyviai Čekoslovakijos spaudoje buvo rašoma 1927 metų rudenį[296].

---

291 J. Galios pranešimas ČR URM 1923 09 03 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1923, č.j. 278/23/pol.

292 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 05 01 // Ibidem, Pz-Kaunas 1922, č.j. 1250/22.

293 J. Galios pranešimas ČR URM 1923 11 01 // Ibidem, Pz-Kaunas 1923, č.j. 305/23/pol.

294 J. Galios pranešimas ČR URM 1924 06 02 // Ibidem, Pz-Kaunas 1924, č.j. 145/24/pol.

295 NA. MZV-VA K.1179.454. 5-51 (37). ČSR. 1924 05 06.

296 Buvo tvirtinama, kad Baltijos valstybės skiria Europą nuo Rusijos ir vėliau ar anksčiau jos turėtų suvienyti savo jėgas. Leidinyje *Tribuna* teigta, kad tris šalis turėtų suartinti iš didžiųjų valstybių, o ypač SSRS keliama grėsmė. *Národní osvobození* buvo analizuojamos Lietuvos užsienio politikos kryptys – anksčiau ji „flirtavusi“ su SSRS, o dabar tai bandanti daryti su Vokietija, iš kurios tikisi pagalbos prieš Lenkiją: „Lietuva bendradarbiaudama su Vokietija galvoja apie Vilnių, o tuo tarpu Vokietija – tiktai apie Klaipėdą.“ Apgailestauta, kad realus susitarimas atsidūręs aklavietėje ir Baltijos sąjungos sudarymas tėra ateities „muzika“. Reikėtų pabrėžti, kad Čekoslovakijos žurnalistai teigiamai vertino galimą trijų šalių suartėjimą: „šios idėjos realizacija ne tik turėtų išspręsti Pabaltijo problemas, bet ir būtų pagrindas Rytų Europos taikos vystymui. Baltijos sąjungos sudarymas padidintų šių valstybių galybę, po to jos galėtų Europos politikoje vaidinti svarbų vaidmenį ir sukurti tiltą tarp Rytų bei Vakarų Europos“. NA. MZV-VA K. 1179. 454.5. Tribuna. 1927 10 04, Národní osvobozeni. 1927 10 28, Venkov. 1927 11 11.

Čekoslovakijos atstovas J. Galia 1927 metų pavasarį tvirtino, kad svarbus žingsnis suartėjimo link buvo žengtas pasirašius susitarimą dėl muitinių tarp Latvijos ir Estijos. Šis susitarimas galėjęs sudaryti pagrindą politiniam suartėjimui[297]. 1928 metų pradžioje J. Galia išreiškė nuomonę, jog tai, ar toli siekianti politinio ir ekonominio bendradarbiavimo idėja bus įgyvendinta, priklausys tik nuo Lietuvos, Latvijos ir Estijos iniciatyvos. Tiesa, jis nevengė pabrėžti ir nesutarimų tarp trijų valstybių, trukdžiusių įgyvendinti glaudesnį bendradarbiavimą.

M. Niederle nuo 1931 metų atkreipė Prahos dėmesį į tai, kad Lietuvos ir Latvijos santykiai pagerėjo. Tai buvo siejama su ministro pirmininko Juozo Tūbelio vizitu Rygoje, Latvijos žurnalistų apsilankymu Kaune, sutarčių pasirašymu ir teatro solistų gastrolėmis[298]. Vilhelmas Munteris Lietuvos pasiuntiniui Latvijoje J. Urbšiui priekaištavo, kad nuo 1930 metų Lietuva skirianti daugiau dėmesio santykiams su Čekoslovakija ar net Austrija nei santykiams su Latvija[299].

Čekoslovakijos diplomatai Kaune atkreipė Prahos dėmesį, kad ir Lietuvos santykiai su Estija pereina į normalias ir tam tikru lygiu draugiškas formas, ypač po Lietuvos charge ďAffaires paskyrimo į Taliną[300]. Čekoslovakijos atstovo J. Skalickio nuomone, 1933 metais Baltijos Antantės kūrimo klausimas sulaukė vis daugiau dėmesio dėl dviejų priežasčių: 1) turėjo įtakos didėjantis Vokietijos vaidmuo ir netgi baimė dėl galimo jos stipresnio spaudimo Rytams, 2) Mažosios Santarvės sukūrimas, kuri veikė kaip gerai organizuota struktūra vidaus politikai ir ekonominiam bendradarbiavimui palaikyti. Lietuviškoji spauda, ieškodama argumentų, pagrindžiančių būtinybę burtis į vieną sąjungą valstybėms, taip pat atkreipė dėmesį į Mažąją Santarvę: „Rumuniją, Čekoslovakiją ir Pietų Slaviją sujungė atsiradę matomai nauji pavojai, kurie faktiškai tuo pat metu atsirado ir mums, nes tie yra tie patys. Manome, kad tie pavojai Mažajai Antantei nėra didesni, negu Lietuvai. Tačiau ji tuojau realizuota, o Pabaltijo valstybių santykiai atrodo labiau sugadinti.“[301]

J. Skalickio nuomone, 1933 metų kovo pabaigoje vis dar egzistavo galimybė, kad prie trijų Pabaltijo valstybių prisijungs ir Lenkija, kuri norėjusi įeiti į šį valstybių bloką. Jis taip pat tvirtino, kad sąjunga būtų nukreipta

297 J. Galios pranešimas ČR URM 1927 03 08 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1927, č.61/I-1/27.

298 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 01 30 // Ibidem, Pz-Kaunas 1931, č.31/dův/31.

299 J. Urbšio slaptas pranešimas LR URM 1933 08 09 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1888, l. 374.

300 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 07 01 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1931, č. 149/31-dův.

301 Kenksmingas nerimtumas // Lietuvos žinios. 1933 04 06.

tiek prieš SSRS, tiek prieš Vokietiją, o Lietuva nenorinti nieko imtis, kas apsunkintų jos santykius su šiomis valstybėmis. J. Skalickis padarė tokią išvadą: „dabar sąjunga būtų sudaryta su Lenkija ar be jos, tačiau Lietuva abejos dėl įstojimo."[302]

Jėgų pusiausvyra Europoje ėmė persigrupuoti, kai 1934 m. sausio 26 d. buvo pasirašyta Vokietijos ir Lenkijos nepuolimo deklaracija, kuri pasak Z. Butkaus, „pakirto patį Lietuvos tarptautinės orientacijos pagrindą": „Mat iki tol Lietuvos politikai tikėjosi, kad nuo Lenkijos agresijos padės apsiginti SSRS ir Vokietija. Dabar pasitikėjimas Vokietija išnyko, nes ji lyg susitaikė su Lenkija, todėl Lietuva turėjo pasikliauti vien Sovietais, žodžiu, tartum liko stovėti ant vienos kojos."[303] Tad jau 1934 metų gegužę pradėjus svarstyti Baltijos Antantės sukūrimo galimybę, J. Skalickis vėl atkreipė savo vadovybės dėmesį, jog Lenkija ima prisibijoti, kad šis valstybių blokas nebūtų nukreiptas prieš ją pačią; ypač pastaruoju metu, kai SSRS pamažu liaujasi prieštaravusi šiam blokui ir kai jis iš esmės yra nukreiptas prieš Vokietiją[304].

1934 metų vasarį J. Skalickiui nei Lietuvos užsienio reikalų ministras D. Zaunius, nei ministras pirmininkas J. Tūbelis neišdėstė savo pozicijos dėl galimybės Lietuvai įsijungti į Baltijos Antantę. J. Skalickio nuomone, jei ir toliau Lietuva taip žiūrės į Baltijos Antantę – „tarsi nori jungtis, tarsi ne", gali atsitikti netgi taip, kad paktas bus sudarytas be Lietuvos ir tokiu būdu ji būtų visiškai izoliuota[305]. Pasibaigus 1934 m. liepos 7–9 d. Kaune vykusiai trijų Baltijos šalių konferencijai, Praha buvo informuota, kad minėtoje konferencijoje buvo žengtas svarbus žingsnis į priekį sprendžiant Baltijos valstybių bendradarbiavimo problemą. Baltijos Antantės sudarymo tekstas buvo pasirašytas 1934 m. rugsėjo 12 d. Ženevoje. Čekoslovakijos diplomato J. Skalickio teigimu, rengiant šį paktą dažnai buvo atsižvelgiama į Mažąją Santarvę, kaip į geriausią pavyzdį, tačiau Baltijos valstybių bendradarbiavimas nebuvęs tokio plataus užmojo ir turėjęs tikslą visų pirma siekti santarvės diplomatiniu lygmeniu; sudaryta sąjunga nekelianti nei karinių, nei ekonominių klausimų. Į šiuos J. Skalickio išsakytus aspektus yra atkreipęs dėmesį ir istorikas Z. Butkus, teigdamas, jog sutartyje nesant straipsnių,

302 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1933 03 20 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1933, č.j. 77/dův.

303 Baltijos valstybių vienybės ..., p. 65.

304 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 05 12 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1934, č.j. 142-dův.

305 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 02 08 // Ibidem, č.j. 40-dův.

reguliuojančių ekonominį ir karinį bendradarbiavimą, smarkiai buvo ribojamas Baltijos Antantės sutarties veiksmingumas tuometėmis sąlygomis, be to, sutartis nesukūrė tiesioginio tarpusavio saugumo garantijų[306]. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras E. Benešas, sveikindamas Lietuvos pasiuntinį E. Turauską, linkėjo, kad „toliau savo susiartinimo politiką tęstumėm"[307]. Baltijos Antantės sudarymą jis paminėjo ir savo *exposė*[308].

1935 metais Rumunijos pasiuntinys Čekoslovakijoje T. Emandi pateikė E. Benešui pasiūlymą, kaip galėtų suartėti Baltijos Antantė ir Mažoji Santarvė. Buvo galvojama, kad galėtų vykti mažųjų ir vidutinių valstybių pasiuntinių pasitarimai, kurie neturėtų „jokio viešo pobūdžio, jokios formalios ir angažuojančios reikšmės". Tai būtų labiau solidarumo parodymas, ypač sprendžiant kai kurias problemas. Tokią idėją palankiai sutiko tiek E. Benešas, tiek E. Turauskas. Lietuvos užsienio reikalų ministras apie E. Turausko savarankiškus veiksmus atsiliepė kritiškai, teigdamas, kad tokiu atveju turįs būti pareikštas Lietuvos vyriausybės nusistatymas[309].

E. Turauskui kėlė nuostabą tai, kad Čekoslovakijoje susidomėjimas Baltijos Antante yra daug didesnis nei kituose kraštuose[310]. Apie Baltijos Antantės įkūrimą informavo visi svarbiausi Čekoslovakijos leidiniai, tarp jų *Národní politika*, *Lidové listy*, *Právo lidu*, *Národní osvobození*. *Národní listy* pabrėžė, kad Baltijos Antantė buvo labai palankiai priimta Tautų Sąjungos, nes jos tikslas yra išsaugoti taiką Šiaurės Rytų Europoje; o *České slovo* atkreipė dėmesį į tai, kad ši sąjunga turės daug didesnę jėgą, nei ją turėjo kiekviena izoliuota valstybė atskirai[311].

Lietuvos užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis patikino J. Skalickį esąs patenkintas pirmosios Baltijos Antantės konferencijos Taline rezultatais, nes Baltijos šalys iš pat pradžių įrodė, kad jų sąjunga yra veiksni ir kad ne tik nori, bet ir gali bendradarbiauti. J. Skalickis savo ruožtu po šio susitikimo Praha informavo: „Baltijos Antantė yra sukurta ir vei-

306 Baltijos valstybių vienybės ..., p. 69.

307 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 10 25 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 13, l. 13.

308 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 11 10 // Ibidem, F. 383, ap. 7, b. 1532, l. 31.

309 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 03 16 // Ibidem, b. 1648, l. 22; J. Urbšio pranešimas Lietuvos pasiuntiniui Prahoje 1935 03 08 // Ibidem, b. 1645, l. 37.

310 E. Turausko pranešimas Politinio departamento direktoriui J. Urbšiui 1934 11 10 // Ibidem, b. 1532, l. 29.

311 NA. MZV-VA K.1179. 454.5 (56). Národní listy. 1933 09 13, České slovo. 1934 12 12.

kia politiškai bei ekonomiškai ir tam tikru laiku bus prieita prie karinio bendradarbiavimo.“[312] Sudarius Baltijos Antantę, Čekoslovakijos charge d'Affaires J. Skalickis tame įžvelgė ir tam tikrus Lietuvos užsienio politikos pasikeitimus: 1) Lietuva visiškai pritarianti Tautų Sąjungos nuostatoms (ankstesnis užsienio reikalų ministras D. Zaunius šiuo požiūriu buvo gana skeptiškas); 2) ji pereinanti prie aktyvaus bendradarbiavimo su kitomis Baltijos valstybėmis[313].

Po antrosios Baltijos šalių konferencijos, vykusios 1935 metų gegužę Kaune, S. Lozoraitis tvirtino J. Skalickiui, kad saugumo klausimas bus trijų valstybių bendradarbiavimo pagrindas ir dėl to siekiama visiško solidarumo[314]. Čekoslovakijos atstovas J. Skalickis pažymėjo, kad „Baltijos Antantės sudarymu buvo nustebinta Lenkija, kuri nemažai stengėsi, kad sutrukdytų susikurti šiai sąjungai arba ją sužlugdytų, o taip pat tai paveikė ir Vokietiją, kuri šioje sąjungoje matė pasipriešinimą jos politiniam ir ekonominiam spaudimui į Rytus“[315]. Čekoslovakijos atstovo nuomone, Baltijos Antantės svarbiausia ir sudėtingiausia problema buvo šalių saugumas, kuris vertė šias šalis ne tik sudaryti bendrą sąjungą, bet ir prisijungti prie Rytų pakto sudarymo. Viename iš politinių pranešimų J. Skalickis siekė išskirti trijų Pabaltijo valstybių pagrindinius geopolitinius bruožus, tvirtindamas, kad jos yra toje erdvėje, kurią nuo senų senovės domino Vokietija, Lenkija ir Rusija: „šiandien čia akivaizdžiai susikerta šios įtakos: Estija turi panišką baimę Rusijai ir remia Lenkiją. Lietuva kovoja su Vokietija ir Lenkija, tačiau yra geriausiuose santykiuose su Rusija. Latvija, kuri yra viduryje, laviruoja: gali būti geruose santykiuose su Vokietija arba su Lietuva (tą išnaudoja ir ekonomine prasme) ir atsigręžia mieliau į Maskvą nei į Estiją, o su Lenkija kartais turi nesutarimų.“[316]

Čekoslovakijos spaudoje 1935 metų vasarą buvo teigiama, kad per pastaruosius metus Baltijos valstybės jų šalyje susilaukė išskirtinio dėmesio[317]. Leidinys *Českė slovo* informavo, kad Baltijos Antantės, kurioje buvo įtvirtinti pagrindiniai Mažosios Santarvės principai, sudarymas labai palankiai paveikė dvišalius santykius. Tą patį pažymėjo ir E. Turauskas duo-

312 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 12 14 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1934, č.j. 330-dův.

313 Ibidem.

314 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 05 10 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1935, č.j. 158-dův.

315 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 01 15 // Ibidem, č.j. 21-dův.

316 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 10 10 // Ibidem, č.j. 302/35-dův.

317 NA. MZV-VA K.1180. 1935 07 18.

damas interviu Čekoslovakijos spaudai: „mūsų santykiai su Čekoslovakija yra patys geriausi. [...] Mūsų draugai čekoslovakai vis iš naujo patvirtina savo daugiškumą; taip pat mes, lietuviai, nesusilaukiame jokiame kitame krašte, išskyrus Baltijos šalis, tokio nuoširdaus ir atviro draugiškumo, kaip Čekoslovakijoje.“[318]

Jau 1935 metų balandį J. Skalickis informavo Čekoslovakijos užsienio reikalų ministeriją, kad Baltijos Antantei Tautų Sąjungos Taryboje greičiausiai atstovaus Latvijos kandidatas. Lietuvos oficialieji sluoksniai siekė, kad jį paremtų ir Čekoslovakija. 1935 metų rugpjūtį Lietuvos pasiuntinys E. Turauskas Lietuvos užsienio reikalų ministerijos nurodymu apsilankė pas E. Benešą. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras išreiškė abejonę dėl galimybės palankiai išspręsti siūlomo Latvijos kandidato klausimą. Jis pabrėžė, kad Čekoslovakija pasitraukianti iš Tautų Sąjungos Tarybos ir Mažosios Santarvės interesams atstovaus Rumunija [319].

1936 metų gegužę J. Skalickis buvo susitikęs su Latvijos pasiuntiniu Lietuvoje L. Sėja, kuris Čekoslovakijos charge d'Affaires aiškino esą Latvija nuo pat pradžių buvusi ištikima Tautų Sąjungos narė: niekuomet jai nesudarė jokių sunkumų (skirtingai nei Lietuva) ir niekuomet dėl jos nekilo joks ginčas[320]. Naujasis Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras K. Krofta 1936 metų birželį E. Turauskui teigė palankiai vertinąs Latvijos galimybę būti Tautų Sąjungos Tarybos nare. Čekoslovakija parėmė Ženevoje įvykusius Latvijos kandidato V. Munterio rinkimus į Tautų Sąjungos Tarybą[321]. J. Skalickis Latvijos atstovo V. Munterio išrinkimą į Tarybą vertino kaip Baltijos Antantės pripažinimą tarptautiniu lygiu.

Ir jau tais pačiais 1936 metais V. Munteris kaip Baltijos Antantės atstovas Tautų Sąjungoje kartu su Švedijos atstovu buvo paskirtas į vieną iš Tautų Sąjungos komitetų (komitetui pirmininkavo D. Britanijos atstovas), nagrinėjusių vokiečių skundą prieš Čekoslovakiją dėl vokiečių mažumos padėties.

J. Skalickis 1936 metais vienu iš svarbiausių Baltijos Antantės uždavinių ir toliau manė esant saugumo politikos linijos laikymąsi, teigdamas, kad mažai valstybei neužtenka apie neutralumą tik paskelbti, bet reikia

---

318 NA. MZV-VA. K.1297. 54 t 94. České slovo. 1935 02 16.

319 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 08 28 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 228.

320 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 05 16 // ATGM. EBI. R313/4. Litva.1936. č.162/36-dův.

321 L. Švec. Československo a pobaltské..., p. 260.

rasti ir jos garantus. Jo nuomone, Baltijos Antantė sustiprino Lietuvą politiškai bei įtraukė į paktą, su kuriuo siejamas kolektyvinis saugumas[322]. 1937 metais jis atkreipė savo vadovybės dėmesį, kad trys valstybės negali rasti sutarimo kai kuriais klausimais: ypač dėl ekonominio bendradarbiavimo (kurį kartais būna sunkiau pasiekti nei politinį), tautinių mažumų teisių užtikrinimo, santykių su kitomis šalimis. J. Skalickis manė, kad tarpusavio nesutarimų nereikėtų laikyti tragiškais, nes Baltijos Antantės pasiekimai, dėmesys jai ir „pripažinimas yra geriausi vaistai nuo vidinių prieštaravimų arba vaikiškų ligų, kurių sunku išvengti". Geopolitiniu aspektu, J. Skalickio nuomone, Lietuva, Latvija ir Estija siekiančios sutelkti jėgas prieš kryžminę ugnį ir įtaką, kylančią iš Vokietijos, Lenkijos ir SSSR, tačiau jau greitai jos turėsiančios ieškoti artimesnių santykių su Skandinavijos valstybėmis[323].

Prahoje, kaip ir Londone, Paryžiuje, Vašingtone, Romoje ir Berlyne, vyko visų trijų Baltijos Antantės šalių diplomatų nuolatiniai pasitarimai užsienio politikos ir tarptautinių santykių klausimais.

Čekoslovakijos diplomatai Kaune domėjosi ir Latvijos bei Estijos oficialiųjų asmenų pozicija dėl Lenkijos ultimatumo Lietuvai. 1938 metų kovą J. Skalickis informavo savo šalies vadovybę, kad tiek Estija, tiek Latvija rekomendavo Lietuvai priimti Lenkijos ultimatumą. Jis taip pat teiravosi Latvijos pasiuntinio Lietuvoje L. Sėjos, ką Latvija darytų, jei Lietuva nepriimtų ultimatumo, o Lenkija jėga įsiveržtų į Lietuvą. L. Sėja atsakė, kad tuomet susidarytų labai nesaugi situacija, kurią reikėtų greitai apsvarstyti, t. y. Latvija automatiškai į pagalbą negalėtų ateiti; neliktų nieko kito kaip greitai tarpusavyje konsultuotis[324].

Čekoslovakijos pasiuntinys J. Skalickis Lenkijos įteiktą ultimatumą Lietuvai vertino kaip iššūkį visai Baltijos Antantei. Viename iš politinių pranešimų jis labai nuodugniai apsvarstė galimus Lenkijos įtakos Baltijos Antantei egzistuoti variantus ir teigė, kad priimant ultimatumą buvo „išspręsta" viena iš Baltijos Antantės specifinių problemų. J. Skalickio nuomone, buvo susidariusi visiškai neaiški situacija, nežinoma, kokių veiksmų imsis Lenkija: ji norės įeiti į Baltijos Antantę ar trukdyti jos bendradarbiavimą, ar galiausiai ją sužlugdyti; „Baltijos Antantė, kaip būtų galima pa-

322 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 11 26 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1936, č.j. 354-dův.

323 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1937 10 14 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1937, č.j. 246-dův.

324 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 03 21 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1938, č.j. 94-dův.

stebėti, visiškai nesidžiaugia nauju nariu, jo jėga ir tarptautinė padėtis yra visiškoje disproporcijoje jų jėgoms“[325]. J. Skalickio teigimu, Lenkija tapo elementu, keliančiu grėsmę taikai.

Stebėdamas susidariusią politinę situaciją Rytų Europoje, J. Skalickis konstatavo, kad Baltijos Antantė per savo trumpą gyvavimo laikotarpį iki šiol nepasiekė tokio „bendrumo ir politinės brandos, kokios dabar reikėtų“. Tiesa, jis išreiškė viltį, kad politinė situacija vers tris Baltijos valstybes labiau suartėti: „manau, kad Baltijos Antantė turėtų dabar dar labiau sustiprėti ir tuo pačiu saugotis bet kokio subyrėjimo arba posūkio kitu keliu.“[326] Buvo manoma, kad tik kartu visos trys valstybės galės pasipriešinti grėsmei, kuri jų laukia. Čekoslovakijos diplomatai savo pranešimuose informavo Prahą apie trijų Pabaltijo valstybių bendradarbiavimo galimybes ir joms daromą Lenkijos, SSRS ir Vokietijos įtaką. Tai leido Čekoslovakijos oficialiesiems asmenims suformuoti savitą poziciją dėl Baltijos Antantės egzistencijos.

1. 5. Derybos dėl Rytų pakto 1934–1935 metais: Lietuvos ir Čekoslovakijos politinio bendradarbiavimo raiška

Hitlerio įsitvirtinimas valdžioje 1933 metais ir Vokietijos pasitraukimas iš Tautų Sąjungos turėjo įtakos didžiosioms valstybėms renkantis užsienio politikos kryptis. 1933 metais nepavykus pasiekti susitarimo D. Britanijai, Prancūzijai, Italijai ir Vokietijai sudaryti bendrą paktą, laipsniškai visiškai išsiskyrus Prancūzijos ir Vokietijos politiniams interesams, Prancūzija atsidūrė tarptautinėje izoliacijoje, o tai vertė ją suartėti su Sovietų Sąjunga. 1934 metais po Prancūzijos ir SSRS oficialiųjų asmenų konsultacijų buvo suformuota idėja sukurti Rytų paktą, kuris užtikrintų esamą *status quo* Europoje ir neleistų kilti nesantaikos ir agresijos židiniams. Pagal Rytų pakto idėją turėjo būti apsaugotos nuo agresoriaus ne tiek sienos, kiek pačios valstybės[327]. Derybų pagrindu buvo Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos 1934 m. birželio 8 d. Maskvai pateiktas galutinis Rytų pakto variantas. 1934 metų birželį SSRS su pak-

[325] J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 04 11 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1938, č.j. 125-dův.

[326] Ibidem.

[327] Č. Laurinavičius, E. Motieka, N. Statkus. Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius. Vilnius, 2005. P. 115.

to sąlygomis supažindino Lietuvą, Latviją, Estiją ir Suomiją, o Prancūziją – Čekoslovakiją, Vokietiją, Lenkiją[328].

Baltijos valstybių dalyvavimas rengiant paktą kėlė nemažai diskusijų, nes buvo sudėtinga garantuoti jų saugumą. 1934 metų birželį Ženevoje SSRS užsienio reikalų ministras M. Litvinovas supažindino Lietuvos užsienio reikalų ministrą S. Lozoraitį su rengiamo Rytų pakto pagrindiniais principais ir tvirtino, jog galutinai buvo apsispręsta, be Prancūzijos ir SSRS, įtraukti ir jų kaimynes, nes tai būtų svarbu kilus realiam pavojui: „šios kombinacijos tikslas – kad Prancūzijai nereikėtų eiti gelbėti Baltijos valstybių vokiečiams jas puolant, o tereikėtų įsikišti tik tuomet, kai jau pačiai Rusijai grėstų tiesioginis pavojus.“[329] Beje, vykstant deryboms dėl Rytų pakto sudarymo tarp Maskvos ir Paryžiaus, išryškėjo Prancūzijos nenoras užtikrinti Baltijos valstybių saugumą[330]. L. Šveco tvirtinimu, Baltijos valstybės nebuvo derybų iniciatorės ir joms buvo skirtas objekto vaidmuo. Šių šalių diplomatai siekė gauti kuo daugiau informacijos apie vykstančias derybas, nenutolti nuo įvykių, kad būtų galima laviruoti tarp didžiųjų valstybių[331].

Archyvinių šaltinių analizė leidžia teigti, kad Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras E. Benešas domėjosi oficialiąja Lietuvos pozicija dėl galimo bendradarbiavimo iki Rytų pakto teksto įteikimo. Jis jau 1934 m. birželio 2 d. teiravosi D. Zauniaus, kokia esanti Lietuvos pozicija dėl Lenkijos, SSRS ir Vokietijos, tačiau D. Zaunius parodė nepasitikėjimą visomis trimis minėtomis valstybėmis[332]. Tuomet apie Rytų paktą nebuvo užsiminta. Čekoslovakija sutiko dalyvauti ruošiamame pakte liepos 2 dieną, o Lietuva – rugpjūčio 3 dieną. A. Gaigalaitės teigimu, Lietuva tuomet buvo už taikos išsaugojimą ir geriausia priemone tam užtikrinti manė esant visų Rytų Europos tautų kolektyvinį saugumą[333]. Viename iš viešų pasisakymų S. Lozoraitis pabrėžė, kad Lietuvos

---

328 Pagal pakto idėją Sovietų Sąjunga turėjo sudaryti savitarpio pagalbos sutartis su savo vakarinėmis kaimynėmis ir papildomai susisieti sutartimi su Prancūzija. Strategiškai tai reiškė Vokietijos apsupimą. Č. Laurinavičius. Lemties ir garantijų apviltos: Baltijos valstybių dalia // Darbai ir dienos. 2002, t. 30, p. 10.

329 S. Lozoraičio *Pro memoria* 1934 06 20 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1587, l. 140.

330 J. Dejmek. Baltické státy a projek Vychodního Paktu // České země a Československo v Evropě XIX a XX století. Praha, 1997, p. 291.

331 L. Švec. Československo a pobaltské..., p. 235.

332 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1934 06 02 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1557, l. 512–513.

333 A. Gaigalaitė. Stasio Lozoraičio politinė veikla dėl Lietuvos nedalomumo, taikos ir saugumo // Užsienio reikalų ministrai. Kaunas, 1999. P. 296.

užsienio politikos principas yra taika ir tarptautinis bendradarbiavimas, todėl Lietuvos keliai ir politika sutampa su tų valstybių ir grupių keliais, kurie tarptautiniuose santykiuose siekia taikos, saugumo ir teisės[334]. Tokie Lietuvos užsienio politikos principai tiesiogiai siejosi su Čekoslovakijos užsienio politikos interesais ir tai davė pagreitį abiem šalims glaudžiai bendradarbiauti. Tiesa, Lietuvos ir Čekoslovakijos užsienio politikai tuomet buvo svarbus ir dar vienas veiksnys – 1934 m. sausio 26 d. Berlyne pasirašytas Vokietijos ir Lenkijos nepuolimo paktas, kitaip tariant, Vokietijos suartėjimas su Lenkija[335].

1934 m. birželio 27 d. Čekoslovakijos charge d'Affaires J. Skalickis tik bendrais bruožais paaiškino Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui Čekoslovakijos poziciją dėl Rytų pakto. Jis tvirtino, kad Čekoslovakija palankiai vertina abipusio bendradarbiavimo idėją Rytų pakte, kaip visada palankiai vertina visokius pasiūlymus sustiprinti taiką. Tokį nusistatymą šiuo klausimu E. Benešas išdėstė ir Prancūzijos užsienio reikalų ministrui L. Barthou bei M. Litvinovui. S. Lozoraitis buvo linkęs pritarti Čekoslovakijos vykdomai politikai, t. y. Lietuva taip pat rėmė veiksmus, kurie galėtų prisidėti prie taikos įtvirtinimo[336].

Lietuvai ir Čekoslovakijai buvo aktualus santykių su Lenkija ir Vokietija klausimas, kuris vertė ne tik ieškoti sprendimo galimybių, bet ir stiprino dvišalį Lietuvos ir Čekoslovakijos politinį bendradarbiavimą. Pirmajame rengiamo pakto punkte buvo pabrėžta: „Šios šalys pasižadėtų, prisilaikydamos pakto, tuojau teikti viena kitai pagalbą, jeigu viena susitariančių šalių pultų kurią nors kitą."[337] Lenkijos ir Vokietijos vaidmuo Rytų pakte kėlė daugiausia diskusijų, į jas įsitraukė visų pakviestų dalyvauti pakte šalių oficialieji asmenys.

Vokietija jau 1934 m. rugsėjo 10 d. oficialiai pareiškė atsisakanti dalyvauti Rytų pakte. Lietuvos pasiuntinybės sekretoriui P. Sidzikauskui Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos Rytų skyriaus vedėjas Šebesta pabrėžė: „Vokietijos kategoriškas neigiamas atsakymas, kuris tik toks ir galėjo būti laukiamas, o taip pat ir Lenkijos neigiamas svyravimas Rytų

---

334 A. Gaigalaitė. Stasio Lozoraičio politinė veikla dėl Lietuvos nedalomumo, taikos ir saugumo // Užsienio reikalų ministrai. Kaunas, 1999. P. 297.

335 Ibidem.

336 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 06 27 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1934, č.j. 189-dův.

337 Lietuvos pasiuntinio Maskvoje slaptas pranešimas LR URM 1934 12 22 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1557, l. 5.

pakto reikalu, šiuo metu negali nekelti dar didesnių spėliojimų, jog tarp šių dviejų valstybių yra planų kaimynų atžvilgiu.“[338]

Lenkija atsisakė dalyvauti Rytų pakte ir tai oficialiai pranešė 1934 m. rugsėjo 27 dieną. Šį Lenkijos žingsnį aptarė S. Lozoraitis su E. Benešu Ženevoje; buvo išreikštos tokios nuomonės: „1. Lenkija negali pasirašyti pakto, jei jo nepasirašo Vokietija, ir ji negali angažuotis Čekoslovakijos atžvilgiu (nes tuo pačiu įsipareigotų kitų Mažosios Santarvės narių ir Padunojo valstybių bei Vengrijos atžvilgiu), 2. Lenkija nenori angažuotis Lietuvos atžvilgiu.“[339] Kitaip tariant, Lenkija nenori įsipareigoti Lietuvai ir Čekoslovakijai, o tai reiškia, jog užpuolimo atveju ir Lietuva bei Čekoslovakija neteiktų pagalbos Lenkijai[340]. Lietuvos užsienio reikalų ministro nurodymu E. Benešui turėjo būti perduota tokia informacija: „jeigu toliau lenkai kelia mūsų klausimą, tai mes norėdami patarnauti taikai ir palengvinti Rytų pakto sudarymą, sutinkam, kad Lenkija nepasižadėtų teikti mums pagalbą ir sutinkam patys jai jos neteikti.“[341] Šiuo klausimu visiškai sutapo politinės Lietuvos ir Čekoslovakijos linijos, t. y. S. Lozoraitis parėmė E. Benešo siūlymą Lenkijos atžvilgiu taikyti išimtį[342].

E. Benešas Lietuvos pasiuntiniui E. Turauskui 1934 metų lapkritį išdėstė ir Prancūzijos nusistatymą šiuo klausimu: „Lenkijos abejonės priimamos dėmesin, kadangi Lenkija neturinti diplomatinių santykių su Lietuva. Tuo būdu paktas tarp Lietuvos ir Lenkijos neveiktų tol, kol tokie santykiai bus nustatyti.“[343] Kartu E. Benešas pabrėžė, kad pagal prancūzų atsakymą Lietuva neįpareigojama užmegzti santykius su Lenkija. Jis taip pat patvirtino, kad ir Čekoslovakija neįsipareigos Lenkijai, o Lenkija – Čekoslovakijai. Jis įspėjo, kad Lenkija gali bandyti sužlugdyti pakto sudarymą ir kartu reikalauti, jog prisijungtų Vokietija. Esą Lenkija galinti iškelti dėl rusų kariuomenės praleidimo per savo teritoriją klausimą, reikalauti, kad į paktą būtų priimta ir Rumunija; šie klausimai bus keliami tam, kad

---

338 P. Sidzikausko pranešimas Politikos departamento direktoriui 1934 0912 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1557, l. 210.

339 E. Turausko parnešimas LR URM 1934 10 25 // Ibidem, l. 160.

340 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 10 30 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1934. č.j. 284-dův.

341 S. Lozoraičio slaptas pranešimas Lietuvos pasiuntiniui Prahoje 1934 11 03 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 2187, l. 157.

342 J. Dejmek. Baltické státy a projek Vychodního Paktu // České země a Československo v Evropě XIX a XX století. Praha, 1997. P. 305.

343 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 11 09 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1557, l. 116.

„įkyrėtų rusams ir trukdytų rusų-prancūzų susiartinimui“[344]. E. Benešas tvirtino esąs įsitikinęs, kad SSRS ir Prancūzijai turėtų pavykti sutramdyti Lenkijos ambicijas.

Svarstant geopolitinius Rytų pakto sudarymo aspektus ir įsipareigojimų užtikrinimą, iškilo Baltijos šalių tarpusavio vienybės ir sutarimo problema. Tiesa, Lietuva, Latvija ir Estija nusprendė kartu prisijungti prie Rytų pakto Talino konferencijoje, vykusioje 1934 m. lapkričio 30 – gruodžio 2 d., o sutikimą dalyvauti rengiamame pakte Latvija ir Estija buvo davusios kiek anksčiau nei Lietuva. E. Turauskas Čekoslovakijos užsienio reikalų ministrui pranešė, kad visos valstybės veikia vienodai, kaip ir nusistatė Talino konferencijoje, o „visos lenkų insinuacijos dėl nusistatymų skirtumo yra prasimanymas“[345]. 1934 m. lapkritį E. Benešas atkreipė E. Turausko dėmesį į tai, kad visos Baltijos valstybės „nesančios vienodo nusistatymo Rytų pakto atžvilgiu“[346]. Jis tvirtino, esą Latvija ir Estija abejojančios dėl galimybės praleisti SSRS kariuomenę per savo teritoriją, o Lietuvai tai esą mažiau aktualu, nes ji neturinti bendros sienos su SSRS[347].

1934 m. gruodžio 5 d. SSRS ir Prancūzija pasirašė protokolą dėl sutarčių nepasirašymo su Rytų pakte atsisakiusiomis dalyvauti valstybėmis. Gruodžio 10 d. prie minėto protokolo prisijungė ir Čekoslovakija. E. Turausko nuomone, Čekoslovakijai teko tarpininkės vaidmuo, „todėl prancūzai ir sovietai pakviesdami Čekoslovakiją prisidėti prie pakto, turėję iš vieno šono, galvoje savo realios politikos sumetimus ir Čekoslovakijos vaidmenį tos politikos apskaičiavimuose, o iš kito šono, jie norėję tą savo susiinteresavimą užmanifestuoti“[348]. Sudaryto protokolo tekstai E. Benešo iniciatyva buvo įteikti visoms suinteresuotoms dalyvauti Rytų pakte valstybėms, kad būtų parodytas lojalumas, ir „atsižadėtų visų iliuzijų sugriauti besiformuojantį taikos bloką“, tačiau tiesiogiai prisijungti prie šio protokolo Baltijos valstybėms nebuvo pasiūlyta[349]. L. Šveco teigimu, labiausiai prisijungti prie šio protokolo norėjo Lietuvos vyriausybė, tačiau valstybėms nesuradus bendro kompromiso, protokolas taip ir liko be oficialaus atsakymo[350].

---

344 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 11 09 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1557, l. 117.

345 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 12 17 // Ibidem, l. 64.

346 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 11 09 // Ibidem, l. 116.

347 Ibidem.

348 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 12 17 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1557, l. 65.

349 Ibidem.

350 L. Švec. Československo a pobaltské..., p. 242.

1934 metų pabaigoje Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras E. Benešas išreiškė viltį, kad greičiausiai Vokietija už dabartinio jos apsiginklavimo pripažinimą sutiktų pasirašyti paktą, o iš Lenkijos bus nebeprašoma, bet reikalaujama vienokio ar kitokio atsakymo[351]. Tiesa, E. Benešas vengė atsakyti E. Turauskui, ar Rytų paktas bus sudarytas jame atsisakius dalyvauti Vokietijai bei Lenkijai. Nepaisant įvairių pasikeitimų derybų metu tarp didžiųjų valstybių, Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras patikino E. Turauską, kad „visokiu atveju Pabaltijo valstybių interesai bus pagerbti ir dabojami", ir jis apie tai kalbėsiąs Ženevoje[352]. 1935 metų sausį E. Benešas dar kartą pakartojo, kad viskas priklausys nuo Vokietijos ir Lenkijos pozicijos – ar bus patvirtintas toks Rytų paktas, koks buvo numatytas ar bus sudaryta Prancūzijos–SSRS sąjunga. Jo teigimu, bus sprendžiama tik tada, jei nepavyks įgyvendinti 1934 m. gruodžio 5 d. protokolo[353].

Tarptautiniu lygiu vis aktyviau ėmus svarstyti sutarties tarp Prancūzijos ir SSRS pasirašymo galimybę, Lietuvos pasiuntinys E. Turauskas tiesiai pasiteiravo E. Benešo, koks vaidmuo sudarius minėtą sąjungą tektų kitoms pakviestoms į Rytų paktą ir jo neatsisakiusioms valstybėms. E. Benešas savo ruožtu pareiškė, kad „tada jis Čekoslovakijos santykius su rusais taip pat tiesiogiai sutvarkytų"; jo manymu, tą patį turėtų padaryti ir Pabaltijo valstybės[354].

---

351 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 12 17 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1557, l. 65.

352 Ibidem, l. 66.

353 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 01 25 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 25.

354 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 01 25 // Ibidem, l. 26.
Pabrėžtina, kad E. Turauskas labai kritiškai vertino ir SSRS pasiūlymą praleisti jos kariuomenę per Lietuvos teritoriją. Jis tvirtino, kad rusai galėtų žygiuoti „pagalbon" Lietuvai tiktai tuomet, jei būtų nusprendę pradėti karą su Lenkija arba Vokietija, tačiau pasibaigus karo veiksmams „kas bebūtų karo laimėtojas, jis jau iš Pabaltijo nebeišsikraustytų". Lietuva turėtų neįsileisti jokio didelio „draugo" ar „pagalbininko". E. Turauskas tvirtino, kad panašios pozicijos laikosi ir Latvijos bei Estijos oficialieji sluoksniai. Esą šiuo klausimu pasireiškia tikrasis trijų valstybių solidarumas: „kuris kaimynas į kurio vieno iš mūsų trijų žemes bet kuriuo pretekstu beįžengtų, tatai reikštų visiems trims: *memento mori.*" E. Turauskas visiškai prieštaravo J. Baltrušaičio pozicijai, kad negalima pasitikėti Latvija ir Estija. Šio klausimo aktualumą E. Turauskas išdėstė ir E. Benešui. E. Turausko pozicija dėl Rytų pakto buvo kiek kitokia, nei tai interpretavo Lietuvos pasiuntinys Maskvoje: „galvodamas apie Rytų paktą visada jį laikiau ne tiek realiu, kiek politiniu psichologiniu instrumentu atitinkamai taikai palankiai atmosferai sukurti ir eventualiems pasikėsintojams atgrasinti nuo jų planų." Įdomu, kad po mėnesio J. Skalickis savo politiniame pranešime savaip įvertino tokias E. Turausko abejones – esą Lietuvos pasiuntinio pranešimai dėl galimybės praleisti kariuomenę per Lietuvos teritoriją negali atitikti tiesos; E. Turausko pranešimas LR URM 1935 01 09 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 9; J. Skalikio pranešimas ČR URM 1935 02 14 // AMZV ČR. Pz-Kaunas. č.j. 65-dův.

1935 metų sausį E. Benešas vertindamas politinę padėtį, be kita ko, pabrėžė: „mums tenka apsiprasti su mintimi, kad didieji mažuosius visada traktuoja, kaip instrumentus, kuriais naudojamasi, kol reikalingi, o kai nebereikalingi, padedami į šalį.“[355] Šių žodžių reikšmę E. Turauskas įvertino informuodamas Lietuvos užsienio reikalų ministeriją apie tolesnes Rytų pakto perspektyvas: „apsistota ties linija Paryžius–Praha–Maskva, o likusieji žinokitės.“ Jis atkreipė Kauno dėmesį, kad didžiosios valstybės derindamos tarpusavio interesus palieka Pabaltijo valstybes nuošalyje, ir teigė, jog tai „įvairiems Pabaltijo priešams suteikia progos pasidžiaugti ir įsidrąsinti, tariant, kad Paryžius, Praha ir Maskva rezgia naujas kombinacijas be Pabaltijo“[356]. Nepaisant E. Turausko nuogąstavimų, E. Benešas dar vasario pradžioje tvirtino, kad derybos toliau bus tęsiamos, ir paprašė Lietuvos pasiuntinio pranešti S. Lozoraičiui, jog „viskas pasilieka kaip buvę sutarta ir apie jokį Rytų pakto pamiršimą ar nustūmimą į šalį negali būti kalbos“[357].

E. Benešo deklaruojamas politinis nusistatymas neįtikino Lietuvos diplomato ir jis vasario 7 d. susitikęs su SSRS pasiuntiniu S. Aleksandrovskiu paklausė, kodėl pastaruoju metu vis rečiau užsimenama apie Pabaltijo interesus. S. Aleksandrovskis stengėsi paneigti tokius Lietuvos nuogąstavimus, tvirtindamas, kad „Pabaltijys rečiau minimas spaudoje bei pokalbiuose, esą dėl to, kad trys šalys nėra vieningos ir kad sprendžiamuoju momentu būtų galima išvengti kai kurių Pabaltijo narių neigiamo atsakymo“[358]. Panašiai į E. Turausko būgštavimus atsakė ir E. Benešas: „jei Lietuvos pozicija esanti visiems aiški, tai vis dėlto, sprendžiant iš pasikalbėjimų su kitom dviem Pabaltijo valstybėm, tokio aiškumo negaunama.“[359] E. Benešas manė, kad neigiamas atsakymas iš Pabaltijo valstybių galėtų „demoralizuojančiai“ paveikti visą situaciją.

---

355 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 01 25 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 26.

356 Ibidem, l. 19.

357 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 02 07 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 50.

358 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 02 08 // Ibidem, l. 52–53. Tokie SSRS pasiuntinio tvirtinimai buvo pasakyti turint galvoje Latviją ir Estiją. E. Turauskas savo ruožtu išdėstė kitus argumentus, kurie turėjo paneigti tokį S. Aleksandrovskio nusistatymą – SSRS turėtų labiau pasitikėti Lietuva, nes „mes pirmieji esame suinteresuoti, kad Pabaltijo solidarumas Rytų pakto atžvilgiu būtų išlaikytas“. Deja, ir šį kartą E. Turauskui nepavyko paneigti SSRS pasiuntinio nusistatymo, tvirtinant, kad tam tikrais atvejais Latvija bei Estija taip pat rodo aktyvumą. S. Aleksandrovskis liko ištikimas jau ne kartą išsakytai savo pozicijai – „Lietuva vienas dalykas, o kitos dvi Pabaltijo valstybės – kitas“.

359 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 02 19 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 91.

Nuo 1934 metų vasario vidurio Lietuvos užsienio reikalų ministeriją pasiekiantys pranešimai iš Prahos kėlė abejonių ne tik dėl Rytų pakto ateities, bet ir dėl didžiųjų valstybių požiūrio į Lietuvą bei į Latviją ir Estiją. 1934 m. gruodžio 5 d. J. Skalickis po susitikimo su S. Lozoraičiu informavo Prahą, jog po šio protokolo sudarymo Lietuvai iškilo tiesioginis klausimas „ką daryti“[360]. E. Turauskas Prahoje 1935 metų sausį ir vasarį aktyviai susitikinėdamas su oficialiaisiais asmenimis ir pačiu E. Benešu ne kartą atkreipė Lietuvos užsienio reikalų ministro dėmesį į tai, kad būtų intensyviau domimasi Rytų paktu ir kad Lietuva neliktų nuošalyje. S. Lozoraitis savo ruožtu kreipėsi į J. Skalickį išreikšdamas abejonę, ar derybos nebus užmirštos, ar apskritai nežlugs noras įgyvendinti sumanymą. Svarbu yra tai, kad J. Skalickis pirmą kartą labai palankiai pasisakė SSRS atžvilgiu[361]. Čekoslovakijos diplomatas atkreipė S. Lozoraičio dėmesį į tai, kad ministras E. Benešas „jau seniai yra nurodęs būtinybę bendradarbiauti su Rusija: jeigu Rusija būtų išstumta iš šito bendradarbiavimo, tuomet būtų negalima paprasčiausiai kalbėti apie galimybę išspręsti Europos problemas“[362].

E. Turauskas labai pesimistiškai ėmė vertinti Rytų pakto perspektyvas galutinai paaiškėjus, jog jame nedalyvaus nei Lenkija, nei Vokietija, nors tai tiesiogiai patvirtinti E. Benešas ir vengė. Lietuvos pasiuntinys teigė, kad Rytų pakto sumanymas pakito, t. y. įgavo Paryžiaus–Prahos–Maskvos susitarimo pobūdį: „naujojoje kombinacijoje Pabaltijo valstybės ne tik nereikalingos, bet jos gi dar sudarytų keblų balansą Prancūzijai ir Čekoslovakijai, o SSRS tokia išeitis labai paranki, nes Pabaltijo valstybės pasilieka „tet a tet“ su savo „Aukštuoju globėju.“[363] Lietuvos galimybes E. Turauskas įvertino taip: „manau, kad maža ar visiškai nėra vilties išgauti iš didžiųjų valstybių bet kurią deklaraciją mūsų saugumo klausimu. Nė viena jų nenorės angažuotis.“[364]

Didžiųjų valstybių oficialieji asmenys, kaip ir Čekoslovakijos, pažymėjo išryškėjusius trijų Pabaltijo valstybių skirtumus. S. Lozoraitis tikino

360 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 01 21 // AMZV ČR. Pz-Kaunas č.j. 24/35-dův.

361 Diplomatiniai santykiai tarp Čekoslovakijos ir SSRS buvo užmegzti tik 1934 metais.

362 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 02 14 // AMZV ČR. Pz-Kaunas. č.j. 65-dův

363 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 02 18 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 85.

364 Ibidem. Lietuvos pasiuntinio neįtikino ir Prahoje rezidavusio Prancūzijos pasiuntinio Noelio pakartotiniai tvirtinimai, kad nėra ko Lietuvai nerimauti, jog Paryžius labai rūpinasi Lietuva ir apie tai daug kalba, esą Pabaltijo valstybės tikrai nepamirštamos. E. Turausko nuogąstavimus Noelis pavadino „klaidingu įspūdžiu“; E. Turausko pranešimas LR URM 1935 02 19 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 92.

J. Skalickį, kad nuomonių skirtumo dėl Rytų pakto tarp Lietuvos, Latvijos ir Estijos nesama. J. Skalickis teiravosi Latvijos pasiuntinio Lietuvoje L. Sėjos apie jo šalies poziciją, tačiau šis dar kartą pabrėžė, kad kalbos apie Latvijos rezervuotą laikyseną tėra „lenkų ir vokiečių propagandos vaisius“, ir ji yra už Rytų pakto sudarymą[365].

Lietuvos užsienio reikalų ministerija 1935 metų vasarį, atsižvelgusi į pranešimus iš Prahos ir didžiųjų valstybių sostinių, aktyviai svarstė, kokios pozicijos reikėtų laikytis, jei Rytų paktas nebūtų sudarytas (ypač atsisakius jame dalyvauti Lenkijai ir Vokietijai). S. Lozoraitis pranešime Lietuvos pasiuntiniams Latvijoje bei Estijoje tvirtino, kad, atsisakius pakte dalyvauti Lenkijai ir Vokietijai, Lietuvos vyriausybės nuomone, saugumo problema Pabaltijo regione gerokai pablogėtų: „Atrodo, kad tuose svarstymuose paliestosios kombinacijos nebenumato Pabaltijo valstybių tiesioginio dalyvavimo eventualinės saugumo sistemos sudaryme.“[366] Lietuvos užsienio reikalų ministras manė, kad Baltijos valstybėms esančios tik šios galimybės: 1) arba būti visiškai išskirtiems iš galimos saugumo sistemos ir taip pasilikti vieniems prieš galimą daug už mus stipresnį užpuoliką; 2) arba prisidėti prie sudarytos sistemos ir neturėti progos tos sistemos sudaryme dalyvauti bei palaikyti Baltijos Antantės pageidaujamus pataisymus[367].

Lietuvos vyriausybei ieškant galimų veikimo būdų, E. Turauskas dar kartą išdėstė savo abejones: „ar neateina laikas mums patiems reviduoti savo nusistatymą Rytų pakto atžvilgiu ir, galbūt, garbingai pasitraukti iš fronto, žinoma, pasiieškojus naujų kelių saugumui patikrinti.“[368] Lietuvos užsienio reikalų ministeriją panašios žinios pasiekė ir iš Briuselio. Pasiuntinys V. Gylys, sekdamas vietinę spaudą bei susitikdamas su kai kuriais atstovais, išreiškė abejonių, ar toks paktas galėtų būti sudarytas (tiesa, Čekoslovakijos pasiuntinys Briuselyje J. Slávikas buvo įsitikinęs, kad Rytų paktas bus sudarytas ir prie jo prisijungs Vokietija bei Lenkija)[369]. Ženevoje E. Benešas kalbėdamas su S. Lozoraičiu taip pat vis dar buvo nusiteikęs optimistiškai. Kaune tiek S. Lozoraitis, tiek J. Urbšys ne kartą atkreipė

365 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 02 14 // AMZV ČR. Pz.-Kaunas 1935. č.j. 65-dův.

366 Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio slaptas pranešimas Lietuvos pasiuntiniams Rygoje bei Taline 1935 02 19 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 51, l. 30.

367 Ibidem.

368 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 02 13 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 67.

369 Lietuvos pasiuntinio Briuselyje V. Gylio *Pro memoria* 1935 03 14 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 11, l. 9–10.

J. Skalickio dėmesį į tai, kokią svarbą šis paktas turėtų Lietuvos saugumui ir užsienio politikai. 1934 metų kovą viename politinių pranešimų J. Skalickis pabrėžė, kad „S. Lozoraitis jam leido aiškiai suprasti, kaip Lietuvos vyriausybei yra svarbu, kad Praha teisingai suprastų jų situaciją ir kaip savo suinteresuotume Rytų paktu išreikštų susidomėjimą ir Lietuva“[370]. Balandžio pradžioje E. Turauskas pirmą kartą pajuto tam tikras abejones dėl Rytų pakto ir net įtarė, kad E. Benešas jam pateikia ne visą informaciją[371].

1935 m. balandžio 6 d. SSRS pateikė paklausimą Lietuvos vyriausybei, ar ši sutiktų dalyvauti pakte, į kurį įeitų Prancūzija, Čekoslovakija, Lietuva, Latvija, Estija ir SSRS. SSRS pasiuntinio Lietuvoje M. Karskio tvirtinimu, tai turėjo būti Rytų paktas, tik be Vokietijos ir Lenkijos[372]. Lietuvos vyriausybė šį pasiūlymą siekė apsvarstyti su Pabaltijo šalimis ir Čekoslovakijos vyriausybe. 1935 m. balandžio 10–11 d. Rygoje įvyko pasitarimas, kuriame Lietuvai atstovavo J. Urbšys ir V. Vileišis, Latvijai – užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius V. Munteris, Estijai – užsienio reikalų viceministras Loretei. Jame buvo nuspręsta neskubėti, į pateiktą siūlymą neatsakyti (panašios pozicijos buvo ir Anglijos pasiuntinys Lietuvoje T. Prestonas), o palaukti iki gegužės pradžios, t. y. Baltijos šalių santarvės konferencijos Kaune[373].

Archyvinių dokumentų analizė leidžia teigti, kad E. Benešas nebuvo linkęs plačiau apsvarstyti su E. Turausku šio klausimo ir tik pabrėžė, jog apie tai nesąs informuotas. Į klausimą, ar Čekoslovakijos vyriausybė prisijungtų prie šešių valstybių pakto, atsakė, kad jie tokio klausimo nesvarstė ir nieko dėl jo nėra nutarę. E. Benešas išsitarė E. Turauskui, ką darytų Lietuvos vyriausybės vietoje: „Iš vieno šono turiu didelį grasinantį kaimyną, iš kito – kuris veda pusėtinai pavojingą politiką su pirmuoju, o iš trečio – kaimyną, kuris siūlosi ginti. Tuo būdu išeina, kad pasiūlymą tenka priimti.“[374] Jo nuomone, Lietuva Sovietų Sąjungai taip turėtų atsakyti: 1) patvirtinti savo

370 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 03 16 // AMZV ČR. Pz.-Kaunas. č.j.90-dův.

371 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 04 02 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 150.

372 A. Gaigalaitė. Stasio Lozoraičio politinė veikla dėl Lietuvos nedalomumo, taikos ir saugumo // Užsienio reikalų ministrai. Kaunas, 1999. P. 300; Tiesa, J. Baltrušaitis balandžio 8 d. telegrafavo į Kauną, kad sovietai paktą supranta kaip lygų visiems ir numato pagalbos teikimą vienas kitam be išimties, tačiau suabejojo, ar tai idėjai pritartų prancūzai.

373 Ibidem, p. 301.

374 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 04 10 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 173.

principinį teigiamą nusistatymą dėl Rytų pakto; 2) paklausti, ar sovietai jau turi Ženevos protokolo dalyvių, ypač Prancūzijos, sutikimą šešių paktui[375]. E. Benešas dar kartą patikino Lietuvos pasiuntinį, kad Čekoslovakija esanti už Rytų paktą pagal pirminį sumanymą, tačiau jis pats asmeniškai esąs ir už šešių paktą, jei kitoks nebus galimas.

Tiesa, E. Benešas informavo E. Turauską, kad šis SSRS pasiūlymas galįs būti tik „manevras prieš Strezos konferenciją" (įvyko balandžio 11–12 dienomis, kurioje, be kitų klausimų, buvo svarstomos ir Prancūzijos–SSRS savitarpio pagalbos sutarties pasirašymo galimybės); kaip parodė tolesni įvykiai, tai ir buvusi visiška tiesa[376]. E. Turauskas pavadino išsisukinėjimu S. Aleksandrovskio paaiškinimus apie SSRS poziciją ir pridūrė: „sovietų mums pastatytas klausimas man atrodo grynas ir nelabai vykęs manevras. To manevro tikslas ne tiek Rytų paktas [...], o noras suskaldyti Pabaltijo valstybių solidarumą ir parodyti visiems: štai Lietuva, štai kitos dvi valstybės."[377]

Lietuvos pasiuntinys Prahoje informavo Kauną, kad būtent iš S. Aleksandrovskio yra gavęs žinių, kad po SSRS–Prancūzijos susitarimo greičiausiai bus pasirašyta panaši sutartis ir su Čekoslovakija, tačiau jam keistai atrodęs tas faktas, kad apie tai niekada nebuvo užsiminęs pats E. Benešas[378]. Vis dėlto jau po kelių dienų E. Benešas pranešė Lietuvos pasiuntiniui Paryžiuje P. Klimui pasirašysiąs viską, ką susitars Prancūzija su SSRS. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministrui P. Klimas išreiškė nuogąstavimus, kad Prancūzija nenorinti įsipareigojimų Lietuvos atžvilgiu ir kad šios šalies politika esanti neaiški. E. Benešas tik patvirtino, jog tai tiesa, bet iš to „nereikia daryti pesimistiškų išvadų". Apgailestaudamas, kad

---

375 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 04 10 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 174.

376 A. Gaigalaitė. Stasio Lozoraičio politinė veikla dėl Lietuvos nedalomumo, taikos ir saugumo // Užsienio reikalų ministrai. Kaunas, 1999. P. 302; Kad tai esąs tik tam tikras manevras, Paryžiuje išsiaiškino Lietuvos bei Latvijos pasiuntiniai, t. y. rusai keldami šį klausimą Baltijos valstybėms jo nederino su Prancūzija. Vėliau tai S. Lozoraičiui pripažino pats M. Karskis – sovietai norėję, sutikus pakte dalyvauti Baltijos šalims, prancūzus pastatyti „prieš įvykusį faktą" ir tuo paspartinti bei paspausti juos. Politiniai E. Turausko pranešimai iš Prahos rodo, kad jis buvo gana įžvalgus ir dar prieš pat Strezos konferenciją Lietuvos užsienio reikalų ministeriją informavo, kad nežinia ką vieni nuo kitų slepia. Jis rašė: „man asmeniškai atrodo, kad dabar eina kaži kokia paralelinė akcija tarp prancūzų ir rusų. Prancūzijos tikslas įtraukti lenkus, o rusų – sudaryti frontą prieš vokiečius ir galimai stipriau apsidrausti. Kuo tas žaidimas pasibaigs – sunku pasakyti". E. Turausko pranešimas LR URM 1935 04 11 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 178.

377 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 04 12 // Ibidem, l. 181.

378 Ibidem.

Rytų paktas nebuvo sudarytas pagal pirminį sumanymą, E. Benešas teigė, jog bus surasti kiti sprendimai: „rasime ką kitą, kas tam pačiam tikslui tarnaus, nors ir kitokiu būdu.“[379]

Lietuvos diplomatai po ilgų derybų ir didelių pastangų pasitraukė taip ir nepavykus įgyvendinti Rytų pakto idėjos. Buvo sudarytos atskiros sutartys: 1935 m. gegužės 2 d. – tarp SSRS ir Prancūzijos, o gegužės 15 d. – tarp Čekoslovakijos ir SSRS[380]. 1935 metų pavasarį Rytų pakto idėja Vidurio Rytų Europai jau buvo galutinai mirusi[381]. Po Kaune įvykusios Baltijos Antantės konferencijos S. Lozoraitis 1935 metų gegužę dar kartą J. Skalickiui išdėstė savo poziciją: „Rytų Europos saugumo klausimui Baltijos valstybės turi, o taip pat ir nori skirti visą savo dėmesį ir visada yra pasiruošusios noriai bendradarbiauti dėl jo sprendimo.“[382]

Nors Rytų pakto sudarymo idėja pamažu žlugo, tačiau šis klausimas dar kartą buvo svarstomas S. Lozoraičiui lankantis Prahoje 1935 metų rugpjūtį su neoficialiu vizitu. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras išsakė savo optimistines nuostatas dėl galutinio rezultato. Jis netgi pareiškė, kad būtent Vokietija po ilgų svarstymų turėtų sutikti prisijungti prie šio pakto: tai leis jai suartėti ir su Prancūzija, ir su SSRS, o dėl jos reikalavimų bus galima padaryti tam tikrų nuolaidų[383]. E. Benešas palietė ir sutarties su SSRS klausimą, kartu teigdamas, kad ir „Pabaltijo valstybėms, šalia stiprinimo savitarpio solidarumo, reikalinga susitarti su SSRS“. S. Lozoraičiui paprieštaravus, esą tarp Pabaltijo valstybių nėra „visiško minčių vienodumo“, E. Benešas pavadino klaida žingsnius tų valstybių, kurios šalinasi tokio susitarimo[384]. Antrą kartą S. Lozoraičiui apsilankius Prahoje su neoficialiu vizitu 1936 metų balandį ir susitikus su E. Benešu, apie bendrus kolektyvinio saugumo projektus nebebuvo kalbama. Istoriko Č. Laurinavičiaus teigimu, Rytų

---

379 Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas LR URM 1935 04 15–19 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 27, l. 265.

380 M. Litvinovas negalėjo paaiškinti P. Klimui, kodėl sovietai su Lietuva negali pasirašyti tokios pat sutarties, kokią jie ruošiasi pasirašyti su Čekoslovakija; Ibidem, l. 259.

381 J. Dejmek. Litwa a projekty bezpieczeństwa w Europie północno wschodniej w pierwszej połowie lat trzydzietych // Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo- Wshodniej. Roč. XXXIV, p. 94.

382 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 05 10 // AMZV ČR. Pz-Kaunas. č.j. 158-dův.

383 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 08 04 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 36, l. 113.

384 Ibidem, l. 112; Lietuvos užsienio reikalų ministrui teko išgirsti visiškai naują Čekoslovakijos politinių santykių su SSRS traktavimą: „E. Benešas randa, kad SSRS vyriausybė išėjusi per paskutinius kelerius metus tam tikrą evoliucijos kelią, priartėjusi prie Vakarų valstybių ir toliau artėjanti.“

pakto idėja, kaip ir buvo galima tikėtis, žlugo. Sovietų tikslas buvo pernelyg visiems akivaizdus – gauti progą įvesti savo kariuomenę į kiekvieną gretimą valstybę[385]. Lietuvai ir Čekoslovakijai tai buvo glaudžiausio politinio bendradarbiavimo laikotarpis.

1. 6. Lenkijos vaidmuo Lietuvos ir Čekoslovakijos užsienio politikoje 1934–1937 metais

Tarptautinės politikos pokyčiai ketvirtajame XX a. dešimtmetyje tiesiogiai paveikė ir Lietuvos, Lenkijos bei Čekoslovakijos tarpusavio santykius. Lenkijos vykdoma politika ir santykiai su Lietuva bei Čekoslovakija turėjo tiesioginę įtaką Lietuvos ir Čekoslovakijos politiniam suartėjimui. Nuo 1934 metų pradėjo ryškėti panašios Lenkijos užsienio politikos tendencijos tiek Lietuvos, tiek Čekoslovakijos atžvilgiu bei teritoriniai ginčai. Lenkija aktyviai ėmė ginti savo tautinių mažumų interesus Vilniaus krašte ir Čekoslovakijai priklausančioje Tešino dalyje, kitaip tariant, stiprino antilietuvišką bei kampaniją, nukreiptą prieš Čekoslovakiją[386]. Nuo 1934 metų Lenkija pradėjo naują politinį kursą, išlaikydama savo „pusiausvyros" koncepciją, kurioje nebuvo vietos bendradarbiavimui su Praha[387]. Lenkijos užsienio reikalų ministras J. Bekas gana skeptiškai vertino ir galimybes susitarti su Lietuva; jis lietuvius traktavo kaip nenuspėjamus partnerius, su kuriais negalima rasti bendros kalbos[388]. Tai, kad esą daug analogijų įbauginti siekiančioje Lenkijos taktikoje Lietuvos ir Čekoslovakijos atžvilgiu, savo politiniuose pranešimuose pažymėjo ir Čekoslovakijos pasiuntinys Varšuvoje V. Girsa[389].

Praha apie Lietuvos daromus žingsnius ieškant kompromiso su Lenkija buvo informuota 1934 metų pradžioje. J. Skalickiui buvo žinomi Lenkijos atstovų vizitai į Lietuvą, apie juos rašė ir Čekoslovakijos spauda[390]. Čekoslo-

---

385 Č. Laurinavičius. Dėl saugumo komplekso formavimosi Rytų Pabaltijyje // Lietuvos diplomatija XX amžiuje. Vilnius, 1999. P. 124.

386 P. Wandycz. Laisvės kaina. Vilnius, 1997. P. 226.

387 J. Dejmek. Edvard Beneš..., p. 112.

388 P. Łossowski. Po tej i tamtej stronie Niemana: Stosunki polsko litewskie. Warszawa, 1985. P. 272.

389 L. Švec. Československo a pobaltské..., p. 238.

390 Čekoslovakijos spaudoje paskelbti straipsniai tokiomis antraštėmis: 1934 04 19 *Národní politika* – „Prieš pasikeičiant Lietuvos ir Lenkijos santykiams", 1934 03 24 *Lidové noviny* – „Lenkija už susi-

vakijos diplomatas su tam tikromis išlygomis vertino Lietuvos ir Lenkijos atstovų tarpusavio ryšių paieškas. Jo manymu, daugiausiai vilčių teikė buvusio Lenkijos ministro pirmininko A. Prystoro atvykimas ir tai, kad jį priėmė prezidentas A. Smetona bei užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis. Pastarasis supažindino J. Skalickį su A. Prystoro ir žurnalisto T. Katelbacho atvykimo į Lietuvą tikslais, tvirtino, kad pokalbis su minėtais asmenimis jam paliko pakankamai gerą įspūdį, taip pat pabrėžė, jog buvo ilgai analizuojama bendra situacija, tačiau konkretūs Lietuvos ir Lenkijos suartėjimo planai nesvarstyti. J. Skalickis įžvelgė nenorą atskleisti Lietuvos užsienio politikos interesus ir informavo Prahą, kad A. Prystoro apsilankymo pas S. Lozoraitį nereikėtų laikyti vien tiktai mandagumo išraiška. Anot jo, abejotina, kad Lietuva esant bent mažiausiai galimybei neieškotų išeities Lietuvos ir Lenkijos ginče[391]. Nors svarstyti kokio nors kompromiso galimybę ir būtų sudėtinga, tačiau J. Skalickis manė, kad Lenkija nori sureguliuoti santykius su Lietuva ir galėtų daryti didesnę įtaką sprendžiant problemas Pabaltijyje, o Lietuva norėtų išvengti visiškos priklausomybės nuo Vokietijos. 1934 metų rudenį šį tarptautinį aspektą Čekoslovakijos diplomatas paminėjo kaip vieną iš svarbiausių informuodamas apie pasibaigusį pirmą Lietuvos ir Lenkijos neoficialių derybų etapą[392].

E. Turauskas 1934 metų lapkritį Prahoje su Lietuvos ir Lenkijos ginčo aplinkybėmis supažindino Čekoslovakijos oficialiuosius asmenis. E. Benešas Lietuvos pasiuntinį įspėjo, kad iš Lenkijos, kaip ir iš Vokietijos, esą galima sulaukti visokių netikėtumų: „Lenkija bandanti visur ir esant pasirengusi išnaudoti kiekvieną patogią pasitaikiusią progą savo politiniam bizniui“[393]. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras svarstydamas Lenkijos vykdomos politikos motyvus paminėjo ir Pabaltijo valstybes, kur „Lenkija taip pat ieškojusi hegemonijos, tačiau nusivylusi, nes Pabaltijo

---

tarimą su Lietuva“, 1934 05 15 *Národní osvobození* – „Ar susitars Lenkija su Lietuva?“, 1934 06 24 *Národní středisko* – „Lietuva užmezga santykius su Lenkija?“ ir kita. NA. MZV-VA. K.1271 51-5.

391 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 07 07 // ATGM. EBI. R313/4 Litva. Č.193/34-dův.

392 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 10 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas. 1934, č.263-dův.

393 E. Benešas gana atvirai aiškino, jog Lenkija „dėjusi nemažai pastangų“, kad supykdytų Mažosios Santarvės valstybes arba net šią sąjungą suskaldytų, kad Lenkija siekianti suartėti su Vengrija. Teigė „esąs pasirengęs, kad ir ryt nustatyti su Lenkija geriausius santykius, tačiau jis privaląs žiūrėti realybei į akis. Lenkijos nenoras angažuotis Čekoslovakijos atžvilgiu paliuosuosiąs Čekoslovakiją nuo bet kokių pareigų Lenkijos atžvilgiu“. E. Turausko pranešimas LR URM 1934 11 09 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 13, l. 24–25.

valstybės tos hegemonijos nepanorėjusios“[394]. Lietuvos pasiuntinys E. Turauskas duodamas interviu *Národní listy* pabrėžė, kad Lietuva neturės ramybės tol, kol neatsiims Vilniaus iš Lenkijos. Šį E. Turausko teiginį ypač aštriai vertino lenkų spauda[395].

Lenkija sustiprino Čekoslovakijai priešišką politiką 1934 metais minint kovos dėl Tešino penkioliktąsias metines, o Lenkijos konsulatas Moravijos Ostravoje net ėmė atvirai veikti prieš Čekoslovakijos interesus[396]. Paaštrėję Čekoslovakijos ir Lenkijos santykiai rūpėjo ir Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, kuris atkreipė ypatingą dėmesį į Lenkijos delegacijos atstovo Kominarskio pasisakymus prieš Čekoslovakiją Tautų Sąjungos posėdžiuose; juos Lietuvos užsienio reikalų ministras buvo linkęs laikyti Varšuvos padiktuotu požiūriu[397]. Čekoslovakijos ir Lietuvos oficialiųjų asmenų neslepiamas tarpusavio palankumas kai kurių Lenkijos leidinių puslapiuose buvo traktuojamas kaip bendros politikos prieš Lenkiją vykdymas, tai ypač išryškėjo 1935 metais[398]. Tai, kad Čekoslovakijos

---

394 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 11 09 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 13, l. 24–25.

395 Bratislavoje leidžiamas lenkų laikraštis *Slovak* išspausdino straipsnį „Čekų meškinai ant lietuviško medaus; naujas Prahos antilenkiškas netaktas“, kuriame atvirai teigiama, jog čekai remia Lietuvos pretenzijas į Vilnių. E. Turausko interviu citavo lenkų laikraščiai *Nowy Dziennik*, *Ilustrowany Kurjer Codzienny*, *Kurjer paranny*; NA. MZV-VA. K. 1298. 514. 1934 11 11.

396 J. Dejmek. Československo, jeho sousedé..., p. 144.; Lenkijos skleidžiama propaganda turėjo įtakos ir Lenkijos bei Čekoslovakijos dvišaliams santykiams: Lenkijos konsului Moravijos Ostravoje 1935 metų spalį buvo atimtas *exequator*, o lenkai atšaukė Čekoslovakijos konsulus iš Poznanės bei Krokuvos. J. Dejmek. Ministr Jozef Beck a jeho zahraniční politika v pohledu Československých diplomatů 1932–1939 // Slovanské historické studie. 1997, č. 23, p. 121–122.

397 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 12 15 // ATGM. EBI.R313/4Litva. č. 331/34-dův.

398 Ypač Čekoslovakijai priešiška veikla tuomet pagarsėjo lenkų laikraštis I*lustrowany Kurjer Codzienny*, kuriame buvo ne tik spausdinami propagandiniai straipsniai, bet ir ieškoma bendrų Lietuvos bei Čekoslovakijos veiksmų, nukreiptų prieš Lenkiją. Sausį paskelbtas straipsnis „Čekas ir lietuvis – du broliai“, kuriame teigiama, kad Lenkija turinti du kaimynus, bandančius tais pačiais metodais užgniaužti lenkiškumą, prieš lenkus tiesiog vykdomas karas. Esą Lietuvoje neleidžiama leisti laikraščių norimais pavadinimais, o Čekoslovakija kai kuriuos lenkiškų leidinių numerius konfiskuoja. 1935 02 16 *Dziennik Poznański* straipsnyje „Jauna čekų-lietuvių draugystė“ ne tik citavo *Národní listy* pranešimus apie Vilniaus problemą, bet ir padarė tokią išvadą: „kaip aiškėja iš čekų spaudos, Čekoslovakija atvirai stovi Lietuvos pusėje ir remia jos juokingas pretenzijas į Vilnių. Reikalas atrodo taip, tarsi visi didieji Lenkijos laikraščiai pradėtų atvirai remti vengrų pretenzijas į Slovakiją ir Vokietijos į – Sudetų kraštą.“ *Kurjer Codzienny* savo straipsnį pavadino „Čekai susivienijo su Lietuva prieš Lenkiją!“ su paantrašte „Lenkijos Vilnius yra Prahos akiratyje“. Nuo minėtų leidinių neatsiliko ir *Kurjer poranny*, paskelbęs straipsnį „Tarp Prahos ir Kauno; flirtas, kuris tampa romansu...“, kurį parengė Lietuvoje lankęsis lenkų žurnalistas L. Stachorskis; NA. MZV-VA. K. 1298. 1-54 (30) Ilustrowany Kurjer Codzienny. 1935 01 31, Dziennik Poznański, Kurjer Codzienny. 1935 02 19, Kurjer Poranny. 1935 02 17.

santykiai su Lenkija „nesą nuoširdūs ir draugingi“, S. Lozoraitis svarstė ir su E. Benešu 1935 metų rugpjūtį. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras teigė, kad pagrindinės šio reiškinio priežastys yra asmeninės, psichologinės bei istorinės. Jis tikino S. Lozoraitį, kad Lenkija nemėgstanti Mažosios Santarvės solidarumo, „ji siekianti būti arbitru Rytų Europoje, kopianti į didžiųjų valstybių eilę“[399].

J. Skalickis buvo linkęs manyti, kad žymaus tautininkų žurnalisto V. Gustainio išvykimas į Varšuvą 1935 m. pradžioje nebuvo susijęs su galimomis Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio derybomis. Jis politiniuose pranešimuose teigė, kad abi valstybės nerodo suinteresuotumo, o pagrindinė to priežastis – ryškūs užsienio politikos skirtumai. J. Skalickis teigė, jog Lenkijos santykiai su Vokietija, su kuria Lietuva konfliktuoja, yra geri, o Lietuva yra „neaiškiuose santykiuose su Rusija, su kuria suartėja kuo toliau tuo labiau“[400]. Net ir po P. Klimo susitikimo su J. Beku Čekoslovakijos charge d'Affaires nepakeitė savo nuomonės; jis teigė, jog sunku suvokti, kokiu pagrindu būtų galima pradėti derybas. 1935 metų vasarą, mirus J. Pilsudskiui, Čekoslovakijos oficialiųjų sluoksnių griežtas nusistatymas Lenkijos atžvilgiu kiek pakito[401].

S. Lozoraitis, vertindamas susitikimo su J. Beku, vykusio Ženevoje 1935 metų rugsėjį, rezultatus, pabrėžė, jog „po ilgų neapibrėžtų ir miglotų bandymų“ Lenkija pateikė aiškų pasiūlymą – greitai užmegzti diplomatinius santykius. J. Skalickis apie įvykusį pokalbį Prahą informavo taip: „Šį kartą iš Lenkijos pusės buvo prieita prie sąlygų, kurios galėtų reikšti neįprastą klausimo sprendimo pagreitinimą nuo tada, kai J. Bekas gegužę Ženevoje pasiūlė P. Klimui tik pasikalbėjimus be išankstinio kokių nors nuostatų formulavimo, kas jau tuomet reiškė rimtą posū-

399 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 08 04 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 36, l. 115.

400 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 01 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1935, č. 21-dův; Tiesa, dar 1934 metais SSRS pasiuntinys Čekoslovakijoje S. Aleksandrovskis užsiminė E.Turauskui apie galimybę bendradarbiauti Lietuvai ir SSRS. Jis tvirtino, kad karo atveju Pabaltijo valstybių situacija būtų „nepavydėtina“. Pabaltijo valstybėms teksią kooperuotis su Raudonąja armija, tačiau nepaaiškino, ką tas solidarumas turėtų reikšti. E.Turauskas po šio susitikimo į Kauną išsiuntė tokį pranešimą: „turiu pripažinti, kad mane šiurpuliai nukrėtė, kai kalbėdamas apie reikalą solidariai veikti Pabaltijo valstybėms su SSRS būsimo karo atveju, S. Aleksandrovskis prasitarė, kad esą kitos išeities nebūsią, bet ir toji vienintelė visiškai paranki, nes šalis (suprask SSRS) esanti didelių galimybių: būsią ir ko valgyti ir pramonė didelė ir t. t....Taip jam bekalbant man pasivaideno perspektyva, kurią jis greičiausia, turėjo galvoj, pastovaus prisijungimo prie SSRS ir t. t...“. E. Turausko slaptas pranešimas LR URM 1934 11 28 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 13, l. 43.

401 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 07 15 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1935, č. 228/dův.

kį“. Čekoslovakijos diplomatas atkreipė Prahos dėmesį, kad toks greitas J. Beko pasiūlymas dėl santykių naujo *modus vivendi* nebuvo labai priimtinas S. Lozoraičiui[402]. *Lidové noviny* pažymėta, kad šios derybos siejasi su Lenkijos vyriausybės interesais priversti Lietuvos vyriausybę galutinai susitarti su Lenkija: „greičiausiai Lenkijos vyriausybė dabartinį periodą laiko tinkamu santykių su Lietuva išlyginimui ir tikisi, kad kitos Baltijos valstybės ją šituose tiksluose parems.“[403]

R. Žepkaitės įsitikinimu, būtent 1935 metais Lietuva su Lenkija buvo arčiausiai oficialiųjų derybų[404]. Archyvinių dokumentų analizė leidžia teigti, kad ir Lietuvos diplomatai Prahoje nevengė susitikti su Lenkijos atstovais. E. Turauskas 1935 metų kovą po susitikimo su Lenkijos pasiuntiniu Prahoje W. Grzybowskiu pabrėžė, kad Lenkija padarė didelę klaidą užimdama Vilnių ir taip pati save išskyrė iš Pabaltijo valstybių; jei to nebūtų padariusi, priklausytų Pabaltijo santarvei. E. Turauskas taip pat manė, kad „visa nelaimė ir yra tame, o sykiu ir visas pagrindinis skirtumas, kad Lenkijoje Vilnius yra kai kurių, tiesa, lemiamai įtakingų asmenybių romantizmo ir predilekcijos objektas, tuo tarpu kai eiliniam lenkui Vilnius nieko ypatinga nereiškia. O Lietuvoje Vilnius yra kiekvieno žmogaus meilės, tautinio pasiryžimo ir svajonių objektas“[405]. E. Turausko argumentai neįtikino Lenkijos pasiuntinio, teigusio, kad jis turi savo poziciją dėl abiejų šalių nesutarimų: lietuviai ilgą laiką gyvenę su lenkais palaikydami artimą draugystę, dabar esą apsistoję tik ant *Lithuania propria* sąvokos, o tatai lenkai atsisako suprasti, to nesupranta ir pats J. Pilsudskis[406]. W. Grzybowskis neslėpė savo kritiško nusistatymo ir čekų atžvilgiu, teigė, jog jie „vedą klaidingą politiką, ieškodami draugų kur nereikia“ bei „labai klaidingai traktuoja mažumų politiką“ [407].

1937 metų sausio pabaigoje E. Turauskas labai išsamiai išdėstė Lietuvos ir Lenkijos ginčo aplinkybes Čekoslovakijos užsienio reikalų ministrui K. Kroftai. Pastarojo nuomone, dėl incidentų pasienyje Lietuva turėtų kreiptis į Tautų Sąjungą, iš kurios tikrai turėtų sulaukti pagalbos. Kitą Lietuvos pasiuntinio klausimą (dėl lietuvių persekiojimo Vilniaus krašte) manė esant daug sudėtingesnį, nes nebuvo sudaryta jokių sutarčių tarp

---

402 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 10 23 // ATGM. EBI.R313/4 Litva. č. 310/35-dův.

403 NA. MZV-VA. K.1271.51-54(30). Lidové noviny. 1935 11 26

404 R. Žepkaitė. Diplomatija..., p. 239.

405 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 03 07 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 113.

406 Ibidem.

407 Ibidem.

Lietuvos ir Lenkijos dėl mažumų. K. Krofta tik patarė „kreiptis į anglus ir prancūzus ir prašyti įsikišti į šį reikalą“, t. y. paveikti Lenkiją, kad ši sustabdytų savo politiką lietuvių mažumos atžvilgiu, o jei anglai ir prancūzai nenorėtų kištis, tai jie gal patartų kreiptis į Tautų Sąjungą [408].

Per tą patį susitikimą K. Krofta su E. Turausku aptarė Lietuvos ginčo su Lenkija sprendimo perspektyvas. Lietuvos pasiuntinys tik konstatavo, kad „jokių ypatingų projektų ligi šiol nepadarėme ir nesvarstėme, nes nematėme jokių perspektyvų dėl lenkų neigiamo nusistatymo mūsų atžvilgiu“[409]. E. Turauskas tvirtino, kad lenkai norintys tik diplomatinių santykių, o tai reikštų savo teisių atsižadėjimą: „žinodami lenkų taktiką ir metodus, mes galime būti tikri, kad užmezgę diplomatinius santykius mes nieko daugiau iš lenkų negausime ir į jokius kompromisus jie su mumis neis.“[410] Lietuvos pasiuntinio teigimu, būtų svarbu, jog lenkai dokumentu pripažintų, kad tarp Lietuvos ir Lenkijos yra ginčytinas teritorinis klausimas. Tokiems paaiškinimams K. Krofta iš dalies pritarė, tačiau pabrėžė netikįs, kad „atsirastų lenkų vyriausybė, kuri į tokias kalbas su mumis eitų“[411]. Jis matė tik vieną galimybę: jei kada Lenkija atsidurtų labai sunkioje padėtyje, tada ji ir rastų būdą susitaikyti su Lietuva.

1937 metų pabaigoje E. Turauskas turėjo progą Lietuvos ir Lenkijos ginčą paaiškinti į Prahą atvykusiam Prancūzijos užsienio reikalų ministrui Y. Delbosui. Ministrą dar Varšuvoje J. Bekas buvo informavęs, kad santykiai su Lietuva esą blogi, nors gerų santykių norėjęs J. Pilsudskis ir jis pats. Šią išankstinę Y. Delboso gautą informaciją E. Turauskas siekė paneigti, griežtai pabrėždamas, kad visa atsakomybė dėl blogų tarpusavio santykių tenka lenkams, o ne Lietuvai. Lietuvos pasiuntinys aiškino, kad lenkų puolimas prieš Lietuvą labai sustiprėjo, o pastaruoju metu net pats J. Bekas griebėsi grasinimų. Deja, Prancūzijos užsienio reikalų ministras liko diplomatiškas ir lakoniškas, tik pabrėžė, jog turės tai minty[412].

Archyvinių dokumentų analizė leidžia teigti, kad Čekoslovakija aktyviai stebėjo Lenkijos užsienio politikos žingsnius, kurie turėjo panašų pobūdį tiek Lietuvos, tiek Čekoslovakijos atžvilgiu, tačiau laikėsi Lietuvos ir Lenkijos konflikto nuošalyje.

---

408 E. Turausko pranešimas LR URM 1937 01 23 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 16, l. 9.

409 Ibidem.

410 Ibidem, l. 10.

411 Ibidem.

412 E. Turausko pranešimas LR URM 1937 12 18 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 16, b. 133.

1. 7. Klaipėdos klausimo svarstymai Čekoslovakijos oficialiuosiuose sluoksniuose 1934–1939 metais

1930 metais išryškėję nesutarimai tarp Klaipėdos krašto seimelio, gubernatoriaus ir Lietuvos valdžios buvo laikomi valstybės vidaus reikalu. 1930 metų rugpjūtį M. Niederle detaliai informavo Prahą apie Klaipėdos karšto antrojo seimelio paleidimo aplinkybes, o spalį įvykus rinkimams į naująjį seimelį teigė, kad yra neginčijama įtampa tarp Kauno ir Klaipėdos vadovybių. Šią įtampą pavyko sumažinti tik 1931 metų sausį direktorijos pirmininku paskyrus O. Böttcherį[413].

Politiniuose pranešimuose Čekoslovakijos diplomatai, vertindami įvykius Klaipėdoje 1930–1931 metais, rašė įžvelgiantys galimo Lietuvos ir Vokietijos konflikto pradžią (kartu pabrėžiama ir Vokietijos spaudos kampanija prieš Lietuvą). 1931 metais M. Niederle tvirtino, jog Lietuvos ir Vokietijos santykiai yra įtempti nuo to laiko, kai Vokietija pradėjo daryti spaudimą, kad Klaipėdos klausimas būtų persvarstytas Tautų Sąjungos Taryboje[414].

Neliko nepastebėta ir O. Böttcherio 1931 metų pabaigoje įvykusi kelionė į Berlyną. Buvo teigiama, jog „šios kelionės aplinkybių ir Klaipėdos direktorijos vadovybės konflikto šaknų reikėtų ieškoti pas Vokietijos generalinį konsulą Klaipėdoje, kuris tarpininkavo Klaipėdos politikų susitikimui su Vokietijos vyriausybės ministrais“[415]. Po O. Böttcherio nušalinimo bei Lietuvos ir Vokietijos vyriausybėms pasikeitus notomis dėl Vokietijos generalinio konsulo Klaipėdoje O. Töphes atšaukimo, Lietuvos užsienio reikalų ministras D. Zaunius 1932 metų vasarį tvirtino, kad įvykiai Klaipėdoje nesusiję su Lietuvos ir Vokietijos santykiais[416]. Tuo tarpu M. Niederle, atkreipdamas Prahos dėmesį į vėl paaštrėjusią Vokietijos spaudos antilietuvišką kampaniją, teigė, kad Lietuvos ir Vokietijos santykiai jau seniai nėra draugiški, o Klaipėdos klausimas dominuoja Lietuvos užsienio politikoje[417].

Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Čekoslovakijos spaudoje pasirodė Lietuvai palankių straipsnių, kuriuose atkreipiamas dėmesys į tai, kad

---

413 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 01 30 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1931. č. 31/dův/31.

414 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 07 01 // Ibidem, č.j. 149/31-dův.

415 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1932 02 09 // Ibidem, Pz-Kaunas 1932. č.j. 3-dův.

416 A. Gaigalaitė. Dr. Dovas Zaunius ir jo diplomatija ekonominių sunkumų Europoje laikotarpiu // Lietuvos užsienio reikalų ministrai. Kaunas, 1999. P. 269.

417 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 03 07 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1931. č. 80-dův.

Klaipėdos problema labai suartina Lietuvą su Čekoslovakija: „Lietuviai puikiai žino, kad pangermanizmo raiška nukreipta taip pat prieš Čekoslovakiją [...] nenuleidžia akių nuo Prahos, puikiai suvokdami mūsų užsienio politiką ir palankiai žiūrėdami į kiekvieną antivokiškų pozicijų sustiprėjimą.“[418]

Čekoslovakijos charge d'Affaires J. Skalickis taip pat laikėsi palankios pozicijos Lietuvos vyriausybės atžvilgiu ir tvirtino, kad ji buvo priversta energingai kovoti su didėjančia Vokietijos propaganda[419]. Pačiam J. Skalickiui ketvirtajame dešimtmetyje teko rūpinis ir Čekoslovakijos piliečiais Klaipėdos krašte, nes dėl provokiškų jų pažiūrų būdavo atimami darbo leidimai ir tuomet čekoslovakai buvo priversti palikti Lietuvą. Tokie atvejai pasireiškė tekstilės fabrikuose ir tai kėlė rūpesčių ne tik diplomatams, bet ir Klaipėdos krašto gubernatoriui bei Lietuvos užsienio reikalų ministerijai[420].

Naujai paskirto gubernatoriaus J. Navako veiksmus prieš hitlerininkų antivalstybinę veiklą Klaipėdoje J. Skalickis nušvietė taip: prasidėjo suėmimai, buvo uždaromos organizacijos, sekti slapti susirinkimai, uždrausta įvežti į Klaipėdą nacistinę spaudą ir kita. 1934 m. vasario 9 d. buvo suimtas Socialistinės tautos sąjungos vadas E. Noimanas, o vasario 15 d. ir Krikščionių socialistų darbininkų sąjungos vadas T. Zassas vasario 22 d. sustabdyta hitlerinių partijų ir Kultūrbundo veikla. Paskui prasidėjo Klaipėdos nacionalsocialistų tardymas, trukęs nuo 1934 m. vasario 24 d. iki 1934 m. rugpjūčio 7 d. (iškvosti 1237 asmenys)[421]. Istoriko Z. Butkaus teigimu, Lietuva vos ne pirmoji tuomet Europoje pasipriešino hitlerininkų siautėjimui.

Remiantis archyviniais dokumentais galima tvirtinti, kad 1934 metais Lietuvos vyriausybę domino Čekoslovakijos oficialiųjų sluoksnių, o ypač ministro E. Benešo, kuris 1927–1938 metais buvo Tautų Sąjungos Saugumo komiteto pirmininkas, pozicija dėl įvykių Klaipėdos krašte. 1934 m. lapkričio 9 d. Lietuvos pasiuntinys E. Turauskas atkreipė Čekoslovakijos užsienio reikalų ministro dėmesį į tai, kad D. Britanija dėl kai kurių savo provokiškų diplomatų „netiksliai nušviečia padėtį Klaipėdoje ir mūsų ten

418 NA. MZV-VA.K1297.54. Právo lidu. 1933 09 14.

419 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 04 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1934. č.j. 1110-dův.

420 S. Grigaravičiūtė. Čekoslovakijos piliečiai Klaipėdos krašte (1923–1939) ir Vilniuje (1939–1940) // Lietuva ir Čekija. 2005, Nr. 8–10, p. 127.

421 P. Žostautaitė. Klaipėdos kraštas ..., p. 126.

akciją“[422]. E. Benešas priminė, jog savo pažadą išpildęs: „vadinasi, palankia jums prasme kalbėjau su anglais. Dabar Tamstai pažadu pakalbėti ne tik su anglais, bet ir su italais bei prancūzais.“[423]

Lietuvos vyriausybės nurodymą susitikti su Čekoslovakijos užsienio reikalų ministru E. Turauskas gavo ir 1934 metų gruodžio pradžioje (su užsienio reikalų ministrais reziduojamose šalyse turėjo susitikti ir Lietuvos pasiuntiniai Londone, Paryžiuje, Romoje, Maskvoje). E. Turauskas neslėpė, kad šis vizitas esąs „iššauktas paskutinėmis dienomis pastebėtu antilietuviškos kurstančios propagandos sustiprinimu“. E. Benešas pažadėjo ne tik stebėti Klaipėdos reikalus, bet ir Ženevoje pasikalbėti su didžiųjų valstybių atstovais, ypač su anglais bei prancūzais, ir pridūrė: „mes visi esame suinteresuoti neprileisti prie bet kurių smurto žygių, [...] šiandien Klaipėda, ryt gali būti Austrija, poryt Sara ir t. t.“ [424]

1934 m. gruodžio 17 d. E. Benešas patvirtino Lietuvos pasiuntiniui, kad Ženevoje susitikęs su Anglijos ir Prancūzijos atstovais palaikė Lietuvos interesus. E. Turauskas iš E. Benešo pasisakymų padarė išvadą, kad Prancūzijos užsienio reikalų ministras P. Lavalis sutiko lietuvių nusiskundimus „su dideliu palankumu“, o anglai „nesą gerai *au curant*“. E. Turauskas Čekoslovakijos užsienio reikalų ministrui išreiškė „savo nusistebėjimą anglų specialiu aktingumu Klaipėdos reikalais ir gerokai vienašališka tendencija ieškoti kaltybių mūsų pusėje“[425]. Beje, E. Turausko nuomone, „E. Benešas bijojo labai kategoriškai užsiangažuoti, manydamas, gal ir mes nevisiškai grynos sąžinės“[426].

E. Neumano ir T. Zaso bylos teismo procesas vyko nuo 1934 m. gruodžio 14 d. iki 1935 m. kovo 26 dienos[427]. J. Skalickis, informuodamas apie prasidėjusį politinį procesą Lietuvoje, atkreipė savo vadovybės dėmesį, kad jo eiga turėtų įrodyti ardomąją ir valstybei grėsmingą hitlerininkų veiklą Klaipėdos krašte. Jis taip pat išreiškė mintį, kad panašų procesą Lietuvos valdžia galėjo pradėti ir anksčiau. Vis dėlto, anot J. Skalickio, „drastiškos akcijos gali tik įbauginti vokiečių nacionalsocialistų partijas,

---

422 E. Turausko pranešimas S. Lozoraičiui 1934 11 10 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 13, l. 28.

423 Ibidem.

424 E. Turausko pranešimas S. Lozoraičiui 1934 12 01 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 13, l. 53.

425 E. Turausko pranešimas S. Lozoraičiui 1934 12 18 // Ibidem, l. 79.

426 Ibidem, l. 78.

427 P. Žostautaitės tvirtinimu, tokie hitlerininkų teismo procesai vyko Čekoslovakijoje, Lenkijoje, Latvijoje, Estijoje ir kitur, kur jie vykdė revanšistinę politiką, tačiau nei teisiamųjų skaičiumi, nei grandioziškumu Kauno bylos nepranoko. P. Žostautaitė. Klaipėdos kraštas ..., p. 137.

tačiau jų veiklos nepavyks sustabdyti, kadangi jie jau seniai autonomijoje suleido savo šaknis“[428].

Lietuvos pasiuntinys 1935 m. sausio 25 d. E. Benešui pabrėžė, kad „padėtis pas mus kelia nerimo ir susirūpinimo“. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras domėjosi „tokio vokiečių įdūkimo priežastimis“. Deja, E. Benešas Klaipėdos klausimu laikėsi gana rezervuotai, ir po susitikimo su juo Lietuvos pasiuntinys S. Lozoraičiui pranešė: „bendrai susidariau įspūdį, kad Klaipėdos reikalai E. Benešą ne per daugiausia interesuoja ir jis apie juos nedaug tenusimano.“[429] Po poros savaičių E. Benešas Lietuvos pasiuntiniui dėl Vokietijos išdėstė optimistinę poziciją, kurios buvo linkęs laikytis ir spręsdamas savo šalies problemas. Vėliau E. Benešas teigė ne tik visiškai netikįs jokiu vokiečių keliamu pavojumi Lietuvai, bet ir pasiūlė į viską žiūrėti ramiai: „dabartiniu momentu, kada Vokietijai atsirado šansų išbristi iš užburto užsienio politikos rato, ji niekados nedrįs statyti pavojun savo šansus dėl gabalėlio teritorijos, kuris jai neturi jokios realios reikšmės. Paliesdama Lietuvą ji paliestų ne tiktai Rytų Europos, bet ir likusios Europos ir net Mažosios Santarvės interesus.“[430]

1935 m. kovo 26 d. Kauno teisėjai paskelbė nuosprendį: keturi asmenys nuteisti mirti, 83 kalėti, o 35 išteisinti[431]. E. Turauskas, komentuodamas šį teismo sprendimą Čekoslovakijos spaudos atstovams, pabrėžė, jog Kauno procesas buvo atviras visai Europai ir jis yra Lietuvos savigynos aukščiausias taškas. Be to, jis dar kartą pažymėjo, kad Lietuva yra nusiteikusi susitarti su vokiečių tautine mažuma Klaipėdos krašte, tačiau negalima Vokietijai pripažinti kitokių teisių ar titulų, nei numatyta statute. E. Turauskas darė prielaidą, kad Lietuvos prezidentas greičiausiai suteiks malonę, nes Lietuvoje iki šiol niekas nebuvo nubaustas mirties bausme už politinę veiklą[432]. Čekoslovakijos atstovas Kaune J. Skalickis pasibaigusį procesą įvertino kaip vykusį „labai solidžiai ir at-

---

428 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 01 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas. č.j. 304/35-dův.; Čekoslovakijos apžvalgininkai atkreipė dėmesį ir į tai, kad Vokietijos spaudimą Klaipėdai dar labiau paaštrino Lenkijos ir Vokietijos sudaryta nepuolimo sutartis. Teigta, kad Vokietija, reikalaudama radikalaus tarptautinių sutarčių panaikinimo, gali siekti buvusias teritorijas prijungti prie Rytų Prūsijos, o tai reiškia, kad Lietuva patektų į realią Vokietijos ekonominę ir politinę priklausomybę. V. Fiala. Německý boj proti Klaipedě // Zahraniční politika.1935, p. 84.

429 E. Turausko pranešimas S. Lozoraičiui 1935 01 26 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 30.

430 E. Turausko pranešimas S. Lozoraičiui 1935 02 15 // Ibidem, l. 78.

431 P. Žostautaitė. Klaipėdos kraštas ..., p.. 140.

432 NA. MZV-VA. K.889. 31-54y. Venkov. 1935 03 31.

sargiai“, tvirtino, kad negalima apkaltinti karinio tribunolo persistengus ir buvus nekompetentingą[433].

Jau kitą dieną po teismo Kaune pradžios Lietuvos pasiuntinys Prahoje susitiko su žurnalistais ir leidiniui *Venkov* davė interviu. Jis teigė, kad Lietuvos vyriausybė privalanti likviduoti antivalstybinę veiklą. Organizatorius ir kaltinamuosius jis pavadino „materialiniais arba moraliniais teroristais“, taip pat pabrėžė, kad po suėmimų Klaipėdoje įsivyravo tvarka[434]. Minėtas interviu buvo išspausdintas ir kituose Čekoslovakijos leidiniuose. E. Turauskas teigė, kad spauda „Klaipėdos reikalais čia [Čekoslovakijoje] labai palanki mums ir jokia vokiečių žinia nepasiekia viešumos“[435]. Tiesa, Lietuvos pasiuntinybė reiškė pretenzijas dėl informacijos, pasirodančios Sudetų vokiečių spaudoje. O kai kurios Čekoslovakijos leidinių redakcijos pranešė E. Turauskui, kad žinių iš vokiškų šaltinių apie Lietuvą jie neskelbia[436].

Čekoslovakijos spaudoje buvo aiškinama, kaip Klaipėdos klausimas susijęs su panašiomis Lietuvos ir Čekoslovakijos problemomis jų abiejų santykiuose su Vokietija. Tik baigus bylą nagrinėti Lietuvoje, *Národní politika* atkreipė savo skaitytojų dėmesį į tai, kad „Vokietijos kova dėl Klaipėdos grąžinimo yra dalis Hitlerio bendrų interesų suvienyti visus vokiečius. Klaipėdos pavyzdys tiesiogiai liečia ir mūsų gyvybinius interesus“[437]. 1935 metų liepą *Národní listy* žurnalistai pabrėžė, jog Klaipėdos problema nusipelno ypatingo dėmesio, yra Čekoslovakijai pavyzdys, ypatingas pamokymas ir kartu įspėjimas: „šiandien Berlyno programoje yra Klaipėda, ryt gali būti prieita prie Čekoslovakijos programos.“[438]

Pasibaigus šiai bylai, J. Skalickis politiniuose pranešimuose pažymėjo, kad Lietuvai kelia sunkumų ir Klaipėdos statuto valstybių signatarių žingsniai, jos spaudžiamos Vokietijos pradėjo nesilaikyti statuto[439]. 1935 m. balandžio 12-osios slaptajame pranešime jis atkreipė savo vadovybės dėmesį

---

433 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 04 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1935. č.j. 122/dův.

434 NA. MZV-VA. K. 1297. 54. Venkov. 1934 12 15.

435 E. Turausko pranešimas S. Lozoraičiui 1934 12 18 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 13, l. 79. Lietuvos pasiuntinys taip apibūdino Čekoslovakijos informacijos priemonių skelbiamas žinias apie Lietuvą ir jos vidaus bei užsienio politiką: „čekų spauda yra mums visiškai palanki ir nuo mūsų pačių priklausys, kiek mes sugebėsime tą palankumą išnaudoti sava reikalams.“ E. Turausko pranešimas Politikos departamento direktoriui J. Urbšiui 1934 11 29 // Ibidem, l. 51.

436 E. Turausko pranešimas S. Lozoraičiui 1934 12 18 // Ibidem, l. 79.

437 NA. MZV-VA. K. 889. 31-54 p. Národní politika. 1935 03 28.

438 Ibidem, K. 1306. 57. Národní listy. 1935 07 12.

439 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 04 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1935. č.j. 122/dův.

į tai, kad iš Prancūzijos ir Anglijos pasiuntinybių atstovų turįs informacijos, jog anksčiau ar vėliau į Klaipėdą įžengs Vokietijos kariuomenė ir šis kraštas bus prijungtas prie Reicho; tą jam patvirtinęs ir Sovietų Sąjungos pasiuntinybės atstovas dr. Kofmanas. Dėl Klaipėdai kylančios grėsmės J. Skalickis padarė tokias prielaidas: „1) yra sunkiai suvokiama, kad Vokietija jėga užimtų Klaipėdą ir rizikuotų įsivelti į dar didesnį konfliktą, kadangi jis negalėtų būti lokalinis, 2) iš kitos pusės, Vokietija galėtų pastatyti Europą prieš naują *fait accompli*, tikėdamasi, kad dėl mažos valstybės niekas sau neleis sukelti pasaulinio karo.“[440]

E. Turauskas tvirtino E. Benešui, kad Vokietijos keliama grėsmė turėtų rūpėti ir kitoms valstybėms: „mums atrodo, jog gindamiesi nuo Vokietijos grasinimų, mes giname ne vien savo reikalus, bet ir visos Europos.“[441] Į tokį pareiškimą E. Benešas atsakė, kad nereikėtų turėti „didelių iliuzijų“, jog didžiosios valstybės imsis kaip nors spręsti Lietuvos reikalus. E. Benešas skeptiškai sureagavo ir į Lietuvos oficialiųjų asmenų sumanymą pateikti skundą Tautų Sąjungos Tarybai, tai laikydamas „kaip rezervo šovinį, negu, kaip tikrą šūvį“[442].

1935 metų vasarą J. Skalickis informavo savo vadovybę, kad Lietuvos ir Vokietijos santykiai lieka įtempti[443]. O spalį jis tvirtino, kad Klaipėdos klausimo pagerėjimas gali priklausyti tik nuo Vokietijos, ar ji parodys pakankamai lojalumo Lietuvos valstybei, nes Lietuva jau kelis kartus bandė susitarti, tačiau Vokietija visus bandymus atmetė[444]. Vertindamas pasibaigusius rinkimus į penktąjį Klaipėdos krašto seimelį, jis teigė, kad atstovais išrinkus 24 vokiečius ir penkis lietuvius, „šis santykis neatitinka realios abiejų pusių padėties“; bei pridūrė, kad net dauguma lietuvių balsavo už vokiečius[445]. Jo nuomone, atsižvelgdama į tarptautinę padėtį, Lietuva vis dar tikinti Tautų Sąjunga, nors

---

440 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 04 12 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1935, č.j. 120/dův.

441 E. Turausko pranešimas S. Lozoraičiui 1935 04 02 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 147.

442 Ibidem, l. 148. SSRS pasiuntinys Čekoslovakijoje S. Aleksandrovskis, analizuodamas Lietuvos ir Vokietijos santykius, išreiškė „tam tikrų abejojimų mūsų taktika“ ir akcentavo Lietuvos „per didelį spaudimą“. Jis netgi pasiteiravo E. Turausko, ar Lietuva esanti pasirengusi Vokietijos puolimui, nes šios ginkluoti būriai gali užimti Klaipėdą. Apsvarsčius galimybę kilti karui, E. Turauskas informavo Lietuvos užsienio reikalų ministrą: „pasiliko aiškus įspūdis, kad šiuo metu netektų turėti jokių iliuzijų dėl eventualios sovietų pagalbos“. E. Turausko pranešimas S. Lozoraičiui 1935 04 03 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 157.

443 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 07 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1935. č.j. 228-dův.

444 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 10 10 // Ibidem, č.j. 302-dův.

445 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 01 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1936. č.j. 9-dův.

ir susilpnėjusia iš jos išstojus Vokietijai bei Japonijai, o Sovietų Sąjungos įstojimas Lietuvai „gali užtikrinti pusiausvyros išlaikymą regione“[446].

1936 metų vasarį J. Skalickis konstatavo Lietuvos ir Vokietijos santykių atšilimą, to priežastį įžvelgdamas „Vokietijos vyriausybės pakvietime pradėti ekonomines derybas, kurios padarytų galą tarpusavio ekonominiam karui“[447]. Tiesa, J. Skalickis įspėjo, kad Vokietijos pasiuntinys, pasiūlydamas atnaujinti ekonominius santykius, jų niekaip nesiejo su esama situacija Klaipėdoje: „Vokietija be abejonės siekia naudos sau, kadangi ji turi pirkti taukus ir mainais išplėsti savo prekių eksportą ir turėdama nesutarimų su Latvija, gali parodyti mielesnį veidą Lietuvai – tai puikiai įeina į jos veiksmus prieš Baltijos bloką.“[448] 1936 m. rugpjūčio 5 d. Lietuvai ir Vokietijai pasirašius prekybos sutartį, Čekoslovakijos pasiuntinio nuomone, šios sutarties Lietuva nevengė, nes ekonominė įtampa labai pakenkė Lietuvos valstybei. Lietuvos užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis Čekoslovakijos pasiuntinį užtikrino, kad sudarytoji sutartis nereiškia Lietuvos užsienio politikos pasikeitimo provokiška linkme[449].

1938 metų pradžioje, paaštrėjus tarptautinei padėčiai visoje Europoje, Čekoslovakijos oficialieji sluoksniai ėmė rodyti didesnį suinteresuotumą Lietuvos ir Vokietijos santykiais. Dar 1938 metų sausį J. Skalickis informavo savo vadovybę, kad Vokietija „nepaleidžia iš akių“ Klaipėdos ir pradeda vykdyti propagandą prieš Lietuvą[450]. J. Skalickis susitiko su S. Lozoraičiu vasario 8 ir 24 dienomis aptarti besiklostančią padėtį. Vasario 20-osios Hitlerio kalba prieš Austriją Lietuvoje buvo vertinama kaip tiesioginis kišimasis į kitos valstybės vidaus politiką. J. Skalickis po susitikimo su S. Lozoraičiu savo vadovybei pranešė, kad „Hitlerio kalba iš esmės liečia ir Lietuvą, kuri kaip maža valstybė negali pasipriešinti prievartai ir jėgai“, ir ypač aktuali yra ta dalis, kur kalbama apie vokiečių tautinės mažumos saugumą („Lietuva savo kailiu patyrė, ką tas saugumas gali reikšti ir kiek kartų turėjo saugotis ne tik netiesioginio, bet ir tiesioginio grubaus Berlyno spaudimo“)[451]. Ministras S. Lozoraitis Čekoslovakijos pasiuntiniui priminė, kad „kelio į Berlyną formulė eina per Klaipėdą“[452].

---

446 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 12 20 // Ibidem, č.j. 39-dův.

447 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 07 01 // Ibidem, č.j. 16-dův.

448 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 02 14 // Ibidem, č.j. 47-dův.

449 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 09 14 // Ibidem, č.j. 229-dův.

450 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 01 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1938. č.j. 22-dův.

451 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 02 24 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1938, č.j. 48-dův.

452 1938 m. vasarą J. Skalickis išvyko į Klaipėdą tiesiogiai susipažinti su padėtimi. Čekoslovakijos

1938 metų spalį J. Skalickis atkreipė dėmesį į tai, kad pastaruoju metu įtampa tarp Kauno ir Klaipėdos dar labiau padidėjo. Lietuvos užsienio reikalų ministras neslėpė, kad Lietuvai tam tikrą spaudimą bandė daryti ir Vokietijos pasiuntinys Lietuvoje. 1938 m. spalio 28 d. S. Lozoraitis patvirtino J. Skalickiui, kad vyksta derybos, siekiant įvykdyti kuo daugiau Klaipėdos vokiečių pageidavimų. J. Skalickis pabrėžė, kad Lietuvos vyriausybė „derybas dėl Klaipėdos su Vokietija veda tiesiogiai, kuri jau nebekreipia dėmesio į Klaipėdos statuto valstybes signatares“[453]. Po susitikimo su Lietuvos užsienio reikalų ministru J. Skalickis padarė išvadą, jog „Lietuvos vyriausybė sieks, kad kiek galima užkirstų kelią viskam, kas galėtų Klaipėdos reikalus vesti link nesutarimų su Vokietija“. J. Skalickis įžvelgė tokias Klaipėdos krašto perspektyvas: „1) situacija Klaipėdoje žymiai paaštrėjo ir pereina prie galutinio sprendimo etapo; sprendimai bus tokie, kokius parems Berlynas, 2) Berlynas tiesiogiai įsijungė į Klaipėdos konfliktą ir sieks, kad visi jo reikalavimai būtų vykdomi, 3) Lietuvos vyriausybė į iškilusias problemas stengiasi žiūrėti „labai ramiai“, priima derybas su Berlynu, 4) dėl neaiškios situacijos galima tikėtis, kad iš Lietuvos vyriausybės pusės vykdoma taiki pozicija gali vesti link to, kad kas vyksta po pokalbių su Berlynu, iššauks krizę, kuri nėra abejonės – galėtų tapti realia Lietuvos pražūtimi.“[454]

1938 metų gruodžio viduryje J. Urbšys informavo J. Skalickį, kad Lietuvos vyriausybė pranešė Berlynui, jog yra pasirengusi bendradarbiauti ir ieškoti būdų šiai Klaipėdos problemai visiškai išspręsti[455]. Dar 1939 m. sausio 14 d. politiniame pranešime J. Skalickis išreiškė viltį, kad galbūt pavyks susitarti ir išsaugoti Lietuvai Klaipėdą; kartu jis pabrėžė, jog esamu metu niekas negali tiksliai pasakyti, kaip susiklostys situacija[456]. Klaipėdos klausimui J. Skalickis skyrė ir paskutinį politinį pranešimą, pasirašytą

garbės konsulas jį nuteikė labai pesimistiškai dėl Klaipėdos ateities. J. Skalickis pats pastebėjo, kokia yra susidariusi įtampa tarp vokiečių ir lietuvių.

453 Apie didžiųjų valstybių nenorą daryti tiesioginę įtaką dėl Klaipėdos reikalų Lietuvos pasiuntinį E. Turauską jau 1936 metais buvo įspėjęs Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras K. Krofta. Jis atkreipė Lietuvos diplomato dėmesį į tai, kad Anglija nesidomi Čekoslovakijos vidaus padėtimi. E. Turauskas teigė: „Iš to, ką man pasakė K. Krofta, supratau, kad ir mums vieną gražią dieną gali kilti pavojus Klaipėdos ar net Vilniaus klausimais iš anglų, nes jie gali prieiti išvados, kad šie du klausimai arba kuris vienas iš jų mus „silpnina“, ir jie nenorėtų mus matyti sustiprėjusiais...“ E. Turausko pranešimas S. Lozoraičiui 1936 10 13 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 15, l. 105.

454 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 10 29 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1938. č.j. 303-dův.

455 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 12 15 // Ibidem, č.j. 376-dův.

456 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1939 01 14 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1939. č.j. 8-dův.

1939 m. vasario 25 d. [457], kuriame trumpai atpasakojo pokalbį su J. Urbšiu. Lietuvos ministras tvirtino, kad „vokiečiai Klaipėdoje gali galvoti, kalbėti ir dainuoti ką nori“, jo nuomone, svarbiausia šį kraštą išlaikyti Lietuvos teritorijoje.

1. 8. Lietuvos nuostatos dėl Čekoslovakijos ir Vokietijos politinių santykių 1934–1937 metais raidos

Nuo 1933 metų Čekoslovakijos tarptautinė padėtis ir santykiai su Vokietija ėmė kisti. Hitleris buvo aiškiai neigiamai nusistatęs Čekoslovakijos atžvilgiu[458]. Čekoslovakijos ir Vokietijos dvišaliai santykiai buvo susiję su vokiečių tautinės mažumos Čekoslovakijoje egzistavimu. Lietuvos pasiuntinys J. Aukštuolis informavo Lietuvos užsienio reikalų ministeriją apie vokiečių tautinę mažumą Čekoslovakijoje, jos organizuotumą ir visuomeninę bei politinę raišką. Jo nuomone, Čekoslovakijoje buvo „vokiečių būklė ypatinga“, o hitlerizmo sąjūdis visiškai nepanašus į Reicho nacionalsocializmą. J. Aukštuolis taip pat teigė, kad reikėtų atsargiai lyginti vokiečius Čekoslovakijoje su Klaipėdos krašte gyvenančiais vokiečiais: „jei mūsų klaipėdiečių didžiulis procentas namie kalba lietuviškai, o balsuoja vokiškai, tai Čekoslovakijoj greičiau priešingai: vokiečiai čekiškai nemoka, bet bendradarbiauja su čekų politika.“ [459]

Žymus čekų istorikas R. Kvačekas savo darbuose ne kartą yra pažymėjęs, kad Hitleriui svarbiausi buvo geopolitiniai interesai, o Sudetų vokiečių klausimas buvo tik vienas iš metodų (arba politinis motyvas), kaip sunaikinti Čekoslovakijos valstybę[460]. Vokietijos agresyvūs planai tiesiogiai veikė ir Lietuvą, tad 1934 metų pabaigoje net Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras E. Benešas Lietuvos atstovui pabrėžė, jog „mūsų dviejų

---

457 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1939 02 25 // Ibidem, č.j. 21-dův. Okupavus Klaipėdos kraštą Lietuvoje gyveno apie 200 Čekoslovakijos piliečių (dauguma Klaipėdos krašte). Netekę Čekoslovakijos pilietybės, negalėjo gauti nei Lietuvos, nei Vokietijos pilietybės ir karo akivaizdoje tapo žmonėmis be pilietybės. Departameno direktoriaus A. Survilos pranešimas LR URM 1938 11 03 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 2035, l. 36.

458 R. Kvaček. Podoba a vývoj prvního československého státu 1918–1938 // Historický obzor. 1993. Č. IX, s. 209.

459 J. Aukštuolio pranešimas S. Lozoraičiui 1933 11 04 // LCVA. F.383, ap. 7, b. 1415, l. 21.

460 R. Kvaček. Osudova třicata léta // Historický obzor. 1993. Č. XI, p. 254.

šalių politikos šiuo metu sutampančios“[461]. Tai buvo tarsi atskaitos taškas formuojant tolesnes tarpusavio santykių kryptis.

Lietuvos diplomatas E. Turauskas 1934 metų lapkritį E. Benešo paskelbtoje *exposé* dėl Čekoslovakijos užsienio politikos įžvelgė „gana daug pesimistiškų vietų“[462]. E. Turauskas po susitikimo su E. Benešu Lietuvos užsienio reikalų ministeriją informavo: „šiaip jau jis esąs optimistas ir netikįs, kad galėtų kilti karas, kurio visi bijo.“[463] Visiškai kitokią poziciją E. Turauskui išdėstė SSRS pasiuntinys Čekoslovakijoje S. Aleksandrovskis (1925–1927 m. buvo SSRS pasiuntiniu Lietuvoje), kuris jau 1934 metų lapkritį įspėjo Lietuvos atstovą apie Europai gresiančio karo pavojų[464]. Jis E. Turauskui išdėstydavo ne tik savo poziciją, bet nevengdavo ir tam tikrų interpretacijų. E. Benešas visiškai paneigė karo grėsmės galimybę ir išreiškė abejonę, jog Vokietija artimiausiu laiku bandytų pulti kuria nors kryptimi: „net prileidus alternatyvą: karas arba bankrotas, [...] karas taip pat veda į bankrotą. Kilus karui šiandien visi subankrutuotų.“[465]

Istoriko J. Dejmeko teigimu, Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos vidaus dokumentai įrodo, kad oficialieji asmenys iš pradžių besiartinančio konflikto grėsmės nelaikė aktualia[466]. 1934 metais E. Turauskas neįžvelgė rimtesnio pagrindo nepasitikėti Čekoslovakijos oficialiųjų asmenų situacijos vertinimu. Tiesa, S. Aleksandrovskis 1935 metų vasarį Lietuvos pasiuntinį įspėjo, jog E. Benešo optimizmas esąs „dirbtinis“ ir tai esąs „neturėjimas jokios kitos išeities, jokio kito kelio savo politikai“[467].

E. Turauskas 1935 metais stebėjo pasirengimą gegužę turėjusiems įvykti rinkimams į Čekoslovakijos parlamentą. 1935 metų vasarį E. Turauskas su užsienio reikalų ministru E. Benešu apsvarstė Sudetų vokiečių partijos lyderio K. Henleino galimybes laimėti rinkimus. E. Benešas tikino, kad K. Henleinas galėtų laimėti daugiausiai 18–20 vietų atstovams parlamente, o tai esą visiškai nebaisu[468]. Be to, ministras pridūrė, kad spėliojimai

---

461 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 12 17 // LCVA. F. 383, ap. 7. b. 1557, l. 65.

462 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 11 09 // Ibidem, F. 648, ap. 1, b. 13, l. 25.

463 Ibidem, l. 26.

464 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 11 28 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 13, l. 42.

465 E. Turausko pranešimas LR URM 1934 11 29 // Ibidem, l. 47.

466 J. Dejmek. Československo, jeho sousedé..., s. 53.

467 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 02 07 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 50.

468 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 02 18 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 83.

apie K. Henleino galimybes sutriuškinti visas kitas vokiečių partijas neturi jokio pagrindo[469].

Apibūdindamas įvykusių parlamento rinkimų rezultatus Lietuvos diplomatas pažymėjo: „didžiausiu triumfatorium, dienos didvyriu tapo K. Henleinas su savo Sudetų vokiečių partija.“[470] Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos viceministras K. Krofta šios partijos laimėjimą pavadino „dideliu ir netikėtu“, tačiau teigė esąs tikras, jog rinkimų padariniai naujai koalicinei vyriausybei turės mažai įtakos. Jo turimomis žiniomis, Berlynas labai norįs matyti K. Henleiną Čekoslovakijos vyriausybėje ir taip turėti įtakos visai šalies politikai.

1935 m. kovo 16 d. Vokietijoje įvedus visuotinę karinę prievolę buvo sulaužyti tarptautiniai įsipareigojimai išlaikyti *status quo*. Nepaisant to, kad Čekoslovakija turėjo bendrą sieną su Vokietija, E. Benešas 1935 metų kovą Lietuvos pasiuntiniui tvirtino, jog jam tai nebuvęs joks netikėtumas. E. Benešo pozicijai pritarė ir viceministras K. Krofta, tačiau Vokietijos agresyvumą jis vertino labai pesimistiškai[471]. K. Krofta netgi atskleidė E. Turauskui, jog Hitleris turi Europos pertvarkymo planą, konkrečiai nurodė, kaip pagal jo sumanymą būtų pasielgta su atskiromis šalimis. Čekoslovakijos oficialiųjų asmenų išsakyta pozicija dėl Vokietijos apsiribojo tuo, kad Čekoslovakija pati nesiims jokios iniciatyvos prieš Vokietiją.

1936 m. kovo 6 d. kilusi Pareinio krizė[472] sukėlė didelę sumaištį Europos valstybių oficialiuosiuose sluoksniuose, diskusijų objektu tapo Vokietijos agresyviosios politikos kryptys ir perspektyvos. Lietuvos pasiuntinys, lankydamasis pas naujai paskirtą Čekoslovakijos užsienio reikalų

---

469 Ibidem. K. Henleino priešrinkiminės veiklos politinis tikslas buvo suskaldyti demokratines vokiečių partijas, kurios turėjo įtaką valstybėje ir vyriausybėje. Pagal K. Henleino, jo organizacija turėjo tapti vieninteliu politiniu vokiečių tautinės mažumos atstovu Čekoslovakijoje. Priešrinkiminėje kampanijoje jis turėjo dideles finansines galimybes, pasižymėjo organizuotumu ir buvo gerai atliktas nacistų funkcionierių darbas. O. Olivová. Op. cit., p. 196.

470 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 06 13 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, l. 219. Sudetų vokiečių partija surinko net 1,25 mln. balsų ir gavo 44 mandatus parlamente, ji buvo antroji partija parlamente pagal mandatų skaičių. Tisíc let Česko-německých vztahů. Praha, 1995, p. 214.

471 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 03 23 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 14, 1. 40.

472 Pareinio zoną užėmė 35 000 Vokietijos karių. Hitleris oficialiai paskelbė apie Lokarno sutarties sulaužymą ir Pareinio zonos demilitarizavimo panaikinimą. Savo žingsniui pateisinti apkaltino Prancūziją, kad ji paktu su sovietais sugriovė Lokarno susitarimus. Taikai išsaugoti Hitleris pasiūlė sudaryti naują sistemą – nepuolimo paktus su kaimynais. A. Gaigalaitė. Stasio Lozoraičio politinė veikla dėl Lietuvos nedalomumo, taikos ir saugumo // Užsienio reikalų ministrai. Kaunas, 1999. P. 303.

ministrą K. Kroftą, pasikeitė nuomonėmis dėl Hitlerio pasiūlymų sudaryti nepuolimo sutartis su kaimynais. K. Krofta neslėpė, kad šis pasiūlymas yra adresuotas ir Čekoslovakijai. Lietuvos diplomatas buvo patikintas, jog Vokietija ne tiek nori gauti vokiečių gyvenamas Sudetų teritorijas, kiek turėti išimtinę įtaką visai Čekoslovakijai[473]. Trečiajame Reiche, K. Kroftos manymu, vis dar buvo gyvas Bismarko dėsnis: kas valdo Bohemiją – tas valdo visą Europą. Turint tai omenyje, Vokietiją labiau domino Čekija ir Moravija, o ne Sudetai[474].

1936 metų pavasarį Lietuvos valstybės vadovai ėmė aktyviai domėtis nepuolimo sutarties sudarymo tarp Čekoslovakijos ir Vokietijos galimybėmis. Reikia pabrėžti, kad Lietuvos pasiuntiniui K. Krofta pateikdavo daug detalesnę informaciją nei jo pirmtakas E. Benešas. 1936 metų kovo mėnesį K. Krofta tvirtino, jog „Čekoslovakijos nusistatymas esąs neiti su Vokietija į derybas dėl nepuolimo pakto vieniems“[475]. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministro nuomone, nepuolimo paktas tarp tokių valstybių kaip Čekoslovakija ir Vokietija, be kitų platesnių saugumo garantijų, neturėtų jokios realios reikšmės[476]. Jis, vertindamas šią situaciją, išskyrė didžiųjų valstybių svarbą. Lietuvos atstovas, darydamas tam tikras prielaidas, pasiteiravo K. Kroftos, kaip pasielgtų Čekoslovakija, jei Vokietija, nesulaukdama derybų su Vakarų valstybėmis pradžios, imtų ir pasiūlytų Čekoslovakijai nepuolimo paktą. Užsienio reikalų ministras į tai atsakęs, jog „jie staiga pasiūlymo neatmestų, tačiau pasakytų, kad turi viską gerai išnagrinėti ir susitarti su savo sąjungininkais: Mažąja Santarve, Prancūzija, SSRS“[477]. Tačiau K. Krofta nemanė, kad toks paktas iš esmės jiems būtų priimtinas.

1936 m. balandžio 18 d. Lietuvos užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis Čekoslovakijos ir Vokietijos dvišalius santykius apsvarstė su Čekoslovakijos prezidentu E. Benešu. Pastarasis pažymėjo, kad bendra politinė padėtis „nėra džiuginanti“, tačiau įtikinėjo S. Lozoraitį, jog Vokietija nesanti tokia galinga, kaip kad galėtų atrodyti, sprendžiant iš vokiečių propagandos[478]. Čekoslovakijos prezidentas pabrėžė ir kitą

---

473 E. Turausko pranešimas LR URM 1936 03 07 // LCVA. F. 648. ap.1, b. 15, l. 48.

474 Ibidem.

475 E. Turausko pranešimas LR URM 1936 03 18 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 15, l. 53.

476 Ibidem.

477 E. Turausko pranešimas LR URM 1936 03 18 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 15, l. 67.

478 E. Turausko pranešimas LR URM 1936 04 18 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 15, l. 73.

aspektą, kuris turėjo nuskambėti tarsi įspėjimas: kovo 7 d. žygiu Hitleris pabaigė „Gleichberechtigung“ laikotarpį ir dabar imsis teritorinių klausimų; „kiekvienas gerai žino, kad pajudinti bet kur teritorinius klausimus, ar tai būtų su Čekoslovakija, su Lenkija, su Austrija, su Lietuva – reiškia karą“[479]. 1936 metų birželį šią savo mintį E. Benešas dar kartą pakartojo E. Turauskui, kartu pažymėdamas, kad Vokietija nėra pasirengusi karui, ir jai reikia „skaitytis su karo perspektyva su visa Europa“[480].

1937 metais Lietuvos oficialieji sluoksniai stebėjo Čekoslovakijos ir Vokietijos vedamų derybų eigą. K. Krofta informavo E. Turauską, kad šie pasikalbėjimai su Vokietija vyksta Hitlerio iniciatyva ir tai galėtų pasibaigti pasirašant nepuolimo sutartį, kurioje šalys pasižadėtų spręsti ginčus taikiomis priemonėmis ir kartu plėsti geros kaimynystės santykius[481]. Lietuvos pasiuntinys, svarstydamas Čekoslovakijos politikų žingsnius, darė prielaidą, kad į Čekoslovakijos susitarimą su Vokietija turėtų palankiai žiūrėti Prancūzija, tačiau didžiausia problema – SSRS pozicija. E. Turauskas Lietuvos užsienio reikalų ministerijai išreiškė savo nuomonę: „vargu ar galima abejoti, kad čekai pradėjo savo pasikalbėjimus su vokiečiais, pirma susižinoję su sovietais ir gavę jų principinį pritarimą.“[482]

E. Turauskas siekė išsiaiškinti, kaip Vokietija derybų metu vertina Čekoslovakijos ir SSRS savitarpio pagalbos sutartį. K. Krofta Lietuvos pasiuntinį patikino, kad Vokietija neišreiškė didelių prieštaravimų, tačiau pridūrė, kad „vokiečiai tikisi pasirašydami sutartį su čekais, sumažinti sutarties su sovietais reikšmę, nes atkritus spaudimui iš Vokietijos šono, sutartis su sovietais nustotų savo aktualumo dalies“[483]. SSRS pasiuntinys S. Aleksandrovskis gana griežtai pabrėžė E. Turauskui, jog Vokietijos atstovų vizitams ir susitikimams su Čekoslovakijos oficialiaisiais asmenimis neteikiąs didelės reikšmės[484]. E. Turauskas buvo linkęs manyti, kad S. Aleksandrovskis netikėjo susitarimo tarp Čekoslovakijos ir Vokietijos galimybe, tačiau SSRS pasiuntinys išsakė ir tam tikras prielaidas: „jei tikrai Vokietija ryžtųsi pradėti ramesnę ir toli siekiančią

---

479 E. Turausko pranešimas LR URM 1936 04 18 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 15, l. 74.

480 E. Turausko pranešimas LR URM 1936 06 09 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 15, l. 85.

481 E. Turausko pranešimas LR URM 1937 03 02 // Ibidem, b. 16, l. 15.

482 Ibidem, l. 18.

483 E. Turausko pranešimas LR URM 1936 06 09 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 15, l. 16.

484 E. Turausko pranešimas LR URM 1937 03 09 // Ibidem, b. 16, l. 21.

politiką, jei ji nepaliestų mūsų sutarties su Čekoslovakija, tikėdamasi ją ateityje, jei ne sugriauti, tai bent žymiai susilpninti, savaime suprantama, kad mes nieko neturėtume prieš tokį Čekoslovakijos susitarimą su Vokietija“[485].

1937 metų pavasarį derybos tarp Čekoslovakijos ir Vokietijos nutrūko, tačiau K. Krofta abiejų šalių santykius ir toliau vertino kaip gerus. Buvo pastebėtas tam tikras Vokietijos nenuoseklumas: „dabar susidaręs įspūdis, kad pats Hitleris nežinąs, ko griebtis, ir imąs savo politikoje svyruoti.“[486] Gegužę E. Turauskas informavo Lietuvos užsienio reikalų ministeriją, kad Vokietijos ir Čekoslovakijos santykiuose aiškiai jaučiamas atoslūgis, apmirusi ir Vokietijos skleidžiama propaganda.

E. Turauskas 1937 metų birželį neoficialiai buvo susitikęs su Čekoslovakijos prezidentu E. Benešu, kuris, nepaisant įvairių Čekoslovakijos politikos pakitimų, ir toliau buvo „ryžtingu, nepalenkiamu, beveik fanatišku optimistu“[487]. Prezidentas Lietuvos atstovui, taip pat ir kitiems kartu buvusiems pasiuntiniams pareiškė: „aš esu pasirengęs palaikyti kuo geriausius santykius su visais kaimynais [...]. Aš neieškojau ir neprašiau įsakmiai jokių sąjungų iš nieko. Mano užsienio politikos tikslas buvo įtikinti visus, ką tik galėjau, kad pusiausvyros ir taikos Europoje raktas yra Čekoslovakijoje.“[488]

Lietuvos pasiuntinys E. Turauskas informuodavo Kauną ir apie Čekoslovakijos vyriausybės santykius su Sudetų vokiečiais. K. Krofta Lietuvos diplomatą tikino, kad Vokietija mažumų klausimo oficialiai niekados nekėlė, tačiau jie aktyviai stebi mažumų padėtį Čekoslovakijoje[489]. E. Turausko pranešimuose atsispindėjo įvairūs faktai, patvirtinantys, kad Čekoslovakijos vyriausybei nepavyksta rasti kompromiso su vokiečių tautine mažuma. Tai jis sužinodavo iš kitų šalių pasiuntinių, o netiesiogiai ir iš Čekoslovakijos oficialiųjų asmenų.

E. Turausko nuomone, Čekoslovakijos vyriausybės padėtį apsunkino tai, kad „anglai gyvai interesuojasi Čekoslovakijos reikalais ir norėtų rasti pastovų Vokietijos–Čekoslovakijos santykių išsprendimo kelią, pirma,

485 E. Turausko pranešimas LR URM 1937 03 09 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 16, l. 22.

486 E. Turausko pranešimas LR URM 1937 03 12 // Ibidem, l. 34.

487 E. Turausko pranešimas LR URM 1937 06 03 // Ibidem, l. 81.

488 Ibidem, l. 80.

489 E. Turausko pranešimas LR URM 1937 10 19 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 16, l. 112.

žinoma, taip pat pastoviai sutvarkius vokiškosios mažumos reikalus“[490]. Nors E. Turauskas buvo informuotas, jog Čekoslovakija artimiausiu laiku bus verčiama daryti dideles nuolaidas vokiečių mažumai, tačiau nebuvo linkęs tuo visiškai tikėti.

Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras K. Krofta nenorėjo pripažinti, kad Anglijos oficialieji asmenys daro spaudimą Čekoslovakijai, jog ši susitartų su Vokietija. Šią informaciją Lietuvos atstovui pavyko gauti iš kitų šaltinių, be to, ir pats Anglijos pasiuntinys jau neslėpė, kad tuo suinteresuota jo šalies vyriausybė. 1937 metų gruodį Prahoje lankėsi Prancūzijos užsienio reikalų ministras Y. Delbosas. E. Turauskas savo vadovybei Kaune pranešė, jog Y. Delbosas turįs nurodymus iš Londono daryti viską, kad Čekoslovakijai ir Vokietijai pavyktų susitarti, t. y. patenkinti Sudetų vokiečių reikalavimus[491]. Po šio vizito E. Turauskas teigė, esą E. Benešas ir kiti Y. Delbosui įrodė, jog „susitarti su Vokietija reiškia patenkinti pastarosios reikalavimus, o patenkinti Vokietijos reikalavimus reiškia sugriauti Čekoslovakiją“[492]. Galima teigti, kad Lietuvos vyriausybė aktyviai stebėjo Čekoslovakijos ir Vokietijos santykių raidą, jos ypatybes, atsižvelgdama ir į didžiųjų valstybių pozicijas.

1. 9. Čekoslovakijos laikysena Lenkijai 1938 metais įteikus ultimatumą Lietuvai

Lenkijos ir Lietuvos įtemptų santykių atomazga tapo Lenkijos ultimatumo Lietuvai įteikimas. Neoficialios Lietuvos ir Lenkijos derybos buvo patekusios į aklavietę. 1938 metų vasarį S. Lozoraitis tvirtino K. Škirpai, jog vykę pasitarimai su lenkais priėję „liepto galą“[493]. Čekoslovakijos oficialieji sluoksniai aktyviai domėjosi Lietuvos ir Lenkijos konflikto atomazga, tačiau tiesiogiai nedarė įtakos Lietuvos ir Lenkijos santykiams.

Lenkija, pasinaudodama kritine tarptautine situacija, nusprendė iš-

---

490 E. Turausko pranešimas LR URM 1937 12 09 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 16, l. 129. Lietuvos užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis domėjosi, kaip sprendžiamos šios problemos ir net prašė E. Turausko išsiaiškinti, ar nėra Čekoslovakija pasirašiusi su Vokietija susitarimo pasienio incidentams likviduoti. K. Krofta patikino Lietuvos pasiuntinį, kad tikrai jokio susitarimo nesama. Lietuvos pasiuntinio E. Turausko pranešimas LR URM 1937 12 01 // Ibidem, l. 125.

491 E. Turausko pranešimas LR URM 1937 12 22 // Ibidem, l. 141.

492 Ibidem.

493 K. Škirpa. Lietuvos nepriklausomybės sutemos. Chikago-Vilnius, 1996. P. 43.

spręsti daugelį metų trunkančius ginčus su Lietuva. Visų pirma ji pabrėžė ne Vilniaus problemą, o būtinybę užmegzti diplomatinius santykius. Lenkija kaip pretekstu pasinaudojo 1938 m. kovo 11 d. įvykusiu incidentu Alytaus apskrityje, kai Lietuvos–Lenkijos pasienyje buvo nušautas Lenkijos kareivis S. Sarafinas[494]. Kitą dieną Vokietijos kariuomenė įžengė į Austriją ir visos Europos akys nukrypo Vokietijos–Austrijos santykių link. R. Žepkaitės teigimu, tarptautiniuose santykiuose prasidėjo jėgos ir prievartos metodų laikotarpis[495]. Susiklosčiusia tarptautine situacija Lenkija pasinaudojo saviems tikslams įgyvendinti[496]. Žinios apie Lenkijos pasirengimą spausti Lietuvą Užsienio reikalų ministeriją pasiekė jau kovo 13–14 dienomis. E. Turauskas iš Prahos, kaip ir kiti Lietuvos pasiuntiniai, informavo apie galimus Lenkijos veiksmus[497].

Lenkijos ir Lietuvos santykiai vis labiau domino Čekoslovakiją ir dėl to, kad Lenkija jau ėmė neslėpti agresyvių planų Čekoslovakijos atžvilgiu. Kovo 15 d. užsienio reikalų viceministras J. Urbšys informavo Čekoslovakijos pasiuntinį J. Skalickį apie incidentą ir diplomatinę akciją.

1938 m. kovo 17 d. Lietuvos atstovui Taline B. Dailidei buvo įteiktas Lenkijos ultimatumas, į kurį Lietuva turėjo atsakyti per 48 valandas. Lenkijos ultimatume apie Vilniaus problemą nebuvo užsimenama. Tiesa, ultimatumo tekstas ir jo priėmimo ar atmetimo galimybės buvo suderintos tarp Lenkijos ir didžiųjų valstybių. K. Škirpos nuomone, „lenkų užsienio reikalų ministerija ryžosi pastatyti Lietuvai ultimatumą tik tada, kai buvo užsitikrinta iš Sovietų Rusijos ir Vokietijos pusių, jog šie du didieji kaimynai Lenkijai karo dėl to nepaskelbs, jei ši pastaroji pati jo neišprovokuos.

---

494 Pagrindiniai Čekoslovakijos dienraščiai šiam įvykiui neteikė didelės reikšmės. *Lidové noviny* buvo tvirtinama, kad Lietuvos ir Lenkijos pasienio incidentas Čekoslovakijos visuomenėje buvo priimtas „labai lengvai“. Esą tokia pozicija buvusi dėl to, kad dabartinis pasaulis priprato prie kraujo praliejimo pasieniuose ir yra visada pasiruošęs tikėti, kad čia kalbama apie kokį nors nedidelį sukrėtimą, kuris greitai praeis. Tiek *Lidové noviny*, tiek *Venkov* spausdintuose straipsniuose po ultimatumo priėmimo jo įteikimas nebuvo siejamas su šiuo pasienio incidentu, o to priežasčių ieškota daug giliau. NA. MZV-VA.K.1272. 483.5-54(32) Lidové noviny 1938 03 21, Venkov. 1938 03 23

495 R. Žepkaitė. Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1939 m. Kaunas, 1986. P. 160.

496 Apie tai, kad Lenkija net ir ultimatumu gali siekti sureguliuoti tarpusavio santykius su Lietuva, J. Skalickis Čekoslovakijos užsienio reikalų ministeriją buvo įspėjęs dar 1937 metų pradžioje. L. Švec. Československo a pobaltské..., p. 264.

497 A. Gaigalaitė. Stasio Lozoraičio politinė veikla dėl Lietuvos nedalomumo, taikos ir saugumo // Užsienio reikalų ministrai. Kaunas, 1999. P. 324.

Tuo paaiškinami ir lenkų pasipūtimo niuansai, pastebėti ultimatumo vykdymo metu“[498].

Kovo 17-osios vidurnaktį J. Skalickis buvo pakviestas atvykti į Lietuvos užsienio reikalų ministeriją. Apie įvykusį vizitą Prahai pranešė: „J. Urbšys duodamas notos kopiją mūsų vyriausybei buvo be abejonės giliai sukrėstas. Pasakiau jam, kad tuoj pat išsiųsiu notą į Prahą, ir kad visada esu jo paslaugoms dėl tolimesnių nurodymų jo vyriausybės Čekoslovakijos vyriausybei.“[499] Lietuvos vyriausybė norėjo išsiaiškinti kitų Europos šalių požiūrį į šį Lenkijos gestą, todėl notos teksto perdavimas Čekoslovakijai nebuvo koks nors išskirtinis atvejis. J. Skalickio nuomone, toks Lenkijos žingsnis Lietuvos valstybei buvo netikėtas ir nelauktas; nemanyta, kad taip greitai prisiartins santykių su Lenkija sprendimo momentas[500].

Išsiųsdamas notos tekstą į Prahą 18 dieną, J. Skalickis prie jos nepridėjo jokių platesnių komentarų. Tvirtino nieko negalįs pasakyti apie Lietuvos vyriausybės poziciją, ji ištisą naktį svarsčiusi notą[501]. Čekoslovakijos pasiuntinys Varšuvoje J. Slávikas informavo tik apie ultimatumą svarsčiusios komisijos sudėtį ir spaudos pranešimus[502]. Tiesa, jis taip pat aktyviai stebėjo Lenkijos veiksmus ir atkreipė savo vadovybės dėmesį į tai, kad kurį laiką šis ultimatumas buvo laikomas paslaptyje, bei perteikė Lenkijos užsienio reikalų ministerijos Spaudos skyriaus vadovo Skiwskio pranešimą, jog tai esąs „taikos ultimatumas“[503]. Be abejonės, Praha buvo informuojama ir apie Maskvos poziciją šiuo klausimu[504]. Čekoslovakijos oficialiesiems asmenims buvo pranešta apie M. Litvinovo susitikimą Maskvoje

---

498 Lietuvos pasiuntinio Lenkijoje K. Škirpos *Pro memoria* 1938 07 02 // LCVA. F. 648, ap.1, b. 23, l. 100.

499 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 03 16 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1938, č.j. 80-dův.

500 J. Skalickio slaptas pranešimas ČR URM 1938 03 26 // Ibidem, č. 110-dův.

501 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 03 18 // AMZV ČR, II sekcia. 468. č. 85/38/dův.

502 Čekoslovakijos pasiuntinio Lenkijoje J. Sláviko pranešimas ČR URM 1938 03 17 // Ibidem, č. 3.354/38.

503 Ibidem.

504 Archyviniai dokumentai atskleidžia, jog Čekoslovakijos diplomatai buvo gerai informuoti apie įvairias detales, susijusias su ultimatumo įteikimu. Čekoslovakijos pasiuntinys Maskvoje informavo J. Baltrušaitį dar 17 d., kad Lenkijos ultimatumas yra suderintas su Vokietija. Vokietija esą besilaikanti palankaus neutralumo, nurodžiusi veikti taip, kad lenkai „neužsitrauktų karo su sovietais“. Lietuvos pasiuntinio SSRS J. Baltrušaičio telegrama LR URM 1938 03 17 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 2080, l. 47.

su Lenkijos pasiuntiniu W. Grzybowskiu naktį iš 16 į 17 dieną. Tuomet pastarasis buvo įspėtas, kad kariniai Lenkijos veiksmai prieš Lietuvą vestų karo link[505]. Apie tokią Maskvos poziciją 17 d. E. Turauską įspėjo ir Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras K. Krofta[506]. Archyvinių dokumentų analizė leidžia teigti, kad tomis įtemptomis dienomis Čekoslovakijos pasiuntiniai Lietuvoje, Lenkijoje ir SSRS negalėjo tiksliai nuspėti, kokia galinti būti Lietuvos vyriausybės pozicija.

Lietuvai įteiktos notos tekstą perspausdino visi svarbiausi Čekoslovakijos dienraščiai su komentarais. Atkreiptas dėmesys į tai, kad notoje, nors ir nėra ultimatyvaus tono, tačiau išdėstyti labai dideli reikalavimai; nors ir negrasinama karu, tačiau kyla grėsmė nepriklausomybei ir savarankiškumui; reikalaujama ne tik iki šiol buvusių tarptautinių santykių, bet ir Lietuvos konstitucijos, ekonominių santykių, muitų pakeitimo[507]. Įvairūs pranešimai buvo perspausdinti iš Prancūzijos, Anglijos, SSRS, Lenkijos informacijos šaltinių – ypač pastarosios šalies spaudoje tvirtinta, kad vieną kartą reikia baigti neaiškius santykius su Lietuva, kurie nereiškia nei karo, nei taikos[508].

1938 m. kovo 18 d. Lietuvos pasiuntinys Čekoslovakijoje E. Turauskas susitiko su Čekoslovakijos užsienio reikalų ministru K. Krofta. Šis paaiškino, kad ankstesnės žinios dėl Lenkijos ultimatumo buvo labai neramios, tačiau nota, su kurios turiniu susipažino, nebuvo labai gąsdinanti. K. Krof-

---

505 ČR URM dokumentas (Čekoslovakijos pasiuntinybės Maskvoje pranešimas) 1938 03 18 // AMZV. Trezorové spisy. II/2 1938. č. 440.514. Įdomu yra tai, kad Lietuvai iškilusią grėsmę M. Litvinovas lygino su Čekoslovakijos padėtimi ir šias dvi problemas sujungė tikėdamasis bendro Tautų Sąjungos žingsnio prieš agresorius. Šią mintį M. Litvinovas kovo 17 d. išdėstė užsienio žurnalistams. Kitą dieną K. Krofta susitikęs su SSRS pasiuntiniu S. Aleksandrovskiu Prahoje tai įvertino kaip labai didelę moralinę pagalbą. K. Kroftos nuomone, sovietų pozicija dėl Lenkijos spaudimo Lietuvai ir bendra sovietų-prancūzų pozicija dėl Čekoslovakijos gerokai atšaldė Vokietijos įkarštį, sukeltą Austrijos aneksijos. Anot K. Kroftos, dėl šių diplomatinių akcijų gerokai pagerėjo ir Prahos padėtis. L. Švec. Československo a pobaltské..., p. 268.

506 E. Turauskui apie Lietuvai įteiktą ultimatumą iš Kauno buvo pranešta 24 val., t. y. jis jau žinojo apie M. Litvinovo susitikimą su Lenkijos pasiuntiniu iš K. Kroftos. E. Turauskui taip pat buvo žinoma apie lenkų pasiuntinio Berlyne kreipimąsi į Vokietijos vyriausybę – ar Lenkijai būtų suteikta pagalba, jei tarp sovietų ir lenkų kiltų karas. Vokietija atsakė neigiamai. K. Bizausko *Pro memoria* 1938 03 18 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 2080, l. 279.

507 NA. MZV-VA. K. 1272. 483. 51-54(32). Národní listy. 1938 03 18.

508 Spaudos pranešimus Prahoje labai aktyvai stebėjo ir E. Turauskas, kuris remdamasis *Prager presse* pranešimais kovo 17 d. informavo J. Urbšį telefonu, esą Varšuvoje kalbama, kad J. Bekas nesąs „šalininkas didesnio padėties paaštrinimo“, o siekiąs, kad Lenkija laikytųsi griežtai, bet sukalbamai ir atsargiai. J. Urbšio *Pro memoria* 1938 03 17 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 2080, l. 356.

ta atmetė arogantiškai šiurkščią notos formą ir E. Turauskui tvirtino, kad jeigu Lietuva ultimatumo nepriims, pasaulyje to niekas nesupras[509]. Čekoslovakija pasielgė kaip ir dauguma kitų Europos šalių vyriausybių, kurioms buvo pateikti paklausimai. Istorikas L. Švecas atkreipė dėmesį į tarptautinę konfliktišką Čekoslovakijos situaciją: po Austrijos anšliuso Vokietijos grėsmė Čekoslovakijai buvo labiau nei akivaizdi, tad bendras Europos valstybių diplomatijos tikslas buvo išvengti bent kokios karinio konflikto kibirkšties, ir Praha čia nebuvo jokia išimtis[510].

Lietuvos vyriausybės posėdis, kuriam pirmininkavo prezidentas A. Smetona, įvyko naktį iš kovo 18 į 19 d.; jame dalyvavo ir kariuomenės vadas S. Raštikis, kariuomenės štabo viršininkas J. Černius. Pritarus kariuomenės vadams, Lietuvos vyriausybė nusprendė Lenkijos ultimatumą priimti, nors tokiam sprendimui prieštaravo teisingumo ministras Stasys Šilingas ir žemės ūkio ministras Stasys Putvinskis. Kovo 19 d. apie Lietuvos sprendimą buvo informuotas Lietuvos atstovas Estijoje. J. Skalickiui apie Lietuvos vyriausybės sprendimą telefonu pranešė J. Urbšys (užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio įsakymu). Ši žinia greitai buvo perduota Prahai.

Ultimatumo priėmimas sulaukė atgarsio ir tarp Čekoslovakijos oficialiųjų asmenų, ir visuomenėje, nes Lietuva kartu su Čekoslovakija buvo Lenkijos politikų „naujojo kurso“ sąraše, kurį parengė J. Pilsudskis su J. Beku. 1931 metų pradžioje jį J. Bekas išplėtė ir galutinai įgyvendino[511]. Tiesa, Čekoslovakijos diplomatai į Lietuvos veiksmus buvo linkę labiau žiūrėti kaip į mažos valstybės vykdomą politiką. J. Skalickis šį ultimatumą vertino kaip skausmingą ir žeminantį, įteiktą laisvai ir nepriklausomai valstybei. Jis būdamas Kaune ir tiesiogiai stebėdamas šalies viduje besiklostančią situaciją atkreipė savo vadovybės dėmesį į tai, kad po ultimatumo priėmimo ateina tam tikras lūžio momentas, kuris sukels didelius pasikeitimus: pasibaigė Lenkijos vykdyta aktyvi propaganda prieš Lietuvą[512].

---

509 L. Švec. Kandidátská..., p. 224.

510 L. Švec. Československo a pobaltské..., p 269.

511 Češi a poláci v minulosti. Praha, 1967, t. 2, p. 585.

512 Tendencinga informacija buvo skelbiama Lenkijos spaudoje ir reaguojant į Lietuvos oficialiųjų asmenų veiksmus Čekoslovakijoje. Pavyzdžiui, *Ilustrowany Kurjer Codzienny* buvo piktinamasi, kad vasario 16 d. E. Turauskas buvo pakviestas į Prahos radiją ir Lietuvai buvo skirtas visas vakaras. Straipsnyje keliamas klausimas, ką bendro gali turėti Lietuva ir Čekoslovakija: dvi valstybės, kurios neturi jokių tarpusavio interesų, nei kultūrinių, nei ekonominių. Daroma prielaida, kad viso vakaro skyrimas Lietuvai reiškia, jog šias valstybes jungia neapykanta Lenkijai. Tai esą patvirtina faktas, kad E. Turauskas

Apie ultimatumo priėmimą labai daug buvo rašoma Čekoslovakijos spaudoje, pažymima, kad ultimatumo priėmimas reiškė taikos išsaugojimą Rytuose, taip pat tam tikrą dvišalių santykių normalizavimą[513]. Tiek Čekoslovakijos oficialiuosiuose sluoksniuose, tiek spaudoje buvo pabrėžiamas ultimatumo įteikimo ir priėmimo tarptautinis aspektas, t. y. didžiųjų valstybių pozicijos reikšmė.

Remiantis archyviniais dokumentais galima teigti, kad konflikto metu labai aktyviai Maskvoje veikė Čekoslovakijos pasiuntinys Zdeněkas Fierlingeris, kuris per tas kelias įtemptas dienas buvo net tris ar keturis kartus susitikęs su Lietuvos pasiuntiniu Maskvoje Jurgiu Baltrušaičiu. Beje, jis dar kovo 16 d. informavo J. Baltrušaitį, kad dvi lenkų divizijos yra perdislokuojamos prie Lietuvos sienos (šias žinias jis buvo gavęs iš Čekoslovakijos karo atašė Varšuvoje). Lietuvos pasiuntinys tvirtino, kad Lietuvos vyriausybė yra pati šiek tiek kalta dėl tos padėties, kurioje atsidūrė gavusi staigius Lenkijos reikalavimus; o pastaroji, kai pamatė, kad slaptos derybos niekur neveda, ir kai Austrijos anšliuso pavyzdys jai suteikė drąsos, „trenkė kumščiu per stalą". J. Baltrušaitis papasakojo Čekoslovakijos atstovui ir apie M. Litvinovo susitikimus su Lenkijos pasiuntiniu W. Grzybowskiu, o kai konfliktas jau buvo išspręstas, patvirtino SSRS poziciją, kad ši šalis esą niekuomet nepritars metodams, kurie prieš Lietuvą buvo panaudoti; ji turi gyvybinį interesą ne tik formaliai, bet ir faktiškai išlaikyti Lietuvos nepriklausomybę[514]. Oficialioji Praha palaikė SSRS poziciją, kad konfliktas

---

kalbėjo čekiškai, be to, aptariant Lietuvos santykius su Lenkija, buvo teigiama, kad Lietuvos sostinė yra Vilnius, o Kaunas sostine yra tik laikinai. Straipsnis baigiamas apibendrinimu: „Tad Prahos radijas tapo Lietuvos pretenzijų propagatoriumi. Įdomu, ar Čekoslovakija ir toliau siūlys lietuviams Vilnių?". NA. MZV-VA. K. 1272. 483.51–54(32). Ilustrowany Kurjer Codzienny. 1938 03 19.

513 *Venkov* paskelbtame straipsnyje buvo teigiama, kad per ištisus 18 metų Lietuva nuo Lenkijos buvo atskirta Kinų siena, kuri ne tik užžėlė žole, bet ir buvo keistas dalykas Europoje, tad šiuo aspektu buvo pateisinama ultimatumo priėmimo būtinybė. Daugiausia nerimo kėlė priemonės ir aplinkybės, kokioms esant diplomatiniai santykiai buvo užmegzti: „taip yra pirmą kartą tarptautinių santykių istorijoje, kad ultimatumu, kuriame visada slepiasi karo pavojus, būtų verčiama užmegzti diplomatinius santykius tarp dviejų valstybių, o jie yra taikių santykių išraiška." Kita vertus, *Lidové noviny* pabrėžė, kad į įvykusį faktą turėtų labai rimtai atkreipti dėmesį Čekoslovakija, nes jai tai neturėtų būti labai tolimi reikalai, ypač turint omenyje tai, kad diplomatinių santykių atnaujinimo pareikalauta žuvus tik vienam pasienio kareiviui. Ibidem, Venkov. 1938 03 20; Večerni české slovo; 1938 03 19, Lidové noviny 1938 03 21.

514 Čekoslovakijos pasiuntinio SSRS pranešimas ČR URM (visiškai slaptas, tiesiogiai perduodamas ministrui K. Kroftai į rankas) 1938 04 16 // AMZV ČR. Trezorové spisy II/2. 1938–1939.č.330/dův/38.

turi būti išspręstas taikiai, ir K. Krofta pažymėjo, kad SSRS lieka svarbiu ir įtakingu faktoriumi[515].

Šiomis aplinkybėmis Zd. Fierlingeris taip pat siekė išsiaiškinti kitų valstybių interesus. Jis manė, kad reikėtų atkreipti dėmesį į tai, jog SSRS įsikišimą į šį konfliktą slėpė tiek oficialioji Varšuva, tiek Kaunas. Esą Lenkija ne tik norėjo nuslėpti, kad nusileido Maskvai, nes incidentas galėjo virsti karu, tačiau ir norėjo parodyti, kad Lietuvai sutikus su radikaliais reikalavimais Lenkija pasiekė didelės diplomatinės sėkmės[516]. Ultimatumo įteikimo metu bandyta įžvelgti ir Lenkijos bei Vokietijos bendradarbiavimo apraiškas, ypač turint galvoje šių šalių 1934 metais pasirašytą dvišalę sutartį. Zd. Fierlingerio manymu, vertas dėmesio faktas, kad konflikto metu Vokietijos karo atašė Maskvoje E. A. Köstringas net tris kartus aplankė savo kolegą iš Lietuvos. To visiškai neslėpdamas J. Baltrušaitis tvirtino, esą Vokietijos karo atašė raminęs Lietuvos atstovą, kad jei Maskva energingai veiks prieš Lenkiją, Lenkija jokios jėgos nenaudos. Čekoslovakijos pasiuntinys, gaudamas pranešimus ir iš kitų Europos valstybių sostinių, dėl ultimatumo priėmimo padarė tokią išvadą: „Vokietija skaitosi su Lenkija tiktai dėl bendradarbiavimo Vidurio Europoje. Kilus kokiam nors konfliktui Rytuose Vokietija sieks paimti savo valdžion koridorių ir Aukštutinę Sileziją.“[517] Jis manė, kad yra akivaizdu, jog Vokietija su Lenkija žaidžia dvigubą žaidimą ir niekuomet nesutiktų, kad Lenkija užvaldytų Lietuvą, o juo labiau Klaipėdą[518].

J. Skalickis balandžio pradžioje net du kartus susitiko su Lenkijos pasiuntiniu Franciszeku Charwatu, kuris be užuolankų pareiškė, kad yra už abipusį bendradarbiavimą ir draugiškus santykius, nepaisant politinių nesutarimų, kurie kartais gali iškilti tarp valstybių. F. Charwatas sutiko, kad tai esąs vienintelis atvejis istorijoje, kai diplomatiniai santykiai užmezgami ultimatumu, tačiau Lenkija ilgiau laukti negalėjo, o kai nepavyko visi ankstesni bandymai, ji turėjo imtis šio staigaus neįprasto būdo.

---

515 L. Švec. Československo a pobaltské..., p. 273.

516 Čekoslovakijos pasiuntinio SSRS pranešimas ČR URM (visiškai slaptas, tiesiogiai perduodamas ministrui K. Kroftai į rankas) 1938 04 16 // AMZV ČR. Trezorové spisy II/2. 1938–1939.č.330/dův/38.

517 Ibidem.

518 Ibidem.

Jau po Miuncheno suokalbio, Lenkijai užgrobus dalį Čekoslovakijos teritorijos, Lietuvos pasiuntinybės sekretoriui P. Sidzikauskui Lenkijos atstovas Čekoslovakijoje Skorkowskis pabrėžė, kad „jei Lietuva š. m. vasario mėnesį derybose su Lenkija būtų parodžiusi daugiau noro ir iniciatyvos, prie ultimatumo būtų nepriėję“, o lietuvių atžvilgiu Lenkija esą neturinti jokios neapykantos[519].

Čekoslovakijos ir didžiųjų valstybių pozicija dėl Lenkijos ultimatumo Lietuvai įteikimo sutapo. Archyvinių dokumentų analizė leidžia teigti, kad šiam ultimatumui Čekoslovakijos oficialieji sluoksniai rodė išskirtinį dėmesį – Praha per savo pasiuntinybes akylai stebėjo įvairių šalių oficialiąsias nuostatas bei tarp diplomatų sklandžiusias idėjas.

1. 10. Čekoslovakijos ir Vokietijos santykių 1938–1939 metais vertinimai Lietuvoje

Čekoslovakijos ir Vokietijos santykiai nuo pat 1938 metų pradžios buvo siejami su taikos ir stabilumo Europoje išlaikymo klausimu. Sudetų vokiečių reikalavimai ir tiesioginiai Vokietijos ir Čekoslovakijos vyriausybių kontaktai pamažu tapo viena iš svarbiausių ir dažniausiai aptariamų diplomatiniuose sluoksniuose aktualijų. Ne išimtis buvo ir Lietuvos politikų bei diplomatų suinteresuotumas vykstančiais procesais, siekiant sunorminti Čekoslovakijos ir Vokietijos santykius.

1938 metų pradžioje K. Krofta, vertindamas Čekoslovakijos ir Vokietijos santykius, E. Turauskui pripažino, kad didelės pažangos nepadaryta. Jis jau atvirai išdėstė, jog vokiečiai kelia vis didesnius reikalavimus, o Vokietijos pasiuntinys E. Eisenlohras net pateikęs atskirus punktus. Sunkiausias esąs leidimo vokiečių piliečiams burtis į nacių organizacijas klausimas. K. Krofta konkrečiai vengė atsakyti, kokių priemonių ir sprendimo būdų žada imtis Čekoslovakijos vyriausybė. Lietuvos diplomato nuomone, seniau šiuo klausimu K. Krofta atrodė griežtesnis ir sudarė įspūdį, kad vokiečiams čekai nėra linkę daryti jokių nuolaidų, tačiau dabar jis jau išreiškė mintį, kad galbūt dėl kai kurių sąlygų būtų galima patenkinti vokiečių norą[520].

1938 metų vasarį Hitlerio pasakyta kalba Reicho parlamente prieš Čekoslovakiją, E. Turausko vertinimu, „padarė Čekoslovakijos visuome-

519 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 10 31 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 16, l. 220.

520 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 01 26 // Ibidem. 151.

nei didelio įspūdžio ir sukėlė beveik aliarmą“, nors ministras pirmininkas Milanas Hodža ir tvirtino, kad šiuo atveju kompetentingi sluoksniai išlaikė „šaltą kraują“[521]. Po Hitlerio akcijos Lietuvos atstovui prezidentas E. Benešas atrodė prislėgtas (kaip ir ministras pirmininkas M. Hodža) ir kalbėjęs jau be jam įprasto optimizmo. Nors situacija dėl vokiečių mažumos buvo įtempta, bet Lietuvos atstovui tiek prezidentas E. Benešas, tiek ir užsienio reikalų ministras K. Krofta aktyviai tvirtino, kad dėl tautinių mažumų su Vokietija jie nėra nusiteikę leistis į jokias derybas.

Po Austrijos anšliuso 1938 metų pavasarį tik trumpai Lietuvos atstovą priėmęs K. Krofta tiesiog konstatavo tai, kas įvyko: „šiandien su visu aiškumu galima pasakyti, jog Austrijos nebėra, ir kad Anšliusas yra įvykęs faktas.“[522] Atsižvelgdamas į tai K. Krofta pripažino, kad ir Čekoslovakijos padėtis visais atžvilgiais labai pasunkėjo, visų pirma strateginiu požiūriu: „dabar sienos su Austrija problema iškyla „visu aštrumu“, nes siena su Austrija tapo siena su Vokietija.“[523] Dėl to Čekoslovakijai reikėtų labai susirūpinti ir padaryti atitinkamas išvadas. Atkreipdamas dėmesį į tuometinius įvykius Lietuvos diplomatas taip pat norėjo išsiaiškinti, kiek yra tikros žinios, jog Vokietija neturinti agresyvių planų Čekoslovakijos atžvilgiu. K. Krofta paaiškinęs, jog tokių tvirtinimų vokiečių diplomatai tikrai yra išsakę ir ne vieną kartą, ir todėl būtų galima manyti, jog „mums „*danger immediat*“ negresia, bet kaip dalykai gali virsti po šešių mėnesių, po metų, tai jau kitas klausimas“[524].

Situacija Čekoslovakijoje dar labiau paaštrėjo, kai Sudetų vokiečių partija 1938 m. balandžio 24 d. pateikė Karlovy Varų reikalavimus, kurių tikslas buvo atverti kelia nacistinei Vokietijai į Čekoslovakiją[525]. Čekoslovakijos vyriausybė išdėstytų reikalavimų patenkinti negalėjo, tad buvo pradėtos derybos su Sudetų vokiečių partijos atstovais, bet jos rezultatų nedavė. Pats P. Klimas atkreipė dėmesį į tai, kad, sprendžiant iš to, kaip vokiečiai dabar plečia veiklą Sudetuose, mums tenka labai susirūpinti galimu spaudimu Klaipėdoje[526]. Nerimą keliantys pranešimai Lietuvos vy-

---

521 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 03 03 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 16, l. 158.

522 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 03 14 // Ibidem, l. 161.

523 Ibidem.

524 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 03 14 // Ibidem, l. 162.

525 V. Olivová. Op. cit., p. 231.

526 Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas LR URM 1938 04 23 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 2048, l. 313.

riausybę pasiekdavo ir iš Berlyno – Čekoslovakijos pasiuntinys Vojtěchas Mastnis (Mastný) patvirtino J. Šauliui, kad padėtis jo šalyje esanti sunki, o įtaką Sudetų vokiečiams tiesiogiai daro Vokietija[527].

1938 metų gegužę E. Turauskas informavo Lietuvos užsienio reikalų ministeriją, kad Čekoslovakijos viduje vokiečių gyvenamosiose srityse padėtis yra labai įtempta, o Berlyne sklinda kalbos, jog Čekoslovakijos dienos suskaičiuotos ir į Čekoslovakijos kurortus bus greitai galima važiuoti su reichsmarkėmis[528]. Jis pranešė, kad Čekoslovakija savo ruožtu stiprina karines pajėgas pasienyje (1938 m. gegužės 20 d. buvo paskelbta mobilizacija). Tačiau Lietuvos atstovams ne visada pavykdavo gauti informaciją, kaip Čekoslovakija galvojanti spręsti susidariusias problemas. Gegužės pradžioje Lietuvos pasiuntinybės sekretorius P. Sidzikauskas lankydamasis Kaune oficialiuosius Lietuvos asmenis informavo, kad „šiuo tarpu ginkluoto konflikto tarp Čekoslovakijos ir Vokietijos nelaukiama". Apibūdindamas vykusią mobilizaciją pažymėjo: „Labai gražus ir tvirtas čekų laikymasis šiuo buvusiu kritišku momentu, be abejo, atstūmė Berlyno spaudimą, bet klausimas ar ilgam?"[529]

Lietuvos užsienio reikalų ministrą S. Lozoraitį tiesiogiai apie Čekoslovakijos padėtį informavo J. Skalickis. 1938 m. birželio 1 d. J. Skalickis, kalbėdamas apie mažumų statusą, pabrėžė, jog Čekoslovakija nori, kad šis klausimas būtų išspręstas vieną kartą ir visiems laikams. Svarstant užsienio politikos klausimus atrodė, kad Čekoslovakijos požiūris yra aiškus: „neleisime, kad mažuma apspręstų mūsų užsienio politiką."[530] Lietuvos teisingumo ministras S. Šilingas pasiteiravo J. Skalickio, kodėl su vokiečiais Čekoslovakija elgiasi taip geranoriškai ir ar nebūtų geriau jau nuo pat pradžių elgtis griežčiau, neleisti, kad jų jėga taip išaugtų[531]. J. Skalickis vertindamas savo vyriausybės daromus

---

527 Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje J. Šaulio pranešimas LR URM 1938 05 21 // LCVA, F. 648. ap. 1, b. 38, l. 151.

528 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 05 23 // Ibidem, b. 16, l. 166. Lietuvos pasiuntiniui Vokietijoje J. Šauliui Čekoslovakijos pasiuntinys atpasakodamas savo pokalbį su J. Ribentropu pabrėžė, kad Vokietijos spaudimas darosi vis aštresnis, kartu skleidžiama Vokietijos propaganda prieš Čekoslovakiją. Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje J. Šaulio *Pro memoria* 1938 05 23 // Ibidem, b. 29, l. 152.

529 P. Sidzikausko pranešimas iš Prahos. 1938 m. // LCVA. F. 923, ap. 1, b. 814, l. 123.

530 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 06 01 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1938, č.j. 183/dův.

531 Ibidem.

žingsnius laikėsi gana optimistinės pozicijos[532]. Tiesa, jam kėlė susirūpinimą kai kurie Čekoslovakijos santykių su Vokietija vertinimai Lietuvos spaudoje[533].

Nuo 1938 metų vasaros Čekoslovakijos oficialieji asmenys tiek Lietuvos pasiuntiniui, tiek sekretoriui jau atvirai ėmė tvirtinti, kad Čekoslovakijos padėtis yra rimta, o vokiečiai savo tautinei mažumai reikalauja tokių dalykų, kokių čekai duoti negali[534]. K. Krofta pažymėjo E. Turauskui: „mes labai paprastai duotumėm vokiečiams kuo plačiau-

---

532 L. Švec. Československo a pobaltské..., p. 281; Tai, kad net rugsėjo 8 d. Čekoslovakijos pasiuntinys J. Skalickis buvo linkęs situaciją vertinti gana optimistiškai, atkreipė dėmesį ir Lenkijos karo atašė L. Mitkiewiczius. J. Skalickis Lietuvoje reziduojančius karo atašė bei Lietuvos karininkus tikino, kad Čekoslovakija nebijo karo su Vokietija, nes tikisi skubios Prancūzijos pagalbos. Po poros savaičių ir Prancūzijos karo atašė Lietuvoje Hoppeonotas pareiškė, jog Prancūzijoje jau vyksta mobilizacija ir ji pasiruošusi ginklu ginti Čekoslovakiją; neleis pasikartoti 1938 metų kovo situacijai, kai buvo užimta Austrija. L. Mitkiewitcz. Op. cit., p. 110, 114.

533 Vokietijos vykdoma spaudos kampanija prieš Čekoslovakiją atsispindėjo ir Klaipėdos krašto leidiniuose, ypač tai pasakytina apie *Memeler Dampfboot*. Jau 1937 metų pavasarį buvo skirta nemažai dėmesio įvykiams Čekoslovakijoje ir ypač Sudetų vokiečių klausimui. J. Skalickis išskyrė C. Rosse straipsnius ir siuntė į Prahą jų iškarpas. Dėl prasidėjusios propagandos J. Skalickis ne kartą kreipėsi į savo šalies Užsienio reikalų ministeriją, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Spaudos skyrių. Jis tvirtino, kad Lietuvos karinė komendantūra turi rūpintis cenzūra Klaipėdos krašte, kad kai kurie straipsniai turėtų būti sulaikyti ir nepublikuojami. J. Skalickis stebėjosi, kaip greitai ir detaliai yra pateikiamos naujienos apie Sudetų vokiečius. 1938 metų pavasarį Čekoslovakijos pasiuntinys kreipėsi į atitinkamas Lietuvos valdžios įstaigas dėl straipsnių, prieš Čekoslovakiją, publikuojamų leidiniuose *Dziennik Polski* bei *Memeler Dampfboot*. Jis tvirtino, kad straipsniai yra gerai paruošiami ir be didesnių pataisymų spausdinami, o tokiomis žiniomis yra užpildoma visa Pabaltijo spauda. Čekoslovakijai priešiški straipsniai pasirodė ir lietuviškame leidinyje *XX amžius*. J. Skalickio pranešimas ČR URM 1937 05 03 // AMZV ČR. III sekcia. 1273. č.j. 930 ai 1937; J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 05 30 // Ibidem, č.j. 1938/dův; J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 05 28 // Ibidem, č.j. 1393 ai 1938. J. Skalickis siekė išsiaiškinti, kas rengia Čekoslovakijai nepalankius straipsnius ir pasirašo pseudonimu Hispanus. Paaiškėjo, kad tai yra Vytauto Didžiojo universiteto germanistikos profesorius dr. Eretas. J. Skalickio žodžiais, jis tarsi nėra nusistatęs prieš mus, tačiau jo straipsniuose pateikiama nemažai netikslumų – statistika, žemėlapiai ir visa situacija nušviečiama mums nepalankiai. Čekoslovakijos pasiuntinys negalėjo suprasti, iš kur šis asmuo gavo kai kurią informaciją, ypač apie pasiuntinį V. Mastnį ir pramonininką Stoupalą. Be to, *XX amžius* perspausdindavo straipsnius iš Čekoslovakijai nepalankios spaudos. J. Skalickis pats susitiko su prof. K. Pakštu (jis buvo ir *XX amžiaus* redakcijos narys) ir prašė, kad parašytų straipsnį apie Čekoslovakiją bei pataisytų Hispanus teiginius. Čekoslovakijos prašymas buvo įvykdytas – išspausdintas straipsnis „Čekoslovakijos tvirtovė". J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 05 21 // Ibidem, č.167/38/dův.

534 Lietuva, kaip ir kitos Pabaltijo valstybės, 1938 metų vasarą ima laikytis neutralumo politikos, kuri „savo konkrečiu poveikiu turėjo būti kliūtis raudonosios armijos pražygiavimui ir eventualiam įsikišimui į Čekoslovakijos krizę". Č. Laurinavičius, E. Motieka, N. Statkus. Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius. Vilnius, 2005. P. 116.

sią autonomiją, jei nebūtų pašonėje didžiojo Reicho, kuris tą autonomiją naudos mūsų valstybei susprogdinti.“[535] K. Krofta taip pat prasitarė, jog jiems yra žinoma, kad vokiečiai ruošiasi rimtiems žygiams prieš Čekoslovakiją. Įtampą dėl tautinių mažumų Čekoslovakijoje dar labiau ėmė didinti Vengrijos bei Lenkijos pareikštos teritorinės pretenzijos. Tiesa, Čekoslovakijos ir Lenkijos santykiai taip pat buvo dažnai aptariami tarp Lietuvos pasiuntinio E. Turausko bei Čekoslovakijos oficialiųjų asmenų. 1938 metų pavasarį E. Turauskas tvirtino, kad santykiai su Lenkija yra nepakitę ir „susidaro bendras įspūdis labai neaiškios padėties“[536], o vasarą jis jau įžvelgė ryškėjančius Lenkijos ir Vengrijos kėslus: „Lenkija irgi stipriai intriguojanti prieš ČSR ir rengiasi sykiu su Vengrija ČSR palaikų dalyboms.“[537]

Čekoslovakijos oficialieji asmenys, svarstydami šalies stabilumo perspektyvas, Lietuvos diplomatams visada pabrėždavo, kad lemiamą žodį šiuo klausimu turi tarti didžiosios valstybės. 1938 metais vykstant diskusijoms vis dažniau buvo minimas Anglijos ir Prancūzijos vaidmuo. Po Austrijos anšliuso K. Krofta išreiškė abejones ne tik dėl vyriausybės stabilumo Prancūzijoje, bet ir nurodė, kad jie (t. y. Prancūzijos atstovai) neturi aiškaus nusistatymo, ką toliau reikėtų daryti. Panašios nuomonės laikėsi ir vertindamas anglų politiką[538].

1938 metų vasarą Čekoslovakijos vyriausybei bandant spręsti vokiečių tautinės mažumos problemas, dažnai vyko pasitarimai su Anglijos ir Prancūzijos atstovais. V. Čermakas, kalbėdamas apie vokiečių mažumos klausimo sprendimą, Lietuvos pasiuntinybės sekretoriui P. Sidzikauskui yra sakęs: „mums yra svarbu, kad Prancūzija, o ypač Anglija, suprastų mus ir įmatytų mumyse gerą valią.“[539] Prancūzija sutartimis buvo įsipareigojusi suteikti pagalbą Čekoslovakijai ir tuo nuoširdžiai tikėjo ne tik E. Benešas, bet ir kiti oficialūs asmenys.

Didžiųjų valstybių sprendimu 1938 m. rugpjūčio 3 d. Anglijos atstovas W. Runcimanas atvyko į Čekoslovakiją ir jam teko tarpininko vaidmuo. W. Runcimano misija buvo bet kuria kaina išspręsti ginčą tarp Čekoslovakijos vyriausybės ir Sudetų vokiečių, nes tai grėsė peraugti į

---

535 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 06 21 // LCVA. F. 648, ap.1, b. 16, l. 180.

536 E. Turausko slaptas pranešimas LR URM 1938 04 29 // Ibidem, l. 165.

537 E. Turausko slaptas pranešimas LR URM 1938 07 23 // Ibidem, l. 187.

538 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 03 14 // Ibidem, l. 162.

539 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 06 14 // Ibidem, l. 177.

karinį konfliktą[540]. Danijos pasiuntinys E. Turauskui tvirtino, kad ši misija yra apgaubta „paslapties skraiste“ ir dėl to esą sunku ką nors daugiau sužinoti. E. Turauskas rugsėjo 8 d. tiesiogiai apie šią misiją klausė Anglijos pasiuntinį B. Newtoną, tačiau jų pokalbis buvo labai sunkus ir pastarasis nebuvo linkęs atvirai ką nors pasakyti[541]. B. Newtonas taip pat patikino Lietuvos atstovą, kad W. Runcimano misija negalinti ilgai trukti, nes tokios įtemptos padėties ilgai pakelti negalima[542].

Pats užsienio reikalų ministras K. Krofta baigiantis vasarai sutiko išdėstyti pagrindinius aspektus, dėl kurių vyksta derybos su Sudetų vokiečiais. Jis teigė: „jei ne Berlynas, šis klausimas seniai būtų radęs atitinkamą išrišimą. Patys Sudetų vokiečiai būtų sukalbami, jei nebūtų pašalinės įtakos.“[543] Čekoslovakijos oficialieji sluoksniai, nepaisant jėgų persigrupavimo Europoje, tikėjosi didžiųjų valstybių pagalbos, ypač jei santykių klausimas su Vokietija būtų sprendžiamas ginklu; K. Krofta konstatavo: „aš esu tos nuomonės, kad tiek Prancūzija, tiek Sovietų Rusija ir Anglija padėtų, nes tai yra ir tų valstybių gyvybinis interesas.“[544]

1938 metų rugpjūčio pabaigoje Lietuvos pasiuntiniui Kaziui Škirpai savo poziciją dėl Čekoslovakijos ateities išdėstė ir Lenkijos užsienio reikalų ministras J. Bekas, kuris nebuvo didelis pesimistas tvirtindamas, kad karas negresia, nes to nenori Hitleris. Jo nuomone, precedentas su Čekoslovakija galėtų turėti svarbių pasekmių tarptautiniams santykiams ateityje. Jis pripažino, kad esamu metu „atmosfera gana įtempta, padėtis yra rimta ir kad tai nervina diplomatines kanceliarijas, bet pastebimas politinis nervingumas esąs daugiau propagandos pasekmė negu pavojus, kurio esą nereikia perdėti“, o politinę propagandą pavadino „modernios politikos elementu“[545]. Priežasčių dėl susidariusios Čekoslovakijos padėties J. Bekas buvo linkęs ieškoti E. Benešo asmenyje (jo vykdomą politiką vadindamas „klaidinga“), taip pat pačios Čekoslovakijos sukūrimo istorijoje.

---

540 V. Olivová. Op. cit., p. 248.

541 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 09 08 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 16, l. 199.

542 Ibidem, l. 197. Vertindamas W. Runcimano misiją J. Bekas pažymėjo, kad „Anglijai rūpi ne tiek Čekoslovakija, kiek bendros taikos išlaikymas“. Lietuvos pasiuntinio Lenkijoje K. Škirpos slaptas pranešimas LR URM 1938 08 30 // LCVA, F. 923. ap. 1, b. 848, l. 71.

543 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 08 30 // LCVA, F. 648, ap. 1, b. 16, l. 195.

544 Ibidem, l. 196.

545 Lietuvos pasiuntinio Lenkijoje K. Škirpos slaptas pranešimas LR URM 1938 08 30 // LCVA. F. 923, ap. 1, b. 848, l .69.

Ne tik iš Lenkijos, bet ir iš kitų šalių pasiekiančios žinios vertė sunerimti ir Lietuvos užsienio reikalų ministeriją. Apie Čekoslovakijos vyriausybės derybas su Sudetų vokiečiais 1938 m. rugsėjo 6 d. S. Lozoraitis kalbėjosi su Čekoslovakijos pasiuntiniu J. Skalickiu, kuris išdėstė Čekoslovakijos vyriausybės norą rasti taikų sprendimą ir užkirsti kelią atviram konfliktui. S. Lozoraitis tvirtino gerai suprantąs Čekoslovakijos situaciją ir tą galingą spaudimą, kurį jai daro Vokietija. Lietuvos užsienio reikalų ministras teigė nemanąs, kad būtų įmanoma, jog Vokietija pradėtų karą prieš Čekoslovakiją, nepagalvojus apie tai, kad greitai prieš ją stotų visa Europa[546]. Tiesa, jis pripažino, kad pavojus vis dar slypi Hitlerio asmenybėje bei jo interesuose. Jau rugsėjo viduryje E. Turauskas po susitikimų su Vengrijos, Rumunijos pasiuntiniais bei žurnalistais pabrėžė: „praraja tarp dviejų tautų: sudetų ir čekoslovakų yra begalinė ir nematoma kelių jai užlyginti“[547]. Rumunijos pasiuntinys teigė, kad „nėra būdų tai prarajai užpildyti ir tiltą nutiesti [...], karas yra neišvengiamas“[548]. Kad situacija yra įtempta „aukščiausiu lygiu“ E. Turauskui tuomet tvirtino ir V. Čermakas. Jis pranešė, kad visi kontaktai su Sudetų vokiečiais yra nutraukti, o K. Henleinas išleido atsišaukimą, kuriuo pasisako, kad Sudetai nori grįžti prie Reicho. V. Čermakas apibūdino N. Čemberlaino kelionę į Berlyną kaip derybas dėl Čekoslovakijos, jai pačiai nedalyvaujant, ir tikino Lietuvos atstovą: „mes tapome tarptautinių derybų objektu, o mes atėjus laikui pareikšime, kad norime būti dar tų derybų subjektu.“[549]

1938 metų rugpjūtį J. Bekas tvirtino, kad „kai dėl Lenkijos, tai ji nenorinti iš savo pusės pasunkinti Čekoslovakijos padėtį ir į jos vidaus reikalus nesikišanti, nors ir turi tautinio intereso Tešino srityje.“[550] Lietuvos atstovui Varšuvoje A. Trimakui Anglijos pasiuntinybės patarėjas Nartonas pabrėžė, kad „Tešino lygiai kaip ir vengrų mažumos reikalai turi

---

546 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 09 07 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1938, č.j. 241-dův.

547 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 09 15 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 16, l. 204.

548 Ibidem, l. 203–204.

549 Lietuvos pasiuntinio E. Turausko pranešimas LR URM 1938 09 15 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 16, l. 207. Prancūzijos pasiuntinybės Varšuvoje atstovas de Seguinas, kalbėdamas apie Hitlerio memorandumą pabrėžė, jog yra manoma, kad nauji reikalavimai bus didesni už ankstesnius: „Tai kaip tik ir sudarą visą sunkumą derėtis su vokiečiais, kad jie kasdien iškelia naujų ir didesnių reikalavimų, nustumdami į šalį vakarykščius, kaipo pasiektus ir nebeaktualius.“ Lietuvos atstovo Lenkijoje A. Trimako slaptas pranešimas LR URM 1938 09 24 // Ibidem, b. 23, l. 145.

550 Lietuvos pasiuntinio Lenkijoje K. Škirpos slaptas pranešimas LR URM 1938 08 30 // LCVA. F. 923, ap. 1, b. 848, l. 70.

daug bendro su Sudetų problema. [...] nereikia betgi manyti, kad Anglija visur turėtų tarpininkauti ir visur nustatyti susipynusius klausimams spręsti metodus“[551]. O Prancūzijos pasiuntinybės Varšuvoje atstovas de Seguinas, atsimindamas savo darbo metus Prahoje ir dėtas pastangas lenkams su čekais sutaikyti, atkreipė Lietuvos atstovo dėmesį į tai, kad „visos jų pastangos nuėję niekais dėl čekų nepalaužiamo užsispyrimo niekuo nenusileisti“[552]. Jo nuomone, Tešino reikalus reikia skubiai pertvarkyti, nes jie „ne mažiau gali pakenkti taikai“[553].

Prieš pat Miuncheno konferenciją E. Turauskas savo pranešime rašė: „beveik niekas neprileidžia, kad Hitleris galėtų trauktis atgal. Iš Čekoslovakijos padėtis vertinama tokiu būdu: karas vienos Čekoslovakijos su Vokietija yra savižudybė, tačiau garbinga savižudybė [...].“[554] Lietuvos pasiuntinys K. Škirpa, referuodamas apie savo susitikimus su Vokietijos pasiuntiniu Lenkijoje ir Lenkijos užsienio reikalų ministerijos darbuotojais, net kelis kartus Lietuvos užsienio reikalų ministeriją įspėjo, kad Sudetų sritis tikrai atiteks Vokietijai ir savo teritorines pretenzijas Čekoslovakijai reiškia Lenkija bei Vengrija. Bene tiksliausiai visus tolesnius įvykius Vidurio Europoje po Miuncheno suokalbio K. Škirpai išdėstė Lenkijos užsienio reikalų ministerijos Rytų skyriaus direktorius Kobylanskis[555].

Miuncheno susitarimas buvo pasirašytas 1938 metų naktį iš rugsėjo 29 į 30 dieną[556]. „Miuncheno planas ir priemonės, kuriomis mes turėjome

---

551 Lietuvos atstovo Lenkijoje A. Trimako slaptas pranešimas LR URM 1938 09 23 // LCVA. F. 648, ap.1, b. 23, l. 141.

552 Ibidem, l. 145.

553 Ibidem.

554 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 09 27 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 16, l. 185. Lietuvos visuomenė taip pat buvo informuojama apie įvykius Vidurio Europoje ir didžiųjų valstybių daromus žingsnius, kai kuriuose straipsniuose įspėjama apie gresiantį pavojų taikai, kokio dar nebuvo nuo Didžiojo karo pabaigos. *Lietuvos aide* ir *Lietuvos žiniose* buvo publikuojami straipsniai su vis grėsmingesnėmis antraštėmis.

555 Pasiuntinio Lenkijoje K. Škirpos pranešimas LR URM 1938 09 28 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 23, l. 148.

556 Vokietijos iniciatyva Miuncheno susitarimą pasirašė Italija (B. Musolinis), Vokietija (A. Hitleris), Prancūzija (E. Daladje) ir Didžioji Britanija (N. Čemberlainas). Dalis ginčytinos Čekoslovakijos teritorijos turėjo būti prijungta prie Vokietijos. 1938 09 30 Čekoslovakija kapituliavo ir priėmė ultimatyvų diktatą. K. Krofta Prancūzijos ir D. Britanijos pasiuntiniams pasakė: „Nenoriu kritikuoti, tačiau mums tai yra katastrofa, kurios nenusipelnėme [...]. Nežinau, ar Miunchene įvykdytas sprendimas atneš mūsų valstybei naudos, tačiau aišku, kad nesame paskutiniai, po

jį priimti labai skaudžiai atsiliepė Lietuvoje. Kai jau buvo žinomas Vokietijos ultimatinio memorandumo turinys, politiniai sluoksniai ir visuomenė buvo depresinės nuotaikos. Maža valstybė kaip Lietuva kėlė dabar sau klausimą, kas bus su ja, jeigu kuri nors iš didžiųjų jos kaimynių panašiu būdu ją užpultų“, – taip susiklosčiusią situaciją vertino Čekoslovakijos pasiuntinys J. Skalickis[557]. Reikia pabrėžti, kad Čekoslovakijai moralinę paramą išreiškė Lietuvos spauda; straipsniuose ne tik informuota apie įvykius, bet ir parodytas solidarumas su čekoslovakų tauta[558]. Lenkijos karo atašė L. Mitkiewiczius savo atsiminimuose pabrėžė, kad tuomet Lenkija susilaukė „labai piktų, mus griežtai smerkiančių Lietuvos spaudos atsiliepimų“; buvo pradėta iš naujo kelti ir Vilniaus problema[559].

Lietuvos oficialieji sluoksniai rodė susidomėjimą Lenkijos veiksmais prieš Čekoslovakiją. J. Urbšys norėjo tiesiogiai per Lietuvos pasiuntinybę Varšuvoje sužinoti, kokių veiksmų gali imtis Lenkija. Lietuvos pasiuntinybės atstovai faktiškai neabejojo, kad bus peržengta abiejų valstybių siena, be to, ir Čekoslovakijos pasiuntinys Varšuvoje Jurajus Slávikas patvirtino, kad jų vyriausybė nusileidžia Lenkijai[560]. Lenkija, pasinaudodama susiklosčiusia situacija, 1938 m. rugsėjo 31 d. įteikė ultimatumą Čekoslovakijai dėl Tešino srities grąžinimo, šiuos reikalavimus Čekoslovakija patenkino. Lenkijos užsienio reikalų ministras Čekoslovakijos valstybę vadino „dirbtinu padaru“, kuris negalėjo ilgiau egzistuoti: „kiekviena dirbtina konstrukcija politikoje, susidūrusi su gyvenimo realybe, neatsilaiko, taip negalėjo atsilaikyti ir Čekoslovakijos konglomeratas.“[561] J. Bekas Lietuvos

---

mūsų bus pavergti kiti.“ J. Pokorný. The Czech lands 1918–1994. Prague, 1994. P. 19.; A. Klimek, E. Kubů. Československá zahraniční politika 1918–1938. Praha, 1995. P. 93.

557 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 10 30 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1938, č.j. 269-dův.

558 1938 10 28 Kaune neįvyko ir iškilmingas Čekoslovakijos nepriklausomybės paminėjimas, tačiau Lietuvos visuomenės veikėjai ir kai kurie valdžios atstovai su šia švente pasveikino Čekoslovakijos pasiuntinį J. Skalickį asmeniškai arba atsiuntė telegramas. *Lietuvos aide* buvo pažymėta: „Čekoslovakijos tragedija, tai nėra tiktai nedidelės valstybės arba nedidelės tautos tragedija – tai yra tragedija visos žmonijos. Mes žinome, kad jų valstybė nežus [...] mes niekaip ir niekuo negalime pateisinti to, kas dabar Europoje darosi, ir kas yra daroma su Čekoslovakijos respublika.“ Čekoslovakijos respublikos sukaktuvės // Lietuvos aidas. 1938 10 28.

559 L Mitkiewitcz. Op. cit., p. 111.

560 Lietuvos pasiuntinio Lenkijoje K. Škirpos *Pro memoria* 1938 09 29 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 23, l. 155.

561 Lietuvos pasiuntinio Lenkijoje K. Škirpos slaptas pranešimas LR URM 1938 11 03 // Ibidem, l. 166.; Lenkijos karo atašė Lietuvoje L. Mitkiewicziui ne kartą teko aiškintis Lietuvos aukštiems karininkams dėl Lenkijos veiksmų prieš Čekoslovakiją. Dar 1938 09 08 gen. A. Gustaitis gana

pasiuntiniui taip pat pabrėžė, kad toliau, nei Čekoslovakijos teritorinis apkarpymas (jis tai laikė neišvengiamu dalyku), neturėtų būti einama. 1938 metų spalį Lietuvos pasiuntiniui Vokietijoje J. Šauliui Užsienio reikalų ministerijos atstovas Grundherris tvirtino, esą štai kokie geri santykiai gali būti su Čekoslovakija, taigi jie galėjo būti tokie ir anksčiau: jei čekai būtų davę visas laisves Sudetams, to nebūtų įvykę[562].

Miuncheno suokalbis ir aplinkybės, kuriomis jis įvyko, bei Lenkijos žingsnis prieš Čekoslovakiją kėlė susirūpinimą Lietuvos oficialiesiems asmenims dėl savo – mažos valstybės ateities[563]. Lietuvos atstovus ypač vertė susirūpinti tas faktas, kad negalima pasitikėti kitomis valstybėmis, taip pat Tautų Sąjungos galia. Čekoslovakijai nepadėjo nei Prancūzija, nei SSRS, su kuriomis ji buvo pasirašiusi atitinkamas sutartis. Čekų istoriko J. Křeno vertinimu, Miunchenas iki šiol yra silpnumo prototipas ir neefektyvus demokratijos pasipriešinimas diktatūroms[564].

S. Lozoraitis susitikęs su J. Skalickiu rugsėjo 29 dieną tvirtino, kad akcija prieš Čekoslovakiją yra pasitikėjimo sulaužymas, kuris gali grėsti visai Europos saugumo sistemai. Lietuvos užsienio reikalų ministras konstatavo, kad Europoje nėra sienos, kuri liktų saugi[565]. Po susitikimo su Lietuvos užsienio reikalų ministru J. Skalickis Prahai pranešė: „karo grėsmė verčia Lietuvą spręsti, ką tokiu atveju pati darytų.“[566] Čekoslovakijos pasiuntinys darė prielaidą, kad jei tik būtų galima, Lietuva greičiausiai stengtųsi išlikti neutrali, kita vertus – Lietuvoje labai bijoma galimų Lenkijos veiksmų[567].

---

atvirai paklausė, kodėl Lenkija vykdo nedraugišką politiką Čekoslovakijos atžvilgiu, kodėl nenori jai padėti ir ar Lenkija nesuinteresuota, kad Čekoslovakija būtų stipri ir žinotų, jog prieš Vokietiją gali remtis Lenkija. Po Tešino užgrobimo gen. S. Raštikis gana griežtai pasiteiravo L. Mitkiewicziaus, kodėl Lenkija tiek daug reikšmės skiria bendrai sienai su Vengrija ir kodėl prisidėjo prie Vokietijos akcijos prieš Čekoslovakiją. S. Raštikio nuomone, esą labai blogai, kad Lenkija „leido sutriuškinti ir padalinti Čekoslovakiją ir netgi pati tuose veiksmuose dalyvavo ir tuo susilpnino antivokiškas jėgas“. L. Mitkiewitcz. Op. cit., p. 108, 128–129.

562 Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje J. Šaulio pranešimas S. Lozoraičiui 1938 10 25 // LCVA. F.383, ap. 7, b. 2048, l. 221.

563 Lenkijos karo atašė Lietuvoje L. Mitkiewitczius savo atsiminimuose rašė: „Čekoslovakijos įvykiai, šios valstybės žlugimas ir teritorijos padalijimas Lietuvoje buvo priimti su gailesčiu, neslepiamu gedulu ir dideliu nerimu dėl savo pačios ateities.“ L. Mitkiewitcz. Op. cit., p. 118.

564 J. Křen. Dvě století Střední Evropy. Praha, 2006. P. 442.

565 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 09 30 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1938, č.j. 269-dův.

566 Ibidem.

567 Ibidem. J. Skalickis pranešdamas savo vadovybei Prahoje pokalbio su S. Lozoraičiu detales teigė, kad kilus konfliktui iš pradžių Lietuva neparemtų nė vienos pusės, stengtųsi gintis pagal galimy-

Plačiai tiek Lietuvos valdžios sluoksniuose, tiek spaudoje buvo aptariamas didžiųjų valstybių vaidmuo ir motyvai pasirašant Miuncheno susitarimą. P. Klimui Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius A. de Légeras tvirtino, kad Anglija ir Prancūzija Čekoslovakijos atveju „nenusižengė savo politikai“, taip pat nesulaužė turėtų įsipareigojimų. Jis netgi teigė, kad Prancūzija būtų vykdžiusi savo įsipareigojimus Čekoslovakijai, jei ją būtų puolusi Vokietija[568].

Politinės situacijos pasikeitimas Čekoslovakijoje sukėlė tam tikrą nerimą ir kariuomenėje. 1938 metų spalį buvo pabrėžiama, kad po šių įvykių yra nemažai Lietuvos karių, kurie „su nepasitikėjimu ir nusivylimu“ žiūri į kariuomenę. Vienas iš pagrindinių motyvų: „jeigu Čekoslovakija, kuri buvo taip apsiginklavusi ir turėjo sąjungininkų, negalėjo kariauti, tai Lietuvai nesą ko galvoti net ir apie gynimąsi.“ Tiesa, kariuomenės vadovybė siekė paneigti tokius nuogąstavimus[569].

1938 metų spalio pradžioje E. Turauskas buvo nuvykęs į Čekoslovakijos šiaurinę dalį susipažinti, kaip vyksta teritorijų perdavimas Vokietijai. Užsienio reikalų ministerijoje Lietuvos atstovui buvo pareikšta, jog Čekoslovakija ateityje turėsianti vykdyti kuklią, nuo Berlyno iš dalies priklausančią, pusiau vasališką užsienio politiką[570]. Buvo išsakyta nuomonė, kad iki šiol Čekoslovakijos užsienio politikoje vyravęs per didelis optimizmas ir per didelis pasitikėjimas tolimais geografiniais sąjungininkais, per maža būta skeptiškumo ir rūsčios tikrovės įvertinimo[571].

Naujasis Čekijos–Slovakijos[572] užsienio reikalų ministras Františekas Chvalkovskis (Chvalkovský) sutiko priimti Lietuvos pasiuntinį E. Turauską

---

bes, Lietuvos problema ir toliau išlieka ta pati – kaip išsaugoti Klaipėdą ir atgauti Vilnių. Lietuvos politikai dar 1933 metais sprendė problemą, kurią iš pusių – Lenkiją ar Vokietiją konflikto metu paremtų, ir jau tuomet suprato, kad nei viena, nei kita negalima pasitikėti. Tačiau šiuo metu, J. Skalickio nuomone, galvoje reikia turėti ir SSRS. Jo žiniomis, kariuomenės aplinkoje buvo svarstomas sovietų kariuomenės praleidimo per Lietuvos teritoriją klausimas.

568 Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas LR URM 1938 10 17 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 29, l. 200.

569 Kariuomenės štabo II skyriaus slaptas biuletenis 1938 10 17 // Ibidem, F. 1364, ap. 1, b. 150, l. 175. Plačiau apie tai žr.: A. Anušauskas Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940 metais. Vilnius, 1993. P. 204–205.

570 Turausko E. pranešimas LR URM 1938 10 04 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 16, l. 212.

571 Ibidem.

572 Po Miuncheno suokalbio (1938 09 29) oficialus buvusios Čekoslovakijos pavadinimas 1939 m. lapkričio pabaigoje pakeistas į Čekijos–Slovakijos Respubliką. J. Kuklík. Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945. Praha, 1998. P. 43.

1938 m. spalio 10 dieną. Ministras informavo, kaip vyksta sienų problemos sprendimas su Vokietija, jis asmeniškai dėl sienų yra pasirengęs derėtis su Berlynu ir šie klausimai artimiausioje ateityje turėtų būti išsispręsti. Baigdamas pirmąjį susitikimą su Lietuvos pasiuntiniu F. Chvalkovskis apgailestavo: „viso to, kas įvyko, būtų buvę galima išvengti, jei laiku būtų buvęs suprastas būtinas reikalas tiesiogiai susitarti ir išlyginti santykius su Vokietija.“[573] Praėjus mėnesiui F. Chvalkovskis Lietuvos pasiuntiniui išreiškė viltį, kad artimiausioje ateityje turėtų pavykti su Reichu užmegzti „žmoniškus“ santykius. Jis tvirtino esąs patenkintas kelione į Vokietiją ir susitikimu su užsienio reikalų ministru J. Ribentropu, po kurio įsitikinęs, kad Reichas Čekijos–Slovakijos atžvilgiu neturi jokių sunaikinimo kėslų. Apie Vienos arbitražą pasakė tik tiek, kad jis buvo „skaudus, bet teisingas“[574]. Įdomu ir tai, kad lapkritį vykusio pokalbio metu F. Chvalkovskis ne tik padėkojo Lietuvos vyriausybei už „jos pareikštas mums sunkią valandą simpatijas“, bet ir palygino savo šalies situaciją su Lietuvos padėtimi: „Mūsų ir jūsų politika dabartiniu metu siekia tų pačių tikslų, dėtis nustatyti galimai geriausius santykius su visais savo kaimynais, ypač didžiaisiais, todėl ir tatai sudaro tvirtą pagrindą mūsų susipratimui ir bendrumui.“[575] Vis dėlto, E. Turausko teigimu, F. Chvalkovskis „reiškė oficialų ir rodos, nenuoširdų optimizmą“[576]. Po vieno jų pokalbio E. Turauskas, informuodamas Lietuvos užsienio reikalų ministeriją, pabrėžė, jog tik padėka Lietuvos vyriausybei buvusi nuoširdi; visas pokalbis atrodė „labai dirbtinis ir maskuojantis išpūstu optimizmu labai skaudžią tikrovę“[577].

1939 metų sausį E. Turauskui Čekijos–Slovakijos užsienio reikalų ministerijos atsakingi asmenys tvirtino, kad didžioji politika jų daugiau nedominanti, o santykiai su Vokietija plėtojasi normaliai, prekybos mainai vyksta plačiu mastu[578]. Viceministras Krno teigė, kad Čekoslovakijai su vokiečių tautinėmis mažumomis jokių problemų nekyla[579].

Jau nuo 1939 metų pradžios vis daugėjo žinių, kad Vokietija rengiasi galutinai likviduoti Čekoslovakiją. E. Turauskui taip pat buvo gerai žinomi plintantys gandai apie nepaprastą Reicho spaudimą Čekoslovakijai įvai-

---

573 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 10 10 // LCVA. F. 648. ap. 1, b. 16, l. 214.

574 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 11 14 // Ibidem, l. 221.

575 Ibidem.

576 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 10 10 // LCVA. F. 648. ap. 1, b. 16, l. 213.

577 E. Turausko pranešimas LR URM 1938 11 14 // Ibidem. 222.

578 E. Turausko pranešimas LR URM 1939 01 21 // Ibidem, l. 233.

579 E. Turausko pranešimas LR URM 1939 01 28 // Ibidem, l. 240.

riose srityse bei Vokietijos norą sunaikinti šią valstybę. Tik vasario 25 d. Lietuvos pasiuntiniui pavyko susitikti su viceministru Krno. Jis paneigė visus E. Turausko girdėtus gandus, kuriuos vadino „nesveikos vaizduotės kliedėjimais“, taip pat pabrėžė, kad Vokietija nedaranti Čekoslovakijai jokio spaudimo dėl konkrečių klausimų ar asmenų[580].

Hitlerio spaudžiami prezidentas Emilis Hácha ir užsienio reikalų ministras F. Chvalkovskis Berlyne pasirašė dokumentą, kuriuo „čekų tautos likimas buvo atiduotas į Hitlerio rankas“[581]. 1939 m. kovo 15 d. Vokietijos kariuomenė pradėjo čekų žemių okupaciją, įžengė į Prahą, o 16 d. buvo įvestas Čekijos ir Moravijos protektoratas[582]. E. Turauskas su F. Chvalkovskiu susitiko 16 dieną. Jis labai smulkiai papasakojo, kas vyko Berlyne, kaip buvo deramasi; savo kalboje nerodydamas jokio optimizmo dėl ateities. Atsisveikindamas padėkojo Lietuvos pasiuntiniui už apsilankymą ir pasakė: „iš visos širdies linkiu Tamstos tėvynei geresnio likimo.“[583] Vokiečių kariuomenei užimant šalį greitai nutrūko ir vyriausybės kontaktai su diplomatiniu korpusu, todėl E. Turauskas viename iš paskutiniųjų savo politinių pranešimų pažymėjo, kad „aš turbūt buvau vienintelis pasiuntinys, kuriam atsitiktinai pavyko pasimatyti su F. Chvalkovskiu“[584].

Tą pačią kovo 16 d. E. Turauskas gavo neoficialios, tačiau patikimos informacijos, jog kitas Vokietijos ekspansijos etapas būsiąs Klaipėdos krašto atplėšimas nuo Lietuvos. E. Turauskas, stebėdamas įvykius Prahoje, Lietuvos ateities perspektyvas vertino iš savo pozicijų, o Lietuvos užsienio reikalų ministeriją informavo: „man rodos, kad mums gresia toks pats pavojus, gal dar baisesnis, kaip buvusiai Čekoslovakijai. Mums gali nė protektorato nenorėti suteikti“[585].

Hitleris siekė kontroliuoti ir Slovakiją. Jam pareikalavus ir darant spaudimą 1939 m. kovo 14 d. buvo paskelbta Slovakijos nepriklausomybė, t. y.

---

580 E. Turausko pranešimas LR URM 1939 02 28 // LCVA. F. 648. ap. 1, b. 16, l. 243.

581 P. Maršálek. Protektorát Čechy a Morava. Praha, 2002. P. 14.
1939 m. rugsėjo 30 d. Hitleris pareiškė F. Chvalkovskiui, kad tik E. Háchos elgesio dėka 1939 m. kovą „Prahos neištiko Varšuvos likimas“. T. Pasák. Emil Hácha (1939–1945). Praha, 2007. P. 139.

582 Čekoslovakijos užėmimo proga veiksmų ėmėsi ir Klaipėdos hitlerininkai. Jie iškabino vėliavas ir organizavo manifestacijas, o E. Neumannas dar kartą savo kalboje paragino greičiau spręsti Klaipėdos klausimą. R. Žepkaitė. Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1938 m. Kaunas, 1986. P. 169.

583 E. Turausko pranešimas LR URM 1939 03 16 // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 16, l. 251.

584 Ibidem.

585 Ibidem.

ji tapo Vokietijos satelitine valstybe. Istoriko D. Kováčo teigimu, Slovakijos valstybė susikūrė Hitlerio valia, nacistinės Vokietijos visiškai valdomoje ir kontroliuojamoje erdvėje[586]. Slovakija, siekdama gauti pripažinimą *de jure,* kreipėsi su prašymais į įvairių šalių vyriausybes. Archyviniai dokumentai rodo, kad Lietuvos vyriausybė tokią notą gavo jau kovo pabaigoje, o joje buvo informuojama apie Slovakijos nepriklausomybės paskelbimą. Lietuvos vyriausybė delsė priimti sprendimą ir kreipėsi į savo pasiuntinius, kad šie informuotų apie kitų valstybių žingsnius šiuo klausimu. Kovo 27 d. nurodyta Lietuvos pasiuntiniams Rygoje bei Taline informuoti Kauną apie priimtus sprendimus. Po kelių dienų Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje sekretorius K. Karečka pranešė, kad Latvija dar neatsakė į šią notą ir neaišku, kada bus atsakyta. Iš Estijos informuota, kad šios šalies vyriausybė, kaip ir Suomijos, nutarė kurį laiką palaukti.

Situaciją dėl Slovakijos pripažinimo siekė išsiaiškinti ir Lietuvos pasiuntiniai didžiosiose valstybėse. P. Klimui Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje 1939 metų birželį buvo paaiškinta: „Prancūzija nėra bendrai pripažinusi Čekoslovakijos okupacijos, todėl nuosaikiai ji nepripažįsta jokių kitokių padarinių.“ Lietuvos pasiuntiniui buvo tvirtinama, kad šios šalies vyriausybė nėra gavusi ir notos, bet jeigu ir gautų „prancūzų vyriausybė į tai neatsakytų, nes ji tuojau po Čekoslovakijos okupacijos yra pareiškusi, kad ji nepripažįsta tos valstybės okupacijos ar skaldymo“[587]. Tiesa, P. Klimas informavo, kad Prancūzija, kaip ir anksčiau, turinti Bratislavoje savo konsulą, o politiniu požiūriu tarp Prancūzijos ir Anglijos esąs toks nusistatymo skirtumas, kad Anglija yra pripažinusi Slovakiją *de facto*. Vytautas Gylys pranešė, kad Švedijos vyriausybė yra gavusi notą dėl pripažinimo bei dėl prekybinių santykių užmezgimo, tačiau į tas notas nedavusi jokio atsakymo[588]. Sulaukusi tokių ataskaitų, Lietuvos vyriausybė vasarą konkrečių sprendimų nepriėmė, nors buvo gerai žinoma apie kitų valstybių pripažinimus – jau kovo 16 d. Slovakiją pripažino Lenkija, kovo 19 d. – Vengrija, o gegužę – ir Anglija, tiesa, *de facto*[589].

---

586 D. Kováč. Op. cit., p. 218.

587 Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Politikos departamento direktoriui E. Turauskui 1939 06 27 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 2187, l. 19.

588 Lietuvos pasiuntinio Švedijoje V. Gylio pranešimas LR URM 1939 06 29 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 2187, l. 18.

589 Slovakiją *de jure* arba *de facto* pripažino net 27 valstybės, įskaitant ir visas didžiąsias (nepripažino tik JAV). D. Kováč. Op. cit., p. 218.

1939 metų rugsėjo pabaigoje Slovakijos pasiuntinys M. Černakas apsilankė Lietuvos pasiuntinybėje Berlyne ir teiravosi, ar Lietuva nesutiktų pripažinti Slovakiją kaip nepriklausomą valstybę. Jis savo paklausimą motyvavo tuo, kad daugelis valstybių, tarp jų Prancūzija ir Anglija *de facto* ją jau pripažinusios. K. Škirpa po šio susitikimo Lietuvos užsienio reikalų ministerijai tvirtino: „leidžiu sau pareikšti nuomonę, kad Lietuva Slovakiją pripažintų, atsižvelgiant į tai, kad su Slovakija mes jokių diferencijų neturime ir kaip nedidelei tautai, siekiančiai stabilizuoti savo valstybinę egzistenciją, galime reikšti tik simpatijų [...].“[590] Galutinį sprendimą Ministrų kabinetas priėmė 1939 m. spalio 24 d.: „Ministrų Taryba, išklausiusi užsienio reikalų ministro pranešimą apie Europos politinę padėtį ir apie Slovakijos valstybės vyriausybės prašymą, nutarė Slovakijos valstybę pripažinti *de jure*.“[591] K. Škirpa informavo Slovakijos pasiuntinį Berlyne apie šį Lietuvos vyriausybės sprendimą.

Lietuvos ir Čekoslovakijos politinių ryšių sklaidai atomazga tapo Miuncheno susitarimų sudarymas, kuris iš esmės pakeitė Čekoslovakijos užsienio politiką ir dvišalį bendradarbiavimą su Lietuva. Būtų galima teigti, kad Kaunas ypač įdėmiai stebėjo įvykius Čekoslovakijoje ir jos santykių su Vokietija raidą, Čekoslovakijos vyriausybės žingsnius. Informacija Kauną pasiekė įvairiausiais kanalais, nes 1938 metų įvykiai Čekoslovakijoje buvo tapę pagrindiniu diplomatų aptarimų objektu įvairių Europos valstybių sostinėse.

590 Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje K. Škirpos pranešimas LR URM 1939 09 27 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 2187, l.17.

591 Lietuvos Respublikos Ministrų tarybos generalinio sekretoriaus pranešimas LR URM 1939 10 31 // Ibidem, l. 15.

2. LIETUVOS IR ČEKOSLOVAKIJOS EKONOMINIŲ RYŠIŲ PLĖTRA 1918–1939 METAIS

2. 1. Ankstyvasis 1918–1923 metų ekonominio bendradarbiavimo periodas

Pirmojo pasaulinio karo padariniai buvo jaučiami kuriant tiek Čekoslovakijos, tiek Lietuvos ūkį, kuris ilgą laiką buvo sudedamoji atskirų imperijų dalis. Ūkio sistema buvo dezorientuota ir reikėjo prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų ir rinkos dėsnių, kuriuos diktavo didžiosios valstybės. Lietuvoje ir Čekoslovakijoje po karo susiformavo visiškai skirtinga ūkio sankloda. Čekoslovakija iš Austrijos–Vengrijos paveldėjo 60–70 proc. imperijos pramonės, o Lietuva buvo išimtinai žemės ūkio kraštas. Naujai susikūrusių valstybių ūkiui atkurti turėjo neigiamą įtaką ir 1921–1923 metų Europoje pasireiškusi ekonominė krizė. Praėjus penkeriems metams Čekoslovakijoje ir Lietuvoje ėmė ryškėti ekonominio aktyvumo ir persilaužimo tendencijos.

Istorinės ir geografinės aplinkybės po Pirmojo pasaulinio karo lėmė, kad Lietuvos ir Čekoslovakijos svarbiausia prekybos partnerė buvo Vokietija, kuriai tekdavo šių šalių eksporto ir importo „liūto dalis“. Skirtinga valstybių ūkinė sankloda sudarė prielaidas, kad šalims buvo naudinga bendradarbiauti ekonomikos srityje. Čekoslovakija, būdama pramonės valstybė, buvo tiesiogiai priklausoma nuo žaliavų įvežimo, taip pat turėjo pirkti ir dalį žemės ūkio produktų, o Lietuva galėjo pasiūlyti tik neapdirbtus žemės ūkio produktus, nes atskiroms ūkio šakoms sukurti reikėjo laiko.

1921 metų rudenį Lietuvos atstovas A. Rimka Prahoje buvo įgaliotas susipažinti ir su šios šalies ūkio padėtimi. Jis buvo informuotas apie Čekoslovakijos pramoninninkų ir prekybininkų siekius plėsti ryšius su Lietuva. A. Rimkos teigimu, Čekoslovakijos prekybininkai buvo suinteresuoti pirkti iš Lietuvos tik linus, nes medienos, mėsos, gyvulių galinti pasiūlyti Čekoslovakijos vidaus rinka. Čekoslovakijos geležies ir cukraus pramonės atstovai jį ne tik supažindino su gaminama produk-

cija, bet ir pageidavo į Lietuvą išvežti savo gaminius[592]. Čekoslovakijos prekybininkų išsakyti pageidavimai buvo apsvarstyti Lietuvos užsienio reikalų ministerijos posėdžiuose ir 1922 metų pavasarį D. Malinauskui buvo pavesta: „užinteresuoti čekoslovakus prekyba su Lietuva. Įtikinti juos, kad grąžinus Lietuvai Vilnių, galima bus vesti prekybą tiesiogiai, aplenkus Vokietiją, kuri daro dabar įvairius trukdymus ir neleidžia vežti tų prekių, kurias pati gali pristatyti.“[593]

1921 metais Lietuvai ir Čekoslovakijai užmezgus diplomatinius santykius, imta aktyviau rūpintis prekybinių santykių užmezgimu ir plėtimu. Ekonominių santykių plėtra buvo viena iš svarbiausių konsului J. Galiai pavestų užduočių. Siekta ne tik atrasti naują rinką Čekoslovakijos prekėms, bet ir atverti kelius į Rusiją[594]. Tai kurį laiką buvo vienas iš svarbiausių veiksnių, skatinusių Čekoslovakijos prekybininkus megzti santykius su Lietuvos atstovais. Duodamas interviu leidiniui *Lietuva* 1921 metų rudenį J. Galia teigė, jog prekybinių santykių su Lietuva plėtrai jis skirsiąs ypatingą dėmesį; jo nuomone, čekų pramonė galinti patenkinti visus Lietuvos rinkos pageidavimus tiek dėl kainų, tiek dėl kokybės[595].

Lietuvos atstovybė Prahoje nesidomėjo Čekoslovakijos importo poreikiais, nebuvo tiriami rinkos pokyčiai (nors atstovybių steigimas įvairiose šalyse turėjo būti vienas ir iš Lietuvos užsienio prekybos politikos uždavinių). Tiesa, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamentui kartais būdavo siunčiamos žemės ūkio produktų supirkimo kainos bei informacija apie Prahos biržos žemės ūkio produktų kainas. 1922 metų pavasarį Lietuvos vyriausybė svarstė prekybos plėtros su Čekoslovakija klausimą ir pažymėjo, kad Čekoslovakija labai domisi Lietuva tiek prekybiniu, tiek ekonominiu atžvilgiu, nes jiems esą sudėtinga konkuruoti su Vokietija. Taip pat svarstytas čekų pageidavimas užmegzti artimesnius santykius ne tik su visomis trimis Pabaltijo valstybėmis kartu, bet su kiekviena atskirai[596].

---

592 A. Rimkos pranešimas LR URM 1921 10 05 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 138, l. 188.

593 LR URM posėdžio protokolas (visiškai slaptas) 1922 03 02 // Ibidem, F. 648, ap. 1, b. 48. l. 34.

594 Čekoslovakijos prekybininkams plėsti ekonominius ryšius su Sovietų Rusija buvo labai svarbu dėl šios valstybės ekonominės sanklodos. 1924 metais J. Galia pabrėžė, jog Lietuva, palyginti su Sovietų Rusija, yra labai tvarkinga šalis, be to, šalia Latvijos tai yra vieninteliai vartai, pro kuriuos galima Čekoslovakijos ekonominė plėtra į Sovietų Rusiją. J. Galios pranešimas ČR pramonės ministerijai 1924 07 05 // AMZV ČR. IV sekce. 785. č.j. 9852/pres.

595 Čekai ir Lietuva // Lietuva. 1921 10 26.

596 Lietuvos vyriausybės posėdžio protokolas. Griežtai slaptai. 1922 03 11// LCVA. F. 648, ap. 1, b. 48, l. 54.

J. Galia tvirtino, kad, norint įsitvirtinti Lietuvos rinkoje, reikia siųsti prekių pavyzdžius ir tiesiai derėtis su vietos prekybininkais. Jis taip pat manė, kad Čekoslovakijos pramonininkams reikia dalyvauti Lietuvoje rengiamose parodose. Vienas iš svarbiausių motyvų, nurodytų Čekoslovakijos užsienio reikalų ir pramonės ministerijoms, buvo tas, jog Lietuvoje vietos pramonės nesama ir visi pramonės gaminiai įvežami iš užsienio, – tai ir turėtų tapti šios šalies interesu[597].

1922 metų rugsėjį surengtoje pramonės ir prekybos parodoje Kaune dalyvavo ir Čekoslovakijos firmos. Atskirų firmų interesams buvo atstovaujama statybos, technikos, grafikos, muzikos instrumentų, chemikalų paviljonuose[598]. Dėmesio sulaukusios Čekoslovakijos firmos Kaune rengiamose parodose dalyvavo ir 1923 metais, tuomet dar buvo pristatyti tekstilės, avalynės bei keramikos, porceliano gaminiai. Lietuvoje buvo susidomėta čekoslovakų gaminama technika, ypač plūgais ir sėjimo technika.

Pirmaisiais nepriklausomybės metais Lietuvai plėsti prekybos santykius trukdė daugybė neišspręstų klausimų, tai – svetima valiuta, pramonės sąstingis, sudėtingos tranzito sąlygos (ypač dėl nutrūkusių Lietuvos ir Lenkijos santykių), galutinai neišspręstas Klaipėdos uosto klausimas. J. Galios nuomone, Lietuvos prekybininkai buvo įpratę prekiauti šalies viduje ir tik labai retai žvalgėsi į užsienio rinkas[599]. Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybai turėjo įtakos nusistovėjusi skirtinga atsiskaitymų sistema – Lietuvos prekybininkai buvo įpratę imti prekes į kreditą ir sumokėti tik gavę prekes, o Čekoslovakijos prekybininkai reikalavo, kad pirkėjas jiems sumokėtų visą sumą iš anksto. Čekoslovakijos diplomato J. Galios įsitikinimu, su tokiu pageidavimu Lietuvos prekybininkai, ypač smulkieji, niekada nesitaikstys, tad reikės čekoslovakams taikytis prie lietuvių reikalavimų, jei norės įsitvirtinti Lietuvos rinkoje[600].

Tiesa, Lietuvos prekybininkai siekė užmegzti tiesioginius ryšius su Čekoslovakijos atstovais. 1920 metų rudenį Lietuvos kooperatyvų sąjungos pirmininkas P. Šalčius ir J. Baltrušaitis lankėsi Prahoje, siekdami užmegzti santykius su Čekoslovakijos kooperatyvais. Viena iš stambiausių Čekoslovakijos didmeninės prekybos bendrovė „Velkonákupní

---

597 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 08 04 // AMZV ČR. IV sekce. 785. č. 2227/22.

598 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 09 27 // Ibidem, č.j. 2770/22.

599 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 11 14 // Ibidem, 706. č. 3214/22.L/H

600 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 11 14 // AMZV ČR. IV sekce. 706. č. 3214/22.L/H.

společnost“ pažadėjo tiekti palankiomis sąlygomis pramonines prekes į Lietuvą (su šia bendrove užmegzti santykiai išliko itin glaudūs). Čekoslovakų valdžios atstovai taip pat pažadėjo paramą prekyboje su Lietuva. Buvo pageidauta pirkti linus, neapdirbtas odas, javus[601]. Tiesioginius ryšius norėta užmegzti tam, kad prekės iš vienos valstybės į kitą nepatektų per tarpininkus[602].

Pirmaisiais valstybės gyvavimo metais „kas buvo pagaminama, tas ir eksportuojama, o importuojama tai, ko reikėjo gyventojų poreikiams“[603]. A. Jakobo teigimu, tik nuo 1923 metų pradžios buvo suformuota ir pradėta vykdyti Lietuvos ekonominė politika[604]. Lietuvos užsienio prekybos statistinėse ataskaitose fiksuota, jog į Čekoslovakiją išimtinai buvo eksportuojami linai ir linų pluoštas. 1921 metais linų pluošto eksportas į Čekoslovakiją siekė 4 698 869 auksinų[605]. J. Galia pažymėjo, jog 1921 metais Lietuva išvežė 11 pavadinimų prekes, tarp kurių svarbiausi buvo linai, t. y. linų sėklos, linų pakulos ir atliekos, linų verpalai, šukuoti ir nešukuoti linai, taip pat šeriai, kailis bei mediena[606]. Be linų, Lietuva gana nemažai eksportavo ir medienos. Ekonomisto D. Cesevičiaus teigimu, buvo tęsiama dar iš Rusijos valdymo laikų paveldėta praktika – parduoti neapdirbtą mišką[607]. Lietuvos eksportas į Čekoslovakiją 1921 metais sudarė 0,7 proc., o 1922 m. – tik 0,09 proc.[608] Pagrindinės Lietuvos prekių pirkėjos buvo Vokietija, Latvija ir D. Britanija.

---

601 Lietuvos kooperatyvų sąjungos prekybiniai ryšiai su čekų kooperatyvais // Lietuva. 1920 09 18.

602 Tai, kad Lietuvos prekės pasiekdavo Čekoslovakiją per tarpininkus, dažniausiai Vokietijos prekybininkus, turėjo tiesioginę įtaką Lietuvos ir Čekoslovakijos pateikiamų statistikos duomenų netolygumui. Net Čekoslovakijos konsulas J. Galia stebėjosi, kaip neatidžiai Lietuvoje yra vedama statistika, ir ji negalinti atspindėti realios Lietuvos užsienio prekybos padėties. Prekyba su atskiromis valstybėmis iki 1923 metų arba nebuvo fiksuojama, arba ją reikėtų vertinti su tam tikromis išlygomis, nes visos prekės, įvežamos iš Vakarų, statistikoje dažnai buvo užrašomos kaip prekės, įvežtos iš Vokietijos. Tas pat pasakytina ir apie Lietuvos eksportą, nes prekėms buvo pateikiama vokiška faktūra. Tik 1923 metų pabaigoje buvo pereita prie užsienio prekybos statistikos reorganizavimo ir įkurtas Statistikos departamentas Kaune. J. Galios pranešimas ČR URM 1924 05 22 // AMZV ČR. IV sekce. 643. č.j. 1469/24.

603 D. Cesevičius. Op. cit., p.113.

604 A. Jakobas. Lietuvos prekybinis balansas // Lietuvos ūkis. 1924, Nr. 26, p. 28.

605 Lietuvos užsienio prekyba 1924 m. Kaunas, 1924. P. VII.

606 Čekoslovakijos konsulinės agentūros statistikos ataskaita 1922 m. // LCVA. F. 388, ap. 1, b. 1027, l. 1–3.

607 D. Cesevičius. Op. cit., p. 113.

608 Lietuvos užsienio prekyba 1924 m. Kaunas, 1924. P. VII.

Užsienio prekybos statistinėse ataskaitose pateiktų duomenų skirtumai aktualūs ir fiksuojant Čekoslovakijos prekių įvežimą į Lietuvą – jis sudarė mažiau nei vieną procentą bendro Lietuvos importo (kartais įvežimas iš Čekoslovakijos būdavo skaičiuojamas kartu su kitomis šalimis). 1921 metų lietuviškoje statistikoje užfiksuota tik tai, kad iš Čekoslovakijos buvo įvežta cukraus, silkių ir žibalo, o J. Galios pateikti duomenys Lietuvos užsienio reikalų ministerijai atskleidžia visiškai kitokią padėtį – Čekoslovakija į Lietuvą per 1921 metais įvežė net 57 pavadinimų prekes; didžiąją dalį į Lietuvą įvežamų prekių sudarė cukrus ir cukrinių runkelių sėklos, net 14 rūšių medvilnės produkcija (verpalai, balinti ir spalvoti audiniai), kailio gaminiai, taip pat popierius, medikamentai, kvepalai, pieštukai, indai (ypač emaliuoti)[609].

Čekoslovakija Lietuvos rinkoje susidūrė su Vokietijos interesais, nes pastaroji tiekė panašias prekes. 1922 metais J. Galia savo vadovybei Prahoje pranešė, kad Čekoslovakija Lietuvoje negali konkuruoti su Vokietija dėl aukšto kronos kurso, kita priežastis – per didelės transporto išlaidos, dėl didelio atstumo tarp šalių reikia didinti gaminių kainas[610]. Kita vertus, Čekoslovakijos vicekonsulas manė, jog plėsdama prekybos ryšius Čekoslovakija turėtų pasinaudoti ne tik Lietuvos politikų palankumu, bet ir tuo, kad iš rinkos kaip konkurentė dėl politinių priežasčių pasitraukė Lenkija.

1922 metais Lietuvos vyriausybė parodė pasitikėjimą Čekoslovakijos firmomis, užsakydama ten spausdinti nuolatinių litų banknotus. Šis užsakymas pateiktas firmai „A. Haase“[611]. 1922 m. rugpjūčio 9 d. buvo priimtas Piniginio vieneto įstatymas, o po poros dienų ir Lietuvos banko įstatymas. Leisti į apyvartą nacionalinius pinigus bei reguliuoti jų cirkuliaciją buvo pavesta Lietuvos bankui.

Lietuvos vyriausybė negalėjo delsti įvesti litus dėl nuvertėjančios markės. Vlado Terlecko teigimu, suskubta ieškoti firmų, galinčių kuo greičiau

---

609 Čekoslovakijos konsulinės agentūros statistikos ataskaita 1922 m. // LCVA. F. 388, ap. 1, b. 1027, l. 1–3.

610 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 06 17 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1922. č.j. 1673/22.

611 Įmonės vadovą A. Haasę Lietuvos bankas 1928 metais pristatė Lietuvos finansų ministerijai Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ordinui gauti, motyvuodamas tuo, kad A. Haase pavestą darbą, nepaisant skubotumo ir nelengvų aplinkybių, „atliko rūpestingai, greitai ir kiek leido aplinkybės gerai“. A. Haasės kandidatūra 1929 11 23 buvo pristatyta LDK Gedimino III laipsnio ordinui gauti. Lietuvos banko valdytojo V. Jurgučio pranešimas finansų ministrui 1928 09 19 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 783, l. 287. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos pranešimas Lietuvos respublikos prezidentui 1929 11 23 // Ibidem, b. 904, l. 21.

spausdinti banknotus[612]. Iš penkių pretendenčių, dalyvavusių konkurse, tik Šveicarijos ir Čekoslovakijos firmos sutiko išspausdinti banknotus per tris mėnesius. Kitų firmų pasiūlyti 5–6 mėnesių terminai netenkino Lietuvos. Ministrų kabinetui apsvarsčius litų spausdinimo klausimą buvo konstatuota: „užsienio politikos motyvais laikyti reikalinga, kad Lietuvos banknotų spausdinimas būtų atliktas Čekoslovakijoje.“[613] Konkuruojanti Vokietijos firma „Otto Elsner“ buvo informuota, kad priimant šį sprendimą didelę įtaką turėjo politiniai motyvai[614].

Sutartis su Prahos firma „A. Haase“ buvo pasirašyta 1922 m. rugpjūčio 29 d. Ji įsipareigojo banknotus į Kauną atvežti trimis etapais, t. y. iki 1922 m. lapkričio 16 d., iki 1922 m. lapkričio 30 d. ir 1923 metų pradžioje, o nacionalinė valiuta turėjo pasirodyti apyvartoje arba 1922 metų pabaigoje, arba 1923 metų pradžioje. Finansų ministro Vytauto Petrulio įsitikinimu, banknotų spausdinimas galėjo kainuoti 200 milijonų markių, o techniniu požiūriu jie turėjo būti padaryti nepriekaištingai[615]. Deja, blogėjanti markės, o kartu ir auksino padėtis delsti neleido ir buvo nuspręsta išleisti laikinuosius litus, kuriuos pavesta spausdinti Berlyno „Otto Elsnerio“ spaustuvei. 1922 m. spalio 2 d. laikinieji banknotai pasirodė apyvartoje.

Pinigų spausdinimą Prahoje prižiūrėjo speciali komisija, vadovaujama dailininko Adomo Varno. Pagal jo padarytus piešinius buvo išspausdinti vieno lito ir didesnės nominacijos banknotai, piešinius taip pat kūrė dailininkai Adomas Galdikas ir Vilius Jomantas. Čekoslovakijoje išleisti litai, kaip ir laikinieji, buvo išspausdinti litografiniu būdu. Beje, tuomet tikro piniginio popieriaus buvo sunku gauti, tad teko tenkintis tokiu, koks pasitaikė, o tai iš dalies paskatino pinigų padirbinėtojus[616]. Nuolatiniai banknotai buvo didesnio formato ir nominalų – išleisti 1, 2, 5, 10, 50 centų ir 1, 2, 5, 10, 50, 100 litų nominalų banknotai.

Banknotų spausdinimu ir jų gabenimu į Lietuvą tiesiogiai rūpinosi Lietuvos pasiuntinybė Prahoje. Lietuvos pasiuntinybė telegramomis buvo

---

612 V. Terleckas. Kaip buvo nugalėtas muštinis // Mokslas ir gyvenimas. 1986, Nr. 12, p. 31.

613 Ministrų kabineto posėdžio protokolas 1922 08 21 // LCVA. F. 923, ap. 1, b. 216, l. 66.

614 Lietuvos banko laikinieji banknotai // Lietuva. 1922 10 15.

615 Валютная реформа // Эхо. 1922 08 27. Atstovas D. Malinauskas yra išsakęs nusiskundimų tik dėl 5 litų priešakinės pusės kokybės. D. Malinausko pranešimas LR URM 1922 11 07 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 281, l. 5.

616 Nepriklausomos Lietuvos pinigai. New York, 1953. P. 160.

raginama stebėti, kad būtų laikomasi terminų ir Lietuvą pirmiausia pasiektų centų ir smulkiųjų litų banknotai[617]. A. Varnas, prisimindamas litų spausdinimą Prahoje, yra pažymėjęs, kad „gerų patarimų duodavęs ir jį morališkai palaikydavęs“ Lietuvos atstovas D. Malinauskas, kuris dažnai susitikdavo su šios komisijos nariais[618]. 1922 metų lapkričio pradžioje Lietuvą pasiekė pirmoji Prahoje spausdintų litų partija, kurioje buvo 1, 2, 5, 10, 20 ir 50 centų nominalų banknotai. Jie netrukus buvo išleisti į apyvartą, o iki to laiko 2 ir 10 centų banknotų apyvartoje nebuvo[619]. Atsiradus nuolatiniams litų banknotams laipsniškai iš apyvartos buvo išimtos markės ir laikinieji banknotai.

1924 metais Lietuvos banko paskelbtame konkurse spausdinti 500 ir 1000 litų banknotus vėl dalyvavo Prahos „A. Haasės“ firma, tačiau užsakymas buvo pateiktas Anglijos firmai, o nuo 1927 metų visi Lietuvos banknotai buvo spausdinami Anglijoje. 1925 metais Anglijoje buvo nukaldintos ir pirmosios monetos, kurios pakeitė Čekoslovakijoje spausdintus centus bei mažų nominalų litus[620].

Ekonominio ir prekybinio dvišalio bendradarbiavimo lūžiu 1923 metais tapo Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos sutarties pasirašymas. Prekybos sutarties projektą Lietuvoje rengė Užsienio reikalų ministerija, Prekybos ir pramonės ministerija bei Finansų ministerija, o Čekoslovakijoje tuo rūpinosi Užsienio reikalų ministerijos Ekonominė sekcija ir atitinkamos ministerijos. 1922 metų balandį Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos Politinės sekcijos sprendimu buvo pradėtos rengti prekybos sutartys su visomis trimis Pabaltijo valstybėmis. 1922 metų liepą Kaune J. Galia spaudos atstovams teigė, jog Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos santykiai jau yra pasiekę tokį laipsnį, kad juos reikia įtvirtinti stipria prekybos sutartimi ir „reguliuoti prekybines operacijas“[621]. 1922 metų vasarą blogėjant Čekoslovakijos santykiams su Lenkija dėl neišspręsto Javorinos klausimo, Varšuvoje kilo kampanija

---

617 LR URM panešimas charge d'Affaires D. Malinauskui 1922 11 04 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 281, l. 12–14.

618 V. Jencius-Butautas. 1918 metų Lietuvos nepriklausomybės akto signataras Donatas Malinauskas // Lietuva ir Čekija. 2008, Nr. 16–18, p. 53.

619 Прибыли банкноты из Чехословакии // Эхо. 1922 11 01.

620 1925 metais Anglijoje buvo nukaldintos 15, 10, 20, 50 centų ir 1, 2, 5 litų monetos. V. Terleckas. Kaip buvo nugalėtas muštinis // Mokslas ir gyvenimas. 1986, Nr. 12, p. 31.

621 NA. MZV-VA. 1218. 514. 1922–1923. Národní listy. 1922 07 13.

prieš Čekoslovakiją. Praha siekė ją kompensuoti – nedviprasmiškai perėjo prie „draugystės su savo priešo priešu“[622].

Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija dėl sutarties pasirašymo aplinkybių tarėsi su šalies pramonininkų centrine sąjunga, kurios atstovai teigė esą suinteresuoti sutarties su Lietuva sudarymu: „kadangi Lietuva yra agrarinis kraštas, tai ji galėtų būti rinka Čekoslovakijos pramonės gaminiams, tuo pačiu galėtų iki tam tikro laipsnio tapti tranzitine stotimi eksportui į Rusiją.“[623] Šios sąjungos atstovų pateiktame pranešime buvo nurodyta, kad jie mažai suinteresuoti importu iš Lietuvos ir dominti galėtų tik linų bei sėmenų įvežimas; parodytas susidomėjimas eksportu ir pridėtas 100 pageidaujamų eksportuoti prekių sąrašas.

1922 metų liepą rengiamos sutarties detalės buvo aptartos Kaune su Čekoslovakijos atstovu Fr. Květonu, o rudenį Lietuvos parengtas pirminis sutarties variantas apsvarstytas Prahoje, kuriam iš esmės pritarė Čekoslovakijos vyriausybė[624]. Nuo 1922 metų rudens iki 1923 metų pavasario sutarties projektas buvo tobulinamas.

1922 m. spalio 7 d. Čekoslovakija pasirašė prekybos sutartį su Latvija (pirmąja iš Pabaltijo valstybių). Sutartis su Lietuva turėjo būti parengta analogiškai, be to, norėta atsižvelgti ir į rengiamos Lietuvos–Vokietijos prekybos sutarties aspektus. Prieš sutarties pasirašymą Prahoje vyko trys dvišalių komisijų posėdžiai, tuomet buvo aptartos sutarties detalės ir 1923 m. balandžio 23 d. sutartis pasirašyta.

Apie sutarties pasirašymą tiek Lietuvoje, tiek Čekoslovakijoje informavo pagrindiniai dienraščiai. Atkreiptinas dėmesys, kad *Lietuvoje* ir *Lietuvos ūkyje* pasirašytoji sutartis buvo įvertinta teigiamai, tačiau, artėjant sutarties ratifikavimo metui Lietuvos Seime, 1923 m. spalio 13 d. Ūkininkų sąjungos savaitraštyje *Ūkininkas* pasirodė gana nepalankaus turinio straipsnis. Jame buvo teigiama, jog sutartyje ryškiai skiriasi abiejų šalių prekybiniai interesai, Lietuva negalėsianti eksportuoti savo žemės ūkio produktų: „Ši sutartis parašyta nevykusiai, priešinga Lietuvos ūkininkų reikalams ir jokiu būdu negali būti patvirtinta.“[625] Šio straipsnio pasirodymo aplinkybes Čekoslovakijos konsulas aptarė su

---

622 R. Lopata. Nepriklausomybės..., p. 95.

623 Čekoslovakijos pramonininkų centrinės sąjungos pranešimas ČR URM 1923 01 10 // AMZV ČR. IV sekce. 920. č.j. 344/II/Dr. Šl. E.

624 Литовский проект принят // Эхо. 1922 11 02.

625 Lietuvos ir Čekoslovakų prekybinė sutartis // Ūkininkas. 1923, Nr. 41, p. 1.

Lietuvos valdžios atstovais, kurie tikino, kad jis pasirodęs be Krikščionių demokratų partijos žinios[626].

Atsižvelgdamas į tai, kad čekams sunkiai sekasi rengti prekybos sutartį su Prancūzija ir dėl to valdžia susilaukia nemažai kritikos iš opozicijos, naujasis Lietuvos pasiuntinys Čekoslovakijoje D. Zaunius dar birželį kreipėsi į Lietuvos užsienio reikalų ministeriją prašydamas padaryti viską, kad sutartis būtų ratifikuota, nes, jo nuomone, ratifikavimas padarytų gerą įspūdį[627].

Deja, sutarties ratifikavimo klausimas Seime buvo pradėtas svarstyti tik 1923 m. spalio 23 dieną. Pirmojo svarstymo metu referentas Ambrazaitis pristatydamas prekybos sutartį pabrėžė politinio bendradarbiavimo svarbą, nes glaudesni Lietuvos ir Čekoslovakijos respublikų ryšiai esą turėtų būti „didžiausiu ir svarbiausiu mūsų šios dienos užsienio politikos uždaviniu“[628]. Nei pirmojo, nei antrojo bei trečiojo svarstymo metu prekybos sutartis su Čekoslovakija didesnių diskusijų nesukėlė ir 1923 m. spalio 26 d. ji buvo ratifikuota. Čekoslovakijos parlamentas Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos sutartį ratifikavo 1924 m. gegužės 30 dieną[629].

Ši sutartis įsigaliojo 1924 m. lapkričio 21 dieną. R. Lopata pabrėžė, kad tai buvusi viena pirmųjų Lietuvos prekybos sutarčių su kitomis valstybėmis ir iš dalies laužiusi šalies ūkinio atskyrimo ledus[630]. Buvo apibrėžtas glaudus ekonominis bendradarbiavimas, o D. Malinauskas netgi manė, jog ši sutartis, „turėdama patogių sąlygų“, leis Čekoslovakijai pasinaudoti ja ir politiniam veikimui[631].

1923 metai buvo Lietuvos ūkio politikos formavimo lūžio metai – pasirašytos pirmosios trys nuolatinės prekybos sutartys: 1923 m. birželio 1 d. su Vokietija, 1923 m. birželio 26 d. su Čekoslovakija ir 1923 m. gruodžio 21 d. su Norvegija. Visos trys prekybos sutartys parengtos laikantis didžiausio palankumo principo. Šis principas su Čekoslovakija buvo įtvirtintas sutarties 14 straipsnyje, kuriame teigta, kad, išskyrus tam tikrus atvejus, susitariančios šalys sutinka, jog, kiek tai susiję su prekyba, laivų plaukiojimu ir pramone, visos privilegijos, palankumas,

626 J. Galios pranešimas ČR URM 1923 11 20 // AMZV ČR. IV sekce. 920. č.j. 318/23/pol.

627 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1923 06 22 // LCVA. F. 923, ap. 1, b. 297, l. 112.

628 Seimo nario Ambrazaičio pasisakymas // Seimo stenogramos. 1923 10 23, 34 posėdis, p. 17.

629 L. Švec. Československo a pobaltské..., p. 122.

630 R. Lopata. Nepriklausomybės..., p. 96.

631 D. Malinausko slaptas pranešimas B. Balučiui 1923 04 26 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 391, l. 96.

lengvatos bei imunitetai, kurie bus suteikti bet kuriai valstybei, automatiškai ir be jokių sąlygų įsigalios antros susitariančios šalies piliečiams ir jų produktams. Atskirai šio principo galiojimas eksportui ir importui buvo įtvirtintas 5 straipsnyje, numatant, jog įvežamos ir išvežamos prekės nebus apdedamos muitais, įvairiais mokesčiais, suvaržymais arba obligacijomis.

Kitas svarbus aspektas įtvirtintas 15 straipsnyje, kur numatytos išimtys arba rezervai, neprieštaraujantys didžiausio palankumo principui, tai: „laisvės imunitetai ir privilegijos, kuriuos Lietuvos Respublika pripažins kuriai nors Baltijos valstybei (Suomijai, Estijai ir Latvijai) dėl ypatingų susitarimų su jomis“ bei „lengvatos, kurių Čekoslovakijos Respublika galėtų suteikti Austrijai remiantis St. Germaino Taikos traktatu ir Vengrijai Trianono Taikos traktatu“[632].

Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos sutarties sudarymas leido išplėtoti dvišalę prekybą, ypač Lietuvai padidinti įvairių prekių įsivežimą iš Čekoslovakijos. Čekoslovakija tapo viena iš svarbiausių rinkų Lietuvai išvežant linus. Dvišalės prekybos apyvarta ėmė didėti. Siekiant teisinio sureguliavimo prekybos srityje 1923 m. spalio 12 d. Prahoje E. Benešas ir D. Zaunius pasirašė „Deklaraciją tarp Lietuvos ir Čekoslovakijos Respublikos dėl pramonės nuosavybės tarpusavio apsaugojimo“. Deklaracijoje numatyta, kad išradimų patentų, fabrikų bei prekybos ženklų ir modelių srityje vieni kitų teritorijoje naudosis visomis teisėmis, priklausančiomis tos valstybės piliečiams, jei įvykdys visus formalumus pagal tos valstybės įstatymus.

2. 2. Lietuvos importo ir eksporto 1923–1929 metais apibūdinimas

1923 metais įvyko pokyčių Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybiniuose bei ekonominiuose santykiuose dėl laisvos prekybos sutarties pasirašymo ir pasikeitusių prekybos sąlygų (buvo prijungtas Klaipėdos kraštas). Ekonomisto D. Cesevičiaus teigimu, tokių sutarčių pasirašymas yra būdingas laisvos prekybos laikams, kai apskritai vyrauja tendencija siekti vis didesnės prekybos laisvės[633]. Lietuvos spaudoje pažymėta, jog „šia sutartimi mūsų ir Čekoslovakijos vyriausybės atidengia progą abiejų šalių piliečiams plačiai ir gražiai

[632] Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis. Kaunas, 1930, t. 1, p. 195.

[633] D. Cesevičius. Op. cit., p. 105.

bendradarbiauti prekybos ir pramonės dirvoj, o pačių suinteresuotų piliečių jau yra dalykas vienur ar kitur tą sutartį išnaudoti“[634]. Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos tiesiogiai paveikė Lietuvos prekybos apyvartos augimą, o kartu sudarė geresnes (ir pigesnes) transporto sąlygas[635]. Buvo išspręstas ir tranzito klausimas, nes prekių pervežimas geležinkeliais per Vokietiją buvo gana ilgas, sudėtingas ir daug brangesnis[636].

Laisvos prekybos sutartis, numačiusi naujas prekybos galimybes, iš esmės nulėmė Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos santykių vystymąsi – jau 1923 metais išryškėjo pirmieji prekybos apyvartos augimo rezultatai, kurie išlaikė augimo tendencijas per visą trečiąjį dešimtmetį. Lietuvos ir Čekoslovakijos importas ir eksportas atitiko abiejų valstybių rinkų poreikius. Lietuvos importas iš Čekoslovakijos didėjo daug sparčiau nei Lietuvos eksportas į Čekoslovakiją dėl to, kad Lietuva eksportavo tik žemės ūkio produktus, o importavo pramonės gaminius. Nuo 1925 metų įsigalėjo neigiamas (–11 426,7 tūkst. Lt) Lietuvos prekybos su Čekoslovakija balansas, trukęs net trylika metų.

1923 metais J. Galia nuogąstavo, jog Čekoslovakijos prekybininkų klaida yra ta, kad Lietuvai nerodo pakankamai dėmesio ir kartu nepateisina Lietuvos simpatijų Čekoslovakijai[637]. Tačiau padėtis gana greitai ėmė keistis ir vis daugiau firmų atstovų (ypač tekstilės ir cukraus) ėmė domėtis Lietuvos rinka. Tais pačiais 1923 metais J. Galia abiejų šalių prekybos santykius jau vertino kaip besivystančius ypač sėkmingai, nepaisant didelės konkurencijos su Vokietija, Prancūzija, Anglija ir kitomis šalimis[638].

1925 metais J. Galia savo vadovybę informavo, kad Čekoslovakijai Lietuvos rinkoje jau reikėtų baimintis augančios SSRS konkurencijos[639].

---

634 Mūsų prekybos sutartis su Čekoslovakija // Lietuva. 1923 11 11.

635 D. Cesevičiaus teigimu, eksporto ir importo nukreipimas į jūros kelią gerokai atpigino prekių pervežimą. Užsienio apyvartos didėjimas per Klaipėdos uostą ir išvežamų prekių įvairėjimas buvo Lietuvos ekonominio vystymosi ir kilimo rezultatas. D. Cesevičius. Op. cit., p. 103.

636 Tiesa, tranzito klausimas per visą tarpukario laikotarpį išliko aktualus Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos santykiams. Čekoslovakija buvo tipiška žemyninė valstybė ir neturėjo priėjimo prie jūros. Dvišalė prekyba buvo plėtojama tranzitu per Vokietiją, nes įtempti Lietuvos ir Lenkijos santykiai trukdė prekiauti per Rytų Prūsiją, taip pat buvo galima prekes vežti iš Štetino į Klaipėdą.

637 J. Galios pranešimas ČR URM 1923 08 01 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1923. č.j. 209/23/pol.

638 Ibidem.

639 J. Galios pranešimas ČR URM 1925 10 13 // AMZV ČR. IV sekce. 739. č. 390/VIII/25.

1923 metais įvežimas iš Čekoslovakijos padidėjo ir siekė net 3,35 proc.[640], pagal įvežimo apimtis ji tapo trečiąja valstybe tarp Lietuvos importuotojų. Kasmet didėjo įvežamų prekių skaičius ir jų vertė. 1924 metais buvo įvežta net 157 pavadinimų prekių iš Čekoslovakijos.

Lietuvos importas. Aukščiausių rodiklių Čekoslovakijai pavyko pasiekti 1923 metais (3,35 proc.) ir 1929 metais (6,28 proc.) – daugiau į Lietuvą prekių įvežė tik Vokietija ir Didžioji Britanija[641]. Čekoslovakija buvo ketvirtoje vietoje tarp šalių importuotojų – 1924 m. (4,32 proc.) ir 1926 m. (6,29 proc.), o 1925 m. (5,48 proc.), 1927 m. (5,22 proc.) ir 1928 m. (4,5 proc.) užėmė penktąją vietą[642]. Iš Čekoslovakijos importuojamas prekes būtų galima suskirstyti į tokias grupes:

1) svarbiausias tarp Čekoslovakijos eksportuojamų į Lietuvą prekių buvo cukrus; jau 1923 metais jo buvo įvežta už 4 428,8 tūkst. Lt, ir vėliau šis eksportas tik didėjo[643]. Čekoslovakija daugiausiai įveždavo gabalinio cukraus, t. y. 48–70 proc. viso į Lietuvą įvežamo šio produkto. Čekoslovakijos įvežamo smulkaus cukraus kiekis sudarė 35–45 proc. viso šios rūšies cukraus įvežimo. Smulkus ir gabalinis cukrus kartu sudarė 52–63 proc. viso Čekoslovakijos importo į Lietuvą;

2) įvairūs tekstilės gaminiai sudarė daugiau nei 30 proc. viso Čekoslovakijos įvežimo į Lietuvą. Čekoslovakijos prekybininkai savo prekėmis faktiškai užpildė visas galimas tekstilės importo nišas. 1924–1929 metais labai padidėjo ir importuojamų tekstilės gaminių įvairovė. Per trečiąjį dešimtmetį padidėjo visų rūšių verpalų įvežimas – vien nesuktų medvilninių verpalų 1929 metais įvežta 272,8 t už 1721 tūkst. Lt – tai sudarė net 9 proc. viso Čekoslovakijos eksporto į Lietuvą. Taip pat gerokai padidėjo audinių, ypač medvilninių, vilnonių įvežimas, jų daugiausia įvežta 1929 m.[644] Ryškias pozicijas užėmė mezginių ir jų dirbinių įvežimas, kuris ypač išaugo 1928 m.[645] Mažesniais kiekiais iš Čekoslovakijos buvo importuojama patalynė, rankšluosčiai, medvilnės aksomas, siuvinėti audiniai, vyriški, moteriški ir vaikiški drabužiai, šilkiniai drabužiai, nėriniai, įvairūs galvos dangalai ir kita;

---

640 1923 m. į Lietuvą daugiau įvežė tik Vokietija, kurios įvežimas sudarė 81 proc. viso Lietuvos importo ir D. Britanija –5,27 proc.

641 Žr. 1–2 pav.

642 Žr. 2 ir 6 pav.

643 Žr. 2–3 lenteles.

644 Žr. 4 lentelę.

645 Žr. 4 lentelę.

3) odos gaminiai ir avalynė. Čekoslovakija kasmet įveždavo daug ir įvairios avalynės – 1924 m. net 12,5 t už 427 tūkst. Lt, 1926 m. – 10,6 t už 367,2 tūkst. Lt. Buvo įvežama ne tik įvairi odinė avalynė, bet ir šilko, ševro ir zomšos avalynė. 1926–1927 metais į Lietuvą avalynės daugiau įvežė tik Vokietija. Buvo importuojamos įvairios odos, taip pat odinės pirštinės, odiniai drabužiai bei pakinktai arkliams. 1926 metais įvairios odinės avalynės ir odos dirbinių importas į Lietuvą iš Čekoslovakijos sudarė 3 proc. (454,2 tūkst. Lt) viso Čekoslovakijos įvežimo į Lietuvą;

4) stiklas ir porcelianas bei jų gaminiai. Didžiausią importo dalį sudarė stiklo lapų įvežimas; kasmet buvo įvežama apie 300–800 tonų už maždaug 200–500 tūkst. litų. Į Lietuvą buvo importuojami įvairūs balto bei spalvoto stiklo, taip pat porceliano indai, stiklo ir porceliano dirbiniai, porceliano dirbiniai kambariams puošti, veidrodžiai ir veidrodinis stiklas. Pamažu didėjo tapytų porceliano indų importas;

5) maisto produktai. Čekoslovakija įveždavo tuos produktus, kurie Lietuvoje nebuvo gaminami. 1924–1927 metais buvo importuojama smulki ir gabalinė druska, kiekvienais metais Čekoslovakija (iš trečiosios šalies) įveždavo ryžius (apie 10–20 tonų), daug mažesniais kiekiais buvo įvežama sūdytos, rūkytos bei džiovintos mėsos, razinų ir juodųjų slyvų, riešutų, džiovintų vaisių, sirupų, gliukozės, vynuogių, vaisių, uogų, vynų ir kita;

6) įvairus popierius bei kartonas ir jų dirbiniai;

7) geležies ir plieno lakštai bei dirbiniai, metalų ir jų lydinių dirbiniai;

8) įvairūs įrengimai, mašinos, mašinų dalys, motorai. Nuo 1928 metų pradėta įvežti lengvuosius automobilius, dviračių ir motociklų detales;

9) įvairūs muzikos instrumentai (rojaliai, pianinai, arfos ir kita);

10) įvairios galanterijos prekės, sagos[646].

Stasys Kuzminskas Lietuvos importo didėjimą siejo su keletu tendencijų: gyventojų ir jų poreikių augimu, užsienio firmų apsukrumu, mokėjimu pateikti savo prekes bei naudotis reklama; išvežti lietuviškas prekes į užsienį buvę labai sunku, be to, nebuvo nusistovėjusios eksportuojamų prekių rūšys, išvežama „visko po truputį“[647].

---

646 Nebuvo įtrauktos tos prekės, kurios buvo įvežamos tik atskirais metais ir labai mažais kiekiais, tai – cementas, akmens anglys, dažai, trąšos, guma, žibalas, žalia nafta, įvairios sėklos ir kt.

647 S. Kuzminskas. Laikas mūsų ūkio dėsnius parevizuoti // Tautos ūkis. 1930, Nr. 1, p. 3.

Lietuvos eksportas. Lietuvos įvežamų prekių apimčių didinimu Čekoslovakijoje trečiajame dešimtmetyje rūpinosi ne tik atskiri prekybininkai, kurie jau nuo 1923 metų aktyviau ėmė lankytis šioje šalyje, bet ir Lietuvos pasiuntinybė Prahoje. Lietuvai reikėjo ieškoti naujų rinkų ir prie jų prisitaikyti. Lietuvos prekybininkai, stengdamiesi reklamuoti savo produkciją, dalyvaudavo Prahoje rengtose parodose ir mugėse. 1925 metais Čekoslovakijos prekybininkai domėjosi „Maisto" produkcija, linais, tabako gaminiais, o išskirtinio susidomėjimo sulaukė gintaras ir jo dirbiniai[648]. Trečiajame dešimtmetyje Lietuvos gamyba nebuvo prisitaikiusi prie užsienio rinkos, todėl buvo eksportuojami žali arba pusiau apdirbti produktai, daugiausia žemės ūkio produktai[649].

1922–1924 metais Lietuva įsivežė iš užsienio valstybių daugiau nei 60 proc. gatavų dirbinių, iš kurių didžiąją dalį sudarė audimo prekės, o jas, A. Jakobo teigimu, teko padengti linų išvežimu, nors šiai pramonei vystytis Lietuvoje buvo „pakankamai daug pagrindo"[650]. Svarbiausia Lietuvos eksporto prekė buvo linai, jų pakulos ir nuobrukos. Šios prekės kasmet sudarydavo daugiau nei 95 proc. viso Lietuvos eksporto į Čekoslovakiją.

Nors 1923 metais Lietuvos prekių išvežimas į Čekoslovakiją nebuvo didelis, tačiau jau 1924 metais, kaip ir 1926 metais, Čekoslovakija užėmė ketvirtą vietą tarp Lietuvos importuotojų[651]. Tuomet Lietuva eksportavo daugiau tik į Vokietiją, Didžiąją Britaniją ir Latviją. 1926 metais Čekoslovakija buvo jau šeštoje vietoje, o linų pardavimo apimčių sumažėjimas tiesiogiai nulėmė, kad 1925 metais ir 1927–1929 metais Čekoslovakija pirko daug mažiau lietuviškų prekių ir ji būdavo dešimtoje arba vienuoliktoje pozicijoje[652].

1924 metais Lietuva eksportavo į Čekoslovakiją keturių rūšių linus, kurių nemažą dalį taip pat parduodavo ir Vokietijai, Didžiajai Britanijai bei Danijai, tačiau pirmosios rūšies, t. y. aukščiausios rūšies, linų iš Lietuvos daugiausia pirkdavo Čekoslovakija. Nuo 1925 metų pradėta eksportuoti ir linų pakulas bei nuobrukas, tačiau jų eksportas buvo kiek mažesnis. Daugiausia linų į Čekoslovakiją buvo išvežta 1926-aisiais, o paskui

---

648 Lietuva Prahos mugėj // Lietuva. 1925 09 21.

649 S. Kuzminskas. Laikas mūsų ūkio dėsnius parevizuoti // Tautos ūkis. 1930, Nr. 1, p. 3; A. Jakobas. Lietuvos prekybinis balansas // Lietuvos ūkis. 1924, Nr. 26, p. 30–31.

650 Ibidem, p. 31.

651 Čekoslovakijai 1924 m. ir 1926 m. teko 3,9 proc. viso Lietuvos eksporto.

652 Žr. 1 lentelę ir 3–5 pav.

kasmet išvežimas mažėjo (ypač ženkliai linų ir pakulų išvežimas sumažėjo 1928 m.). 1926 metais linų ir pakulų eksportas į Čekoslovakiją sudarė 97 proc. viso Lietuvos eksporto į Čekoslovakiją, o 1929 metais – tik 58 proc.[653]

Kadangi prekės buvo vežamos per Vokietijos teritoriją, traktuota, kad dalis linų išsiunčiama į šią valstybę. Lietuvos linų eksportuotojai net kreipėsi į Finansų ministeriją norėdami išspręsti jiems aktualius klausimus, pavyzdžiui, prastesnės kokybės linai buvo išvežami į užsienį kaip Lietuvos produktas, o geresni linai „ėjo ir dabar eina kitų Pabaltijo valstybių vardu“[654].

Lietuva siūlė Čekoslovakijai ir kitų rūšių prekes, tačiau jų eksportas mažai paveikė abiejų šalių prekybos balansą, neišsiskyrė nei kiekiu, nei verte. Išvežamų prekių asortimentas pamažu didėjo. 1924 metais buvo išvežta 24 pavadinimų prekės, o 1929-aisiais – jau 44 pavadinimų. Be linų, kitas iš Lietuvos į Čekoslovakiją eksportuojamas prekes galima suskirstyti į tokias grupes:

1) gyvuliai, mėsa ir kiti maisto produktai. Labai mažais kiekiais ir nereguliariai buvo eksportuojama aviena, dešros, kumpiai, sviestas, taukai; jie tiekti tik tuomet, kai išvežti šias prekes susidarydavo palankios sąlygos Čekoslovakijos rinkoje;

2) arklių bei raguočių oda, apdirbti ir neapdirbti šeriai, ašutai. 1929 metais žalios arklių odos išvežta net 20 t už 80,5 tūkst. Lt. Ypač daug raguočių odos buvo išvežta 1924–1925 metais ir 1928–1929 metais.

3) galima išskirti vieną grupę prekių, kurių buvo išvežama mažiau nei už tūkstantį litų, tai medvininiai, vilnoniai ir šilkiniai audiniai, įvairūs drabužiai, galanterijos prekės. Taip pat labai nedideliais kiekiais buvo eksportuojami popieriaus gaminiai, žemės ūkio mašinos ir stiklas;

4) nuo 1923 metų Lietuva į Čekoslovakiją nustojo eksportuoti mišką ir medieną.

Per visą trečiąjį dešimtmetį išliko ryškūs ekonominiai skirtumai tarp Lietuvos bei Čekoslovakijos. Sevelijus Laptevas spaudoje pabrėžė, kad prekių skirtumai sudaro tam tikrų keblumų, ypač dėl nevienodo tūrio, svorio bei vertės nustatymo[655]. Čekoslovakija, kaip ir Didžioji Britanija, buvo

---

653 Lietuvos užsienio prekyba. Kaunas, 1929. P. 25.

654 Lietuvos eksportuotojų *Memoria* Lietuvos finansų ministrui 1926 m. // LCVA. F. 388, ap. 2, b. 823, l. 287.

655 S. Laptevas. Dėl užsienio prekybos statistikos duomenų skirtumo // Lietuvos ūkis. 1927, Nr. 6, p. 174.

tos šalys, kurių pateikiami statistikos duomenys labai skyrėsi nuo Lietuvos įvežimo ir išvežimo apskaitos metodika gautų duomenų. Tam turėjo įtakos nevienodas prekių kilmės ir paskyrimo traktavimas. Pavyzdžiui, 1925 metų Lietuvos duomenimis, buvo eksportuota už 2,5 mln. Lt, o Čekoslovakijos duomenimis, – už 13,4 mln. Lt[656]. Ryškūs netolygumai pasireiškė apskaičiuojant linų eksportą. 1925 metų Lietuvos duomenimis, parduota 633 t už 2,3 mln. Lt, o Čekoslovakijos duomenimis, pirkta 3014 t už 14 mln. Lt. S. Laptevo įsitikinimu, tai rodo, kad Čekoslovakijos duomenys yra tikslesni negu Lietuvos, nes linai į Čekoslovakiją buvo įvežami per Dancigą, Vokietiją, Liepoją bei Rygą. Anot minėto autoriaus, „skirtumas pareina nuo to, kad ligi šiol tam tikra prekybos dalis su Čekoslovakija eina per tarpininkus, ir mūsų gamintojai net nežino, kur tie tarpininkai linus išsiųs, tik mano, kad į Čekoslovakiją“[657].

Prekių apskaitos metodų skirtumas mažesnis vertinant Lietuvos importą (1925 m. Lietuvos duomenimis, įvežta už 13,8 mln. Lt, o Čekoslovakijos duomenimis, – už 4,5 mln. Lt)[658]. Ryškesnių skirtumų susidarė tik atskirose prekių grupėse, pvz., iš Lenkijos įvežtas cukrus buvo žymimas kaip gautas iš Čekoslovakijos, o iš Čekoslovakijos atsiųsta avalynė buvo žymima kaip gauta iš Vokietijos.

Plečiant ekonominius tarpusavio santykius bei prekybą nepavyko išvengti ir nesusipratimų, kurie galėjo paveikti tolesnius ryšius. 1923 m. lapkričio 9 d. J. Galia informavo savo šalies Užsienio reikalų ministeriją, kad Lietuvos tarptautinis ir Lietuvos prekybos ir pramonės bankai yra gana sudėtingoje situacijoje, dėl neapdairaus jų valdymo patyrė nuostolių. Jis laikė savo pareiga įspėti Čekoslovakijos firmas ir bendroves, turinčias šiuose bankuose sąskaitas, jas „palaipsniui likviduoti ir į pačius bankus atsargiau žiūrėti“[659]. Čekoslovakijos diplomatų susirūpinimas kilo tada, kai leidinyje *Rytų slavų ekonominės bendrijos žinios* 1923 m. lapkričio 30 d. pasirodė trumpa žinutė, jog Lietuvos tarptautinis bankas ir Lietuvos prekybos ir pramonės bankas yra nemokūs. Lietuvos pasiuntinys D. Zaunius, ištyręs detales, minėtos bendrijos atstovams pranešė, kad jų paskelb-

656 S. Laptevas. Dėl užsienio prekybos statistikos duomenų skirtumo // Lietuvos ūkis. 1927, Nr. 6, p. 174.

657 Ibidem.

658 Ibidem, p. 175.

659 J. Galios pranešimas ČR URM 1923 11 09 // AMZV ČR. IV sekce. 212. č. 308/23 dův.

ta informacija yra kenksminga ir neatitinkanti tikrovės[660]. Jo teigimu, šie bankai kaip ir anksčiau vykdo mokėjimus, o problemų trumpam buvo kilę tik su Lietuvos tarptautiniu banku, tačiau jos labai greitai buvo likviduotos. Apmaudo, kad taip neapgalvotai skelbiama informacija, neslėpė ir J. Galia. Jis pabrėžė, jog toks informavimo būdas ne tik neprisideda prie Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos santykių plėtojimo, bet, atvirkščiai, – kelia nepasitikėjimą Lietuva. Nepagrįstos informacijos apie Lietuvos finansinę krizę bei ūkį skelbimas esą neigiamai veikia Lietuvos visuomenę ir be reikalo kenkia geriems abiejų šalių santykiams[661]. J. Galia rekomendavo ateityje vengti panašaus pobūdžio informacijos skelbimo. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija apie tai informavo savo šalies bankų sąjungą.

2. 3. Pasaulinės ekonominės krizės įtaka dvišaliams prekybos santykiams

1929 m. spalio 24 d. Niujorko biržoje nukritus akcijų kainoms, kilo pasaulinė ekonominė krizė, kuri pasireiškė tuo, kad gamyba 1929–1932 metais sumažėjo apie 38 proc., o tarptautinė prekyba – apie 34 proc. Čekoslovakija taip pat tiesiogiai pajuto pirmuosius ekonominės krizės keltus padarinius: visų pirma krizė palietė žemės ūkį – nukrito produktų kainos. 1930 metų antrojoje pusėje krizė ėmė reikštis ir pramonėje – 1933 metais gamyba sumažėjonet 60 proc., palyginti su 1929 metais[662]. Lietuvos ūkis krizės padarinius pajuto tik 1931-aisiais – ėmė kristi Lietuvos žemės ūkio produktų kainos, o pramonei krizės padariniai buvo daug mažesni. Tiesa, skaudžiau Lietuvai atsiliepė tai, kad krizė ją palietė perorientuojant valstybės ūkį iš grūdų į gyvulininkystės[663].

Jau 1929 metais krizės padariniai paveikė Čekoslovakijos užsienio prekybą, kuri sumažėjo net 2/3, šalies importas pradėjo atsigauti tik 1934 metais, o eksportas – 1935-aisiais[664]. Istorikų E. Kubů ir D. Jančiko,

---

660 D. Zauniaus pranešimas Rytų slavų ekonominei bendrijai 1923 12 14 // AMZV ČR. IV sekce. 212. č. 978.

661 J. Galios pranešimas Rytų slavų ekonominei bendrijai 1923 12 11 // Ibidem, č. 3758/23.

662 V. Olivová. Op. cit., p. 163.

663 Beveik 80 proc. Lietuvos prmonės dirbo vidaus rinkai, ji buvo apsaugota gana dideliais muitais. Kiek blogesnėje situacijoje atsidūrė linų ir medžio apdirbimo pramonės šakos, orientuotos į eksportą. G. Valančius. Ekonominė krizė // Naujoji Romuva. 1932, Nr. 9, p. 201.

664 The economic history of Easten Europe 1919–1975. Oxford, 1985, vol. I, p. 433.

teigimu, liberalios prekybos idėja krizės metais tapo nereali[665]. Tad nuo 1930 metų iki 1934 metų kiekviena valstybė, stengdamasi apsaugoti savo šalies rinką, siekė kuo labiau didinti eksportą ir visais įmanomais būdais riboti importą. Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos santykiai ir toliau vystėsi remiantis laisvos prekybos sutartimi.

Čekoslovakija savo žemės ūkio rinką saugojo dideliais mokesčiais, kurie buvo didžiausi, palyginti su kitomis pramoninėmis valstybėmis[666]. Žemės ūkio produktų importo ribojimas tiesiogiai paveikė Lietuvos prekių išvežimą į šią šalį. 1929 metais buvo įvestos licencijos rugių ir miežių importui, 1931-aisiais taip pat kitiems grūdams bei maisto produktams. 1931–1932 metais Čekoslovakija, kaip ir Vengrija, įvedė importo kontingentus (arba kvotas)[667]. Čekoslovakija importą iš Lietuvos ribojo licencijų sistema, valiutos išvežimo suvaržymais ir draudimais įvežti tam tikras prekes: „Norint parduoti lietuvišką prekę Čekoslovakijos rinkai reikia visų pirma gauti leidimą prekei įvežti, be to Čekoslovakijos pirklys dar turi gauti licenciją devizams už prekes apmokėti. Galvijams ir kiaulėms veikia tiek aukšti muitai, kad šių prekių įvežimas visiškai negalimas net turint leidimus importui ir devizams.“[668]

Esant tokiems suvaržymams Lietuvos eksportas nuo 1929 metų iki 1931 metų sumažėjo net 5,7 karto ir tesiekė 152,9 tūkst. Lt (10,8 t) – tai buvo pats mažiausias rodiklis per visą tarpukario laikotarpį[669]. 1931 metais Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos balansas pasiekė rekordinį skirtumą ir buvo 19 430,9 tūkst. Lt neigiamas Lietuvai[670]. Minėtais metais buvo išvežta daugiau nei 40 pavadinimų prekių į Čekoslovakiją, tačiau krizės metais Lietuvos eksportą faktiškai sudarė gyvulių bei linų ir jų pakulų išvežimas (kartu šių prekių eksportas 1930 m. sudarė 96 proc., 1931 m. –

---

665 Dějiny hospodařství českých zemí od počátku industrializace do současnosti 1918–1945. Praha, 1995, p. 161.

666 The economic history of Easten Europe 1919–1975. Oxford, 1985, vol. I, p. 439.

667 Atskirų valstybių eksportuojamoms tam tikroms prekėms nustatomas konkretus tų prekių įvežimo kontingentas, t. y. ta valstybė negali įvežti daugiau, nei numato nustatytas kontingentas.

668 S. Kuzminskas. Laisva prekyba, kontingentai ar licencijos // Tautos ūkis. 1932, Nr. 9, p. 242.

669 Žr. 1 lentelę ir 4 pav.

670 Lietuvos užsienio prekybos balanse skirtumas su Čekoslovakija buvo maksimaliai neigiamas, kiek mažiau neigiamas 1931 m. Lietuvos prekybos balansas buvo su Lenkija ir Dancigu (–10 004,4 tūkst. Lt), SSRS (–8 979,0 tūkst. Lt), JAV (–8 760,3 tūkst. Lt) bei kitomis šalimis. Užsienio prekybos balansas 1928–1932 m. valstybėmis // Lietuvos užsienio prekyba. Kaunas, 1932, p. XVI.

88 proc.)[671]. Krizės metais labai sumažėjo ir Čekoslovakijos reikšmė Lietuvos eksportui: 1929 metais ji buvo 11 vietoje (tik 0,26 proc.), o 1931-aisiais net 18 vietoje (0,06 proc.).

Čekoslovakija, naudodamasi tuo, kad Lietuvos rinka nebuvo saugoma išskirtiniais suvaržymais (tik muitais), stengėsi kiek galima plėsti eksportą į Lietuvą ir didinti išvežimą tiek prekių skaičiumi, tiek jų verte. 1930–1932 metais Lietuva importavo beveik 280 pavadinimų prekes iš Čekoslovakijos. 1929–1932 metais Čekoslovakija užėmė svarbią trečiąją vietą tarp šalių importuotojų, tuomet į Lietuvą daugiau prekių įvežė tik Didžioji Britanija ir Vokietija. Importas iš Čekoslovakijos 1930 metais sudarė 18 000 tūkst. Lt (5,76 proc. viso importo į Lietuvą), o 1931-aisiais – 19583,8 tūkst. Lt (7,05 proc.)[672].

Nuo 1931 metų tiek Lietuvos valdžios sluoksniuose, tiek spaudoje imtos svarstyti galimybės, kaip būtų galima atgaivinti Lietuvos ūkio nuosmukį. Lietuvos ekonomistai puikiai suprato, kad valstybės prekyba negali vystytis turėdama aktyvą tik su keliomis šalimis (D. Britanija, Latvija, Belgija), nes tai esą pavojinga: „Lietuvos prekybos balansas remiamas išimtinai minimaliu valstybių skaičiumi, ir antra, išimtinai maksimalus valstybių skaičius Lietuvai tik parduoda, nieko iš jos nepirkdamos.“[673] Spaudoje vis dažniau buvo pabrėžiama, kad Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos santykiams būdingas pasyvumas netenkina Lietuvos[674]. S. Kuzminskas teigė, jog ypač reikia „susirūpinti“ tomis valstybėmis, kurios naudojasi laisvos prekybos sutartimi ir parduoda Lietuvai, bet vengia iš jos pirkti: „kodėl Lietuva ir toliau privalo toleruoti Čekoslovakijos milijoninį importą nieko į ten neparduodama, tuo tarpu, kai kitos valstybės, su kuriomis Čekoslovakija net turi pasyvą, gauna licencijas savo žemės ūkio produktams.“[675]

Lietuvai keičiant užsienio prekybos politiką buvo siekiama stiprinti prekybos santykius su tais kraštais, su kuriais prekybos balansas buvo ypač nepalankus; kartu buvo pripažįstama, kad „naujų rinkų ieškojimo metodai ir jų suradimas yra labai apsunkintas jau treji metai tarptautinėj

671 Žr. 5 ir 6 lenteles.

672 Žr. 2 ir 6 pav.

673 S. Kuzminskas. Laisva prekyba, kontingentai ar licencijos // Tautos ūkis. 1932, Nr. 9, p. 241.

674 G. Valančius. Lietuvos ūkis 1931 m. // Ibidem, Nr. 1, p. 3–7.

675 S. Kuzminkas. Laisva prekyba, kontingentai ar licencijos // Ibidem, Nr. 9, p. 245.

prekyboj susidariusiomis sąlygomis ir įvairiausiais papročiais“[676]. Tiek buvęs užsienio reikalų ministras Juozas Purickis, tiek prof. P. Šalčius sutiko, kad prekybai su užsienio valstybėmis turėtų padėti konsulatai, taip pat tuo turėtų domėtis ir Lietuvos prekybininkai – „vien iš konsulatų stebuklų netenka laukti“, jie padeda plėsti užsienio prekybą, taip pat savo šalies prekybininkams arba ekonominėms organizacijoms[677].

Kitas svarbus žingsnis buvo perėjimas prie importo mažinimo arba suvaržymo. J. Purickio teigimu, dėl susiklosčiusių aplinkybių buvo būtina ne tik mažinti gatavų dirbinių importą, kuris sudarė 65 proc., bet ir bendrą Lietuvos importą. Kai kurias prekes Lietuva galinti pasigaminti šalies viduje, kai kurių galima apskritai atsisakyti[678]. Lietuvoje tuomet buvo svarstoma, ar ir toliau remtis laisvos prekybos metodais, ar nustatyti importuojamoms prekėms kontingentus, ar įvesti licencijas[679].

Čekoslovakijos diplomatai, stebėdami ir analizuodami ekonominę situaciją Lietuvoje, kartu rūpinosi prekybos santykių išlaikymu. Jie iki 1932 metų ekonominę situaciją Lietuvoje vertino kaip stagnaciją, taip pat esą jaučiamas finansinių išteklių trūkumas, dėl to pasunkėjo prekybininkų padėtis. M. Niederle manė, kad būtina įspėti Čekoslovakijos prekybininkus atsargiau megzti naujus santykius, nes sumažėjo patikimų firmų, su kuriomis būtų galima saugiai prekiauti[680]. 1930 metais Čekoslovakijos diplomatai konstatavo, kad Lietuvos vyriausybė nepalankiai žiūri į ryškius pasikeitimus Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos balanse, kuris tampa vis labiau neigiamas Lietuvai. Čekoslovakijos diplomatai informavo savo vadovybę Prahoje, kad Lietuvoje galvojama pakeisti galiojančią sutartį taip, jog būtų užtikrintas didesnis grūdų ir mėsos išvežimas iš Lietuvos, ir net svarstomas kontingentų klausimas[681].

Lietuvos oficialieji asmenys 1931 metų balandį atkreipė Čekoslovakijos charge d'Affaires M. Niederlės dėmesį į tai, kad kuo toliau, tuo labiau Lietuvos ir Čekoslovakijos prekyba vystosi ne Lietuvos naudai, o „esamu momentu Lietuvos išvežimas į Čekoslovakiją yra visai sustojęs“[682].

---

676 S. Kuzminkas. Laisva prekyba, kontingentai ar licencijos // Tautos ūkis. 1932, Nr. 9, p. 242.

677 P. Šalčius. Rinkų beieškant // Ibidem, Nr. 4, p. 105.

678 J. Purickis. Importo siaurinimo klausimu // Ibidem, Nr. 11, p. 301.

679 S. Kuzminskas. Laisva prekyba, kontingentai ar licencijos // Ibidem, Nr. 9, p. 242.

680 N. Niederlės pranešimas ČR URM 1932 03 11 // AMZV ČR. IV sekce. 1233. č. 937/32.

681 Čekoslovakijos atstovybės Kaune pranešimas ČR URM 1930 11 21 // Ibidem, č. 2436/30.

682 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 04 07 // AMZV ČR. IV sekce. 643. č. 1203/31.

Čekoslovakijos atstovas netolygius prekybos santykius stengėsi paaiškinti prekių srautų apskaitos metodikos skirtumais. M. Niederle pranešė Prahai, jog „Lietuvos prekių įvežimas į Čekoslovakiją yra labai nukritęs ir šiam klausimui reikėtų skirti daugiau dėmesio“[683]; taip pat informavo apie Lietuvos pageidavimus, išvardijo prekes, kurias Lietuva norėtų eksportuoti[684]. Prekybos santykių netolygumas kėlė susirūpinimą ir Lietuvos ministrui pirmininkui bei finansų ministrui J. Tūbeliui, kuris 1931 metų rudenį pavedė Finansų ministerijos atstovui J. Norkaičiui susitikti su M. Niederle – buvo išreikštas pageidavimas iš Lietuvos eksportuoti kiaulieną ir jautieną ir taip sumažinti balanso pasyvą.

Lietuvos atstovybė Prahoje pranešė, kad į Čekoslovakiją būtų galima eksportuoti tik kiaules, taukus ir sviestą, nes Čekoslovakijoje žemės ūkio produktams yra taikomi labai dideli muitai ir dėl to Lietuva negalinti eksportuoti jaučių, karvių ir kiaulių iki 130 kg svorio, mėsos, o kai kada šių produktų įvežimas yra visai sustabdomas. Įvertindamas susiklosčiusią padėtį, 1932 metų pradžioje D. Zaunius interviu *Lietuvos aidui* pabrėžė, jog ekonominiai santykiai su kai kuriomis valstybėmis, tarp jų – Prancūzija ir Čekoslovakija, „yra pasidarę ne visai normalūs“[685]. Lietuvos atstovų netenkino dvišalio prekybos balanso santykis, kuris vertė ieškoti naujų kelių tarpusavio prekybai.

2. 4. Lietuvos ir Čekoslovakijos derybos ir susitarimai dėl prekybos 1932–1939 metais

1932 metų pradžioje Lietuvos užsienio reikalų ministras D. Zaunius bei diplomatas J. Aukštuolis pripažino, jog esant laisvai prekybai daug kas priklauso nuo lietuvių prekybininkų iniciatyvos ir jie patys turėtų stengtis užmegzti santykius su čekoslovakais[686]. Lietuvos prekybininkų

---

683 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 04 07 // AMZV ČR. IV sekce. 643. č. 1203/31.

684 Čekoslovakijos atstovas Kaune M. Niederle manė, kad abiem šalims ekonominius santykius pavyktų išlaikyti, jei Čekoslovakija pirktų iš Lietuvos kiaušinius, sviestą, jautieną, linų sėmenis, gyvulių odas ir kt. (šios prekės trečiajame dešimtmetyje nebuvo iš Lietuvos eksportuojamos į Čekoslovakiją); Ibidem.

685 Santykiai su užsieniais // Lietuvos aidas. 1932 01 23.

686 Manyta, kad „Maistas“ galėtų turėti savo atstovybę Prahoje, remdamasis čekoslovakų „Baťos“ pavyzdžiu (ji turėjo atstovybę Kaune). M. Niederlės pranešimas ČR URM 1932 01 25 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1932. č. 20/dův-32.

nepakankamas iniciatyvumas buvo kritikuotas spaudoje[687]. Naujai paskirtas Lietuvos atstovas J. Aukštuolis pažymėjo, kad nuo 1931 metų padidėjo Lietuvos susidomėjimas Čekoslovakijos rinka. Lietuvos vyriausybė tuo pat metu domėjosi ir kitų Europos šalių (Graikijos, Italijos) prekybos ryšių su Čekoslovakija plėtojimo praktika[688].

Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamentą domino Lietuvos pramonės ir prekybos rūmų nuomonė apie galimybę eksportuoti į Čekoslovakiją sviestą, kiaušinius, raguočius, linus ir odas. Pramonės ir prekybos rūmai kostatavo, jog „didesnei daliai prekių jie nemato palankių sąlygų ir galimybių eksportui ir atvirkščiai, kyla abejonių, ar Ekonomikos departamentas tinkamai tas galimybes įvertina"[689]. Pagrindinės nurodytos priežastys buvo transportas ir prekių sezoniškumas.

1932 metų gegužę Lietuvos charge d'Affaires Čekoslovakijoje J. Brėdikis šios šalies Užsienio reikalų ministerijai išreiškė Lietuvos pageidavimą sumažinti muitų mokestį įvežamiems galvijams, mažo svorio kiaulėms bei mėsai[690]. Čekoslovakijos oficialieji sluoksniai nebuvo linkę daryti nuolaidų Lietuvai, pabrėždami, jog Lietuva nėra svarbi importuotoja tų prekių, kurioms būtų numatyti muitų pakeitimai[691]. Lietuvos užsienio reikalų ministras D. Zaunius Čekoslovakijos charge d'Affaires M. Niederlę įspėjo esąs gana nepatogioje padėtyje, nes dauguma Ministrų kabineto narių pageidauja prekybos sutarties anuliavimo, tikėdamiesi, jog naujų derybų metu Lietuvai pavyktų susitarti dėl palankesnių eksporto į Čekoslovakiją sąlygų[692].

Nepavykstant sumažinti prekybos balanso skirtumo, Lietuvos valdžios atstovams teko imtis konkrečių veiksmų ir pradėti tiesiogines derybas su Čekoslovakija, nes esama situacija buvo vertinama kaip „nenormali".

---

687 Prof. P. Šalčius pabrėžė, jog užsienio prekyboje ne viskas priklauso nuo konsulatų, ir pripažino, kad „tolimesnėse šalyse mūsų privati prekybininkų iniciatyva pasireiškia gana silpnokai". P. Šalčius. Rinkų beieškant // Tautos ūkis. 1932, Nr. 4, p. 105.

688 LR URM Ekonomikos departamento direktoriaus S. Kuzminsko pranešimas pasiuntinybei Romoje 1932 12 02 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 174, l. 185.

689 Pramonės ir prekybos rūmų pirmininko pranešimas LR URM Ekonomikos departamentui 1932 11 05 // LCVA. F. 987, ap. 1, b. 47, l. 6.

690 Pokalbio su Lietuvos charge d'Affaires J. Brėdikiu protokolas 1932 05 09 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 59.241.

691 Ibidem.

692 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1932 05 23 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č.152/32-dův.

Ekonomikos departamentas nustatė priežastis, kurias reikėtų pašalinti siekiant plėtoti tarpusavio prekybą[693].

1932 m. gegužės 10 d. Lietuvos vyriausybė įteikė Čekoslovakijos vyriausybei notą, kurioje aiškiai išdėstė savo poziciją: „Iš šiandieninės sunkios ekonominės situacijos išsivystė eilė aplinkybių, kurios apsunkina prekybą tarp Lietuvos ir Čekoslovakijos, taip pat prekybiniai santykiai negali abiem šalims normaliai ir geranoriškai vystytis, kaip buvo numatyta sudarant prekybinę sutartį tarp Lietuvos ir Čekoslovakijos 1923 m.“[694] Nurodyta, kad pastaruoju metu Lietuvos prekių išvežimas į Čekoslovakiją yra beveik sustojęs, o Čekoslovakijos importas kasmet siekiąs 17–18 mln. litų. Priimdamas Lietuvos notą Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos Ekonominės sekcijos vadovas J. Friedmanas pageidavo gauti smulkesnę informaciją apie norimas pradėti derybas ir pareiškė, kad „nereikia turėti jokios vilties“ norint išsiderėti muitų sumažinimo žemės ūkio produktams[695].

Iki šiol neskelbtos archyvinės dokumentikos analizė leidžia teigti, kad Čekoslovakijos oficialieji asmenys buvo nesuinteresuoti didinti importą iš Lietuvos. 1932 metų liepos pradžioje naujai paskirtam Lietuvos pasiuntinybės sekretoriui V. Čečetai, kaip ir J. Brėdikiui, Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijoje buvo pabrėžta, jog santykių su jų šalies prekybininkais užmezgimu privalo rūpintis ir Lietuvos eksportuotojai: „jie patys turėtų tyrinėti rinką Čekoslovakijoje ir stengtis konkuruoti dėl kainų su užsieniečiais“[696].

Lietuva, ieškodama būdų spręsti susidariusias problemas, su specialia misija į Prahą išsiuntė J. Aukštuolį. Jis turėjo išstudijuoti Čekoslovakijos užsienio prekybos politikos aplinkybes bei ypatybes ir atliktos analizės ataskaitas siųsti į Kauną. Vieną iš savo uždavinių J. Aukštuolis įvardijo taip: „man rūpi pasinaudoti čekų palankumu ir pačių valdžios įstaigų pa-

---

693 S. Kuzminskas pabrėžė: 1) kiaulių įvežimą (ypač iki 120 kg) neigiamai veikė Čekoslovakijos muitų politika, 2) „Pienocentras“ negaudavo leidimų sviestui įvežti arba negalėdavo prisitaikyti prie rinkos kainų, 3) „Maistui“ būtų lengviau prekiauti, jei turėtų savo agentą Prahoje. LR URM Ekonomikos departamento direktoriaus S. Kuzminsko *Pro memoria* 1932 07 14 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 123–126.

694 J. Brėdikio pranešimas ČR URM 1932 05 10 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 429.

695 LR URM Ekonomikos departamento direktoriaus S. Kuzminsko *Pro memoria* 1932 07 14 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 125.

696 Pokalbio su Lietuvos pasiuntinybės Prahoje sekretoriumi V. Čečeta protokolas 1932 07 04 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 81083.

rama dirbtinai sudaryti bei padidinti mūsų eksportą.“[697] Jis turėjo ne tik domėtis prekybos santykių užmezgimo valstybiniu lygiu galimybėmis, bet ir konkrečiai tartis su čekoslovakų firmomis, derėtis dėl užsakymų, įvežimo sąlygų, leidimų.

J. Aukštuolis siekė paveikti Čekoslovakijos valdžios atstovus ir „reikalauti iš Čekoslovakijos vyriausybės to, kas jai turint savo rankose griežtą prekybos kontrolę (kone monopolį), yra įvykdoma“[698]. Lietuvos atstovas net Ekonominės sekcijos vadovo pavaduotojui A. Štangleriui pareiškė, jog gerų prekybos santykių vardan Čekoslovakija turinti surasti vietos Lietuvos prekėms, kurioms vietą turėtų užleisti kitos šalys. J. Aukštuolis, siekdamas išgauti iš Čekoslovakijos valdžios atstovų tam tikrų įsipareigojimų Lietuvos naudai, pabrėždavo galimybę denonsuoti 1923 metų prekybos sutartį, nors pats manė, jog to Lietuvai nereikėtų daryti[699]. A. Štangleris buvo tos nuomonės, kad sutarties denonsavimo reikėtų vengti, nes Lietuvos rinka, nors ir maža, tačiau yra normali ir perspektyvi[700].

J. Aukštuoliui Prahoje pavyko susitarti dėl keliolikos papildomų vagonų lietuviškų kiaušinių ir sviesto eksporto į Čekoslovakiją ir tai jis laikė nemažu savo pasiekimu, nes iki tol į Čekoslovakiją šie produktai iš Lietuvos nebuvo įvežami. Kartu pripažino: „bet visiškai patenkinamai išlyginti prekybos balansą, o gal net jį pasukti Lietuvos naudai, darbas ne kelių mėnesių, o keleto metų.“[701] J. Aukštuolis pateikė Lietuvos užsienio reikalų ministerijai nemažai pasiūlymų, kaip būtų galima išplėsti prekybą su Čekoslovakija, tai – pasinaudoti Čekoslovakijos valdžios įtaka užsienio prekybai, užmegzti santykius su prekybininkais ir populiarinti savo produkciją, įsteigti Prahoje Lietuvos–Čekoslovakijos prekybos rūmus, surengti

---

697 J. Aukštuolio pranešimas LR URM 1932 08 07 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 108, l. 48.

698 Ibidem, l. 67.

699 J. Aukštuolio teigimu, denonsavus sutartį Čekoslovakija nebeduotų leidimų devizams, o Lietuvos rinka dar naudotųsi 6 mėnesius. Jis atkreipė dėmesį ir į tai, kad Čekoslovakijos eksportas į Lietuvą yra tam tikra atsvara Vokietijos ekonominei ekspansijai. Lietuvos atstovo nuomone, būtų negalima denonsuoti sutartį remiantis tuo, kad stokojama eksporto perspektyvų Čekoslovakijos rinkoje. Jis užsienio reikalų ministrui rašė: „denonsavus sutartį, mano manymu, geresnės sudaryti nebūtų galima. Išimčių Lietuvai Čekoslovakija tegali teikti neoficialiai, praktikoj, bet išimtinų pasižadėjimų vien balanso skirtumo vardan, neardydama visos savo sutarčių sistemos, duoti nesutiks.“ J. Aukštuolio pranešimas LR URM 1932 08 07 // Ibidem, l. 47–48; J. Aukštuolio pranešimas LR URM 1932 07 27 // Ibidem, l. 69.

700 Ibidem, l. 67.

701 J. Aukštuolio pranešimas LR URM Politikos departamento direktoriui S. Lozoraičiui 1932 10 07 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 108, l. 39.

abiejų šalių prekybininkų konferenciją[702]. Lietuvos vyriausybei buvo pasiūlyta apsvarstyti galimybę vykdyti kompensacinę prekybą – tokiu atveju prekyba būtų centralizuota ir kontroliuojama valdžios įstaigų[703].

J. Aukštuolis, įvertinęs Lietuvos prekybos galimybes, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamento direktorių S. Kuzminską įspėjo, kad jei ir būtų pradėtos vyriausybių derybos, nereikėtų tikėtis didelių išimčių Lietuvai; taip pat nereikia pervertinti Čekoslovakijos eksporto į Lietuvą reikšmės: „kokių išimčių galėtume padaryti, būdami čekoslovakų vietoje mes patys, jei turėtume reikalo su šalimi, kuri mūsų eksporto statistikoje figūruotų kaip 0,01–0,1 proc.“[704]

Tik 1932 metų lapkritį Čekoslovakijos oficialieji asmenys sutiko pradėti derybas su Lietuvos delegacija. Pastaroji prieš tai lankėsi Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Austrijoje, Šveicarijoje, Italijoje, Belgijoje, Prancūzijoje. S. Kuzminskas teigė: „šias valstybes pasirinkome dėl to, kad su jomis mūsų prekyba yra pasyvi.“[705] Delegacijos tikslas buvo susipažinti su tų šalių rinkomis ir rasti galimybę „einant kompensaciniu principu tas šalis priversti pirkti mūsų prekes“[706].

Derybos prasidėjo Prahoje 1932 m. lapkričio 10 dieną. Jose Lietuvai atstovavo naujai paskirtas pasiuntinys J. Aukštuolis, V. Čečeta, J. Norkaitis ir Ekonomikos departamento vadovas S. Kuzminskas, o Čekoslovakijai – septyni asmenys (Ekonominės sekcijos vadovas J. Friedmanas, jo pavaduotojas A. Štangleris ir kiti). J. Aukštuolis išdėstė tokius pageidavimus: 1) suteikti konkrečius kontingentus pagrindinėms Lietuvos įvežamoms prekėms, 2) atsižvelgiant į Lietuvai neigiamą dvišalį prekybos balansą, pamažu jį išlyginti. Dėl pirmojo Lietuvos pageidavimo Čekoslovakijos atstovai pareiškė, jog tai esanti subtili problema kitų importuotojų atžvilgiu, kartu buvo leista suprasti, kad jie „tame nemato jokios prasmės“. Į antrąjį pageidavimą A. Štangleris atsakė, kad to nebūtų galima pasiekti iš karto, tai esanti problema, kuri laipsniškai spręsis, ir atsižvelgiant į dabartinę situaciją buvo paprašyta supratimo. Čekoslovakijos delegacijos vadovas

---

702 J. Aukštuolio pranešimas LR URM Politikos departamento direktoriui S. Lozoraičiui 1932 10 07 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 108, l. 39–40.

703 J. Aukštuolio pranešimas S. Lozoraičiui 1932 08 07 // Ibidem, l. 48.

704 J. Aukštuolio pranešimas LR URM Ekonomikos departamento direktoriui S. Kuzminskui 1932 10 18 // Ibidem, l. 55.

705 Lietuvos eksporto perspektyvos // Tautos ūkis. 1933, Nr. 9, p. 240.

706 Ibidem.

A. Štangleris buvo įsitikinęs, kad Lietuva turėtų atsižvelgti į sudėtingą tarptautinės prekybos situaciją; anot jo, tokie reikalavimai esą per ankstyvi ir apie įsipareigojimus neturėtų būti kalbama[707].

Lapkričio 11 d. Lietuvos delegacija, dar kartą norėdama išdėstyti savo poziciją, įteikė A. Štangleriui memorandumą, kuriame buvo pabrėžta: „šiandien Čekoslovakijos įvestieji importo varžymai panaikina prekybos sutarties garantuotas laisves [...]. Reikalaudama garantuoti tam tikrą importo kiekį Lietuvos prekėms, Lietuvos delegacija tereikalauja atstatyti tokias pat laisvas sąlygas, kokias Čekoslovakija turi Lietuvoje.“[708]

Derybos buvo atnaujintos lapkričio 12 dieną. Čekoslovakijos delegacijai vadovavusio J. Friedmano teigimu, daugelis šalių turinčios tokių žemės ūkio sunkumų, kurie dabar aktualūs ir Lietuvai, tačiau Čekoslovakija mėsos, taukų įvežimą persvarsto kiekvieną mėnesį, o Lietuvos ūkininkai nori žinoti prieš pusę metų, ar jų produkcija bus eksportuojama. Jis siūlė leisti Lietuvai įvežti produkcijos tiek pat, kiek ir 1931 metais. Čekoslovakijos delegacijos vadovo supratimu, negalima imtis kokių nors įsipareigojimų, kai nė viena iš pusių nėra garantuota, ar galės juos vykdyti[709].

Derybų metu buvo apsvarstytas ir dvišalio prekybos balanso netolygumo klausimas. Jo deficitą, J. Norkaičio tvirtinimu, Lietuva dar galėjo toleruoti, tačiau, sumažėjus prekybai su Vokietija ir kitomis šalimis, Lietuva privalėjo išlyginti balansą su „pasyviomis jai šalimis“. J. Friedmanas į tai gana aštriai sureagavo teigdamas, kad Čekoslovakija su Lietuva iki 1926 metų turėjo neigiamą balansą ir dėl to nekildavo didelių problemų, tai yra natūralus procesas, kuriam negalima priešintis[710]. Jis pabrėžė ir tai, kad jei Lietuva nepirks iš Čekoslovakijos, ji turės pirkti iš kitų šalių ir taip jai nieko nepavyks laimėti. J. Friedmanas Lietuvos atstovus įspėjo: „nei viena iki šiol valstybė negavo iš mūsų tokių įsipareigojimų, kokių jūs reikalaujate.“[711] Čekoslovakijos atstovai nesutiko pritarti nei J. Norkaičio siūlymui didžiausio palankumo prekybos sutartį pakeisti kompensacine sutartimi, nei J. Aukštuolio siūlymui pasirašyti „kokį nors slaptą susitarimą“[712].

---

707 Derybų protokolas 1932 11 11 // AMZV ČR. IV sekce. 920. č. 129.939; J. Aukštuolio pranešimas LR URM 1932 11 17 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 108, l. 28.

708 Ibidem, l. 29.

709 Derybų protokolas II 1932 09 15 // AMZV ČR. IV sekce. 920. č. 131.165.

710 Ibidem.

711 Ibidem.

712 Ibidem.

Nė vienai iš šalių nepavykus įgyvendinti savo užsibrėžtų tikslų, derybos atsidūrė aklavietėje. Lietuvos delegacijos atstovai, ieškodami išeities, kreipėsi į stambių Čekoslovakijos koncernų „Škoda“ ir „Baťa“ atstovus, kad šie paveiktų Čekoslovakijos vyriausybės poziciją; jų padaryti žygiai buvo palankūs Lietuvai[713]. Čekoslovakijos atstovai sušaukė Užsienio reikalų, Žemės ūkio, Prekybos ir finansų ministerijų atstovų posėdį, kuriame svarstytos Lietuvos ir Čekoslovakijos tolesnės prekybos galimybės. Konstatuota, kad Lietuvos delegacija nelinkusi nusileisti Čekoslovakijos atstovų išsakytiems argumentams. Finansų ministerijos atstovas Martinecas pasiūlė parodyti Lietuvai geranoriškumą, t. y. be suvaržymų leisti įvežti griežtai apibrėžtą prekių kiekį[714].

1932 m. lapkričio 15 d. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijoje J. Aukštuoliui ir J. Norkaičiui buvo pateikti atskirų žemės ūkio produktų kontingentai, kurių dydį J. Friedmanas vadino „jų geros valios išraiška“. Numatyta ir tai, kad jei Lietuva išvardytų prekių neįvežtų taip, kaip buvo susitarta (tam tikrais mėnesiais), tai Čekoslovakija nepaisytų savo įsipareigojimų dėl suteiktų kontingentų. Visų kitų prekių importo galimybės Lietuvai liko galioti tokios, kokios buvo numatytos ir kitoms valstybėms[715]. Čekoslovakijos atstovai griežtai atsisakė pasirašyti bet kokį susitarimą, kad ir slaptą[716].

Lietuvos pasiuntinys J. Aukštuolis atsiskaitydamas už derybų eigą D. Zauniui pripažino, kad Lietuvos šansai bet ką išsiderėti nebuvo dideli, o rezultatus komentavo taip: „pripažįstant esamas Čekoslovakijos sąlygas,

---

713 J. Aukštuolis taip informavo ministrą D. Zaunių: „Su džiaugsmu turiu pabrėžti, kad šis presijos metodas ypatingai pavyko panaudoti p. Norkaičiui ir Kuzminskui per pačias derybas. Škodos generalinis direktorius Loevenšteinas apsilankė pas žemės ūkio ministrą ir padarė intervenciją mūsų naudai; jo pavaduotojas padarė intervenciją pas Friedmaną; net Baťa direkcija neatsiliko ir padarė nemaža įtakos, kad derybos nenutrūktų be jokių rezultatų“. J. Aukštuolio pranešimas LR URM 1932 11 17 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 108, l. 31.

714 Čekoslovakijos žemės ūkio ministerija neprieštaravo šioms kvotoms: Lietuva per kitus, t. y. 1933 m., galėjo nevaržomai įvežti kiaulių iki 150 kg svorio ir sunkesnių – 2800 vnt., kiaušinių – 50 vag., taukų – 24 vag., sviesto – 5 vagonus, kaip ir anksčiau galėjo įvežti linų. Iš viso Lietuvos importas galėjo sudaryti 4,5 mln. litų. Derybų protokolas II 1932 11 15 // AMZV ČR. IV sekce. 920. č. 131.179; J. Aukštuolio pranešimas LR URM 1932 11 17 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 108, l. 27.

715 Derybų protokolas 1932 11 15 // AMZV ČR. IV sekce. 920.

716 J. Aukštuolis šią situaciją apibūdino taip: „Čekoslovakai negalėjo duoti šį pasižadėjimą raštu, nei pasirašyti bendrą protokolą, nei sudaryti kokio slapto susitarimo, nes tai gręstų sukelti pretenzijas iš kitų šalių pusės. Tebuvo nutarta susitarimą užprotokoluoti kiekvienai šaliai pas save.“ J. Aukštuolio pranešimas LR URM 1932 11 17 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 108, l. 28.

susidaro įspūdžio, kad mes esam išgavę maximum.“[717] Jis derybų eigą ir rezultatus buvo linkęs vertinti gana kritiškai: „jei Prahos susitarimas įvyko, tai ne vien mūsų delegacijos sumanumo bei pastangų, bet ir Škodos koncerno įtakos agrarams dėka. Jei susitarimo rezultatus tenka kvalifikuoti, kaip laimėjimą, tai to laimėjimo būta diplomatinio, tariant, buvo paveikta ne tiek realia jėga, kiek psichologiniu momentu.“[718]

Praėjus mėnesiui po derybų baigties, J. Norkaitis Čekoslovakijos charge d'Affaires M. Niederlei pareiškė, jog Lietuvos oficialieji asmenys derybų rezultatų nelaiko tenkinančiais ir Čekoslovakijos priimtus įsipareigojimus vertina tik kaip mažą žingsnį į priekį gerinant Lietuvos ir Čekoslovakijos santykius[719]. Nuo 1932 metų Lietuvos vyriausybė iš esmės ėmė keisti užsienio prekybos politiką. Siekiant išlyginti prekybos balansą buvo dirbama dviem kryptimis: 1) stengtasi didinti ir plėsti Lietuvos eksportą į Čekoslovakiją, išvežant visiškai naujas prekes (žemės ūkio produktus); 2) įvairiais būdais buvo mažinamas Lietuvos importas iš Čekoslovakijos (ypač tekstilės)[720].

Nuo 1932 metų iki 1937 metų kartą per metus derybomis būdavo susitariama dėl prekybos kitais metais[721]. Kiekvienose derybose Lietuvos delegacijos atstovai pateikdavo norimų įvežti prekių kiekį, o Čekoslovakijos vyriausybės nariai, atsižvelgdami į esamas sąlygas, juos svarstydavo ir bendrai susitarus būdavo nustatomi kontingentai. Visos derybos iki pat 1938 metų baigėsi žodiniu susitarimu, o nustatytą prekių kiekį, S. Kuzminsko žodžiais tariant, „kiekvienos delegacijos pirmininkas pasižymėdavo savo bloknotuose.“[722] Labiausiai rašytinio susitarimo vengė Čekoslovakijos

---

717 J. Aukštuolio pranešimas LR URM 1932 11 17 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 108, l. 31.

718 J. Aukštuolio pranešimas URM Ekonomikos departamento direktoriui 1933 03 25 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 16. Agrarais buvo vadinama pati įtakingiausia Čekoslovakijos parlamente Agrarinė partija.

719 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1932 12 03 // AMZV ČR. IV sekce. 920. č.237/32-dův.

720 1932–1936 metais buvo priimti tam tikri įstatymai, įtvirtinantys Lietuvos importo suvaržymus atskiroms prekėms ir prekių grupėms. Plačiau žr.: Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis. Kaunas, 1938. P. 61.

721 Reikėtų pažymėti, kad abiejų šalių delegacijų sudėtis kito labai nedaug.

722 S. Kuzminsko ataskaita 1934 04 23 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 120. S. Kuzminskas 1934 m. derybose raštiško susitarimo nepasirašymą komentavo taip: „kadangi 1933 m. Čekoslovakija viską išpildė, ką ji buvo žadėjusi, tai ir šį kartą Lietuvos delegacija nerado ne tik reikalingu, bet ir galimu reikalauti raštiško susitarimo.“

atstovai[723]; nes kai jis nebuvo pasirašomas, tai reiškė, jog Čekoslovakija galėjo laisviau elgtis kitų valstybių atžvilgiu, taip pat neprisiimti griežtų įsipareigojimų ir Lietuvai.

1933 m. balandžio 3 d. J. Aukštuolis įteikė A. Štangleriui *aide memoire,* kurioje buvo pageidaujama suteikti Lietuvai didesnius kontingentus. 1933 metų kovą J. Friedmanas buvo nurodęs, kad padidinti kiaulių kontingentus „nėra pagrindo, nes dar nėra nusistovėjusi prekyba", be to, Čekoslovakijai tai būtų nepatogu dėl Jugoslavijai ir Rumunijai duotų įsipareigojimų[724]. J. Aukštuoliui užsiminus apie prekybos balanso netolygumą, kuriuo esą lietuviai gali būti nepatenkinti, A. Štangleris priminė J. Aukštuoliui, kad per derybas lietuviai kėlę klausimą „karas ar taika?", ir buvo surastas *modus vivendi*, tad nereikia dabar „tempti stygos toliau, nes ji nutrūks"[725].

Kontingentų neįvykdymo klausimas buvo vienas svarbiausių per derybas Prahoje 1933 m. rugsėjo 7 d., nes Lietuva iki tos dienos tik iš dalies buvo realizavusi leistinas eksporto apimtis (neįvežta nei kiaulių, nei taukų, nei kiaušinių tiek, kiek buvo numatyta 1932 m.)[726]. Čekoslovakijos oficialieji asmenys derybose pabrėžė, kad jie esą patenkinti kiaušinių ir sviesto kokybe, o eksportuojami taukai buvę prastos rūšies, lašininės kiaulės netinkančios nei taukams, nei mėsai[727]. Atsižvelgdamas į tai, kad Lietuva neįvykdė įsipareigojimų, Ekonominės sekcijos vadovas J. Friedmanas rezervuotai vertino Lietuvos delegacijos pageidavimus. Lietuvos atstovai pageidavo iki 1934 metų pabaigos įvežti 3000 kiaulių, 15 vag. kiaušinių ir 20 vag. sviesto, Čekoslovakijos atstovai griežtai pasisakė prieš sviesto įvežimą, kiaulių buvo leista įvežti tik 25 000 vnt., o kiaušinių 15 vagonų[728]. Būtų galima teigti, kad Lietuvos atstovai ėmėsi „agresyvios" politikos,

---

723 J. Friedmanas Lietuvos delegacijos atstovams ne kartą pabrėžė, jog jie nenori įsipareigoti konkrečiais skaičiais, nes tai galėtų atsiliepti derybose su kitomis šalimis. J. Aukštuolio slaptas pranešimas LR URM 1934 04 19 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 108, l. 2.

724 J. Aukštuolio pranešimas LR URM Ekonominio departamento direktoriui S. Kuzminskui 1933 03 18 // Ibidem, b. 109, l. 140.

725 J. Aukštuolio pranešimas LR URM Ekonominio departamento direktoriui S. Kuzminskui 1933 04 22 // Ibidem, l. 183.

726 Lietuvos atstovybės Prahoje pateikiamais duomenimis, Lietuva dar turėjo įvežti 15 vagonų kiaušinių iš 50 vag. leistų importuoti, 20 vag. taukų iš 24 leistų, o lašininių kiaulių buvo iki rugsėjo importavusi 1100 vnt. iš 2800 vienetų numatyto kontingento, likusias buvo žadėta įvežti iki metų pabaigos. J. Aukštuolio pranešimas LR URM 1933 09 08 // Ibidem, l. 202.

727 Ibidem.

728 LR URM Ekonominio departamento biuletenis Nr. 9, 1933 m. //LCVA. F. 383, ap. 9, b. 269, l. 227.

siekdami gauti iš Čekoslovakijos vis didesnius įsipareigojimus įsivežti žemės ūkio produktus iš Lietuvos, nepaisant to, kad Lietuva ne visada galėjo įvykdyti Čekoslovakijos jai suteiktas galimybes.

1934 m. balandžio 16–19 d. vykusiose derybose Prahoje posėdžiauta tris kartus, svarstyti du pagrindiniai klausimai: 1) dėl prekybos santykių vystymo, siekiant išlyginti prekybos balansą; 2) dėl kontingentų 1934 metams. Lietuvos delegacijos atstovas S. Kuzminskas išreiškė pageidavimą, kad prekybos balansas būtų „protingo santykio", jo būtų siekiama didinant prekybos apimtis ir nemažinant Čekoslovakijos eksporto į Lietuvą[729]. Dėl balanso išlyginimo nepavyko susitarti. S. Kuzminskas pripažino, jog teko svarstant šį klausimą susidurti su sunkumais, tačiau nebuvo galima palikti balanso klausimo neapsvarstyto, nes „kitaip ir toliau Lietuvos ekonominiai interesai liktų žymia dalimi neapsaugoti"[730]. Svarstant antrąjį prekių kontingentų nustatymo klausimą Lietuvos delegacija pateikė pasiūlymus dėl kiaušinių, sviesto, žąsų ir sūrio įvežimo apimčių[731], tačiau šį kartą nepageidavo įvežti kiaulių (dėl per didelių muitų)[732]. Lietuvos delegacija siekė didesnių prekių kontingentų suteikimo.

Čekoslovakijos delegacija padarė nuolaidų – kontingentai sviestui ir kiaušiniams buvo padidinti, taip pat leista įvežti sūrio ir žąsų, jos 1933 metais visai nebuvo eksportuojamos[733]. Lietuvos pasiuntinio J. Aukštuolio teigimu, buvo pasiektas „maksimumas, ko Lietuva galėjo tikėtis"[734]. Per šias derybas Čekoslovakijos atstovai prašė, kad Lietuva netaikytų jiems įvairių ribojimų.

---

729 ČR URM pranešimas pasiuntinybei Kaune apie derybų eigą 1934 04 25 // AMZV ČR. IV sekce. 920. č. 54.578.

730 S. Kuzminsko ataskaita 1934 04 23 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 118.

731 Lietuvos delegacija pageidavo leisti įvežti: 50–70 vag. kiaušinių, 50 t sūrio, 20–25 tūkst. vnt. žąsų ir 30 proc. viso į Čekoslovakiją įvežamo sviesto.

732 ČR URM pranešimas pasiuntinybei Kaune apie derybų eigą 1934 04 25 // AMZV ČR. IV sekce. 920. č. 54.578.

733 J. Friedmanas pažymėjo, kad jiems sunkiausia skirti kontingentus sviestui, nes tos šalys, kurios importuodavo sviestą į Čekoslovakiją, taip pat pageidavo turėti ankstesnes kvotas. Ši aplinkybė verčianti laikyti žemas kvotas Lietuvai, tačiau, kiek bus galima, stengsis elgtis geranoriškai. Nustatant sviesto kontingentus numatyta, kad Lietuva jo galinti įvežti 8 vag., t. y. palikta praeitų metų kvota, kiaušinių – 50 vag., gyvų ir pjautų žąsų – 10–12 tūkst. vienetų, o sūrio – 40 t (4 vag.). Tiesa, jei Lietuva pageidautų, palikta teisė atskirai derėtis dėl sūrio ir žąsų kontingento išplėtimo. Taip pat Lietuvai buvo rezervuotas 2800–3000 vienetų kiaulių kontingentas, jei susidarytų palankesnės sąlygos jų prekybai (pakiltų kainos). Ibidem; S. Kuzminsko ataskaita 1934 04 23 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109. l. 119;

734 J. Aukštuolio slaptas pranešimas LR URM 1934 04 19 // Ibidem, b. 108, l. 3.

Į tai Lietuvos valdžios atstovų dėmesį atkreipė ir J. Aukštuolis teigdamas, jog kontingentų padidinimas priklausys ir nuo to, ar Lietuva nedarys suvaržymų Čekoslovakijos prekėms[735]. Čekoslovakijos atstovai pirmą kartą pareiškė pageidavimą eksportuoti kai kuriuos žemės ūkio produktus į Lietuvą – veislinius gyvulius, žalius ir marinuotus agurkus, konservuotus kopūstus, cukrinius runkelius bei raudonųjų dobilų sėklas[736].

Lietuvos pasiuntinys E. Turauskas 1935 metų pradžioje lankydamasis Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijoje pranešė apie Lietuvos vyriausybės norą pradėti derybas ir pageidavo apsvarstyti prekybos balanso išlyginimo klausimą. Jis pabrėžė, jog Lietuva norėtų padidinti prekių išvežimą į Čekoslovakiją, nemažindama Čekoslovakijos prekių įvežimo į Lietuvą[737]. Lietuvos atstovas taip pat pateikė konkrečius pageidavimus padidinti įvežimo kontingentus žąsims, kiaulėms, mėsai, taukams ir kiaušiniams[738].

1935 m. vasarį E. Turauskas pasiūlė J. Friedmanui apsvarstyti galimybę dėl kontingentų įvedimo ne tik Lietuvos įvežamoms prekėms į Čekoslovakiją, bet ir Čekoslovakijos prekėms, įvežamoms į Lietuvą. J. Friedmano nuomone, tai būtų Čekoslovakijai nepriimtina, o dėl balanso pareiškė: „balansų netolygumai priklauso nuo įvairių kraštų ekonominės struktūros ir jų idealios lygybės galima būtų pasiekti tiktai tarptautiniu mastu. Pasiryžus žūtbūt siekti balansų išlyginimo su kiekviena šalimi, galima greičiau pakenkti savo šalies ekonominei būklei, negu ją pagerinti.“[739]

Prieš prasidedant deryboms Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija J. Skalickiui pranešė, kad nesitikima jokių žymesnių Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos santykių sureguliavimo pakitimų. Pranešime pabrėžta, kad kompensacijos principas Čekoslovakijai yra nepageidautinas ir nenaudingas (dėl netolygaus importo ir eksporto prekių skaičiaus ir mokesčių politikos)[740].

---

735 J. Aukštuolio slaptas pranešimas LR URM 1934 04 19 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 108, l. 2.

736 ČR URM pranešimas pasiuntinybei Kaune apie derybų eigą 1934 04 25 // AMZV ČR. IV sekce. 920. č. 54.578.

737 Pokalbio su Lietuvos pasiuntiniu E. Turausku protokolas 1935 02 27 // Ibidem, č. 27.616.

738 Lietuva pageidavo gauti tokius kontingentus: 1000–1500 kiaulių per mėnesį, 60 tūkst. vnt. žąsų, 200–300 t, taukų – 500 t, sviesto – 70 vag. LR URM Ekonomikos departamento darbų apžvalga 1935 02 15 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 276, l. 3.

739 E. Turausko pranešimas LR URM Ekonomikos departamento direktoriui S. Kuzminskui 1935 02 26 // Ibidem, b. 109, l. 39–40.

740 ČR URM pranešimas pasiuntinybei Kaune 1935 03 04 // AMZV ČR. IV sekce. 920. č. 30.243.

Čekoslovakija ne iš karto sutiko priimti Lietuvos delegaciją (1935 m. sausį Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija neigiamai atsakė į Lietuvos pasiuntinybės prašymą) – A. Štangleris Lietuvos atstovus priėmė tik 1935 m. kovo 19 dieną. Jis iš pat pradžių pareiškė, jog svarstyti Lietuvos pageidavimus dabar yra netinkamas laikas, pagrindinė priežastis – šiuo metu Čekoslovakijoje yra galvojama apie importo režimo įvedimą (monopolinį). Dėl prekių srautų apskaitos metodikos skirtumų A. Štangleris pareiškė, kad tai kelia čekoslovakams tam tikrą susirūpinimą, nes nuo 1933 metų iki 1934 metų Lietuvos įvežimas į Čekoslovakiją padidėjo 160 proc., o Čekoslovakijos įvežimas į Lietuvą tik 11 proc. Jo įsitikinimu, šie rodikliai turėtų palengvinti licencijų čekoslovakiškoms prekėms išdavimą. Pažymėta, kad jei ir toliau Čekoslovakijos išvežimas į Lietuvą mažės, tai gali lemti mažesnį Čekoslovakijos suinteresuotumą iš Lietuvos įvežamomis prekėmis[741]. Lietuvos delegacijos atstovams teko konstatuoti, kad derybų „pilnoj to žodžio prasmėj" su Čekoslovakija nebuvo[742], tačiau J. Friedmanas savo ruožtu pažadėjo, jog sviestui ir kiaušiniams kontingentai bus skiriami tokie pat arba net didesni (visiems kitiems žemės ūkio produktams palikti 1934 m. kontingentai).

1936 metais ir 1937 metais Lietuvai leidžiamų įvežti prekių kontingentai buvo derinami tarp Lietuvos pasiuntinybės Prahoje ir Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos. J. Friedmanas liko ištikimas ankstesnėms savo nuostatoms sakydamas: „rašytos sutartys, o taip pat ir kliringai nėra rekomenduotinas daiktas ir jų kur galima reikėtų vengti."[743] Tad Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamento direktorius Jonas Norkaitis ir 1936 metais sutiko sudaryti tik žodinį susitarimą.

1936 m. balandžio 22 d. Lietuvos pasiuntinys E. Turauskas ir sekretorius P. Sidzikauskas įteikė J. Friedmanui pageidaujamų įvežti žemės ūkio produktų kontingentus[744]. Lietuvos pasiuntinybei Prahoje Jonas Norkaitis nurodė, jog esą negalima sumažinti Lietuvos eksportuojamų sviesto ir

741 Derybų protokolas 1935 03 19 // AMZV ČR. IV sekce. 920, č. 38.246.

742 LR URM Ekonomikos departamento biuletenis Nr. 4, 1935 m. // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 271, l. 66.

743 J. Friedmanas buvo tos nuomonės, kad dviejų šalių prekybos santykiams išplėsti geriausia priemonė esanti „gera valia", kuri reiškianti daugiau nei rašytos sutartys. E. Turausko *Pro memoria* 1936 04 22 // Ibidem, b. 110, l. 7–8.

744 Lietuvos vyriausybės notoje buvo išdėstyti tokie pageidavimai: 12 mln. vnt. kiaušinių, 700 t sviesto, 50 000 vnt. žąsų, 18 000 vnt. kiaulių. Lietuvos vyriausybės nota Čekoslovakijos vyriausybei 1936 m. balandis // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 271, l. 11.

kiaušinių kiekio, o maksimaliai leista nusiderėti iki 1934 metais suteiktų kontingentų[745]. Lietuvos atstovai 1936 m. gegužės 6 d. Čekoslovakijos oficialiesiems asmenims išsakė pageidavimą padidinti kontingentus sviestui, kiaušiniams ir sūriui, o mainais esą būtų galima padidinti tekstilės įvežimą iš Čekoslovakijos į Lietuvą.

1936 metų gegužę Lietuvos pasiuntinybės atstovus J. Friedmanas įspėjo, kad Lietuvos prašomi kontingentai yra per aukšti ir tuo klausimu ypač neigiamai yra nusistatęs naujasis Čekoslovakijos žemės ūkio ministras Jozefas Zadina[746]. Čekoslovakijos žemės ūkio ministerija 1936 metų biržėlį nusprendė sumažinti visus įvežamų prekių iš Lietuvos kontingentus[747]. Buvo pažadėta, kad metų pabaigoje Žemės ūkio ministerijos planas bus peržiūrėtas, tačiau tikimybė ką nors pakeisti esanti maža. Lietuvos atstovai sutiko su Čekoslovakijos siūlomomis žemės ūkio produktų įvežimo kvotomis.

Tuo pat metu J. Friedmanas siekė, kad Lietuva atsižvelgtų į Čekoslovakijai labai rūpimą tekstilės eksporto klausimą: „šios rūšies eksporto stagnacija yra skaudžiausia vieta Čekoslovakijos pramonėje.“[748] Ekonomikos departamento direktorius J. Norkaitis padėtį vertino kiek kitaip: „čekų išreikštą norą plėsti abiejų kraštų prekybą galima tik sveikinti, tačiau atsižvelgiant į Lietuvai pasyvų balansą, jų reiškiamas pageidavimas, kad Lietuva dar liberališkiau traktuotų čekiškas prekes, atrodo keistokas. Logiškai galvojant atrodo, kad čekai priimutinai privalėtų parodyti mums palankesnį traktavimą įleidžiant mums taip svarbias eksportines prekes,

---

745 Lietuvai įteikiant notą dėl pageidaujamų kontingentų (1936 04 22) J. Friedmanas įspėjo P. Sidzikauską, kad sviesto įvežimo perspektyvos esančios „ne kokios“, nes Čekoslovakija turinti pernykščio sviesto atsargų 60 vagonų, taip pat nesama didesnių vilčių dėl kiaušinių įvežimo. J. Friedmanas tik pažadėjo labiau atsižvelgti į Lietuvos pageidavimus dėl gyvų ir pjautų žąsų. P. Sidzikausko *Pro memoria* 1936 04 22 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 110, l. 9.

746 P. Sidzikausko pranešimas LR URM Ekonomikos departamento direktoriui J. Norkaičiui 1939 05 11 // Ibidem, l. 31–32.

747 1936 06 10 Čekoslovakijos žemės ūkio ministerijos rašte Užsienio reikalų ministerijai buvo teigiama: „1) prašytų 83 vag. kiaušinių jų ekonominiame plane nenumatyta, todėl galima suteikti 50 vag., jų neviršijant 2) sviesto pirkimą iš užsienio Čekoslovakijos vyriausybė yra priversta radikaliai riboti, todėl negalima skirti daugiau nei 10 vag. 3) atsižvelgiant į vietos žąsų produkcijai iš prašytų 50 000 vnt. leista įvežti tik 12 000 vnt“. Rezervuoti ir 2 vag. sūrio. Čekoslovakijos žemės ūkio ministerijos pranešimas Užsienio reikalų ministerijai 1936 06 10 // AMZV ČR. IV sekce. 920. č. j. 48.318-VA1936.

748 P. Sidzikausko *Pro memoria* 1936 04 22 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 110, l. 9.

kaip sviestas, kiaušiniai ir t. t.“[749] Jo supratimu, tik Čekoslovakijai patenkinus Lietuvos prašymus, būtų galima svarstyti tekstilės importo klausimą.

1937 metų pavasarį Lietuvos pasiuntinybės sekretorius P. Sidzikauskas, remdamasis ir „Pienocentro“ pageidavimais, siekė, kad 1937 metais būtų padidinti kiaušinių bei sviesto kontingentai. Nors ir buvo teigiama, kad Čekoslovakija turinti pakankamai savo sviesto, bet kontingentą pavyko padidinti iki 23 vagonų, o kiaušiniams paliktas tas pats, t. y. 50 vagonų[750].

Vykdant kompensacinę prekybą, 1937 metų dvišalis prekybos balansas tapo teigiamas Lietuvai (67,2 tūkst. Lt)[751]. Atsižvelgdama į pasikeitusias prekybos su Lietuva aplinkybes, Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija pavedė 1937 metų pabaigoje Olomouco pramonės ir prekybos rūmams ištirti prekybos santykių su Lietuva plėtojimo galimybes, taip pat pareikšti savo nuomonę dėl sutarties pasirašymo. Apklausus Čekoslovakijos gamintojus ir prekybininkus, kurie bendradarbiavo su Lietuva, konstatuota, kad Lietuvoje esanti gera ūkinė ir finansinė padėtis bei rekomenduota išlaikyti šią rinką pramoninėms Čekoslovakijos prekėms. Dėl ateities perspektyvų pateiktas toks pasiūlymas: „jeigu Lietuva nesusitaikytų su geranorišku leidimu įvežti jų produkciją pas mus su tokiu pačiu nusistatymu, ir jeigu betarpiškai ji reikalaus sutarties sudarymo, būtų rekomenduojamas toksai sutvarkymas, kuris įvežimui iš kitos šalies nesudarytų jokių apribojimų.“[752] Olomouco pramonės ir prekybos rūmai rekomendavo Užsienio reikalų ministerijai geriau iš esmės atsisakyti derybų ir aptarti tik tuos punktus, dėl kurių kyla sunkumų, visų pirma dėl tekstilės eksporto. Jų manymu, Čekoslovakija galėtų padidinti linų ir kiaušinių importą, nes kitoms prekėms įvežti yra susidarę nemažai kliūčių.

Šios rekomendacijos turėjo nemažą įtaką prekybos santykiams sureguliuoti. Čekoslovakijos žemės ūkio ministerija sutiko padidinti kvotą kiaušiniams bei suteikti 18 mln. Čekoslovakijos kronų (toliau –Kč) kvotą linams tik tuo atveju, jei tai bus kompensuota tekstilės išvežimu[753]. 1938 m. kovo

---

749 LR URM Ekonomikos departamento direktoriaus J. Norkaičio pranešimas pasiuntiniui E. Turauskui 1936 04 30 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 110, l. 9.

750 P. Sidzikausko *Pro memoria* 1937 05 31 // Ibidem, l. 95.

751 Lietuvos užsienio prekyba. Kaunas, 1938. P. X–XIV.

752 Olomouco pramonės ir prekybos rūmų pranešimas ČR URM 1938 01 26 // AMZV ČR. IV sekce. 706. č. 1586/U

753 Čekoslovakijos žemės ūkio ministerijos pranešimas ČR URM // AMZV ČR, IV sekce. 542. č. 21.896-VB.

10 d. Prahoje buvo pasirašytas Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos susitarimas. „Pažymėtina, kad čekai pirmą kartą sutiko raštu fiksuoti balanso išlyginimo principą ir nustatyti kai kuriuos kontingentus“, – teigė Lietuvos pasiuntinys E. Turauskas savo *Pro memoria*[754]. Susitarimas numatė kiekvienai šaliai 36 mln. Kč metinę apyvartą. Kaip ir reikėjo tikėtis, Čekoslovakija daugiausia dėmesio skyrė tekstilės išvežimo galimybėms ir svarbiausias jų reikalavimas buvo užfiksuoti pastovų tekstilės kiekį bendrame Lietuvos importe iš Čekoslovakijos. Po ilgų derybų susitarta, kad tai bus 25 proc. (t. y. 9 mln. Kč), nors iš pradžių buvo reikalauta 33,3 proc., o už tai Čekoslovakija sutiko fiksuoti 18 mln. Kč kontingentą linams, linų pakuloms ir nuobrukoms bei 36 vagonų po 144 000 vnt. kontingentą kiaušiniams[755].

1938 metų rugsėjį pasikeitusi Čekoslovakijos politinė padėtis turėjo įtakos ir šalies ekonominei situacijai[756]. 1938 metų lapkritį J. Skalickis buvo informuotas, kad Čekoslovakijos eksportas bus vykdomas atskirais pavedimais pasiuntinybei, o „kalbant apie Lietuvos išvežimą į Čekoslovakiją net apytiksliai negalima nusakyti kokia apimtimi to arba kito bus galima iš Lietuvos pirkti“[757]. Vis dėlto tiek Lietuvai, tiek Čekoslovakijai pavyko padidinti prekybos apimtis ir kartu išlaikyti 1,16 mln. Lt teigiamą balansą Lietuvai.

1939 m. vasario 24 d. Kaune buvo sudarytas naujas prekybos susitarimas tarp Lietuvos ir Čekijos–Slovakijos (pasirašė J. Norkaitis ir J. Skalickis)[758]. Jis buvo analogiškas 1938 metų sutarčiai, tačiau užfiksuota kiek mažesnė prekybos apimtis – kiekvienai valstybei numatyta 30 mln. Kč apyvarta[759]. Lietuva vėl sutiko rezervuoti 25 proc. (7,5 mln. Kč) tekstilei nuo bendros sumos, o Čekija–Slovakija sutiko leisti Lietuvai įvežti linų,

---

754 E. Turausko *Pro memoria* 1938 03 11 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 110, l. 33.

755 Ibidem.

756 Sudetų kraštą 1938 10 01 galutinai prijungus prie Reicho, Čekoslovakija neteko net 40 proc. visos pramonės įmonių.

757 Dějiny hospodařství českých zemí od počátku industrializace do současnosti 1918–1945. Praha, 1995, p. 190–192. ČR URM pranešimas pasiuntinybei Kaune 1938 11 05 // AMVZ ČR. IV sekce. 542. č. 155.006/IV-2/38. Iškart po Miuncheno protokolų pasirašymo, t. y. 1938 m. spalį, Lietuvos spaudoje pasirodė įspėjimų, jog „prekyba su Čekoslovakija yra beveik sustojusi“. Esą neaišku, ar bus galima įvykdyti duotus pasižadėjimus dėl kontingentų. Lietuvos prekybininkai įspėti, kad gali turėti problemų dėl atsiskaitymų su Sudetų prekybininkais; Numatomas prekybinio susitarimo peržiūrėjimas su Čekoslovakija // Tautos ūkis. 1938, Nr. 41, p. 825.

758 Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio pranešimas J. Skalickiui 1939 02 24 // LCVA. F. 388, ap. 4, b. 126, l. 18–19.

759 Ibidem.

linų pakulų ir jų atliekų 14 mln. Kč. Atskirai Lietuvai buvo suteikti sviesto (8 vag., t. y. 10 t) bei kiaušinių (8 vag., t. y. 144 000 vnt.) kontingentai, kurie, atsižvelgiant į rinkos poreikius, galėjo būti padidinti. Deja, 1939 metų susitarimas nebuvo vykdomas, nes abiejų šalių prekybos santykius nutraukė 1939 metų kovą Vokietijos pradėta agresyvi politika Čekijos–Slovakijos ir Lietuvos atžvilgiu.

Pasirašytuose prekybos susitarimuose konkrečiai buvo užfiksuota, kiek Lietuva galėsianti įvežti į Čekoslovakiją žemės ūkio produktų, o Čekoslovakija tiksliais skaičiais nurodė, kiek galėsianti įvežti į Lietuvą tekstilės. Tai leido abiem šalims planuoti tarpusavio prekybą, o ne metų eigoje keisti anksčiau sudarytus žodinius susitarimus.

2. 5. Lietuvos eksporto į Čekoslovakiją kryptys ketvirtajame dešimtmetyje ir kontingentų problema

Ketvirtajame dešimtmetyje Čekoslovakija buvo svarbi Lietuvos prekybos partnerė. J. Aukštuolio manymu, tai buvo ne tik ekonominė, bet ir politinė būtinybė: „Manyčiau, kad kuo glaudžiau ekonomiškai susirišt su tokiu turtingu, bet palyginti nedideliu kraštu, kaip Čekoslovakija, ir kaip kitos dar mažesnės šalys, mūsų kraštui, turinčiam vaidmens didžiojoje politikoje, yra pirmaeilis reikalas. Prekybiniai ryšiai su tokiomis nekaimyninėmis valstybėmis niekuomet nebus politiški ir negrės dėl bet kokio didžiosios politikos siurprizo ar kaprizo bankrotu ištisoms mūsų gamybos šakoms.“[760] Glaudesniam prekybos santykių vystymui vis didesnę įtaką darė pasiuntinybės ir konsulatai, kuriems, S. Kuzminsko nuomone, turėtų būti keliami daug didesni reikalavimai nei anksčiau, nes taikant kompensacinį principą, naujų rinkų suradimas labai nuo jų priklauso[761].

Trys stambiausi Lietuvos eksportuotojai: „Maistas“, „Pienocentras“ ir „Lietūkis“ susitarė svarbiausiuose pasaulio prekybos centruose turėti nuolatinius bendrai apmokamus prekybos agentus-atstovus; tam, beje, pritarė ir Lietuvos vyriausybė[762]. Lietuvos prekybos atstovu Prahoje buvo

---

760 J. Aukštuolio laiškas K. Bizauskui 1933 m. // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1371, l. 18.

761 Lietuvos eksporto perspektyvos // Tautos ūkis. 1933, Nr. 9, p. 240.

762 Prekybos atstovai turėjo kiekvieną savaitę siųsti visoms trims organizacijoms rinkos padėties charakteristikas, teikti informaciją atskirais jiems nurodytais klausimais bei padėti atlikti kiekvieną prekybinę operaciją. LR URM Ekonomikos departamento biuletenis. 1933 m., Nr. 10 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 269, l. 268.

paskirtas J. Baltrušaitis (taip pat atstovavo Austrijai)[763]. Tuomet buvo paskirtas ir Lietuvos garbės konsulas – „Velkonákupni“ generalinis direktorius E. Lustingas. J. Baltrušaitis buvo įpareigotas palaikyti glaudžius santykius ne tik su E. Lustingu, bet ir su „Velkonákupni“ centru bei jiems teikti prekybos pasiūlymus[764]. Lietuvos pasiuntinys J. Aukštuolis iš šių asmenų darbo ir bendradarbiavimo tikėjosi gerų rezultatų: „Čekoslovakijos rinkos išnaudojimas Lietuvai atrodo žymiai palengvės, suėjus į glaudų kontaktą su vartotojų bendrovių vadovu E. Lustingu ir turint Prahoje firmų atstovą J. Baltrušaitį. Šitaip sutvarkius, pasiuntinybei bus žymiai lengviau išgauti bei panaudoti ir valdžios įstaigų palankumą Lietuvos eksporto reikalams.“[765]

Lietuvos atstovų netenkino nei 12,4 mln. Lt neigiamas prekybos su Čekoslovakija balansas 1932 metais, nei jo sumažėjimas 1933-aisiais (iki –7,3 mln. Lt)[766]. S. Kuzminsko manymu, Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos balanso santykis galėtų būti 1:2, o Lietuvos užsienio reikalų ministras D. Zaunius buvo įsitikinęs, kad dvišalės prekybos balansas turėtų būti lygus[767]. Balanso netolygumas rūpėjo ir atskiroms Lietuvos firmoms, pavyzdžiui, 1934 metų vasarą „Pienocentras“ kreipėsi į licencijų komisiją, kad ši sustabdytų licencijų išdavimą čekoslovakiškoms prekėms, kurios esą „be jokių kliūčių plaukia Lietuvon, didindamos prekybos balanso su Čekoslovakija pasyvą, kai Lietuva negalinti ten eksportuoti“ [768].

1935 metais S. Kuzminskas tvirtino J. Skalickiui, kad Lietuva yra priversta kiek galima sumažinti pasyvą ir yra pasirengusi derėtis bei siekti

---

763 1933 metais Lietuvos prekybos atstovai buvo K. Gineitis D. Britanijoje, J. Baltrušaitis – Čekoslovakijoje ir Austrijoje, K. Dobkevičius – Prancūzijoje, V. Bartuška – Italijoje, E. Heinrichas – Belgijoje. Prekybos atstovai turėjo kiekvieną savaitę siųsti visoms trims organizacijoms rinkos padėties charakteristikas, teikti informaciją atskirais jiems nurodytais klausimais bei padėti atlikti kiekvieną prekybinę operaciją. LR URM Ekonomikos departamento biuletenis. 1933 m., Nr. 10 // LCVA. F. 383, ap. 9, l. 269.

764 J. Aukštuolio pranešimas LR URM 1933 09 08 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 203.

765 Ibidem, l. 204; Vienas didžiausių priekaištų J. Baltrušaičiui buvo aplaidus prekybos užsakymų vykdymas: „jis turėtų taipgi smulkiai žinoti savo atstovaujamų firmų prekybos politiką ir prekybinius veiksmus daryti jų vardu.“ Reikia pripažinti ir tai, kad J. Baltrušaitį nepakankamai informuodavo „Pienocentro“ bei „Maisto“ vadovybė apie ruošiamus užsakymus; LR URM Ekonomikos departamento dokumentas 1935 m. // LCVA. F. 383, ap. 2, b. 602, l. 242.

766 Žr. 1 lentelę.

767 LR URM Ekonomikos departamento direktoriaus pranešimas pasiuntiniui J. Aukštuoliui 1933 06 08 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 108, l. 7.

768 LR URM Ekonomikos departamento biuletenis 1934 Nr. 8 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 270, l. 202.

tam tikrų susitarimų, nes pagrindinis tikslas – pasiekti balanso santykį 1:1[769]. J. Skalickio vertinimu, balanso skirtumas susidaro dėl to, kad Lietuva daugiausia eksportavo maisto produktus, o Čekoslovakija – pramonines prekes[770]. Jis Lietuvos atstovui atvirai pareiškė, jog esamas balansas atitinka abiejų šalių ūkinę situaciją.

Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos netenkino dvišalių prekybos santykių raida, nes ryškėjo Lietuvos prekių įvežimo į Čekoslovakiją augimo tendencija: „jei ir toliau bus einama šia kryptimi, tai yra aiškus pavojus balanso išlyginimui, kam mes stengiamės užkirsti kelią todėl, kad apie panašų žingsnį yra kalbama kitose valstybėse, su kuriomis mes turime daug reikšmingesnius prekybinius santykius, o šios šalys taip pat reikalautų balanso išlyginimo."[771] 1935 metų pabaigoje Skorkovskis išdėstė P. Sidzikauskui Čekoslovakijos poziciją: „nėra įmanomas dalykas kalbėtis lygios santykinės prekybos reikalu su kuria nors iš tokių valstybių, kuri yra nepajėgi bendros konkurencijos atžvilgiu" ir teigė: „savo eksporto atžvilgiu planus tiesiame bendru ir kiek galint didesniu mastu, [...] o tokios konkurencijos atžvilgiu nepajėgios valstybės mūsų šalies eksportui gyvybinės reikšmės neturi."[772]

1936 metais Lietuvos pasiuntinys E. Turauskas ir sekretorius P. Sidzikauskas tvirtino J. Friedmanui, jog Lietuvai, kuri yra mažesnė valstybė už Čekoslovakiją, esamas prekybos balanso pasyvas yra sunkiai pakeliamas. Deja, tokie argumentai neįtikino J. Friedmano ir jis atsakydamas nurodė, jog neigiamo balanso priežastys yra nulemtos Lietuvos valstybės struktūros (taip pat priminė, kad ir Čekoslovakija turinti problemų dėl prekybos partnerių nemokumo)[773]. Lietuva ieškojo

---

769 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 02 09 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 302 ai 1935.

770 Ibidem.

771 ČR URM dokumentas 1934 02 25 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 26.677.

772 P. Sidzikausko pranešimas LR URM Ekonomikos departamento direktoriui S. Kuzminskui 1935 12 13 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 318–319.

773 P. Sidzikausko *Pro memoria* 1936 04 22 // Ibidem, b. 110, l. 9. Čekoslovakijos oficialieji asmenys ketvirtajame dešimtmetyje taip pat negailėjo kritikos Lietuvai dėl įvežamų ir išvežamų prekių apskaitos metodikos. Daugiausia priekaištų išsakyta dėl netikslios prekių įvežimo iš Lietuvos į Čekoslovakiją apskaitos (svarbiausia priežastis – reeksportas per Vokietiją), o iš Čekoslovakijos į Lietuvą įvežamų prekių apskaita dažniausiai atitikdavo statistinių šaltinių duomenis. Lietuvos ir Čekoslovakijos pasiuntinybės kaupė visą informaciją apie dvišalę prekybą ir prekių judėjimą. P. Sidzikausko pranešimas LR URM Ekonomikos departamentui 1934 08 23 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 252.

būdų išlyginti prekybos su Čekoslovakija balansą ir dėl tiesioginės Didžiosios Britanijos įtakos Lietuvos prekybos politikai, t. y. sumažėjus Lietuvos aktyvui su Didžiąja Britanija, tai buvo siekiama kompensuoti kitų šalių sąskaita.

Lietuvai pamažu plečiant eksportą į Čekoslovakiją, buvo svarbu išsikovoti rinką žemės ūkio produktams. Nors oficialiuose pareiškimuose Čekoslovakijos atstovai užsimindavo, kad turi būti daromi žygiai geriems tarpusavio prekybos santykiams plėsti, tačiau Lietuvai realiai mėginant didinti eksportą į Čekoslovakiją, buvo susiduriama su daugeliu sunkumų. Čekoslovakijos atstovai dažniausiai į Lietuvos diplomatų pageidavimus atsakydavo bendromis frazėmis, pabrėždami, kad bus daroma viskas, kas nuo jų priklausys esamomis sąlygomis[774]. J. Skalickis oficialiesiems Lietuvos asmenims pabrėždavo, jog Čekoslovakija padariusi viską, kad Lietuva galėtų eksportuoti savo prekes į jų rinką. Tiesa, 1934 metais Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos atstovas A. Štangleris tvirtino P. Sidzikauskui, jog „Lietuva Čekoslovakijos valdžios sluoksniuose prekybiniu atžvilgiu lygiai taip pat traktuojama, kaip ir Rumunija bei Jugoslavija“[775].

Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamento direktorius J. Norkaitis įžvelgė kelis prekybos su Čekoslovakija nepatogumus – pirma, dėl tranzito per Vokietiją, nes nesant tiesioginio tranzito per Lenkiją, tai buvo didelė kliūtis[776]. Dėl to nukentėdavo tiekiamos produkcijos kokybė, pavyzdžiui, Lietuva kasmet į Čekoslovakiją eksportuodavo 6–7 mln. vnt. kiaušinių, kurie buvo laivais gabenami į Štetiną, o iš ten geležinkeliais vežami į Čekoslovakiją (t. y. kiaušinius reikėjo perkrauti du kartus). O transportavimas geležinkeliais tiesiai iš Lietuvos buvo daug brangesnis ir ilgiau trukdavo. Dėl tranzito taip pat nukentėdavo taukų, kiaulių bei žąsų kokybė: „nors tranzitas į šią šalį sudaro nepatogumų ir sunkumų, tačiau draugingi abiejų santykiai ir abiejų kraštų interesai reikalauja prekybinius santykius išplėsti iki prieškrizinio lygio, bet kreipiant dėmesio, kad prekybinio balanso pasyvas mūsų nenaudai daugiau nebebūtų toks žymus.“[777] Kita priežastis buvo ta,

---

774 ČR URM dokumentas 1934 01 16 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 7.330.

775 P. Sidzikausko *Pro memoria* 1934 11 27 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 103.

776 LR URM Ekonomikos departamento pranešimas Lietuvos pasiuntinybei Prahoje 1938 05 07 // Ibidem, b. 110, l. 334.

777 D. Pumputis. Lietuvos eksporto paskirstymas ir prekybiniai balansai // Tautos ūkis. 1935, Nr. 10, p. 273.

kad Čekoslovakija kaimynystėje turėjo tokius svarbius žemės ūkio produktų importuotojus – Vengriją, Rumuniją, Jugoslaviją ir Lenkiją[778].

Krizės metais išvežimas iš Lietuvos į Čekoslovakiją labai sumažėjo ir kritiniais 1931 metais tesudarė 0,06 proc. viso Lietuvos eksporto. Lietuvos išvežimo į Čekoslovakiją mažėjimo tendencijos ėmė ryškėti 1928–1934 metais. Čekoslovakija buvo dešimtoje (1928 m.) – aštuonioliktoje (1931 m.) vietoje pagal valstybių, į kurias Lietuva eksportavo, svarbą. Mažiausiai per du dešimtmečius į Čekoslovakiją Lietuva eksportavo 1931 m. (už 152,9 tūkst. Lt) ir 1932 m. (už 187,2 tūkst. Lt)[779]. Lietuvos eksportas į šią šalį ėmė didėti 1933 metais (1291,6 tūkst. Lt), o 1934-aisiais pasiekta jau daug geresnių rezultatų, tuomet eksportuota už 4364,1 tūkst. Lt[780]. Taip pat didėjo ir Čekoslovakijos reikšmė Lietuvos eksportui – Čekoslovakija, 1934 metais buvusi devintoje vietoje, 1938 metais pakilo į penktąją vietą (4,13 proc.) pagal valstybių svarbą Lietuvos eksportui (po Vokietijos, D. Britanijos, SSRS ir Belgijos)[781].

Lietuvos diplomatai, 1933 metais tik pradėję rūpintis Lietuvos eksporto didinimu, valdžios atstovus įspėjo, kad išlyginti prekybos balansą taukų, kiaulių, sviesto ir kiaušinių eksportu vargiai bus galima, todėl prašė J. Baltrušaičio ieškoti eksporto galimybių naujoms lietuviškoms prekėms[782]. Deja, išvežamų prekių asortimentas mažėjo, ir 1938 metais eksportuotos tik 29 pavadinimų prekės. Pasibaigus ekonominei krizei pradėjo ryškėti ir naujos Lietuvos eksporto į Čekoslovakiją tendencijos. Pereinamuoju laikotarpiu būtų galima laikyti 1932–1934 metus, nes tuomet vyko rinkos naujoms Lietuvos prekėms paieškos, Lietuvos eksportuotojai daugiau domėjosi įvežimo į šią šalį galimybėmis. Vienas iš svarbiausių veiksnių, lėmusių šiuos pokyčius, buvo kontingentų įvedimas kai kurioms prekių rūšims ir pasikeitusi Lietuvos eksporto politika. Analizuojant Lietuvos eksporto pagrindinius bruožus ketvirtajame dešimtmetyje galima išskirti tokias tendencijas:

1) Į Čekoslovakiją pradėti eksportuoti nauji žemės ūkio produktai: nuo 1932 metų – kiaulių taukai ir kiaušiniai, o nuo 1933 metų – kiaulės, pjautos

778 Čekoslovakija didžiąją dalį kiaulių taukų įsiveždavo iš Vengrijos, Jugoslavijos ir Olandijos, kiaules tiekdavo Rumunija, Jugoslavija,Vengrija ir Lenkija, žąsis – Vengrija, Rumunija, Italija.

779 Žr. 1 lentelę ir 4–5 pav.

780 Žr. 1 lentelę ir 4 pav.

781 Žr. 5 pav.

782 LR URM Ekonomikos departamento biuletenis. 1933, Nr. 12 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 269, l. 335.

žąsys, sviestas. Visos šios prekės priklausė licencijų sistemai, t. y. buvo skiriami tam tikri kiekvienos iš šių prekių įvežimo kontingentai. Po pirmųjų derybų 1932 metais S. Kuzminskas konstatavo, kad „eksporto perspektyvos ypač tiems kraštams, kurie eksportuoja žemės ūkio produktus, nėra viliojančios“[783]. Minėtų prekių eksportas atskirais metais nesudarydavo nė 20 proc. (išskyrus 1933 m.)[784] viso Lietuvos eksporto į Čekoslovakiją. (Lietuva taip pat eksportuodavo į Čekoslovakiją šviežią bei rūkytą žuvį, medų, duoną, saldainius, miltus ir kita, tačiau jų buvo išvežama nedaug.)

Lietuvos žemės ūkio produktų eksportas priklausė ir nuo įvairių politinių aplinkybių bei kainų. Kadangi kiaulių eksportas į Čekoslovakiją ėjo tiesiogiai tranzitu per Vokietiją, tad 1934 metais dėl politinių motyvų Vokietijai uždraudus gabenti per jos teritoriją gyvas kiaules, tai atsiliepė ir Lietuvos prekybos santykiams su Čekoslovakija. Lietuvos užsienio reikalų ministerija svarstė šios problemos įtaką prekybai su Čekoslovakija 1934 metų birželį ir rugpjūtį; į Prahą buvo nusiųstas nurodymas: „pasiuntinybei pavedama išsiaiškinti su Čekoslovakijos vyriausybe, ar ji negalėtų padaryti įtakos bei spaudimo į Vokietijos vyriausybę, kad senos tranzito sąlygos Lietuvai būtų atstatytos.“[785] Lietuvos oficialieji asmenys turėjo mažai vilties, kad taip būtų galima paveikti Vokietijos nusistatymą[786]. Dėl tokių aplinkybių Lietuva ne tik negalėjo eksportuoti kiaulių ir kiaulienos, bet ir negalėjo pirkti daugiau prekių Čekoslovakijoje, taip pat derybų metu su Čekoslovakijos vyriausybe tartis dėl kiaulių eksporto.

1935 metų pradžioje J. Baltrušaitis kreipėsi į Čekoslovakijos eksportuotojų institutą, kad Čekoslovakija vėl imtųsi atitinkamų žygių Vokietijos vyriausybei paveikti. Lietuva pateikė tokius argumentus: pervežami gyvuliai atitinka veterinarinius reikalavimus, jie Vokietijoje neužlaikomi ir negali šiai šaliai turėti kokių nors neigiamų pasekmių, o tranzito draudimai „teturi politinių represijų prieš Lietuvą pobūdžio“ ir tai neigiamai

---

783 Lietuvos eksporto perspektyvos // Tautos ūkis. 1933, Nr. 9, p. 240.

784 1933 m. kiaulių, sviesto ir kiaušinių buvo išvežta už 1047,5 tūkst. Lt, o visas Lietuvos eksportas siekė 1291,6 tūkst. Lt, t. y. žemės ūkio produktai sudarė 82 proc., o linų ir linų pakulų eksportas – tik 10,4 proc.

785 Lietuvos užsienio reikalų ministerija konstatavo: „Lietuvos kiaulių tranzito sutrukdymai per Vokietiją kenkia prekybinių santykių plėtotei tarp Lietuvos ir Čekoslovakijos.“ LR URM skubus pranešimas pasiuntinybei Prahoje 1934 08 20 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1586, l. 517.

786 Tarpžinybinis pasitarimas ryšium su Vokietijos veterinarijos atšaukimu mėsos tranzito bei įvežimo į Vokietiją uždraudimu 1934 06 15 // Ibidem, l. 134. Plačiau žr.: A. Gaigalaitė. Anglijos kapitalas ir Lietuva 1919–1940 m. Vilnius, 1986. P. 108.

atsiliepia Čekoslovakijos eksportui į Lietuvą[787]. Per 1935 metų derybas nebuvo galima tiksliai užfiksuoti kiaulių įvežimo kontingentų[788]. Net ir 1936 metų birželį E. Turauskas teiravosi J. Norkaičio, ar dar galioja suvaržymai gyvuliams: „priklausomai nuo to pasiuntinybė norėtų vesti derybas su Čekoslovakijos vyriausybe dėl lietuviškų kiaulių įvežimo. Manoma, kad įvežimui sunkumų nebūtų, jai tik būtų galima pravežti jas pro Vokietiją."[789] 1934 metais kiaulių eksportas sumažėjo daugiau nei tris kartus, palyginti su 1933 metais; 1935 metais kiaulių išvežimas padidėjo, t. y. 1189 vnt. už 161,2 tūkst. Lt, tačiau 1936 metais vėl nukrito iki 235 vnt. už 33,9 tūkst. litų[790].

Prekiaujant kiaulėmis būta ir manipuliavimo kainomis. Parduoti arba pirkti palankiomis kainomis buvo suinteresuotos abi pusės ir dėl to kartais nesutarimai peržengdavo prekybinių mainų ribas. 1933 metais Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamentui „Maisto" eksportuotojai išsakė nepasitenkinimą Čekoslovakijos pirkėjais, esą jie siekia didelės naudos ir nori apgauti nemokėdami rinkos kainų, be to, priskaičiuoja įvairių išlaidų[791]. O 1935 metais Čekoslovakijos importuotojų ir eksportuotojų sąjunga kreipėsi į savo šalies Pramonės ir prekybos ministeriją prašydama peržiūrėti kainas ir atsižvelgti į tai, kad jie susiduria su lietuviškos mėsos pardavimo problemomis. Jie negali pirkti už tokią kainą, kokios reikalauja Lietuvos prekybininkai, o „Maisto" atstovo J. Baltrušaičio reikalavimai vadinti „nekorektiškais"[792]. Nusiskundimų „Maisto" veiksmais būta ir vėliau, nes ne visada Čekoslovakijos prekybininkus tenkino tiekiamos produkcijos kokybė. Akivaizdu, kad „Maistas" sunkiai orientavosi Čekoslovakijos rinkoje ir ne itin sėkmingai taikėsi prie jos sąlygų.

Didžiausią gautų kontingentų dalį tiek pagal vertę, tiek pagal kiekį sudarė sviesto ir kiaušinių eksportas. Pagrindinis šių prekių eksportuotojas buvo „Pienocentras". Kiaušinių eksportas į Čekoslovakiją išimtinai buvo

---

787 Lietuvos organizacijų „Maistas", „Pienocentras" ir „Lietūkis" atstovo Prahoje kreipimasis į Čekoslovakijos Respublikos eksportuotojų institutą 1935 03 06 // LCVA. F. 383, ap. 2, b. 602, l. 245.

788 LR URM Ekonomikos departamento biuletenis Nr. 8–9, 1935 m. rugpjūtis–rugsėjis // Ibidem, ap. 9, b. 271, l. 170.

789 E. Turausko pranešimas J. Norkaičiui 1936 06 17 // Ibidem, b. 110, l. 287.

790 Žr. 8 lentelę.

791 LR URM Ekonomikos departamento direktoriaus S. Kuzminsko pranešimas J. Aukštuoliui 1933 06 08 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 108, l. 7.

792 Galvijų importuotojų ir eksportuotojų sąjungos pranešimas Čekoslovakijos pramonės ir prekybos ministerijai 1935 02 05 // AMZV ČR. IV sekce. 542.

pavestas „Pienocentrui“, kuris taip pat gaudavo teisę išvežti apie 50 proc. išsiderėto sviesto kontingento. Didžiausia problema buvo ta, kad sviestas ir kiaušiniai buvo sezoninės prekės (dėl to nukentėdavo ir kainos), t. y. Lietuvos eksportuotojai negalėdavo jų tiekti norimais kiekiais ir tada, kai Čekoslovakijos rinkoje atsirasdavo paklausa. „Pienocentro“ vadovai suprato, kad tai, jog jau lapkričio mėnesį pritrūkstama kiaušinių, apie jų bendrovę, kaip eksportuotoją, sudaro blogą įspūdį[793]. Tiesa, Lietuvos prekybininkus tenkino tai, kad Čekoslovakija nemažai kiaušinių pirkdavo pavasarį, kai Lietuvoje būdavo gaunamas didžiausias kiaušinių kiekis, o pardavimas kitose rinkose būdavo sunkesnis[794]. Kiaušiniams suteiktas kontingentas dažnai likdavo neįvykdytas, pavyzdžiui, 1934 metais vietoj leistų įvežti 50 vag. įvežta tik 16,6 vag[795].

„Pienocentro“ eksportas į Čekoslovakiją didėjo, ši šalis buvo ypač svarbi rinka kiaušiniams realizuoti (Čekoslovakija pagal Lietuvos kiaušinių eksportą buvo antroje vietoje)[796]. Daugiausia kiaušinių buvo įvežta ketvirtajame dešimtmetyje: 1933 m., 1935 m. ir 1936 m.[797] Sviesto importas į Čekoslovakiją 1934 metais sudarė tik 2,58 proc. viso Lietuvos sviesto eksporto, nes daugiau nei pusė viso sviesto buvo išvežama į Didžiąją Britaniją, taip pat nemaža dalis į Vokietiją[798]. Sviesto kartais būdavo leidžiama įvežti daugiau, nei numatyta susitarimuose, ypač tikintis, kad Čekoslovakija galės mainais įvežti daugiau tekstilės.

2) Ekonominės krizės metais labiausiai nukentėjo linų išvežimas, kuris po krizės tesudarė 6 proc. viso Lietuvos eksporto į Čekoslovakiją. 1929–1932 metais labai nukrito linų kainos, jos ėmė kilti tik 1933 metais. Krizės laikotarpiu Lietuvai buvo sunku konkuruoti su monopolinėmis SSRS ir Latvijos linų pardavimo bendrovėmis, taip pat trukdė neišspręstas

---

793 J. Aukštuolio pranešimas LR URM Ekonomikos departamentui 1932 11 26 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 240, l. 35.

794 K. Jecevičius. Lietuviški kiaušiniai pasaulinėje rinkoje ir jų eksporto perspektyvos // Tautos ūkis. 1936, Nr. 12, p. 316.

795 P. Sidzikausko pranešimas LR URM Ekonomikos departamentui 1935 02 22 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 49.

796 Čekoslovakija įsivežė 1934 m. – 19,2 mln., 1935 m. – 27,8 mln., 1936 m. – 67,2 mln. vienetų kiaušinių; „Pienocentro“ vadovo pranešimas LR URM Ekonomikos departamentui 1937 06 12 // Ibidem, b. 110, l. 98.

797 Žr. 8 lentelę.

798 Lietuvos ekonominė kronika // Tautos ūkis. 1935, Nr. 1, p. 27.

linų kokybės klausimas[799]. Spaudoje buvo teigiama, kad linų ūkis ir ypač jų prekybos organizacijos, nepaisant didelės reikšmės šalies ekonominei būklei, „buvo palikta gaivališkam likimui be planingos vadovybės“[800].

Lietuvos linų ir linų pakulų eksportas į Čekoslovakiją ėmė augti 1934 metais. 1934–1938 metais linų buvo eksportuojama daugiau nei už 2 mln. Lt, o linų pakulų eksportas 1937 metais ir 1938 metais viršijo 1 mln. litų[801]. Linų ir jų pakulų išvežimas kasmet sudarė apie 50 proc. viso Lietuvos eksporto į Čekoslovakiją, tačiau nepasiekė turėtų pozicijų trečiajame dešimtmetyje. Linai išliko svarbiausia Lietuvos eksportuojama į Čekoslovakiją preke. 1935 metais Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija pageidavo, kad linai būtų perkami iš lietuvių prekybininkų (ypač „Lietūkio“) tiesiogiai, o ne per tarpininkus. 1934-aisiais taip pat pradėta eksportuoti linų atliekas ir nuobrukas, o 1935 metais ir sėmenis, kurių 1936 metais išvežta jau už 1778,1 tūkst. Lt (1936 m. linai, linų pakulos ir sėmenys sudarė net 70,5 proc. viso eksporto).

3) Ketvirtajame dešimtmetyje buvo eksportuojamos ir tos prekės, kurios neturėjo didelės įtakos dvišaliam prekybos balansui. Daugiau nei už 10 tūkst. litų kiekvienais metais iš Lietuvos į Čekoslovakiją buvo išvežama pūkų, plunksnų, ašutų, apdirbtų šerių, arklių odos, sausos bei žalios veršio odos. Mažiau nei už 10 tūkst. litų buvo išvežama įvairių drabužių, pagalvių, galanterijos prekių, geležies, skardos bei metalo dirbinių, įvairių įrengimų, gintaro dirbinių ir kita.

4) Nuo 1933 metų buvo visiškai nutrauktas gyvulių eksportas į Čekoslovakiją[802].

Neįvykdyti kontingentai buvo viena iš svarbiausių problemų, kurios Lietuvos prekybininkams nesisekė išspręsti ir tai sukėlė gana rimtų nesutarimų. Nuo 1932 metų „Maistas“ ir „Pienocentras“ turėjo rūpintis pardavimais ir juos organizuoti taip, kad kontingentai būtų realizuoti. (J. Aukštuolio tvirtinimu, Lietuvos eksporto sunkumų susidarė dėl to,

---

799 Mūsų žemės ūkio gaminių eksporto perspektyvos // Tautos ūkis. 1934, Nr. 9, p. 225.

800 Linų pluošto eksporto reikalu // Tautos ūkis. 1934, Nr. 3, p. 71.

801 Žr. 7 lentelę.

802 Ekonomisto D. Cesevičiaus tvirtinimu, Lietuvos ūkio persiorientavimas nuo žalios prie apdirbtos produkcijos išvežimo ėmė ryškėti jau 1927 metais, 1927–1928 metais pradėjo mažėti medienos bei gyvulių išvežimas, tačiau sparčiai augo mėsos ir sviesto eksportas. Tam turėjo įtakos agrarinės pramonės, ypač pieninių bei mėsos perdirbimo fabrikų, vystymas, išaugo gatavos, vartojimui paruoštos produkcijos apimtys. D. Cesevičius. Op. cit., p. 114–115.

kad eksportas buvo sukoncentruotas stambiose firmose[803].) Nusiskundimų šių firmų darbu ne kartą išsakė Lietuvos ir Čekoslovakijos atstovai, o dėl jų veiksmų tekdavę aiškintis ir Lietuvos diplomatams. Lietuvos eksportuotojų nepakankamas aktyvumas išryškėjo jau 1933 metais, kai buvo susitarta su Čekoslovakija dėl kontingentų. J. Aukštuolis ėmė nuogąstauti, kad iš Lietuvai numatyto 15 mln. Kč kontingento „esamu prekybos tempu" būtų galima eksportuoti tik už 7–8 mln. Kč per metus. J. Aukštuolio nuomone, Lietuvos valdžios ekonominės įstaigos turėtų labiau kontroliuoti Lietuvos firmas, kad pasiuntinybei „nebetektų patirti dėl jų neapsukrumo", o beliktų spręsti klausimus, susijusius su galimais „vietos išsisukinėjimais"[804].

Lietuvos prekybininkų neapsukrumu ir nesugebėjimu parduoti stebėjosi ir Čekoslovakijos charge d'Affaires J. Skalickis. Jo įsitikinimu, greitos orientacijos stokoja atskiros firmos ir bendrovės, pavaldžios valdžios institucijoms, o Lietuvos prekybininkai nesugeba prisitaikyti prie besikeičiančių aplinkybių[805]. 1933 metais, kai jau buvo aišku, kad Lietuva neįvykdys duotų įsipareigojimų, A. Štangleris nurodė J. Skalickiui įspėti Lietuvos valdžios atstovus, jog „gera valia duoti įvežimo kiekiai turi būti pildomi ir Lietuvos eksportui turėtų rūpėti, kaip prisitaikyti prie čekoslovakų reikalavimų ir rinkos, lygiai taip pat, kaip prie Lietuvos rinkos turi prisitaikyti Čekoslovakijos eksportuotojai"[806].

1935 m. vasario 11 d. neišnaudojamų kontingentų priežastys buvo svarstomos Lietuvos prekybinių sutarčių komisijos posėdyje. S. Kuzminskui teko konstatuoti, kad 1934 metais Lietuva vėl nesugebėjo pasinaudoti Čekoslovakijos jai suteiktais kontingentais, bet čia jis įžvelgė ne tik Lietuvos kaltę. Lietuvos oficialieji asmenys išskyrė šias problemas: J. Lapėno nuomone, prekybininkų netenkino kiaulių kainos (susidurta ir su Vokietijos sudaromais trukdymais); S. Kuzminsko ir Jono Glemžos teigimu, didžiausios kliūtys – licencijų išdavimo tvarka: „dabar sviestą galima parduoti tik tam pirkliui, kuris turi įvežimui licenciją, bet ne tam, kuris mokėtų geriausią kainą. Jei dėl kainos nesutariama, tai pirklys gali licen-

---

803 J. Aukštuolio laiškas K. Bizauskui 1933 m. // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1371, l. 18.

804 J. Aukštuolio pranešimas LR URM Ekonomikos departamento direktoriui S. Kuzminskui 1933 03 18 // Ibidem, ap. 9, b. 109, l. 142.

805 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1933 04 06 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 904/33.

806 ČR URM pranešimas Čekoslovakijos pasiuntinybei Kaune 1933 12 20 // Ibidem, č. 146901.

ciją pakeisti ir įvežti iš kito krašto.“[807] Apgailestauta, kad Čekoslovakija išduodanti licencijas smulkiems, nežinomiems bei nepatikimiems prekiautojams.

„Pienocentras“ ar „Maistas“ dėl nepalankių kainų savo prekes išveždavo į tas šalis, kurios pasiūlydavo didesnę kainą, dažniausiai į Vokietiją, ir dėl to kontingentai su Čekoslovakija likdavo neįvykdyti. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamento vadovai ėmė kaltinti „Pienocentrą“ ir „Maistą“, jog abejingai vertina pastangas išlaikyti Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos pastovumą[808]. Šio departamento atstovų nuomone, eksportuotojai turėtų atsižvelgti ne tik į kainas, bet ir veikti taip, kad kontingentai būtų realizuoti[809]. Tokią pačią poziciją dėl Lietuvos eksportuotojų elgesio P. Sidzikauskui išdėstė Skorkovskis, kuris griežtai nurodė, jog Lietuvos firmos turėtų išanalizuoti, „kiek realiai galės įvežti, o Lietuvos eksportuotojai rūpindamiesi kontingentais Čekoslovakijoje turėtų skaitytis su tų kontingentų išpildymo galimumais ir paskui nesiblaškyti“[810].

Lietuvos diplomatai taip pat neslėpė pasipiktinimo atitinkamomis valdžios įstaigomis dėl tokio eksportuotojų elgesio. Lietuvos delegacija išsiderėjo leidimą 1934 metais kas mėnesį įvežti 1000 kiaulių, nes vien „Maistas“ buvo pateikęs prašymą 720 kiaulių. Kai kontingentas buvo nustatytas, „Maistas“ pasiuntinybei atsiųstoje telegramoje informavo, kad tiek eksportuoti negali, nes kainos esančios per mažos. E. Turausko nuomone, Lietuvos eksportuotojai turėtų žinoti, kad pasiuntinybė gali tik nustatyti kontingentus, tačiau visiškai nieko negali spręsti dėl rinkos kainų: „žinodami, kad „Maistui“ nepriimtinos kainos ir kad tuo būdu kontingentai pasiliks neišnaudoti mes ir pastangų nedarytume. [...] visiškai bergždžias reikalas yra priminti pasiuntinybei kainų reikalą, kurio ji nei pataisyti, nei pakreipti pageidaujama linkme negali.“[811]

Lietuvos prekybininkai buvo nepatenkinti eksportuotojų ir valdžios atstovų parengta licencijų išdavimo tvarka. 1934 metais „Pienocentras“ dėl nerealizuoto kiaušinių kontingento motyvavo tuo, kad Čekoslovakijos vyriausybė iš karto duodavusi leidimus didesniam kiaušinių kiekiui, kurio

---

807 Prekybinių sutarčių komisijos posėdžio protokolas 1935 02 11 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 10.

808 LR URM Ekonomikos departamento biuletenis 1933, Nr. 12 // Ibidem, b. 269, l. 335.

809 LR URM Ekonomikos departamento biuletenis 1933, Nr. 10 // Ibidem, l. 275.

810 P. Sidzikausko *Pro memoria* 1933 12 22 // Ibidem, b. 109, l. 351.

811 E. Turausko pranešimas LR URM 1935 01 19 // Ibidem, l. 69–70.

per trumpą laiką negalima pristatyti, ir tada firmos užsakovės pakeisdavo leidimus ir įsigydavo kiaušinių iš kitų firmų. 1934 metų rudenį, padidėjus vietinei Čekoslovakijos produkcijai, „Pienocentras“ įvežti kiaušinių negalėjo, nes negaudavo leidimų: „Tokiu būdu „Pienocentras“ mano, kad Čekoslovakijos suteikti kiaušinių kontingentai įgauna popierinį pobūdį, nes jie taip tvarkomi, kad negalima jais pasinaudoti.“[812]

Licencijos Čekoslovakijos prekybininkams buvo išduodamos taip, kad jei jie tam tikru metu tam tikros prekės negalėjo įsigyti iš Lietuvos eksportuotojų, tai pakeisdavo licenciją ir norimą prekę įsigydavo iš kitos šalies eksportuotojų. Lietuvos vyriausybė, stengdamasi išspręsti šį klausimą, 1936 metais Čekoslovakijos vyriausybei įteiktoje notoje ne tik nurodė konkrečius kontingentus, bet ir pageidavo, kad licencijos būtų išduodamos ne prekybininkams, o Lietuvai; tada Lietuva galėtų pasirinkti sau tinkamus prekybininkus, o jei to negalima padaryti, tai bent norėta, kad licenciją gavę prekybininkai jos nebegalėtų kaitalioti[813].

Tiesa, neskelbtos archyvinės medžiagos analizė leidžia teigti, kad dėl licencijų išdavimo tvarkos ir jų panaudojimo būta tam tikrų firmų tarpusavio konkurencinės kovos. 1935 metų pradžioje Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijai skundą įteikė Lietuvos pasiuntinybės sekretorius P. Sidzikauskas, tvirtindamas, jog Čekoslovakijos prekybininkai neišnaudoja Lietuvai skirto kontingento ir atsisako įvežti Lietuvos prekes, o firmos, pavyzdžiui, „Leo Hůrka“, kuri norėtų eksportuoti, negauna leidimų. Dėl Lietuvos pretenzijų Čekoslovakijos gyvulių importuotojų ir eksportuotojų sąjunga turėjo pasiaiškinti Čekoslovakijos pramonės ir prekybos ministerijai. Minėtos sąjungos atstovai teigė, jog tokie Lietuvos tvirtinimai neatitinka tikrovės, atvirkščiai, visoms firmoms, kurios įveždavo galvijus iš Lietuvos, leidimai buvo suteikti[814].

Lietuvos eksportuotojai nesugebėjo išspręsti ir tiekiamos produkcijos kokybės klausimo. Kontingentų sistemai priklausė žemės ūkio produktai, kurie dėl ilgo pervežimo laikotarpio ir kitų priežasčių būdavo pristatomi jau netinkami naudoti. 1932 metų pabaigoje Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija įteikė Lietuvos pasiuntinybei dokumentus, įrodančius, kad iš „Maisto“ pirkti taukai „buvo menkos rūšies, blogo kvapo, ir bendrai,

812 LR URM Ekonomikos departamento biuletenis 1934 m., Nr. 8 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 270, l. 201.

813 Lietuvos vyriausybės nota Čekoslovakijos vyriausybei, 1936 m. balandis // Ibidem, b. 110, l. 11.

814 Galvijų importuotojų ir eksportuotojų sąjungos pranešimas Čekoslovakijos pramonės ir prekybos ministerijai 1935 01 16 // AMZV ČR. IV sekce. 542.

analizės daviniais, įstatymais neleistini vartoti“[815]. Lietuvos atstovai Prahoje 1935 metais informavo Ekonomikos departamentą, kad kiaušiniai pastaruoju laiku „pristatomi nevienodi, neatitinkantys paprasto standartinio rūšiavimo“[816]. Nepaisant visų iškilusių problemų, Lietuva eksportuodama žemės ūkio produktus siekė išlyginti dvišalį prekybos balansą.

2. 6. Pasikeitusios Lietuvos importo politikos įtaka dvišalei prekybai 1932–1939 metais

1932 metais 16 valstybių sudarė 85 proc. visos Lietuvos užsienio prekybos apyvartos, tačiau tik su dviem iš jų Lietuva turėjo teigiamą ir net su keturiolika neigiamą prekybos balansą[817]. Lietuvos vyriausybė, siekdama apsaugoti savo šalies rinką, 1932 metų pabaigoje žengė radikalius žingsnius: „teko imtis tokių priemonių, kurios padėtų mūsų gaminiams surasti naujų rinkų, o su tomis valstybėmis, su kuriomis mūsų prekybinis balansas yra pasyvus, siekti jo išlyginimo.“[818] Taip elgtis skatino ir kitų šalių įvesti prekių įvežimo suvaržymai. Lietuvoje sukurta valstybinė importo kontrolė, t. y. importo licencijų sistema vienuolikos pavadinimų prekėms įvežti[819]. Licencijų sistemos taikymas buvo išplėstas 1934 m. rugpjūčio 4 d., 1935 m. vasario 6 d. ir 1936 m. vasario 15 d. priimtais įstatymais. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamento direktorius S. Kuzminskas buvo tos nuomonės, kad tik licencijų sistema leidžia vyriausybei sėkmingai rasti naujų rinkų ir apsisaugoti nuo per didelio importo[820]. 1935 metais Lietuvos vyriausybė įvedė ir devizų reguliavimą. Čekoslovakijos atstovas Bartonas 1935 metais susidariusią importo situaciją apibūdino kaip „palaipsniui tampančią neįveikiama“[821].

---

815 LR URM Ekonomikos departamento biuletenis. 1933 m., Nr. 2 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 269, l. 57.

816 LR URM Ekonomikos departamento biuletenis. 1933 m., Nr. 10 // Ibidem, l. 275.

817 Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis. Kaunas, 1938. P. 61.

818 Ką dirba užsienio prekybos komisija? // Tautos ūkis. 1934, Nr. 3, p. 72.

819 Į prekių, kurių įvestos licencijos, sąrašą pateko: cukrus, druska, fosfatai, geležis, plienas, skarda, akmens anglis, cementas, medvilnės verpalai ir siūlai, popierius ir kartonas, vilnoniai audiniai. Licencijų sistemos įvedimas Lietuvoje neturėjo tikslo suvaržyti importą, tai buvo padaryta daugiau atsižvelgiant į prekybos balanso struktūrą; Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis. Kaunas, 1938. P. 61.

820 Lietuvos eksporto perspektyvos // Tautos ūkis. 1933, Nr. 9, p. 240.

821 Čekoslovakijos atstovybės Kaune pranešimas ČR URM 1935 08 12 // AMZV ČR. IV sekce. 643. č.1740.

Tik pradėjus taikyti licencijų sistemą Čekoslovakijos prekėms, pastarosios diplomatai ėmė apgailestauti, kad labai pasunkėjo prekyba ne tik tekstile, bet ir cukrumi bei popieriaus gaminiais. Pirmoje 1934 metų pusėje balansas ėmė krypti Lietuvos naudai. Tuomet Čekoslovakijos pasiuntinybė įteikė Lietuvos finansų ministerijai notą, kurioje buvo pabrėžta, kad Lietuvai padidinus eksportą į Čekoslovakiją yra pageidautina, kad „Lietuvos importo komisija nustotų daryti kliūtis Čekoslovakijos prekių įvežimui“[822].

1934 metų rudenį J. Skalickis Lietuvos finansų viceministrui Juliui Indrišiūnui tvirtino, kad per pastaruosius septynis mėnesius gerokai padidėjo Lietuvos eksportas ir tai įpareigoja Lietuvą elgtis liberaliai taikant licencijų sistemą čekoslovakiškoms prekėms. Čekoslovakijos atstovas taip pat atkreipė J. Indrišiūno dėmesį, kad „Čekoslovakija savo įsipareigojimų lietuviškoms prekėms laikėsi ir laikysis, kiek tik galės devizų ribose stengsis paruošti naują dirvą Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybinėms deryboms“[823].

1934 metų importo apribojimas davė vaisių ir tų metų balanso skirtumas buvo neigiamas Lietuvai tik 4787,6 tūkst. Lt (1932 m. jis buvo 12 434,4 tūkst. Lt)[824]. J. Skalickio teigimu, licencijų komisija, motyvuodama tuo, kad dvišalis balansas Lietuvai yra neigiamas, ne tik pasisakė prieš įvairių čekoslovakiškų prekių įvežimą, bet net neįsileido tokių, kurios balansui tikrai neturėtų didesnės įtakos, pavyzdžiui, 50–100 kg pigios tekstilės, ką jau kalbėti apie jos įvežimą vagonais[825]. S. Kuzminskas nuosekliai laikėsi savo nuostatos, išsakytos dar 1933 metais: „nesuprantu, kokiu pagrindu Čekoslovakija gali reikalauti sau laisvo eksporto Lietuvai, jeigu ji Lietuvos eksportą varžo visomis galimomis priemonėmis.“[826]

1934 metų Lietuvos ir Anglijos prekybos sutartis ir jos vykdymas darė tiesioginę įtaką importo iš Čekoslovakijos mažinimui[827]. J. Skalickio ne-

---

822 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 08 24 // AMZV ČR. IV sekce. 643. č. 2336/34.

823 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 09 05 // Ibidem, č. 2399/34.

824 Žr. 1 lentelę ir 1–2 pav.

825 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 12 10 // AMZV ČR. IV sekce. 643. č.3051/34.

826 LR URM Ekonomikos departamento direktoriaus S. Kuzminsko pranešimas J. Aukštuoliui 1933 06 08 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 108, l. 5.

827 Nuo 1935 metų Lietuvos prekyba su atskiromis valstybėmis priklausė nuo prekybos balanso su Anglija: jei jis krisdavo, tuomet buvo stengiamasi sulyginti neigiamą balansą su kitomis šalimis, tarp jų ir su Čekoslovakija. Kita vertus, Lietuva su kai kuriomis šalimis ketvirtajame dešimtmetyje sudarė kompensacines sutartis ir, vykdydama prisiimtus įsipareigojimus, neigiamai atsakydavo į Čekoslovakijos atstovų prašymus įvežti savo prekes.

tenkino tai, kad „Lietuvoje leidimai angliškoms prekėms yra registracijos norma, kai leidimai kitoms valstybėms tampa geriausiu atveju grynai prekybine kompensacine transakcija“[828]. Abejonių jam kėlė ir licencinės komisijos darbo tvarka: „manau, kad komisija karts nuo karto atmeta mūsų prašymus arba dėl vietinių gamintojų spaudimo (pvz., avalynės organizacijos nuolat veikia prieš Baťa, t. p. tekstilės įmonės) arba spaudžiama prekybinio balanso su Anglija.“[829]

1934 metų pabaigoje Čekoslovakijai teko taikstytis su daug griežčiau jos prekėms taikoma licencijų sistema. J. Skalickis suvokė, kad toliau manipuliuoti ankstesniais teiginiais, esą Čekoslovakija didinanti pirkimus iš Lietuvos, bus nebegalima siekiant išgauti licencijas savo šalies prekėms: „turime suprasti, kad neištempsime ilgai su argumentu, kad mes padidinome tiek ir tiek procentų savo užpirkimus Lietuvoje. Iš naujo primenu, kad Lietuva šiandien visų pirma studijuos, kaip auga arba mažėja jos pasyvas su mumis ir pagal tai taikys mums arba prieš mus licencijų sistemą.“[830] Kitaip tariant, reikėjo peržiūrėti tolesnių prekybos santykių plėtros aplinkybes ir sąlygas.

1935 metų pradžioje J. Skalickis pasiūlė oficialiesiems Lietuvos asmenims sudaryti rašytinį susitarimą, kad ir ne visai oficialų, kuriuo būtų aiškiai užfiksuota, ką Čekoslovakija galės į Lietuvą įvežti ir ką išvežti. S. Kuzminskas pabrėžė, kad „jų noras visai suprantamas, nes išplėtus Lietuvoje licencijų sistemą, Čekoslovakija suprato, kad laisvam įvežimui iš Čekoslovakijos bus užkirstas kelias, ir todėl jie nori iš anksto susitarti, kurių ir kiek prekių bus Lietuvon įleidžiama“[831]. Kokio nors galimo susitarimo pasirašymą J. Skalickis ne kartą aptarė su S. Kuzminsku ir buvo prieita bendros nuomonės, kad taip būtų išvengta nereikalingų nesusipratimų ir nemalonumų, tačiau įvesti kontingentus Čekoslovakijos prekėms prieštaravo asmenys, formavę šios šalies užsienio prekybos politiką (ypač A. Štangleris).

Dar labiau apribojus importą iš Čekoslovakijos 1935 m. vasario 6 d. priimtu įstatymu, J. Skalickis savo vadovybei siūlė apsvarstyti galimybę sudaryti *gentlemen agrément*[832]. Jis savo siūlymą argumentavo taip: „Šiandien licencijų komisija mums gali daryti didelius sunkumus, stipriai apri-

828 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 10 31 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 2771/34.

829 Ibidem.

830 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 01 28 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č.143 ai 1935.

831 Prekybinių sutarčių komisijos posėdžio protokolas 1935 02 11 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 9.

832 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 02 09 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 302 ai 1935.

boti eksportą į Lietuvą. Mūsų eksportuotojas šiandien negali jau aiškiai žinoti, ko Lietuvoje gali tikėtis, t. y. anksti praras interesą Lietuvos rinka."[833] Tai įnešė į prekybos santykius tam tikros sumaišties ir nepasitikėjimo, tačiau 1935 metais konkrečių sprendimų dėl galimų susitarimų nebuvo priimta.

1935 metais Lietuvos pasiuntinybės sekretoriui Prahoje P. Sidzikauskui ne kartą teko išgirsti nusiskundimų Lietuvos oficialiųjų asmenų veiksmais, ypač dėl draudimo įvežti tekstilę, chemijos gaminius ar vaikiškus vežimėlius[834]. Deja, Lietuvos atstovai nebuvo linkę daryti kokių nors nuolaidų, o S. Kuzminskas pabrėžė: „protestų dėl Čekoslovakijos prekių varžymų ir Departamentas gauna tiek daug, jog ne tik nespėja, bet ir nebando į kiekvieną Čekoslovakijos pasiuntinybės prisiunčiamą notą atsakinėti"; jis Čekoslovakijos pretenzijas laikė „didelėmis ir nepamatuotomis"[835].

J. Skalickis Kaune dėjo nemažai pastangų, kad Čekoslovakijos prekės ir toliau pasiektų Lietuvos rinką, o vadovybę Prahoje nuolat tikino, kad reikia didinti prekybos su Lietuva apimtis (importas 1935 m. iš Čekoslovakijos faktiškai nepakito (9 202,4 tūkst. Lt), palyginti su praėjusiais metais). Tiesa, balanso skirtumas Lietuvai sumažėjo daugiau nei 1 mln. litų[836]. J. Skalickis, apsvarstęs su Lietuvos oficialiaisiais asmenimis dvišalio prekybos balanso išlyginimo klausimą, Prahai pranešė, kad 1935 metais nepavykus pasiekti balanso išlyginimo taikant pasirinktas priemones, Lietuva gali imtis radikalesnių veiksmų prekybos balansui pakeisti[837].

1936 metų pradžioje J. Norkaitis tvirtino, jog licencijų komisija galinti įleisti tik dalį Čekoslovakijos prekių, nes turi atsižvelgti į vietos gamybą, kitas rinkas ir balansą su Čekoslovakija[838]. Lietuvos oficialieji sluoksniai pageidavo, kad padidėtų maisto produktų išvežimas į Čekoslovakiją (tai buvo laikoma vienintele priemone padidinti Čekoslovakijos eksportą į Lietuvą).

1936 metais, atsižvelgdamas į sumažėjusias įvežimo iš Čekoslovakijos apimtis, J. Skalickis dar kartą siūlė vadovybei Prahoje apsvarstyti prekybos perspektyvas: „reikėtų formalių įsipareigojimų iš mūsų pusės, duotų kon-

---

833 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 02 09 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 302 ai 1935.

834 P. Sidzikausko pranešimas LR URM Ekonomikos departamento direktoriui S. Kuzminskui 1935 07 17 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 316.

835 S. Kuzminsko pranešimas Lietuvos pasiuntinybei Prahoje 1935 07 24 // Ibidem, l. 313.

836 Žr. 1 lentelę.

837 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 11 21 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 1913 ai 1936.

838 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 02 15 // AMZV ČR. IV sekce. 706. č. 307 ai 1936.

krečioje formoje, ne tik užtikrinančių gerą valią.“[839] Ir vėl jis vėl siūlė pagalvoti apie kokį nors *gentlemen agrément*: „mažiau naudinga mums būtų kokia nors ir neformali sutartis, sudaryta rezerviniais lygybės pagrindais, taip kaip Lietuva sudarė su SSRS, t. y. galima keistis įvairių rūšių prekes, tačiau bendra vertė turi atitikti sutarčiai.“[840]

1937 metų pradžioje J. Skalickis kreipėsi į Čekoslovakijos užsienio reikalų ministeriją, kad būtų peržiūrėtos prekybos su Lietuva perspektyvos. Jis siūlė apsvarstyti galimybę sudaryti kompensacinę arba kliringo sutartį, tačiau tai reikštų rinkos praradimą prekėms iš Čekoslovakijos. Antra, jei Čekoslovakijos vyriausybė nuspręstų, kad Lietuvoje esančias galimybes reikėtų išnaudoti, tada pati Čekoslovakija, atsižvelgdama į savo ekonominę situaciją, turėtų stengtis užtikrinti didelius pirkimus iš Lietuvos. Kitaip tariant, J. Skalickis siūlė savo šalies vadovybei priimti konkrečius sprendimus, nes pasiuntinio įgaliojimai „nėra visagaliai“[841].

J. Skalickis manė, kad balanso netolygumo metų pabaigoje galima išvengti, jeigu Čekoslovakija suteiktų Lietuvai garantijas, jog kitais metais iš jos nupirks tam tikrą kiekį produktų, o Lietuva, atsižvelgdama į savo ūkinę padėtį, leistų licencijų komisijai įvežti čekoslovakiškas prekes[842]. Jis teigė, kad tai „esąs pagrindinis raktas situacijos sprendimui“[843]. Olomouco pramonės ir prekybos rūmai atkreipė Čekoslovakijos vyriausybės dėmesį į tai, kad Lietuva norinti iš anksto, t. y. metams į priekį, žinoti, ką ir kiek iš jos pirks Čekoslovakija. Deja, tokia pozicija, jų teigimu, prieštarauja Čekoslovakijos prekybos politikai, nes Čekoslovakijoje galioja taisyklė, jog negalima šios šalies prekybininkų sukoncentruoti į kokią nors sritį ir dar įpareigoti kitai valstybei[844]. Lietuvos vyriausybei suvaržius importą iš Čekoslovakijos ir kartu išplėtus eksportą į Čekoslovakiją, 1937

---

839 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 02 15 // AMZV ČR. IV sekce. 706. č. 307 ai 1936; 1936 m. gegužę J. Skalickis savo vadovybei pranešė: „neužtenka geros valios užtikrinimo, Lietuva nori konkrečių įsipareigojimų, ir kuo toliau mes tempsime, tuo situacija mūsų išvežimui tik sunkės, kol visai prarasime. Mūsų prekėms yra taikomi dideli apribojimai, ypač tekstilei, ir mes turime naudinga sutartimi surasti galimybes jos įvežimui į Lietuvą.“ J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 05 20 // Ibidem, č. 962 ai 1936.

840 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 02 15 // Ibidem, č. 307 ai 1936.

841 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1937 01 15 // Ibidem, č. 2024 ai 1937.

842 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1937 12 03 // Ibidem, č. 2231/1937.

843 Ibidem.

844 Olomouco pramonės ir prekybos centrinių rūmų pranešimas Čekoslovakijos prekybos ministerijai 1937 09 10 // AMZV ČR. IV sekce. 706. č. 14.002/U.

metais pavyko išlyginti prekybos balansą, kuris tapo teigiamas Lietuvai 67,2 tūkst. litų.

Lietuvos užsienio prekybai buvo svarbus importas iš Čekoslovakijos, nes 1934 metais į Lietuvą prekių daugiau įvežė tik Vokietija ir Didžioji Britanija, 1933 metais ir 1935 metais daugiau įvežė ir SSRS. Vis didėjantis įvežimo į Lietuvą suvaržymas lėmė, kad 1936 metais Čekoslovakija buvo tik penktoje vietoje (4,77 proc.), o 1937 metais net septintoje vietoje (3,26 proc.) pagal valstybių, importuojančių į Lietuvą, rodiklius[845].

Čekoslovakijos diplomatai Lietuvoje ypač aktyviai ėmėsi įvairių žygių, kad išsaugotų ankstesnes importo apimtis. Tačiau Lietuvos importo suvaržymai turėjo įtakos tam, kad kasmet įvežimo iš Čekoslovakijos apimtys mažėjo: 1932 metais buvo įvežta už 12 6121,6 tūkst. Lt, o 1937-aisiais tik už 6 936,7 tūkst. Lt[846]. 1938 metais pasirašytas susitarimas garantavo Lietuvos importo iš Čekoslovakijos padidinimą 2 mln. litų.

Ketvirtajame dešimtmetyje Čekoslovakijos eksportuotojai turėjo prisitaikyti ne tik prie pakitusios Lietuvos valstybės prekybos politikos, bet ir prie kintančių rinkos poreikių. Čekoslovakija ypač išplėtė eksportuojamų prekių asortimentą ir nuo 1934 metų kasmet buvo įvežama 300–380 pavadinimų prekių. Čekoslovakija prarado stambias į Lietuvą eksportuojamų prekių grupes, kurios trečiajame dešimtmetyje sudarė didžiąją dalį šios šalies įvežimo į Lietuvą. Čekoslovakijos firmos, siekdamos išlaikyti Lietuvoje savo eksportuojamų prekių rinką, buvo priverstos vykdyti kompensacinę prekybą, nors tai komerciniu požiūriu ir nebuvo naudinga. Čekoslovakijos diplomatai siekė, kad būtų išvengta įvairių nesusipratimų tiek dėl kainų svyravimų, tiek dėl atsiskaitymų, todėl siūlė eksportuotojams, kad šie prieš pateikdami produkciją paimtų 50 proc. vertės avansą, o likusius 50 proc. tuomet, kai bus pristatytos prekės[847].

Būtų galima išskirti tokias Čekoslovakijos įvežimo į Lietuvą tendencijas bei prekių grupes:

1) Svarbiausias Čekoslovakijos uždavinys tiek trečiajame, tiek ketvirtajame dešimtmetyje buvo išlaikyti Lietuvoje tekstilės gaminių rinką. Daugiausiai tekstilės per du dešimtmečius buvo įvežta ekonominės krizės

---

845 Žr. 1, 2 ir 6 pav.

846 Žr. 1 lentelę ir 2 pav.

847 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 01 17 // AMZV ČR. IV sekce. 672. č. 597/34.

metais, ypač 1931 metais[848]. Galiojant laisvos prekybos sąlygoms, Čekoslovakija buvo viena iš svarbiausių tekstilės tiekėjų Lietuvai (ypač vilnonių bei medvilninių verpalų ir siūlų, balintų ir nebalintų medvilninių audinių, dažytų ir margintų medvilninių audinių bei vilnonių audinių). Šios tekstilės rūšys 1931 metais sudarė net 54,3 proc. viso Lietuvos importo iš Čekoslovakijos (ji niekada neįveždavo daugiau nei Didžioji Britanija ar Vokietija). Kasmet Lietuva iš šios valstybės įsiveždavo apie 50 rūšių tekstilės gaminių. Net krentant tekstilės kainoms krizės metais, Čekoslovakija tai siekė kompensuoti didindama išvežimo apimtis. Lietuva įsiveždavo palyginti daug tekstilės gaminių, kurie sudarė apie 60 proc. viso Lietuvos gatavų dirbinių importo.

Lietuvos importo politikos keitimas ir licencijų sistemos įvedimas tiesiogiai paveikė tekstilės įvežimą, kitaip tariant, bendro importo iš Čekoslovakijos mažinimas reiškė apribojimą įvežti tekstilės gaminius. 1932 m. gruodžio 22 d. priimtame įstatyme į prekių, kurioms įvežti reikalingos licencijos, sąrašą buvo įtraukti medvilniniai verpalai ir siūlai, taip pat vilnoniai audiniai. Lietuvoje skirstant kontingentus priimtas nutarimas, kad 1933 metais Čekoslovakija galinti įvežti į Lietuvą tik 25 proc. praeitais metais eksportuoto medvilnės kiekio[849]. (1932 m. vien medvilnės verpalų ir siūlų Čekoslovakija į Lietuvą importavo beveik už 3 mln. Lt (878,2 t).) Tokie Lietuvos vyriausybės sprendimai sukėlė didžiulį Čekoslovakijos nepasitenkinimą, kurio neslėpė nei valdžios atstovai, nei pasiuntiniai, nei firmų vadovai[850].

---

848 Žr. 9 lentelę. Čekoslovakai ne tik siekė išlaikyti įtaką į Lietuvą įvežant tekstilę, bet ir patys dalyvavo Lietuvos tekstilės pramonės plėtroje. 1935 metais vien Klaipėdos krašto tekstilės įmonėse dirbo net 45 čekoslovakai. Daugiausia jų dirbo Tekstilės fabrike Klaipėdoje, „Izraelit ir C“, „Lietuvos medvilnės manufaktūra AB“, „Mechaninė mezgykla Klaipėdoje“ ir Bajoruose fabrike „Lana“. Čekoslovakai fabrikuose dirbo ir vadovaujamąjį darbą. S. Grigaravičiūtė. Čekoslovakijos piliečiai Klaipėdos krašte (1923–1939) ir Vilniuje (1939–1940) // Lietuva ir Čekija. 2005, Nr. 8–10, p. 117–118.

849 J. Aukštuolio pranešimas LR URM Ekonomikos departamento direktoriui 1933 04 22 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 182; 1932 metais Čekoslovakija vien medvilnės verpalų ir siūlų įvežė už 2857, 8 tūkst. Lt, o vilnonių audinių – už 1335,0 tūkst. Lt. Tokia kvota buvo įvesta ir kitoms šalims.

850 Čekoslovakijos firmos, kurios reguliariai tiekė medvilnės verpalus ir siūlus Lietuvos įmonėms ir įvairiems pirkėjams, ėmė reikšti nepasitenkinimą nauja tvarka ir kreipėsi į Čekoslovakijos užsienio reikalų ministeriją. 1933 metų pavasarį prekybos bendrovė „Solotva“ informavo Čekoslovakijos užsienio reikalų ministeriją, kad ji tiekia firmai „Textilfabrik Memel“ medvilnę jau nuo 1926 metų. Kasmet ji iš jų nuperka medvilnės už 2–3 mln. Kč, tačiau kitiems metams firmai „Solotva“ sumažintas įvežimo kontingentas, o leidimai įvežti bus duoti tik tada, kai Čekoslovakija sutiks pirkti lietuviškus žemės ūkio produktus; Prekybos bendrovės „Solotva“ pranešimas ČR URM 1933 03 29 // AMZV ČR. IV sekce. 524. č. 37561.

Čekoslovakijos charge d'Affaires J. Skalickis jau 1933 metų balandį aplankė net keletą Lietuvos oficialiųjų asmenų, norėdamas išsiaiškinti medvilnės verpalų ir siūlų importo suvaržymų aplinkybes (atskiros firmos išreiškė Čekoslovakijos pasiuntinybei ne tik pasipiktinimą nauja tvarka, bet ir išdėstė dėl to kylančias prekybos problemas)[851]. Vienas iš pagrindinių motyvų buvo tas, jog lietuvių firmos turėtų būti suinteresuotos pirkti medvilnę iš Čekoslovakijos, nes ji esanti daug geresnė ir pigesnė, o Lietuvos eksporto didinimu į Čekoslovakiją turėtų aktyviau rūpintis pačios lietuvių firmos. J. Norkaitis, išklausęs tokius J. Skalickio samprotavimus, atsakė, jog „esant šiandieninei situacijai pirmenybę turėtume teikti valstybės, o ne atskirų firmų interesams"[852].

Užsienio prekybos komisijos pirmininkas J. Norkaitis buvo įsitikinęs, kad Čekoslovakijai nereikėtų daryti kokių nors nuolaidų dėl medvilnės verpalų ir siūlų kvotos. Jis laikėsi tokios pozicijos – Lietuva siekianti išlyginti prekybos balansą su visomis šalimis, taip pat su Čekoslovakija: „netolygus santykis tarp Lietuvos įvežimo ir išvežimo į Čekoslovakiją yra toks didelis, kad esant geriausiems norams 25 proc. kvotą negalim padidinti, net jei Čekoslovakija ir suteiktų Lietuvai naujas galimybes, kaip būtų galima jos išvežimą padidinti"[853].

Nors J. Skalickis buvo neįpareigotas derėtis dėl kompensacinės prekybos su Lietuvos valdžios atstovais, tačiau savo nuomonę šiuo klausimu jis išdėstė Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijai, teigdamas, jog tai yra garbės ir išskaičiavimo reikalas: „padidinti mūsų tekstilės pramonės gaminių išvežimą, šiuo atveju keturis kartus, kad įsileistume daugiau kiaušinių arba kiaulių ir padidėtų jų paklausa pas mus."[854] Kitaip tariant, J. Skalickio supratimu, tai esąs prekių mainų augimo klausimas.

Archyvinės medžiagos analizė leidžia teigti, kad išsiskyrė J. Skalickio ir Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos atstovų pozicijos dėl kompensacinės prekybos, t. y. tekstilės mainų į Lietuvos žemės ūkio produktus. Tad 1933 metų pavasarį Lietuvai paprašius padidinti žemės ūkio

---

851 Ne tik atskiros firmos, bet ir Čekoslovakijos tekstilės pramonininkų draugija dėl suvaržymų kreipėsi tiesiai į savo šalies Užsienio reikalų ministeriją bei pasiuntinybę, kad būtų imamasi atitinkamų veiksmų; Tekstilės pramonininkų kreipimasis į ČR URM 1934 04 25 // AMZV ČR. IV sekce. 524, č. H/B 6207.

852 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1933 04 12 // AMZV ČR. IV sekce. 542, č. 37.561/33/IV/2.

853 Ibidem.

854 Ibidem.

produktų kontingentus mainais už medvilnės verpalus, A. Štangleris griežtai atsisakė šio pasiūlymo, teigdamas, kad tai prieštarauja ir 1932 metų lapkričio mėn. susitarimui. Jo nuomone, medvilnės produktai yra pusfabrikačiai ir tokioms prekėms taikomos kitos importo sąlygos, be to, tai esanti pagrindinė ir didžiausia pagal apimtį Čekoslovakijos eksportuojama prekė[855].

Lietuvoje įvestais importo suvaržymais (ypač tekstilei) stebėjosi ir Lietuvos pasiuntinys J. Aukštuolis, nes per 1932 metų rudenį vykusias derybas abi šalys neformaliai susitarė taikyti viena kitai tam tikras išimtis. Jis net manė, jog medvilnės importo į Lietuvą sumažinimas ir kontingentų sistema ne vien Čekoslovakijai, bet ir visoms valstybėms gali būti pakankamas pagrindas nutraukti 1932 metų susitarimą: „aišku, kad čekoslovakai negalės būti patenkinti, jog apkarpant medvilnės importą jiems išimties nepadaryta“[856]. Savo nepasitenkinimo neslėpė ir A. Štangleris bei J. Friedmanas, po susitikimo su jais J. Aukštuolis pranešė: „tiek užsienio reikalų ministerija, tiek ir devizų komisija mūsų pastatytą sąlygą laiko griežtai prieštaraujančia 1932 m. lapkričio mėnesio susitarimui“[857].

Apdairiai pasinaudoję licencijų tvarka, Čekoslovakijos prekybininkai 1933 metais įvežė daugiau vilnonių verpalų ir balintų bei dažytų medvilnių audinių, tačiau šios prekės pateko į naują licencijuojamų prekių sąrašą, kurį Lietuvos vyriausybė išplėtė 1934 m. rugpjūčio 4 d. įstatymu (licencijų sistemai priklausė visos tekstilės prekės, kurias Čekoslovakija buvo labiausiai suinteresuota įvežti). Įstatymas numatė ir mezginių įvežimo suvaržymus. Importo apribojimai nuo 1934 metų tiesiogiai paveikė vilnonių kilimų, dirbtinio šilko audinių, medvilninių paklodžių bei rankšluosčių, medvilninių ir vilnonių moteriškų drabužių įvežimą iš Čekoslovakijos.

Dėl licencijų įvežti tekstilę į Lietuvą konkuravo net keletas Čekoslovakijos firmų, svarbiausios iš jų: „Kosmonosy“, „N. B. Neumann“, „Telčík a Levy“, „Benedikt Štroll“. Tačiau didžiausią susirūpinimą Čekoslovakijos importuotojams kėlė konkurencija su kitomis valstybėmis. 1934 metais į Lietuvą iš SSRS ir Bulgarijos įvežta tekstilė, kurios kaina buvo daug ma-

---

855 J. Aukštuolio pranešimas LR URM Ekonomikos departamento direktoriui S. Kuzminskui 1933 04 22 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 183.

856 J. Aukštuolio pranešimas LR URM Ekonomikos departamento direktoriui 1933 03 25 // Ibidem, l. 160.

857 J. Aukštuolio pranešimas LR URM Ekonomikos departamento direktoriui 1933 04 22 // Ibidem, l. 182.

žesnė nei kitų importuotojų, o tekstilė iš Japonijos ir Anglijos nepalyginti brangesnė. Čekoslovakijos atstovus tenkino, kad jų importuojama tekstilė yra „gausiai atstovaujama“ ir nors yra brangesnė nei rusiška ir bulgariška, mielai perkama.

Daugiausia tekstilės į Lietuvą įveždavo Didžioji Britanija, SSRS, Prancūzija ir Šveicarija. Iš Estijos ir Suomijos Lietuva taip pat pirko nemažai tekstilės, nes su jomis buvo pasirašiusi kompensacines sutartis. J. Skalickis apgailestavo, kad čekoslovakišką tekstilę iš Lietuvos rinkos išstumia tos šalys, kurios neturi senų tekstilės gamybos tradicijų[858].

Didžiausią nerimą Čekoslovakijos importuotojams kėlė didėjantys Anglijos interesai. Įvežimas iš Didžiosios Britanijos sparčiai didėjo 1932–1934 metais, tuomet medvilninių verpalų ir siūlų įvežimas iš Didžiosios Britanijos padidėjo 3,8 karto, o vilnonių verpalų ir siūlų – 2,6 karto[859]. 1934 metais pasirašyta Anglijos ir Lietuvos prekybos sutartis užtikrino dar intensyvesnį angliškų gaminių skverbimąsi į Lietuvos rinką[860]. Tekstilei tai turėjo ypatingą reikšmę, nes jau 1937 metais visų svarbiausių tekstilės rūšių įvežimas iš Didžiosios Britanijos sudarė apie 80 proc. viso Lietuvos tekstilės importo. Likusią dalį tekstilės įveždavo kitos šalys, tarp jų ir Čekoslovakija. Kaip svarbiausią motyvą, kodėl pirmenybė buvo teikiama Didžiajai Britanijai, Lietuvos valdžios atstovai nurodydavo, kad Anglija perka lietuviškus žemės ūkio produktus ir jų prekybos balansas yra teigiamas.

Čekoslovakijai teko taikstytis ir su užsienio šalių konkurencija, ir su Lietuvos tekstilės pramonės augimu[861]. J. Skalickis neslėpė apmaudo dėl naujai besiklostančios tvarkos – Lietuvos firmos, kurios kreipiasi norėdamos pirkti čekoslovakišką tekstilę, yra verčiamos pirkti anglišką tekstilę. Buvo akivaizdu, kad tokia situacija ne tik riboja čekoslovakiškos tekstilės eksportą, bet ir bendrą Čekoslovakijos eksportą į Lietuvą[862]. 1934 metais

---

858 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 02 03 // AMZV ČR. IV sekce. 706. č. 255 ai 1936.

859 Lietuvos užsienio prekyba 1934 m. Kaunas, 1934. P. 86.

860 A. Gaigalaitė. Anglijos kapitalas ir Lietuva 1919–1940. Vilnius, 1986. P. 110.

861 J. Skalickis atkreipdamas dėmesį į tekstilės pramonės plėtimąsi Lietuvoje pažymėjo, kad iš esmės tai reiškia, jog ateityje, jei neužteks vietos gaminių, visų pirma medvilnės verpalai bus įvežami iš Anglijos ir Rusijos, o likusią dalį galės įvežti Čekoslovakija; J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 11 10 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 2762/34.

862 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1933 12 19 // AMZV ČR, IV sekce. 1233. č. 2632/33; Didžiausi čekoslovakiškos tekstilės importuotojai Lietuvoje tuomet buvo „Litauische Baumwoll-Manufaktur“ (Klaipėda), „Cotton“ (Kaunas), „Audimas“ (Kaunas), „Šiaulių audiniai“ (Šiauliai).

Lietuva suteikė leidimus įvairioms čekoslovakiškoms tekstilės rūšims, išskyrus vilnonius audinius, kuriuos sutartyje buvo numatyta importuoti iš Didžiosios Britanijos. J. Skalickis dar 1934 metais įspėjo savo valdžios atstovus, kad Anglija taip mažinanti tekstilės kainas, nes norinti aplenkti Čekoslovakijos importą[863]. O 1935 metais per pirmąjį pusmetį Lietuvos valdžios atstovai apskritai atsisakė leisti įvežti tekstilę iš Čekoslovakijos. Tokie sprendimai kėlė nepasitenkinimą ir Lietuvos firmoms, kurios audinius arba žaliavą pirkdavo iš Čekoslovakijos. Lietuvai pradėjus dar griežčiau riboti tekstilės įvežimą, 1935 metais Čekoslovakijos firmos ėmė keisti įvežimo metodus. Čekoslovakiška tekstilė į Lietuvą patekdavo su Anglijos kilmės dokumentais, t. y. nurodant, kad tekstilė pagaminta iš angliškų žaliavų. Šia galimybe naudojosi firmos „Cosmos“, „G. Deutsch“, „N. B. Neumann synové“, „Gebr Pollak a Klazar“[864]. Dėl konkurencijos tarp firmų Lietuvos licencijų komisija ir anglų tekstilės gamintojai ėmė domėtis tokios prekybos aplinkybėmis ir galiausiai buvo nuspręsta, kad išduodant sertifikatą būtų reikalaujama patvirtinimo, jog ne mažiau kaip 50 proc. prekės vertės turi sudaryti ne tik iš angliškos žaliavos, bet ir turi būti įdėta anglų darbo jėgos[865].

Čekoslovakijos prekybininkai, spręsdami tekstilės eksporto suvaržymo klausimą, ėmė siūlyti kitus įmanomus būdus – Brno miesto Pramonės ir prekybos rūmai pateikė pasiūlymą Čekoslovakijos prekybos ministerijai įvežti į Lietuvą tekstilę su JAV sertifikatais, t. y. 50 proc. prekės vertės sudarytų JAV žaliavos ir šios šalies darbo jėga, kuo esą naudojasi kai kurios firmos[866]. Lietuvos atstovai nelabai buvo linkę priimti čekoslovakišką tekstilę su JAV sertifikatais, nes tada būtų galimos tam tikros manipuliacijos, norint įrodyti tekstilės kilmę. Lietuva pageidavo, kad būtų importuojama su Čekoslovakijos sertifikatais ir prekės patektų į Lietuvos–Čekoslovakijos prekybos balansą.

1937 metais pradžioje J. Skalickiui pavyko susitarti tik dėl nedidelio kiekio tekstilės įvežimo su JAV sertifikatais (1936 metų lapkritį įvežimas su angliškais sertifikatais buvo sustabdytas ir todėl kai kurios čekoslovakų firmos patyrė nemažų nuostolių). 1937 metų vasarą Lietuvos licencijų

863 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 11 10 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 2762/34.

864 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 11 15 // Ibidem, IV sekce. 643. č. 2325 ai 1935.

865 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 02 15 // Ibidem, IV sekce. 542. č. 363 ai 1936.

866 Čekoslovakijos prekybos ministerijos pranešimas pasiuntinybei Kaune 1937 05 04 // Ibidem, č.j. 44.976/37II/C.

komisija leido įvežti nemažą kiekį tekstilės su vadinamaisiais amerikietiškais sertifikatais[867]. 1937 metų liepą net 32 Lietuvos firmos (daugiausia iš Kauno) buvo pateikusios pageidavimus įsivežti čekoslovakišką tekstilę su JAV sertifikatais[868]. Šios prekės nepatekdavo į Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos balansą.

1937 metais tekstilės įvežimas faktiškai pasiekė kritinę ribą, nes, palyginti su 1932 metais, kai kurių tekstilės rūšių įvežimas sumažėjo net keliasdešimt arba net kelis šimtus kartų, pvz.: medvilninių verpalų ir siūlų 1932 metais įvežta už 2857,8 tūkst. Lt (878,2 t), o 1937 metais tik už 11,2 tūkst. Lt (3,2 t), vilnonių audinių 1932 metais įvežta už 1335 tūkst. Lt (37,2 t), o 1937-aisiais tik už 63,3 tūkst. Lt (3,5 t) ir pan.[869] Vilnonių ir medvilninių verpalų bei audinių importas 1937 metais sudarė tik 22 proc. viso Čekoslovakijos importo į Lietuvą. Dėl tekstilės pramonės Lietuvoje kūrimosi faktiškai išnyko lininių audinių importas iš Čekoslovakijos. Nuo 1932 metų išaugo tekstilės asortimentas: dirbtinio šilko verpalų, kanapių verpalų, veltinio ir jo dirbinių, tiulio, pirštinių ir skrybėlių įvežimas. Verte ir kiekiu šios prekės negalėjo kompensuoti prarastos tekstilės gaminių rinkos.

Čekoslovakijos tekstilės pramonininkų draugija 1937 metais tekstilės eksporto situaciją vertino kaip esančią „kritiškoje padėtyje“[870]. Čekoslovakijos firmos viena po kitos ėmė skųstis tekstilės pardavimo Lietuvai aplinkybėmis; neva „šioje rinkoje yra įsigalėjusi neteisybė“[871]. Tvirtinta, kad per visus metus į Lietuvą neleidžiama nieko įvežti: „mums yra nepriimtina, kad turime prašyti ir mažiausio kontingento, be to, kainas diktuoja savo gera valia, o mokėjimo terminus tęsia iki begalybės, dėl to visiškai nežinome užsakovų finansinės padėties, kurie savo rankose laiko kontingentus.“[872]

---

867 Čekoslovakijos pasiuntinybės Kaune pranešimas ČR URM 1937 07 12 // AMZV ČR, IV sekce. 643. č. 1413 ai 1937.

868 Lietuvos pramonės ir prekybos rūmų pranešimas Prekybos departamentui 1937 07 20 // LCVA. F. 987, ap. 1, b. 76, l. 5.

869 Žr. 9 lentelę.

870 Čekoslovakijos tekstilės pramonininkų draugijos pranešimas ČR URM 1937 10 22 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 19892.

871 „Jos.Sochor“ tekstilės gamyklų pranešimas ČR URM 1937 12 06 // Ibidem, IV sekce. 542.

872 Ibidem. Šie prekybininkai ir gamintojai labai piktinosi prekyba su JAV bei Anglijos sertifikatais, teigė, kad toliau taip prekiauti yra neįmanoma, ir pageidavo tiesioginės prekybos.

1938 metais ir 1939 metais pasirašytuose susitarimuose buvo numatytos konkrečios tekstilės gaminių kvotos. Pagal šiuos susitarimus Čekoslovakija nors nedaug, tačiau padidino medvilnės ir vilnos verpalų bei audinių importą[873].

2) Čekoslovakija į Lietuvą daugiausiai iš visų valstybių įveždavo aukščiausios kokybės odinės avalynės, t. y. chromo ir ševro avalynės. Ši avalynė buvo palyginti brangi ir skirta pasiturinčiam visuomenės sluoksniui. Kasmet jos buvo įvežama apie 10 tonų. Po krizės krito kainos ir jei 1931 metais buvo įvežta 9,8 t už 395,5 tūkst. Lt, tai 1938 metais 15,3 t už 169,6 tūkst. Lt. Taip pat buvo įvežama ir lakinė, ir zomšos avalynė, medžiaginė avalynė, tačiau kiekvienos iš šių rūšių buvo įvežama tik apie vieną toną Čekoslovakija eksportavo ir guminę avalynę.

Didžiausia avalynės eksportuotoja buvo Čekoslovakijos firma „Baťa“, kuri turėjo dvi avalynės parduotuves Kaune ir vieną Panevėžyje, taip pat batų taisymo įmonę Kaune. Nuo 1930 metų „Baťa“ ėmė rimtai konkuruoti Lietuvos rinkoje ir kėlė nerimą Lietuvos gamintojams[874]. Tuomet avalynės rinkoje Lietuvoje reiškėsi ne tik stipri konkurencija (daugiausia avalynės buvo įvežama iš Vokietijos), bet ir savo interesus stengėsi apginti vietos gamintojai, kurie kartais parodydavo tam tikrą nepasitenkinimą esama padėtimi[875].

1930 metais vienas iš įtakingiausių Čekoslovakijos laikraščių *Národní listy* atkreipė skaitytojų dėmesį į Lietuvos spaudoje pareikštą pasipiktinimą dėl avalynės įvežimo iš Čekoslovakijos. Ši akcija buvo vertinama kaip grindžiama visiškai neteisingais argumentais, kurie jau buvo naudojami Vokietijoje – jei sumažėtų avalynės įvežimas iš Čekoslovakijos, tai tuo tik pasinaudotų vokiečių avalynės importuotojai[876]. 1932 metais atidarius batų taisyklą Kaune, kilo vietos batsiuvių nepasitenkinimas; jie net kreipėsi į Lietuvos ministrą pirmininką J. Tūbelį, kad ši įmonė būtų uždaryta.

Konkurencinėje kovoje neišvengta ir rimtesnių konfliktų. Šiaulių bendrovė „Batas“ padavė į teismą „Baťą“, esą ši pasisavinusi Lietuvos fabriko

---

873 Žr. 9 lentelę.

874 Lenkija // Tautos ūkis. 1930, Nr. 7–8, p. 228.

875 Lietuvos valstybė, siekdama apsaugoti vidaus rinką bei naujas pramonės šakas, 1931 10 14 padidino muitus odiniams batams, o 1933 05 29 ir guminei avalynei; Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis. Kaunas, 1938. P. 60.

876 NA. MZV-VA. 1298.514. 1930–1935. Národní listy. 1930 02 11.

prekės ženklą[877]. 1934 m. gruodžio 6 d. išnagrinėjęs bylą Kauno apygardos teismas jokios nusikalstamos firmos „Baťa“ veiklos nenustatė. Tuomet Šiaulių firma „Batas“ pateikė kasacinį skundą Lietuvos vyriausiajam tribunolui, kuris, išnagrinėjęs bylą, 1935 m. spalio 8 d. sprendimu nustatė, kad kasacinis skundas yra nepagrįstas ir atmestinas: „Šioje gi byloje visiškai nėra ginčytinas tas faktas, kad Čekoslovakijos fabrikas „Baťa“ buvo įsisteigęs anksčiau už Lietuvos fabriką „Batas“ Šiauliuose ir platino savo prekes su štampu „Baťa“ net Lietuvoje 1924–1925 m., t. y. dar prieš tai, kol buvo įsisteigęs 1926 m. fabrikas „Batas“ Šiauliuose ir buvo pradėjęs vartoti savo ženklą „Batas“. Iš pasakyto, galima padaryti tik vieną išvadą, būtent, kad ne senesnis Čekoslovakijos fabriko ženklas „Baťa“ yra panašus į Lietuvos fabriko Šiauliuose jaunesnį ženklą „Batas“, o atvirkščiai, kad Lietuvos fabriko Šiauliuose jaunesnis ženklas „Batas“ yra panašus į senesnį Čekoslovakijos fabriko Zline ženklą „Baťa.“[878]

Jau nuo 1934 metų pradėta riboti kai kurios avalynės įvežimą (kaliošų ir avalynės iš kaučiuko ir kt.). Konkurencinė kova pasireiškė ir skirstant licencijas. 1934 metų pavasarį „Baťa“ atstovas Kaune kreipėsi į Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos Prekybos skyrių. Jis tvirtino turįs žinių, kad Lietuvos fabrikai „Falkovski“ ir „Batas“ pateikė prašymą Lietuvos užsienio reikalų ministerijai neišduoti „Baťai“ licencijų įvežti avalynę: „buvo padaryti atitinkami žingsniai, kad mūsų įvežimas ne tik būtų apsunkintas, tačiau ir būtų kiek galima labiau apribotas.“[879] Buvo net pasiūlyta avalynės įvežimo klausimą apsvarstyti į Prahą atvykus Lietuvos delegacijai; manyta, kad gal būtų galima padaryti Lietuvai tam tikrų nuolaidų mainais už čekišką avalynę[880]. Archyvinės medžiagos analizė leidžia daryti išvadą, kad „Baťos“ atstovai, nenorėdami prarasti rinkos, Lietuvoje kilusius sunkumus stengėsi spręsti įvairiais būdais, taip pat mėgindami paveikti oficialiuosius asmenis. Po atitinkamų „Baťos“ atstovų žygių Čekoslovakijos centrinė pramonininkų sąjunga kreipėsi į Užsienio reikalų ministeriją, kad ši su Lietuvos atstovais aptartų iškilusį klausimą ir kad būtų panaikintos visos problemos Lietuvoje dėl licencijų avalynei skyrimo[881].

---

877 Čekoslovakijos avalynės firma „Baťa“ yra pavadinta jos įkūrėjo pavarde – šią įmonę Zlino mieste 1894 metais įkūrė Tomášas Baťa.

878 Lietuvos Vyriausiojo tribunolo sprendimas 1935 10 08 // LCVA. F. 388, ap. 6, b. 278, l. 13.

879 „Baťos“ atstovo Lietuvoje laiškas „Baťos“ gamykloms 1934 04 10 // AMZV ČR. IV sekce. 542.

880 „Baťos“ atstovo Vavrečkos pranešimas Čekoslovakijos centrinei pramonininkų sąjungai 1934 04 14 // AMZV ČR. IV sekce. 542.

881 Centrinės pramonininkų sąjungos kreipimasis į ČR URM 1934 04 18 // AMZV ČR. IV sekce. 542.

„Baťa“ buvo viena iš tų įmonių, kuri, siekdama išlaikyti pastovų avalynės įvežimą į Lietuvą, vykdė kompensacinę prekybą. Dažniausiai avalynės įvežimas buvo kompensuojamas perkant žąsis. 1935 metų pabaigoje S. Kuzminskas tvirtino, kad Lietuva negalinti parduoti Čekoslovakijai sviesto kaip kompensacijos už kaliošus, nes sviesto turi mažai ir yra įsipareigojusi jį parduoti Anglijai. Lietuvos atstovas laikėsi nuomonės, jog būtų galima vykdyti kompensacinę prekybą tik perkant kaliošus mainais į žąsis (žąsų tuo metu buvusi mažesnė paklausa). Su tokia pozicija buvo linkęs sutikti ir J. Skalickis: „žąsys yra geras objektas, kuriuo galima padengti įvežimą.“[882] Tačiau dėl žąsų įvežimo į Čekoslovakiją sprendimą turėjo priimti šios šalies Žemės ūkio ministerija. 1935 metais „Baťa“ prašė leisti kompensacijos pagrindais įvežti 25 tūkst. kg gyvų žąsų už avalynę, tačiau toks prašymas buvo atmestas. Po kurio laiko Žemės ūkio ministerija leido įvežti nedidelį kiekį žąsų, kuris tik iš dalies galėjo patenkinti „Baťos“ lūkesčius[883].

Nors nuo 1936 metų buvo įvestos licencijos faktiškai visoms avalynės rūšims, tačiau Čekoslovakijai pavyko išlaikyti turėtas importo pozicijas, ypač lakinės ir zomšos avalynės bei medžiaginės avalynės. O chromo ir ševro avalynės įvežimas, didėjęs iki 1936 metų (12,9 t už 157,5 tūkst. Lt), dar padidėjo ir 1938 metais jau buvo įvežta 15,3 t už 169,6 tūkst. Lt[884]. Net ir po Miuncheno protokolų pasirašymo ši firma aktyviai prekiavo su Lietuva. 1940 metais kompensacijos pagrindais „Baťai“ buvo leista įvežti prekių už 1 367 800 litų[885].

Licencijų įvedimas tiesiogiai paveikė ir odos bei odos dirbinių importą. Čekoslovakija į Lietuvą įveždavo chromą, įvairias lakuotas odas ir odą padams. Į Lietuvą buvo įvežami ir įvairūs odos dirbiniai: dėžutės, krepšeliai, mašinų diržai, tačiau svarbiausią poziciją turėjo odinių pirštinių įvežimas, kuris iki 1936 metų laipsniškai didėjo. Odos dirbiniams licencijos buvo įvestos 1936 metais ir 1937 metais; 1938 metais sumažėjo visų rūšių odos dirbinių įvežimas iš Čekoslovakijos[886].

3) Popieriui ir kartonui licencijos buvo įvestos 1932 metais, tačiau jų įvežimas daug nepakito, atvirkščiai – padidėjo importuojamo popieriaus

882 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 11 02 // Ibidem. č.2207 ai 1935.

883 ČR URM dokumentas 1935 11 02 // Ibidem.

884 Lietuvos užsienio prekyba. Kaunas, 1938. P. 377.

885 Prekybos departamento pranešimas LR URM 1940 06 13 // LCVA. F. 388, ap. 4, b. 126, l. 2.

886 Lietuvos užsienio prekyba. Kaunas, 1938. P. 377.

gaminių įvairovė. Ketvirtajame dešimtmetyje didėjo kartono įvežimas.[887] Importuotos įvairios popieriaus rūšys: rašomasis, rūkomasis ir gilzių popierius, cheminis fotografijoms, vokai, sąsiuviniai, maišai ir kita, tačiau šių prekių importas nebuvo didelis. Kasmet įvairių popieriaus dirbinių buvo įvežama už 10–20 tūkst. litų.

4) Stiklo ir fajanso dirbinių kasmet buvo įvežama už 500–800 tūkst. Lt ir tai sudarė 5–10 proc. viso Čekoslovakijos eksporto į Lietuvą[888]. Daugiausiai buvo įvežama bespalvio stiklo lapais; 1934 metais įvedus licencijas šios rūšies stiklui, labai sumažėjo jo importas iš Čekoslovakijos. Nors nuo 1936 metų buvo įvestos licencijos fajanso dirbiniams, tačiau jų įvežimas ne sumažėjo, o padidėjo; tai, matyt, lėmė didėjanti paklausa: baltų ir vienspalvių fajanso dirbinių iki 1936 metų buvo įvežama nedaug, tik 1936 metais jų įvežta 12,1 t už 13,3 tūkst. Lt, o 1938-aisiais net 32,5 t už 38,1 tūkst. Lt. Ketvirtajame dešimtmetyje ypač padidėjo porceliano gaminių importas ir jo nesumažino 1936 metais licencijų įvedimas. Kasmet didėjo ir stiklo dirbinių įvežimas, ypač baltojo stiklo, bei stiklo dirbinių (buteliai, puodeliai), o apdirbtų, pagražintų, margintų stiklo dirbinių buvo įvežama daug mažiau. Nors stiklo dirbiniams nuo 1936 metų buvo taikomos licencijos, bet tai iš esmės nepakeitė įvežimo apimčių[889].

5) Nuo 1932 metų Lietuvoje ėmus kurti cukraus pramonę, pamažu buvo mažinamas cukraus importas[890]. Be to, cukrus buvo įrašytas į prekių, kurioms reikalingos licencijos, sąrašą, jau 1932 metais. Čekoslovakija susidūrė su vis stiprėjančia SSRS ir Didžiosios Britanijos konkurencija. Abi šios šalys, taip pat Vokietija aktyviai konkuravo su Čekoslovakija dėl gabalinio cukraus įvežimo, tačiau 1932–1935 metais Čekoslovakijai pavyko išlaikyti lyderės pozicijas[891]. Nors Lietuva gabalinį cukrų įvežė ir 1936–1937 metais, tačiau jį išimtinai eksportavo tik SSRS. Įvežti smulkų cukrų Čekoslovakijai buvo leista 1932–1934 metais, bet tik nedideliais kiekiais. J. Skalickis, suvokdamas besikeičiančias cukraus importo aplinkybes, informavo, jog Čekoslovakijos cukraus fabrikų atstovai kreipiasi į pasiuntinybę prašydami suteikti metinius kontingentus, nes jie labai norį prekiauti su Lietuva. Analizuodamas perspektyvas, 1936 metais J. Skalickis pabrėžė,

---

887 Lietuvos užsienio prekyba. Kaunas, 1938. P. 382.

888 Ibidem, p. 384–385.

889 Ibidem.

890 Žr. 2–3 lenteles.

891 Žr. 2 lentelę.

jog dar būtų galima įvežti gabalinio cukraus ir tai greičiausiai tik per Angliją, kol Lietuva pati nepasigamins[892].

Čekoslovakijos eksporto kryptys ketvirtajame dešimtmetyje jau nesikoncentravo į keletą prekių rūšių. Tiek pasiuntinys J. Skalickis, tiek dirbęs pasiuntinybėje Bartonas, nors ir apgailestavo, kad licencijų sistema sudaro daug sunkumų ir ilgainiui tampa neįveikiama, bet kartu džiaugėsi, kad gali didinti eksportą ir plėsti tų prekių, kurioms nereikalingos licencijos, asortimentą bei gauti licencijas toms prekėms, kurios yra paklausios Lietuvoje[893]. Čekoslovakijos prekybininkai, taikydamiesi prie naujų sąlygų, stengėsi rasti įvairias jų prekėms realizuoti palankias nišas, atsiradusias dėl: 1) naujų pramonės įmonių kūrimo, statybų augimo, 2) gyventojų poreikių didėjimo. Pamažu buvo plečiamas išvežamų prekių asortimentas siekiant kompensuoti prarastas cukraus bei tekstilės pozicijas. Galima išskirti šias naujas eksporto kryptis:

1) Čekoslovakijai dalyvaujant įvairiausiuose konkursuose ir gaunant valstybinius užsakymus, visų pirma pavyko iš dalies kompensuoti prarastas importo pozicijas įvežant įvairią techniką, įrengimus, mašinas bei jų dalis. Iki 1935 metų daugiausia buvo įvežamos įvairių įrengimų dalys, tačiau technikos įvežimas nebuvo didelis, o 1935–1939 metais įvairios technikos įvežimas sudarė 12–20 proc. viso Čekoslovakijos eksporto į Lietuvą. Reikėtų pabrėžti, kad kuriantis pramonės įmonėms Lietuvoje technikos ir įrengimų paklausa didėjo ir šios rūšies prekėms nebuvo taikoma licencijų sistema. Čekoslovakija ypač stengėsi dalyvauti tiekiant įrengimus naujai besikuriančiai tekstilės pramonei Lietuvoje, tai – audimo, linų šukavimo, verpimo, dažymo, siuvamosios bei mezgimo mašinos. 1935 metais buvo tiekiama įranga alaus dirbtuvėms, taip pat žemės ūkio technika (sėjamosios mašinos ir kita). Čekoslovakija įveždavo įvairias dalis žemės ūkio mašinoms, rašomosioms mašinėlėms.

Nuo 1935 metų Čekoslovakija pradėjo importuoti į Lietuvą ir automobilius, dviračius, vaikų vežimėliai buvo importuojami nuo 1933 metų.

2) Mineralinės medžiagos: gipsas, įvairūs tepalai, aliejai, molis, bario oksidas ir hidroksidas, gyvsidabris, krakmolas, kalio chloridas, deguonis, įvairūs chemijos ir farmacijos produktai ir kita. Šių prekių

---

892 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 02 03 // AMZV ČR. IV sekce. 706. č. 255 ai 1936.

893 Čekoslovakijos atstovo Bartono pranešimas ČR URM 1935 08 12// Ibidem, IV sekce. 643. č. 1740.

įvairovė kasmet didėjo, nes didžioji dalis buvo įvežama be licencijų, jų reikėjo tik kalio druskai nuo 1934 metų, kosmetikai ir kvepalams nuo 1935 metų, klijams, anilino dažams nuo 1936 metų.

3) Skardos, geležies, aliuminio, vario, plieno, ketaus, švino, cinko gaminiai. Jų eksportas ypač padidėjo nuo 1933 metų, nes 1932 metais buvo įvestos licencijos geležiai, plienui ir skardai. Kai kurių prekių buvo įvežama daugiau nei už 100 tūkst. Lt[894].

4) Nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio padidėjo statybinių medžiagų įvežimas, ypač plytų. Daugiausia buvo įvežama šamotinių plytų, plytelių grindims bei sienoms, tačiau rinką Lietuvoje išsikovojo ir nedegtos plytos, keramikos vamzdžiai, įvairūs akmens masės dirbiniai[895].

5) Pradedami importuoti dažyti ir nedažyti, taip pat drožinėti medžio dirbiniai, neklijuota fanera, izoliacinės plytos iš kamštinio medžio žievės ir kita.

6) Pamažu didėjo įvairių įrankių (dalgių, pjūklų, šakių, pjautuvų, plaktukų, įvairių įrankių amatininkams) įvežimas. 1937 metais vien šakių buvo įvežta už 95,9 tūkst. litų. Čekoslovakiškos prekės atrado sau rinką ir galanterijos srityse.

7) Nuo 1935 metų įvairių muzikos instrumentų iš Čekoslovakijos buvo perkama daugiau nei už 30 tūkst. Lt. Čekoslovakija išnaudojo ir šią sritį, kuri nepriklausė licencijų sistemai.

Nepaisant naujų rinkos sričių paieškos, Čekoslovakija stengėsi išlaikyti tas eksporto kryptis, kurios buvo vyraujančios, t. y. kurioms tiesiogiai dirbo šios šalies pramonė. Visų pirma tai pasakytina apie tekstilę, kuri 1928–1929 metais sudarė net 34,4 proc., o 1934 metais 27,9 proc. (tai buvo svarbiausia bendro šalies eksporto pozicija); oda ir avalynė 1928–1929 metais sudarė 6,8 proc., o 1934 metais – 4,8 proc.; atitinkamai stiklas 1928–1929 metais sudarė 6,3 proc., o 1934-aisiais – 8,2 proc.; popierius 1928–1929 metais sudarė 2,2 proc., o 1934 metais – 3,2 proc. viso Čekoslovakijos valstybės eksporto[896]. Licencijų taikymas Lietuvoje minėtoms prekių grupėms turėjo įtakos ir Lietuvos eksportui į Čekoslovakiją. Prekyba ketvirtajame dešimtmetyje išsiskyrė ypač dideliu Čekoslovakijos prekių eksporto į Lietuvą asortimentu.

---

894 Lietuvos užsienio prekyba. Kaunas, 1938. P. 384.

895 Ibidem, p. 382–383.

896 Dějiny hospodařství českých zemí od počátku industrializace do současnosti 1918–1945. Praha, 1995, p. 166.

2. 7. Čekoslovakijos vaidmuo plečiant pramonę Lietuvoje

Lietuvoje pramonė ėmė atsigauti ir plėstis nuo trečiojo dešimtmečio vidurio. J. Galia manė, jog Čekoslovakija galėtų ne tik padėti Lietuvai, bet ir turėti komercinės naudos. 1925 metais jis kreipėsi į savo šalies vadovybę, kad ši perduotų atitinkamoms įstaigoms informaciją, jog pastaruoju metu Lietuvoje labai daug dėmesio skiriama pramonės šakoms plėsti ir galimybei statyti atskiras įmones[897]. Jis informavo apie Lietuvoje norimas atidaryti avalynės, tekstilės, vatos, margarino gamybos įmones, cukraus fabriką bei numatytą pradėti vystyti superfosfato gamybą.

Kviesdamas Čekoslovakijos įmones dalyvauti kuriant Lietuvos pramonę, jis visų pirma pabrėžė savo šalies interesus: „Čekoslovakijos kapitalui reikėtų įsitvirtinti atskirose šakose, kad taip būtų galima kontroliuoti gamybą ir tolesnę jos plėtrą, ta prasme, kad mūsų importo interesai nebūtų ribojami“[898]. Tiesa, Čekoslovakijos atstovai baiminosi, kad nesumažėtų jų įvežimas į Lietuvą, juk pramonės kūrimas Lietuvoje buvo tiesiogiai susijęs su importo mažinimo tendencijomis. J. Galia laikėsi nuostatos, kad Čekoslovakija turėtų išnaudoti visas galimybes Lietuvos pramonėje: „Lietuvos valdžia, neišskiriant ir opozicijos, nori bendradarbiauti su Čekoslovakija, nes akivaizdu, kad Lietuva gaus iš to tik ekonominės naudos ir nėra reikalo bijoti kokio nors politinio spaudimo, kuris iki tam tikro laipsnio galėtų privesti Lietuvą iki politinės priklausomybės, kaip tai atsitiktų, jei dalyvautų kitos šalys, pvz., Anglija, Vokietija“[899].

1925 metais Lietuvos valdžios atstovai pasiūlė Čekoslovakijai investuoti 2 mln. Lt į „Union“ superfosfato gamyklą Klaipėdoje (Lietuvos žemės ūkio ministerija taip pat turėtų 2 mln. Lt kapitalą). Nepaisant įvairių pasiūlymų, Čekoslovakijos kapitalas trečiajame dešimtmetyje nebuvo investuojamas į įmonių statybas Lietuvoje, tačiau ketvirtajame dešimtmetyje situacija pasikeitė ir svarbūs valstybiniai užsakymai buvo pateikti vienam didžiausių Čekoslovakijos koncernų – „Škodos“ gamykloms[900].

---

897 J. Galios pranešimas ČR URM 1925 10 13 // AMZV ČR. IV sekce. 739. č.390/VIII/25.

898 Ibidem.

899 Ibidem.

900 Tiesa, Lietuvoje plečiantis tekstilės pramonei kai kurios įmonės (ypač Klaipėdos krašte) įrengimus pirkdavo Čekoslovakijoje. Čekoslovakijos garbės konsulato Klaipėdoje pranešimas ČR URM 1930 10 04 // AMZV ČR. IV sekce. 1233. č. 297/30.

Lietuvoje jų interesams tuomet atstovavo inž. Turekas ir gen. J. Kraucevičius. „Škodos“ gamyklos pasižymėjo bendradarbiaudamos su Lietuvos susisiekimo ministerija, jos laimėjo konkursus visų Lietuvos cukraus fabrikų įrangai tiekti bei sumontuoti, taip pat būtent šios gamyklos gavo didžiąją dalį Lietuvos karinių užsakymų Čekoslovakijai. Tuo, kad Čekoslovakijos firmos dalyvautų konkursuose ir juos laimėtų, rūpinosi Čekoslovakijos diplomatai Kaune, kurie kviesdavo atskiras firmas ir pateikdavo joms konkurso sąlygas. Tiesa, Čekoslovakijos diplomatai dėl šių konkursų tardavosi tiesiai ir su atitinkamais oficialiaisiais Lietuvos asmenimis.

1931 metais „Škodos“ gamykloms Lietuvos vyriausybė užsakė 8 garvežius. Didžiausią konkurenciją joms sudarė Vokietijos firmos. Charge d'Affaires M. Niederle džiaugėsi, kad, nepaisant stiprios šios šalies konkurencijos ir to, kad net 4 garvežiai yra tokio tipo, kokius anksčiau įveždavo tik Vokietija, šį konkursą pavyko laimėti Čekoslovakijai[901]. Tačiau tai nebuvo pirmasis Čekoslovakijos bendradarbiavimo su Lietuvos susisiekimo ministerija žingsnis – dar 1923 metais tarpininkaujant konsulatui Prahos įmonei buvo užakyti garvežių ratų junginiai, kurių vertė siekė 30 000 $, o paskelbtame konkurse dalyvavo net 23 firmos[902].

1931 metais Lietuvos valdžios atstovai, svarstydami valstybinių užsakymų suteikimo Čekoslovakijai perspektyvas, atkreipė M. Niederlės dėmesį į neigiamą Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos balansą. Jie tvirtino, kad jei nebus imtasi konkrečių veiksmų balansui išlyginti, tai Čekoslovakija negalės tikėtis kitų didesnių užsakymų[903]. Čekoslovakijos diplomatas manė: 1) Čekoslovakijos pramonės įmonėms reikėtų duoti įsipareigojimus pirkti žemės ūkio produktus iš Lietuvos, 2) siekdama gauti užsakymus Čekoslovakija susidurtų su stipria Belgijos, Švedijos, D. Britanijos bei Vokietijos konkurencija[904].

1934 metų rudenį Lietuva paskelbė konkursą 5 siaurojo geležinkelio garvežiams pirkti. „Škodos“ gamyklos, kaip ir anglų firmos, pateikė pa-

---

901 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 10 03 // AMZV ČR, Pz-Kaunas 1931. č. 195/dův.

902 J. Galios pranešimas ČR URM 1923 03 20 // Ibidem, IV sekce. 485. č.j. 1240/23

903 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 10 03 // Ibidem, Pz-Kaunas 1931. č. 195/dův.

904 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1932 03 29 // AMZV ČR. IV sekce. 542. č. 1043/32 m.; 1934 m. svarstydamas valstybinių užsakymų Čekoslovakijai klausimą J. Skalickis pabrėžė, jog prieš 3–4 metus tokius užsakymus Čekoslovakija gaudavo įveikusi užsienio konkurenciją kokybe, kainomis ir panašiai, tačiau dabartiniame „konkurenciniame kare“ pagrindinė ir lemiama sąlyga yra kompensacija. J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 10 31 // Ibidem, č.2771/34.

raiškas, tačiau pagrindinis klausimas buvo kompensacinės sutarties sudarymo aplinkybės. Lietuvos atstovai pageidavo, kad gautų bent formalų užtikrinimą, jog padidės Čekoslovakijos pirkimų iš Lietuvos apimtis, taip pat buvo keliamas ir žemės ūkio produktų kainų klausimas.

„Škodos“ vadovai, siekdami neprarasti galimo užsakymo, kreipėsi į savo šalies Užsienio reikalų ministeriją dėl garantijų suteikimo, kad Čekoslovakija leistų įvežti Lietuvai daugiau žemės ūkio produktų, t. y. kad būtų galima su Lietuva pasirašyti kompensacinę sutartį. Buvo prašoma ministerijos pritarimo ir palankumo. „Škodos“ vadovybė nurodė, jog šis užsakymas esąs svarbus ne tik atsižvelgiant į Pilzene esančios garvežių gamyklos užimtumą, bet ir siekiant išlaikyti santykius su Lietuvos geležinkeliais, kurie anksčiau iš „Škodos“ pirkdavo įvairius prietaisus ir medžiagas geležinkeliams (šio užsakymo praradimas automatiškai reikštų kitų panašių užsakymų praradimą)[905]. „Škodos“ gamyklos baiminosi, jog šis užsakymas atiteks anglų firmoms, nors čekoslovakai pateikė geriausią pasiūlymą tiek kainos, tiek techniniu atžvilgiu[906].

1934 metų lapkričio pabaigoje Čekoslovakijos ekonominės sekcijos vadovo pavaduotojas A. Štangleris Lietuvos pasiuntinybės sekretorių P. Sidzikauską informavo, jog „kontingentai tikrai būsią laiduoti“ ir įeis į bendrų kontingentų Lietuvai sudėtį, kitaip tariant, bendri kontingentai padidės, nes į juos bus įskaitomi ir atitinkamos vertės kontingentai už garvežius[907]. A. Štangleris taip pat pabrėžė, jog po susitarimo su „Škoda“ Lietuvai bus leista įvežti 6 vag. sviesto, ir pasiūlė patiems susirasti prekybininkų, kurie dar norėtų pirkti žąsis,vikius bei kitas Lietuvos prekes[908].

Lietuvos susisiekimo ministerija nusprendė užsakymą pateikti „Škodai“, nes rimtų konkurentų nebuvo, užsakymas sudarė 650 000 litų. Sutartis pasirašyta 1934 m. gruodžio 19 d. („Škoda“ pasižadėjo iš Lietuvos pirkti sviestą ir kiaušinius)[909]. Kompensacinės sutarties vykdymu buvo pa-

---

905 „Škodos“ gamyklų vadovybės pranešimas ČR URM 1934 11 23 // AMZV ČR. IVsekce. 485. č. FR/29754/3104/T.

906 Ibidem.

907 P. Sidzikausko *Pro memorija* 1934 11 27 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109. l. 103.

908 Ibidem; Geležinkelių valdybai pritarus užsakymus pateikti „Škodai“, Čekoslovakijos vyriausybė sutiko leisti įvežti Lietuvai kitais metais kiaušinių ir sviesto už 3 100 000 Kč.; LR URM Ekonomikos departamento biuletenis 1934 m. Nr. 11 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 270, l. 311.

909 Teisių-administracijos direktoriaus K. Bizausko pranešimas Lietuvos pasiuntiniui Prahoje 1934 12 12 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 111; Į susitarimą įtraukta kompensacijos klauzulė reiškė, kad susitarimas galioja tik tuo atveju, jei Čekoslovakijos pasižadėjimai bus įvykdyti.

vesta rūpintis Lietuvos pasiuntinybei Prahoje: „kad čekai tikrai išpildytų savo pasižadėjimus ir kad šie papildomi kontingentai nebūtų įskaitomi į mums normalia tvarka skiriamus kontingentus“[910].

Lietuvos susisiekimo ministerijos ir „Škodos“ bendradarbiavimas buvo rezultatyvus ir 1938 metais Lietuva užsakė dar 11 siaurabėgių garvežių. 1938 metais Lietuvos susisiekimo ministerija su „Škoda“ buvo sudariusi net dvi sutartis, numačiusias garvežių pirkimą kompensaciniais pagrindais, viena iš jų buvo sudaryta 28 000 svarų sterlingų, kita – 46 380 svarų sterlingų sumai[911].

Rengiant konkursus valstybiniams užsakymams gauti „Škodos“ gamyklos turėjo vis didesnį pasitikėjimą ir patikimumą kitų firmų atžvilgiu. 1938 metais su minėta įmone kompensacinę sutartį sudarė bendrovė „Elektra“ 21 830 svarų sterlingų sumai, t. y. būtent „Škodai“ buvo patikėta įrengti elektrinę Šiauliuose (kartu su „Siemens“)[912]. „Škoda“ taip pat įsipareigojo įrengti cemento fabriką ir 1939 metais su AB „Cementas“ sudarė kompensacinę sutartį 3,5 mln. litų[913].

Vienos iš svarbiausių Čekoslovakijos investicijų buvo Lietuvoje kuriant cukraus pramonę. Trečiajame dešimtmetyje Lietuvoje išauginti cukriniai runkeliai buvo vežami perdirbti į Vokietijos miestą Rostenburgą, tačiau vežimo sąlygos buvo sudėtingos ir Lietuvos valdžios atstovų netenkino gaunamas pelnas[914]. Cukraus pramonės kūrimo Lietuvoje klausimas pradėtas svarstyti dar 1920 metais[915]. Steigiamajame Seime svarstant Lietuvos 1926 metų biudžetą, už būtinybę pastatyti cukraus fabriką pasisakė Seimo nariai Jeronimas Plečkaitis ir Mikšys; pastarasis tvirtino, jog toks žingsnis sumažintų cukraus įvežimą, o kartu sumažėtų Lietuvos valstybės importas. O finansų ministras Petras Karvelis 1925 metų pabaigoje tikino, kad cukraus fabrikas Lietuvoje tikrai bus pastatytas jei ne 1926 metais, tai 1927 metais[916].

---

910 LR URM Ekonomikos departamento direktoriaus S. Kuzminsko pranešimas pasiuntinybei Prahoje 1934 11 30 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 107.

911 Prekybos departamento pranešimas LR URM 1940 06 13 // LCVA, F. 388, ap. 4, b. 126, l. 2.

912 Ibidem.

913 Ibidem, V. Mažeika. Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940 m.: požiūriai, interesai, politika. Daktaro disertacija.Vilnius, 1999, p. 213.

914 Vieno cukrinių runkelių centnerio išdirbimas kainuodavo iki 2 Lt, o jų pervežimas ten ir atgal 1,5 Lt.

915 Cukraus gaminimo klausimu Lietuvoj // Lietuva. 1920 09 10.

916 Lietuvos finansų ministro P. Karvelio pasisakymas dėl 1926 m. biudžeto // Seimo stenogramos, 1925 12 29, 226 posėdis, p. 19; Lietuvos oficialiųjų asmenų diskusijos neliko nepastebėtos ir Če-

Lietuvos ekonomistas D. Cesevičius pripažino, kad Lietuvos pramonėje būta nerangumo ir trūkstant iniciatyvos buvo uždelsta statyti kai kurias pramonės įmones, tarp jų ir cukraus[917]. Tad tik ketvirtajame dešimtmetyje Lietuvoje buvo pradėta kurti cukraus pramonė, pastatyti trys fabrikai, kurių įrengimas, nors ir esant stipriai konkurencijai, buvo išimtinai pavestas Čekoslovakijos gamyklų koncernui „Škoda“[918].

Cukraus pramonės kūrimą Lietuvoje turėjo prižiūrėti AB „Lietuvos cukrus“[919]. Čekoslovakijos cukraus pramonės vystymosi aplinkybėmis Lietuvoje buvo domimasi dar prieš paskelbiant konkursą pirmajam fabrikui statyti. Sudaryta komisija 1930 metų rudenį išsiuntė į Čekoslovakiją inžinierių Sasnauską ir agronomą Strazdą, kuriems buvo pavesta susipažinti ne tik su runkelių auginimo organizacijomis, bet ir su cukraus fabrikų darbu[920].

1930 m. lapkričio 26 d. buvo paskelbtas konkursas cukraus fabrikui Marijampolėje statyti. Statyti fabriką pretendavo 10 firmų (Vokietijos, Belgijos, Čekoslovakijos ir kt.). Lietuvos ekspertų komisija konstatavo: „Škodos fabriko pasiūlymas kaip technikos įrengimais, taip ir kainos atžvilgiu pripažintinas geriausiu ir priimtinu. Visoms kitoms firmoms pranešti, kad jų pasiūlymai nepriimtini“.[921] Dėl „Škodos“ projekto buvo pateikta tik keletas pastabų. Sutarties tekstas buvo pasirašytas Kaune 1931 m. sausio 21 d. „Škoda“ įsipareigojo taip įrengti gamyklą iki 1931 m. spalio 5 d., kad po dešimties dienų jau būtų galima pradėti darbą[922]. Čekoslovakijos atstovas M. Niederle vertindamas šios sutarties pasirašymą atkreipė dėmesį į tai, kad „Škodos“ gamyklų pasiūlytas darbų planas buvo pasi-

koslovakijos diplomatų. 1925 m. J. Galia informavo įvairias savo šalies įstaigas, korporacijas ir gamyklas, kad Lietuvoje ruošiama kurti cukraus pramonę, o tam nesą vietinio kapitalo. Jis kvietė Čekoslovakijos įmones aktyviai pasisakyti šiuo klausimu ir informuoti konsulatą Kaune, buvo išvardytos ir sąlygos, kurių Čekoslovakijos firmos turėtų laikytis. J. Galios pranešimas ČR URM 1925 10 13 // AMZV ČR. IV sekce. 739. č.387/VIII/25543/31

917 D. Cesevičius. Op. cit., p. 130.

918 Cukraus gamyba Čekoslovakijoje turėjo senas tradicijas ir buvo viena svarbiausių ūkio šakų. Trečiajame dešimtmetyje šioje šalyje veikė daugiau nei 130 cukraus fabrikų.

919 Pradedamas statyti cukraus fabrikas // Tautos ūkis. 1931, Nr. 3, p. 91.

920 Cukraus fabriko statymui sąlygoms tirti komisijos protokolas 1930 11 06 // LCVA. F. 1786, ap. 1, b. 3, l. 436.

921 Ibidem. „Škoda“ siūlė fabriką įrengti už 3 632 302 litus, kai kitų firmų pateikti pasiūlymai viršijo 4 mln. litų.

922 Sutarties tekstas // LCVA. F. 1786, ap. 1, b. 9, l. 152–155.

rinktas dėl gerų abiejų šalių santykių ir dėl to, kad Lietuvos valdžios atstovai palankiai žiūri į čekoslovakų firmas[923]. Fabriko pastatus statyti taip pat pavesta Čekoslovakijos firmai „Brátovi" (Praha), kuri dėl šio užsakymo konkuravo dar su 8 firmomis.

Cukraus fabrikas Marijampolėje buvo pradėtas statyti 1931 metų pradžioje, o rugsėjo 26 d. darbai jau buvo baigti. 1931 m. spalio 14 d. Marijampolės cukraus fabrikas buvo iškilmingai atidarytas. Fabrikas buvo moderniai įrengtas ir susilaukė pagyrimų iš oficialiųjų Lietuvos atstovų. Jo statyba Lietuvai kainavo 6,48 mln. Lt[924], buvo galima gaminti cukrų iš 5000 ha žemės plote užaugintų runkelių[925]. Marijampolės fabrike dirbo 450 darbininkų, iš kurių 13 (1932 m. tik 7) buvo užsieniečiai. Fabriko įrangą prižiūrėjo čekų inžinieriai, kurie dar kurį laiką liko dirbti Lietuvoje. Fabrikui vadovauti buvo pavesta čekui L. Prochazkai (kartu su Juozu Jankausku)[926].

Jau 1931 metų lapkritį Lietuvos rinkoje pasirodė pirmasis lietuviškas cukrus, kuris, Čekoslovakijos diplomatų vertinimu, kokybe nenusileido įvežamam cukrui[927]. 1932 metais Marijampolės fabrikas buvo išplėstas į jį investavus dar 300 tūkst. Lt, tai leido padidinti produkciją net 30 procentų. Nepaisant to, šis fabrikas negalėjo patenkinti Lietuvos poreikių ir nemažą dalį cukraus teko importuoti, o ūkininkų, norinčių auginti cukrinius runkelius, tik daugėjo.

Kadangi fabriko veiklos rezultatai tenkino tiek ūkininkus, tiek valdžios atstovus, tai jau 1932 metų pradžioje buvo imta svarstyti apie galimą antrojo fabriko statybą Lietuvoje. Net keletas miestų pageidavo turėti cukraus fabriką, tai – Biržai, Plungė, Šiauliai, Kuršėnai, Kėdainiai[928]. 1932 metų rudenį AB „Lietuvos cukrus" susirinkime Lietuvos ministras

---

923 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 01 08 // AMZV ČR. IV sekce. 1233. č. 543/31.

924 Vien tik įrengimas pagal sutartį su „Škoda" sudarė 386 230 $ ir 20 centų. Lietuva sutartyje įsipareigojo šią sumą sumokėti per keturis etapus, t. y. 25 proc. iki 1931 12 31, 25 % iki 1931 12 31, jei bus atlikti darbai, 25 proc. iki 1932 12 01 ir 25 proc. iki 1933 12 01. Sutarties tekstas // LCVA. F. 1786, ap. 1, b. 9, l. 154; Cukrinių runkelių augintojų draugijos memorandumas vyriausybei dėl antrojo cukraus fabriko statymo // Tautos ūkis. 1932, Nr. 11, p. 328.

925 Spalio viduryje buvo užkurtos gamyklos krosnys ir fabrikas dirbo 73 dienas. Baltojo cukraus buvo pagaminta 6 552 050 kg, o geltonojo – 61 000 kg; Akcinės bendrovės „Lietuvos cukrus" susirinkimas // Tautos ūkis. 1932, Nr. 9, p. 265.

926 Pramonė // Tautos ūkis. 1934, Nr. 12, p. 341.

927 Čekoslovakijos pasiuntinybės pranešimas ČR URM 1931 11 12 // AMZV ČR. IV sekce. 757. č.2406/31

928 Kada bus statomas antrasis cukraus fabrikas // Lietuvos aidas. 1932 01 26.

pirmininkas J. Tūbelis konstatavo, kad kitais metais naujo cukraus fabriko statyba nėra realus dalykas ir valstybės iždas tam neturi pinigų[929]. Lietuvos ūkis tuomet dar jautė praėjusios ekonominės krizės pasekmes, todėl Ministrų kabinetas priėmė sprendimą statyti antrąjį cukraus fabriką tik 1934 m. gruodžio 19 d.

Antrasis fabrikas turėjo būti pastatytas Pavenčiuose (Šiaulių apskr.) ir aptarnauti visą Žemaitiją bei Klaipėdos kraštą. Pasiūlymus statyti šį fabriką įteikė net 8 firmos: dvi čekoslovakų, viena belgų, viena anglų ir keturios vokiečių. Šiems pasiūlymams apsvarstyti buvo sudaryta inž. Garšvos vadovaujam speciali komisija. Lietuvoje tik pradėjęs dirbti čekoslovakų atstovas J. Skalickis pats asmeniškai domėjosi konkurso eiga. Visų pirma diplomato netenkino ta situacija, kad čekų firmos konkuravo tarpusavyje, nes tai atsiliepė siūlomai kainai – ji buvo priverstinai mažinama[930].

„Škodos“ pateiktas projektas techniniu atžvilgiu buvo priimtiniausias, tačiau susidurta su ypač stipria Vokietijos firmų konkurencija. Daugiausia diskusijų kėlė sutarties dalis dėl įsipareigojimų pirkti lietuviškus maisto produktus kompensaciniais pagrindais. Lietuvos prekybininkams už maisto produktus Vokietijoje tuomet buvo mokama daugiau nei Čekoslovakijoje ir tai sudarė sąlygas tam tikroms vokiečių intrigoms. „Škodos“ vadovybė kreipėsi į savo šalies Prekybos ministeriją, kad ši garantuotų, jog iš Lietuvos bus perkami maisto produktai ir tai bus įvykdyta per trejus metus[931]. J. Skalickis vertindamas besiklostančią situaciją, pabrėžė ir

---

929 Akcinės bendrovės „Lietuvos cukrus“ susirinkimas // Tautos ūkis. 1932, Nr. 9, p. 265. Cukrinių runkelių augintojų draugija 1932 m. rudenį įteikė Lietuvos Vyriausybei memorandumą, kuriame išreiškė pageidavimą, kad Lietuvoje būtų statomas antrasis cukraus fabrikas, motyvuojant tuo, kad du fabrikai Lietuvoje visiškai patenkintų mūsų šalies poreikius. Buvo nurodyti ir konkretūs skaičiai: 1931 m. į Lietuvą buvo įvežta cukraus 25 965,7 t už 10 051mln. Lt, o 1932 m. per septynis mėnesius veikiant cukraus fabrikui įvežta tik 9 335,2 t už 2,86 mln. Lt. 1931–1932 m. Marijampolės cukraus fabrikas pagamino 6 500 t, t. y. apie ¼ visos paklausos. Be to, atkreiptas dėmesys ir į tai, kad cukrinių runkelių auginimas duoda darbo 15–20 tūkst. žmonių; Cukrinių runkelių draugijos memorandumas vyriausybei dėl antrojo cukraus fabriko statymo // Tautos ūkis, 1932, Nr. 11, p. 328.

930 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 02 28 // AMZV ČR. IV sekce. 672. č.64/38-dův.

931 „Škodos“ gamyklų prašymas Čekoslovakijos prekybos ministerijai 1935 01 07 // AMZV ČR. IV sekce. 657. č. 349/129; Galima teigti, kad Čekoslovakijos Vyriausybė kiek galėdama stengėsi apsaugoti savo šalies interesus. 1934 m. pabaigoje Čekoslovakijos Vyriausybės atstovas J. Štangleris „Škodos“ gamyklų vadovui I. Kreitči leido aiškiai suprasti, kad Čekoslovakijos Vyriausybė neprisiims tokių kompensacinių įsipareigojimų, kokių pageidautų Lietuva. Tačiau atsižvelgdama į tai, kad Lietuva skiria nemažą dėmesį Čekoslovakijos pramonei, duodama užsakymus dėl cukraus fabrikų: „Čekoslovakijos vyriausybė sutinka duoti leidimus lietuviškų prekių įvežimui

politinį aspektą. Jis savo šalies Užsienio reikalų ministerijai teigė, jog galbūt Lietuvos valdžia niekaip negalėdama įsiteikti Vokietijai politiškai (dėl Klaipėdos klausimo), nori dabar bent ekonominiu požiūriu parodyti gerą valią[932].

AB „Lietuvos cukrus“ ir „Škodos“ gamyklų sutartis buvo pasirašyta 1935 m. sausio 15 d., tik tuomet, kai „Škoda“ gavo savo Vyriausybės garantijas dėl kompensacinių pirkimų[933]. „Škoda“ įsipareigojo įrengti fabriką Pavenčiuose už 3 148 000 litų. Lietuvos spaudoje pasirodžiusiuose straipsniuose buvo konstatuota, kad „Škodos“ pasiūlymas buvęs pigiausias ir techniniu atžvilgiu priimtiniausias[934]. Sutartyje Čekoslovakijos firma įsipareigojo darbus pabaigti iki 1935 m. rugsėjo 20 d.; turėjo pasatyti šį fabriką ir įrengti panašiai kaip ir Marijampolėje.

„Lietuvos cukraus“ 1935 m. rudenį sudaryta komisija, kruopščiai ištyrusi visas technines aplinkybes, šį kartą turėjo kiek daugiau pastabų nei dėl Marijampolės fabriko; buvo išvardyti visi trūkumai ir numatyti terminai jiems pašalinti[935]. Pavenčių cukraus fabriko direktoriumi buvo paskirtas L. Prochazka, t. y. perkeltas iš Marijampolės fabriko, taip pat naujajame fabrike dirbo ir čekų inžinieriai.

Tiesa, dėl kompensacinės prekybos vykdymo, griežtai apibrėžto sutartyje, buvo kilę tam tikrų nesusipratimų, dėl kurių Lietuvos pasiuntinybės sekretoriui P. Sidzikauskui ne kartą teko lankytis Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijoje. 1935 metų rudenį P. Sidzikauskas informavo Lietuvos Ekonomikos departamento direktorių, kad „Škoda“ pateikdama įvairius raštus iš Prekybos ministerijos ir „Tautos banko“ „yra suinteresuota savo prisiimtas prievoles kontingentų atžvilgiu baigti šiais metais ir tuo

---

tik bendruose Čekoslovakijos importo galimybių rėmuose“; Čekoslovakijos URM dokumentas 1934 12 20 // Ibidem, č. 159080.

932 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 01 11 // AMZV ČR. IV sekce. 672, č. 126/35.

933 Sutartyje buvo pažymėta, kad už įrangą ir medžiagą, neskaitant montavimo ir kitų darbų, 100 proc. bus atsiskaityta Lietuvos žemės ūkio produktais. 60 proc. sumai nurodyti šie produktai: sviestas, sūris, kiaulės, kiaušiniai, taukai, paukštiena, raguočiai, dobilų sėklos, salyklas, rūkyta mėsa ir lašiniai, iš kurių turės būti nupirkta vieno arba visų, arba kelių iš čia išvardytų produktų dalis. Už likusią 40 proc. sumą galės būti pasirinkta prekių ne iš šio sąrašo. Viso turėtų būti išvežta produktų už 2 375 000 litų (t. y. 9 500 000 Kč).; J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 01 11 // AMZV ČR. IV sekce. 657. č. 126/35; Pramonė // Tautos ūkis. 1935, Nr. 1, p. 29.

934 Ibidem.

935 Pavenčių cukraus fabriko įrengimų iš firmos „Škoda“ priėmimo aktas // LCVA. F. 1786, ap. 1, b. 35, l. 670.

būdu nuo tolesnio rūpinimosi atsipalaiduoti“[936]. Lietuvos atstovybės manymu, net jei „Škoda“ ir pateiktų dokumentus, liudijančius, kad jie iš Lietuvos pirko daugiau produkcijos, nei buvo įsipareigoję, vis tiek tai reikėtų įskaityti į neigiamo Lietuvos prekybos balanso su Čekoslovakija sąskaitą. P. Sidzikauskas gana griežtai Ekonomikos departamentą įspėjo, kad „nereikėtų Škodos atleisti nuo jos prievolės rūpintis kontingentais ir 1936 m. bei 1937 m., kaip buvo susitarta“[937]. „Škodos“ gamyklos savo įsipareigojimus vykdė iki 1937 metų.

Pradėjus dirbti Marijampolės ir Pavenčių fabrikams, žymiai sumažėjo Lietuvos cukraus importas iš kitų šalių. J. Skalickis aktyviai stebėjęs cukraus fabrikų darbą jau 1937 metų pabaigoje informavo, kad yra svarstoma galimybė statyti ir trečiąjį cukraus fabriką[938]. Net pasikeitusios politinės aplinkybės nesutrukdė ir trečiojo cukraus fabriko įrengimą pavesti „Škodos“ gamykloms.

1939 metų. rudenį, jau po Čekijos–Slovakijos okupacijos, buvo paskelbtas konkursas cukraus fabrikui Panevėžyje statyti. Konkurse vėl susikirto Čekijos ir Moravijos bei Vokietijos firmų interesai. Sutartį su „Škoda“ „Lietuvos cukrus“ pasirašė 1939 m. lapkričio 29 dieną. Joje „Škoda“ įsipareigojo pastatyti fabriką smulkiajam cukrui gaminti iki 1940 m. rugsėjo 20 d., kad po dešimties dienų būtų galima pradėti darbus. Pagal šią sutartį Lietuva „Škodai“ turėjo keturiais etapais išmokėti 648 600 Jungtinių Amerikos Valstijų dolerių (toliau – $). „Škoda“ įsipareigojo nupirkti už šią sumą žemės ūkio produktų ir juos išvežti į Čekijos ir Moravijos protektoratą[939]. Fabriko pastatus statė lietuvių bendrovė „Statyba“ (darbus prižiūrėjo ir „Škodos“ atstovas inž. Fr. Klinotas).

Lietuvoje buvo sudaryta Panevėžio cukraus fabriko statybos komisija, kuri prižiūrėjo statybos darbus ir glaudžiai bendradarbiavo su „Škodos“ gamyklomis[940]. Fabrikas buvo pastatytas per 1940 metų balandžio 1 d. – gruodžio 17 d. laikotarpį. Ypač aktyviai su „Škodos“ gamyklomis buvo

---

936 P. Sidzikausko pranešimas LR URM Ekonomikos dpartamento direktoriui 1935 10 14 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 321.

937 Ibidem.

938 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1937 10 12 // AMZV ČR. IV sekce. 757. č.186 ai 1937.

939 Sutarties tekstas // LCVA. F. 1786, ap. 1, b. 37, l. 1–6.

940 „Škodos“ interesams Lietuvoje atstovavo inž. Turekas ir gen. J. Kraucevičius, pastarasis 1940 m. pradžioje buvo komandiruotas į Čekoslovakiją paspartinti įrengimų Panevėžio cukraus fabrikui pristatymą. Pasilikęs gyventi Prahoje su šeima atstovavo „Škodos“ interesams iki 1942 metų. G. Surgailis. Lietuvos kariuomenės vadai.Vilnius, 1992. P. 120.

susirašinėjama 1940 m. pirmąjį pusmetį, kai ši firma teikė konkrečius nurodymus ir brėžinius[941]. Fabriko mašinų montavimo darbams vadovavo Čekoslovakijos inžinieriai: V. Prochazka, F. Klinotas, J. Ženšikas ir Knappas[942]. Visi įrengimai buvo įvežti iš Čekijos ir Moravijos protektorato.

Reikia pažymėti, kad „Škoda" buvo ne vienintelė Čekoslovakijos įmonė, reiškusi interesus statyti cukraus fabrikus Lietuvoje. Visuose konkursuose aktyviai dalyvavo ir „Českomoravská Kalben Danek" (toliau – ČKD), kuriai Lietuva buvo pateikusi kelis užsakymus tiekti ginklus, tačiau Lietuvos oficialiųjų asmenų sprendimu šiai firmai neteko dalyvauti kuriant Lietuvos cukraus pramonę. Glaudus Lietuvos bendradarbiavimas su „Škoda" pasireiškė ir kitais aspektais: visų pirma dėl įvairių įrengimų importo dažnai pirmenybė buvo teikiama būtent šiam koncernui. 1937 metų pavasarį „Lietuvos cukrus" paskelbė konkursą atskiriems įrengimams Marijampolės ir Pavenčių cukraus fabrikams pirkti. Pasiūlymus pateikė net 23 firmos, tačiau 63 000 $ vertės užsakymas buvo pateiktas „Škodai", kuri galėjo dėl kainos konkuruoti su pagrindine varžove – Vokietijos firma „Borsig"[943]. Lietuvos cukraus fabrikai bendradarbiavo su čekų firmomis ir Vokietijai okupavus čekų žemes 1939 metų kovo 15 dieną. Per visus 1939 m. aktyviai buvo perkami įvairūs įrengimai (elektros prietaisai ir jų dalys, mašinų dalys, klijai, įvairūs įrankiai ir kt.) tiek Prahoje, tiek Pilzene, kur buvo „Škodos" gamyklų centrai[944]. „Škodos" inžinieriai ne tik dirbo Lietuvos cukraus fabrikuose, bet ir ruošė sau pamainą, o lietuviai vykdavo stažuotis į Čekoslovakijoje esančias gamyklas.

---

941 Panevėžio cukraus fabriko statybos komisijos protokolas Nr.4. 1940 02 10 // LCVA. F. 1786, ap. 1, b. 37, l. 202.

942 Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m. Panevėžys, 2003. P. 329.

943 AB „Lietuvos cukrus" posėdžio protokolas 1937 03 24 // LCVA. F. 1786, ap. 1, b. 28, l. 18.

944 Žinios apie Marijampolės cukraus fabriko importuotas prekes 1939 08 23 // Ibidem, b. 37, l. 95.

3. LIETUVOS IR ČEKOSLOVAKIJOS KARINIS BENDRADARBIAVIMAS 1918–1939 METAIS

3. 1. Dvišalių karinių ryšių sklaida

Lietuvos vyriausybė nuo pat diplomatinių santykių užmezgimo pradžios buvo linkusi ieškoti su Čekoslovakija karinių kontaktų ir siekė tarpusavio bendradarbiavimo. Visų pirma dėl to, kad nebuvo tiesioginių konfliktų politinėje ir ekonominėje srityse. Pirmieji Lietuvos ir Čekoslovakijos karininkų kontaktai buvo užmegzti 1922 metais, kai gen. ltn. Juozas Kraucevičiaus apsilankė Prahoje[945]. Lietuvos kariuomenės vadovybė palaikyti draugiškus santykius su kolegomis Čekoslovakijoje siekė dėl dviejų priežasčių: 1) kuriantis Lietuvos kariuomenei reikėjo įvairios karinės technikos, o Čekoslovakija buvo viena iš svarbiausių ginklų gamintojų Europoje; 2) Lietuvoje trūkstant aukštąjį išsilavinimą turinčių karininkų, siekta išsiųsti juos mokytis į Prahą, taip pat turėti galimybę ten stažuotis.

Suinteresuotumą užmegzti karinius santykius Čekoslovakijos oficialieji asmenys išsakė A. Rimkai dar 1921 metais. Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje 1922 metų pavasarį svarstant santykių su Čekoslovakija perspektyvas buvo pažymėtas šios šalies Krašto apsaugos ministerijos pageidavimas, kad Lietuvos atstovai ne tik dalyvautų rengiamose parodose, bet ir pateiktų Čekoslovakijai karinius užsakymus[946]. Tam, beje, pritarė ir pats Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras E. Benešas. Lietuvoje kariniams Čekoslovakijos interesams atstovauti buvo įgaliotas konsulas J. Galia, kuris ieškojo asmeninių rušių su Lietuvos karininkais (buvo dažnas svečias įvairiuose renginiuose, pratybose, kartais net įteikdavo jiems asmeninių dovanų už atskirus pasiekimus). Pirmieji tarpusavio ryšiai mezgėsi gana sparčiai ir 1923 metų rugsėjo pradžioje plk. ltn. Petras Bytautas, kpt. Lanskoranskis ir vyr. ltn. K. Grinius buvo pakviesti į Čekoslovakijos kariuomenės surengtus manevrus kartu su Anglijos, Prancūzijos

945 B. Giedraičio pranešimas Karininkų Ramovės pirmininkui 1924 m. // LCVA. F. 929, ap. 7, b. 1, l. 232.

946 LR URM posėdžio protokolas (visiškai slaptas) 1922 03 02 // Ibidem, F. 648, ap. 1, b. 48, l. 34.

ir kitų šalių atstovais, o rugsėjo 23 d. J. Kraucevičius ir Jurgis Dobkevičius dalyvavo aviacijos parodoje[947].

Siekdami sustiprinti besimezgančius ryšius su čekoslovakais, Lietuvos atstovai, ypač pasiuntinys D. Zaunius, ėmė rodyti iniciatyvą, kad į Prahą būtų paskirtas Lietuvos karo atašė. Diplomato ir publicisto A. Geručio teigimu, Praha Lietuvos karo žinybai galėjo atrodyti kariniu požiūriu svarbus postas stebėti ne tik Mažąją Antantę, bet ir Lenkiją[948]. Tokiam Lietuvos sumanymui 1924 metų pradžioje pritarė Čekoslovakijos užsienio reikalų ir Krašto apsaugos ministerijos tikėdamosi, kad „tuo būdu pagilės santykiai tarp abiejų tautų ir jų tarpusavio pažintis"[949]. 1924 metų balandį Čekoslovakijos užsienio reikalų ir Krašto apsaugos ministerijoms buvo pristatyta mjr. B. Giedraičio kandidatūra; jis karo atašė Prahoje pareigas pradėjo eiti nuo 1924 m. lapkričio 1 dienos. E. Benešą, priėmęs Lietuvos karo atašė, pasidžiaugė gerais kariniais Lietuvos ir Čekoslovakijos santykiais bei išreiškė viltį, kad dirbant B. Giedraičiui jie dar labiau sustiprės[950].

Nors iš B. Giedraičio buvo tikimasi glaudžių santykių užmezgimo, tačiau atlikta šaltinių analizė leidžia tvirtinti, jog Lietuvos karinės struktūros gana aplaidžiai žiūrėjo į karo atašė Prahoje darbo tikslus bei uždavinius. Jo santykiai su vadovybe Kaune taip pat buvo problemiški. Tik pradėjęs eiti pareigas B. Giedraitis pageidavo, jog iš Kauno jam būtų siunčiami įvairūs įsakymai Lietuvos kariuomenei – „kad neatitolus nuo mūsų karinio gyvenimo"[951]. Vyriausiojo štabo vadovybė teigė, kad ji pageidaujamos informacijos neturinti, ir nusprendė prašomų dokumentų B. Giedraičiui nesiųsti[952]. Lietuvos karo atašė ne kartą apgailestavo, kad jo nepasiekia informacija iš Kauno, o kai kuriuos raštus jis gauna tik po mėnesio. Krašto apsaugos ministerijos kanceliarija neskyrė papildomų lėšų nei automobiliui, nei kostiumui, nei telegrafui, nei reprezentacinėms išlaidoms, motyvuodama tuo, kad: „tamsta žinai mūsų krašto išteklius ir supranti reikalą

947 Kap. Ruseckas. Iš Čekoslovakų kariuomenės // Karys. 1923, Nr. 42, p. 461; Atbalsiai iš Čekoslovakų kariuomenės // Lietuva. 1923 09 30; Čekoslovakijos aviacijos šventė // Lietuva. 1923 10 13.

948 A. Gerutis. Op. cit., p. 105.

949 Gen. Škvor pranešimas Lietuvos pasiuntiniui D. Zauniui 1924 01 18 // LCVA. F. 929, ap. 3, b. 450, l. 7.

950 B. Giedraičio raportas Vyriausiojo štabo viršininkui 1924 11 12 // Ibidem, ap. 1, b. 469, l. 55.

951 B. Giedraičio raportas Vyriausiojo štabo viršininkui 1924 11 24 // Ibidem, l. 59.

952 Kanceliarijos viršininko pranešimas karo atašė Prahoje 1924 12 04 // Ibidem, l. 58.

būtinai taupyti.“[953] Kadangi lėšos buvo taupomos visais aspektais, tad Lietuvos karo atašė rezervuotai bendravo su kitų šalių atstovais.

B. Giedraitis Prahoje prižiūrėjo, kaip vykdomos karo technikos tiekimo sutartys bei siekė užmegzti glaudesnius ryšius su Prahos aukštųjų karo mokyklų karininkais, kad į šias mokyklas lengviau išvyktų studijuoti lietuviai. Deja, Čekoslovakijos atstovai ne visada suteikdavo Lietuvos karo atašė dominančią informaciją. 1925 metais B. Giedraičiui nepavyko įvykdyti Lietuvos vyriausiojo štabo pavedimo ištirti dujų gaminimo, numatomo panaudojimo ir apsisaugojimo nuo jų priemonių būklę, taip pat gauti mokymo priemonių, vadovėlių, dujokaukių pavyzdžių[954].

Archyvinės medžiagos analizė leidžia teigti, kad B. Giedraitis retai aptardavo politinio bei karinio bendradarbiavimo klausimus su Čekoslovakijos karininkais ar politikais. Tiesa, 1925 metais vieno pokalbio metu Čekoslovakijos krašto apsaugos ministro pavaduotojas gen. Rolada Gajda užtikrino B. Giedraitį, kad „su lenkais prieš mus [lietuvius] ir prieš rusus jokiu būdu neis, vienintelis Čekoslovakijos priešas, tai Vokietija ir prieš vokiečius čekai bus priversti sudaryti karo konvenciją su lenkais [...]“[955]. R. Gajda tik pažadėjo pagalvoti, kai B. Giedraitis išsakė pageidavimą palaikyti artimesnius ryšius abiejų šalių generaliniams štabams. Čekoslovakijos atstovas pabrėžė, jog siekiama išsiųsti karių, kurie Lietuvoje susipažintų su padėtimi iš arčiau, tačiau Čekoslovakijos karo atašė į Lietuvą negali būti skiriamas, nes Kaune nėra jų valstybės įgaliotojo ministro[956].

B. Giedraitis dar 1925 metų rudenį pageidavo, kad būtų sprendžiama jo ateities perspektyva. Apie svarbiausius klausimus jis sužinodavo ne tiesiogiai, o iš kitų karo atašė: „karo atašė ignoruojamas ir visi klausimai rišami jį aplenkiant, kas stato mane į keblią padėtį“[957] B. Giedraitis likęs eiti savo pareigas ir toliau jautėsi esąs nuošalyje, todėl 1926 metų rugpjūtį dar kartą siekė išsiaiškinti, kokia yra Kauno vadovybės pozicija dėl karo atašė Prahoje ateities. 1926 metų gruodį jis buvo atšauktas iš pareigų, o

---

953 Kanceliarijos viršininko pranešimas karo atašė Prahoje 1924 10 28 // LCVA. F. 929, ap. 3, b. 463, l. 44; Deja, B. Giedraičiui teko apgailestauti, kad Čekoslovakijos karo atašė yra labai gerai aprūpinami, ypač Paryžiuje, Vienoje, Budapešte ir netgi turi pagalbininkus.

954 Vyriausiojo štabo viršininko pranešimas B. Giedraičiui 1925 09 22 // Ibidem, ap. 3, b. 524, l. 12.

955 B. Giedraičio raportas Vyriausiojo štabo viršininkui 1925 07 16 // Ibidem, ap. 1, b. 484, l. 62.

956 Ibidem.

957 B. Giedraičio raportas Vyriausiojo štabo viršininkui 1925 10 20 // CVA. F. 929, ap. 3, b. 484, l. 65.

1927 metų gegužę buvo paskirtas karo atašė Baltijos valstybėms (1930 m. birželio 28 d. – 1934 m. birželio 13 d. jis dirbo Lietuvos krašto apsaugos ministru). Už nuopelnus plečiant Lietuvos ir Čekoslovakijos santykius B. Giedraitis 1926 m. spalio 6 d. buvo apdovanotas Čekoslovakijos Karo kryžiumi, o 1927 m. birželio 24 d. – 3-ojo laipsnio Baltojo liūto ordinu[958].

Karinių santykių plėtimu Lietuvoje rūpinosi konsulas J. Galia, kuris nevengdavo pabrėžti ypatingo, kartais net perdėto draugiškumo. Lietuvos kariuomenės vadai neatsisakydavo jam suteikti įvairios informacijos apie Lietuvos kariuomenę. 1921–1925 metais ir 1926–1929 metais Čekoslovakijos krašto apsaugos ministro pareigas ėjęs gen. Františekas Udržalas[959] bei jo pavaduotojas gen. R. Gajda ypač palankiai žiūrėjo į bendravimą su Lietuvos atstovais.

Lietuvos karininkai bei lakūnai buvo kviečiami dalyvauti įvairiose tarptautinėse parodose Čekoslovakijoje. Karo atašė B. Giedraitis tarpininkaudavo keitimosi vizitais ir pats buvo kviečiamas į įvairias šventes bei tiesiogiai susipažindavo su naujais Čekoslovakijos karo technikos pasiekimais[960]. Iki 1925 metų Čekoslovakijoje net kelis kartus lankėsi Antanas Gustaitis, į 1927 metais surengtą parodą Prahoje išvyko Leonardas Peseckas, J. Šimoliūnas ir Jeronimas Garolis. Čekoslovakijos karininkai ir lakūnai taip pat atvykdavo į Lietuvą susipažinti su esama padėtimi. 1928 metų liepą į Kauną atskridusį Čekoslovakijos lakūną Hamšiką (skrido aplink Europą) aerodrome pasitiko Lietuvos aviacijos vadovybė, Čekoslovakijos diplomatai. Lietuvos krašto apsaugos ministras jam įteikė Gedimino IV laipsnio ordiną, pažymint draugiškus abiejų šalių santykius[961]. Abipusiai vizitai tik sustiprino tarpusavio ryšius ir buvo tolesnio bendradarbiavimo pagrindas[962].

---

958 B. Giedraičio asmens tarnybos eigos aprašymas // LCVA. F. 929, ap. 2, b. 57, l. 4.

959 Gen. Fr. Udržalas buvo krašto apsaugos ministras net keturiose vyriausybėse: 1921 09 26–1925 12, ministro pareigas ėjo nuo 1926 10 12 iki 1929 09 16, o nuo 1929 02 01 jis buvo kartu ir ministras pirmininkas, ir krašto apsaugos ministras. Ministro pirmininko pareigas ėjo nuo 1929 02 01 iki 1932 10 29; V. Olivová. Op. cit., p. 311–315.

960 1926 metų rudenį B. Giedraitis buvo supažindintas su naujo tipo lėktuvu Š16 bei konstruojamu Š24, skirtu bombarduoti; B. Giedraičio raportas Vyriausiojo štabo viršininkui 1926 09 30 // LCVA. F. 384, ap. 3, b. 394, l.1.

961 J. Galios pranešimas ČR URM 1928 07 18 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1928. č. 298/I-1?28.

962 Lakūnas L. Peseckas savo atsiminimuose taip apibūdino apsilankymą Prahoje tarptautinėje parodoje 1927 m.: „jau iš ankstesnių mano apsilankymų Čekoslovakijoje buvau užmezgęs bičiuliškus ryšius su čekų lakūnais. O virš gražiosios Prahos teko daug skraidyti bandant naujus lėktuvus. Ji man buvo lyg antrieji namai“; L. Peseckas. Karo lakūno pasakojimai. Kaunas, 1992. P. 72.

Nuo 1923 metų abiejų šalių draugiškumas imtas demonstruoti įvairiomis progomis[963]. Iniciatyvą teikti ordinus 1923 metų rudenį parodė pasiuntinys D. Zaunius, kuris kreipėsi į krašto apsaugos ministrą Balį Sližį bei kariuomenės karo mokslo skyriaus viršininką gen. L. Radus-Zenkavičių[964]. Lietuvos karininkai dažniausiai buvo apdovanojami karo kryžiaus[965] bei Baltojo liūto ordinais, o Lietuva teikdavo Vyties kryžiaus ordinus. Pirmieji ordinai buvo įteikti 1924 metais – Čekoslovakijos Karo kryžiumi buvo apdovanoti gen. Leonas Radus-Zenkavičius, plk. ltn. Vladas Skorupskis, mjr. V. Steponaitis, o Lietuvos prezidentas Aleksandras Stulginskis apdovanojo gen. J. Macharą, kovotoją už Čekoslovakijos nepriklausomybę[966]. Per du nepriklausomybės dešimtmečius Čekoslovakija ordinais apdovanojo apie 35 Lietuvos karininkus, o Lietuvos apdovanojimai atiteko daugiau nei 20-čiai Čekoslovakijos karininkų[967]. D. Zauniaus teigimu, Lietuva ordinus čekoslovakams teikė dėl dviejų priežasčių: 1) dėl Lietuvos karininkų mokymosi Čekoslovakijos intendantūros ir karo akademijose; 2) dėl politinių argumentų, kad kariuomenėje įgytų draugų[968].

---

963 1924 m. minint J. Žižkos 500 metų mirties metines Lietuvos karininkų Ramovė iškilmingai įteikė dovaną Čekoslovakijos karininkų sąjungai, o Čekoslovakijos krašto apsaugos ministrui Fr. Udržalui D. Zaunius įteikė Vytauto Didžiojo paveikslą; Vyr. ltn. Januškos pasirašytas dokumentas // LCVA. F. 929, ap. 1, b. 465, l. 70.

964 V. Kavaliauskas. Už nuopelnus Lietuvai: 1918–1940 m. Lietuvos respublikos ordinai ir medaliai. Vilnius, 2001. P. 7

965 Aukščiausias Čekoslovakijos kovinis apdovanojimas.

966 J. Galios pranešimas Lietuvos generalinio štabo viršininkui 1924 08 23 // LCVA. F. 929, ap. 1, b. 469, l. 32.

967 Čekų karininkams buvo įteiktas ir aukščiausias Lietuvos Respublikos apdovanojimas – Vytauto Didžiojo ordinas, kurį gavo gen. Hrabčikas, gen. Pražakas, gen. Votruba. Čekoslovakijos atstovai siekė apdovanoti ordinais visus Lietuvos karininkus, kurie baigė aukštąjį mokslą jų šalyje, nors būta ir išimčių. Čekoslovakijos atstovai, norėdami ordinu pažymėti gen. P. Plechavičių (kartu su gen. Sutkumi), atsiklausė Vyriausybės kitų oficialiųjų asmenų, ar 1929 metų vasarį gen. P. Plechavičiui pasitraukus iš Vyriausiojo kariuomenės štabo viršininko pareigų būtų galima apdovanoti jį Čekoslovakijos ordinu. Jo, kaip ir plk. ltn. S. Zaskevičiaus, krašto apsaugos ministras bei Vyriausiojo štabo viršininkas nesiūlė apdovanoti Čekoslovakijos ordinais 1929 metų pabaigoje tvirtindami, kad nors jie anksčiau ir ėjo aukštas pareigas, tačiau yra išėję į atsargą, „su kariuomene nepalaiko glaudžių ryšių ir todėl jie galėtų būti dekoruojami tik pasitaikius progai". Lietuvos karo valdžios supratimu, svarstant Lietuvos karininkų, studijavusių Čekoslovakijoje apdovanojimą, „pirmiausia reiktų dekoruoti karininkus, esančius aktyvioje tarnyboje, kurių dekoravimas būtų jautriau sutiktas kariuomenėje"; Krašto apsaugos ministro ir Vyriausiojo kariuomenės štabo viršininko pranešimas užsienio reikalų ministrui 1929 12 09 // Ibidem, F. 383, ap. 7, b. 904, l. 14.

968 D. Zauniaus pranešimas LR URM 1924 10 15 // Ibidem, F. 929, ap. 1, b. 484, l. 57; D. Zaunius siūlė į „čekų draugiškumą žiūrėti atsargiai", kad pavyktų išvengti įvairių netikėtumų: „Skaitau užtai savo

1928 metais Lietuvos karininkų susitikimas su naujai paskirtu charge d'Affaires M. Niederle buvo atidėliojamas net kelis kartus. Vertindamas tokį Lietuvos karininkų elgesį M. Niederle padarė išvadą, kad su juo nepageidaujama palaikyti tokių artimų santykių, kokie buvo su ankstesniu atstovybės vadovu J. Galia, ir dėl to jaučiamas tam tikras rezervuotumas[969]. Lietuvos ir Čekoslovakijos kariuomenės ir toliau buvo linkusios bendradarbiauti, nepaisant politinių ar diplomatinių pasikeitimų. Čekoslovakijos karininkai buvo laukiami, maloniai sutinkami. 1930 metų rugsėjį atvykusius gen. Hrabčiką, plk. ltn. Vitezą ir plk. ltn. Pražaką priėmė Lietuvos prezidentas bei ministras pirmininkas, diplomatai ir kitų valstybių karo atašė, jiems įteikti ordinai. Svečiams iš Čekoslovakijos buvo surengta kelionė į pajūrį aplankant Klaipėdos uostą bei Juodkrantę[970]. Abiejų šalių atstovų vizitais buvo pasikeista ir 1931 metais – birželio pabaigoje į Kauną atvyko Čekoslovakijos karininkų delegacija (A. Vichneras, O. Fuksa, K. Navratilas, L. Kullus, F. Novotnas (Novotný), H. Barta), jiems Krašto apsaugos ministerija surengė priėmimą. 1931 metų rugsėjį Čekoslovakijos krašto apsaugos ministerijoje buvo priimta Lietuvos 10 karininkų delegacija (plk. B. Giedraitis, gen. ltn. Petras Kubiliūnas, gen. ltn. Vladas Nagevičius, plk. Kazys Skučas ir kiti). Čekoslovakijos krašto apsaugos ministras dr. K. Viškovskis (Viškovský), kariuomenės inspektorius gen. Podhaiskis (Podhajský) ir Generalinio štabo viršininkas gen. J. Syrovis (Syrový) 1931 metų pabaigoje priėmė Lietuvos karo mokyklos viršininką pulk. J. Jackų ir aviacijos štabo viršininką maj. Juozą Naraką, jiems buvo įteikti ordinai[971].

1931 m. birželio 22–23 dienomis Lietuvą aplankė čekų lakūnai su trimis lėktuvais, juos priėmė M. Niederle, krašto apsaugos ministras B. Giedraitis bei aviacijos viršininko pavaduotojas mjr. J. Narakas[972]. Lietuvos lakūnai aplankė Prahą skrydžio aplink Europą metu, kurį 1934 metų vasarą organizavo A. Gustaitis[973]. Istorikės A. Gaigalaitės teigimu, tai buvo savos lietuviškos

priederme persergėti nuo per daug didelių draugiškumo manifestacijų čekams ir jų kariuomenei." Nors vertindamas užsimezgusius ryšius jis pasidžiaugė, kad čekai iš esmės „labai gerai atsineša į mus ir mums padeda"; D. Zauniaus pranešimas LR URM 1924 10 22 // Ibidem, l. 55.

969 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1928 09 29 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1928. č. 396/28.

970 Čekoslovakijos karininkų priėmimo programa 1930 m. // LCVA. F. 929, ap. 2, b. 66, l. 22–24.

971 I. Jatulis. Malonios valandos Čekoslovakijos kariuomenėje // Karys. 1931, Nr. 12, p. 233–234.

972 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 07 01 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1931. č. 149/31-dův.

973 Maršrutas: Kaunas–Stokholmas–Kopenhaga–Amsterdamas–Briuselis–Londonas–Paryžius–Marselis–Roma– Viena–Praha–Budapeštas– Bukareštas–Kijevas–Maskva–Kaunas.

aviacijos technikos demonstravimas ir kartu draugiškas lakūnų vizitas[974]. Eskadrilėje skrido trys „Anbo IV“ lėktuvai, Prahoje šeši Lietuvos lakūnai svečiavosi dvi dienas. Jie buvo ypač iškilmingai sutikti, pirmą kartą Prahos oro uoste iškelta Lietuvos trispalvė. Lakūnus pasitiko Lietuvos pasiuntinys J. Aukštuolis, sekretorius P. Sidzikauskas, Suomijos ir Latvijos pasiuntiniai, Estijos reikalų patikėtinis bei aukšti Čekoslovakijos aviacijos vadovai. Lietuvos lakūnus priėmė ir krašto apsaugos ministras Bohumiras Bradáčas, kuris išreiškė viltį, kad jų apsilankymas sustiprins Lietuvos ir Čekoslovakijos kariuomenių tarpusavio santykius[975]. Buvo surengtas priėmimas Prahos miesto rotušėje dalyvaujant Čekoslovakijos aviacijos bei karo vadovybei; A. Gustaitis apdovanotas ketvirto laipsnio Baltojo liūto ordinu, o visi kiti penktojo laipsnio. Lakūnai lankėsi karo lėktuvų gamyklose bei kariniuose aerodromuose. Apie jų vizitą ypač plačiai rašė Čekoslovakijos spauda.

1934 metais Lietuvos pasiuntinybės Prahoje darbuotojui J. Kumpikevičiui-Kumpikui buvo suteiktas Čekoslovakijos piloto (sportinis skraidymas) vardas, ir jis buvo tik ketvirtas užsienietis, gavęs tokį įvertinimą[976]. Jis nusipirko seną „Šmoliką“ ir juo atskrido į Kauną, tačiau dėl gedimų grįžti negalėjo[977].

Ketvirtajame dešimtmetyje, istoriko J. Vaičenonio teigimu, Vokietijai ėmus didinti savo kariuomenę, Europa ir kitos pasaulio valstybės tiesiog užsikrėtė vokiečių ginklavimosi psichoze[978]. Atsižvelgiant į įvairias aplinkybes, ypač politinius valstybių santykius ir tai, kad nemažai karininkų studijavo Čekoslovakijoje, Lietuva didžiąją dalį ginkluotės ėmė pirkti iš Čekoslovakijos (taip pat Belgijos)[979]. Čekoslovakija tapo svarbia Lietuvos partnere, tai grindžiant ekonominiu-kariniu bendradarbiavimu. Taip pat Čekoslovakijos kariuomenės pavyzdys turėtas galvoje vykdant tam tikrus pertvarkymus Lietuvos kariuomenėje. S. Raštikis savo atsiminimuose pabrėžė, jog Jonas Jackus norėjęs pertvarkyti Lietuvos kariuomenę taikos metu įvedant joje tris korpusus, suskirstytus į

974 A. Gaigalaitė. Lietuvos kariuomenės karininkai // Mokslas ir gyvenimas. 2002, Nr. 12, p. 35.

975 NA. MZV-VA.K.1298.514.1930–1935. České slovo. 1934 07 13.

976 Ibidem. Sevodnja. 1934 02 07.

977 A. Liekis. Lietuvos karo aviacija.Vilnius, 1999. P. 587–590.

978 J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939) // Darbai ir dienos. 2000, t. 21, p. 167.

979 Ibidem, p. 140.

atskiras brigadas[980]. Čekoslovakijos pavyzdžiu ketvirtajame dešimtmetyje buvo pertvarkyta Lietuvos kavalerija[981].

Čekoslovakijos diplomatai atkreipė savo vadovybės Prahoje dėmesį į tai, kad Čekoslovakija rodanti nepakankamą suinteresuotumą Lietuvos kariuomene. J. Skalickis teigė, jog Lietuvos kariuomenė yra maža ir dar tik formuojasi, dėl to galėtų dominti Čekoslovakijos ekspertus, kurie „bus priimti išskėstomis rankomis“[982]. 1935 metais J. Skalickis iškėlė karo atašė Lietuvoje skyrimo klausimą. Jis nurodė tokias priežastis: 1) karininkas galėtų turėti dar didesnes galimybes ir palaikytų tokius ryšius, kokių nepavyksta užmegzti Čekoslovakijos diplomatams; 2) Lietuvos kariuomenei vis dar trūksta ginkluotės, karininkas galėtų pasitarnauti Čekoslovakijos karinei pramonei, stiprindamas savo šalies pozicijas prieš užsienio konkurenciją, kuri čia yra pakankamai stipri. Studijavę Čekoslovakijoje Lietuvos karininkai gerai žino čekoslovakų ginkluotę, tai galėtų padėti gauti karinius užsakymus; 3) Domėjimasis kariuomene turi ir politinę reikšmę – Lietuva supras, kad jos kariuomenė nėra ignoruojama, bet siekiama draugiškų santykių[983].

J. Skalickio nuomone, jei dėl finansinių sunkumų būtų negalima paskirti nuolatinio karo atašė Lietuvoje, tuomet būtų galima čia akredituoti asmenį, kuris tik kartais atvyktų, pavyzdžiui, iš Maskvos, kur yra įkurta Čekoslovakijos karo atašė būstinė. Jis taip pat teigė, kad dauguma kitų valstybių karo atašė tik atvyksta į Lietuvą, o rezidencijos vieta dažniau pasirenkama Ryga: „šiandien Kaunas politiškai ir ekonomiškai nori būti laikomas lygiaverčiu Rygai ir mieliau vertina tai, kad diplomatinės misijos atstovai jeigu tik gali reziduoja Kaune.“[984]

Čekoslovakijos karinė vadovybė 1936 metais svarstė galimybę paskirti karo atašė visoms trims Pabaltijo valstybėms su rezidencija Rygoje. Buvo pasirinkta pulk. O. Farskio (Farský) kandidatūra, jis taip pat buvo patikėtinis ir SSRS. Lietuvos pasiuntinys E. Turauskas kreipėsi į Lietuvos užsienio reikalų ministeriją siūlydamas apsvarstyti galimybę skirti karo atašė į

---

980 S. Raštikis. Įvykiai ir žmonės. Kaunas, 1996, t. 3, p. 103.

981 J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939) // Darbai ir dienos. 2000, t. 21, p. 140.

982 J. Skalickio pranešimas ČR URM č.19/39-dův. 1935 01 17// AMZV. Trezorové spisy II/2. č. 9285.

983 Ibidem.

984 Ibidem.

Prahą ir tuomet O. Farskis galėtų reziduoti Kaune[985]. Nei Lietuvos užsienio reikalų, nei Krašto apsaugos ministerija tuomet nebuvo numačiusi skirti karo atašė į Prahą, tad pranešime E. Turauskui buvo pabrėžta: „išeinant iš šio nusistatymo atpuola ir reikalas siūlyti Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijai ir karo vadovybei nukreipti pulk. O. Farskį reziduoti Kaune."[986]

Čekoslovakijos karo atašė ir toliau rezidavo Maskvoje, periodiškai atvykdavo į Lietuvą susipažinti su esama padėtimi. Jis, beje, palaikė gerus santykius su Lietuvos karininkais ir ypač kariuomenės vadu S. Raštikiu. Nepaisant to, kad buvo paskirtas karo atašė Lietuvai, abiejų šalių demonstruotas ypatingas draugiškumas pamažu blėso ir 1936–1938 metais kariniai tarpusavio santykiai įgavo tik ekonominį pobūdį. Tiesa, 1938 metais Lietuvos kariuomenės štabo II skyrius keitėsi žvalgybine informacija apie Vokietiją su Čekoslovakijos atstovais. Į Kauną atvykdavo Čekoslovakijos II skyriaus viršininkas pplk. Moravcevas, o į Čekoslovakiją – K. Dulksnys, P. Kirlys ir K. Pranckonis. Istoriko A. Anušausko teigimu, iki 1938 metų rudens informacija buvo pasikeista du kartus[987].

3. 2. Lietuvos karininkų kvalifikacijos kėlimas Čekoslovakijoje

Lietuvoje kuriantis kariniams daliniams nepakako kvalifikuotų karininkų, o pokariniame Kaune nebuvo įstaigos, galinčios juos tinkamai parengti. Siekti aukštesnės kvalifikacijos buvo vykstama į Prancūziją, Vokietiją, Belgiją, Austriją, Čekoslovakiją bei Italiją. Istorikės prof. A. Gaigalaitės teigimu, siunčiant į užsienį buvo atsižvelgiama į mokyklos profilį, jos gerą vardą ir vienos ar kitos karinės specialybės karininkų reikalingumą Lietuvoje[988]. Populiariausios per du dešimtmečius tarp Lietuvos karininkų buvo Prahos ir Briuselio generalinių štabų akademijos. Į Čekoslovakiją Lietuvos karininkai buvo siunčiami siekti tiek aukštojo, tiek aukštesniojo išsilavinimo. Ypač glaudūs ryšiai buvo užmegzti su dviem aukštosiomis mokyklomis Prahoje: Čekoslovakijos karo akademija bei Čekoslovakijos

985 E. Turausko pranešimas LR URM 1936 10 09 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1762, l. 8.

986 Politinio departamento direktoriaus pranešimas Lietuvos pasiuntiniui Prahoje 1936 10 19 // LCVA. F. 383, ap. 7, b.1893, l. 320.

987 A. Anušauskas. Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940 m. Vilnius, 1998. P. 240.

988 A. Gaigalaitė. Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1940 metais // Mokslas ir gyvenimas. 2002, Nr. 12, p. 34.

karo intendantūros akademija, kuriose mokslai trukdavo dvejus metus[989]. Jos išsiskyrė tuo, kad buvo gerai parengiami įvairių specialybių vadovaujantys karininkai.

Apie Čekoslovakijos kariuomenės padėtį ir ten esamas karo mokyklas atskiri straipsniai pradėti spausdinti *Karyje* ir *Mūsų žinyne* nuo 1922 metų, o nuo 1923 metų imta rašyti ir apie Sakalų organizaciją bei jos veiklą. Populiarinant Čekoslovakijos mokymo įstaigas, visada buvo pabrėžiama, kad šioje šalyje labai gerai išvystytas karo mokslas. Užmezgant pirmuosius ryšius karinio ugdymo srityje svarus indėlis priklauso konsului J. Galiai. Jo dėka jau 1922 metais gen. ltn. Kazys Ladyga, plk.Vaclovas Griganavičius išsiųsti į Karo akademiją, o plk. ltn. Vladas Grudzinskas į Karo intendantūros akademiją. Jiems pasirengti studijoms padėjo Čekoslovakijos konsulato sekretorius Lelekas (buvęs karininkas)[990].

Čekoslovakijos konsulas rūpinosi, kad Lietuvos karo vadovybės atstovai patys vyktų į Prahą susipažinti su ten esama mokymo sistema. 1923 metų pavasarį į Čekoslovakiją buvo komandiruotas gen. L. Radus-Zenkavičius. Lietuvos atstovą priėmė krašto apsaugos ministras Fr. Udržalas, Generalinio štabo bei karo mokyklų karininkai. L. Radus-Zenkavičius, lankydamasis įvairiuose Čekoslovakijos miestuose, susipažino su Prahos karo akademijos, intendantų kursų, įvairių karo mokyklų, pėstininkų, artilerijos, aviacijos, kavalerijos ir fizinio lavinimo centrų struktūra, darbo metodika, programomis. Lietuvos karininkui ypač patiko tai, kad Čekoslovakijos mokyklose yra daug praktikos darbų[991].

Karininkų siuntimu į užsienį rūpinosi Krašto apsaugos ministerijos Karo mokslo valdyba (prieš išvykdami karininkai turėdavo pasirašyti pasižadėjimą)[992], o Užsienio reikalų ministerija turėjo duoti sutikimą. Nuo 1924 metų kasmet buvo skiriamos stipendijos Lietuvos karininkų studijoms Prahoje. Trečiajame dešimtmetyje dažniausiai mokytis buvo siunčiami pul-

---

989 Tik K. Ladiga, atsižvelgiant į jo ankstesnį išsilavinimą, iškart buvo priimtas į antrą kursą; V. Griganavičiaus raportas Karo mokslo skyriaus viršininkui 1922 11 06 // LCVA. F. 930, ap. 5, b. 807, l. 46.

990 Čekoslovakijos karo mokslo įstaigų ir fizinio lavinimosi apžvalga // Karys. 1923, Nr. 16, p. 198.

991 Kap. Tallat-Kelpša. Čekoslovakų karo mokyklos // Mūsų žinynas. 1923, Nr. 13, p. 54–58.

992 Pasižadėdavo: 1) pildyti visas Krašto apsaugos ministerijos ir Karo mokslo skyriaus instrukcijas, 2) Krašto apsaugos ministerijai pareikalavus grįžti į tėvynę; 3) nepriklausyti politinėms partijoms; 4) nedalyvauti jokiose slaptose organizacijose; 5) už kiekvieną pusmetį mokymosi užsienyje atitarnauti taikos metu 1,5 metų kariuomenėje; Pasižadėjimo tekstas 1922 10 03 (V. Griganavičiaus) // LCVA. F. 930, ap. 5, b. 807, l. 18.

kininkai bei pulkininkai leitenantai, o ketvirtajame – žemesnių laipsnių karininkai. Generaliniam štabui ėmus vadovauti P. Kubiliūnui, nuo 1929 metų pradėta daugiau karininkų siųsti mokytis į užsienį – tai buvo dalis jo pertvarkymų[993]. 1931 metais jis kreipėsi į Užsienio reikalų ministeriją, teigdamas, jog kariuomenei reikia apie 25–30 specialius intendantūros mokslus baigusių karininkų, o šiuo metu kariuomenėje yra tik keturi specialistai, baigę mokslus Čekoslovakijoje: „jų įgytas išsilavinimas jau atnešė daug naudos betvarkant atskiras mūsų kariuomenės ūkio ir tiekimo sritis.“[994] Tačiau dėl finansinių problemų stipendijų skyrimas mokslams užsienyje pradėtas riboti antrojoje ketvirtojo dešimtmečio pusėje, dėl to labai sumažėjo karininkų, studijuojančių Prahoje[995]. Per du nepriklausomybės dešimtmečius karo mokslus Čekoslovakijoje baigė apie 40 karininkų iš Lietuvos[996]. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos studentai aviatoriai įkūrė lietuvių aviacijos sekciją prie Čekoslovakijos akademinio aeroklubo.

Čekoslovakijos aukštosios karo mokyklos rengė specialistus, kurie savo žinias pritaikė sugrįžę į Lietuvą. Raportuose ir pranešimuose vadovybei mokslo kokybe, mokymo sistema ir naujų žinių gausumu aukštąsias mokyklas gyrė V. Griganavičius, P. Kubiliūnas, S. Zaskevičius ir kiti[997]. Deja, būta ir nusiskundimų ne tik dėl finansavimo, bet ir dėl mokslo kokybės. 1929 metais K. Dulksnys tvirtino, kad „prie dabartinių gyvenimo aplinkybių, t. y. važinėjant iš vietos į vietą, gaunamos algos arba stipendijos pragyvenimo minimumui neužtenka“; jis yra priverstas skolintis iš atstovybės, kad „šiaip taip pragyvenus“[998]. Studijuojantiems lietuviams beliko apgailestauti, kad Čekoslovakijos karininkai gauna tris kartus didesnes stipendijas. Ypač didelį nepasitenkinimą tik pradėjęs mokytis išsakė Povilas Plechavičius. Nurodęs visas išlaidas ir tai, kad turįs siųsti pinigų žmonai bei dviem vaikams į Lietuvą, jis pareikalavo vadovybės arba skirti 2000 Lt stipendiją per mėnesį, arba atšaukti jį į ankstesnes pareigas tėvy-

---

993 J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenės modernizacija // Darbai ir dienos. 2000, t. 21, p. 138.

994 Vyriausiojo štabo viršininko pranešimas LR URM 1931 05 05 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1148, l. 41.

995 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 01 17 č.19/39-dův // AMZV Trezorové spisy II/2. č. 9285.

996 Plačiau žr.: P.A. Mikša Lietuvos karininkų studijos Čekoslovakijoje // Lietuva ir Čekija. 2004, Nr. 5–7. p. 292–295.

997 Ibidem, p. 221, 225, 231.

998 Kap. K. Dulksnio raportas Karo mokslo valdybos viršininkui 1929 05 01 // LCVA. F. 930, ap. 5, b. 565, l. 119.

nėje[999]. Toks reikalavimas labai papiktino Karo mokslo skyriaus vadovybę, kuri net pasiūlė grąžinti jį į Lietuvą[1000]. Taip norėta išvengti galimų nesusipratimų ateityje.

Plk. Jonas Sutkus ir plk. ltn. Kazys Navakas labai kritiškai vertino Intendantūros akademijos darbo struktūrą bei mokymo lygį. J. Sutkus tvirtino, kad visi dalykai yra išeinami paviršutiniškai, o „bendrai kalbant apie dalykus mokykloje reikia pasakyti, kad visame mokyklos darbe nesimato sistemos ir nežinia kokios programos prisilaikoma“[1001]. Jis, beje, kaip ir K. Navakas, galėjo įvardinti tik porą dėstytojų, kurie nuoširdžiai atlikdavo savo darbą. K. Navakas tvirtino, kad tai, ką jiems ištisus metus dėstė, būtų galima išeiti per 3–4 mėnesius: „techninių žinių ten negavome, ir manau, negausime, praktikos žinių ir pavyzdžių irgi negavome.“[1002] Abu karininkai išreiškė pageidavimą išvykti į kitą mokyklą, pavyzdžiui, į Prancūziją. Be to, J. Sutkus atkreipė vadovybės dėmesį į tai, kad Lietuvoje apie šią mokyklą yra susidariusi klaidinga nuomonė: „mokykla toli gražu nėra toje aukštumoje, kurioje ji galėtų būti.“[1003]

1924 metais Karo mokslo skyriaus vadovybė rimtai svarstė J. Sutkaus ir K. Navako nepasitenkinimą Intendantūros akademija ir net buvo galvojama į šią mokyklą Lietuvos karininkų nebesiųsti, nes ji negalinti parengti intendantų būsimam darbui. Kita vertus, buvo atsisakyta atšaukti jau studijuojančius lietuvius: „toks žingsnis galėtų sudaryti negeriausių pasekmių, ir užgautų čekus, perdaug pakenkiant mūsų santykiams.“[1004] Vyriausiojo štabo nurodymu J. Sutkui ir K. Navakui buvo įsakyta tęsti ir baigti pradėtus mokslus.

Lietuvos krašto apsaugos ministerija ne tik suteikdavo stipendijas, bet ir rūpindavosi, kad baigę mokslus karininkai galėtų Čekoslovakijoje atlikti stažuotes. 1929 metais po kelių mėnesių atskirų institucijų susirašinėjimo Lietuvos atstovams pavyko pasiekti, kad kpt. Vladui Karveliui būtų leista

---

999 Mjr. P. Plechavičiaus pareiškimas Karo mokslo skyriaus viršininkui 1924 11 15 // LCVA, F. 929, ap. 6, b. 68, l.58.

1000 Karo mokslo skyriaus viršininko pranešimas Vyriausiojo štabo viršininkui 1924 11 21 // Ibidem, F. 929, l. 53; P. Plechavičius po ilgų svarstymų buvo paliktas tęsti studijų Prahoje ir į Lietuvą grįžo tik 1926 metais.

1001 J. Sutkaus pareiškimas Karo mokslo skyriaus viršininkui 1924 07 03 // Ibidem, l. 7.

1002 Kap. K. Navako pareiškimas Karo mokslo skyriaus viršininkui 1924 07 07 // Ibidem, l. 5.

1003 J. Sutkaus pareiškimas Karo mokslo skyriaus viršininkui 1924 07 03 // Ibidem, l. 8.

1004 Mokslo skyriaus viršininko pavaduotojo pranešimas Vyriausiojo štabo viršininkui 1924 07 07 // Ibidem, l. 4.

nuo 1929 metų rugpjūčio stažuotis Pilzene 2-ajame pėstininkų pulke, o plk. ltn. J. Narakui Prahoje 3-iajame aviacijos pulke[1005]. Apie atliekamą stažuotę karininkai turėjo informuoti savo vadovybę Kaune ir pateikti detalų atliekamos stažuotės planą bei programą.

Lietuvos generalinis štabas į Čekoslovakiją siųsdavo karininkus stažuotis ir pateikdavo jiems konkrečias užduotis. 1929 metų vasarą į Čekoslovakiją buvo išsiųstas kpt. I. E. Kraunaitis, turėjęs susipažinti su kavalerijos organizacija. Jis 1929 metų birželį dalyvavo mokymuose Pardubicuose, o nuo rugpjūčio 1 d. iki rugsėjo 15 d. stažavosi kavalerijos pulkuose Olomouce. I. E. Kraunaitis lankėsi įvairiose stovyklose, stebėjo, kaip jos įrengtos, kaip rūpinamasi arkliais bei raiteliais, birželio pabaigoje apžiūrėjo ir Pilzene esančias „Škodos“ ginklų dirbtuves. Apie kiekvieną išvyką, apsilankymą siųsdavo pranešimus bei žemėlapius Lietuvos generaliniam štabui. Jo pateiktų raportų analizė leidžia teigti, kad Lietuvos karinę vadovybę ypač domino karininkų rengimo klausimai, tad I. E. Kraunaitis tiesiogiai informuodavo, kaip organizuojamos karinės stovyklos (pratimų programos, techninė būklė), jojimų kursai, eskadronų vadovų kursai, atsargos karininkų mokyklos, veterinarijos kursai karininkams, kalvių mokykla (pateikti ir mokyklų veiklos planai). Nors ir pačiam I. E. Kraunaičiui buvo įsakyta saugoti Lietuvos paslaptis, tačiau jis apgailestavo, kad ne visada pavykdavo gauti norimą informaciją: „nekurių dalykų visai nerodo kaipo svetimtaučiui, nekuriuos parodo nepilnai.“[1006]

1923 metų gruodį – 1924 metų gegužę ltn. M. Paura buvo išsiųstas į fizinio lavinimo kursus Prahoje[1007]. 1928 metais septyniems mėnesiams į Čekoslovakijoje organizuotus priešlėktuvinės apsaugos kursus buvo komandiruoti kpt. P. Žukas ir mjr. S. Sidabras[1008]. 1931 metų liepą į Čekoslovakiją išvyko plk. inž. Barzda, mjr. inž. Šimoliūnas, inž. Kriščiukaitis, kurie turėjo domėtis ir išstudijuoti šios šalies kareivinių bei kitų karo pastatų statybą. Čekoslovakijos krašto apsaugos ministerija sutiko priimti Lietuvos atstovus ir pasiūlė apžiūrėti 10 pastatų įvairiuose miestuose, tarp kurių buvo artilerijos, pėstininkų pulko, aviacijos

1005 Vyriausiojo štabo pranešimas LR URM 1929 05 15 // LCVA. F. 929, ap. 3, b. 683, l. 43.

1006 I. E. Kraunaičio raportas Generalinio štabo valdybos viršininkui 1929 05 10 // Ibidem, b. 667, l. 1.

1007 P. A. Mikša. Lietuvos karininkų studijos Čekoslovakijoje // Lietuva ir Čekija. 2004, Nr. 5–7, p. 282.

1008 Ministrų kabineto posėdžio nutarimas 1928 03 01 // LCVA. F. 923, ap. 1, b. 556, l. 28.

kareivinės[1009]. 1938 metų pradžioje į Prahą išsiųstas plk. Stasiūnas susipažinti su karinės medicinos įstaigomis, karo chirurgija[1010].

Dauguma sugrįžusių į Lietuvą karininkų padarė karinę karjerą (ypač mokslus baigę trečiajame dešimtmetyje), ėjo aukštas pareigas bei įgijo generolų laipsnį, net keturi iš jų, t. y. gen. K. Ladiga, gen. P. Plechavičius, gen. P. Kubiliūnas, gen. ltn. J. Jackus bei d. gen. Stasys Pundzevičius buvo paskirti Kariuomenės generalinio štabo viršininkais[1011]. Gen. J. Navakas ir gen. J. Sutkus tapo gerais kariuomenės intendantūros specialistais[1012].

Iš visų Krašto apsaugos ministerijos stipendininkų tik A. Dobrovolskis siekė gilesnių mokslinių tyrimų ir apsigynė daktaro disertaciją. 1923 m. spalio 1 d. jam buvo paskirta stipendija studijuoti Čekoslovakijos aukštojoje veterinarijos akademijoje (Brno). 1926 metais jis pradėjo dirbti laisvu mokslininku bendradarbiu šios mokyklos Bakteriologijos, serologijos, higienos ir gyvulių limpamųjų ligų mokslo institute, kur atliko mokslinį ir administracinį darbą. Šio instituto vadovo Fr. Ševčiko tvirtinimu, A. Dobrovolskis jau tada ruošėsi rengti disertaciją tema „Limpamųjų ligų pernešimas blakėmis“[1013]. 1928 m. lapkričio 28 d. gavęs diplomą tapo veterinarijos gydytoju, nuo 1928 m. gruodžio 1 d. paskirtas tarnauti į 2-ąjį artilerijos pulką Lietuvoje[1014]. Parengtą disertaciją „Eksperimentalinis tyrimas juodligės bacilos likimo virškinamajame trakte *cimex lectularius*“ jis apsigynė Veterinarijos akademijoje Brno 1933 m. vasarį ir įgijo veterinarijos medicinos daktaro laipsnį[1015]. Jis dirbo Lietuvoje 3-iosios pėstininkų divizijos veterinarijos viršininku, 1936 metų rugsėjo 15 d. – gruodžio

---

1009 Čekoslovakijos pasiuntinybės pranešimas Generalinio štabo pusk. Lonskoronskiui 1931 03 24 // LCVA. F. 929, ap. 2, b. 66, l. 34.

1010 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 01 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas č.j. 22-dův.

1011 K. Ladigos paskyrimu Vyriausiojo štabo viršininku 1925 metų gegužę didžiavosi Prahos karo akademijos vadovybė, sveikinimus perdavė Čekoslovakijos generalinio štabo viršininkas. V. Jankauskas. Kario kelias: Generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose. Vilnius, 2004. P. 321.

1012 Lietuvos karininkai 1931 metų pabaigoje, norėdami atsidėkoti čekams, jog „maloniai sutiko priimti ir mūsų tėvynei laisvę iškovojusius kariuomenės karininkus“, įteikė Žalgirio kautynių paveikslą, kur Vytautas Didysis pavaizduotas šalia J. Žižkos. Paveikslas įteiktas Karo akademijai ir jos vadovui b. gen. Hrabčikui; J. Jatulis. Malonios valandos Čekoslovakijos kariuomenėje // Karys. 1931, Nr. 12, p. 233–234.

1013 Bakteriologijos, serologijos, higienos ir gyvulių limpamųjų ligų mokslo instituto vadovo Fr. Ševčiko pranešimas Lietuvos švietimo ministerijai 1927 06 07 // LCVA. F. 930, ap. 5, b. 528, l. 28.

1014 Lietuvos ministro pirmininko įsakymas kariuomenei 1928 m. // Ibidem, l. 40.

1015 Daktaro laipsnio įgijimo diplomas 1933 02 05 // Ibidem, F. 391, ap. 9, b. 216, l. 14.

15 d. komandiruotės metu Čekoslovakijoje lankėsi įvairiuose pulkuose Prahoje, Olomouce, Pardubicuose, Brno, kur turėjo susipažinti su Čekoslovakijos kariuomenės veterinarijos ligoninių organizacija ir gydymo būdais bei metodais, taip pat su naujausiais chirurgijos pasiekimais[1016].

Organizuojant kariuomenės švietimą Lietuvoje, rengiant įvairius kursus ir mokymo programas Vytauto Didžiojo universitete dažnai buvo remiamasi Čekoslovakijos mokyklų pavyzdžiu, diplomatams tarpininkaujant į Lietuvą buvo siunčiama metodinė medžiaga, vadovėliai ir knygos. Literatūros siuntimu imta rūpintis tik užmezgus diplomatinius santykius (sudaryti susitarimai su mokymo įstaigomis), tai buvo viena iš Lietuvos karo atašė Prahoje veiklos uždučių. 1926 metais Centrinėje kariuomenės bibliotekoje net 5,6 proc. knygų buvo čekų kalba[1017].

3. 3. Čekoslovakija – karinės technikos tiekėja Lietuvai

Po karo ir nepriklausomybės kovų kuriantis Lietuvos kariuomenei bei atskiriems jos daliniams trūko įvairios rūšies ginklų ir ginkluotės. Lietuva ginklus pirko iš didžiųjų valstybių: Vokietijos, Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, tačiau svarbią vietą užėmė ir užsakymai Čekoslovakijai. Dar Austrijos–Vengrijos laikais sukurta karinė pramonė buvo ne tik stiprinama, bet ir modernizuojama, o stambiausiais karinės pramonės gigantais tapo „Škodos“ koncernas ir „Zbrojovka“ (Brno) gamyklos. Su įvairių tarpininkų pagalba buvo užmegzti ryšiai ir su kitomis čekų firmomis. Įvairi įranga bei ginkluotė iš Čekoslovakijos buvo perkama kiekvienais metais, nes šios valstybės pramonė galėjo pasiūlyti ne tik įvairios produkcijos, bet ir derybų eigoje padaryti nuolaidų dėl atsiskaitymo. Kita vertus, čekoslovakiška technika pasižymėjo kokybe ir patvarumu. Užsakant ginklus užsienio valstybėje buvo svarbus ir politinis aspektas, t. y. dvišaliai šalių santykiai, ir šiuo požiūriu Čekoslovakija, ypač ketvirtajame dešimtmetyje, buvo patikima Lietuvos partnerė; ministerijoms ir karinei vadovybei priimant sprendimus dėl ginklų pirkimo iš Čekoslovakijos nekildavo politinių prieštaravimų, politinio nepasitikėjimo, konkurencija buvo išreiškiama grynai ekonomiškai (kainos klausimas) arba kokybiškai. S. Rašti-

[1016] Karo veterinarijos viršininko Šikerio pranešimas kariuomenės tiekimo viršininkui 1936 06 22 // LCVA. F. 930, ap. 5, b. 528, l. 69.

[1017] Centrinė kariuomenės biblioteka 1926 metais // Mūsų žinynas. 1927, Nr. 34, p. 75.

kis savo atsiminimuose pažymėjo, kad Ginklavimosi valdybos viršininko rankos iš dalies buvo suvaržytos, nes „jis buvo ne tik suinteresuotas ieškoti pigesnių ir geresnių ginklų, bet ir verčiamas daryti ginklų užsakymus tokiose valstybėse užsienyje, su kuriomis Lietuva palaikydavo palankesnius sau prekybinius santykius ir prekių mainus“[1018].

Pirmieji užsakymai Čekoslovakijos firmoms buvo pateikti tik užmezgus diplomatinius santykius. Konsulas J. Galia rodė iniciatyvą, kad ilgainiui jo šalies įmonės išsikovotų ne tik rinką kariniams užsakymams, bet ir gerą vardą. 1921 m. birželio 18 d. Lietuvos vyriausybei skyrus lėšų, firmoje „Czechoslovak Machine Industry“ buvo užsakytas pirmasis ugniagesių automobilis „Praga“, už kurį Lietuvos kariuomenė sumokėjo 200 tūkst. auksinų. Automobilis buvo su guminiais ratais, vandens siurbliu, turėjo laikrodį ir varpą pavojui skelbti, ir liepos mėn. buvo perduotas automobilių bataliono karo ugniagesiams[1019].

1922 metų birželį Lietuvos krašto apsaugos ministerija į Čekoslovakiją išsiuntė plk. Kurkauską su specialia misija – domėtis karo technikos pirkimo galimybėmis[1020]. Dar 1922 metų pavasarį užsakyta firmai „Czechoslovak Machine Industry“ pristatyti stakles ir prietaisus patrankų remonto dirbtuvėms bei stakles ir prietaisus mechaninėms šovinių dirbtuvėms[1021]. 1923 metais Lietuvos intendantūros skyrius pasirašė sutartį su firma „Ant. Sychra a B. Fabianech v Boskovicich“ dėl 70 tūkst. metrų audinio pirkimo[1022]. Audinys buvo reikalingas karinėms uniformoms siūti. Nuo 1923 metų užmegzti tiesioginiai ryšiai ginkluotės aprūpinimo srityje. 1923 m. birželio 14 d. tarp Lietuvos krašto apsaugos ministerijos artilerijos tiekimo viršininko inž. T. Biržiškos ir „Škodos“ dirbtuvių atstovo H. Kolovrato sudaryta sutartis pirkti 6 tūkst. granatų ir 4000 šrapnelių[1023].

Užsimezgę ryšiai buvo ypač rezultatyvūs bendradarbiaujant abiejų šalių aviatoriams. Lietuvos aviacijos viršininkas gen. ltn. J. Kraucevičius jau nuo 1922 metų ieškojo galimybių atnaujinti aviacijos techniką, nes tuomet

---

1018 S. Raštikis. Lietuvos likimo kelias. Kaunas, 1982. P. 265.

1019 V. Grigoraitis. Lietuvos kariuomenės technika 1918–1940 m. Vilnius, 2009. P. 175.

1020 Krašto apsaugos ministerijos pranešimas LR URM 1922 06 14 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 281, l. 61.

1021 „Czechoslovak Machine Industry“ pranešimas artilerijos dirbtuvių Kaune viršininkui 1922 03 30 // Ibidem, F. 3, ap. 1, b. 24, l. 48.

1022 J. Galios pranešimas ČR URM 1923 03 20 // AMZV. IV sekce. 485. č.j. 1240/23.

1023 Sutarties projektas 1923 m. // LCVA. F. 3, ap. 1, b. 24, l. 74.

Lietuvoje tinkamų skraidyti lėktuvų buvo apie 20, o kitus reikėjo remontuoti[1024]. Jis tyrė įvairius galimus naujų lėktuvų pirkimo variantus, vyko į komandiruotes Italijoje, Vokietijoje ir Čekoslovakijoje.

J. Kraucevičius Čekoslovakijoje buvo lankęsis 1920 metais, o 1923 metų rugsėjį išvyko su oficialiu vizitu[1025]. Jį priėmė Čekoslovakijos krašto apsaugos ministras, kuris nurodė savo šalies aviacijos vadams leisti J. Kraucevičiui susipažinti ne tik su Čekoslovakijos aviacija, bet ir visos kariuomenės organizacija, pridurdamas, „kad lietuviams paslapčių nėra"[1026]. J. Kraucevičius kartu su vyr. ltn. J. Dobkevičiumi tuomet aplankė aviacijos štabą, aerodromus, įvairias įstaigas bei fabrikus. 1923 metais J. Kraucevičius kreipėsi į Lietuvos kariuomenės vadą prašydamas leisti įsigyti 10 lėktuvų žvalgybai ir 10 naikintuvų[1027].

1923 metais Mokomosios oro eskadrilės vadas A. Gustaitis iš Italijos nupirko „Ansaldo" SVA tipo 10 naujų lėktuvų (medinės konstrukcijos biplanai). Tarpininkaujant Čekoslovakijos konsulatui Kaune, 1924 m. lapkričio 21 d. buvo pasirašyta Lietuvos krašto apsaugos ministerijos ir Čekoslovakijos lėktuvų firmos „Letňany" sutartis dėl 8 naikintuvų pirkimo. Konsulo J. Galios teigimu, „derybų eiga buvo labai sunki, pasiekti teigiamų rezultatų sudėtinga todėl, kad Lietuvos krašto apsaugos ministerija buvo spaudžiama priimti pigesnius Prancūzijos, Anglijos, Italijos, Danijos ir kitų šalių pasiūlymus"[1028]. Už aštuonis naikintuvus Lietuva įsipareigojo sumokėti 1 826 520 kronų.

1924 m. gruodžio 13 d. į Prahą išvyko Lietuvos aviacijos parko ltn. J. Grigiškis apžiūrėti, kaip vyksta naikintuvų gamyba. Gruodžio 15 d. susitikęs su Čekoslovakijos aviacijos atstovu gen. S. Čečeku aptarė sutarties vykdymą ir pristatymo terminus. S. Čečekas pažadėjo darbus atlikti laiku. Vykdomus darbus turėjo prižiūrėti ir Lietuvos karo atašė B. Giedraitis, tačiau jis, kaip rodo išlikę dokumentai, nebuvo gerai informuotas apie sudarytą sutartį[1029].

1925 metų pradžioje Lietuvos karo vadovybei buvo pranešta, kad pirmasis lėktuvas jau yra pagamintas ir parengtas bandymams. Į Prahą

1024 A. Liekis. Lietuvos karo aviacija. Vilnius, 1999. P. 203.

1025 G. Surgailis. Lietuvos kariuomenės vadai.Vilnius, 1992. P. 116.

1026 Aviacijos viršininko gen. ltn. Kraucevičiaus įspūdžiai iš Čekoslovakijos // Karys. 1923, Nr. 43, p. 475.

1027 A. Liekis. Lietuvos karo aviacija, Vilnius, 1999. P. 203.

1028 J. Galios pranešimas ČR URM 1924 11 24 // AMZV. IV sekce. 485. č.292/24/dův.

1029 B. Giedraičio raportas Vyriausiojo štabo viršininkui 1924 12 22 // LCVA. F. 929, ap. 1, b. 482, l. 26.

susipažinti su darbų eiga buvo išsiųsti J. Kraucevičius ir A. Gustaitis[1030]. Lietuvos užsakymą kuruojantis gen. S. Čečekas tvirtino, jog reikalingi kai kurie pataisymai motorų srityje, tuomet atitiks visus reikalavimus ir niekuo nesiskirs nuo gaminamų Čekoslovakijos reikmėms[1031]. 1925 metų gegužę į Prahą atvykusi Lietuvos komisija (vyr. ltn. Leonardas Peseckas, vyr. ltn. V. Šenbergas ir vyr. ltn. Gerelis) priėmė pagamintus naikintuvus „Letov Š-20"ir jie geležinkeliais buvo pristatyti į Kauną. Tai buvo pirmieji Čekoslovakijos eksportuoti lėktuvai į užsienį[1032].

„Letov Š-20" naikintuvai – gerų aerodinaminių savybių vienviečiai, medžio ir metalo konstrukcijos biplanai, ginkluoti kulkosvaidžiais[1033], jais buvo apginkluota 1-oji oro eskadrilė. Čekoslovakiškų naikintuvų skaičius nuolat mažėjo ir, jei 1930 metais jų dar buvo septyni, tai 1937 metais tik du, o 1939 metais Lietuvos aviacija turėjo tik vieną šio modelio naikintuvą[1034].

Po sėkmingo užsakymo įvykdymo tarpusavio santykiai aviacijos srityje ir toliau buvo tęsiami. 1927 metais Lietuvos karo aviacijoje buvo įkurta aviacinės medicinos laboratorija, kurios pagrindu tapo iš Čekoslovaki-

---

1030 J. Kraucevičiaus raportas Lietuvos krašto apsaugos ministerijai 1925 02 18 // LCVA. F. 929, ap. 1, b. 484, l. 4.

1031 B. Giedraičio raportas Vyriausiojo štabo viršininkui 1925 03 09 // Ibidem, l. 15. Lietuvos aviatoriai 1926 m. kvietė atvykti ir gen. S. Čečeką ir gen. J. Syrový. Slaptųjų archyvinių dokumentų analizė leidžia teigti, jog dėl jų vykimo į Lietuvą Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija kreipėsi ne tik į Lenkijos užsienio reikalų ministeriją, bet ir šį klausimą derino su pačiu Lenkijos ministru pirmininku. Lenkijos oficialieji asmenys neprieštaravo, kad Čekoslovakijos aviacijos specialistai konsultuotų lietuvius ir manė, jog tai net yra geriau, nei kad Lietuva kviestųsi specialistus iš Vokietijos. Slaptajame Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos dokumente pažymėta: „instruktoriai turi suprasti, kad nenorime būti įtraukti į Lenkijos–Lietuvos ginčą ir kad jų išvykimas yra tik techninio pobūdžio." S. Čečekas ir gen. J. Syrový buvo apdovanoti Vyties kryžiaus 2-ojo laipsnio ordinais. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos slaptas dokumentas 1926 06 09// AMZV. Trezorové spisy II/2. 1925–1926. č. 91.253.

1032 NA. MZV-VA.K.1298.31364. České slovo.1925 05 28; Čekoslovakijos firmos pateikė pasiūlymus tiekti karinius lėktuvus Lietuvai ir 1934 metais. Tuomet tarpusavyje konkuravo „Letňany" ir „Avia". J. Skalickis nebuvo patenkintas, kad tarpusavyje konkuruoja dvi čekoslovakų firmos, kurios galėtų susitarti ir taip būtų lengviau laimėti konkurencinę kovą su užsienio bendrovėmis. Firma „Letňany" net kreipėsi į Čekoslovakijos užsienio reikalų ministeriją prašydama, kad būtų leista naudotis kompensacija. Tačiau bandymas dar kartą gauti valstybinį užsakymą Lietuvoje Čekoslovakijos firmoms buvo nesėkmingas; J. Skalickio slaptas pranešimas ČR URM 1934 10 18 // AMZV. IV sekce. 485. č. 262/34-dův.

1033 A. Liekis. Lietuvių karyba ir ginkluotė. Vilnius, 2002. P. 880.

1034 A. Liekis. Lietuvos karo aviacija.Vilnius, 1999. P. 435; žr.: E. Gruzdienė. Pirmieji karo aviacijos vadai (1919–1934) // Darbai ir dienos. 2000, t. 21, p. 120.

jos nupirkta aviatoriams tikrinti psichotechninių ir kitų tyrimų aparatūra[1035]. Trečiajame dešimtmetyje Lietuvoje pradėjus konstruoti lėktuvus, Čekoslovakija buvo svarbiausia variklių tiekėja. Iki 1932 metų Lietuvos aviacijos mokomojo tipo lėktuvai buvo aprūpinami čekų firmos „Walter et Co“ varikliais. Šiuo tiklu įvairaus galingumo varikliai „Walter“ buvo perkami kiekvienais metais. Lietuvos aviacija tik 1933 metais nusprendė pirkti angliškus variklius[1036]. Varikliai bei atskiros dalys buvo užsakomos Čekoslovakijoje ir A. Gustaičio konstruotiems „Anbo“ lėktuvams: „Walter“ varikliai buvo įmontuoti į „Anbo II“, „Anbo III “ ir „Anbo V“ lėktuvo prototipą[1037]. Konstruojant „Anbo IV“ lėktuvą firma „Škodawerke“ Pilzene sutiko įvykdyti lietuvių pageidavimą ir 1935 m. rugsėjo 24 d. jai buvo užsakyta pagaminti alkūnes lėktuvų važiuoklėms (dešiniosioms ir kairiosioms), bendra suma –36 240 Kč[1038]. 1932 m. lapkričio 6 d. į Kauną atskrido lėktuvas „Š-288“, pagamintas gamykloje „Letov“, ir buvo pademonstruotas Lietuvos aviatoriams dalyvaujant „Letov“ gamyklos atstovui plk. Moresai.

Ketvirtajame dešimtmetyje kompensacinė prekyba paveikė ir užsakymus kariuomenei. Dėl to Čekoslovakijai laimėti kai kuriuos konkursus darėsi sunkiau nei vokiečiams ar belgams. 1935 metais Ekonominės sekcijos atstovai A. Štangleris ir Skorkovkis Lietuvos pasiuntinybės Prahoje sekretoriui P. Sidzikauskui teigė, kad už ginklus kariuomenės reikalams specialių kompensacijų Čekoslovakijoje neduodama, nes nesą reikalo. Be to, Skorkovskis pabrėžė, jog kai kuriais atvejais Čekoslovakijos ginklai yra vertingesni nei anglų ar belgų: „jei jūs randate reikalo ginklus užsakyti, sakysim Belgijoje, gaudami už tai kompensaciją įvežti jūsų maisto produktus, tai jūsų reikalas.“ [1039] Jis taip pat leido P. Sidzikauskui suprasti, kad Lietuva, darydama ginklų užsakymą mainų būdu, rizikuoja ginklų kokybe ir savo šalies saugumu. Atsižvelgiant į Čekoslovakijos galimybes tiekti įvairią techniką bei įrengimus, kompensacinio atsiskaitymo kartais būdavo atsisakoma.

1035 A. Liekis. Lietuvių karyba ir ginkluotė.Vilnius, 2002. P. 926.

1036 Karo aviacijos viršininko pranešimas tiekimų viršininkui 1933 12 14 // LCVA. F. 1323, ap. 2, b. 54, l. 142.

1037 „Anbo V“ serijinėje gamyboje naudoti angliški varikliai.

1038 Technikos skyriaus viršininko J. Grigiškio pranešimas Prekybos departamentui 1935 09 24 // LCVA. F. 1323, ap. 2, b. 164, l. 34.

1039 P. Sidzikausko pranešimas Ekonominio departamento direktoriui 1935 12 13 // LCVA. F. 383, ap. 9, b. 109, l. 320.

Nepaisant įvairių tarptautinėje prekyboje atsiradusių sunkumų, Čekoslovakija ir toliau liko svarbi įvairios ginkluotės tiekėja Lietuvai. Lietuvos karo aviacijos technikos skyrius 1933 metų rugsėjį pirmą kartą nusprendė įsigyti vieną komplektą lauko tipo fotolaboratorijos, įrengtos palapinėje. 1933 m. gruodžio 7 d. mjr. Špokevičiaus vadovaujama komisija svarstė keturių firmų pasiūlymus. Lietuvos pageidavimus geriausiai tenkino firmos „F. Pokorny" (Praha) pateiktas projektas[1040]. 1933 m. gruodžio 19 d. buvo sudaryta sutartis lauko tipo fotolaboratorijai H7 pirkti (ją sudarė palapinė, elektros variklis, chemikalai, baldai, laboratorijos prietaisai ir kita). Įsipareigojimus čekai įvykdė ir iki 1934 m. balandžio 12 d. prekes pristatė į Kauną.

Su kai kuriomis firmomis, pavyzdžiui, „Kabel fabrik Aktiengesellschaft" (Bratislava) buvo palaikomi nuolatiniai ryšiai ir joms teikiami valstybiniai užsakymai: 1935 metais įsigyta 1000, o 1936 metais 2000 kilometrų kabelio[1041]. 1938 m. gegužės 27 d. sudaryta sutartis įsigyti 2000 kg impregnavimo medžiagos telefono kabeliui[1042]. Šioje firmoje 1936 metais lankėsi Lietuvos atstovai plk. ltn. Jankus ir jaun. ltn. Semenavičius.

Nuo 1935 metų Lietuvoje pradėtas pėstininkų ginklų suvienodinimas bei rengti planai reorganizuoti ir perginkluoti artilerijos pulkus[1043]. Tai skatino Lietuvos krašto apsaugos ministeriją glaudžiau bendradarbiauti su Čekoslovakijos įmonėmis. Ketvirtajame dešimtmetyje buvo pateikti šie stambūs valstybiniai užsakymai – pagaminti kulkosvaidžius, patrankas ir tankus. Kulkosvaidžius gamino firma „Zbrojovaka" (Brno), su kuria sutartys buvo pasirašytos net kelis kartus. 1928 metų sausį užsakyta pagaminti 1300 lengvųjų kulkosvaidžių Z.B.26. (kulkosvaidis turėjo turėti 18 pavadinimų įvairių atsarginių dalių). Už kiekvieną kulkosvaidį Lietuva įsipareigojo sumokėti po 295 JAV dolerių, o atsarginės dalys turėjo būti pristatytos nemokamai, ginklus turėjo prisatyti iki 1928 m. rugpjūčio 15 d.[1044]. J. Galios teigimu, Čekoslovakijai tai buvo didelis laimėjimas, nes reikėjo nugalėti didelę konkurenciją, ypač anglų: „atskiros firmos net ir diplomatinėmis priemonėmis darė įvairius žygius, kad gautų

1040 Posėdžio aktas Nr. 114. 1933 m. gruodis // LCVA, F. 1323, ap. 2, b. 109, l. 88.

1041 Užsakymų knyga 1937 m. // Ibidem, F. 1364, ap. 3, b. 167, l. 77–78.

1042 Karo tiekimo skyriaus atstovo J. Butkaus pranešimas Kauno mokesčių inspekcijai 1938 08 02 // Ibidem, b. 453, l. 29.

1043 S. Birutis. Lietuvos kariuomenės ginklavimasis // Karys. 1991, Nr. 5, p. 260–261.

1044 Sutarties tekstas 1928 m. sausis // LCVA. F. 3, ap. 1, b. 24, l. 1–2.

šį užsakymą.“[1045] Tai, kad ginklų užsakymas buvo susietas su politinėmis aplinkybėmis, atkreipė dėmesį ir istorikas V. Žalys teigdamas, kad nors jauni Lietuvos karininkai rekomendavo pirkti čekiškus ginklus, tačiau vadovaudamiesi politiniais sumetimais prezidentas A. Smetona, ministras pirmininkas A. Voldemaras ir krašto apsaugos ministras T. Daukantas ginklus siūlė pirkti Didžiojoje Britanijoje, ir 1927 metų gruodį į Kauną skubiai atvykusiam britų pasiuntiniui T. Vaughanui net pavyko sustabdyti rengiamą pasirašyti sutartį su Čekoslovakija[1046]. Atlikus bandymus priimtas Čekoslovakijai palankus sprendimas.

1935 metais sėkmingai baigėsi derybos su „Zbrojovka“ dėl 600 lengvųjų ZB kulkosvaidžių tiekimo ir 15 000 „Mauser“ (1924 metų modelio) šautuvų bei 18 700 000 jiems šovinių[1047]. Čekoslovakijos atstovas J. Skalickis ypač pasidžiaugė, kad šį užsakymą pavyko gauti be kompensacijos[1048]. Beje, ir Lietuvos policija buvo apginkluota čekoslovakiškais automatiniais šautuvais ZH-29[1049].

1937 metų vasarą ir rudenį Lietuvos krašto apsaugos ministerijos Ginklavimosi skyriuje buvo svarstomi įvairių firmų (Prancūzijos, Belgijos, Šveicarijos, Austrijos, Čekoslovakijos) pasiūlymai naujai kulkosvaidžių partijai pirkti. Archyvinės medžiagos analizė leidžia teigti, kad lengvųjų kulkosvaidžių pirkimas buvo tiesiogiai susijęs su Lietuvos kariuomenės apginklavimo atnaujinimu ir stiprinimu. Ginklavimosi viršininkas plk. ltn. M. Kareiva taip apibūdino esamą situaciją: „pagal karo meto ginklavimosi tabelius šiuo metu trūksta 600 lengvųjų kulkosvaidžių. Be to, 520 lengvųjų kulkosvaidžių ginklavime yra vokiečių pavyzdžio, karo meto gamybos ir 70 yra fabriko „Madsen“ gamybos taipogi pasenusio pavyzdžio. Kaip vienus taip ir kitus būtų pageidaujama išimti iš ginklavimosi ir laikyti kaipo karo meto atsargą, arba pakeisti juos į naujo modelio ginklus.“[1050]

1045 J. Galios pranešimas ČR URM 1928 01 20 // AMZV. IV sekcia. 485. č. 28/V-6/28.

1046 V. Žalys. Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940). Vilnius, 2007. P. 430, 450.

1047 Lietuvos krašto apsaugos ministro P. Šniukštos pranešimas Ministrui pirmininkui J. Tūbeliui 1935 06 25 // LCVA. F. 923, ap. 1, b. 883, t. 1, l. 105–106.

1048 J. Skalickio slaptas pranešimas ČR URM 1935 06 27 // AMZV. IV sekcia. 485. č. 212/35-dův.

1049 J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenės modernizacija 1926–1939 m. // Darbai ir dienos. 2000, t. 21, p. 166.

1050 Ginklavimosi viršininko plk. ltn. M. Kareivos slaptas raportas kariuomenės tiekimo viršininkui // LCVA. F. 3, ap. 2, b. 73, l. 11.

Kulkosvaidžiams išbandyti buvo sudarytos net dvi komisijos. Pirmųjų bandymų (vykusių 1937 m. rugpjūčio 6–14 dienomis) metu Lietuvos atstovų komisiją tenkino tik čekoslovakų ir belgų pasiūlyti kulkosvaidžių tipai bei jų galimybės, tačiau dar reikėjo atlikti kulkosvaidžių konstrukcijos įvertinimą, taiklumo, sklaidos, patvarumo ir veikimo bandymus, palyginti stovus[1051]. Tiesa, tuomet čekų pasiūlyti kulkosvaidžiai buvo brangesni nei belgų. Čekai taip pat sutiko duoti licenciją gaminti kulkosvaidžių vamzdžius bei trikojus jų stovus[1052]. Pakartotiniai bandymai buvo atlikti 1937 m. rugsėjo 27 d. stebint plk. Mykolo Kalmanto vadovaujamai komisijai. Ji konstatavo, kad techniniu atžvilgiu abiejų firmų pateikti kulkosvaidžiai „vertintini maždaug vienodai“, tačiau didžiausia problema buvo firmų pasiūlytų kainų skirtumas – čekoslovakiškas kulkosvaidis net 30 proc. buvo brangesnis už belgišką F.N. ginklą[1053].

Lietuvos kariuomenės vadovai buvo linkę užsakymą suteikti Čekoslovakijos firmai „Zbrojovka“, kuri spalio mėnesį sutiko sumažinti kiekvieno kulkosvaidžio kainą 4 svarais sterlingų, taip pat davė licencijas gaminti vamzdžius bei trikojus stovus[1054]. Pagrindinis motyvas – Lietuvos kariuomenėje jau yra naudojami kulkosvaidžiai ZB ir visas kariuomenės mokymas yra pritaikytas šių kulkosvaidžių sistemai[1055]. 1937 m. spalio 18 d. Lietuvos Vyriausybė leido Krašto apsaugos ministerijai sudaryti sutartį su Čekoslovakijos firma „Zbrojovka“ įsigyti 1200 lengvųjų kulkosvaidžių ir 400 stovų. Sutartis dėl lengvųjų kulkosvaidžių įsigijimo pasirašyta 1937 m. lapkričio 11 d. tarp Lietuvos atstovo plk. ltn. Lisausko ir Čekoslovakijos atstovo A. Širaicho. Ji turėjo būti įvykdyta iki 1938 m.

1051 Lengvųjų kulkosvaidžių bandymų programa // LCVA. F. 3, ap. 2, b. 74, l. 89–91; Rungtynių protokolas Nr. 110 // Ibidem, l. 88.

1052 Krašto apsaugos ministro S. Dirmanto slaptas pranešimas Lietuvos ministrui pirmininkui 1937 10 18 // Ibidem, b. 75, l. 3.

1053 Ginklavimosi viršininko plk. ltn. M. Kareivos slaptas raportas kariuomenės tiekimo viršininkui // Ibidem, b. 73, l. 11; Firmos pageidavo, kad už Čekoslovakišką kulkosvaidį Z.B.26. būtų sumokėta 49 £, o už belgišką F.N. 36 svarai sterlingai. Bendra užsakymo suma Čekoslovakijos firmai „Zbrojovka“ sudarytų apie 1 764 000 Lt, o belgų firmai „Fabrique Nationale“ apie 1 296 000 Lt. Lietuvos atstovai taip pat siekė užsakyti ir 400 stovų, už kuriuos belgams tektų sumokėti 224 000 Lt, o čekoslovakams 198 000 litų.

1054 Ginklavimosi viršininko raportas Kariuomenės tiekimo viršininkui 1937 10 16 // Ibidem, l. 5.

1055 Krašto apsaugos ministro S. Dirmanto slaptas pranešimas Ministrui pirmininkui J. Tūbeliui 1937 10 18 // Ibidem, b. 75, l. 3.

rugsėjo 11 d.; sutarties suma sudarė 1 599 480 Lt[1056]. Už 400 užsakytų stovų Lietuvos finansų ministerija sutiko dar papildomai sumokėti, tad bendra užsakymo suma sudarė 1 788 910 Lt[1057].

Pagal sutartį buvo numatyta, kad gamybos procesą prižiūrės Lietuvos komisija, kuri į Brno išvyko 1938 metų vasario pradžioje (vadovaujama pulk. Kalmanto, t. p. dalyvavo ltn. Stanaitis, ltn. Marcinkevičius); jie atliko ir pirmuosius šaudymų bandymus. Priimti pagamintus ginklus iš Lietuvos į Brno 1938 m. kovo 14 d. atvyko inžinierius Staniulis, kuris kartu su plk. M. Kalmantu prižiūrėjo gamybą. Tiesa, Stanaitis įžvelgė ir tam tikro nenoro bendradarbiauti su Lietuvos komisija, nes buvo atsisakyta jam pateikti pageidaujamus brėžinius[1058]. Komisija dirbo Čekoslovakijoje iki 1938 metų pabaigos.

1938 m. kovo 30 d. buvo pristatyta pirmoji partija: 300 kulkosvaidžių, 100 stovų bei atskiros detalės, o iki 1939 metų pradžios Čekoslovakija visus įsipareigojimus įvykdė. Pirmoji kulkosvaidžių partija 1938 metų kovą buvo konfiskuota ir sulaikyta Štetine, tad „Zbrojovka“ kreipėsi į savo šalies Užsienio reikalų ministeriją, kad ši padėtų išspręsti kilusius sunkumus per jų pasiuntinybę Berlyne[1059]. Lietuvai tai turėjo būti svarbus signalas, kad ateityje dėl politinių ir kitų aplinkybių gali kilti ginklų tranzito per Vokietiją problemų. „Zbrojovkos“ gaminti kulkosvaidžiai Lietuvos kariuomenėje buvo labai vertinami ir 1939 metais jie sudarė net 90 proc. visų turėtų lengvųjų kulkosvaidžių[1060].

1938 metais „Škodos“ gamykloms buvo užsakyta viena grupė 105 mm sunkiosios artilerijos patrankų, t. y. 3 baterijos po 4 pabūklus[1061]. Pirmojoje 1940 metų pusėje į Lietuvą buvo pristatyti 4 pabūklai, o 8 pabūklų birželio mėnesio pabaigoje iš Eitkūnų geležinkelio stoties į Lietuvą nepraleido vokiečiai.

1056 Ginklavimosi viršininko slaptas pranešimas Finansų ministerijai 1937 11 15 // LCVA. F. 3, ap. 2, b. 72, l. 299. Lietuva įsipareigojo 1/3 sumos sumokėti ne vėliau kaip 1937 11 21, o 2/3 sumos ne vėliau kaip iki 1938 09 26. Čekoslovakiją ypač tenkino tai, kad nebuvo numatyta kompensacijos principo; J. Skalickio slaptas pranešimas ČR URM 1937 10 23 // AMZV. IV sekce. 485. č. 253/37-dův.

1057 Ginklavimosi viršininko raportas Kariuomenės tiekimo viršininkui 1937 10 04 // LCVA. F. 3, ap. 2, b. 73, l. 2.

1058 Inž. Staniulio raportas Ginklavimosi viršininkui 1938 03 26 // Ibidem, b. 72, l. 154.

1059 „Zbrojovkos“ pranešimas ČR URM 1938 03 18 // AMZV. II sekce. 506. č. 2.300/dův/ř.exp.

1060 A. Liekis. Lietuvių karyba ir ginkluotė, Vilnius, 2002. P. 603.

1061 S. Birutis. Lietuvos kariuomenės ginklavimasis // Karys. 1991, Nr. 5, p. 261; A. Pociūnas. Lietuvos kariuomenės ginkluotė ir karinė pramonė 1939–1940 m. // Mokslas ir technika. 1993, Nr. 4, p. 30.

Lietuvos karo vadovybė taip pat nusprendė atnaujinti šarvuočių kuopą, įsigydama naujos technikos[1062]. 1935 m. liepos 13 d. Karo technikos tiekimo skyrius paskelbė konkursą 12 tankečių ir 6 šarvuotiems automobiliams su ginklais pirkti. Pirmininkaujant šio skyriaus vadovui plk. ltn. Masiuliui buvo peržiūrėti pateiktų firmų pasiūlymai ir nuspręsta nepirkti šarvuotų automobilių, o įsigyti vieną tankečių kuopą (apie 4 tonas svorio) ir lengvųjų tankų kuopą (apie 7 tonas svorio). Dėl tankų tiekimo buvo užklaustos šios firmos: anglų „Vickers“, švedų „Landsverk“ (šios dvi firmos buvo labai didelės čekų konkurentės), prancūzų „Renault“ ir „Hotchkiss“, tačiau jos atsakė, kad pageidaujamų tankų neturi. Lietuvą domino tankai, kurių svoris būtų apie 5 tonas, tačiau tuo metu ČKD turėjo tik didesnio svorio tankus. Čekoslovakijos firma ČKD savo pasiūlymus atsiuntė tik 1935 metų gruodžio pabaigoje ir jos atstovas tvirtino, kad pademonstruoti tankų su oerlikonais nėra galimybės. 1936 metų pavasarį Lietuvos atstovas Algirdas Sliesoraitis toliau vedė derybas su ČKD vadovais, tačiau ČKD pamažu suvokė, kad negalės konkuruoti su „Vickers“ ypač dėl lietuvių keliamų techninių reikalavimų ir ekonominių sąlygų, tačiau neprarado vilties gauti užsakymą tankams pagaminti. Beja, ir Čekoslovakijos gynybos ministerija nesutiko duoti leidimo naujiems šarvuočiams gaminti. 1936 metų kovą Lietuvos kariuomenės komisija priėmė sprendimą, kad bus perkama 16 tankečių iš firmos „Vickers“, o dėl 6–7 tonų tankų pirkimo reikėtų susilaikyti[1063].

Šis priimtas sprendimas paskatino aktyvesnius ČKD veiksmus siekiant gauti valstybinį užsakymą iš Lietuvos vyriausybės. Archyvinių dokumentų analizė leidžia teigti, kad ČKD ėmėsi pačių įvairiausių būdų užsakymui gauti ir buvo pereita prie aktyvios net politinės veiklos; slaptai derėtasi dėl šio užsakymo su įtakingais asmenimis, taip pat siekta paveikti ir Lietuvos diplomatus, ypač pasiuntinį E.Turauską. ČKD suaktyvinusi veiksmus kreipėsi ne tik į Gynybos ministeriją, bet ir į kariuomenės vadus, aukštus karininkus[1064].

[1062] 1939 m. Lietuvos kariuomenė turėjo 44 lengvuosius tankus – „Renault FT 17“ ir „Vickers Carden Loyd“; G. Surgailis. Lietuvos kariuomenė 1918–1998 m.Vilnius, 1998. P. 57.

[1063] Kariuomenės technikos viršininko gen. ltn. K. Popeliučkos slaptas pranešimas kariuomenės tiekimo viršininkui 1936 03 05 // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 204, l. 13.

[1064] ČKD eksporto skyriaus inžinieriaus V. Štaflio kreipimasis į A. Sliesoraitį 1936 09 09// Státní oblastní archiv-Podnikový archiv ČKD, K.1259-1936-271. s.12–13.

Nuspręsta į Čekoslovakiją, Angliją, Prancūziją bei Švediją išsiųsti komisiją (plk. ltn. Masiulį, ltn. Ambraziūną, ltn. Griškevičių) susipažinti su šių firmų pasiūlymais ir galimybėmis, tačiau Čekoslovakijos gynybos ministerija leido susipažinti delegacijai ne su visais tankų modeliais. Komisija lankėsi visose minėtose valstybėse 1936 m. balandžio 16–22 dienomis.

Apžiūrėjus pasiūlytus tankus ir juos išbandžius buvo prieita prie išvados, kad čekų tankas yra „gerai apgalvotas“ ir patikimos konstrukcijos, bandymų metu jokių trūkumų nepastebėta; komisijos manymu, jis atitinka modernaus tanko reikalavimus. Galutinėje išvadoje pabrėžta „komisija šiuo metu galėtų pasiūlyti pirkti tik Českomoravska Kalben Danek firmos tankus“[1065]. Šį sprendimą dar kartą patvirtino Aleksandravičius ir J. Grigiškis, kurie ČKD su specialia misija apsilankė 1936 metų gruodį (jiems Čekoslovakijos gynybos ministerija leido apžiūrėti ČKD gaminamus šarvuočius).

ČKD sutiko su lietuvių reikalavimais ir jau 1937 metų vasarį pradėjo tanko TNH rekonstrukciją, nes jo 8 tonų svoris buvo per didelis pagal Lietuvos tiltų galimybes. Pakeistas lengvesnis ir Lietuvai gaminamas tanko prototipas buvo pavadintas LTL. Šis prototipas buvo kuriamas išimtinai Lietuvai. Labai aktyviai veikė gaminant tanko prototipą Lietuvos atstovas A. Siesoraitis ir, čekų istoriko Ivo Pejčoho teigimu, jo veikla kartais priminė pramoninį šnipinėjimą, ypač siekiant išsiaiškinti didžiausių čekų konkurentų švedų tankų gamybos ypatybes[1066].

Derinant sutarties pasirašymo aplinkybes ČKD interesams Kaune atstovavo A. Siesoraitis. Be to, nuo pat pradžių konkurso eigą labai aktyviai Kaune stebėjo ir Čekoslovakijos pasiuntinys J. Skalickis. Lietuvos užsienio prekybos departamentas sutiko pritarti ruošiamai sutarčiai tik tuo atveju, jeigu „šis pirkimas bus kompensuotas papildomu Lietuvos žemės ūkio produktų eksportu į Čekoslovakiją“[1067]. ČKD savo ruožtu sutiko įvykdyti šį prašymą 13 453 000 Kč sumai ir pageidavo, kad į kompensaciją įeitų linai[1068]. 1937 m. gegužės 11 d. Ministrų kabinetui leidus sudaryti sutartį,

---

1065 Septynių tonų tankų bandymo apžiūros daviniai 1936 05 25 // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 204, l. 23.

1066 I. Pejčoch. Tanky Praha: histrie obrněných vozidel ČKD 1918–1956. Cheb, 2007. P. 120.

1067 Užsienio prekybos departamento direktoriaus slaptas pranešimas Karo technikos tiekimo skyriui 1937 04 24 // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 204, l. 106.

1068 ČKD pranešimas Karo technikos tiekimo skyriui 1937 05 03 // Ibidem, l. 110. Nuo pat derybų pradžios Lietuvos atstovai ČKD firmai buvo pareiškę, kad Lietuva reikalaus atsiskaityti kompensacija. Lietuvos diplomatai Prahoje kreipėsi į atitinkamas Lietuvos įstaigas prašydami nuodug-

ji buvo pasirašyta Kaune plk. ltn. Aleksandravičiaus ir ČKD atstovo inž. Ružičkos 1937 m. gegužės 26 d. (aktas Nr. 21). Lietuva įsipareigojo įsigyti iš firmos ČKD 21 tanko TNH (Šveicarijos rinkai buvo sukurtas šio tanko prototipas LTH – lengvesnis ir pakeistas apginklavimas) patobulintą variantą LLT (sukurtas LTL pagrindu) tipo po 574 000 Kč, o už atsarginės dalis įsipareigota sumokėti dar 846 000 kronų. Bendra sutarties suma siekė 12 900 000 Kč, mokėjimas buvo išdėstytas keturiais etapais[1069]. Per septynis mėnesius ČKD turėjo pristatyti tanko prototipą bandymams.

Tankų apginklavimo klausimas sukėlė Lietuvos oficialiuose sluoksniuose rimtų diskusijų, jos trukdė laiku ir efektyviai vykdyti tankų gamybą. Po ilgų svarstymų 1937 metais galutinis sprendimas buvo priimtas tik 1938 metų pradžioje – tankus apginkluoti ne moderniais ZB kulkosvaidžiais, o senesnio pavyzdžio „Maxim" kulkosvaidžiais. Lietuvos atstovas A. Tumosa bei pasiuntinys E. Turauskas dėjo nemažai pastangų, kad sprendimas būtų pakeistas.

Nepaisant įvairių nuogąstavimų, 1938 m. balandžio 22 d. vykusiame pasitarime tankų ginklavimosi klausimu apsvarstyti visi „už" ir „prieš", ypač pabrėžiant, kad ZB kulkosvaidis būtų techniškai vertingesnis nei kulkosvaidis „Maxim", tačiau dėl įvestų pakeitimų vėluotų darbai, o už 50 kulkosvaidžių su priedais reikėtų sumokėti apie 333,2 tūkst. Lt, kurie sąmatoje nenumatyti. Buvo nuspręsta pasilikti prie ankstesnio sprendimo ir nieko nekeisti[1070]. Savo kritišką nusistatymą šiuo klausimu išsakė ir tanko prototipui priimti sudarytos komisijos pirmininkas plk. ltn. Masiulis bei šarvuočių rinktinės karininkas mjr. Jančys. Pastarasis teigė: „Turint galvoje, kad pirmaeilės reikšmės tankui turi jo ugnis, gerų savybių tankui nereikėtų gailėtis ir brangiai kainuojančių ginklų. Palikus dabar montuojamą kulkosvaidį kautynėse teks užmokėti daug brangiau."[1071] Buvo

niai apsvarstyti atsiskaitymo su ČKD būdus ir aplinkybes, nes esą gali kilti didesnių sunkumų nei su „Škoda" dėl Pavenčių cukraus fabriko pastatymo: „Čekoslovakijos įstaigos, kaip anksčiau teko įsitikinti, dėl užsakymų ginklų srityje iš viso nenorinčios tiekti specialių kompensacijų." Lietuvos pasiuntinys E. Turauskas siūlė Užsienio reikalų ministerijai dar kartą pagalvoti, ar tikslinga tankus užsakyti Čekoslovakijoje; E. Turausko *Pro memoria* 1937 04 07 // LCVA, F. 383, ap. 9, b. 110, l. 196–198.

1069 Apmokėjimo terminai: 1) 3 mln. Kč per vieną mėnesį nuo sutarties įsigaliojimo; 2) 3,6 mln. Kč po prekių kokybės patikrinimo ir jų priėmimo; 3) 3mln. Kč iki 1940 01 30. Taip pat įvesta ir kompensacijos sąlyga. Sutarties Nr. 21 (1937 m. Kaunas) ištrauka // LCVA, F. 1364, ap. 3, b. 532, l. 127.

1070 Pasitarimo protokolas 1938 04 22 // Ibidem, b. 396, l. 125.

1071 Mjr. Jančio slaptas raportas rikiuotės vadui 1938 10 22 // Ibidem, l. 161.

atsižvelgta į šių karininkų rekomendacijas ir 1938 metų rudenį nuspręsta naujus tankus apginkluoti „Zbrojovkos“ sunkiaisiais kulkosvaidžiais, kurie pirkti ir pėstininkams[1072]. 1939 metų gegužę buvo pasirašyta sutartis su firma „Zbrojovka“ dėl 50 kulkosvaidžių pagaminimo. „Zbrojovka“ lietuviškiems tankams taip pat pagal atskirą sutartį gamino optinius taikiklius bei periskopinius žiūronus.

Čekoslovakijoje 1938 metų gegužę pradėti pagaminto prototipo LTL bandymai, antrą kartą bandant pagamintą prototipą dalyvavo Klemensas Popeliučka, V. B. Aleksandrovičius, P. Masiulis, A. Jančys ir A. Tumosa. Čekoslovakams atstovavo J. V. Ružička, F. Tichý, A. M. Surinas ir V. Štaflas. Lietuvos komisija esminių pastabų neturėjo, tačiau K. Popeliučka pageidavo, kad galėtų būti didesnis tanko greitis ir jis turėtų sverti nuo 5,45 tonos iki 7 tonų, nes pagamintas prototipas sveria 7,2 tonos. Čekoslovakijos firmai vykdant įsipareigojimus 1939 m. sausio 28 d. į Lietuvą buvo pristatytas specialiai pagal lietuvių pageidavimus pagamintas LTL ir Šveicarijos rinkai sukurtas bei patobulintas LTH. Į Lietuvą atvyko ir vienas iš lietuviškojo tanko prototipo LTL inžinierių A. M. Surinas, kuris Lietuvoje buvo nuo sausio 26 d. iki kovo 11 d.

Tankų prototipų bandymai buvo vykdomi Kauno, Raseinių, Rdaviliškio ir Prienų rajonuose. LTL bandymų metu nuvažiavo 1474 km, o LTH – 1431 km. Konstatuota, kad LTL yra mobilesnis nei LTH, tačiau lietuviai pasirinko LTH tipą dėl techninių priežasčių, ypač K. Popeliučka pageidavo paprastesnio variklio. Tiesa, ČKD abu tankų prototipus siūlė Lietuvai identiškomis sąlygomis. 1939 m. kovo 10 d. Lietuvos atstovams priėmus sprendimą pasirinkti LTH prototipą, naujai konstruojamas Lietuvai lengvasis tankas pavadintas LLT, o išimtinai Lietuvai sukurtas, tačiau Lietuvos karo vadovybės taip ir nepasirinktas LTL lengvojo tanko prototipas vėliau buvo išardytas[1073].

Galutinės tanko LLT techninės sąlygos buvo priimtos 1939 m. balandžio 18 d. apsvarsčius jas specialioje komisijoje, kuriai pirmininkavo plk. ltn. inž. A. Jurskis, taip pat dalyvavo kpt. Griškevičius ir ČKD atstovas A. M. Surinas[1074]. Priimtame akte buvo labai detaliai numatyti visos tanko techninės savybės, taip pat pridėti brėžiniai bei nuotraukos. ČKD sutiko

[1072] Posėdžio protokolas 1938 11 26 // LCVA, F. 1364, ap. 3, b. 532, l. 166.

[1073] I. Pejčoch. Tanky Praha: histrie obrněných vozidel ČKD 1918–1956. Cheb, 2007. P. 65.

[1074] Posėdžio aktas 1939 04 18 // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 532, l. 71.

sukonstruoti LLT tanką remdamasi šveicariško tipo LTH tanko prototipu. Kiekvienas tankas turėjo 24 pavadinimų atsarginių dalių bei 51 pavadinimo įrankių bei reikmenų. LLT tankas apibūdintas, kaip „lengvas, greitas, visas šarvuotas ir stipriai ginkluotas tankas, skiriamas karo veiksmams įvairiose vietose“[1075]. Tankas be įgulos, bet su ginkluote turėjo sverti 7,5 t, o įgulą turėjo sudaryti trys žmonės. Lietuvos karo vadovybė pagal sutartį leido ČKD pradėti serijinę tankų gamybą nuo1939 m. balandžio 20 d.[1076]

Šio užsakymo vykdymą koregavo ir 1938 metų rudenį pasikeitusios politinės aplinkybės Čekoslovakijoje. Po Miuncheno konferencijos ČKD kreipėsi į Lietuvos karinę vadovybę siūlydama persvarstyti kai kuriuos sutarties punktus ir juos pakeisti. Visų pirma ČKD siekė išvengti įsipareigojimo importuoti Lietuvos žemės ūkio produktus „motyvuodama tuo, kad Bohemija-Moravija yra tik dalis buvusios Čekoslovakijos“[1077]. 1939 m. liepos 25 d. posėdžiavusi Lietuvos užsienio prekybos komisija nerado galimybių įvesti pakeitimus ir atsisakyti papildomo žemės ūkio produktų kompensacinio eksporto[1078]. Antrasis ČKD pageidavimas buvo susijęs su atsiskaitomosios valiutos pakeitimu – siūlyta atsiskaityti ne čekų kronomis, kaip numatyta 1937 m. sutartyje, o anglų svarais sterlingais. 1939 metų kovą su tokiu pasiūlymu sutiko Lietuvos krašto apsaugos ministerija. 1939 m. liepos 1 d. buvo parengtas 1937 metų sutarties pakeitimo projektas, kuriame numatyta, kad užsakovas rangovui sumokės 93 478,5 svarų sterlingų keturiais etapais (o ne 12 900 000 Kč)[1079]. Lietuvos krašto apsaugos ministras Kazys Musteikis kreipėsi į ministrą pirmininką prašydamas šį valiutų pakeitimą patvirtinti Ministrų taryboje, nes „valiutos kurso pakeitimas išeina mūsų naudai“[1080]. Tačiau Ministrų taryba su šiuo pakeitimu nesutiko ir pasiūlė ČKD alternatyvos mokėti svarais sterlingais atsisakyti. Lietuvos valstybės kontrolė nepritarė ir kitam šios firmos siūlymui – atsiskaityti JAV doleriais (1=29,40 Kč)[1081]. 1939 m. liepos

---

1075 Tanko LLT techninės sąlygos. 1939 m. sutarties priedas // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 532, l. 71, l. 63.

1076 Raportas karo technikos viršininkui 1939 04 09 // Ibidem, b. 396, l. 354.

1077 Karo technikos tiekimo skyriaus viršininko plk. inž. Aleksio slaptas pranešimas Užsienio prekybos departamento direktoriui // Ibidem, l. 75.

1078 Užsienio prekybos departamento direktoriaus slaptas pranešimas valiutų komisijai 1939 07 27 // Ibidem, l. 81.

1079 1937 m. sutarties Nr. 21 pakeitimas 1939 07 01 // Ibidem, l. 247.

1080 Krašto apsaugos ministro K. Musteikio slaptas pranešimas ministrui pirmininkui 1939 10 28 // Ibidem, l. 74.

1081 Karo technikos viršininko pranešimas Kariuomenės tiekimo viršininkui // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 532, l. 144.

1 d. sutarties pakeitimą Lietuvos Vyriausybė patvirtino 1939 m. gruodžio 29 d., su sąlyga, kad bus atsiskaitoma čekų kronomis, taip pat išliko ir kompensacija žemės ūkio produktais[1082]. Sutarties pakeitimai daugiausia buvo susiję su techninėmis tankų gamybos sąlygomis. ČKD įsipareigojo visus tankus pagaminti ir paruošti jų priėmimui per devynis mėnesius nuo 1939 m. balandžio 20 d[1083].

Lietuvoje sutarties vykdymą tiesiogiai kontroliavo Karo technikos tiekimo skyriaus viršininkas plk. inž. Aleksis, o į Čekoslovakiją buvo išsiųstas inž. A. Tumosa. Jis turėjo prižiūrėti darbų eigą ČKD gamyklose, vykdė įvairius bandymus, rengė planus ir apie visus įvykius bei pasikeitimus informuodavo vadovybę Kaune; vyko į Slanus už Prahos, kur buvo atliekami bandymai. A. Tumosa vadovavo tankų iš ČKD priėmimo komisijai. Vykdant atskirus bandymus iš Lietuvos buvo komandiruojami ir kiti asmenys[1084]. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad 1939 m. kovo 15 d. įvedus Čekijos ir Moravijos protektoratą ČKD gamyklose visus atliekamus darbus kontroliavo ir prižiūrėjo vokiečių karininkai.

1939 metais Lietuvos karinė vadovybė santykiuose su ČKD nurodė pereiti prie asmeninių santykių ir asmeninio susirašinėjimo, siekiant, kad susirašinėjimas ir visa gaunama informacija būtų įslaptinta[1085].

1939 metų rudenį buvo atlikti įvairūs Lietuvai gaminamo tanko techniniai bandymai. A. Tumosa manė, kad turi pakankamai pagrindo piktintis ne tik pernelyg lėtu darbu, bet ir gausa naujų pasiūlymų, ką ir kaip reikėtų pakeisti (greičių dėžes, neperšaunamus stiklus, lafetus, buvo teikiami nauji ginklų montavimo būdai): „Per daug bandymų ant mūsų kailio norima atlikti.“[1086] A. Tumosa savo raportuose išsakė nepasitenkinimą darbų vilkinimu, su gamyklos atstovais būta nemažai ginčų dėl techninių

1082 Karo technikos tiekimo skyriaus pranešimas firmai ČKD 1940 04 10 // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 532, l. 71, l. 259.

1083 1937 m. sutarties Nr. 21 pakeitimas 1939 07 01 // Ibidem, l. 248.

1084 1939 10 24 – 11 12 Slanuose lankėsi kpt. A. Griškevičius, kuris turėjo patikrinti tanko prototipo bokšte kairįjį lafetą ir dalyvauti ginklų šaudymo ir aptarnavimo bandymuose. Deja, jam ne iš karto buvo leista atlikti savo užduotis, nes daugelį dalykų reikėdavo iš naujo suderinti. Tai siejosi ir su politinės situacijos pasikeitimu.

1085 ČKD atstovo V. Štaflio pranešimas Ignui Slabšiui 1939 06 08// Státní oblastní archiv-Podnikový archiv ČKD, K.1259-1939-271.

1086 Karo technikos viršininko K. Popeliučkos slaptas pranešimas kariuomenės tiekimo viršininkui 1940 01 11 // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 532, l. 153.

dalykų[1087]. 1939 metų spalį A. Tumosa savo vadovybę įspėjo, jog „dėl perdėto bereikalingo laiko gaišinimo ir užsakymo išpildymo vilkinimo reikėtų pasisakyti griežtai“[1088].

„Zbrojovka“ vėlavo pagaminti kulkosvaidžius pagal numatytus terminus. ČKD vadovybė tvirtino A. Tumosai, kad ne tik nuo jos vienos priklausantys darbų atlikimo terminai. Pagal sutartį tankai turėjo būti pagaminti 1940 m. balandžio 20 d., tačiau dėl kulkosvaidžių tipo nustatymo ir jų įmontavimo darbų tankų pagaminimo terminas buvo atidėtas 2,5 mėnesio. ČKD informavo Lietuvos karo technikos teikimo skyrių, kad 1940 metų birželį darbai bus galutinai baigti ir kvietė atvykti Lietuvos komisiją[1089]. Nepagrįstais čekų pasiteisinimais dėl darbų vilkinimo labai stebėjosi A. Tumosa ir tvirtino, kad tik dėl jo įtakos ir jam prašant darbai kiek paspartėja, tačiau ir vėl greitai aprimsta. Jis prašė, kad kariuomenės tiekimo skyriaus viršininkas šiuo klausimu priimtų atitinkamus sprendimus ir būtų griežtai paklausta firmos, ar užsakymas bus įvykdytas[1090].

Pirmasis Lietuvai pagamintas tankas buvo išbandytas 1940 m. gegužės 30 – birželio 6 dienomis. A. Tumosa 1940 metų birželio pabaigoje priėmė kulkosvaidžius bei optinius taikiklius iš „Zbrojovkos“ – tačiau buvo vėluojama pristatyti lafetus. 1940 metų liepos pabaigoje Lietuvos atstovas pranešė, kad jau surinkta 16-os tankų visa automobilinė dalis ir jie išbandyti ant ožių. Likusių tankų buvo renkama automobilinė dalis, tačiau vidaus įrengimas ir lafetų montavimas dar nebuvo vykdomas[1091]. Lietuvos karinė vadovybė tikėjosi, kad paskutinė partija bus pagaminta 1940 m. rugpjūčio 19 d., o komisija visus tankus galėtų priimti iki rugsėjo 1 dienos[1092].

Tiesioginė tankų Lietuvai gamyba vyko jau Čekijos ir Moravijos protektorate. 1940 metų gegužės pabaigoje A. Tumosa atkreipė savo vadovybės dėmesį į tai, kad „Vokietijos priežiūros organai dirbtuvėje parodė didelį susidomėjimą mūsų užsakymu“[1093]. Be to, vienas iš inžinierių už-

---

1087 1940 metų kovą Karo technikos tiekimo skyriaus viršininkas Aleksis sutiko, kad būtų padaryta pakeitimų greičių dėžėse.

1088 A. Tumosos raportas Nr. 38 1939 10 02 // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 396, l. 577.

1089 ČKD vadovybės pranešimas Kariuomenės tiekimo skyriui 1940 04 22 // Ibidem, b. 532, l. 291.

1090 A. Tumosos raportas Karo technikos tiekimo skyriaus viršininkui Nr. 70 1940 05 23 // Ibidem, l. 297.

1091 A. Tumosos raportas Karo technikos skyriaus viršininkui 1940 07 23 // Ibidem, l. 361.

1092 Karo technikos skyriaus viršininko prierašas ant A. Tumosos raporto 1940 06 07 // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 532, l. 305.

1093 A. Tumosos raportas Karo technikos tiekimo viršininkui 1940 05 30 // Ibidem, l. 305.

siminė, kad vokiečiai priėmėjai apie Lietuvos užsakymą ypač pastaruoju metu labai dažnai prisimenantys ir Lietuvos atstovams „reikėtų išsiaiškinti, ar mes gausime tankus, ar ne“[1094]. Šie Lietuvą pasiekiantys pranešimai jau rodė kitokias nuotaikas Čekijos ir Moravijos protektorate ir iš dalies paneigia čekų istoriko Ivo Pejčoho teiginį, kad Vokietijos vadovybė neprieštaravo dėl tankų gamybos Lietuvai[1095].

Tankų gamybai einant į pabaigą, 1940 m. liepos 17 d. ČKD informavo A. Tumosą, kad Lietuvos užsakytiems tankams „Vokietijos karinė vadovybė atšaukė išvežimo leidimą“[1096]. Kartu ČKD įspėjo A. Tumosą, jog ji daranti visus žygius, kad pavyktų gauti leidimą. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad pati ČKD oficialiai neįspėjo Lietuvos krašto apsaugos ministerijos apie atšauktą leidimą išvežti tankus. Archyvinės medžiagos analizė leidžia teigti, kad 1940 metų liepos pabaigoje ČKD visiškai neatsakinėjo į telegramas iš Lietuvos, taip pat neatsakė, ar galėtų atvykti Lietuvos priėmimo komisija[1097].

1940 m. rugpjūčio 3 d. A. Tumosa karo technikos tiekimo skyriaus viršininkui rašė: „Pranešu tamstai, kad paskutinės savaitės metu mūsų užsakymo darbai palaipsniui visiškai sustabdyti. Dirbama tik tokios smulkmenos, kurios nepasikeis mašinas naudojant kitam tikslui. Be to vakar viena iš mums gamintų mašinų paruošta su pilnu įrengimu [...] visai kitiems tikslams. Atrodytų, kad mano buvimas dirbtuvėje bereikalingas.“[1098] A. Tumosa Lietuvos karo vadovybės sprendimu buvo atšauktas į Kauną.

Susidarius tokiai situacijai, Lietuvos karo vadovybė ėmė svarstyti, kaip toliau elgtis dėl šios sutarties – ar ir toliau stengtis tankus gauti, ar sutartį nutraukti[1099]. Kariuomenės tiekimo viršininkas Krašto apsaugos ministerijai nurodė, jog „tai priklauso nuo tolimesnės mūsų kariuomenės būklės

---

1094 A. Tumosos raportas Karo technikos tiekimo viršininkui 1940 05 30 // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 532, l. 305.

1095 I. Pejčoch. Tanky Praha: histrie obrněných vozidel ČKD 1918–1956. Cheb, 2007. P. 123.

1096 A. Tumosos slaptas raportas Lietuvos karo atašė Berlyne 1940 06 21 // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 532, l. 363.

1097 Plk. Aleksio pranešimas šarvuočių rinktinės vadui 1940 07 08 // Ibidem, l. 322.

1098 A. Tumosos raportas Karo technikos tiekimo skyriaus viršininkui 1940 08 03 // Ibidem, l. 338.

1099 Lietuvos karo technikos viršininkas, atsižvelgdamas į tai, kad tankų pristatymo „vėlavimas neapibrėžtas“, Kariuomenės tiekimo viršininko prašė imtis atitinkamų žygių, kad Vokietijos draudimai būtų panaikinti. Karo technikos viršininko slaptas pranešimas kariuomenės tiekimo viršininkui 1940 07 29 // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 532, l. 365.

ir eventualiai nuo SSRS karo vadovybės interesų“[1100]. Kiti karo vadai siūlė sutartį nutraukti, jei būtų galima išvengti nuostolių, tačiau buvo akivaizdu, kad jų išvengti tikrai nepavyks. Įdomu, kad pagal sutarties §16 ČKD nebuvo atsakinga, jei užsakymą įvykdyti sutrukdytų neįveikiamos kliūtys. 1940 metų rugpjūčio viduryje buvo nuspręsta pasiūlyti firmai ČKD sutartį nutraukti atsižvelgiant į politinius pasikeitimus ir į tai, kad Vokietija uždraudė išvežti tankus iš Čekijos ir Moravijos protektorato[1101].

ČKD pagamino visą lengvųjų tankų seriją Lietuvai, kurių nebuvo galima išvežti į Lietuvą, o ir pati Vokietijos kariuomenė nesidomėjo nedidele netipiškų lengvųjų tankų serija, todėl nuspręsta juos parduoti užsieniečiams. Jau 1940 m. rugpjūčio 3 d. ČKD aplankė Slovakijos kariuomenės atstovai ir susitarė dėl visos serijos tankų perpirkimo. Tankai buvo pavadinti LT-40, jie pabrango ir vienas vienetas jau kainavo 800 000 Kč[1102]. Šie tankai buvo naudojami per visą karo laikotarpį, didžioji jų dalis sunaikinta per slovakų sukilimą, o vienas iš jų priartėjo prie Prahos jau pačioje karo pabaigoje 1945 metų gegužę.

[1100] Prierašas krašto apsaugos ministrui ant karo technikos viršininko slapto pranešimo kariuomenės tiekimo viršininkui 1940 07 30 // LCVA. F. 1364, ap. 3, b. 532, l. 365.

[1101] Bendra užsakymo suma buvo 12 900 000 kronų (apie 2 700 000 Lt). Karo technikos tiekimo skyriaus viršininkas Aleksis buvo paskaičiavęs, kad darbų vykdymo priežiūros ir kitokių su tankų gamyba susijusių išlaidų jau yra susidarę apie 44 000 Lt, ir jis buvo linkęs manyti, kad šią sumą Lietuva bus priversta priskaityti prie nuostolių. Karo technikos viršininko J. Barzdos pranešimas kariuomenės tiekimo viršininkui 1940 08 29 // Ibidem, l. 367.

[1102] I. Pejčoch. Tanky Praha: histrie obrněných vozidel ČKD 1918–1956. Cheb, 2007. P. 123.

4. LIETUVOS IR ČEKOSLOVAKIJOS KULTŪRINIŲ RYŠIŲ SKLAIDA 1918–1939 METAIS

4. 1. Publicistika, literatūra, kinas

Dvišalis Lietuvos ir Čekoslovakijos kultūrinis bendradarbiavimas buvo dar XIX amžiuje užsimezgusių glaudžių santykių tąsa. Tautinis atgimimas suartino lietuvių ir čekų tautas, ypač buvo pabrėžiami istoriniai ryšiai, siekiantys dar Vytauto Didžiojo laikus. Tad sukūrus nepriklausomas valstybes po Pirmojo pasaulinio karo buvo siekiama sustiprinti senuosius ryšius ir užmegzti bei įtvirtinti naujus. Čekoslovakijos diplomatai atvirai reiškė savo poziciją, kad kultūriniai ryšiai labai palankiai veikia santykius užsienio politikoje[1103]. Kasmet Čekoslovakijos atstovybei buvo skiriama tam tikra dalis lėšų savo šalies kultūrai propaguoti[1104] bei populiarinti, vertimams, kino filmams demonstruoti. Pateiktose ataskaitose matyti, kad 1926 metais Čekoslovakijos atstovybė tam tikslui išleido 2000 Lt, o 1927 metais 2015,7 Lt, vėliau sumos buvo didesnės, nes tai tiesiogiai priklausė nuo atliktų darbų[1105].

Kultūrinių santykių plėtrai turėjo įtakos asmenybės, ypač tai, kad pirmuoju Čekoslovakijos konsulu Lietuvoje buvo paskirtas muzikos profesorius J. Galia. Jis buvo baigęs Prahos konservatorijos fortepijono klasę (1896 m.) ir kurį laiką dirbo muzikos mokyklose Rostove prie Dono, Novorosijske, Irkutske[1106]. Tad ir Lietuvoje J. Galia aktyviai veikė muzikiniame gyvenime, rašė muzikos klausimais spaudoje, ypač žurnaluose *Muzika*, *Muzikos menas*, dalyvavo kultūrinio pobūdžio radijo laidose[1107]. Lietuvoje jis parašė šiuos kūrinius: „Elegia“, „Mėnulio užte-

---

1103 Nacionalinio teatro (Národní divadlo) vadovybės pranešimas ČR URM 1937 01 30 // AMZV ČR III sekce. 416. č. 266/37.

1104 Lietuvoje buvo plačiai propaguojamas Sakalų judėjimas, vykęs Čekoslovakijoje. Apie šio judėjimo sąskrydžius buvo skelbiama spaudoje, aprašomi svarbiausi įvykiai ir jų siekiai. Svečių teisėmis į sąskrydžius vyko ir Lietuvos atstovai, 1938 metais išsiųsti net keturi žurnalistai ir išvyko Kauno miesto burmistras A. Merkys; J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 10 01 // AMZV ČR. Pz-Kaunas č. j. 296-dův; Faktai ir idėjos // Naujoji Romuva. 1935, Nr. 4, p. 98.

1105 J. Galios pranešimas ČR URM 1928 07 23 // AMZV ČR. III sekce. 235. č. 1553/28.

1106 L. Švec. Hudebník..., p. 149.

1107 Profesorius Jeroslavas Galia // Muzika. 1925, Nr. 10, p. 194; L. Švec. Hudebník..., p. 161.

kėjimas“ ir simfoniniam orkestrui – „Pasaką“. Glaudžiai bendradarbiavo su Lietuvos kompozitoriais Juozu Tallat-Kelpša, Česlovu Sasnausku ir kt. 1926 metų sausį Kaune buvo atliktos dvi jo parašytos simfoninės poemos, kurioms dirigavo J. Tallat-Kelpša. 1928 metais Lietuvos nepriklausomybės 10-mečio proga J. Galia sukūrė kantatą „Te Deum laudamus“, kurią skyrė lietuvių tautai. Taip pat instrumentavo kompozitoriaus Č. Sasnausko „Requiem“ (atliktas tik 1930 m.)[1108].

Svarbiausi dvišalio bendradarbiavimo kultūros srityje aspektai reiškėsi muzikoje, teatre, moksle, o dailėje, literatūroje tarpusavio ryšiai buvo plėtojami ne taip intensyviai. Ypatinga kultūrinių ryšių gausa išsiskyrė ketvirtasis dešimtmetis. Muzikologės Danutės Palionytės tvirtinimu, Lietuvos ir Čekoslovakijos muzikos atstovų tarpusavio santykiai turėjo įtakos tam, kad Lietuva, pirmoji iš Baltijos šalių, 1936 metais tapo tarptautinės šiuolaikinės muzikos asociacijos S.I.M.C. nare. Šį nuopelną reikėtų priskirti Prahos konservatorijos profesoriui Aloisui Hábai, kuris bendradarbiavo su Jeronimu Kačinsku[1109].

Čekoslovakijos vardas Lietuvos spaudoje ir visuomenėje imtas dažniau minėti ir tuomet, kai D. Malinauskas sumanė ir ėmė rūpintis, kad minint Vytauto Didžiojo 500-ąsias mirties metines Čekoslovakijoje būtų pagamintas Vytauto Didžiojo sarkofagas, kuris turėjo būti pastatytas Vilniaus katedroje. Ši idėja buvo pristatoma spaudoje, renkamos aukos. Sarkofago projektą sukūrė skulptorius Vincas Grybas, įgyvendinant projektą tarpininkavo ir dailininkas Jonas Šileika. Sukurtas projektas buvo pristatytas Lietuvos prezidentui 1929 m. gruodžio pabaigoje. Plieninis sarkofagas buvo pagamintas Čekoslovakijoje 1930 metais, tačiau Lenkijos vyriausybė darė įvairias kliūtis, kad sarkofagas nebūtų atvežtas į Vilnių. Vilniaus kapitula atsisakė priimti atvežtąjį sarkofagą[1110].

Jau pirmaisiais nepriklausomybės metais Lietuvos spaudoje imami spausdinti įvairios tematikos straipsniai, kuriuose siekta supažindinti ne tik su Čekoslovakijos politine ir ekonomine padėtimi, bet ir su kultūra, istorija, kalba, papročiais, miestais, architektūra ir kita. Taip pamažu buvo

---

1108 L. Švec. Hudebník..., p. 159.

1109 D. Palionytė. Čekų kompozitorių mokykla ir lietuvių profesionalų muzikos keliai // Česko–litevské vztahy v průběhu staletí. Praha, 1998. P. 106; 1938 m. J. Kačinsko sukurtą instrumentinį nonetą Čekų nonetas atliko S.I.M.C. kongreso koncertuose Londone.

1110 V. Jencius-Butautas. 1918 metų Lietuvos nepriklausomybės akto signataras Donatas Malinauskas // Lietuva ir Čekija, 2008, Nr. 16–18, p. 59–65.

kuriamas ypač draugiškos Lietuvai valstybės įvaizdis, kuris turėjo ir propagandinį pobūdį. Lietuvos spaudoje Čekoslovakija buvo vadinama „draugiška Lietuvai valstybe“, visuomet pabrėžiamos bendros istorinės ištakos, dažnai dvišaliai valstybių santykiai buvo net idealizuojami[1111]. *Lietuvoje* 1921 metais buvo išspausdinta keletas A. Rimkos parengtų straipsnių apie Čekoslovakijos ūkinę, finansinę padėtį, taip pat Lietuvos leidiniuose buvo perspausdinami straipsniai iš čekiškų leidinių bei skelbiami Čekoslovakijos atstovų parengti straipsniai. Čekoslovakijos spaudoje buvo skelbiami lietuvių autorių rašiniai. Plačiau analizuoti istoriją, papročius ir kultūrą imta tik ketvirtajame dešimtmetyje, ypač po Baltijos Antantės sudarymo, kai buvo ieškoma visų trijų Pabaltijo valstybių bendrų bruožų.

Abiejų šalių kultūriniams ryšiams darė įtaką žurnalistų vizitai, kurių metu buvo renkama informacija. Dar 1921 metų rudenį čekų žurnalistai A. Rimkai išreiškė pageidavimą vykdyti tarpusavio mainus. A. Rimka buvo įsitikinęs, kad Lietuva visais įmanomais būdais turėtų skleisti apie savo valstybę informaciją, reikėtų užmegzti santykius su čekų telegrafo agentūra, leidiniais *Čas*, *Prager presse*, *Právo lidu*, *Venkov*, *Národní listy*, *Národní politika*. Jis pats buvo susitikęs su kai kurių svarbiausių leidinių atstovais ir padėjo pagrindus tolesnei santykių raidai[1112]. 1937–1938 m. *Lietuvos aidas* Čekoslovakijoje turėjo oficialų korespondentą K. Belgovskį, kuris tiesiogiai informuodavo apie įvykius, įvairiais klausimais skelbdavo straipsnius ir pasirašydavo Pragaensis slapyvardžiu.

Lietuvos ir Čekoslovakijos žurnalistai keitėsi ne tik vizitais, bet ir derino bendras veiklos kryptis. 1927 metų liepos antrojoje pusėje į Kauną buvo atvykęs ČTK vadovas P. Kalmanas bei vieno iš įtakingiausių dienraščių *Národní listy* redaktorius V. Červinka[1113]. Jie susitiko su „Eltos“ vadovybe ir aptarė galimybes bendradarbiauti ČTK ir „Eltai“[1114]. Ketvirtajame dešimtmetyje Čekoslovakijos žurnalistai ėmė labiau domėtis Lietuva, padažnėjo

---

1111 Ypatingą Lietuvos spaudos dėmesį Čekoslovakijai pažymėjo ir šios šalies spaudos atstovai: „Lietuvos ir Čekoslovakijos visuomeniniai ir kultūriniai santykiai įrodo, kad Čekoslovakijos Respublika atrado sau ištikimus draugus ten, kur nebuvo galima tikėtis. Lietuviai linksta mūsų link su neslepiamomis simpatijomis. Lietuvos spaudoje randame aiškių įrodymų, su kokiomis simpatijomis priimama Čekoslovakija lietuvių tautoje ir kaip atsakingai lietuviai žiūri į santykius su mumis“. NA. MZV-VA. K. 1298. 514. 28 Ržijen. 1925 04 20.

1112 A. Rimkos pranešimas LR URM 1921 10 05 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 138, l. 192.

1113 Redaktoriui ir rašytojui V. Červinkai 1928 metais Lietuvos Vyriausybė skyrė Gedimino ordiną; J. Galios pranešimas ČR URM 1928 07 09 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1928. č.j. 286/I-1/28.

1114 J. Galios pranešimas ČR URM 1927 08 02 // Ibidem, Pz-Kaunas 1927. č.j. 250/I-1/27.

jų vizitai, atskiros delegacijos Lietuvoje lankėsi 1933 ir 1934 metais. Ypač iškilmingai buvo sutikta Čekoslovakijos žurnalistų delegacija (*Právo lidú* atstovas Vaněkas, *Národní politika* atstovas Hejretas ir kiti), vadovaujama *České slovo* vyr. redaktoriaus K. Klimos. Lietuvoje jie lankėsi 1933 m. birželio 27–29 dienomis[1115]. Svečius pasitiko Čekoslovakijos charge d'Affaires J. Skalickis bei Lietuvos užsienio reikalų ministerijos ir spaudos atstovai (J. Brėdikis, Magdalena Avietėnaitė, E. Turauskas ir kiti). Čekoslovakijos spaudos atstovų delegaciją Kauno rotušėje priėmė ir Lietuvos prezidentas A. Smetona[1116]. Klaipėdos gubernatorius Vytautas Gylys ir Čekoslovakijos garbės konsulas juos pasitiko Klaipėdoje ir surengė kelionę į Nidą. 1934 metais Lietuvoje viešėjo čekų žurnalistas ir teisininkas dr. J. Straka, kuris Lietuva domėjosi jau daugiau nei septynerius metus ir buvo paskelbęs straipsnių įvairiuose leidiniuose. Jis ypač domėjosi Vilniaus krašto problemomis, šia tema rinko medžiagą ir rengėsi išleisti knygą[1117].

1935 metų pradžioje Kaune posėdžiavo Lietuvos, Latvijos ir Estijos spaudos sąjunga, per derybas buvo pabrėžta būtinybė užmegzti glaudžius santykius su Mažosios Santarvės spauda bei numatyta imtis konkrečių veiksmų[1118]. Visų trijų Baltijos šalių spaudos atstovai viešėjo Čekoslovakijoje 1935 m. gegužės 17–28 dienomis[1119]. Lietuvai atstovavo žurnalistų sąjungos vadovas prof. I. Tamošaitis, *Lietuvos aido* vyr. redaktorius Vytautas Alantas-Jaškevičius, *Naujosios Romuvos* vyr. redaktorius Juozas Keliuotis, *Lietuvos žinių* – Jonas Kardelis, dr. A. Gerutis iš Klaipėdos krašto, taip pat E. Gerulaitytė iš Užsienio reikalų ministerijos Spaudos skyriaus. Lietuvos, Latvijos ir Estijos delegacijų atvykimo proga buvo išleistas net specialus *Prager presse* numeris.

1115 Čekoslovakijos žurnalistų delegacija lankėsi Suomijoje, Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. Ji buvo pakviesta Baltijos šalių žurnalistų organizacijų ir tų šalių užsienio reikalų ministerijų spaudos skyrių. NA. MZV-VA K. 1180. 455.1-51(21). České slovo. 1933 06 14.

1116 Ibidem, Právo lidu. 1933 07 01.

1117 Užtenka tik pamatyti Lietuvą ir turi ją pamilti // Lietuvos aidas. 1934 08 18.

1118 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 01 30 // AMZV. Pz-Kaunas 1935. č. 149-dův.

1119 Baltijos šalių žurnalistai dar kartą priminė apie savo savarankiškų valstybių egzistavimą, o jų atvykimas sukėlė didelį susidomėjimą spaudoje. Čekoslovakijos dienraštis *České slovo* tvirtindamas, kad Pabaltijo šalių žurnalistai yra labai širdingai laukiami, kartu pabrėžė: „apie tris valstybes prie Baltijos jūros, kurios atsirado kaip tautinės valstybės metais anksčiau, nei susikūrė nepriklausoma Čekoslovakijos Respublika, žinome labai mažai. Dauguma žmonių Lietuvą painioja su Latvija [...] ir mažai kas visiškai tvirtai žino, kokie miestai yra šių šalių sostinės"; NA. MZV-VA K. 1180. 454.1-5t1(21). České slovo. 1935 05 18.

1935 m. gegužės 18 d. Pabaltijo šalių žurnalistus priėmė Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos atstovas J. Hájekas, susitikime dalyvavo ir Lietuvos bei Latvijos pasiuntiniai, taip pat Estijos charge d'Affaires. 1935 m. gegužės 22 d. Baltijos šalių žurnalistus priėmė Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras E. Benešas, kuris, atkreipdamas dėmesį į tarptautinės padėties svarbą, pabrėžė: „mes neturime prieštaraujančių klausimų, mes bendradarbiaujame Tautų Sąjungoje ir visoje eilėje tarptautinių politinių klausimų, mes ir toliau tęsime tą bendradarbiavimą."[1120] Ministras ypač palankiai vertino tą aplinkybę, kad šalių santykiai dar labiau sustiprės pasirašius spaudos santarvės sutartį.

Tą pačią dieną buvo padėtos derybos dėl spaudos sutarties pasirašymo, sudarytas bendras Baltijos šalių ir Čekoslovakijos atstovų komitetas (vadovavo Čekoslovakijos „Centro press" agentūros direktorius V. Švihovskis (V. Švihovský). Lietuvai derybose atstovavo prof. I. Tamošaitis, A. Gerutis ir V. Alantas-Jakševičius. Į konferenciją buvo pakviesti Lietuvos ir Latvijos pasiuntiniai E. Turauskas bei M. Nukša ir Estijos charge d'Affaires Ph. Kaljotas. V. Alanto tvirtinimu, derybų metu latviai ir estai buvo parodę tam tikrą nepasitenkinimą dėl siūlomo projekto, tačiau čekoslovakams ir lietuviams padarius nuolaidų, pavyko pasiekti kompromisą[1121]. Pasirašyta sutartis oficialiai vadinta „Baltijos Čekoslovakijos spaudos santarvė". Glaudesnių santykių užmezgimas tik padidino Čekoslovakijos žurnalistų susidomėjimą Lietuva: 1935 metų vasarą lankėsi *Národni listy* redaktorius V. Červinka, *Večerné české slovo* redaktorius Stranskis (Stranský) bei žurnalistas V. Sisas; spaudos atstovų delegacija į Lietuvą atvyko ir 1937 metais[1122].

Lietuvos ir Čekoslovakijos žurnalistų pastangomis buvo išleisti specialūs leidiniai, skirti šioms dviem draugiškus santykius palaikančioms šalims. 1924 m. spalio 28 d. pasirodė *Krivulė* (Nr. 10), kurią parengti ir išleisti padėjo konsulas J. Galia. Gausiai iliustruotas leidinys Lietuvos skaitytojui pristatė pagrindinius Čekoslovakijos valstybės gyvavimo momentus. Straipsnius parengė Kazys Puida, Ph. dr. Oberpfalzernas, dr. J. Basanavičius, O. Fischeris, Fr. Žakovecas; tekstus šiam leidiniui iš čekų kalbos išvertė O. Puidienė. Čekoslovakijos spaudoje

[1120] V. Alantas. Pasirašyta Čekoslovakijos ir Baltijos šalių spaudos santarvė // Lietuvos aidas. 1935 05 24.

[1121] Ibidem.

[1122] J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 10 15 //AMZV. Pz-Kaunas 1935. č. 304/35-dův.; J. Skalickio pranešimas ČR URM 1937 04 15 // Ibidem, č. j. 110-dův.

pristatant šį numerį pabrėžta, jog *Krivulės* išleidimas yra puikus gerų santykių pavyzdys: „straipsniai parašyti labai širdingu tonu mūsų tautai ir informuojama tiksliai bei gerai.“[1123] Šį numerį Lietuvos pasiuntinys D. Zaunius 1924 metų lapkritį įteikė Čekoslovakijos prezidentui T. G. Masarykui[1124].

Židinys vieną numerį skyrė Čekoslovakijos menui ir literatūrai[1125]. Specialūs žurnalų numeriai buvo parengti bendradarbiaujant *Naujosios Romuvos* ir *Salon* redakcijoms. 1934 metais vasarą pasirodė *Salon* numeris (Nr. 8), skirtas Lietuvai (medžiagą parengė J. Keliuotis). Straipsnius, kuriuose pristatoma Lietuvos istorija, geografija, literatūra, menas, parengė V. Martinekas, Vladas Jakubėnas, prof. Paulius Galaunė, J. Keliuotis ir kiti. Šiame leidinyje buvo išspausdinta labai daug nuotraukų – politikų, rašytojų, operos dainininkų, Lietuvos peizažų.[1126] *Naujosios Romuvos* specialusis numeris (Nr. 4) pasirodė 1935 metų pavasarį. Lietuviškame leidinyje buvo paskelbti čekų autorių J. Skalickio, J. Friedmano, J. Beblavio (Beblavý) P. Eisnerio, F. Podešvos straipsniai apie Čekoslovakijos užsienio politiką, čekų meną ir literatūrą, Lietuvos ir Čekoslovakijos ryšius. Šiame žurnale ne tik pateikta labai daug nuotraukų, bet ir išspausdinti Vytauto Sirijos-Giros išversti į lietuvių kalbą čekų poetų eilėraščiai. J. Keliuočio teigimu, šiais žurnalų numeriais lietuvių ir čekoslovakų santykiai buvo gerokai sustiprinti, pagilinti ir išplėsti: „tada mums atrodė, kad Čekoslovakija buvo nuoširdžiausias ir ištikimiausias Lietuvos bičiulis.“[1127]

Besimezgantys žurnalistų ryšiai laipsniškai peraugo į platesnį bendradarbiavimą. Vienas iš reikšmingiausių pavyzdžių buvo žurnalisto V. Martineko[1128] apsilankymas Lietuvoje – jis siekė susipažinti su kultūriniais, tautiniais, socialiniais reikalais Lietuvoje ir Klaipėdos kraštu[1129]. 1926 metais V. Martinekas išleido pirmąją knygą *Z Litvy a o Litvě* (*Iš Lietuvos ir apie Lietuvą*), kurioje Čekoslovakijos skaitytojas supažindinamas su

---

1123 NA. MZV-VA K. 1298. 514. 28 Ržijen. 1925 04 20.

1124 Lietuvos pasiuntinybės Prahoje pranešimas LR URM 1924 11 24 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 496, l. 29.

1125 V. Kubilius. Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas. Vilnius, 1983. P. 33.

1126 Recenziją šiam leidiniui *Naujojoje Romuvoje* parašė A. Šapoka; A. Šapoka. Lietuviškasis „Salon“// Naujoji Romuva. 1934, Nr. 192, p. 611–612.

1127 J. Keliuotis. Mano autobiografija. Kaunas, 2003. P. 263.

1128 1928 m. Lietuvos prezidentas dr. V. Martineką apdovanojo Gedimino ordinu. J. Galios pranešimas ČR URM 1928 07 09 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1928. č. j. 286/I-1/28.

1129 J. Galios pranešimas ČR URM 1924 08 02 // Ibidem, č. j. 202/24/pol.

Lietuvos valstybe[1130]. Jis apžvelgė ne tik pagrindinius Lietuvos istorijos, kultūros klausimus, bet ir pristatė politines, ekonomines problemas; kartu autorius perteikė savo kaip keliautojo įspūdžius iš Lietuvos. Tiesa, kiek kitomis aplinkybėmis Čekoslovakijoje 1928 metais buvo išleista kun. J. Koncevičiaus parengta maldaknygė lietuviams katalikams *Maldų rinkinėlis*.

Antroji knyga apie Lietuvą – Jaroslavo Vozkos *Litva: klič k situaci ve východní Evropě* (*Lietuva: raktas į Rytų Europos padėtį*), Čekoslovakijoje buvo išleista 1933 metais. Bene daugiausia dėmesio skirta politinei situacijai – Lietuvos santykiams su Lenkija, Vokietija, SSRS, Pabaltijo valstybėmis atskleisti. Autorius taip pat domėjosi ir Lietuvos ūkiu bei kultūra. Čekų autorius F. Klindera 1937 metais išleistoje knygoje *Český rolnik sevesrskymi státy* (*Čekų valstietis šiaurės šalyse*) vieną iš dalių skyrė Lietuvos Respublikai, tai labiau politinė-agrarinė apybraiža, kurią jis parašė po kelionės po Pabaltijo valstybes[1131].

Lietuvoje atskirą leidinį, skirtą Čekoslovakijos istorijai bei kultūrai, parengė Kauno universitete dirbęs slovakas J. Beblavis[1132]. Knygų, susijusių su Čekoslovakijos valstybe, leidybą rėmė ir šios šalies atstovybė Kaune. 1931 metais J. Beblavis išleido knygą *Čekų lietuvių santykiai prie Vytauto Didžiojo*, kuriai medžiagą rinko ir Prahoje. Didžiąją tiražo dalį įsigijo Čekoslovakijos atstovybė, o kita dalis buvo išdalyta Lietuvos mokykloms, įvairioms institucijoms, ją buvo galima įsigyti ir knygynuose[1133]. Ši knyga buvo nedidelės apimties (70 puslapių), joje pateikti keleto Vytauto laiškų čekams bei popiežiui vertimai. Antroji J. Beblavio knyga *Čekoslovakijos respublika* buvo išleista 1932 metais 3000 egzempliorių tiražu. M. Niederlės tvirtinimu, ji buvo „informacinio ir propagandinio pobūdžio“[1134]. Šioje knygoje autorius apžvelgė čekų ir slovakų žemių istoriją bei jų susijungimą į vieną valstybę, 1918 metais susikūrusios Čekoslovakijos Respublikos pagrindinius principus, užduotis ir problemas. Čekoslovakijos charge d'Affaires M. Niederle taip pat teigė, jog J. Beblavis yra suinteresuotas išleisti čekų literatūros istorijos apžvalgą bei norėtų išversti į lietuvių

1130 V. Martinek. Z Litvy a o Litvě. Praha, 1926. 190 p.

1131 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1937 07 01 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1937. č.j.171-dův.; F. Klindera. Český rolnik sevesrskymi státy. Praha, 1937. 480 p.

1132 Jis už savo kultūrinę veiklą Lietuvoje buvo apdovanotas Vytauto Didžiojo II laipsnio ordinu; M. Niederlės pranešimas ČR URM 1932 01 09 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1932. č. 5/dův.

1133 J. Galios pranešimas ČR URM 1931 01 12 // AMZV ČR. Pz-Kaunas. č. 10/31-dův.

1134 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 11 20 // Ibidem, III sekce. 589. č. 16134/I-1/31.

kalbą kai kuriuos žymiausius čekų ir slovakų veikalus, tačiau tam neturįs pakankamai lėšų, todėl jis priimtų pagalbą iš Švietimo ir Užsienio reikalų ministerijų[1135]. Deja, šie sumanymai liko neįgyvendinti, nes išvykęs iš Lietuvos J. Beblavis daugiau neišleido leidinių apie Lietuvą, o tik skelbdavo Čekoslovakijos spaudoje pavienius straipsnius.

Ketvirtajame dešimtmetyje ypač suintensyvėjo čekų rašytojų kūrinių vertimai. Dar 1931 metais M. Niederle buvo tos nuomonės, kad Lietuvoje čekų literatūra yra gana mažai žinoma. Pagrindinės priežastys – šalys per toli viena nuo kitos, aktualus kalbos mokėjimo klausimas[1136]. Net ir 1934 metais Čekoslovakijos dienraštyje *Venkov* pažymėta, kad po karo į Pabaltijo valstybes sunkiai skverbiasi čekų literatūra ir kūryba[1137]. Tačiau M. Niederle išreiškė viltį, kad galbūt Lietuvoje taip padidės susidomėjimas čekų literatūra, kad pasirodys ir pirmieji vertimai į lietuvių kalbą[1138]. Čekoslovakijos atstovas Lietuvoje tvirtino, kad čekų rašytojų darbais domisi vertėjas Pranas Ramutis-Dovalga, V. Sirijos-Gira ir Liudas Gira, „Spindulio" spaustuvės vadovas I. Puida bei jo žmona, Kauno muziejaus direktorius E. Volteris[1139] bei rašytojas L. Vitkauskas[1140]. Susidomėjimas čekų literatūra didėjo ir per slavų seminarus Kauno universitete.

Vienas iš žymiausių vertėjų iš čekų kalbos buvo Pr. Ramutis-Dovalga. Jis glaudžiai bendradarbiavo su kūrėjais iš Čekoslovakijos, 1933 ir 1934 metais lankėsi Prahoje ir susipažino su šios šalies literatūriniu gyvenimu bei užmezgė asmeninius ryšius (lietuviškoje spaudoje jis paskelbė ne vieną apžvalginio pobūdžio rašinį apie XIX ir XX a. čekų literatūrą). Pr. Ramutis vertė ne tik dramas, pvz., A. ir V. Mrštikovų *Maryša*, F. Langerio *Kupranugaris pro rakto skylutę*. Svarbiausiais jo

---

1135 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 05 08 // AMZV ČR. III sekce. 575. č. 1074/31.

1136 Ibidem.

1137 NA. MZV-VA K.1298.1-54(20).Venkov. 1934 11 29.

1138 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 05 08 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1931. č. 1074/31.

1139 Prof. E. Volteris, rūpindamasis muziejaus ekspozicijomis, kreipėsi į Čekoslovakijos konsulatą teigdamas, jog muziejus neturi jokios literatūros apie Prahos miesto muziejų. Prašyta įvairios informacijos (katalogų, atvirukų ir kita), taip pat čekiškų veikalų apie etnografiją bei archeologiją. Norėta papildyti numizmatikos ir filatelijos skyrius. Po konsulo žygių Čekoslovakijos pašto ir telegrafo ministerija išsiuntė pašto ženklų kolekciją, o Prahos miesto muziejus atsiuntė tas publikacijas, kurias galėjo; Kauno miesto muziejaus pranešimas ČR konsului 1924 03 08 // AMZV ČR III sekce. 508; Čekoslovakijos švietimo ministerijos pranešimas ČR URM 1925 08 13 // Ibidem. č. 79699/25-V.

1140 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1931 05 08 // AMZV ČR. III sekce. 575. č. 1074/31.

darbais tapo 1936 metais parengta ir išleista čekų prozos antologija *Besišypsanti mergaitė* bei 1937 metais išleistas daugiatomis J. Koptos romanas *Trečia kuopa*, K. Čapeko romanas *Karas su salamandromis*[1141]. Antologija buvo nemažos apimties (368 puslapių), į ją įtraukti 16 autorių kūriniai (tai Karelas Čapekas, J. Weissas, Fr. Šramekas, J. Kopta, J. Knapas ir kiti), o knygos pradžioje įdėta sudarytojo parašyta naujausios čekų literatūros apžvalga: „Dvidešimtasis šimtmetis įrašė į čekų grožinės literatūros lapus daug naujų vardų. Šios gadynės reprezentantai, novelių ir romanų rašytojai yra tie šešiolika, kuriuos pažinsime pavartę tolimesnius šios knygos lapus.“[1142] Knygos leidimą parėmė Čekoslovakijos atstovas J. Skalickis, o įžanginį žodį parašė Lietuvos atstovas Prahoje J. Aukštuolis: „Trokšdami gražaus sugyvenimo ir kultūrinio bendradarbiavimo, kurio reikalingumą ypačiai mes, lietuviai, labai giliai jaučiame, turime stengtis gerai pažinti visų pirma draugiškų mums tautų gyvenimą. (...). Todėl aš, linkėdamas to vieniems ir antriems, turiu vilties, kad šis pirmasis literatūrinis leidinys lietuvių kalba sėkmingiausiai atliks savo paskirtį.“[1143]

Knyga sulaukė nemažo kritikų dėmesio, recenzijas išspausdino tiek čekų, tiek lietuvių leidiniai: „Visos 16 novelių nevienodo ilgio, nevienodos meninės vertės. Tačiau visose jose jaučiama čekų žemės meilė, gimtųjų laukų ilgesys, čekų tautos žmogus, linkęs į misticizmą, į ramią rezignaciją, bet visur pasirodąs esąs žmogumi.“[1144] Beje, vertėjas buvo pažadėjęs, jog bus parengta panaši ir slovakų autorių antologija, tačiau ši idėja nebuvo įgyvendinta. Pr. Ramutis turėjęs ir kitokių sumanymų, kurie taip pat liko neįgyvendinti – išleisti čekų autorių apsakymų knygutę lietuvių jaunimui[1145], kartu su V. Sirijos Gira parengti čekų lyrikos rinkinį[1146].

Pirmą kartą buvo išverstos kelios žymiojo Jaroslavo Hašeko romano dalys ir 1932 metais skaitytoją pasiekė *Šaunusis kareivis Šveikas: Šveikas ruošiasi kariauti* (3000 egzempliorių tiražu)[1147]. 1938 metais pasirodė J. Hašo *Juokai pro ašaras: Jumoreskų rinkinys*[1148] (vertė V. Oškinis), taip

---

1141 P. A. Mikša. Edvardas Jelinekas // Čekija-Lietuva. 1998, Nr. 1, p. 45.

1142 Čekoslovakų literatūros antologija. Besišypsanti mergaitė. Kaunas, 1936. P. 23.

1143 Ibidem. P. 10.

1144 Knygos // Naujoji Romuva. 1936, Nr. 17, p. 386.

1145 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 04 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1936. č.j. 103-dův.

1146 NA. MZV-VA K.1298.1-54(20). Venkov. 1934 11 29.

1147 J. Hašekas. Šaunusis kareivis Šveikas: Šveikas ruošiasi kariauti. Kaunas, 1932. 177 p.

1148 J. Hašekas. Juokai pro ašaras: jumoreskų rinkinys. Kaunas, 1938. 223 p.

pat 1938 metais buvo išverstos J. Zeyerovo *Trys legendos apie kryžių*[1149]. Dar vienas svarbus įvykis ir mokslinei visuomenei – 1930 metais į lietuvių kalbą buvo išversta Prahos vokiečių universiteto profesoriaus J. Pfitznerio knyga *Grossfürst Vitold von Litauen ats Staatsman* (*Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*)[1150]. O lietuvių autorių kūriniai susidomėjimo Čekoslovakijoje nesulaukė ir tik 1936 metais į čekų kalbą buvo išversta Petro Vaičiūno drama *Naujieji žmonės*[1151].

Dar vienas kultūros idėjų sklaidos ir savo šalies pasiekimų pristatymo būdas buvo parodų organizavimas. Daugiausiai atsiliepimų sulaukė trys Lietuvos atstovų surengtos parodos Čekoslovakijoje. 1922 m. gruodžio 12 d. dalyvauta Prahos tarptautinėje laikraščių parodoje, kur Lietuva pristatė net 40-ies pavadinimų laikraščius. Lietuvos spauda buvo eksponuojama atskirame skyriuje, papuoštame tautine atributika[1152]. 1933 metų sausį Lietuvos, Latvijos ir Estijos atstovai surengė knygų parodą Prahos miesto bibliotekoje, kurioje buvo eksponuojamos M. Mažvydo katekizmo nuotraukos ir pristatyta Lietuvos literatūros istorijos raida[1153]. 1935 m. sausio 17 d. net 16 lietuvių menininkų Košicėje surengė savo grafikos darbų parodą. Darbus pristatė Kauno meno mokyklos grafikos studijos atstovai ir jų vadovas Adomas Galdikas[1154]. Čekoslovakijos dienraštyje *Lidové noviny* buvo pabrėžta, kad dauguma menininkų yra gana jauni, t. y. iki 30 metų, tačiau kūryboje jie sugrįžta prie lietuvių liaudies meno tradicijų ir šventųjų vaizdavimo[1155]. Jų darbai buvo giriami už aukštą atlikimo lygį.

Čekoslovakijos atstovybei tarpininkaujant 1928 metais Kaune buvo atidaryta Čekoslovakijos moksleivių darbų paroda[1156] ir 1932 metais surengta čekų vaikų literatūros paroda Kaune, kuri Pedagoginio muziejaus patalpose veikė nuo 1933 m. spalio vidurio iki lapkričio pradžios. Ati-

---

1149 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 04 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1938. č.j. 130-dův.

1150 J. Pfitzner. Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas. Kaunas, 1930. 271 p.

1151 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 01 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1936. č.j. 9-dův.

1152 Pasaulinė Prahos spaudos paroda // Lietuva. 1922 12 31.

1153 NA. MZV-VA K.1180.1-5R(08). Sevodnja. 1933 01 19.

1154 Savo darbus šioje parodoje pristatė V. Jonynas, J. Steponavičius, S. Riomerienė, P. Verbickis, V. Rataiskis, J. Kuzminskas, T. Kulakauskas, A. Gudaitis, M. Bulaka, M. Fainšteinas, A. Augustinavičius ir kiti.

1155 NA. MZV-VA K.1298. 1-54h84. Lidové noviny. 1935 01 17.

1156 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1929 02 18 // AMZV ČR. III sekce. 235. č. 59/29 B/K.

darant dalyvavo Lietuvos valdžios atstovai, ją aplankė apie 2000 žmonių, surengta 12 ekskursijų[1157]. Buvo pristatytos 192 knygos: mažiausiems skaitytojams daugiausia skirtos iliustruotos liaudies pasakos, patarlės, o vyresniems vaikams – istorinės pasakos apie čekų didvyrius, viduramžių pilis, Prahos miestą, „pasakos gražios, gerų menininkų iliustruotos ir keliančios savo krašto meilę“[1158]. Parodoje taip pat buvo galima susipažinti su žurnalais, skirtais vaikams, bei keletu mokyklinių vadovėlių. Lietuvos spaudoje pristatant šią parodą buvo pabrėžta, kad tokios parodos turėtų paskatinti ir Lietuvoje labiau rūpintis „savąja taip dar negausia vaikų literatūra“[1159].

1935 m. gegužės 15 d. Kauno valstybiniame teatre buvo atidaryta čekų kompozitoriaus B. Smetanos kūrybos paroda. Eksponatus paskolino Prahos B. Smetanos muziejus, kad „svetimų kraštų žmonės galėtų iš autentiškų dokumentų pamatyti, kaip vystėsi B. Smetanos muzikinis genijus ir ką jis paliko savo tautai“[1160]. Parodoje pristatytos nuotraukos iš kompozitoriaus gyvenimo, jo autografai, garsiųjų operų „Parduotoji nuotaka“, „Libušė“, „Paslaptis“, „Mano gimtinė“ pastatymų programos ir kita.

Čekoslovakijos atstovybė, siekdama įvairiai pristatyti savo valstybę, įsigytus kino filmus demonstruodavo Kaune ir jie turėjo labai didelį pasisekimą visuomenėje. Kino filmų rodymas turėjo propagandinį pobūdį. Susidomėjimo sulaukė šie kino filmai: „Mūsų kalnai“, 1931 metais demonstruoti „Velykų šventės Moravijoje“, „Darbininkų olimpiada“, „Pulkininkas Švecas“, 1934 metais – „Karas liepsnose“, „Trečia kuopa“, 1937 metais – „Krokonoše“, „Kutná hora“.

Vienas iš svarbiausių kultūrinių santykių plėtojimo veiksnių buvo Lietuvos ir Čekoslovakijos piliečių organizuotumas rengiant renginius, minėjimus ir įvairiais būdais stiprinant kultūros santykius. Bendros kultūros ryšių plėtojimo idėjos jau trečiajame dešimtmetyje paskatino žmones burtis į grupes, kurti organizacijas. Į Klaipėdą atvykus Čekų nonetui imtos svarstyti įvairios kultūrinio bendravimo galimybės, o 1926 m. balandžio 22 d. įkurtas Čekoslovakų klubas Klaipėdoje. Šio klubo pirmininku buvo išrinktas Čekoslovakijos garbės konsulas M. Reišys, pavaduotoju – I. Květoslavas Rýva, tarybos nariais: muzikos mokytojai iš Čekoslovakijos

[1157] J. Skalickio pranešimas ČR URM 1933 10 18 // AMZV ČR. III sekce. 585. č. 2219/33.

[1158] Čekoslovakų vaikų literatūros paroda // Motina ir vaikas. 1933, Nr. 10, p. 18.

[1159] Ibidem.

[1160] B. Smetanos paroda valstybės teatro fojė // Rytas. 1935 05 15.

V. Kolenatý-Kamilovas, A. Stoupa, R. Mrázas. Klubo tikslas – glaudžių santykių su valdžia palaikymas kultūros ir meno srityje, Čekoslovakijos kultūros ir meno propagavimas užsienyje, taip pat moralinė ir materialinė parama čekų vaizduojamajam menui, suartėjimas su visuomene kultūros ir meno srityje[1161]. Iškilmingas klubo atidarymas įvyko 1926 m. gegužės 1 dieną. Klubo nariai organizavo įvairius, daugiausia čekų muzikai pristatyti skirtus kultūros vakarus.

Čekoslovakijoje pirmieji bendrai veikti nusprendė studentai iš Lietuvos. J. Aukštuolio tvirtinimu, didžiąją Lietuvos piliečių Čekoslovakijoje kolonijos dalį sudarė studentai ir moksleiviai (dauguma studentų – žydai), kurie ypač glaudžiai tarpusavyje bendradarbiavo Brno ir Bratislavoje[1162]. Nuo 1926 metų studentai J. Bubėnaitė ir J. Slaznickis (Slaznický) stengėsi įkurti organizaciją, tačiau Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija išreiškė abejones dėl tokių būrelių, kad nebūtų politinės antilenkiškos veiklos, kuri skatintų lenkų protestus. Vis dėlto 1928 metais pavyko įkurti organizaciją „Lithuania“ kaip išimtinai nepolitinę[1163]. 1929 metais „Lithuania“ turėjo 15 narių. Jie prisidėjo prie kultūrinio Pabaltijo šalių ir Čekoslovakijos bendradarbiavimo. Studentai iš Lietuvos Čekoslovakijoje įkūrė ir kitą organizaciją – „Samogitia“.

Lietuvos ir Čekoslovakijos šalių draugijos įsikūrė palyginti vėlai. Lietuvoje jau veikė lietuvių–latvių, lietuvių–švedų, lietuvių–prancūzų draugijos, o svarstyti galimybę įkurti lietuvių–čekoslovakų draugiją imta tik 1937 metais[1164]. Iniciatoriais buvo J. Sutkus ir J. Brėdikis. 1937 m. lapkričio 22 d. Lietuvos vidaus reikalų ministerija patvirtino Lietuvių ir čekoslovakų draugijos steigimo įstatus. 1938 m. sausio 29 d. Lietuvos moterų klubo patalpose įvyko pirmasis susirinkimas, kuriam pirmininkavo Pr. Dailidė. Buvo išrinkta draugijos taryba: pirmininkas gen. V. Sutkus, pavaduotojai plk. B. Giedraitis ir notaras P. Brazaitis, iždininkės pareigos patikėtos Brėdikienei[1165]. Draugija išleido vienintelį leidinį – 8 puslapių mažo for-

---

1161 J. Galios pranešimas ČR URM 1926 05 14 // AMZV ČR. III sekce. 800. č. 1561/26/B.

1162 J. Aukštuolio pranešimas LR URM 1933 m. // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1437, l. 12.

1933 1939 m. Lietuvos atstovybės Čekoslovakijoje duomenimis, Brno galėjo gyventi apie 70, Prahoje apie 60 Lietuvos piliečių, o provincijoje apie 40 lietuvių šeimų, kurios daugiausia vertėsi fiziniu darbu.

1163 L. Švec. Kulturní styky ČSR s pobaltskými republikami mezi dvěma světovými velkami // Slovanský přehled. 1992, č. 4, p. 434.

1164 P. A. Mikša. Lietuvių–čekoslovakų draugija Kaune 1938 m. // Čekija–Lietuva. 1996, Nr. 2(6), p. 11.

1165 P. A. Mikša Lietuvių– čekoslovakų draugija // Lietuva ir Čekija. 2002, Nr. 1, p. 86.

mato brošiūrėlę *Lietuvių–čekoslovakų draugijos Įstatai* 100 egzempliorių tiražu[1166]. Per trumpą draugijos gyvavimo laikotarpį į ją įsitraukė 41 narys. Daugiausia tai buvo asmenys, kaip nors susiję su Čekoslovakija: joje studijavę ar gyvenę (karininkai, valdininkai, mokytojai ir kiti)[1167].

J. Skalickis, suprasdamas draugijos finansines problemas, kreipėsi į Čekoslovakijos švietimo ministeriją. Jis teiravosi, ar negalėtų ši ministerija, ar kokia nors kita institucija padėti lietuvių–čekoslovakų draugijai; prašyta, kad ministerija nupirktų knygų, nes esą norima kurti biblioteką. Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija atsižvelgdama į J. Skalickio prašymą nurodė Švietimo ministerijai atkreipti į tai dėmesį ir skirti daugiau čekų autorių knygų, o pati numatė skirti publikacijų apie Čekoslovakijos Respubliką[1168]. Minėtos draugijos įkūrimą labai palankiai vertino Čekoslovakijos švietimo ministerija, išreiškė viltį, kad draugija prisidės prie kultūrinių santykių stiprinimo, bei palinkėjo jai sėkmingo darbo. Ši ministerija 1938 metų gegužę skyrė draugijai 30 knygų, daugiausia vokiečių kalba[1169], o rudenį sutiko prenumeruoti *Prager presse* laikraštį, atsiuntė prezidentų T. G. Masaryko ir E. Benešo nuotraukas bei dar padovanojo 26 knygas[1170].

Čekoslovakijoje pirmą kartą, tačiau nesėkmingai, čekoslovakų–lietuvių draugiją norėta įkurti dar 1928 metų gegužę. Iniciatoriais buvo A. Novotnas, Fr. Matoušekas ir lietuvių studentas A. Barauskas. Jų tikslai buvo panašūs kaip ir kitų draugijų, t. y. plėtoti mokslinius, meno, literatūros, turizmo, ūkinius santykius. Tačiau realybe šios pastangos tapo tik 1938 m. kovo 10 d., kai Čekoslovakijos vidaus reikalų ministerija davė leidimą. Iniciatoriais buvo Prahos pašto vadovas A. Novotnas ir J. Galia, pastarasis 1939 m. sausio 28 d. buvo išrinktas draugijos pirmininku. Bendruomenė suspėjo tik 1939 m. vasario 14 d. surengti Lietuvos valstybės nepriklausomybės minėjimą, kuriame dalyvavo Pabaltijo šalių diplomatai, nes po Čekoslovakijos okupacijos draugijos veikla nutrūko[1171].

1166 P. A. Mikša Lietuvių– čekoslovakų draugija // Lietuva ir Čekija. 2002, Nr. 1, p. 87.

1167 P. A. Mikša. Lietuvių–čekoslovakų draugija Kaune 1938 m. // Čekija–Lietuva. 1996, Nr. 2(6). p. 17–19.

1168 Čekoslovakijos pasiuntinybės Kaune pranešimas ČR URM 1938 02 07 // AMZV ČR. III sekce. 866. č. 49/38-dův.

1169 Čekoslovakijos švietimo ministerijos pranešimas pasiuntinybei Kaune 1938 05 10 // Ibidem, č. 57987/38-VII/2.

1170 Čekoslovakijos švietimo pranešimas pasiuntinybei Kaune 1938 09 15 // Ibidem, č. j. 106.499/38-VII/2.

1171 L. Švec. Kulturní styky ČSR s pobaltskými republikami mezi dvěma světovými válkami // Slovanský přehled. 1992, č. 4, p. 433.

4. 2. Muzika ir teatras

Čekoslovakijos muzikos atstovai savo gebėjimais stebino Europos klausytojus, tad jie įnešė tam tikrą indėlį ir į Lietuvos muzikinį gyvenimą. Prahoje studijavęs dirigentas Vytautas Marijošius teigė, jog ketvirtajame dešimtmetyje Praha kartu su Viena yra patys gyviausi pasaulio muzikos centrai Europoje. Po karo buvo tęsiamos lietuvių ir čekų bendradarbiavimo tradicijos, užsimezgusios dar XIX a. 1918 metais Panevėžio muzikos mokykloje smuiką dėstė čekas J. Pučeta. Instrumentalistais ypač garsėjo Prahos konservatorija, kur būdavo įgyjama praktinių bei teorinių žinių, ji buvo žymi ir pažangiais mokymo metodais (Stasys Šimkus rengdamas Klaipėdos konservatorijos statutą bei studijų programas, atitinkančius aukštosios muzikos mokyklos reikalavimus, rėmėsi Prahos konservatorijos pavyzdžiu, nes buvo įsitikinęs, kad „ten muzikos mokslai geriausiai esą pastatyti“[1172]). S. Šimkus, lankydamasis Čekoslovakijoje 1924 metų gegužę, Prahos konservatorijos rektoriui J. B. Fosteriui prasitarė, kad ieško mokytojų, galinčių dirbti Klaipėdoje. Jo prašymas buvo išgirstas ir pasiūlyta į Klaipėdos konservatoriją (nuo 1928 m. – Muzikos mokykla) išsiųsti Čekų nonetą, t. y. neseniai Prahos konservatoriją baigusių instrumentalistų ansamblį.

1924 metų vasarą į Klaipėdą atvyko devyni (20–25 metų) Čekų noneto nariai: E. Leichneris (smuikas), V. Kolenatý Kamilovas (altas), J. Fesenmayeris (violončelė), L. Rautenkranzas (kontrabosas), L. Bursíkas (fleita), A. Stoupa (obojus), J. Brychta (klarnetas), L. Putna (fogotas), E. Kauckis (Kaucký) (voltorna). Juos Klaipėdoje sutiko dr. J. Basanavičius, poetas Maironis, gen. V. Nagevičius[1173]. Čekų atvykimas iš dalies lėmė ir naujų mokslo krypčių įdiegimą. Muzikos istorikės D. Petrauskaitės tvirtinimu, „nuoseklaus mokymo jie nesiejo su lėtesniu įgūdžių formavimusi, o rėmėsi tolygiu mokymo turinio paskirstymu per visą mokymosi laiką bei sąmoningo aktyvumo principu“[1174]. 1927 metų gegužę jie pateikė memorandumą Lietuvos švietimo ministrui, kuriame išdėstė, kaip reikėtų reformuoti mokymą Klaipėdos konservatorijoje: 1) paruošti konkretų mokymo planą ir dalykų programas; 2) nerengti orkestro repeticijų kitų pamokų metu; 3) mokymo procesą grįsti pedagogikos dėsniais[1175].

[1172] D. Kšanienė. Op. cit, p. 151.

[1173] D. Petrauskaitė. Op. cit, p. 53.

[1174] D. Petrauskaitė. Op. cit, p. 114.

[1175] Klaipėdos muzikos mokyklos mokytojų memorandumas švietimo ministrui K. Šakeniui 1927 05 22 // LCVA. F. 391, ap. 4, b. 1066, l. 27–28.

Deja, čekų dėstytojų interesai reformuoti mokymo metodiką nesulaukė mokyklos direktoriaus S. Šimkaus pritarimo. 1925 metais čekai net bandė ieškotis darbo SSRS, tačiau išvykti nepavyko. Tais metais pirmasis nonetą paliko L. Putna. Nesutarimai su konservatorijos vadovybe dar labiau paaštrėjo, kai 1926 metais atvyko pakviesti vengrų dėstytojai. Čekai savo darbo kryptis labiau siejo su Juozu Žilevičiumi, o vengrai su S. Šimkumi[1176]. 1925–1927 metais Čekų noneto narių sudėtis ėmė smarkiai kisti, t. y. vieni išvykdavo išdirbę Klaipėdoje vienerius ar dvejus metus, o juos pakeisdavo kiti. 1926 metų rudenį Klaipėdą palikus dar trims dėstytojams, sutriko Čekų noneto darbas ir reikėjo pertvarkyti repertuarą. 1927 metais iš Prahos atvyko nauji muzikantai: Fr. Kovařas (violončelė), V. Kunešas (trombonas), F. Blecha (kontrabosas).

Vidinių nesutarimų konservatorijoje nepavyko išspręsti net įsikišus Lietuvos švietimo ministerijai bei Klaipėdos krašto gubernatūrai. D. Petrauskaitės teigimu, Čekų noneto iširimą lėmė S. Šimkaus asmenybė ir jo darbo stilius[1177]. Po metų pertraukos, 1928 metais S. Šimkui siekiant sugrįžti į direktoriaus pareigas, čekų dėstytojai buvo tarp tam prieštaraujančiųjų. Jie kartu su kitais pasirašė ir memorandumą Lietuvos švietimo ministrui. S. Šimkus, vėl pradėjęs dirbti konservatorijos direktoriumi, nenurodęs priežasčių iš tarnybos atleido A. Stoupą, J. Brychtą, R. Mrazą, o dėl susidariusios padėties A. Bursikas, E. Leichneris ir V. Kunešas buvo priversti paduoti pareiškimus atleisti iš darbo[1178]. Iki 1930 metų Klaipėdoje dirbo tik F. Blecha. Per visą Čekų noneto gyvavimo laikotarpį, t. y. 1924–1928 metus, konservatorijoje dirbo net 17 čekų dėstytojų ir tik J. Brychta, A. Bursíkas, E. Leichneris bei A. Stoupa Klaipėdoje praleido visus ketverius metus.

Be tiesioginio savo darbo, Čekų noneto atstovai vaidino svarbų vaidmenį ir kultūriniame Lietuvos, o ypač Klaipėdos krašto gyvenime[1179]. Pa-

---

1176 Netgi tuomet, kai S. Šimkui teko pasitraukti iš direktoriaus pareigų, šis dėl to kaltino noneto narius. Tai paskatino dar didesnius nesutarimus; D. Petrauskaitė. Op. cit., p. 56.

1177 D. Petrauskaitė. Op. cit., p. 54; S. Šimkaus iniciatyva iš Čekoslovakijos buvo perkami ir muzikos instrumentai Klaipėdos muzikos mokyklai.

1178 Čekoslovakijos pasiuntinybės memorandumas Lietuvos švietimo ministerijai 1928 m. // LCVA. F. 391, ap. 4, b. 1604.

1179 D. Kšanienė apie jų muzikinę veiklą rašė: „Šie devyni svetimšaliai muzikai, dirbdami pedagoginį darbą, ugdydami jaunus lietuvių atlikėjus, tuo pačiu intensyviai koncertavo, kurdami muzikinę miesto atmosferą, formuodami aukštosios, rimtosios muzikos poreikį, rodydami pasiaukojimo pavyzdį jaunimui, pasėdami vaisingą profesionalaus kamerinio muzikavimo sėklą Klaipėdoje“; D. Kšanienė. Op cit, p. 153.

sirašydami darbo sutartį su Klaipėdos konservatorija, kartu jie įsipareigojo dalyvauti mokyklos orkestro ir kamerinės muzikos koncertuose ne mažiau kaip du kartus per mėnesį[1180]. Iš tiesų koncertuoti teko daug dažniau (koncertų metu jie grupavosi į septetus, sekstetus, kvintetus, kvartetus ir kt.). Pirmieji Čekų noneto koncertai įvyko jau 1924 metų vasarą, o nuo rudens jų koncertinė veikla ypač suaktyvėjo. Per 1924–1925 metų sezoną Čekų nonetas Klaipėdoje ir kituose Lietuvos miestuose surengė 22 koncertus (dalyvaujant ir kitiems konservatorijos mokytojams)[1181]. Klaipėdoje koncertai buvo rengiami kas dvi savaites, taip pat koncertuoti buvo vykstama į Kauną, Marijampolę, Panevėžį, Šiaulius[1182].

1924 m. spalio 27 d. Kaune surengtas kamerinės muzikos koncertas sulaukė didelio dėmesio, o jame dalyvavo ir įvairių šalių diplomatai. Čekų noneto atstovams bendradarbiaujant su Klaipėdos gubernatoriaus žmona Merkiene 1928 m. sausio 19 d. buvo surengtas čekų šokių vakaras. Į programą įtraukti devyni šokiai, tarp jų ir V. Stoupos paruoštas tautinis čekų šokis „Česká Beseda“[1183]. Net ir išvykę iš Lietuvos, jie čia rengdavo koncertus – 1932 m. lapkričio 6 d. koncertavo Kaune (tuomet jie atliko ir lietuvių kompozitoriaus J. Kačinsko kūrinį „Nonetto“), o 1936 m. gegužės 19 d. Klaipėdoje koncertą surengė noneto atstovas prof. A. Leichneris[1184]. Konsulas J. Galia pasidžiaugė, kad Čekų nonetas labai aktyviai propaguoja čekų muzikos meną ir juos širdingai įvertina ne tik lietuvių, bet ir vokiečių spauda[1185]. Čekų atlikėjai koncertuose dažnai pasirodydavo ir kaip solistai. Ypatingu meistriškumu išsiskyrė E. Leichneris, E. Kauckis ir A. Stoupa, kurie akompanuodavo solistams, o įvairiuose kameriniuose ansambliuose fortepijonu skambindavo A. Stoupa, A. Bursíkas bei J. Fesenmayeris[1186].

Čekų nonetas taip pat paliko ryškų pedagoginį indėlį – jų mokiniai J. Pakalnis, J. Navakauskas ir J. Švedas vėliau tapo daugelio populiarių mu-

---

1180 Ibidem.

1181 Ibidem.

1182 J. Gaubas. Koncertas Klaipėdos kapelos branduolio – čekų noneto 25 spalio „Fantazijoje“// Šiaulių naujienos. 1924 10 24.

1183 Čekoslovakijos garbės konsulato Klaipėdoje pranešimas ČR URM 1928 01 27 // AMZV ČR. III sekce. 416. č.j.56ex28.

1184 Čekų noneto koncertas // Lietuvos aidas. 1932 11 07; J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 07 01 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1936. č.j.219-dův.

1185 J. Galios pranešimas ČR URM 1925 02 02 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1925. č. j. 36/I/25.

1186 D. Kšanienė. Op. cit, p. 155.

zikos kūrinių autoriais, o J. Kačinskas – pagrindiniu avangardinės krypties atstovu. Pastarasis, beje, E. Leichnerio paskatintas 1930–1931 metais mokėsi dirigavimo, kompozicijos ir chorvedybos Prahos konservatorijoje[1187].

Čekų muzika tiek Čekų noneto, tiek į gastroles atvykstančių muzikantų dėka vis labiau tapo žinoma Lietuvos klausytojams. Čekų noneto nariai į Lietuvą atnešė Vidurio Europos muzikavimo tradicijas, laipsniškai pakeitusias rusų muzikos mokyklą, ir ypač išsiskyrė smuiko ir grojimo pučiamaisiais instrumentalistai[1188]. Jau 1925 metų vasario pradžioje Lietuvos operoje atlikta A. Dvořáko simfonija „Iš naujo pasaulio“ susilaukė didelio pasisekimo. Populiariausi buvo čekų kompozitorių kūriniai: B. Smetanos simfoninė poema „Mano tėvynė“ ir „Vltava“, „Iš mano gyvenimo“, A. Dvořáko kūriniai[1189]. Lietuvos visuomenėje ypač didelį susidomėjimą iškilių čekų kompozitorių kūriniais sukėlė žymaus dirigento A. Bednařo apsilankymas Kaune. 1936 m. lapkričio 25 d. A. Bednařas Kauno filharmonijoje dirigavo orkestrui, kuris atliko A. Dvořáko simfoniją „Iš naujo pasaulio“, „Karnevą“ ir B. Smetanos „Vltavą“. 1936 m. lapkričio 27 d. A. Bednařą pakvietė Kauno radijas, kur jis surengė čekų muzikos vakarą. Programoje daugiausia buvo B. Smetanos kūrinių: „Dvi našlės“, „Vltava“, „Vyšehradas“, „Vestuvių scena“, „Parduotoji nuotaka“, taip pat A. Dvořáko „Slavų šokiai“[1190].

Čekų autorių kūrinius atlikdavo ir vokiečių muzikantai; prof. G. Kulenkampff-Pasta (smuikas), koncertavęs 1929 metų rudenį Klaipėdoje, atliko ir A. Dvořáko „Slavų šokius“ bei „Humoreską“[1191]. Kauno filharmo-

---

1187 D. Palionytė. Čekų kompozitorių mokykla ir lietuvių profesionaliosios muzikos keliai // Česko–litevské vztahy v průběhu staletí. Praha, 1998, p. 105–106; J. Kačinskas grįžęs iš Prahos 1932–1936 metais ir 1937–1938 metais dėstė Klaipėdos muzikos mokykloje. Prahos konservatorijoje studijavo ir kiti aukštojo muzikos mokslo siekę studentai iš Lietuvos. 1925–1929 metais ten mokėsi E. Strazdaitė (smuikas), 1926–1930 metais dainavimą studijavo vėliau garsi operos solistė A. Staškevičiūtė, 1936–1939 metais dirigavimo mokėsi V. Marijošius. Ketvirtajame dešimtmetyje Prahoje studijavo kompozitorius teoretikas Z. Aleksandravičius, muzikos kritikas ir publicistas K. V. Banaitis, nuo 1930 metų chorvedys ir kompozitorius A. Vaičiūnas, nuo 1937 metų Prahos vokiečių muzikos mokykloje mokėsi K. Juodelis (smuikas); A. Karosas-Karosevičius. Pirmieji Lietuvos dainininkai. Vilnius, 1992. P. 84.

1188 Lietuvos muzikos istorija. II knyga. Nepriklausomybės metai 1918–1940. Vilnius, 2009. P. 263, 322.

1189 R. Nomicaitė. „Klestinti muzikos šalis“ – svarbiausios Vlado Jakubėno mintys apie čekų muziką // Lietuva ir Čekija. 2003, Nr. 2–4, p. 238.

1190 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 11 26 // AMZV ČR. III sekce. 416. č. 2390 ai 1935.

1191 Čekoslovakijos pasiuntinybės Stokholme pranešimas ČR URM 1929 11 21 // AMZV ČR. III sekce. 416. č. 4548/29 adm.

nija į savo programas taip pat įtraukdavo minėtų kompozitorių kūrinius. Filharmonijos vadovas Martynas Yčas ne kartą buvo susitikęs su J. Skalickiu, kad aptartų bendradarbiavimo galimybes. M. Yčas tvirtino: „mielai užmegztume tiesioginius ryšius su čekų muzikos pasauliu, kadangi nenorime būti visiškai priklausomi nuo vokiečių dirigentų-svečių.“[1192] Jis pageidavo, kad Lietuvos dirigentus (kurie atliktų lietuvių autorių kūrinius) pasikviestų ir Prahos filharmonija.

Lietuvoje net du kartus lankėsi garsus Čekoslovakijos smuikininkas V. Přihoda – jis koncertavo Kaune 1932 m. spalio 15 d. ir 1933 m. spalio 15 d. V. Jakubėnas tvirtino, kad Kauno publikai tekę išgirsti smuiko meno „viršūnių“, kurių visame pasaulyje tepasiekę tik keletas menininkų. Atlikdamas įvairius kūrinius, „šis čekų virtuozas priklauso „smuikininkų iš Dievo malonės“ tipui, tai tokie muzikai, kurie jau nuo pat gimimo yra glaudžiai suaugę su savo instrumentu, kad juos sunku atskirai įsivaizduoti“[1193].

Prahoje mokslus baigęs dirigentas V. Marijošius 1937 m. gegužės 11 d. šiame mieste su Prahos radiofono simfoniniu orkestru surengė simfoninį koncertą, kuris vainikavo jo studijų metus. Buvo atlikti Lietuvos kompozitorių M. K. Čiurlionio, Juozo Gruodžio, Juozo Pakalnio kūriniai[1194].

Nepriklausomybės metais Lietuvos kompozitoriai taip pat buvo rengiami užsienyje – 1930 metais kompozicijos studijas Prahoje baigė Jeronimas Kačinskas, kuris buvo mikrotoninės muzikos pradininko A. Hábos mokinys[1195]. Studijuodamas Prahos konservatorijoje jis sukūrė du styginių kvartetus (1930 ir 1931 m.), kuriuose pasireiškė „į modernizmą linkstančio autoriaus aspiracijos“[1196].

Nuo 1930 metų Čekoslovakijos konsulatas nusprendė, kad čekų muziką reikia populiarinti bei pristatyti visuomenei per radiją. Tuomet konsulatas įsigijo keletą B. Smetanos, A. Dvořáko kūrinių, taip pat užsakė slovakų liaudies dainų[1197].

Populiarindama čekų muziką Čekoslovakijos atstovybė Kaune labai palankiai vertino bendradarbiavimo su Lietuvoje veikiančiais teatrais ga-

---

1192 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 0116 // Čekoslovakijos pasiuntinybės Stokholme pranešimas ČR URM 1929 11 21 // AMZV ČR. III sekce. 416, č. 592/34.

1193 Vašo Přihodos smuiko popietė // Lietuvos aidas. 1932 10 18.

1194 Čekų teatrai ir muzika // XX amžius. 1937 06 08.

1195 Lietuvos muzikos istorija. II knyga. Nepriklausomybės metai 1918–1940. Vilnius, 2009. P. 352.

1196 Ibidem. P. 478.

1197 N. Niederlės pranešimas ČR URM 1930 05 16 // AMZV ČR. III sekce. 235. č.j. 111/30.

limybę[1198]. Valstybės teatras Kaune domėjosi čekų dramos pasiekimais ir atskirais kūriniais nuo pat nepriklausomybės pradžios. Konsulatas prenumeravo *Divadelní svět, České divadlo, Divadlo*, užsakydavo atskirų leidinių kai kuriuos numerius, taip pat rinko bei domėjosi įvairių autorių kūriniais (ypač K. Čapeko). Esant būtinybei konsulatas neatsisakydavo tarpininkauti tarp atskirų teatrų, ministerijų ir įvairių įstaigų[1199].

1936 metais Kauno valstybinio teatro vadovas Viktoras Žadeika tiesiai kreipėsi į Čekoslovakijos pasiuntinybę, kad ši parūpintų čekų dramos veikalų. Viena iš svarbiausių to priežasčių, direktoriaus teigimu, esąs noras supažindinti Lietuvos visuomenę su naujausiais čekų dramaturgijos ir teatro laimėjimais[1200]. Jie buvo pastatyti Valstybinio teatro scenoje ir susilaukė didžiulio teatro kritikų įvertinimo, buvo rodomi po keletą sezonų. Naujo spektaklio pastatymas buvo didelis įvykis Lietuvos kultūriniame gyvenime ir svarbus dvišalių santykių plėtojimo rezultatas.

1927 m. spalio 15 d. Lietuvos teatro scenoje įvyko K. Čapeko dramos „RUR“ premjera. Tai buvo pirmasis spektaklis, Lietuvos žiūrovui pristatęs čekų dramaturgiją. Iš čekų kalbos kūrinį išvertė St. Santvaras, o keturių veiksmų dramą režisuoti ėmėsi Borisas Dauguvietis (dekoracijos ir kostiumai sukurti pagal V. Didžioko eskizus); spektaklio pastatymui išleista 1449,26 litų[1201]. Pagrindinius vaidmenis atliko K. Juršys, J. Tvirbutas, J. Laucius, H. Kučinskas ir kiti. J. Galia pasidžiaugė, kad teatro vadovybė visais atžvilgiais šiam spektakliui skyrė ypatingą dėmesį ir K. Čapeko veikalas buvo gerai pastatytas – tiek vaidyba, tiek sceniniu įvaizdžiu[1202]. Recenzento A. Vėtros tvirtinimu, Lietuvos teatro scenoje „RUR“ bus „visiškai

---

1198 Lietuvos kultūros atstovus taip pat domino Prahos teatrų veikla, jų organizacija, kūryba ir spektaklių pastatymai. Siekiant susipažinti su ten esančia situacija būdavo rengiamos stažuotės. 1923 metais vykti į Prahą buvo išreiškęs norą operos dirigentas J. Tallat-Kelpša (jį rekomendavo J. Galia). Čekoslovakijos atstovybės Kaune rūpesčiu jam buvo leista dalyvauti įvairiose spektaklių repeticijose tiek Bajorų teatre, tiek Nacionaliniame teatre. Kauno valstybės teatras nuo 1935 06 01 iki 08 15 komandiravo dramos artistą ir režisierių K. Glinskį kartu su žmona į Čekoslovakiją susipažinti su čekų dramos studijomis; J. Galios pranešimas Nacionalinio teatro vadovybei 1923 06 20 // Ibidem, III sekce. 416. č. 2190/23 L/H; Valstybės teatro direktoriaus V. Žadeikos pranešimas LR URM 1935 06 08 // Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA) F. 101, ap. 1, b. 117, l. 85.

1199 J. Galios pranešimas ČR URM 1923 02 12 // AMZV ČR. III sekce. 390. č. 787/23 L/H.

1200 Valstybės teatro direktoriaus V. Žadeikos pranešimas Čekoslovakijos pasiuntinybei 1936 01 10 // LLMA.F. 101, ap. 1, b. 119, l. 11.

1201 Spektaklio aktas // LLMA.F. 101, ap. 1, b. 68, l. 10.

1202 J. Galios pranešimas ČR URM 1927 10 26 // AMZV ČR. III sekce. 390. č. 375/III-7/27.

naujas ir neturįs sau panašių“ (spektaklis atspindėjo modernius laikus ir technikos pažangą)[1203]. Šis spektaklis turėjo pasisekimą, per mėnesį jį rodydavo net porą kartų. „RUR“ teatro repertuare buvo 1927–1930 metais.

J. Galia, sveikindamas visą trupę su menine spektaklio sėkme ir šio kūrinio įgyvendinimu, išreiškė viltį, kad Lietuvos teatre bus galima išvysti ir kitus pastatymus – tiek dramos, tiek operos spektaklių[1204]. Deja, antrosios dramos spektaklio premjera įvyko tik po devynerių metų. F. Langerio trijų veiksmų komedija „Kupranugaris pro rakto skylutę“ pirmą kartą žiūrovams parodyta 1936 m. gegužės 7 d. Kūrinį išvertė Pr. Ramutis Dovalga, o režisavo S. Pilka (dailininkas S. Žukas), jo pastatymui išleista nemaža suma – 4598,93 litų[1205]. Pagrindinius vaidmenis atliko: O. Kurnytė, J. Petrauskas, O. Rymaitė ir V. Dineika[1206]. Spektaklis turėjo pasisekimą, recenzijos buvo išspausdintos pagrindiniuose dienraščiuose ir kultūros leidiniuose. Apžvalgininkai išsakė priekaištų vertėjui R. Dovalgai, esą „vertimo kalba ne visai taisyklinga“, pastebėta sakinių konstrukcijos ir stiliaus trūkumų. Atkreiptas dėmesys į tai, kad „realistiniam pastatymui kai kur stigo realumo“, t. y. žiūrovas kai kur pastebėjo kuriamas iliuzijas[1207]. A. Vėtra recenzijoje *Ryte* gana griežtai kritikavo šį spektaklį, tvirtindamas, jog kūrinys „meniniu atžvilgiu pasirodė silpnas“, veiksmas „primityviai ir naiviai plėtojamas“, kai kurie vaidmenys „bulvariškai interpretuoti“, o panašiais vaidinimais „diskredituojamas teatro žmonių vardas“[1208]. J. Skalickis taip pat nerimavo, kad čekų laikraščiai, išskyrus *České slovo,* nieko apie šį spektaklį neparašė, nors jis to buvo prašęs[1209].

Ne tik Kauno gyventojai galėjo susipažinti su čekų dramaturgija. V. Vernerio kūrinį „Žmonės ant ledo“ 1939 metais ėmė režisuoti Ipolitas Tvirbutas (vertė L. Savickis, dailininkas – V. Palaima). Trijų veiksmų pjesės premjera įvyko 1939 m. lapkričio 14 d. Šiaulių dramos teatre. Pagrindinius vaidmenis atliko O. Mažeikytė ir A. Radzevičius. Tai buvo naująsias

---

1203 A. Vėtra. Ateities problemos scenoje // Lietuvos žinios. 1927 10 14.

1204 J. Galios pranešimas valstybės teatro vadovui A. Sutkui 1927 10 25 // LLMA. F. 101, ap. 1, b. 144, l. 1.

1205 Valstybės teatre 1936 05 07 ėjusios premjeros „Kupranugaris pro rakto skylutę“ pastatymo kalkuliacija // Ibidem, b. 68, l. 42.

1206 „Kupranugaris pro rakto skylutę“ spektaklio afiša // Ibidem, b. 89, l. 118.

1207 Kupranugaris pro rakto skylutę // Lietuvos aidas. 1936 05 08.

1208 Kupranugario rolėje // Rytas. 1936 05 08.

1209 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1936 06 03 // AMZV ČR. III sekc. 390. č. 1147 ai 1936.

čekų gyvenimo realijas atspindėjęs kūrinys[1210]. Šis spektaklis žiūrovų buvo mėgiamas ir su juo gastroliuota kituose miestuose, spektaklis buvo rodomas iki 1940 metų. Įdomu, kad tą pačią pjesę 1938–1939 metų sezono metu Kaune pastatė režisieriaus Vl. Bostunovo vadovaujama rusų draugijos „Kultūra ir gyvenimas“ trupė[1211].

Vis dėlto ne visi sumanymai buvo įgyvendinti. 1938 metais Kaune buvo numatyta pastatyti K. Čapeko „Motiną“, kurią turėjo režisuoti Kazys Juršys. Švietimo ministerija sutiko leisti statyti šį spektaklį, kurio premjera turėjo įvykti gruodį, o jo sąmata buvo numatyta 1000 litų[1212]. Minėtą kūrinį į lietuvių kalbą vertė J. Šaltenis, kuris jau 1939 metų pradžioje Valstybinio teatro direktoriui pranešė: „manau, kad jūs tą veikalą vis dėl to statysit. Būtų gera, kad dar šį sezoną, kaip buvote paskelbę išleistumėte jo premjerą, nes dabar visame pasaulyje mirusį K. Čapeką pagerbiant statomi jo veiklai [...].“[1213] Deja, spektaklis iki 1940 metų taip ir nebuvo pastatytas.

Ketvirtajame dešimtmetyje Kauno teatrą pasiekė ir čekų operos. Tai buvo viena iš Čekoslovakijos kultūros sklaidos Lietuvoje apraiškų. Lietuvos koncertmeisteris ir dirigentas V. Marijošius, pasidairęs po Prahos ir Berlyno teatrų scenas, susižavėjo Nacionalinio teatro (*Národní divadlo*) spektakliu. Grįžęs į Kauną pasiūlė atnaujinti repertuarą linksma čekų pamėgta opera[1214]. Garsioji B. Smetanos opera „Parduotoji nuotaka“ Prahoje pirmą kartą buvo pastatyta 1866 metais. 1933 metų lapkritį Valstybinio teatro vadovybė kreipėsi į Švietimo ministeriją prašydama įtraukti „Parduotąją nuotaką“ į 1934 metų pirmojo pusmečio operos darbų planą[1215].

Pagelbėti Valstybiniam teatrui sutiko Čekoslovakijos atstovybė, kuri nupirko šiai operai pritaikytą orkestruotę. J. Skalickio rūpesčiu iš Čekoslovakijos pavyko pasiskolinti net 200 puikių etnografinių kostiumų (juos grąžinus, vėliau vaidinta su L. Truikio sukurtais kostiumais), o keturi pagrindiniams vaidmenims skirti kostiumai įteikti kaip dovana. Lietuvos

---

1210 E. Kaulakytė. „Žmonės ant ledo“ 1939-ais // Čekija-Lietuva. 2001, Nr.1–2, p. 42.

1211 Ibidem, p. 44.

1212 Teatro sekretoriaus V. Abraičio pranešimas Švietimo ministerijos kultūros reikalų departamentui 1938 m. spalis // LLMA. F. 101, ap. 1, b. 125, l. 173.

1213 J. Šaltenio laiškas Valstybės teatro direktoriui 1939 02 08 // Ibidem, b. 126, l. 37.

1214 E. Kaulakytė. Dainavęs apie laisvės troškulį // Čekija–Lietuva. 1999, Nr. 2, p. 7.

1215 Valstybės teatro vadovybės pranešimas Švietimo ministrui 1933 11 30 // LLMA. F. 101, ap. 1, b. 112, l. 226.

atstovai pageidavo, kad į premjerą atvyktų dirigentas iš Čekoslovakijos O. Ostrčilas, tačiau jis dėl svarių priežasčių dalyvauti atsisakė[1216].

Operos premjera įvyko 1934 m. kovo 7 d., kartu buvo skirta ir T. G. Masaryko jubiliejui paminėti. Onos Narbutienės teigimu, „šios nuotaikingos operos atėjimas į mūsų sceną buvo skatinamas tiek meninių, tiek politinių motyvų“[1217]. Šios operos laukė Kauno miesto gyventojai, ji buvo plačiai aptariama meno žmonių, taip pat Lietuvos spauda skyrė nemažai dėmesio siekiant supažindinti tiek su kompozitoriui A. Smetana, tiek su operos istorija. „Parduotosios nuotakos“ premjera buvo neeilinis įvykis, joje dalyvavo Lietuvos prezidentas A. Smetona, vyriausybės nariai ir diplomatinis korpusas, buvo iškabintos abiejų šalių vėliavos, atlikti abiejų šalių himnai. Po premjeros Čekoslovakijos atstovas J. Skalickis surengė vyriausybės nariams ir diplomatams priėmimą – pažymėti draugiški dvišaliai santykiai[1218].

Trijų veiksmų operai dirigavo Mykolas Bukša, spektaklio pastatymas – T. Pavlovskio, dailininkas – L. Tuikys, kūrinį vertė S. Santvaras. Pagrindinį piršlio Kecalo vaidmenį sukūrė Antanas Kučingis, o Maženkos vaidmenį galėjo atlikti net trys garsiausios operos solistės: Gražina Matulaitytė, Antanina Dambrauskaitė ir Aleksandra Staškevičiūtė, taip pat vaidino I. Nagrodskis, J. Vencevičaitė ir kiti[1219]. Spektaklio premjerą labai palankiai įvertino kritikai: „Pats veikalas žavėjo savo artima jaukia tautine dvasia, kuri mums taip suprantama, bet kartu nauja ir įdomi.“[1220] Kauno teatro mylėtojų pamėgta opera buvo rodoma ir 1935, ir 1936 metais. O. Narbutienės teigimu, B. Smetanos opera tapo teatro repertuaro puošmena[1221]. Čekoslovakijos prezidentas už „Parduotosios nuotakos“ pastatymą Kaune Baltojo liūto ordinais apdovanojo teatro direktorių V. Kasakaitį, dirigentus M. Bukšą, V. Marijošių ir režisierių V. Pavlovskį[1222].

Po trejeto metų Valstybinio teatro vadovybė nusprendė pastatyti dar vieną garsią čekų operą – A. Dvořáko „Undinę“. Vėl buvo kreiptasi į Čekoslovakijos pasiuntinybę prašant tarpininkauti – klausta, ar negalėtų iš

1216 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 07 15 // AMZV. Pz-Kaunas č. 28/dův.

1217 O. Narbutienė. Antanas Kučingis. Vilnius, 1993. P. 38.

1218 Priėmimas pas Čekoslovakijos atstovą J. Skalickį // Lietuvos aidas. 1934 03 08.

1219 Spektaklio „Parduotoji nuotaka“ afiša // LLMA. F. 101, ap. 1, b. 90, l. 31.

1220 V. Jakubėnas. Parduotoji nuotaka // Lietuvos aidas. 1934 03 08.

1221 O. Narbutienė. Antanas Kučingis. Vilnius, 1993. P. 40.

1222 Čekoslovakijos pasiuntinybės pranešimas Lietuvos kultūros ministerijai 1935 m. // LLMA. F. 101, ap. 1, b. 119, l. 291.

Čekoslovakijos atvykti režisierius, išreikštas pageidavimas gauti šios operos dekoracijas ir kostiumų eskizus, taip pat orkestrinę partitūrą ir orkestro partijas[1223]. Čekoslovakijos pasiuntinybė sutiko padėti, kiek tai leidžia jos galimybės. Prieš pasirodant spektakliui Lietuvos spaudoje buvo pabrėžta, kad spektaklis yra artimas žiūrovui kaip veikalas, kuriame „pasireiškia draugiškos čekoslovakų tautos dvasia“[1224].

1937 m. gruodžio 12 d. Kaune įvyko operos „Undinė“ premjera, dirigavo J. Tallat-Kelpša. Šį spektaklį pastatė P. Oleka, dekoracijas sukūrė Mstislavas Dobužinskis, o J. Kvapilo libretą išvertė K. Binkis. Pagrindinius vaidmenis atliko žymiausi operos solistai – A. Kučingis, A. Sprindys, G. Matulaitytė, Vincė Jonuškaitė, pagrindinį Undinės vaidmenį sukūrė A. Staškevičiūtė ir A. Dambrauskaitė[1225]. Muzikologas V. Jakubėnas ypač palankiai įvertino V. Jonuškaitės vaidybą: „ypatingai pavykusi, tiesiog vaizdas iš pasakų krašto, vienas geriausių jos vaidybinių pasiekimų.“[1226] Apibūdindamas pačią operą V. Jakubėnas atkreipė dėmesį, jog tai esąs daugiau muzikinis kūrinys: „juo gėrėtis gali visų pirma tie žmonės, kurie operos vaidinime ieško daugiau muzikos, negu gyvo spektaklio.“[1227] Ši opera buvo įtraukta ir į 1938–1939 metų repertuarą.

Valstybės teatras svarstė galimybę pastatyti ir kitus čekų autorių kūrinius. 1931 metais Lietuvoje buvo domimasi L. Jenáčeko opera „Jos podukra“ (Kauno operos teatre buvo ruošiama 1930 m.), taip pat galvota pastatyti ir L. Janáčeko „Jenufą“, tuo tikslu Čekoslovakijos atstovybė net buvo nupirkusi aranžuotę fortepijonui[1228]. Nors ne visi sumanymai buvo įgyvendinti, tačiau „Parduotosios nuotakos“ ir „Undinės“ pastatymas Valstybiniame teatre lėmė artimesnių Lietuvos ir Čekoslovakijos teatrų ryšių užmezgimą. 1937 metais Valstybės teatras mielai sutiko paskolinti Prahos nacionaliniam teatrui M. Dobužinskio sukurtų dekoracijų eskizus operai „Jevgenij Onegin“[1229].

Stebėdamas kultūrinį, o kartu ir muzikinį gyvenimą Lietuvoje, Čekoslovakijos charge ďAffaires J. Skalickis pats asmeniškai 1934 metų rudenį ėmė rodyti iniciatyvą, kad tarp Nacionalinio teatro ir Lietu-

---

1223 Valstybės teatro direktoriaus V. Žadeikos pranešimas Čekoslovakijos pasiuntinybei Kaune 1937 04 28 // LLMA. F. 101, ap. 1, b. 121, l. 69.

1224 A. Dvoržako „Undinė” // Lietuvos aidas. 1937 12 12.

1225 Valstybės teatro programos // LLMA. F. 101, ap. 1, b. 97, l. 13–14.

1226 V. Jakubėnas. A. Dvoržako „Undinė“// Lietuvos aidas. 1937 12 14.

1227 Ibidem.

1228 M. Niederlės pranešimas ČR URM 1930 05 16 // AMZV ČR. III sekce. 235. č.j.111/30.

1229 J. Skalickio pranešimas Valstybės teatrui 1937 03 17 // LLMA. F. 101, ap. 1, b. 121, l. 59.

vos valstybinio teatro būtų užmegzti glaudesni santykiai[1230]. Nacionalinio teatro vadovybė puikiai suprato, kad teatrų bendradarbiavimas prisideda prie abiejų šalių draugiškų santykių palaikymo kultūros srityje. Visų pirma buvo parodytas suinteresuotumas keistis operos solistais bei dirigentais, t. y. organizuoti jų gastroles ir taip stiprinti tarpusavio ryšius. Čekoslovakijos atstovybė pasiūlė į Lietuvą atvykti dirigentui prof. Ostričovui, o Nacionalinis teatras pageidavo pasikviesti Kiprą Petrauską atlikti du vaidmenis: 1935 metų kovo 9 d. Faustą „Fauste ir Marketoje" ir kovo 12 d. Don Jose „Karmen"[1231]. Šios mainų programos įgyvendinti nepavyko ir 1935 metais rudenį toliau vyko susirašinėjimas tarp Nacionalinio teatro, J. Skalickio ir Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijos. Lietuvos valstybinio teatro vadovybė pageidavo, kad kas nors atvyktų diriguoti „Parduotąją nuotaką" ir vieną koncertą surengtų su filharmonija; pažadėta, kad tuomet K. Petrauskas 1936 m. sausio 27–30 d. dainuotų Prahoje[1232].

Nors Nacionalinio teatro vadovybė sutiko K. Petrausko gastroles atidėti kovo mėnesiui, t. y. pakeitė repertuarą ir buvo numatyta, kad jis 1936 m. kovo 9 d. atliks Hermano vaidmenį „Pikų damoje", o kovo 11 d. Rudolfo vaidmenį „Bohemoje", tačiau ir šį kartą K. Petrauskas į Prahą neišvyko[1233]. Nepavykus įgyvendinti mainų programos, J. Skalickis dar kartą kreipėsi į Nacionalinio teatro vadovybę tvirtindamas, jog yra svarbu užmegzti asmeninius ryšius su Lietuvos menininkais[1234]. Vis dar tikėdamasi pasikviesti K. Petrauską, Nacionalinio teatro vadovybė teigė, kad iš dirigentų nėra kam vykti į Lietuvą ir būtų geriau apsikeisti dainininkais. J. Skalickis atkakliai siūlė į Čekoslovakiją pakviesti A. Staškevičiūtę[1235], esą ji yra viena geriausių Maženkos vaidmens

---

1230 Suinteresuotumą Lietuvos kompozitorių kūryba ėmė rodyti ir kitų didžiųjų Čekoslovakijos miestų teatrai. 1934 m. gegužę J. Skalickis buvo susitikęs su kompozitoriumi J. Karnavičiumi, kuris į Brno teatrą išsiuntė savo kūrinį – operą „Gražina"; J. Skalickio pranešimas Zemský divadlo v Brne vadovybei 1934 05 26 // AMZV ČR III sekce. 416. č. 1744 ai 1934

1231 Nacionalinio teatro vadovybės pranešimas ČR URM 1937 01 30 // AMZV ČR. III sekce. 416. č. 266/37.

1232 Nacionalinio teatro atstovo J. Mojžišo laiškas Čekoslovakijos pasiuntinybei 1935 09 24 // Ibidem, č.j. 2191/35

1233 Čekoslovakijos pasiuntinybės pranešimas K. Petrauskui 1936 02 04 // LLMA. F. 101, ap. 1, b. 119, l. 44.

1234 Nacionalinio teatro vadovybės pranešimas ČR URM 1935 12 14 // AMZV ČR. III sekce. 416. č. 2337ai1937.

1235 Operos solistei A. Staškevičiūtei buvo gerai žinomi Prahos teatrų pasiekimai. Ji mokytis į Čekoslovakiją išvyko 1921 m. ir įstojo į Prahos pedagoginį institutą, o 1926–1930 metais mokėsi dainavimo Prahos konservatorijoje profesorės D. Branbergerovos klasėje. Nuo 1930 metų dirbo

atlikėjų „Parduotoje nuotakoje“, tačiau Nacionalinio teatro vadovybė su tuo nebuvo linkusi sutikti. Laikytasi nuostatos, kad kultūriniams santykiams įtvirtinti būtinas K. Petrausko atvykimas[1236].

Dar trečiajame dešimtmetyje, t. y. 1926 metais, prielankumą K. Petrauskui ir pagarbą jo talentui yra išreiškęs tuometis Čekoslovakijos atstovas Kaune J. Galia, kuris sukūrė muziką ir žodžius mišrių balsų chorui K. Petrausko jubiliejui paminėti[1237].

Dėl nepavykusių planų pasikviesti K. Petrauską, kuris „vis atidėliojo suderintus vaidmenis išvykoje taip ilgai, kad nuo jų visiškai atsisakė“, teko apgailestauti Čekoslovakijos diplomatams, o tai sudarė tam tikrų sunkumų ir pačiam Nacionaliniam teatrui. J. Skalickis visais būdais siekė, kad abiejų teatrų ryšiai nenutrūktų. Į Prahą vis dėlto buvo pakviesta A. Staškevičiūtė, kuri 1936 m. vasario 21 d. atliko Marketos vaidmenį „Fauste ir Marketoje“, o 1936 m. kovo 15 d. suvaidino Tatjaną spektaklyje „Jevgenij Onegin“. Nors jos gastrolės buvo plačiai aprašytos Čekoslovakijos spaudoje, neišvengta ir nesusipratimų. Net Lietuvos pasiuntiniui E. Turauskui teko pasiaiškinti, kodėl ji Lietuvos nepriklausomybės metinių paminėjime dainavo rusų kalba. Priimtas griežtas sprendimas: „aplinkybės, kuriomis p. Staškevičiūtė dainavo Čekoslovakijoje „Jevgenijaus Onegino“ operos partiją rusų kalba, jos elgesio nepateisina. Dėl to prašau perspėti p. Staškevičiūtę ir jai paskelbti, kad ministerija atima jai teisę 1936–1937 m. sezone bet kur užsieny gastroliuoti.“[1238]

Pamažu užsimezgę Lietuvos ir Čekoslovakijos teatrų santykiai ėmė plėtotis nuo 1936 metų, kai atsivėrė durys į pagrindinių teatrų scenas gastroliuojantiems dainininkams. Reikia pažymėti, kad tiek Čekoslovakijos, tiek Lietuvos dainininkai sulaukdavo didelio spaudos dėmesio, o jų atvykimas tapdavo dar viena proga priminti skaitytojams apie atvykstančio

---

Kauno valstybiniame teatre, 1936 metais buvo išvykusi į gastroles Prahoje. 1977 metais ji buvo apdovanota Čekoslovakijos medaliu „Bendroje kovoje už pergalę“. Taip pat Prahoje sukurtas televizijos filmas apie A. Staškevičiūtę – „Mano antroji Tėvynė“; A. Karosas-Karosevičius. Pirmieji Lietuvos dainininkai. Kaunas, 1992. P. 87, 91.

1236 Nacionalinio teatro vadovybės pranešimas ČR URM 1935 12 14 // AMZV ČR. III sekce. 416. č. 2337ai1937.

1237 J Galios sveikinimas „Jubiliejinis“ K. Petrauskui kūrybinio jubiliejaus proga. Kaunas, 1926 03 03// Miko ir Kipro Petrauskų lietuvių muzikos muziejus. PMMGEK-2451/14.

1238 Kultūros reikalų departamento direktoriaus A. Juškos pranešimas Valstybės teatro direktoriui 1936 06 03 // LLMA. F. 101, ap. 1, b. 119, l. 119. Taip pat žr: D. Mačiulis. Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais. Vilnius, 2005. P. 75.

gastroliuoti dainininko šalies kultūrą. Lietuvos valstybės teatras taip pat aktyviai ėmė domėtis, kaip būtų galima išnaudoti esamas bendradarbiavimo galimybes ir kokius artistus būtų galima išsiųsti į Prahą.

1936 m. lapkričio 10 d. Kaune Nacionalinio teatro baritonas Zdeněkas Otava atliko Onegino partiją operoje „Jevgenij Onegin" ir Skarpo „Toskoje". Ypač aktyviai buvo keičiamasi artistais 1937 metais, kai pačioje Čekoslovakijoje imta labiau domėtis Baltijos šalių muzika ir menu[1239]. V. Jonuškaitės-Zaunienės atvykimas į Prahą sužadino čekų ir slovakų susidomėjimą lietuvių teatru. Apie ją ir lietuvių meną straipsnius išspausdino pagrindiniai šalies dienraščiai. Susižavėjimo Prahos miestu ir čekų teatru neslėpė ir pati V. Jonuškaitė-Zaunienė duodama interviu *Prager presse*[1240]. 1937 m. vasario 5 d. jai atliekant pagrindinį vaidmenį operoje „Karmen" Bajorų teatre (Stavovské divadlo) dalyvavo įvairių šalių diplomatai, salė buvo perpildyta. Ypač geri atsiliepimai apie jos vaidmenį pasirodė *Prager presse*, *České slovo*, *Venkov*, o *Národní politika* rašė: „Jonuškaitės Karmen pilna ritmo, šokio ir dramatiškos įtampos."[1241] Taip pat ji dainavo Prahos radijuje ir susipažino su čekų muzika. Atliekant dainas jai akompanavo V. Marijošius[1242].

A. Kučinskas-Kučingis atliko Mefisto vaidmenį „Fauste ir Marketoje" 1937 m. vasario 11 d. bei Kecalo vaidmenį „Parduotoje nuotakoje" vasario 15 d. (atliko lietuvių kalba). Pasak O. Narbutienės, gastrolės Prahoje buvo jo, kaip dainininko, karjeros viršūnė, tai buvo tikrasis jo triumfas[1243]. Apie šias gastroles ir pasisekimą rašė čekų ir lietuvių dienraščiai, buvo perspausdinamos įvairios žinutės: „Jis davė sultingą, ryškų kaimo piršlio Kecalo vaizdą, turtingą ryškiomis detalėmis vaizdą, tiek vokališkai, tiek vaidybiškai visai užbaigtą. Prahos teatro žiūrovai tatai tinkamai įvertino."[1244]

1239 Reikia pabrėžti, kad susidomėjimą kėlė ne tik Lietuvos atlikėjų koncertai didžiuosiuose Prahos teatruose. Taip pat buvo rengiami muzikos vakarai, kur lietuvių menininkai prisistatydavo ne tokiai gausiai publikai. 1937 metų balandį buvo surengtas lietuvių dainos vakaras Prahos miesto bibliotekoje, kur daug dėmesio susilaukė sopranas G. Matulaitytė (jai akompanavo A. Bednařas); NA. MZV-VA K.1298.514. Venkov. 1937 04 11.

1240 Der gast des Nationaltheaters Vince Jonuškaitė // Prager presse. 1937 februar 9.

1241 NA. MZV-VA K.1298.514. Národní politika. 1937 02 10.

1242 NA. MZV-VA K.1298.514. Sevonja. 1937 02 12. V. Marijošius mielai talkino ir kitiems Lietuvos meno atstovams, teikdavo įvairią informaciją, o *Lietuvos aidas* jį yra apibūdinęs, kaip „didelį Prahos muzikinio gyvenimo žinovą"; Lietuvių meno atstovai Prahoje // Lietuvos aidas. 1937 03 20.

1243 O. Narbutienė. Antanas Kučingis. Vilnius, 1993. P. 47.

1244 Labai sėkmingos A. Kučingio gastrolės Prahoje // Lietuvos aidas. 1937 03 21.

Į Prahą atvykusi operos solistė A. Dambrauskaitė 1937 m. spalio 3 d. atliko Marženkos vaidmenį „Parduotoje nuotakoje“, o po dviejų dienų dainavo Nacionalinio teatro operoje „Karlas Saltanas“. Lietuvos spaudoje šios gastrolės buvo labai palankiai įvertintos, o *Lietuvos aide* buvo rašoma: „dabar jau plati Prahos publika žino, kad Kauno opera yra viena iš geriausių Europos operų ir, kad nežiūrint Kauno operos jaunumo, ji pasiekė didelių meninių laimėjimų“.[1245] Į Lietuvą 1937–1938 metų sezoną buvo planuota pasikviesti Nacionalinio teatro bosą V. Ziteką (jis buvo kviestas ir 1936 m., tačiau tuomet atvykti negalėjo) bei sopraną M. Kočovą (ji turėjo atvykti rudenį). 1938 m. balandžio 28 d. V. Zitekas Kaune dainavo Mefisto partiją „Fauste ir Marketoje“, o gegužės 1 d. – Kecalo „Parduotoje nuotakoje“.

Abiejų šalių žiūrovai galėjo susipažinti ir su kitais į gastroles atvykstančiais kolektyvais, kurie reprezentavo savo šalies kultūrą[1246]. Lietuvoje ypač daug dėmesio susilaukė Křižkovskio (Křižkovský) vyrų choro koncertai. Apie surengtą koncertą Kaune buvo rašoma: „Jų vokalinis vyrų ansamblis savo koncertu labai tobula interpretacija parodė mums gražią, didžiai tautinio charakterio muzikos kūrybą.“[1247] Šis choras (40 choristų, dirigentas – prof. O. Hlimera) surengė koncertą Kaune 1937 m. gegužės 17 d., programą sudarė 14 dainų. Skambėjo P. Křižkovskio, B. Smetanos, B. Vonačeko, E. Axmano kūriniai, o trečioji dalis buvo skirta čekų liaudies dainoms[1248]. Šis koncertas taip pat turėjo didelį pasisekimą: „kiek skambūs, švelnūs tenorai, tiek galingi bosai, leido išvysti sunkius ir gana ilgus veikalus.“[1249] Kitą dieną jie koncertavo Klaipėdoje.

Vytauto Didžiojo universiteto choras 1938 m. gegužę surengė net penkis koncertus Prahoje, Pilzene ir Jičine. 1938 m. gegužės 18 d. koncertavo Prahoje, o juos priėmė Lietuvos pasiuntinys E. Turauskas, švietimo ministras Emilis Franke, Prahos meras dr. P. Zenklas. Mišrus studentų choras

---

1245 Lietuvių meno atstovai Prahoje // Lietuvos aidas. 1937 03 20.

1246 Į Lietuvą iš Čekoslovakijos gastrolių buvo atvykę lėlių teatrai, kurie savo pasiekimais garsėjo visoje Europoje. 1935 m. gegužę prof. Stupkos vadovaujamas lėlių teatras surengė kelis pasirodymus Kaune ir Klaipėdoje, taip pat buvo atvykęs lėlių teatras „Stpejbl“ iš Pilzeno (vad. J. Hubačekas) su programa vaikams; J. Skalickio pranešimas ČR URM 1935 07 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas č.228/dův.

1247 V. Žadeika. Križikovskio choro koncertas // Lietuva. 1926 11 06.

1248 Čekoslovakų Křižkovskio choro koncertas // Lietuvos aidas. 1937 05 18.

1249 Faktai ir idėjos // Naujoji Romuva. 1937, Nr. 21–22, p. 483.

(70 dainininkų, vadovaujami K. Kavecko) daugiausia atliko lietuvių autorių (Č. Sasnausko, J. Žilevičiaus, S. Šimkaus ir kitų) kūrinius bei lietuvių liaudies dainas: „didžiuliai melodijos turtai yra liaudies dainose, kurios sudarys šio choro repertuaro pagrindą.“[1250] O 1938 m. lapkričio 20 d. surengė koncertą Kaune universiteto salėje, skirtą lietuvių ir čekų muzikai: skambėjo A. Dvořako, A. Novako, J. Jindrico kūriniai fortepijonu pritariant V. Marijošiui, taip pat kūrinius atliko A. Kučingis, A. Staškevičiūtė ir radiofono kvartetas, antrojoje dalyje skambėjo M. K. Čiurlionio kūriniai ir lietuvių liaudies dainos, pianinu grojant B. Dvarionui kūrinius atliko J. Gruodis, V. Jakubėnas, St. Šimkus.

J. Skalickis 1937 metų pabaigoje pasiūlė iškilmingai paminėti 20-ąsias Čekoslovakijos nepriklausomybės metines. Jis kreipėsi į Lietuvos valstybinį teatrą ir Nacionalinį teatrą, kad jie padėtų surengti Čekoslovakijos menininkų savaitę Lietuvoje. Buvo sudaryta penkių dienų programa, į kurią įtraukta „Parduotoji nuotaka“, „Undinė“, vokalinis koncertas, čekų muzikos koncertas. Norėta, kad atvyktų dirigentas V. Tálichas, kuris galėtų diriguoti abiem operoms. J. Skalickis norėjo šią programą įgyvendinti arba vasario pradžioje, arba pabaigoje, tačiau problemų kilo dėl dirigento V. Tálicho, kuris negalėjo į Lietuvą išvykti nei vasarį, nei kovą, nes labai buvo užimtas Nacionaliniame teatre. Nepavykus J. Skalickiui įgyvendinti šio sumanymo, jis buvo atidėtas iki rudens[1251]. Tačiau jau tuomet čekoslovakų meno savaitė neįvyko dėl politinių aplinkybių.

4. 3. Švietimas ir mokslas

Pirmieji ryšiai mokslo srityje ėmė megztis palyginti anksti, t. y. jau 1920 metais Kaune viešėjo čekoslovakų mokslo misija: Prahos čekų ir slovakų spaudos biuro korespondentas J. O. Zemanas, mokslų daktaras E. Vajtomeras ir B. Chomiakas. Jie domėjosi įvairiais lietuvių gyvenimo aspektais, t. y. kalba, papročiais, politinėmis nuotaikomis, ūkiu. Lankėsi ir lietuviškose kaimo sodybose, kur siekė atrasti lietuvių ir čekų papročių panašumų (vestuvių, būdo, buities), norėta lietuvius pažinti iš arčiau[1252].

[1250] NA. MZV-VA K.1298.514. České slovo. 1938 05 20.

[1251] J. Skalickio pranešimas Nacionalinio teatro vadovybei 1938 04 19 // AMZV ČR. III sekce. 416. č.j. 782 ai 1938.

[1252] Čekų slovakų svečiai Kaune // Lietuva. 1920 02 13.

1922 metų pradžioje J. Šliūpui Prahos Karolio universiteto profesorius Smetanka pažadėjo, kad lietuviams būtų galima skirti apie dešimt stipendijų, taip kaip buvo dar Vytauto laikais, taip pat siūlė keistis Mokslo akademijos leidiniais[1253].

1922 metais Lietuvoje apsilankė čekų studentai, kurie susitiko ne tik su visuomenės veikėjais, bet ir su diplomatais, susipažino su Lietuva, visuomenės pasiekimais, istorija. Tuomet buvo pradėtas rengti bendradarbiavimo projektas – knygų ir spaudos keitimasis, suvažiavimų, studijų ir stažuočių organizavimas[1254]. Diplomatinių santykių užmezgimas tik paspartino jau pradėjusius stiprėti tarpusavio ryšius. Bene sparčiausiai ir aktyviausiai ėmė reikštis bendradarbiavimas švietimo srityje.

Lietuvos ir Čekoslovakijos švietimo ministerijos (tarpininkaujant pasiuntinybėms) keitėsi įvairia literatūra, šviečiamąja informacija, taip siekdamos populiarinti savo veiklos kryptis kitoje šalyje. Užsakomi leidiniai buvo skiriami ir svarbiausioms miestų bei universitetų bibliotekoms. Dauguma iš Čekoslovakijos gaunamų knygų buvo vokiečių kalba, tačiau buvo užsakoma ir knygų čekų kalba. Lietuvos švietimo ministerija prenumeravo *Věstník ministerstva školství a národni osvěty, Pedagogické rozhledy, Škola meštanská,* taip pat Lietuvos skaitytojus pasiekdavo vokiečių kalba ėjusio laikraščio *Prager presse* numeriai[1255]. Čekoslovakijos švietimo ministerija, taip pat Prahos ir Brno didžiosios skaityklos gaudavo lietuvišką spaudą, pavyzdžiui, *Švietimo darbą*, o 1931 metais šiam nustojus eiti, ministerija savo bei Prahos Karolio universiteto bibliotekai užsakė leidinius *Švietimo ministerijos žinios* bei *Vairas*[1256]. Švietimo ministerijos keisdavosi naujausia informacija, buvo dovanojamos naujos knygos, ypač susijusios su švietimo politika.

Čekoslovakijos atstovai viena iš svarbiausių bendradarbiavimo su Lietuva sričių laikė kultūrinių ryšių atnaujinimą, ypač švietimo srityje. A. Rimka Prahoje buvo tiek Švietimo, tiek Užsienio reikalų ministerijų atstovų užtikrintas, kad valdžia jokių kliūčių lietuviams studentams įstoti į čekų universitetus nedarys, atvirkščiai, – jiems bus suteikiama lengvatų. A. Rimka Lietuvos švietimo įstaigoms siūlė moksleiviams suteikti dau-

---

[1253] Lietuvos vyriausybės posėdžio protokolas. Griežtai slaptai. 1922 03 25// LCVA. F. 648, ap. 1, b. 48, l. 116.

[1254] J. Galios pranešimas ČR URM 1922 08 31 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1922. č. 2317/pol. dův/22.

[1255] J. Skalickio pranešimas ČR URM 1931 01 14 // Ibidem, III sekce. 434. č.j.141037/38-VII/2.

[1256] Čekoslovakijos švietimo ministerijos pranešimas pasiuntinybei Kaune 1932 03 12 // AMZV ČR, III sekce. 437. č. 11.839/32-VIII/3.

giau informacijos apie mokslo įstaigas Čekoslovakijoje[1257]. Čekoslovakijos švietimo įstaigos Lietuvoje ėmė populiarėti gana greitai, jos Lietuvos studentams buvo patrauklios dėl keleto priežasčių: mokslas buvo pigesnis nei Vokietijoje, kai kuriuose universitetuose buvo galima studijuoti vokiečių kalba, Lietuvoje nebuvo tokio profilio mokyklų, kokio išsilavinimo vykdavo siekti į Čekoslovakiją. Lietuvos švietimo ministerija jau 1919–1920 mokslo metais ėmė ieškoti būdų išsiųsti studentus į Čekoslovakijos aukštąsias mokyklas, nes iki to laiko beveik visi studentai iš Lietuvos vyko mokytis tik į Vokietiją[1258]. 1922 metais Čekoslovakijos konsulatas Kaune sulaukė net 120 prašymų įvairiems Čekoslovakijoje esantiems fakultetams. Deja, tik 60-čiai buvo duotas sutikimas studijuoti, nes daugeliui trūko atitinkamo išsilavinimo arba buvo viršytos tiems mokslo metams numatytos studentų kvotos[1259]. Čekoslovakijos konsulatas motyvavo tuo, kad ne visus studentus galima priimti studijuoti Prahoje: medikus, teisininkus ir filosofus pasiuntė į T. G. Masaryko universitetą Brno, kitų krypčių – į Bratislavą[1260].

Stipendijas Čekoslovakijoje siekiantiems išsilavinimo studentams mokėjo Lietuvos švietimo, susisiekimo, žemės ūkio ir krašto apsaugos ministerijos[1261]. Skiriant stipendijas buvo siekiama, kad Čekoslovakijoje studentai įgytų tokias specialybes, kurias būtų galima pritaikyti Lietuvoje, nes čia labai trūko išsilavinusių žmonių. Daugiausiai stipendijų skirdavo Krašto apsaugos ir Švietimo ministerijos, t. y. po 4–7 kiekvienais metais, o Žemės ūkio ministerija skirdavo po dvi tris stipendijas, mažiausiai studentų rėmė Susisiekimo ministerija.

Žemės ūkio ministerija dažniausiai siųsdavo mokytis miškininkystės, matavimo ir kitų krypčių į Prahos čekų aukštąją technikos mokyklą, Pra-

---

1257 A. Rimkos pranešimas LR URM 1921 10 05 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 138, l. 188.

1258 Ž. Kriaučiūnienė. Lietuvos studentai Europos aukštosiose mokyklose 1919–1940 metais // Lietuvos istorijos metraštis. 1992 metai. Vilnius, 1994. P. 93.

1259 Čekoslovakijos konsulato pranešimas ČR URM 1922 06 13 // AMZV ČR. III sekce. 549. č. 1741/22; Dėl neigiamų atsakymų studentams, pretendavusiems tapti Karolio universiteto Teisės fakulteto studentais, nepasitenkinimą išsakė net Vytauto Didžiojo universiteto rektorius. Jis buvo nepatenkintas ir tuo, kaip konsulatas tvirtina vidurinių mokyklų baigimo pažymėjimus, ypač vertimus iš rusų į lietuvių kalbą; Kauno universiteto Teisės fakulteto dekano pranešimas Čekoslovakijos konsulatinei agentūrai Kaune 1922 05 30 // Ibidem, č. F.P.539 a 540/1921/22.

1260 J. Galios pranešimas ČR URM 1922 09 20 // Ibidem, č. 139344.

1261 Ž. Kriaučiūnienės pateikiamais duomenimis, 1929 metais Lietuvos valstybės stipendininkų Čekoslovakijoje buvo 23, o 1931 metais – 17. Ž. Kriaučiūnienė. Op. cit., p. 101.

hos vokiečių aukštąją technikos mokyklą, Brno aukštąją vokiečių technikos mokyklą, Brno aukštąją ūkio mokyklą. Susisiekimo ministerija – į Prahos vokiečių technikos mokyklą. Švietimo ministerija rėmė įvairių krypčių studentus, studijuojančius Prahos Karolio universitete, Prahos konservatorijoje, Prahos aukštojoje vokiečių muzikos mokykloje ir kitur. Švietimo ministerija skyrė stipendijas, kad užsienyje būtų paruošti ne tik amatininkai, bet ir amatų mokytojai vidurinėms mokykloms[1262]. Amatų buvo mokomasi Prahos grafikos mokykloje (galanterinis odos apdirbimas), valstybinėse pramonės mokyklose: Hradec Králove (medžio apdirbimas), Bechyně u Tábora (keramika), Pardubicuose, Kutná Horoje ir kitur, medžio apdirbimo – mokykloje Chrudime, metalo apdirbimo – mokykloje Banská Bystricoje (amatų studentai dažniausiai būdavo siunčiami į provincijose esančias mokyklas, nes ten mokslas kainavo mažiau). Kasmet mokytis amatų buvo skiriamos 5–7 stipendijos[1263]. 1932 metais Čekoslovakijos švietimo ministerija parėmė net 11 studentų iš Lietuvos (A. Murauskas, J. Butkus, J. Stanulaitis, S. Kumpys, G. Švelnys, S. Rūta ir kiti)[1264]. Čekoslovakijos švietimo ministras, norėdamas plėsti abiejų tautų santykius kultūros srityje, įsteigė 1930–1931 mokslo metams vienam Lietuvos piliečiui stipendiją (15 000 Kč) „pasišvęsti moksliškam kai kurių klausimų tyrinėjimui“, ypač kreipiant dėmesį į Čekoslovakijos Respubliką bei tautą. Ši stipendija buvo suteikta A. Šapokai. Skirdama šią stipendiją Čekoslovakija siekė, kad būtų domimasi šios šalies istorija, kultūra, socialiniais ar teisiniais klausimais, susijusiais su Čekoslovakijos Respublika.

1262 Stipendininkai amatininkai užsieniuose // Tautos mokykla. 1933, Nr. 5, p. 91; Nuo 1926 metų suintensyvėjo 1919 metais pradėtas amatų mokyklų kūrimo darbas Lietuvoje, tačiau joms trūko specialistų, juos reikėjo paruošti užsienyje. Be to, Lietuvoje formavosi vidurinysis visuomenės sluoksnis. Tai buvo taikomosios dailės ir amatų vartotojai: „taigi būtinybė įsigyti savų menininkų, galinčių dirbti architektūros dekoravimo srityje, kurti keramikos, tekstilės, juvelyrikos ir kitas dirbtuves, vertė rūpintis amatų ir taikomosios dailės specialistų ugdymu, siųsti gabius dailės jaunuolius į atitinkamas užsienio dailės mokyklas“. G. Jankevičiūtė. Lietuvos respublikos stipendininkai užsienio šalių dailės mokyklose 1918–1940 m. // Lietuvos kultūros tyrinėjimai. 1996, t. 2, p. 285–286.

1263 Tarp studijavusių Čekoslovakijoje studentų iš Lietuvos būta ir žymesnių pasiekimų – 1937 metų Paryžiaus tarptautinės parodos čekų paviljone buvo eksponuoti T. Lomsargio darbai (1938 m. baigė Prahos grafikos mokyklą). Gabiausi studentai savo studijas dar pratęsdavo ir Prancūzijoje. G. Jankevičiūtė. Op. cit., p. 306.

1264 Lietuvos pasiuntinybės Prahoje pranešimas ČR URM 1932 01 27 // AMZV ČR. III sekce. 549. Nr. 74. Gavusio valstybės stipendiją dirigento V. Marijošiaus teigimu, 1937 metais Prahoje buvo 14 lietuvių studentų.

Po vieną tokio pobūdžio stipendiją buvo skiriama ir Prancūzijos, Vokietijos, Danijos ir Olandijos piliečiams, jau baigusiems aukštąją mokyklą[1265]. Tokia pat stipendija buvo įsteigta ir 1931–1932 mokslo metams[1266]. Lietuva valstybinę stipendiją Čekoslovakijos piliečiui skyrė tik 1933 metais. Lietuvos Ministrų Tarybos nutarimu stipendijos studijuojantiems užsienyje buvo atšauktos nuo 1939 m. rugsėjo 5 d.[1267]

Lietuvos švietimo ministerija ne visada tarpininkaudavo ir užmegzdavo ryšius su mokslo įstaigomis: „stipendininkai čia būdavo atsiunčiami be jokio įspėjimo, ir mokyklos turėjo juos priimti nors ir nenorėdamos. Šiems nesusipratimams išvengti, būtų labai pageidautina, kad Švietimo ministerija su savo stipendininkais elgtųsi lygiai kaip tai daro mūsų Krašto pasaugos ministerija. Būtent dėl kiekvieno valstybinio stipendininko iš anksto užklausiama per užsienio reikalų ministeriją. Šiaip jau lietuviams visose Čekoslovakijos mokyklose įstojimas lengvas ir pasiuntinybei prireikus gauti valdžios įstaigų prielankumą nesunku.“[1268] Už kiekvienus studijų metus studentai turėjo atsiskaityti ministerijoms, o sugrįžę tam tikrą laiką dirbti Lietuvos įstaigose. Didesnių nusiskundimų mokslo lygiu studentai nereiškė, tačiau Lietuvos pasiuntinybės sekretorius V. Čečeta dėl studentų G. Švelnio ir S. Rūtos, 1931 metais besimokiusių Prahos grafikos mokykloje, yra pažymėjęs: „ligi šiol jie buvo traktuojami kaipo laisvieji klausytojai ne vien dėl to, kad jie svetimšaliai bei menko čekų kalbos mokėjimo pretekstu, bet svarbiausia, dėl čekų nenoro išmokinti savo pačių konkurentus amatuose.“[1269]

Išsiuntusios studentus ministerijos bei Lietuvos pasiuntinybė tarpininkaudavo, kad Lietuvos piliečiai baigę studijas arba studijų metu galėtų atlikti praktiką, stažuotę. 1929 metais Susisiekimo ministerija ne tik pasirūpino stažuote J. Barauskui, bet ir skyrė tam lėšų: „buvo dėta sąlyga atostogų metu praktikuotis bent keletą mėnesių Čekoslovakijos geležin-

---

1265 Čekoslovakija paskyrė 1 stipendiją lietuviui // Lietuvos aidas. 1930 05 23.

1266 Teisių-administracijos departamento direktoriaus J. Aukštuolio pranešimas švietimo ministrui K. Šakeniui 1931 03 02 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1157, l. 419.

1267 Lietuvos Respublikos Ministrų Tarybos gen. sekretoriaus Mašalaičio pranešimas Švietimo ministrui 1939 09 09 // LCVA. F. 391, ap. 4, b. 1753, l. 78. Dėl politinių įvykių Čekoslovakijoje 1938 metų rudenį į Lietuvą 1939 metų pavasarį buvo priversti grįžti šie studentai: M. Frankas, K. Juodelis, A. Končius, J. Ramanauskas, A. Staliorаitytė. Studentų pranešimas Lietuvos švietimo ministerijai 1939 m. // Ibidem, ap. 9, b. 389, l. 6.

1268 V. Čečetos pranešimas LR URM 1933 03 22 // LCVA. F. 391, ap. 9, b. 957, l. 31.

1269 Ibidem.

keliuose ir susipažinti su visa tos valstybės geležinkelių organizacijos tvarka, kad vėliau, kas naudinga, būtų galima pritaikyti Lietuvoje.“[1270] 1931 metais Lietuvos pasiuntinybė Prahoje kreipėsi į Čekoslovakijos užsienio reikalų ministeriją, kad leistų atlikti praktiką Silezijoje arba Čekijoje A. Skučui ir V. Bakučiui, kurie baigė Žemės ūkio ir miškininkystės aukštąją inžinerijos mokyklą Prahoje. Tarpininkaujant ministerijai minėtoji mokykla sutiko jiems leisti atlikti praktiką nuo liepos pradžios iki rugpjūčio pabaigos Čekijos miškuose tokiomis sąlygomis, kokios suteikiamos Čekoslovakijos studentams[1271].

1937 metais Lietuva ir Čekoslovakija skyrė viena kitos sklandytojams po tris stipendijas[1272]. Į Lietuvos Aero Klubo mokyklą Nidoje atvyko B. Anderle, J. Veselis (Veselý), O. Szpak, o į Čekoslovakiją T. G. Masaryko aviacijos sąjungos „Masarykova letecka liga“ išvyko A. Paknys, V. Ašmenskas ir R. Henrikas. Lietuvos ir Čekoslovakijos atstovai kėlė savo kvalifikaciją, buvo supažindinti su sklandymo ypatumais ir technika.

Su Čekoslovakija buvo siekiama supažindinti ir Lietuvos studentus, rengiamos jiems išvykos bei ekskursijos. Tarpininkaujant Čekoslovakijos švietimo ministerijai ir Lietuvos Vytauto Didžiojo universitetui 1923 m. liepos 29 – rugpjūčio 20 d. buvo surengta ekskursija į Čekoslovakiją 25 studentams. Jie aplankė Pilzeną („Škodos“ gamyklas ir alaus gamyklą), Prahą, Brno, Moravijos Ostravą. Buvo tikimasi, kad šie žmonės populiarins Čekoslovakiją Lietuvoje, galbūt paskelbs ir straipsnių[1273]. 1930 metais Lietuvos aukštųjų mokyklų 10 studentų žydų grupė „Jordania“ (vadovaujama advokato dr. G. Rozenbliumo) taip pat lankėsi Čekoslovakijos aukštosiose mokyklose[1274].

Čekoslovakija buvo populiarinama ir tarp Lietuvos švietimo sistemos darbuotojų, kuriuos buvo siekiama supažindinti su Čekoslovakijos profesinėmis ir vidurinėmis mokyklomis, jų mokymo planais ir programomis. Vienas iš labiausiai Lietuvos atstovus dominusių aspektų buvo žemės ūkio mo-

---

1270 Susisiekimo ministerijos valdytojo pranešimas švietimo ministrui 1929 06 28 // Ibidem, b. 80, l. 5.

1271 ČR URM pranešimas Lietuvos pasiuntinybei Prahoje 1931 06 02 // AMZV ČR. III sekce. 549. č.71.429/III-2/31.

1272 S. Grigaravičiūtė. Čekoslovakijos sklandytojai Nidoje 1937 m. // Lietuva ir Čekija. 2006, Nr. 11–12, p. 117. V. Ašmenskas. Mums draugiškų čekų tarpe // Lietuvos sparnai. 1937, Nr. 9, p. 211–214.

1273 Čekoslovakijos studentų sąjungos Užsienio skyriaus pranešimas ČR URM 1923 09 07 // AMZV ČR. III sekce. 549, č. 1459/232.

1274 Čekoslovakijos konsulato Kaune pranešimas ČR URM 1930 08 08 // Ibidem, 756. č. 1827/30.

kyklų organizavimas. Susipažinti su šia mokymo sritimi iš Lietuvos ne kartą vyko atskiros delegacijos. 1923 metų liepą į Prahą atvyko 35 mokytojų grupė, kurią sutiko Čekoslovakijos kultūros ministerijos atstovas dr. Prausas. Juos priėmė Žemės ūkio rūmų bei Žemės ūkio ministerijos atstovai dr. Kolařas, dr. Reichas. Po apsilankymo Prahoje mokytojai dar 14 dienų keliavo po Čekiją ir Moraviją. Lietuvos delegacijos tikslas – apžiūrėti žemės ūkio mokyklas bei gamyklas, nes buvo siekiama išstudijuoti žemės ūkio ir bendrą ekonominę Čekoslovakijos situaciją[1275]. Su specialiomis užduotimis į Čekoslovakiją 1923 metais buvo išsiųstas Lietuvos žemės ūkio ministerijos darbuotojas Jonas Tallat-Kelpša, kad nupirktų įvairios literatūros Lietuvos mokykloms, o A. Vienožinskiui buvo pavesta susipažinti su Čekoslovakijos žemės ūkio ministerijos organizacija, veiklos kryptimis, atskirais skyriais, ūkio politika, žemės ūkio mokyklų kūrimu ir veikla[1276]. 1938 metų liepą Lietuvą aplankė net 60 mokytojų iš Čekoslovakijos. 1936 ir 1937 metais Čekoslovakijos švietimo ministerija skyrė 5 stipendijas Lietuvos mokytojams stažuotis jų šalyje, o Lietuvos vyriausybė skyrė stipendijas Čekoslovakijos mokytojams apsilankyti Lietuvos pajūryje[1277].

Beje, 1937 metų sausį Prahoje lankėsi ir Lietuvos švietimo ministerijos Kultūros departamento vadovas A. Juška su kolegomis. Jis su Čekoslovakijos atstovais aptarė švietimo ir mokyklų problemas bei numatė bendradarbiavimo perspektyvas. A. Juška savo vizito metu aplankė pramonės mokyklą ir grafikos mokyklą Smihove, baldų gamybos mokyklą Žižkove, keramikos mokyklą ir prancūzų realinę gimnaziją Prahoje. Lietuvos delegacija sausio 14 d. lankėsi Hradec Králove, odos apdirbimo ir pramonės mokykloje. A. Juška domėjosi ir čekų literatūra bei kinu, radiofono darbu[1278]. Nors minėtoji delegacija tuomet aplankė ir Vokietijos, Austrijos bei

---

1275 NA. MZV-VA K.1298.514. Venkov. 1923 07 31; Lietuvos mokytojų ekskursija Čekoslovakijoje // Lietuva. 1923 08 10.

1276 J. Galios pranešimas ČR URM 1923 06 01 // AMZV ČR. III sekce. 756. č. 1887/23.

1277 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1937 10 15 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1937. č. j. 245/dův. Trumpalaikės stažuotės ir vizitai į Čekoslovakiją iš Lietuvos mokyklų ir universitetų ypač padažnėjo ketvirtajame dešimtmetyje. Kadangi Lietuvoje buvo siekiama geriau išvystyti žemės ūkį, tai tapo viena sričių, kuria domėjosi Lietuvos atstovai Čekoslovakijoje. 1931 metais iš Dotnuvos žemės ūkio mokyklos į Prahą atvyko 23 studentai su dėstytojais, kurie per savaitę siekė susipažinti su Čekoslovakijos žemės ir visuomeniniu ūkiu, taip pat su atskiromis institucijomis, mokyklomis Čekijoje ir Moravijoje. J. Skalickio pranešimas ČR URM 1931 04 28 // AMZV ČR, III sekce. 653. č. 1258/31 B/D.

1278 J. Skalickio pranešimas ČR URM 1937 01 21 // AMZV ČR, III sekce. 653, č.j. 175.244/36-IIC2.

Vengrijos mokyklas, tačiau sugrįžęs A. Juška tvirtino, jog „ypač įdomu buvo iš arčiau pažinti Čekoslovakijos mokyklas, nes iš Čekoslovakijos iki šiol buvo imama daugiausia pavyzdžių ir mūsų stipendininkų daugiausia siunčiama į Čekoslovakiją."[1279] Jis buvo įsitikinęs, kad Lietuva pertvarkydama amatų mokyklas galinti perimti patirtį būtent iš Čekoslovakijos, panaudoti jų studijų medžiagą.

Skirtingai nei švietimo srityje, Lietuvos ir Čekoslovakijos mokslininkų bendradarbiavimo ištakos siekia gerokai ankstesnius laikus – jau XIX amžių Po karo buvo tęsiamos tradicijos ir mezgami nauji ryšiai, iškilo naujų tendencijų. Santykiams su Lietuva plėtoti reikšmingiausios buvo baltistikos studijos Prahos Karolio universitete, kurios turi senas tradicijas. Iš universiteto pasitraukus garsiam baltistikos tyrėjui prof. Josefui Zubatui (Zubatý)[1280] (baltistiką dėstė 1885–1915 metais), jo darbus tęsė mokiniai. Po Pirmojo pasaulinio karo Prahos universitete baltistikos paskaitas ir seminarus vedė O. Hujeris (habilitacinis laipsnis suteiktas 1911 m.). Jis atgaivino baltų kalbų dėstymą 1924–1928 mokslo metais ir 1930–1936 mokslo metais, 1924–1925 mokslo metais buvo parengęs baltų ir slavų kalbų santykiams skirtą seminarą[1281]. Jis, kaip ir J. Zubatas, tyrė indoeuropiečių kalbų tarmes, ypač jų santykį su klasikine filologija, baltistika ir slavistika[1282]. Daug dėmesio O. Hujeris skyrė lituanistikai – tiek šnekamajai kalbai, tiek lygino senuosius lietuvių kalbos šaltinius. 1914–1934 metais paskelbė daugiau nei 40 recenzijų bei straipsnių, tarp kurių buvo Būgos žodyno recenzija, domėjosi folkloru ir etnografija[1283]. Baltistika, taip pat lietuvių kalba, buvo tiriama ir vokiškajame Prahos universitete. Baltistikos problematika svarbi prof. R. Trautmano darbuose (Prahoje dirbo iki 1921 m.), o nuo 1932 metų su pertraukomis lietuvių šnekamąją kalbą dėstė doc. E. Sandbachas[1284].

1279 Techninių mokslų mokyklų ir įstaigų reikalu // Lietuvos aidas. 1937 01 21.

1280 J. Zubato darbus labai vertino Lietuvos mokslinė visuomenė ir palaikė su juo ryšius. 1930 metais minint jo 75-ąjį jubiliejų profesorių pasveikino ir Lietuvos prezidentas A. Smetona. Straipsniai su sveikinimais buvo išspausdinti spaudoje.

1281 L. Řeháček. Baltistika na pražské univerzitě (1848–1978) // Praha–Vilnius. Praha, 1981, p. 55.

1282 Ibidem.

1283 Ibidem, p. 56.

1284 Ibidem, p. 57; Lietuvių kalba buvo domimasi ir kitose Čekoslovakijos aukštosiose mokyklose, kai kurie dėstytojai į Lietuvą atvykdavo trumpoms stažuotėms. Gavę Čekoslovakijos Vyriausybės stipendijas, į Lietuvą 1938 metais trijų mėnesių lietuvių kalbos stažuotei buvo atvykę dėstytojai V. Machavas ir P. Trostovas. J. Skalickio pranešimas ČR URM 1938 10 01 // AMZV ČR. Pz-Kaunas 1938. č.j. 296-dův.

Lietuvos protestantai orientavosi į Prahos Karolio universiteto Jano Huso fakultetą, kur vykdavo ne tik mokytis, bet ir stažuotis. Vytauto Didžiojo universitete Evangelikų teologijos fakultetas buvo įsteigtas 1925 metais, bet veikti pradėjo tik 1926 metų pradžioje[1285]. Fakultetui vadovauti ėmėsi Povilas Jakubėnas, kuris buvo dekanu iki pat fakulteto uždarymo 1936 metais. P. Jakubėnas tyrė husizmą Lenkijoje ir Lietuvoje, 1899 metais apgynęs disertaciją Dorpato (Tartu) universitete įgijo teologijos kandidato laipsnį[1286]. Evangelikų teologijos daktaro laipsnis jam buvo suteiktas Prahos universitete 1927 metais. Nuo 1931 metų jis buvo Prahos universiteto J. Huso teologijos fakulteto teologijos garbės daktaras[1287].

Kadangi Evangelikų teologijos fakultete Kaune iš pradžių dirbo tik trys docentai (Vilius Gaigalaitis, P. Jakubėnas ir Konstantinas Kurnatauskas), teologijos dėstytojus reikėjo kviestis iš užsienio. Iš Čekoslovakijos buvo pakviestas dr. J. Beblavis (slovakas, 1922 m. baigęs Bratislavos universitetą ir 1925 m. Strasbūro universitete įgijęs teologijos daktaro laipsnį), kuris nuo 1927 m. sausio 1 d. „kaip svetimšalis skiriamas vieton etatinio laisvai samdomų tarnautojų teisėmis“[1288]. Fakultetas sudarydamas su juo sutartį numatė, kad dalykai turės būti dėstomi lietuvių kalba. J. Beblavis buvo Naujojo Testamento katedros[1289] vedėjas, nuo 1930 m. rugsėjo 1 d. – šios katedros docentas, o 1931 m. gruodžio 1 d. paskirtas ekstraordinariniu profesoriumi[1290]. Jis gana aktyvai dalyvavo fakulteto veikloje ir buvo vienas iš jo tarybos narių.

1285 J. Pauperas. Evangelikų teologijos fakultetas // Lietuvos universitetas 1579–1803–1922. Chicago, 1972. P. 384. Dar 1924 m. liuteronų ir reformatų bažnyčių valdybos paruošė Lietuvos Vyriausybei bendrą memorandumą, kuriame buvo argumentuojama, kad Lietuvos universitete įsteigtas Evangelikų teologijos fakultetas patenkintų ne tik abiejų bažnyčių poreikius, bet ir valstybinius interesus. M. G. Slavėnienė. Evangelikų teologijos fakultetas Kaune 1925–1936 m. // Lietuvos evangelikų bažnyčios. Vilnius, 2003. P. 400.

1286 A. Baublys. Evangelikų teologijos studijos // Mokslas ir gyvenimas. 1994, Nr. 10, p. 23.

1287 Ibidem.

1288 Evangelikų teologijos fakulteto sutartis su Jan Beblavy 1929 10 10 // LCVA. F. 631, ap. 3, b. 58, l. 1.

1289 Evangelikų teologijos fakultetas turėjo šias katedras: 1. Senojo Testamento, 2. Naujojo Testamento, 3. Bažnyčios ir religijos, 4. Sistematinės teologijos, 5. Praktinės teologijos. J. Pauperas. Evangelikų teologijos fakultetas // Lietuvos universitetas 1579–1803–1922. Chicago, 1972. P. 384.

1290 Jo skaitytos paskaitos: 1. Naujasis Testamentas graikų kalba pradedantiesiems ir pažengusiems, 2. Naujojo Testamento įvadas, 3. Naujojo Testamento Biblijos teologija, 4. Jėzaus gyvenimas, 5. Naujojo Testamento gadynės istorija, 6. Egzegezės: Mato, Morkaus, Luko, Jono evangelijos, I ir II laiškas korintiečiams. Jis vadovavo ir Naujojo Testamento seminarui. J. Beblavis taip pat dėstė sisteminės teologijos mokslo disciplinas, t. y. teologijos enciklopediją, simboliką bei vedė sisteminės teologijos seminarą; J. Pauperas. Op. cit., p. 385.

Dirbdamas tiesioginį darbą J. Beblavis dar parengė dvi knygas, skirtas studentams ir visiems besidomintiems teologija. Knygų leidybą rėmė pats fakultetas, o už darbą autoriui buvo mokamas honoraras. 1930 metais išleista knyga *Naujojo Testamento gadynės istorija*, o 1932 metais pasirodė *Įvadas į Naująjį Testamentą* (2000 egzempliorių tiražu). Didžioji dalis tiražo buvo palikta fakultete, kita – išdalyta kompetentingiems asmenims ir tik labai maža dalis – parduota. 1934 metais J. Beblavis atsistatydino ir išvyko į Bratislavą.

J. Beblavio rūpesčiu iš Bratislavos buvo pakviestas kun. Michailas Lučanskis (Lučanský). Fakultete jis pradėjo dirbti nuo 1928 m. sausio 1 d. ir vadovavo Sistematinės teologijos katedrai[1291]. M. Lučanskiui buvo leista dėstyti vokiškai, tačiau jis įsipareigojo per dvejus metus išmokti lietuvių kalbą. Dėstė etiką, simboliką, enciklopediją ir vedė seminarus. Tuo pačiu metu M. Lučanskis, siekdamas įgyti daktaro laipsnį, Kaune rengė disertaciją. 1929 metų vasarą jis fakultetui įteikė savo disertaciją „Kristaus asmenybės problema XX šimtmečio kriptologijoje“. Fakulteto tarybos posėdyje pažymėta: „Prof. Kurnatauskas ir doc. Beblavy, susipažinę su disertacijos turiniu pareiškė teigiamos nuomonės.“[1292] 1929 m. rugsėjo 24 d. M. Lučanskis išlaikė egzaminus iš sistematinės teologijos disciplinų. Kaip ir buvo numatyta, disertacijos gynimas įvyko rugsėjo 25 d. (oponentai: doc. Tittelbachas, doc. J. Beblavis ir prof. K. Kurnatauskas). Disertacijos gynimo metu visi profesoriai vienbalsiai pritarė, kad M. Lučanskiui būtų suteiktas teologijos daktaro laipsnis[1293]. Deja, Kaune jis dirbo neilgai, nes buvo pakviestas ordinariniu profesoriumi į Bratislavos universitetą (išvyko 1929 m. rugsėjį).

Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Evangelikų teologijos fakultetas bendradarbiavo ir su kitais evangelikų kunigais iš Čekoslovakijos, palaikė su jais glaudžius santykius, keistasi vizitais ir net trims asmenims buvo suteikti šio fakulteto garbės daktaro laipsniai: 1927 metais

---

[1291] Evangelikų teologijos fakulteto sutartis su kun. M. Lučansky 1927 m. // LCVA. F. 631, ap. 3, b. 410, l. 3.

[1292] Evangelikų teologijos fakulteto tarybos posėdžio protokolas Nr. 27, 1929 09 16 // Ibidem, ap. 12, b. 400, l. 7.

[1293] Evangelikų teologijos fakulteto tarybos posėdžio protokolas Nr. 29, 1929 09 25 // LCVA. F. 631, ap. 12, b. 400, l. 6.

Samueliui Zochui, 1928 metais čekų armijos vyr. evangelikų kapelionui Inozui Lukašekui, 1932-aisiais metais čekų evangelikų vyr. vyskupui Dušanui Fainorui[1294].

1936 metais Evangelikų teologijos fakultetas buvo uždarytas, o Lietuvos vyriausybė nusprendė teologijos studentams evangelikams skirti stipendijas studijuoti užsienyje. Tuomet Prahos universitetas pasiūlė savo paramą. Vienas iš pirmųjų į Prahą išvyko M. Frankas, kuriam buvo skirta Lietuvos švietimo ministerijos stipendija. Prahos universiteto J. Huso evangelikų teologijos fakultete studijavęs nuo 1936 m. lapkričio 1 d. M. Frankas jį baigė 1939 metais ir „įgijo specialias teises mokyti tikybos vidurinėse mokyklose“[1295].

Kauno universiteto istorikai taip pat palaikė ryšius su Prahoje dirbusiais dėstytojais ir vieni iš svarbiausių ryšių buvo su profesoriumi Ivanu Lappo. Jis 1921–1932 metais dėstė Prahoje Rusų universitete ir kartu tyrė įvairias istorines problemas, susijusias su Lietuvos ir Lenkijos santykiais. Lietuvos istorikas Zenonas Ivinskis pavadino I. Lappo „žymiuoju Lietuvos statuto ir Lietuvos-Lenkijos santykių tyrinėtoju“[1296]. I. Lappo santykiai su Lietuva, o kartu su Lietuvos Vyriausybe užsimezgė dar 1921 metais (dėl jo kritiško Lenkijos politinių pretenzijų Lietuvai vertinimo I. Lappo moksliniai tyrimai bei įrodymai sudomino Lietuvos valdžios atstovus)[1297]. 1926 metų rudenį I. Lappo pradėjo susirašinėti su Ignu Jonynu (svarstyta galimybė spausdinti straipsnius Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto laidiniuose, keistis knygomis bei jas pirkti), o nuo 1928 metų jis susirašinėjo ir su Augustinu Janulaičiu (susitarta bendradarbiauti *Praeityje* ir dėl 1588 m. Lietuvos Statuto leidimo kalbos)[1298]. Beje, I. Lappo Prahoje pradėjo glaudžiai bendradarbiauti su lietuvių studentais, o Lietuvos pasiuntinybės prašymu skaitė keletą paskaitų Lietuvos istorijos klausimais. Sustiprėjus tarpusavio ryšiams bei siekiant išspręsti ir Lietuvos istorikus dominančias mokslines problemas, I. Lappo buvo pakviestas dirbti į Kauno universitetą nuo 1933 metų[1299].

1294 J. Pauperas. Op. cit., p. 386.

1295 M. Franko baigimo pažymėjimo vertimas į lietuvių klabą 1939 07 03 // LCVA. F. 391, ap. 9, b. 251, l. 3.

1296 Z. Ivinskis. Adolfo Šapokos darbai Lietuvos istorijos srityje // Aidai. 1961, Nr. 6, p. 234.

1297 A. Ragauskas. Istorikas Ivanas Lappo (1869–1944) ir Lietuva // Lietuvos istorijos metraštis. 1993 metai. Vilnius, 1994. P. 82.

1298 A. Ragauskas. Op. cit., p. 83.

1299 Teigiamu I. Lappo priėmimo į Lietuvos universitetą klausimo sprendimu buvo suinteresuoti tiek

Dirbdamas Prahoje I. Lappo konsultavo į stažuotę atvykusį jauną Lietuvos istoriką A. Šapoką, kuris taip pat konsultavosi su Prahos universiteto profesoriais V. Novotnu (Novotný) ir J. Bidlo. A. Šapoka į Prahą atvyko 1930 metais ir čia praleido dvejus metus. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Prahoje buvo stažuotasi pirmą kartą, nes anksčiau Lietuvos istorikai dažniausiai vyko į Vokietiją (Konstantinas Avižonis, Juozas Jakštas, Zenonas Ivinskis ir kiti). Istoriko Zigmanto Kiaupos tvirtinimu, Praha galėjo būti pasirinkta ypač dėl to, jog čia buvęs „aukštas Čekijos istorijos mokslo prestižas, taip pat jau žinomų, bet dar nepakankamai ištirtų lietuvių ir čekų kontaktų praeityje ištyrimo bei dar nežinomų abiejų tautų santykių praeityje išaiškinimo perspektyva“[1300]. A. Šapoka Prahoje daugiausia domėjosi Lietuvos ir Čekijos ryšiais vėlyvaisiais viduramžiais. Jis rinko medžiagą bibliotekose, taip pat tam tikrų dokumentų bei knygų atsisiųsdavo iš Varšuvos. A. Šapoka palaikė tiesioginius ryšius ir su Kauno universiteto profesoriais I. Jonynu bei A. Janulaičiu, susirašinėjo su jais, siuntė į Kauną įvairią istorinę literatūrą.

Viename laiškų I. Jonynas A. Šapokai nurodė: „Prahoje reikia tyrinėti tie dalykai, kurie yra svarbūs mums, lietuviams, ir kurių nebūtų galima tirti kur kitur. Tai pirmiausia Čekijos karalių ir Habsburgų santykiai su Lietuva.“[1301] Jis taip pat siūlė nesigilinti į Vokiečių ordino istoriją, nes tai galį daryti ir kiti istorikai. A. Šapoka Prahoje parengė net kelis straipsnius. Su juo mielai bendradarbiavo lietuviškų leidinių redakcijos, o *Naujosios Romuvos* redaktorius J. Keliuotis ragino rašyti tiek, kiek leidžia laikas, bei pageidavo naujų straipsnių iš Čekoslovakijos gyvenimo[1302]. Istoriko Z. Ivinskio tvirtinimu, svarbiausi jo parašyti straipsniai buvo šie: „Jeronimas Pragiškis ir jo kelionė Lietuvon“, „Pšemyslo II žygiai į Prūsus ir planas nukariauti Galindiją, Jotvingius ir Lietuvą“

charge d'Affaires J. Brėdikis, tiek Lietuvos užsienio reikalų ministras D. Zaunius. Užsienio reikalų ministro D. Zauniaus pranešimas Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui V. Mickevičiui-Krėvei 1932 04 01 // LCVA. F. 383, ap. 7, b. 1299, l. 247. Dar 1928 metais į Kauno universiteto Teisės fakulteto dėstytojo vietą pretendavo ir prof. Lappo sūnus Ivanas Lappo – buvo prašyta romėnų teisės dėstytojo vietos, tačiau jo prašymas neįvykdytas. A. Ragauskas. Op. cit., p. 84.

1300 Z. Kiaupa. Adolfo Šapokos apsilankymo Prahoje 1930–1932 m. istoriografinis derlius // Česko–litevské vztahy v průběhu staletí. Praha, 1998. P. 84.

1301 I. Jonyno laiškas A. Šapokai 1931 04 08 // Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, toliau – MAB. F. 233, b. 9, l. 2.

1302 J. Keliuočio laiškas A. Šapokai 1931 02 14 // Ibidem, b. 7, l.1.

bei „Karalienės Jadvygos lietuvių kolegija“ (išspausdinti *Praeityje*)[1303]. A. Šapoka nagrinėjo ir kitas temas bei pagal surinktą medžiagą Prahoje lietuviškoje spaudoje paskelbė dar kelis straipsnius. Z. Kiaupa taip atsiliepė apie A. Šapokos Prahoje parengtų straipsnių mokslinę vertę: „straipsniai parašyti remiantis istorine literatūra ir skelbtais šaltiniais, nors autorius tuo nesitenkino ir stengėsi surasti dar neskelbtų ir nepanaudotų šaltinių. [...]. Šiaip straipsniai buvo ant mokslinės naujovės reikalaujančio tyrinėjimo ir istorijos apybraižos ribos“[1304].

Nors A. Šapoka ir nesiekė Prahoje mokslinio laipsnio, bet ten rinko medžiagą būsimai daktaro disertacijai „Lietuva Ketverių metų seimo (1788–1792) metu“; prof. A. Janulaičiui tvirtino, kad ir prof. I. Lappo „tą temą karštai remia ir nepataria jokiu būdu užmesti“[1305]. A. Šapokai dar esant Prahoje buvo pasiūlyta Kauno universitete dėstyti ir Čekijos istoriją, kurią, I. Jonyno įsitikinimu, jis turėtų būti gerai išstudijavęs[1306].

Su Čekoslovakijos mokslininkais gerus santykius palaikė ir kitų Kauno universiteto fakultetų dėstytojai, tačiau tai labiau buvo pavieniai atvejai. 1936 metais bendradarbiaujant Kauno universiteto prof. M. Kaveckui su Prahos universiteto prof. F. Sláviku mineralogijos-geologijos kabinetui pavyko gauti iš Čekoslovakijos nacionalinio muziejaus dvi vertingų Bohemijos kalnų rūdžių gyslų bei mineralų kolekcijų dėžes; egzemplioriai buvo ne tik brangūs, bet ir reti. Tuomet spaudoje buvo pažymėta: „Mūsų mokslininkai su Čekoslovakijos kolegomis palaiko nuolatos glaudžius ryšius, todėl mokslinis bendradarbiavimas vis gilėja.“[1307] Lietuvos mokslininkai sulaukė ir tam tikro įvertinimo – Čekoslovakijos mokslo ir meno akademija 25 balsais „už“ iš 26 savo tikruoju nariu išrinko Vytauto Didžiojo universiteto rektorių prof. Mykolą Riomerį[1308].

Į Čekoslovakijos valdžios atstovus buvo kreiptasi ir 1930 metais, kai Vytauto Didžiojo universitete pradėti rengti slavų kalbų seminarai. Slavų

1303 Z. Ivinskis Op. cit., p. 240.

1304 Z. Kiaupa. Op. cit., p. 86. Pasirodžius A. Šapokos straipsniui „Janas Pragiškis ir jo kelionė Lietuvon“ *Národní listy* paskelbtoje recenzijoje pabrėžta, kad šiame darbe nėra nieko naujo, visa medžiaga čekams yra žinoma, o daugiausiai jame cituojami Novotno tyrimai, tačiau šis tyrimas gali prisidėti prie mokslinių ryšių užmezgimo ir istorinių ryšių pažinimo. NA. MZV-VA K.1298.1-54x86. Národní listy. 1932 07 21.

1305 A. Šapoko laiškas prof. A. Janulaičiui 1932 01 24 // MAB. F. 267, b. 879, l. 11.

1306 I. Jonyno laiškas A. Šapokai 1932 06 03 // Ibidem, F. 233, b. 9, l. 12.

1307 Kultūrinis Lietuvos Čekoslovakijos bendradarbiavimas // Lietuvos aidas. 1936 02 10.

1308 Prof. M. Riomeris – Čekoslovakijos mokslo ir meno akademijos narys // Lietuvos aidas. 1935 05 31.

kalbas universitete dėstęs prof. M. Biržiška (jis 1930 m. atstovavo Lietuvai 1-ajame slavų kalbų filologų suvažiavime Prahoje) kartu su doc. J. Beblaviu kreipėsi į pasiuntinybę, kad būtų padovanotos minėtam seminarui kai kurios čekų ir slovakų klasikų knygos. Čekoslovakijos švietimo ministerija atsiuntė 37 pavadinimų knygas, nes daugiau nupirkti negalėjo dėl lėšų trūkumo[1309]. Pasiuntinybės tarpininkavimu Slavistikos katedra visiems 1931 metams gavo žurnalo *Slovanský přehled* prenumeratą.

Kita mokslinio bendradarbiavimo kryptis – paskaitų tam tikromis temomis skaitymas. Deja, reikia pabrėžti, kad skaitytų Lietuvos mokslinei visuomenei paskaitų skaičius nėra didelis, tačiau jos pritraukdavo ne tik studentų, bet ir Lietuvos oficialiųjų asmenų dėmesį, buvo gausiai lankomos. 1931 metais dr. Zenklas Kauno universitete skaitė paskaitą apie socialinę rūpybą Prahos mieste. Taip pat Kauno universitete 1937 metų vasario 25–26 dienomis paskaitas apie hetitų tautą ir kalbą bei apie hetitų hieroglifus skaitė prof. Hroznas (Hrozný)[1310]. Politinio, visuomeninio pobūdžio pranešimus paruošė ir Lietuvos oficialiesiems asmenims skaitė Čekoslovakijos pasiuntinys Lietuvoje J. Skalickis. Tarptautinės teisės mokslų draugijos Lietuvoje kvietimu 1934 m. gegužės 16 d. jis Vytauto Didžiojo universitete skaitė paskaitą „Europos centro konsolidacijos ir taikos raida“, kurioje apžvelgė Mažosios Santarvės indėlį į taikos išlaikymą Vidurio Europoje[1311]. Rotary klubo kvietimu J. Skalickis 1937 m. gegužės 19 d. skaitė paskaitą apie Čekoslovakijos praeities ir ateities pagrindines gaires. Lietuvos mokslininkai vykdavo ir į Prahoje rengtas konferencijas, suvažiavimus (pvz., 1934 m. spalį Prahoje vykusiame filosofų kongrese Lietuvai atstovavo prof. I. Tamošaitis).

Lietuvos ir Čekoslovakijos daugiaplaniai kultūriniai ryšiai artino abiejų šalių ne tik oficialiuosius sluoksnius, bet ir visuomenės grupes, muzikos, teatro, literatūros kūrėjus, kurie užmezgė artimus ryšius. Bendradarbiavimas ypač sustipėjo ketvirtajame dešimtmetyje, kai vyko įvairūs vizitai, gastrolės. Spaudos atstovai skelbtuose straipsniuose siekė supažindinti Lietuvos visuomenę su Čekoslovakijos kultūros pasiekimais, pristatant svarbiausius rašytojus, dirigentus, operos solistus, dailininkus. Čekoslo-

[1309] Čekoslovakijos švietimo ministerijos pranešimas konsulatui Kaune 1930 09 29 // AMZV ČR. III sekce. 556. č.j. 83.272/30-VIII/3.

[1310] Čekų mokslininkas prof. Hrozny mūsų universitete skaitys paskaitas // Lietuvos aidas. 1937 02 22.

[1311] J. Skalickio pranešimas ČR URM 1934 09 19 // AMZV ČR. III sekce. 524. č. 1671/34.

vakijoje taip pat laipsniškai buvo formuojamas ir pristatomas Lietuvos kultūrinio gyvenimo atspindys straipsniuose spaudoje, rengiant Lietuvos muzikos vakarus Prahos radijuje, organizuojant parodas. Dvišalių kultūros ryšių plėtote buvo suinteresuoti įvairių visuomenės sluoksnių atstovai, siekę labiau išplėsti akiratį kultūros srityje, o 1938 metais Lietuvoje rodę išskirtinį domėjimąsi Čekoslovakija asmenys įkūrė dvišalius ryšius turėjusią stiprinti bendruomenę.

IŠVADOS

1. Lietuvos ir Čekoslovakijos santykių 1918–1939 metais analizė leidžia išskirti šias dvišalio bendradarbiavimo fazes: 1) įvadinė, 1918–1922 metais, mezgėsi tik pirmieji šalių ryšiai, buvo ieškoma bendradarbiavimo galimybių; 2) aktyviojo bendradarbiavimo: 1923–1927 metai ir 1934–1938 metai; 3) pasyvusis santykių laikotarpis 1928–1931 metai, kai santykių vientisumas išlaikytas tik kultūrinių santykių plotmėje.

2. 1918–1922 metais Čekoslovakijos oficialioji pozicija Lietuvos ateitį siejo su likimine Rusijos situacija. Čekoslovakijos nuostatos Lietuvos atžvilgiu pakito dėl politinės tarptautinės padėties Europoje ir vidaus situacijos Sovietų Rusijoje. 1922 metų pabaigoje Čekoslovakija pripažino Lietuvą *de jure* (Lietuva pasiuntinį Čekoslovakijoje paskyrė 1923 m., o Čekoslovakija Lietuvoje – 1936 m.).

3. Dvišalių politinių santykių plėtojimas trečiajame dešimtmetyje tiesiogiai susiejęs su Lietuvai aktualiomis Vilniaus ir Klaipėdos problemomis. Lietuva siekė, kad Čekoslovakija paremtų jos interesus (ypač Čekoslovakijai būnant Tautų Sąjungos Tarybos nare 1923–1926 m.). Lietuvai aktualiais klausimais Čekoslovakijos oficialieji sluoksniai tuomet išreiškė tik moralinę paramą. Galima teigti, kad Čekoslovakija nepalaikė nė vienos pusės Lietuvos ir Lenkijos ginče ir tik netiesiogiai, ypač dėl ekonominių interesų, ji rėmė Lietuvos siekį prisijungti Klaipėdos kraštą. Ketvirtajame dešimtmetyje Čekoslovakijos oficialioji pozicija Vilniaus klausimą siejo su Lietuvos–Lenkijos santykiais, o Klaipėdos – su Lietuvos ir Vokietijos dvišaliais santykiais.

4. Išskirtinos šios svarbiausios Lietuvos ir Čekoslovakijos politinio bendradarbiavimo 1934–1938 metais tendencijos: 1) Lietuva ir Čekoslovakija rėmė taikos ir stabilumo išsaugojimą Europoje. Čekoslovakija ypač palankiai vertino Baltijos Antantės sudarymą 1934 metais, tai laikydama svarbiu stabilumo Rytų Europoje garantu. Glaudžiausiai Lietuva ir Čekoslovakija bendradarbiavo 1934–1935 metais vykstant deryboms dėl Rytų pakto sudarymo. Abi valstybės tarpusavyje koordinavo užsienio politikos veiksmus ir siekė tų pačių uždavinių. Tai išryškėjo ir per 1935 metais bei 1936-aisiais įvykusius neoficialius Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio vizitus į Prahą; 2) Lietuvos ir Čekoslovakijos bendradarbiavimui turėjo įtakos Lenkijos ir

Vokietijos veiksnys; 3) Čekoslovakijos oficialioji pozicija Lietuvos atžvilgiu sutapo su tarptautine opinija – 1938 metų pavasarį taip pat rekomendavo Lietuvai priimti Lenkijos ultimatumą.

5. Dvišalei ekonominių santykių plėtotei esminį impulsą suteikė 1923 metais pasirašyta Lietuvos ir Čekoslovakijos laisvos prekybos sutartis. Aptariamuoju laikotarpiu išskirtinos šios Lietuvos ir Čekoslovakijos ekonominio bendradarbiavimo tendencijos: 1) Lietuvos ekonominiams interesams Čekoslovakijos atžvilgiu turėjo įtakos siaura ir nepakankamai išplėtota Lietuvos ūkio ir pramonės specifika: 1) išskirtinis Čekoslovakijos suinteresuotumas plėsti eksportą į Lietuvą, kaip pramoninių prekių rinką; 2) Čekoslovakijos investicinių programų diegimas Lietuvoje, ypač ketvirtajame dešimtmetyje.

6. Atlikta analizė leidžia teigti, kad aktyviausiai dvišaliai prekybos santykiai vystėsi 1924–1931 metais, tarpusavio prekybos apyvarta siekė 16–20 mln. Lt (išskyrus 1925 m. ir 1928 m.). Prekybos santykiai 1932–1938 metais buvo reguliuojami valstybių pagal dvišalius susitarimus; dėl įvestų apribojimų siekiant apsaugoti šalies rinką sumažėjo Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos apyvarta ir 1934–1937 m. siekė 13–14 mln. Lt. Teigtina, kad dvišalei prekybai buvo būdingos šios prekių grupės: 1) daugiausiai į Čekoslovakiją Lietuva eksportavo 1918–1929 metais linus ir jų pluoštą, o 1933–1939 metais žemės ūkio produktus; 2) Čekoslovakija į Lietuvą 1923–1932 metais daugiausia įveždavo cukrų, o 1933–1938 metais tekstilę ir jos gaminius.

7. Išanalizuoti šaltiniai leidžia daryti išvadą, kad 1928–1931 metus galima įvardyti kaip Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalės prekybos pereinamąjį laikotarpį: keitėsi įvežamų ir išvežamų prekių konjunktūra, abi šalys buvo veikiamos pasaulinės ekonominės krizės padarinių.

Nuo 1932 metų Lietuva ėmė radikaliai keisti užsienio prekybos politiką Čekoslovakijos atžvilgiu: 1) Lietuva siekė plėsti eksportą į Čekoslovakiją didindama išvežamų žemės ūkio produktų apimtis, 2) ribojo prekių iš Čekoslovakijos įvežimą (ypač tekstilės), 3) šalys per derybas susitardavo dėl fiksuotų prekybos apimčių. Lietuvos tikslas – išlyginti prekybos balansą su Čekoslovakija. Pakitusi Lietuvos prekybos strategija lėmė, kad 1937 metais dvišalis prekybos balansas buvo persvertas Lietuvai (67 tūkst. Lt) ir aktyvus išliko iki 1939 metų.

8. Konstatuotina, kad prekybos santykiuose Čekoslovakija išlaikė ekonominę persvarą, nes ji 1925–1932 metais prekių į Lietuvą išveždavo

už 13–19 mln. Lt, o įsiveždavo iš Lietuvos mažiau nei už 10 mln. Lt (iki 1925 m. dvišalis prekybos balansas aktyvus Lietuvai buvo tik dėl linų išvežimo). Čekoslovakija buvo viena iš penkių svarbiausių Lietuvos importuotojų, nors susidūrė su ypač didele Vokietijos prekių konkurencija. Dėl skirtingos įvežamų ir išvežamų prekių konjunktūros Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos balansas 1925–1936 metais buvo neigiamas Lietuvai.

9. Pabrėžtina, kad kariniai santykiai intensyviausiai vystėsi trečiajame dešimtmetyje: Lietuva paskyrė B. Giedraitį karo atašė Čekoslovakijoje, buvo keičiamasi patirtimi, vizitais, Lietuvoje buvo domimasi Čekoslovakijos kariuomenės struktūra, ryšius užmezgė abiejų šalių aviatoriai. Lietuva siekdama karininkų kvalifikacijos kėlimo juos siuntė studijuoti į aukštąsias Čekoslovakijos mokyklas. Ketvirtajame dešimtmetyje karinių ryšių plėtotė sumažėjo, tačiau Lietuva išreiškė išskirtinį dėmesį Čekoslovakijai, joje įsigydama ypač daug ginkluotės (tiek apimtimi, tiek verte).

10. Kultūriniai mainai vyko tarp Lietuvos ir Čekoslovakijos suinteresuotų abiejų šalių visuomenių grupių. Čekoslovakijos kultūra laipsniškai ėmė skverbtis į Lietuvą trečiajame dešimtmetyje: Lietuvoje buvo populiarinama čekų muzika, Lietuva ėmė domėtis čekų žurnalistai, mokslininkai, įvairūs visuomenės veikėjai. Lietuva teikė Čekoslovakijai prioritetą siųsdama studentus siekti aukštojo ir aukštesniojo mokslo, mokytis amatų (ypač 1922–1931 m.). Galima konstatuoti, kad glaudžiausiai kultūros ryšiai plėtojosi ketvirtajame dešimtmetyje, tuomet ir Lietuva pristatė Čekoslovakijoje savo šalies meną, muziką, teatro pasiekimus.

11. Konstatuotina, kad 1938 metais įvyko dvišalių santykių lūžis: 1) po Miuncheno susitarimo (1938 m. rudenį) iš esmės pakito Lietuvos ir Čekoslovakijos politinių santykių pobūdis – Lietuva liko Čekijoje–Slovakijoje vykstančių procesų stebėtoja, o susiklostę Kauno ir Prahos ryšiai nutrūko; 2) pakito ekonominių ryšių plėtra, nes, Sudetus prijungus prie Vokietijos, tekstilės įvežimas į Lietuvą nebebuvo reikšmingas; 3) Vokietija ėmė kontroliuoti buvusios Čekoslovakijos firmoms duotus užsakymus, ypač karinius, taikyti embargą.

Summary

Problem, relevance and novelty of the study. Lithuania and Czech lands had been entering into relations since the Middle Ages, together with the strengthening of their power and influence in Europe. The Czech sub-units, led by J. Sokol, as part of the Lithuanian Magnus Principality's army fought in the Žalgiris battle in 1410. The Czech throne, offered by J. Hus' associates to Vytautas the Great in 1421, was the most important aspect for Lithuania and Czech to draw closer. Though Vytautas never became a real sovereign of Czech, his local Žygimantas Kaributaitis together with Lithuanian regiments entered Prague in 1422. The Jagiellon dynasty ruled Czech in 1471–1526. Since the 14th century, Lithuanians had been going to Czech to study, whereas in 1397 the Polish Queen Jadvyga founded the Lithuanian college at the Prague University.

The Lithuanian and Czech nations drew closer and their cooperation started to strengthen in the second half of the 19th century. The first issue of "Aušra" was published in Prague. After the end of World War I, founding of the states on the national grounds was more than once discussed between the USA and Lithuania's representatives J. Šliūpas and T. Norus-Naruševičius together with T. G. Masaryk. Europe's geopolitical situation, which entirely changed after World War I, forced the newly founded states to search for their own place in the space formed by the Treaty of Versailles in 1919. Lithuania, like Czechoslovakia, had to search for its geopolitical identity, taking into consideration the the two great states, Germany and Russia, which had been strongly influencing the formation of the national identity of the Lithuanians, Czechs and Slovaks in the 19th century. While projecting the possibilities of creation and existence of Czechoslovakia in the context of Central Europe, T. G. Masaryk took into consideration both Germany's and Russia's possible influence upon the common state of the Czechs and Slovaks. According to the Lithuanian historians and political experts, the Lithuanian state "as an object of exchange had a perspective to occur under Russia's or Germany's influence", and especially under Russia's influence. During the whole period of independence, Lithuania and Czechoslovakia were influenced by the USSR and Germany; they shaped their foreign policy accordingly.

Attention should be drawn to the fact that since the beginning of the 19th century till 1945, nationalism was the principal ideology that influenced conflicts in international relations. Lithuania was founded as a unitary state, whereas the Czech and the Slovak nations served as the grounds for the formation of Czechoslovakia. However, national minorities also played an important role in both states. The urgency of the national questions influenced the relations of Lithuania and Czechoslovakia with the neighboring states as well as political cooperation in the bilateral relations. The questions that used to be raised by national minorities and the difference of the national and state interests, which emerged in the fourth decade, forced to search for common possibilities of their settling.

The absence of the common frontier, difference of the political and economic weight in the context of Europe influenced cooperation between Lithuania and Czechoslovakia. From the geopolitical and geo-economical aspects, Lithuania used to be attributed to the small-scale states in 1918–1939. Czechoslovakia could be attributed to the middle states; however, it was too "small" and too "weak" not to be directly influenced by the great states.

During 1918–1939, the relations between Lithuania and Czechoslovakia were not in the field of Lithuanian historians' vision. In the fourth decade of the 20th century, A. Šapoka was the first to analyze in detail certain historic relations between the Lithuanians and the Czechs. He was interested mostly in the events of the remote past. Later on, historians' attention was concentrated on separate aspects of relations between the Lithuanians and the Czechs; usually, the revealed aspects were very fragmentary; they used to be revealed by analyzing various political, cultural and historic processes.

When investigating Lithuania's international position in 1918–1939, attention was focused on the great states and on the neighboring states of Lithuania, which had been not only directly influencing but also from time to time used to predetermine the development of economic and political processes in Lithuania; the interests of these states ruined Lithuania's independent existence. It could be stated that the historiographical investigations of Lithuania were concentrated on the investigation of the Lithuanian state's interests, relations, contacts by devoting special attention to Eastern and Western Europe. Historians Č. Laurinavičius and A. Kasparavičius analyzed the direction of relations between Lithuania and Soviet Russia; A. Gaigalaitė and R. Žepkaitė investigated Lithuania's relations with the great states such as Great Britain, France; J. Skirius analyzed relations between Lithuania and the USA, P. Žostautaitė – between Lithuania and Germany, Z. Butkus – between Lithuania and Latvia. It should be acknowledged that the existence of independent Lithuania directly depended upon the interests of the states located in Eastern and Western Europe. This geopolitical context had also an impact on the relations between Lithuania and Czechoslovakia.

The bilateral relations between Lithuania and Czechoslovakia formed in the Eastern and Central European space. Historians unanimously attribute Czech and Slovakia to Central Europe, i.e. Czechoslovakia existed as a state typical of the continent. The question of positioning Lithuania in Europe, i.e. whether Lithuania should be attributed to Central or to Central Eastern Europe, is a mooter point; an important role of a connecting chain between Central and Northern Europe falls on Lithuania together with the other Baltic states.

In 1918–1939, Lithuania's relations with the other states of Central Europe (except Poland) had not been investigated in detail and did not deserve Lithuanian historians' attention.

Object of the study. The main features of evolution, the factors and aspects of relations between Lithuania and Czechoslovakia during 1918–1939 are the object

of the present study. Considering the fact that the great states had been significantly influencing both small and middle states, positioning of the bilateral relations in space and time becomes an important object of investigation. The aspect of space is especially important for the fact that Lithuania and Czechoslovakia have never been neighboring states; they are separated from each other by Germany and Poland. The above-specified two countries directly influenced the evolution of relations between Lithuania and Czechoslovakia as well. On the other hand, Great Britain's and France's precepts influenced the political existence of the states. Since the middle of the fourth decade, the directions of Germany's foreign policy and the changing balance of powers in Europe influenced the cooperation between Lithuania and Czechoslovakia.

The chronological limits of the present work last since 1918, i.e. since the formation of Lithuania and Czechoslovakia, till 1939, when the Czech and the Slovakian states were liquidated. The years 1932–1933, which as are a kind of watershed in the cooperation between both states, are very important for relations between Lithuania and Czechoslovakia. Not only the principles of political cooperation start to change through the altered influence of the great states and through the altered balance of powers, but actually also the economic and trade interests of both states become reformed after the world's economic crisis. Alterations caused by the changes in the international relations take place in the military cooperation between Lithuania and Czechoslovakia.

The thesis provides an analysis of bilateral relations between Lithuania and Czechoslovakia. The author will attempt to reveal not only the Lithuanian officials' attitude towards the problems of the Czechoslovakian state, but also the attitude of the Czechoslovakian official layers towards Lithuania; the attitudes will be compared and a clash of mutual interests will be revealed. By introducing completely new sources of information, the author will attempt to analyze the multisided development of the bilateral relations. In her thesis, the author will widely analyze not only the political relations, but also the influence of economic cooperation upon the bilateral relations; also, Czechoslovakia's interests to expand export to Lithuania will be revealed. The topic of the thesis, which analyzes the development of economic relations, is original because it emphasizes the interests of Lithuanian industrialists and traders as well as the attempts and actions of the Lithuanian authorities who had been seeking to level the trade balance, to force Czechoslovakia to reduce its export to Lithuania and to buy more Lithuanian agricultural products. The question why Czechoslovakian industrialists were so much interested in obtaining state and military orders from the Lithuanian Government is raised. The original part is devoted to the development of cultural relations, to revealing the world of Czechoslovakian art to Lithuanian audience, to the Lithuanian artists' studies and relations established by them with Czechoslovakians. The author in her thesis will reveal the aspects of cooperation between officers of both countries, manifestation of special friendliness in the third decade and Lithuania's

trust in Czechoslovakian military industry in the fourth decade. Referring to the not-announced material stored in the archives of the Lithuanian and Czech Republics, the author will attempt to reveal the multisided dynamics of their relations, taking into consideration the urgency of these links depending upon the time and circumstances. Attention is drawn to the influence of great states on the relations between Lithuania and Czechoslovakia, to peculiarities of their cooperation, which depended not on the international situation but only on strengthening the bilateral relations. The author will concentrate upon revealing the different interests of the Lithuanian and Czechoslovakian states in respect of each other, upon the problem of different interpretation of the bilateral relations.

Historiographical review. The literature on this theme is scarce, first of all because of the lack of interest in the problem by historians. More than ten years ago, the Lithuanian–Czechoslovak relations in the period 1918–1939 attracted the attention of Czech historians, but they consider Lithuania mostly in the context of all the Baltics, with its own problems regarding Vilnius and Klaipėda region. Lithuania, Latvia and Estonia are compared among themselves by searching for the points of contact and analogies of common relations with Czechoslovakia. The study "Československo a pobaltské státy 1918–1939", issued on this topic by historian L. Švec, in which Lithuania's and Czechoslovakia's relations are analyzed in parallel or together with the relations between Czechoslovakia and Latvia and between Czechoslovakia and Estonia, deserves much respect. The object of his investigation is related with the Czechoslovakian state's interests to the Baltics during 1918–1939. L. Švec is the only historian who devoted his attention exactly to the development of relations between Czechoslovakia and Lithuania upon analyzing the archive and published materials. The Czechoslovakian state's approach, not only to the existence of the Baltic states, but also to the Baltics as a separate East European region which could serve as a market for the country's economic expansion was accentuated in his work. His attention, though fragmentary, was also drawn to the cultural relations, whereas investigation of the economic links was related to the evolution of political relations.

Seeking to emphasize separate aspects of the bilateral relations, the author referred to articles published by L. Švec. The article in which the circumstances of the acknowledgement of the three states *de jure* by the Czechoslovakian side are analyzed, the first contacts of Lithuanians with Czech politicians and diplomats in 1918–1922 are reviewed and Czechoslovakian officials' attitude towards the Lithuanian state's independent existence is revealed is especially valuable. His article about the diplomat J. Galia also reviews the aspects of his work in Kaunas, relations with Lithuanian politicians and public figures. While analyzing the cultural and political activity that had been carried out by representatives of the Baltic states in Czechoslovakia, he also devoted attention to organizations founded by Lithuanians.

The Czech historian J. Dejmek in his articles analyzed contacts among Czechoslovakian and Lithuanian diplomats. While investigating the geopolitical space of Eastern and Central Europe, he devoted certain attention to Lithuania's political problems. The interests of Poland's aggressive policy with respect to Lithuania and Czechoslovakia are revealed in a comparative monograph prepared by him. J. Dejmek' investigations are mostly based on materials stored in archives of the Czech Republic. The author would also like to emphasise the works of the Czech historians R. Kvaček and V. Olivová as well as the book written by A. Klimek and E. Kubů, which is devoted to the analysis of Czechoslovakia's foreign policy during 1918–1939.

Generally, Lithuanian historians have not devoted much attention to relations between Lithuania and Czechoslovakia. Recently, however, the subject has attracted considerably more attention, and various aspects of these relations in the period 1918–1939 have been studied. A. Kasparavičius was among the first to investigate the political side of these relations; he devoted his article to revealing the nuances of political and diplomatic cooperation between Lithuania and Czechoslovakia during 1922–1925.

Lithuanian and Czech historians have devoted most of their attention to the analysis of diplomatic relations and diplomats' biographies. R. Lopata wrote a study about D. Malinauskas, one part of which is devoted to D. Malinauskas' activity in Prague and his relations with Czechoslovakian and Lithuanian politicians. A. Gerutis' monograph, devoted to D. Zaunius' personality, covers the period of D. Zaunius' life when he was the Lithuanian envoy extraordinary and minister plenipotentiary in Prague. The Czech historian L. Švec published a separate article about J. Galia, whereas J. Dejmek wrote a paper about J. Skalický. Recently, several descriptive articles have been written in Lithuania, including S. Grigaravičiutė's paper in which she focuses on consular relations.

Seeking to analyze the multisided relations between the two states, collections of published articles, serving as information sources, are very important. First of all, the author would like to mention the edition "Česko-litevské vztahy v průběhu staletí", published in the Czech and Lithuanian languages in 1995 on the grounds of conference proceedings. This edition reveals various aspects of both nations and their relations, whereas the thesis refers to L. Švec's article about the political relations during 1921–1926, to D. Palionytė's work about cooperation between the nations in the sphere of music, and to the article prepared by Z. Kiaupa about A. Šapoka's stay in Prague. A collection of articles "Praha–Vilnius", revealing the relations between the Vilnius University and the Prague Charles University and the linguistic links between the Lithuanian and Czech languages, was published in Prague in 1981, whereas the thesis refers to L. Ržehaček's investigation of the Baltic philology studies at the Prague University.

The edition "Lietuva ir Čekija" was published in Lithuania; its main aim is to reveal the cultural and historical sources, advantages and cooperation between

these nations. The work refers to the articles published by E. Kaulakytė and R. Nomicaitė, in which relations in the sphere of music and theatre are considered, as well as to P. A. Mikša's articles about the Lithuanian–Czechoslovakian Society which existed in Kaunas in 1938, and about the studies of Lithuanian officers in Czechoslovakia.

While analyzing directions of the Lithuanian–Czechoslovakian relations, the author referred to the Lithuanian and Czech historians' works analyzing the most important problems of the existence of these states. Most of works are devoted to the political and international relations between the countries. While issuing the work, the author referred to Č. Laurinavičius', R. Žepkaitė's and P. Žostautaitė's monographs. The author would like to single out the book "Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940", written by several authors, which is devoted to the most important items of the Lithuanian foreign policy. While investigating the evolution of the economic relations as well as the social and economic structure, the author referred to works by Lithuanian, Czech and English authors. A. Liekis, G. Surgailis and J. Vaičenonis used to write about the states' cooperation in the military sphere, whereas A. Gaigalaitė published an article about officers' studies. Separate aspects of the development of cultural relations are reflected in A. Karosas-Karosevičius', D. Kšanienė's and D. Petrauskaitė's works as well as in the work "Lietuvos kultūros tyrinėjimai" by various authors.

Articles dealing with the problems of social and economic existence, urgent for those times, published in the journals "Tautos ūkis" and "Lietuvos ūkis", are especially important for investigating the states' economic relations. The articles present an analysis of the items on economic evolution, of the search of new markets, of the development of Lithuanian export and on changes of the foreign trade policy by the Lithuanian state. This is especially stressed in A. Jakobas', J. Purickis' and G. Valančius' articles.

Sources. Archive materials were one of the most important sources for the present work. Attention was focused on the diplomatic correspondence among the diplomats of the Ministries of Foreign Affairs of the two states. The author made also use of the other correspondence sent by the diplomats. The officials' views on certain items directly influenced the bilateral relations.

The author in her work used materials accumulated in the archives of the Lithuanian and Czech Republics. Seeking to ascertain and analyze the Lithuanian officials' incentive in developing relations with Czechoslovakia, in search of the political and economic agreements, the author used documents stored in the Central Archive of the Lithuanian State. As the development of the bilateral relations is the object of investigation, the fund of the Ministry of Foreign Affairs served as one of the most important funds (f. 383), in which not only the direct correspondence of the diplomats is accumulated, but also the instructions given by this Ministry to its representatives in Prague, *Pro memoria* of the ministers and extraordinary envoys and plenipotentiaries, various reports about meetings

with Czechoslovakian representatives. Part of the political messages from Prague (especially those written in the fourth decade) are stored in the Fund of Lithuanian Embassy in London (f. 648).

The documents stored in the above-specified archives reflect various aspects of the Lithuanian state's existence. Thus, while analyzing the development of the economic relations between Lithuania and Czechoslovakia, the author referred to the material stored in the Fund of the Department of Commerce and Industry of the Ministry of Finance (f. 388), in the Fund of the Chamber of Commerce, Industry and Handicraft established by the Ministry of Finance (f. 987) and in the Economic Department of the Ministry of Foreign Affairs (f. 383, ap. 9). The most important documents used are as follows: reports on the development of economic relations, issued by the Lithuanian Embassy in Prague, correspondence of the Embassy and of various ministries with certain companies and concerns, various projects and agreements on cooperation, bulletins about the ongoing agreements with the Ministry of Foreign Affairs of Czechoslovakia on the commercial development, issued by the Economic Department of the Ministry of Foreign Affairs, etc. Certain aspects of the development of cultural relations were analyzed on the grounds of the documents stored in the Funds of the Ministry of Education (f. 391) and of the Vytautas Magnus University (f. 631). The documents accumulated herein reflect mostly studies of Lithuanian students at Czechoslovakian universities; these are their personal files, the Ministry's orders on the allocation of student allowances and on sending students to foreign states. Whereas, while working in the fund of the Vytautas Magnus University (f. 631), the author mostly used the documents directly related to founding the Faculty of the Evangelical Theology, directions of its activities and the arrival of priests-lecturers from Slovakia to work at this university.

The documents that reflect the cooperation of Lithuania and Czechoslovakia in the military field are accumulated even in several funds. It would be worthwhile to mention the main of them – the fund of the Ministry of National Defense (f. 384) and funds of separate sub-units of this ministry, namely of the Armament Board (f. 3), of the Army Headquarters during 1918–1940 (f. 929), of the Fighting Technique Board (f. 1364), of the Military Aviation and its units (f. 1323). The author mostly referred to the material in which the correspondence of the Lithuanian Ministry of National Defense with the other Ministries on sending officers to Czechoslovakia and on purchasing the fighting technique from this country was reflected. Special attention was devoted to reports by the Lithuanian military attaché in Czechoslovakia B. Giedraitis. The fund of the Army Headquarters, which contains various reports issued by officers, as well as offers issued by certain companies on obtaining the defense technique and the view of the chiefs of the Lithuanian Army on these items was especially important.

To reveal certain aspects of the cultural cooperation, the author used the Fund of the State Theatre in Kaunas, which is in the Lithuanian Archive of Literature

and Arts (f. 101). It contains not only the repertories of the above-mentioned theatre, but also the correspondence of the top management of the theatre with various ministries on staging the premiere performances; the aspects of cooperation of the Czechoslovakian representation with the top management of the theatre are reflected. While analyzing relations between Lithuanian and Czechoslovakian scientists, the author referred to the funds of the Department of Rare Publications of the Academy of Sciences.

The documents stored in the Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic reflect the attitude formed by the Czechoslovakian officials to relations with Lithuania. The political and economic aspects of the mutual relations of the states were emphasized in the political speeches of the Czechoslovakian diplomats residing in Kaunas, whereas reports written by them from Kaunas in1921–1939 are accumulated in the Pz-Kaunas (Politicka zpráva-Kaunas) fund. The diplomats correspondence with various ministries and institutions on separate items is accumulated in the thematic funds of these archives, i.e. the section of political relations (II sekce), the section of cultural relations (III sekce) and the section of economic relations (IV sekce). In her work, the author used documents attributed to secret correspondence, accumulated in a special fund (Trezorové spisy II/2). Some of reports written by the Czechoslovakian diplomats from Kaunas are stored in the fund allocated for the Republic of Lithuania in T. G. Masaryk's Archives (EBI.R.313/4.Litva).

Articles on separate themes, published in Czechoslovakia in 1918–1942, are accumulated in the specialized fund of theses (MZV-VA) of the Ministry of Foreign Affairs in the National Archives of the Czech Republic. Articles published in the press are streamed according to such themes as Lithuania, Klaipėda, Poland, Lithuania and Poland, Lithuania and Czechoslovakia, etc., by singling out separate periods. The author used these articles in order to see the manner in which certain events, and especially political items, used to be interpreted and submitted to Czechoslovakian society of the period.

To elucidate the presentation of the processes to Lithuanian society, the author referred to articles published in the press, in which various aspects of the bilateral cooperation and especially of political and cultural relations were reflected. A lot of articles on the relations between Lithuania and Czechoslovakia as well as on separate problems and items of the Czechoslovakian state were published in "Lietuva", "Lietuvos aidas" and "Lietuvos žinios".

The "Seimo stenogramos" of the years 1923–1926, 1938 and 1939 reflect the circumstances and perspectives of relations with Czechoslovakia, which were discussed in the Seimas of Lithuania, as well as the attitude of certain members of the Seimas, especially on starting the diplomatic relations.

The author also referred to recollections of diplomats; recollections are important for grounding separate facts or for the interpretation of facts, i.e. certain persons' attitude not only to various processes and their environment, but also to

relations with other persons. The Lithuanian diplomats P. Klimas, V. Sidzikauskas, K. Škirpa, E. Turauskas and the officer S. Raštikis emphasized the aspects of diplomatic relations and various peculiarities in their recollections. L. Mitkiewicz, the Polish military attaché in Lithuania, devoted rather much attention to the work of Czechoslovakian diplomats in Kaunas and expressed his attitude to relations between Czechoslovakia and Germany in 1938–1939. L. Peseckas, a pilot, revealed relations with the Czechoslovakian airmen.

Chapter I. Directions of political cooperation between Lithuania and Czechoslovakia. The principal directions of political cooperation between Lithuania and Czechoslovakia are analyzed. In the first post-war years, the Lithuanian diplomacy was actively striving for the acknowledgement of Lithuania de jure by Czechoslovakia; the first contacts were established. At the end of 1922, after Czechoslovakia had acknowledged Lithuania de jure, both states established diplomatic relations. Lithuania was represented by D. Malinauskas, D. Zaunius and E. Turauskas in Czechoslovakia, whereas Czechoslovakia was represented by J. Galia, M. Niederle and J. Skalický in Lithuania. In 1924, Lithuania appointed D. Zaunius an envoy extraordinary and minister plenipotentiary, whereas Czechoslovakia appointed J. Skalický as an envoy extraordinary and minister plenipotentiary only in 1936 (the envoys extraordinary and ministers plenipotentiary for Lithuania resided in Stockholm).

During the third decade, Lithuania strived for a closer cooperation with Czechoslovakia through the problems which arose in its foreign policy. The Lithuanian officials hoped for Czechoslovakia's support while settling the specific problems that arose regarding the Vilnius and Klaipėda lands. The vital questions pertaining to Vilnius and relations with Poland were widely presented to Czechoslovakian politicians (especially to E. Beneš) in 1923–1926. Czechoslovakia, as a member of the Council of the Nations' Union, manifested an active interest to the relations of Lithuania with Poland and Germany, as these relations were shaping the political climate in Central and Eastern Europe. Also, Czechoslovakian press, which had been forming an advantageous opinion about Lithuania in Czechoslovakian society, manifested its interest to the circumstances of settling the items pertaining to Vilnius and Klaipėda.

During the fourth decade, the problems of relations with the neighboring countries influenced the political rapprochement of Lithuania and Czechoslovakia. In 1933, Germany started to raise the issue of the German national minority; the latter was also present in Lithuania, i.e. in the Klaipėda land, and in Czechoslovakia – in the Sudetenland. The Lithuanian officials started manifesting an active interest to the relations between Czechoslovakia and Germany, whereas Czechoslovakian politicians got interested in the peculiarities of relations between Lithuania and Germany. The facts that, after J. Beck had become the minister of foreign affairs of Poland, relations between Poland and Czechoslovakia beca-

me more complicated and no compromise has been achieved between Lithuania and Poland, drew Lithuania and Czechoslovakia closer. The political interests of Lithuania and Czechoslovakia coincided during negotiations on the Eastern Pact in 1934–1935. Both states had been considering Lithuania's and Germany's possible role in the Eastern Pact under preparation. In 1935 and 1936, the minister of foreign affairs of Lithuania S. Lozoraitis arrived on an unofficial visit to Prague to discuss the political situation. Both states were striving for maintaining peace and stability in Europe. In March of 1938, Czechoslovakia, as well as the sovereign states, advised Lithuania to accept Poland's ultimatum, and in September the Munich agreement partitioned Czechoslovakia; the fact caused an especially loud response in Lithuania.

Chapter II. Economic relations between Lithuania and Czechoslovakia in 1918–1939. Development of economic relations was one of the most important aspects of Czechoslovakia's interests in bilateral relations with Lithuania. By developing trade with Lithuania, Czechoslovakia strived to strengthen its position in the Lithuanian market, to export goods herein, thus to increase the trade volume with the Soviet Union as well. Lithuania, as an agricultural land, experienced a shortage of manufactured goods after World War I, thus, very soon Czechoslovakia became one of the most important trading partners of Lithuania. The trade relations started to develop especially actively in 1923 after signing the bilateral Trade Agreement. In the same year, Czechoslovakia founded the Consulate-Honorary in Klaipėda. The honorary consul was M. Reišys (till 1939). Lithuanian people were interested in various branches of Czechoslovakian economy and in Czechoslovakian companies; contacts were established, whereas in 1922 Lithuania issued an order for the company "Haase" to print its bank-notes (Litas).

During the third decade, Czechoslovakia exported to Lithuania mainly sugar, textile, footwear, glass, etc., whereas Lithuania exported to Czechoslovakia flax, animals, cattle skins, etc. Germany was a serious competitor of Czechoslovakia in the Lithuanian market as Germany was delivering similar goods. During the fourth decade, Czechoslovakia exported mainly textile and footwear to Lithuania, as sugar stopped to be delivered since 1935. At that time, Czechoslovakia significally expanded the assortment of the exported goods. Lithuania exported foodstuffs, i.e. butter, fat, eggs, meat, etc.

The world's economic crisis of 1929–1931, which forced the countries to protect their own markets and to impose restrictions on imported goods, significantly influenced the trade relations. In 1932–1939, trade relations between Lithuania and Czechoslovakia were regulated by bilateral agreements. Verbal agreements existed in 1932–1937, whereas written ones were issued in 1938 and 1939. The types and quantities of products were specified in these agreements. It was very important for Lithuania to gain the Czechoslovakian market for the Lithuanian agricultural products and to level the bilateral trade balance (it was negative to Lithuania in 1924–1937).

Czechoslovakia was exporting to Lithuania various machinery for Lithuanian industrial companies, a lot of textile, cement, etc. The Czechoslovakian concern "Škoda" was of great importance for Lithuania while founding the sugar industry. The concern procured and assembled the machinery at all three sugar factories in Lithuania, which were built in Marijampolė 1931, in Pavenčiai in 1935 and in Panevėžys in 1940. During the fourth decade, Czechoslovakian companies actively participated in various tenders meant for procurement of machinery and equipment important for Lithuanian industrial companies.

Chapter III. Military cooperation between Lithuania and Czechoslovakia. Relations between Lithuanian and Czechoslovakian officers and airmen started developing actively since 1923, i.e. friendly visits used to be practiced; exchange of various information took place, exhibitions were attended, orders/banners and other presents used to be handed in as a reward. Seeking to strengthen relations with Czechoslovakia in the military sphere, Lithuania appointed the military attaché B. Giedraitis for the period 1924–1926; however, his activities were not very fruitful. Czechoslovakia appointed its military attaché for Lithuania for the years 1936–1938; however, he resided in Moscow.

During the third decade, Lithuania used to send Lithuanian officers to Czechoslovakia to study or to improve their qualification. Most officers used to go to Czechoslovakia to the Military Academy or to the Service Cops Academy. Very many allowances were allocated by the Lithuanian Ministry of National Defense in 1924–1929, whereas within two decades approximately 40 officers from Lithuania accomplished their studies in Czechoslovakia. Even four chiefs of the Lithuanian General Headquarters (K. Ladiga, S. Pundzevičius, P. Kubiliūnas and J. Jackus) were educated in Czechoslovakia.

In the fourth decade, Czechoslovakia became one of the most important suppliers of military technique for Lithuania. The first important orders for Czechoslovakian companies were submitted in the third decade. In 1925, Lithuania acquired pursuit planes "Letov Š-20" which were used by Lithuanian airmen until 1939. The most important orders were as follows: 1) Lithuania acquired light machine-guns from the Czechoslovakian company "Zbrojovka" in 1928, 1935 and 1937; 2) Lithuania acquired cannons from the "Škoda" plants in 1938; 3) the Lithuanian military top-management signed the agreement with the "ČKD" company on the production of 21 tanks (of the LLT type) for Lithuania. The agreement was concluded in 1937, whereas in 1939 it was altered and improved. Not all the orders were fulfilled according to the foreseen agreements because of the political circumstances (which changed in 1938) and the direct Germany's supervision. In 1940, Germany prohibited to import the produced tanks.

Chapter IV. Cultural relations between Lithuania and Czechoslovakia. Cultural cooperation between these states manifested itself in the musical, scientific and theatrical spheres. Exhibitions used to be arranged. However, there were less mutual links in the sphere of art and literature. Relations between Lithuania

and Czechoslovakia started to strengthen when informational articles started to be published in the press, visit exchange came into practiced, journalists were arriving to get acquainted with the situation in the country. In 1935, the concord of the Lithuanian, Latvian, Estonian and Czechoslovakian press was signed; it induced expansion of information. In 1926–1933, Czech authors published their books about Lithuania. The minister of religion J. Beblavý (Slovak) published a book about Czechoslovakia in Lithuania.

Especially Czech music was actively popularized in Lithuania. In 1924, a Czech nonet whose members were involved not only in the pedagogical activity but also in arranging concerts all around Lithuania till 1928, arrived to the Klaipėda conservatoire. Conductors, violinists and choirs came from Czechoslovakia to Lithuania to give concerts. The theatrical cooperation started when the Lithuanian audience got interested in Czech authors' dramas and operas. The first performance of the drama "RUR" took place in Kaunas in 1927. The opera "The Sold Bride" was staged in 1934 and the "The Mermaid" in 1937. The Czech authors' works were a great success in Lithuania. In 1935–1938, an active exchange of opera soloists who performed the most important parts in the above-mentioned works took place.

Lithuania kept relations with Czechoslovakia in the sphere of enlightenment and science. The Lithuanian Ministry of enlightenment allocated allowances for students to get the high and higher education in Czechoslovakia; Lithuanians used to be sent to learn various crafts as well as to do their fieldwork. They were expected to apply their knowledge in Lithuania upon returning from Czechoslovakia. Most of Lithuanians went to study to Czechoslovakia in 1922–1932 for the following reasons: Czechoslovakia was known for the high quality of education, and it was cheaper than in Germany. Teachers of secondary schools kept mutual relations; they would go on excursions, get acquainted with the methods of teaching and various schools.

The Faculty of Evangelist Theology of the Vytautas Magnus University was keeping close relations with the J. Hus Faculty of the Prague University. The minister of religion J. Beblavý was teaching at the Faculty of Evangelist Theology in 1927–1934; the minister of religion M. Lučanský (Slovak), who defended a doctoral thesis in Kaunas, was teaching in 1928–1929. Baltic philology was taught at the Prague University; an interest was manifested to the Lithuanian language. The historian I. Lappo arrived to Lithuania from Czechoslovakia in 1933, whereas the historian A. Šapoka collected material about historic relations between Lithuanians and Czechs in 1930–1932 in Prague.

Conclusions

1. Analysis of bilateral relations between Lithuania and Czechoslovakia in the period 1918–1939 allows us to distinguish the following phases in the cooperation between the two countries: 1) in 1918–1922 the first contacts were esta-

blished, the countries sought potential areas for cooperation; 2) during the two decades, bilateral relations developed most actively in the period 1923–1927 and in 1934–1938, the two periods being notable for a rapid expansion of political, economic and military relations; 3) the period 1928–1931 can be described as the most passive period in the cooperation, when the continuation of relations was maintained only at the cultural level.

2. Between 1918 and 1922, the official Czechoslovak opinion associated the future of Lithuania with Russia's existence, i.e. it did not treat Lithuania as a sovereign state. The Czechoslovak position concerning Lithuania changed as a result of changes in the international political climate of Europe and developments in Soviet Russia. At the end of 1922, Czechoslovakia recognized Lithuania *de jure*. The year 1923 could be considered as a breaking point in the bilateral relations of Lithuania and Czechoslovakia, as Czechoslovakia changed its stance not only with respect to the status of Lithuania, but also with regard to the development of bilateral contacts in the future, and established diplomatic relations with Lithuania. Lithuania had its envoy extraordinary and minister plenipotentiary in Czechoslovakia since 1923; Czechoslovakia had its envoy extraordinary and minister plenipotentiary in Lithuania only from 1936.

3. The development of relations between the two countries was directly linked to the Vilnius and Klaipėda problems which were important to Lithuania. In the twenties, Lithuania sought Czechoslovak support for its interests in the Vilnius and Klaipėda matters (particularly given the fact that Czechoslovakia was a member of the Council of the League of Nations in 1923–1926). The official Czechoslovak position expressed only moral support for Lithuania. It could be said that Czechoslovakia did not support any side in the Lithuanian–Polish dispute over Vilnius and supported Lithuania's attempts to regain the Klaipėda region only indirectly, particularly because of economic considerations. In the fourth decade, the opinion of Czechoslovak officials was that the Vilnius question and the Klaipėda problem were the matters of bilateral Lithuanian–Polish and Lithuanian–German relations, respectively.

4. It is possible to distinguish three tendencies in the political cooperation of Lithuania and Czechoslovakia between 1934 and 1938:

1) both countries sought to maintain peace and stability in Europe. Czechoslovakia particularly welcomed the foundation of the Baltic Entente in 1934, considering it to be an important stabilizing factor in Eastern Europe. The closest cooperation between Lithuania and Czechoslovakia took place in 1934 and 1935 when negotiations over the Eastern Pact were under way. Both countries coordinated their foreign policy steps and sought the same objectives. This became clear also during the unofficial visits by the foreign minister of Lithuania S. Lozoraitis to Prague in 1935 and 1936;

2) the issues of minorities, raised by Germany and Poland, became important to both countries;

3) Czechoslovakia did not form its own opinion concerning Lithuania, but followed the official position of major powers and also recommended Lithuania to accept the Polish ultimatum in 1938.

5. A significant impulse for the development of bilateral relations was signing a free trade agreement between Lithuania and Czechoslovakia in 1923. It is possible to distinguish the following tendencies in the Lithuanian–Czechoslovak economic cooperation: 1) maintaining and expanding trade relations, 2) having the Czechoslovak investment programs in Lithuania, particularly in the fourth decade, when various Czechoslovak concerns and enterprises became interested in developing industrial establishments in Lithuania.

6. Czechoslovakia became one of the most important foreign trade partners of Lithuania, particularly as a result of structural differences in their economies. Bilateral trade developed most intensively between 1924 and 1934, when the trade turnover reached 16–20 mill. Lt. (except in 1925 and 1928). The development of trade relations in 1932–1938 was regulated by bilateral trade agreements which led to a decline in trade turnover between Lithuania and Czechoslovakia to 13–14 mill. Lt in the period 1934–1937. The most important categories of goods traded were: 1) Lithuanian exports to Czechoslovakia: flax and flax fibre between 1918 and 1929, and agricultural products, particularly butter and eggs (pork, fat and geese were much less significant) in the period 1933–1938; 2) Lithuanian import from Czechoslovakia: sugar in 1923–1932 and textile and textile products in 1933–1938.

7. It should be noted that Czechoslovakia managed to gain more benefit from its trade relations with Lithuania, since Czechoslovakia's exports to Lithuania amounted to 13–19 mill. Lt. in 1925–1932, whereas its imports from Lithuania were less than 10 mill. Lt. Czechoslovakia was among the five main exporters to Lithuania, although its goods faced a particularly strong competition with German products. Due to differences in the composition of imports and exports, the bilateral trade balance in the Lithuanian–Czechoslovak trade during 1925–1936 was negative for Lithuania.

8. The period 1928–1931 can be considered a transitional period in the Lithuanian–Czechoslovak bilateral trade: the composition of traded goods changed; both countries were influenced by the global effects of the Great Depression. Starting from 1932, Lithuania began to radically change its foreign trade policy with Czechoslovakia: Lithuania sought to 1) increase the amount of agricultural products exported to Czechoslovakia, 2) reduce imports from Czechoslovakia (particularly in textiles), 3) agree on quotas (contingents) in bilateral trade nego-

tiations. Lithuania's aim was to balance its trade with Czechoslovakia. Although Lithuania was not always able to fulfil its obligations, the increase of exports of Lithuanian agricultural products and the reduction of imports enabled it to turn the bilateral trade balance into a surplus of 67 thousand Lt. in 1937. Verbal bilateral agreements were practiced in 1932–1937, but signed agreements allowed the countries to increase their trade turnover in 1938–1939.

9. It should be stressed that the military relations developed most intensively in the third decade: Lithuania appointed B. Giedraitis as its military attaché in Czechoslovakia; exchanges of experts, visits took place; the Lithuanian side was interested in learning about the structure of the Czechoslovak army; contacts were established between the two countries' airmen. Lithuania sent particularly many officers to Czechoslovakia for the purpose of studying and training. In the fourth decade, military relations were of a predominantly economic nature, as the bilateral cooperation in this area involved only orders of military equipment from Czechoslovak concerns, while contacts at the officer level were more chaotic and short-term.

10. The Lithuanian–Czechoslovak cooperation in the area of education and culture developed on the basis of interactions between the corresponding social interest groups. In the third decade, Lithuania and Czechoslovakia started establishing the first cultural contacts; Czech music was popularized in Lithuania, while some Czechoslovak journalists and various public figures started showing interest to certain Lithuanian matters. Czechoslovakia was a preferred country for Lithuania to send its students to seek vocational and higher education and to master various trades (particularly in 1922–1931). Lithuanian art, music and theatre were more widely represented in Czechoslovakia only in the fourth decade when various bilateral cultural exchanges intensified. These included Czechoslovak authors' plays and operas being staged in Lithuania, exchange performances by opera singers, exhibitions, publication of books, lecture exchanges, etc.

11. The year 1938 was a turning point in the Lithuanian–Czechoslovak cooperation. The conditions for maintaining political relations between Lithuania and Czechoslovakia changed essencially after the Munich agreement (in the autumn of 1938), and these relations obtained a different form – Lithuania could only be an observer of the processes taking place, while contacts between Kaunas and Prague ceased. The development of economic relations changed: textile imports from Czechoslovakia lost their importance as the Sudetenland was joined to Germany; Germany started controlling the orders placed with the firms of the former Czechoslovakia, particularly military ones, and in some cases imposed an embargo.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyviniai dokumentai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)

F. 3 – Ginklavimosi valdyba. Krašto apsaugos ministerija. (Ap. 1, 2)

F. 383 – Užsienio reikalų ministerija. (Ap. 7, 2, 9, 11)

F. 384 – Krašto apsaugos ministerija. (Ap. 3)

F. 388 – Prekybos ir pramonės departamentas. Finansų ministerija. (Ap. 1, 2, 4, 6)

F. 391 – Švietimo ministerija. (Ap. 4, 9)

F. 631 – Vytauto Didžiojo universitetas. Švietimo ministerija. (Ap. 3, 12)

F. 648 – Lietuvos pasiuntinybė Londone. Lietuvos diplomatijos šefas. (Ap. 1)

F. 923 – Lietuvos Respublikos Ministrų kabinetas. (Ap. 1)

F. 929 – Kariuomenės štabas 1918–1940 m. Krašto apsaugos ministerija. (Ap. 1, 2, 3, 6, 7)

F. 930 – Krašto apsaugos ministerijos įstaigų ir karinių dalinių asmens sudėties dokumentų kolekcija. (Ap. 5)

F. 987 – Prekybos, pramonės ir amatų rūmai. Finansų ministerija. (Ap. 1)

F. 1323 – Karo aviacija ir jos dalys. Kariuomenės štabas. Karšto apsaugos ministerija. (Ap. 2)

F. 1364 – Karo technikos valdyba. Karo technikos viršininkas. Kariuomenės štabas. Kariuomenės vadas. Krašto apsaugos ministerija. (Ap. 3)

F. 1786 – Akcinė bendrovė „Lietuvos cukrus“. (Ap. 1)

Lietuvos literatūros ir meno archyvas (LLMA)

F. 101 – Valstybės teatras Kaune. (Ap. 1)

Lietuvos mokslų akademijos biblioteka. Retų spaudinių skyrius (MAB).

F. 233, 267

Miko ir Kipro Petrauskų lietuvių muzikos muziejus (Antano Kučingio fondas)

Čekijos Respublikos užsienio reikalų ministerijos archyvas, Politiniai pranešimai (Archiv Ministerstva Zachraničních Věcí Česká Republika, Politická zpráva)

AMZV ČR. Pz-Kaunas. 1921–1939.

AMZV ČR. Pz-Budapešt 1920.

AMZV ČR. Pz-Varšava 1920.

AMZV II sekce (Politinių santykių sekcija) K.1, 435, 468, 550, 557A., 589.

AMZV III sekce (Kultūrinių santykių sekcija) K.175, 235,3 90, 416, 524, 549, 556, 575, 589, 594, 653, 756, 800, 866, 1273.

AMZV IV sekce (Ekonominių santykių sekcija) K. 212, 485, 524, 542, 643, 657, 672, 706, 739, 757, 785, 920, 1233

AMZV ČR Trezorové spisy II/2 (slaptieji dokumentai) (1932–1934, 1938–1939)

T. G. Masaryko archyvas. Čekijos Respublika (archiv ústavu T. G. Masaryka)

ATGM. EBI. R.313/4.Litva. (1929, 1931, 1936)

Nacionalinis archyvas. Čekijos Respublika. Užsienio reikalų ministerija – specialusis tezių archyvas, bylos numeris (Národní archiv. Ministerstvo zahraničních věc – Výstřižkovy archiv)

NA. MZV-VA. K. 269, 519, 889, 1179, 1180, 1218, 1270, 1271, 1272, 1296, 1297, 1298, 1306.

Státní oblastní archiv-Podnikový archiv ČKD (Valstybės apskrities archyvas. Įmonės ČKD archyvas)

K.1259-(1936–1939)-271.

Spausdinti dokumentai

Seimo stenogramos, 2-asis Seimas. Kaunas, 1923–1926.
Seimo stenogramos. 1938. 5-oji sesija.
Seimo stenogramos. 1939. 4-oji sesija.
Lietuvos užsienio prekyba. Kaunas: Centrinis statistikos biuras, 1924–1938.
Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis (sud. P. Dailidė). Kaunas, 1930, t. 1. 724 p.
Vyriausybės žinios. Kaunas, 1918–1940.
Daščioras B. Lietuvos ir Vokietijos ekonominių santykių raida 1919–1929 m. Vilnius, 1983. 207 p. (istorijos mokslų kandidato disertacija).
Mažeika V. Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940 m.: požiūriai, interesai, politika. Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai. Vilnius, 1999. 251 p.
Švec L. Kandidátská disertační prace: vývoj politických a hospodařskych vztahů Československa s Pobaltskými státy v meziválečném období. Praha, 1995, 320 s.

Memuarai

Keliuotis J. Mano autobiografija. Kaunas, 2003. 564 p.
Klimas P. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919–1940 m. Vilnius, 1991. 185 p.
Mitkiewitcz L. Kauno atsiminimai (1938–1939 m.).Vilnius, 2002. 327 p.
Peseckas L. Karo lakūno pasakojimai. Kaunas, 1992. 125 p.
Raštikis S. Įvykiai ir žmonės. Iš mano užrašų. Vilnius, 1996, t. 3. 615 p.
Raštikis S. Lietuvos likimo kelias. Kaunas, 1982. 791 p.
Sidzikauskas V. Lietuvos diplomatijos paraštėje. Vilnius, 1994. 354 p.
Škirpa K. Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940 m.). Chikago–Vilnius, 1996. 486 p.
Turauskas E. Lietuvos nepriklausomybės netenkant. Kaunas, 1990. 287 p.

Periodinė spauda

Lietuva – 1919–1928
Lietuvos aidas – 1928–1940
Lietuvos ūkis –1921–1928
Lietuvos žinios – 1922–1940
Rytas – 1923–1936
Vairas – 1929–1940
Vakarai – 1936–1939
Šiaulių naujienos – 1923–1928
Tautos mokykla – 1933–1940

Tautos ūkis – 1930–1940
Ūkininkas – 1918–1939
P*rager presse* (Praha) 1920–1938
Эхо –1920–1940
XX amžius – 1936–1940

Literatūra

1. Akcinės bendrovės „Lietuvos cukrus“ susirinkimas // Tautos ūkis. 1932, Nr. 9, p. 265–266.
2. Akcinės bendrovės „Lietuvos cukrus“ akcininkų susirinkimas // Tautos ūkis, 1934, Nr. 9, p. 245.
3. Anušauskas A. Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940 metais. Vilnius, 1993. 339 p.
4. Anušauskas A. Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940 m. Vilnius, 1998. 400 p.
5. Ašmenskas V. Mums draugiškų čekų tarpe // Lietuvos sparnai. 1937, Nr. 9, p. 211–214.
6. Aviacijos viršininko gen. ltn. Kraucevičiaus įspūdžiai iš Čekoslovakijos // Karys. 1923, Nr. 43, p. 474–475.
7. Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais. Vilnius, 2008. 882 p.
8. Butkus Z. Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais. Vilnius, 1993. 159 p.
9. Baublys A. Evangelikų teologijos studijos // Mokslas ir gyvenimas. 1994, Nr. 10, p. 22–23.
10. Birutis S. Lietuvos kariuomenės ginklavimasis // Karys. 1991, Nr. 5, p. 255–263.
11. Centrinė kariuomenės biblioteka 1926 metais // Mūsų žinynas. 1927, Nr. 34, p. 75–76.
12. Cesevičius D. Lietuvos ekonominė politika 1918–1940. Vilnius, 1995. 135 p.
13. Cukrinių runkelių augintojų draugijos memorandumas vyriausybei dėl antrojo cukraus fabriko statymo // Tautos ūkis. 1932, Nr. 11, p. 328.
14. Čekoslovakijos karo mokslo įstaigų ir fizinio lavinimosi apžvalga // Karys. 1923, Nr.16, p.197–198.
15. Čekoslovakijos cukraus gamyba // Tautos ūkis. 1934, Nr. 6–7, p. 177.
16. Čekoslovakų literatūros antologija. Besišypsanti mergaitė. Kaunas, 1936. 367 p.
17. Čekoslovakų vaikų literatūros paroda // Motina ir vaikas. 1933, Nr. 10, p. 18–19.
18. České země a Československo v Evropě XIX a XX století: Sborník prací k narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka. Praha, 1997. 534 s.

19. Česko–litevské vztahy v průběhu staletí (Čekų–lietuvių santykiai amžių bėgyje). Praha, 1998. 141 s.
20. Češi a poláci v minulosti. Praha, 1967. 710 s.
21. Dějiny hospodařství českých zemí od počátku industrializace do současnosti 1918–1945. Praha, 1995. 384 s.
22. Dejmek J. Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX století (1918 až 1992). Praha, 2002. 284 s.
23. Dejmek J. Edvard Beneš a Polska międzywojenna // Dzieje Najnowsze. 2000, č. 3, s. 89–118.
24. Dejmek J. Edvard Beneš a fenomén Ruska merzi světovými velkami // Slovanský přehled. 2001, č. 2, s.165–188.
25. Dejmek J. Litwa a projekty bezpieczeństwa w Europie północno wschodniej w pierwszej połowie lat trzydzietych // Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo – Wshodniej. Roč. XXXIV. s. 69–95.
26. Dejmek J. Ministr Jozef Beck a jeho zahraniční politika v pohledu Československých diplomatů 1932–1939 // Slovanské historické studie. 1997, č. 23, s. 105–143.
27. Dejmek J. První Československý vyslanec na Litvě // Mezinárodní politika. 1994, č. 7, s. 31–33.
28. Faktai ir idėjos // Naujoji Romuva. 1935, Nr. 4, p. 98–99.
29. Faktai ir idėjos // Naujoji Romuva. 1937, Nr. 21–22, p. 482–483.
30. Fiala V. Něměcký boj proti Klaipedě // Zahraniční politika.1935, s. 84–92.
31. Gaigalaitė A. Anglijos kapitalas ir Lietuva 1919–1940. Vilnius, 1986. 167 p.
32. Gaigalaitė A. Lietuvos kariuomenės karininkai // Mokslas ir gyvenimas. 2002, Nr. 12, p. 34–35.
33. Gaigalaitė A. Lietuva Paryžiuje 1919 metais. Kaunas, 1999. 215 p.
34. Geopolitikos akiračiai. Vilnius, 2004. 163 p.
35. Gerutis A. Dovas Zaunius. Clevelend, 1982. 560 p.
36. Grigaravičiūtė S. Čekoslovakijos piliečiai Klaipėdos krašte (1923–1939) ir Vilniuje (1939–1940) // Lietuva ir Čekija. 2005, Nr. 8–10, p. 101–176.
37. Grigaravičiūtė S. Čekoslovakijos sklandytojai Nidoje 1937 m. // Lietuva ir Čekija. 2006, Nr. 11–12, p. 110–127.
38. Grigaravičiūtė S. Lietuvos ir Čekoslovakijos konsuliniai ryšiai 1921–1940 // Lietuva ir Čekija. 2004, Nr. 5–7, p. 139–173.
39. Grigaravičiūtė S. Lietuvos konsulatai Skandinavijoje 1921–1940 metais. Vilnius, 2007. 253 p.
40. Grigaravičiūtė S. Skandinavija Lietuvos diplomatijoje 1918–1940 metais. Vilnius, 2002. 291 p.
41. Grigaravičiūtė S. Tomas Garigue Masarykas lietuvių periodikoje 1919–1937 metais // Lietuva ir Čekija. 2002, Nr. 1, p. 67–81.

42. Grigoraitis V. Lietuvos kariuomenės technika 1918–1940 m. Vilnius, 2009. 271 p.
43. Gruzdienė E. Pirmieji karo aviacijos vadai (1919–1934) // Darbai ir dienos. 2000. t. 21, p. 105–130.
44. Haš J. Juokai pro ašaras: jumoreskų rinkinys. Kaunas, 1938. 223 p.
45. Hašekas J. Šaunusis kareivis Šveikas: Šveikas ruošiasi kariauti. Kaunas, 1932. 177 p.
46. Ivinskis Z. Adolfo Šapokos darbai Lietuvos istorijos srityje // Aidai. 1961, Nr. 6, p. 232–235.
47. Jakobas A. Lietuvos prekybinis balansas // Lietuvos ūkis. 1924, Nr. 26, p. 28–31.
48. Jankauskas V. Kario kelias: Generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose. Vilnius, 2004. 541 p.
49. Jatulis I. Malonios valandos Čekoslovakijos kariuomenėje // Karys. 1931, Nr. 12, p. 233–234.
50. Jecevičius K. Lietuviški kiaušiniai pasaulinėje rinkoje ir jų eksporto perspektyvos // Tautos ūkis. 1936, Nr. 12, p. 315–316.
51. Jencius-Butautas V. 1918 metų Lietuvos nepriklausomybės akto signataras Donatas Malinauskas // Lietuva ir Čekija. 2008, Nr. 16–18, p. 5–82.
52. Ką dirba užsienio prekybos komisija? // Tautos ūkis. 1934, Nr. 3, p. 70–73.
53. Karosas-Karosevičius A. Pirmieji Lietuvos dainininkai. Vilnius, 1992. 128 p.
54. Kasparavičius A. Kauno ir Prahos politinio-diplomatinio bendradarbiavimo paradoksai1922–1925 metais // Lietuvos istorijos metraštis. 2003, Nr. 1, p. 103–132.
55. Kasparavičius A. Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika.Vilnius, 2008. 762 p.
56. Kasparavičius A. Didysis X Lietuvos užsienio politikoje.Vilnius, 1996, 399 p.
57. Kaulakytė E. Dainavęs apie laisvės troškulį // Čekija–Lietuva. 1999, Nr. 2, p. 6–10.
58. Kaulakytė E. „Žmonės ant ledo“ 1939-ais // Čekija–Lietuva. 2001, Nr. 1–2, p. 41–44.
59. Kavaliauskas V. Už nuopelnus Lietuvai: 1918–1940 m.: Lietuvos Respublikos ordinai ir medaliai. Vilnius, 2001, t. 1, 505 p.
60. Klimek A. Kubů E. Československá zahraniční politika 1918–1938. Praha,1995. 128 s.
61. Klindera F. Český rolnik sevesrskymi státy. Praha, 1937. 480 s.
62. Knygos // Naujoji Romuva. 1936, Nr. 17, p. 385–387.
63. Krejčí O. Geopolitika Středoevropského prostoru: Horizonty zahraniční politiky České republiky a Slovenské republiky. Praha, 2000. 318 s.
64. Kriaučiūnienė Ž. Lietuvos studentai Europos aukštosiose mokyklose 1919–1940 metais // Lietuvos istorijos metraštis. 1992 metai. Vilnius, 1994, p. 91–107.

65. Křen J. Dvě století Střední Evropy. Praha, 2006. 1109 s.
66. Kováč D. Dějiny Slovenska. Praha, 2002. 422 s.
67. Kšanienė D. Muzika Klaipėdos krašte. Kaunas, 1996. 189 p.
68. Kubilius V. Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas. Vilnius, 1983. 468 p.
69. Kuklík J. Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945. Praha, 1998. 175 s.
70. Kuzminskas S. Laikas mūsų ūkio dėsnius parevizuoti // Tautos ūkis. 1930, Nr. 1, p.1–4.
71. Kuzminkas S. Laisva prekyba, kontingentai ar licencijos // Tautos ūkis. 1932, Nr. 9, p. 240–245.
72. Kvaček R. Nad Evropou zataženo. Praha, 1966. 450 s.
73. Kvaček R. Osudova třicata léta // Historický obzor. 1993, č. XI, s. 253–256.
74. Kvaček R. Podoba a vývoj prvního československého státu 1918–1938 // Historický obzor. 1993, č. IX, s. 204–209.
75. Laptevas S. Dėl užsienio prekybos statistikos duomenų skirtumo // Lietuvos ūkis, 1927, Nr. 6, p. 174–175.
76. Laurinavičius Č. Lemties ir garantijų apviltos: Baltijos valstybių dalia // Darbai ir dienos. 2002, t. 30, p. 7–15.
77. Laurinavičius Č. Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis. Vilnius, 1992. 215 p.
78. Laurinavičius Č. Politika ir diplomatija: lietuvių tautinės valstybės tapsmo ir raidos fragmentai. Kaunas, 1997. 303 p.
79. Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N. Baltijos valstybių geopolitikos bruožai XX amžius. Vilnius, 2005. 410 p.
80. Lenkija // Tautos ūkis. 1930, Nr. 7–8, p. 227–228.
81. Liekis A. Lietuvių karyba ir ginkluotė Vilnius, 2002. 1263 p.
82. Liekis A. Lietuvos karo aviacija. Vilnius, 1999. 759 p.
83. Lietuvos ekonominė kronika // Tautos ūkis. 1935, Nr. 1, p. 25–27.
84. Lietuvos diplomatija XX amžiuje. Kaunas, 2000. 292 p.
85. Lietuvos eksporto perspektyvos // Tautos ūkis. 1933, Nr. 9, p. 239–240.
86. Lietuvos evangelikų bažnyčios. Vilnius, 2003, 463 p.
87. Lietuvos įgaliotasis ministrais d-ras Dovas Zaunius pas Čekoslovakijos prezidentą Prahoje // Trimitas. 1923, Nr. 151, p. 21–23.
88. Lietuvos kultūros tyrinėjimai. Vilnius, 1996, t. 2. 342 p.
89. Lietuvos muzikos istorija II knyga. Nepriklausomybės metai 1918–1940. Vilnius, 2009. 798 p.
90. Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis. Kaunas, 1938. 156 p.
91. Lietuvos universitetas 1579–1803–1922. Chicago, 1972. 895 p.
92. Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940. Kaunas, 1999. 428 p.
93. Linų pluošto eksporto reikalu // Tautos ūkis. 1934, Nr. 3, p. 67–71.

94. Lopata R. Nepriklausomybės akto signataras Donatas Malinauskas. Trakai-Vilnius, 1997. 258 p.
95. Lopata R. Tarptautinių santykių istorija. Vilnius, 2001. 194 p.
96. Łossowski P. Po tej i tamtej stronie Niemana: stosunki polsko litevskie. Warszawa, 1985. 325 s.
97. Mačiulis D. Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais. Vilnius, 2005. 300 p.
98. Maršálek P. Protektorát Čechy a Morava. Praha, 2002. 347 s.
99. Martinek V. Z Litvy a o Litvě. Praha, 1926. 190 s.
100. Mažeika V. Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940 metais. Vilnius, 2002. 343 p.
101. Mikša P. A. Lietuvos karininkų studijos Čekoslovakijoje // Lietuva ir Čekija. 2004, Nr. 5–7, p. 198–294.
102. Mikša P. A. Edvardas Jelinekas // Čekija–Lietuva. 1998, Nr. 1, p. 42–48.
103. Mikša P. A. Lietuvių–Čekoslovakų draugija Kaune 1938 m. // Čekija–Lietuva. 1996, Nr. 2(6), p. 10–19.
104. Mikša P. A. Lietuvių–Čekoslovakų draugija // Lietuva ir Čekija. 2002, Nr. 1, p. 85–89.
105. Mūsų žemės ūkio gaminių eksporto perspektyvos // Tautos ūkis. 1934, Nr. 9, p. 221–227.
106. Narbutienė O. Antanas Kučingis. Vilnius, 1993. 169 p.
107. Nepriklausomos Lietuvos pinigai. New York, 1953. 255 p.
108. Nomicaitė R. „Klestinti muzikos šalis“ – svarbiausios Vlado Jakubėno mintys apie čekų muziką // Lietuva ir Čekija. 2003. Nr. 2–4, p. 234–247.
109. Numatomas prekybinio susitarimo peržiūrėjimas su Čekoslovakija // Tautos ūkis. 1938, Nr. 41, p. 824–825.
110. Olivová V. Dějiny první republiky. Praha, 2000. 355 s.
111. Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m. Panevėžys, 2003, 735 p.
112. Pasák T. Emil Hácha (1939–1945). Praha, 2007. 445 s.
113. Pejčoch I. Tanky Praha: histrie obrněných vozidel ČKD 1918–1956. Cheb, 2007. 303 s.
114. Petrauskaitė D. Klaipėdos muzikos mokykla 1923–1939 m. Klaipėda, 1998. 335 p.
115. Pfitzner J. Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas. Kaunas, 1930. 271 p.
116. Pivoras S. Klaipėdos pripažinimas Lietuvai ir Švedija (1923–1924) // Kultūros barai. 2001, Nr. 3, p. 73–77.
117. Pivoras S. Lietuvos–Lenkijos konfliktas dėl Vilniaus ir Švedija (1920–1924) // Kultūros barai. 2000, Nr. 6, p. 57–61.
118. Pivoras S. Švedija ir Lietuvos pripažinimas *de jure* // Lituanica. 1999, Nr. 4, p. 32–49.

119. Polsko //Zahraniční politika. 1923, č. 1, s. 105–110.
120. Polsko // Zahraniční politika. 1923, č. 2, s. 402–404.
121. Pociūnas A. Lietuvos kariuomenės ginkluotė ir karinė pramonė 1939–1940 m. // Mokslas ir technika. 1993, Nr. 4, p. 30–31.
122. Pokorný J. The Czech lands 1918–1994. Prague, 1994. 47 p.
123. Pradedamas statyti cukraus fabrikas // Tautos ūkis. 1931, Nr. 3, p. 91.
124. Praha–Vilnius. Praha, 1981. 125 s.
125. Pramonė //Tautos ūkis. 1934, Nr. 12, p. 341.
126. Pramonė // Tautos ūkis. 1935, Nr. 1, p. 29.
127. Profesorius Jeroslavas Galia // Muzika. 1925, Nr. 10, p. 194.
128. Purickis J. Pastabos apie ūkio krizės perspektyvas // Tautos ūkis. 1932. Nr. 10, p. 281–283.
129. Purickis J. Importo siaurinimo klausimu // Tautos ūkis. 1932, Nr. 11, p. 301–303.
130. Ragauskas A. Istorikas Ivanas Lappo (1869–1944) ir Lietuva // Lietuvos istorijos metraštis. 1993 metai. Vilnius, 1994, p. 81–91.
131. kap. Ruseckas. Iš Čekoslovakų kariuomenės // Karys. 1923, Nr. 42, p. 461–462.
132. Skirius J. Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967): tėvynei paaukotas gyvenimas. Vilnius, 2001. 821 p.
133. Skirius J. Lietuvos ir Užatlantės diplomatija 1918–1929 metais: santykių su JAV politiniai ir ekonominiai aspektai. Vilnius, 1995. 184 p.
134. Sruoga K. Tautiškosios vyriausybės ūkio ir finansų politika. Kaunas, 1937. 30 p.
135. Statkus N., Motieka E., Laurinavičius Č. Geopolitiniai kodai. Vilnius, 2003. 152 p.
136. Stipendininkai amatininkai užsieniuose // Tautos mokykla. 1933, Nr. 5, p. 90–91.
137. Surgailis G. Lietuvos kariuomenė 1918–1998 m. Vilnius, 1998, 148 p.
138. Surgailis G. Lietuvos kariuomenės vadai. Vilnius, 1992. 190 p.
139. Šalčius P. Rinkų beieškant // Tautos ūkis. 1932, Nr. 4, p. 100–105.
140. Šapoka A. Lietuviškasis „Salon“ // Naujoji Romuva. 1934, Nr. 192, p. 611–612.
141. Švec L. Československo a pobaltské státy Praha, 2001. 352 s.
142. Švec L. Hudebník v diplomacii: Jaroslav Galia (1875–1941) // Slovanský přehled. 1999, č. 2, s. 148–163.
143. Švec L. Kulturní styky ČSR s pobaltskými republikami mezi dvěma světovými válkami // Slovanský přehled. 1992, č. 4, s. 427–435.
144. Švec L. Ruská otázka a problém uznání nezávislosti pobaltských států v Československé zahraniční politice v letech 1918–1921 // Český časopis historický. 1994/1996, č. 2, s. 303–337.
145. kap. Tallat-Kelpša. Čekoslovakų karo mokyklos // Mūsų žinynas. 1923, Nr. 13, p. 54–58.

146. Terleckas V. Kaip buvo nugalėtas muštinis // Mokslas ir gyvenimas. 1986, Nr. 12, p. 30–31.
147. The economic history of Easten Europe 1919–1975. Oxford, 1985, vol. I. 616 p.
148. Tisíc let Česko-německých vztahů. Praha, 1995. 288 s.
149. Vaičenonis J. Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939) // Darbai ir dienos. 2000, t. 21, p. 131–176.
150. Valančius G. Ekonominė krizė // Naujoji Romuva. 1932, Nr. 9, p. 200–201.
151. Valančius G. Lietuvos ūkis 1931 m. // Tautos ūkis. 1932, Nr. 1, p. 3–7.
152. Vilkelis G. Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje. Vilnius, 2006. 230 p.
153. Wandycz P. Laisvės kaina. Vilnius, 1997. 348 p.
154. Vykoukal J. a kol. Visegrád: možnosti a meze středoevropské spolupráce. Praha, 2003. 405 s.
155. Za shodou polsko-českou // Sborník Zahraniční Politiky. 1921, č. 9, s. 179–180.
156. Zaborskaitė J., Lemeškin I. Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas. I tomas. Vilnius, 2008. 920 p.
157. Žalys V. Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940). I tomas. Vilnius, 2007. 583 p.
158. Žepkaitė R. Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.Vilnius, 1980. 314 p.
159. Žepkaitė R. Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922).Vilnius. 1973. 193 p.
160. Žiugžda R. Po diplomatijos skraiste. Vilnius, 1973. 240 p.
161. Žiugžda R. Vokietijos ir Lietuvos santykiai 1919–1940. Vilnius, 1981. 65 p.
162. Žostautaitė P. Klaipėdos kraštas 1923–1939 m. Vilnius, 1992. 405 p.
163. Žepkaitė R. Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1938 m. Kaunas, 1986. 189 p.

PRIEDAI

Lentelės ir paveikslai sudaryti pagal šiuos šaltinius:

1) 1 lentelė ir 1–6 paveikslai:

Lietuvos užsienio prekyba 1929 m. Kaunas, 1929, p. IV–VI; Lietuvos užsienio prekyba 1932 m. Kaunas, 1932, p. XIV–XV; Lietuvos užsienio prekyba 1938 m. Kaunas, 1938, p. XII–XIII.

2) 2 ir 3 lentelės:

Lietuvos užsienio prekyba 1924 m. Kaunas, 1924, p. 34; Lietuvos užsienio prekyba 1926–1928 m. Kaunas, 1928, p. 140–141; Lietuvos užsienio prekyba 1929 m. Kaunas, 1929, p. 58; Lietuvos užsienio prekyba 1931 m. Kaunas, 1931, p. 304; Lietuvos užsienio prekyba 1932 m. Kaunas, 1932, p. 310; Lietuvos užsienio prekyba 1936 m. Kaunas, 1936, p. 316. \

3) 4 lentelė:

Lietuvos užsienio prekyba 1924 m. Kaunas, 1924, p. 105–106; Lietuvos užsienio prekyba 1926–1928 m. Kaunas, 1928, p. 214–224; Lietuvos užsienio prekyba 1929 m. Kaunas, 1929, p. 88–89.

4) 5 ir 6 lentelės:

Lietuvos užsienio prekyba 1926–1928 m. Kaunas, 1928, p. 39, 75; Lietuvos užsienio prekyba 1929 m. Kaunas, 1929, p. 25; Lietuvos užsienio prekyba 1932 m. Kaunas, 1932, p. 34.

5) 7 lentelė:

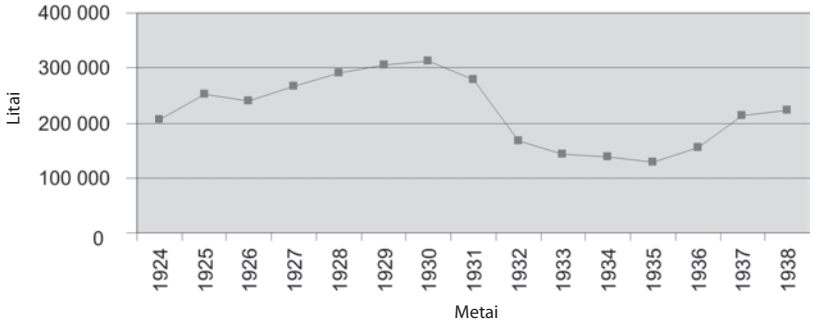
Lietuvos užsienio prekyba 1933 m. Kaunas 1933, p. 77; Lietuvos užsienio prekyba 1935 m. Kaunas, 1935, p. 63; Lietuvos užsienio prekyba 1938 m. Kaunas, 1938, p. 58.

6) 8 lentelė:

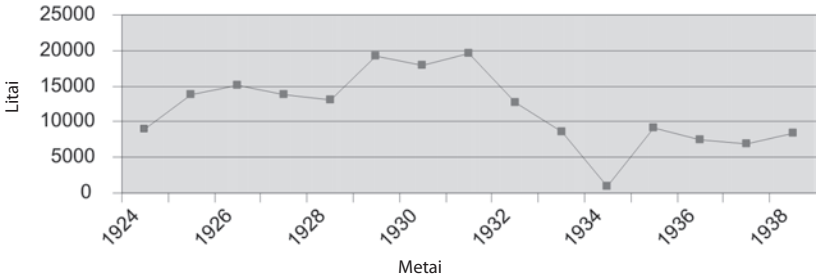
Lietuvos užsienio prekyba 1933 m. Kaunas, 1933, p. 76; Lietuvos užsienio prekyba 1935 m. Kaunas, 1935, p. 62; Lietuvos užsienio prekyba 1937 m. Kaunas, 1937, p. 57; Lietuvos užsienio prekyba 1938 m. Kaunas, 1938, p. 56.

7) 9 lentelė:

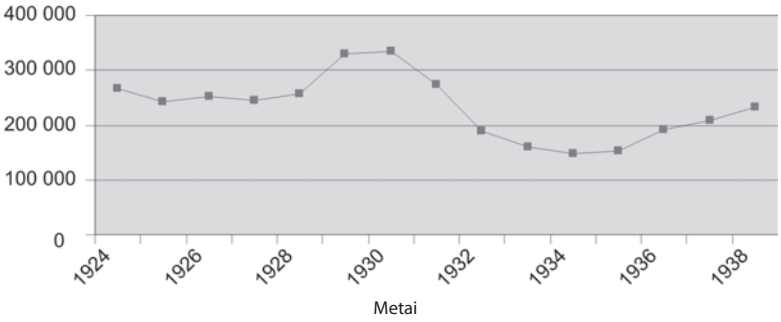
Lietuvos užsienio prekyba 1932 m. Kaunas, 1932, p. 206–212; Lietuvos užsienio prekyba 1934 m. Kaunas, 1934, p. 224–227; Lietuvos užsienio prekyba 1938 m. Kaunas, 1938, p. 377–380.

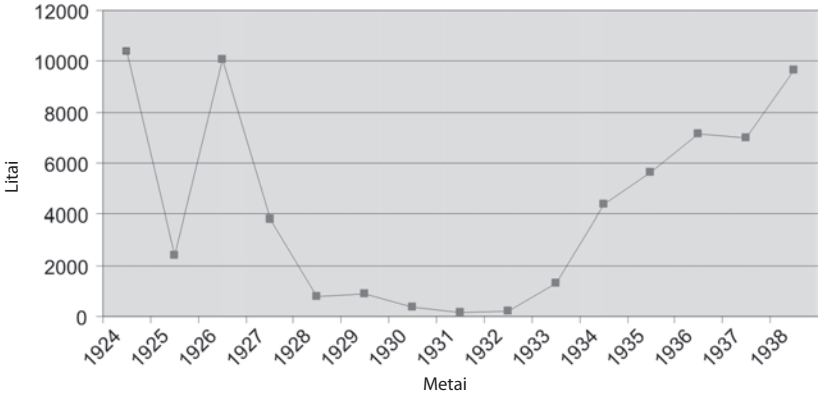
1 pav. ***Bendras Lietuvos importas 1924–1938 m.***

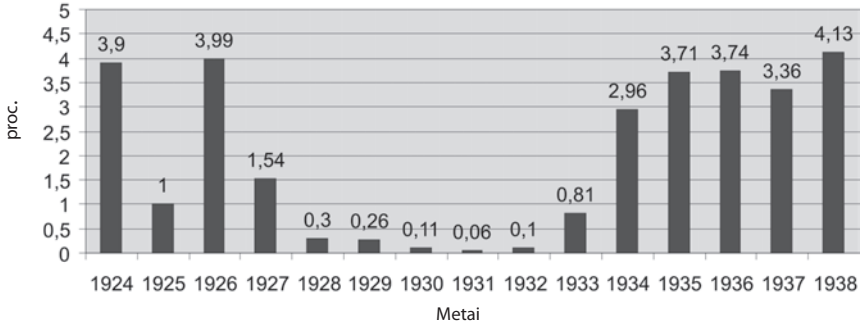
2 pav. ***Importas iš Čekoslovakijos 1924–1938 m.***

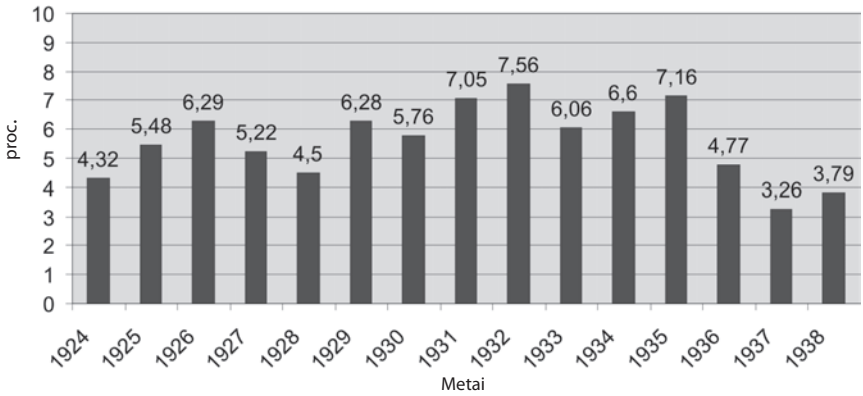
3 pav. ***Bendras Lietuvos eksportas 1924–1938 m.***

4 pav. ***Eksportas į Čekoslovakiją 1924–1938 m.***

5 pav. ***Lietuvos eksportas į Čekoslovakiją***

6 pav. ***Lietuvos importas iš Čekoslovakijos***

1 lentelė. ***Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybos apimtis 1924–1938 m.***

Metai	Lietuvos eksportas į Čekoslovakiją		Lietuvos importas iš Čekoslovakijos		Balansas
	tūkst. Lt	proc.	tūkst. Lt	proc.	tūkst. Lt
1924	10394,1	3,9	8913,8	4,32	1480,3
1925	2422,4	1	13849,1	5,48	- 11426,7
1926	10096,1	3,99	15142,2	6,29	- 5048,1
1927	3784,2	1,54	13875,0	5,22	- 10090,8
1928	766,2	0,30	13105,4	4,50	- 12339,2
1929	871,8	0,26	19256,3	6,28	- 18384,5
1930	376,9	0,11	18000,0	5,76	- 17623,1
1931	152,9	0,06	19583,8	7,05	- 19430,9
1932	187,2	0,10	12612,6	7,56	- 12434,4
1933	1291,6	0,81	8611,2	6,06	- 7319,6
1934	4364,1	2,96	9151,7	6,60	- 4787,6
1935	5646,4	3,71	9202,4	7,16	- 3556,0
1936	7125,9	3,74	7451,2	4,77	- 325,2
1937	7003,9	3,36	6936,7	3,26	67,2
1938	9634,6	4,13	8474,8	3,76	1159,8

2 lentelė. ***Gabalinio cukraus įvežimo į Lietuvą iš Čekoslovakijos ir Vokietijos 1924–1935 m. apimtis***

Metai	Įvežimas iš Čekoslovakijos		Įvežimas iš Vokietijos		Bendras Lietuvos cukraus gabalais importas	
	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst. Lt
1924	1 941,3	2 163,4	1 199,0	1 372,4	4 132,4	4 496,1
1926	3 357,8	3 267,9	394,5	368,5	4 379,9	4 254,2
1927	3 407,4	3 481,9	448,0	428,7	4 464,0	4 547,9
1928	2 850,2	2 741,1	204,8	195,6	3 817,5	3 685,8
1929	2 899,1	2 021,2	21,4	17,3	3 566,6	2 920,8
1930	2 029,6	1 328,7	236,1	145,1	2 961,9	2 047,7
1931	2 016,0	1 179,7	223,5	117,5	2 970,2	1 742,1
1932	1 416,0	645,8	46,5	19,4	1 773,2	838,7
1933	706,9	278,0	161,9	61,8	1 299,8	556,2
1934	263,7	88,7	144,6	55,5	676,6	263,9
1935	486,1	148,0	0,0	0,0	736,9	231,8

3 lentelė. ***Smulkaus cukraus įvežimo į Lietuvą iš Čekoslovakijos ir Vokietijos 1924–1935 m. apimtis***

Metai	Įvežimas iš Čekoslovakijos		Įvežimas iš Vokietijos		Bendras Lietuvos smulkaus cukraus importas	
	tonų	tūkst. Lt	tonų	tūkst. Lt	tonų	tūkst. Lt
1924	3 495,0	3 494,9	4 394,6	4 009,3	10 320,1	9 863,1
1926	7 309,3	6 000,5	3 628,1	2 564,8	17 382,5	13 520,7
1927	5 147,2	4 562,8	3 455,3	2 831,9	18 706,6	15 986,5
1928	5 443,7	4 082,7	2 189,2	1 570,7	21 130,8	15 985,3
1929	8 767,6	5 475,1	12 184,2	7 095,4	23 464,5	14 238,1
1930	2 955,7	1 542,2	22 561,2	9 659,9	28 261,9	12 484,3
1931	1 509,8	574,9	11 805,4	4 301,9	22 628,4	8 092,0
1932	3 956,4	1 089,7	1 143,8	345,7	13 509,0	3 773,4
1933	71,0	22,4	37,1	14,6	1 884,5	491,5
1934	7,4	2,3	0,0	0,0	1 665,5	535,1
1935	---	---	0,0	0,0	2 291,5	478,4

4 lentelė. ***Tekstilės įvežimas iš Čekoslovakijos į Lietuvą 1924 m. ir 1928–1929 metais***

Tekstilės rūšis	1924 m.		1928 m.		1929 m.	
	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst.lt	tonos	tūkst. Lt
Sukti medvilniniai verpalai	---	---	9,5	107,2	36,4	333,3
Nesukti medvilniniai verpalai	0,0	0,5	64,5	206,8	272,8	1 721,0
Sukti vilnoniai verpalai	---	---	2,3	40,5	9,7	223,9
Balinti ir nebalinti medvilniniai audiniai	3,5	89,6	35,5	430,5	49,2	618,2
Dažyti ir marginti medvilniniai audiniai	28,5	565,1	82,6	1 671,5	240,2	3 633,4
Vilnoniai audiniai	7,4	304,0	12,7	586,3	21,3	967,5

5 lentelė. ***Linų pakulų eksportas iš Lietuvos į Čekoslovakiją 1926–1932 metais***

Metai	Linų pakulų išvežimas į Čekoslovakiją		Bendras Lietuvos linų pakulų išvežimas	
	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst. Lt
1926	573,3	1177,6	2 700,8	5 784,3
1927	163,0	277,1	5 256,5	10 929,3
1928	36,8	72,0	3 526,4	10 108,9
1929	77,5	150,2	4 184,1	8 504,2
1930	31,1	46,5	3 979,5	6 632,1
1931	---	---	2944,9	2819,0
1932	11,4	8,5	3194,5	2380,8

6 lentelė. ***Linų eksportas iš Lietuvos į Čekoslovakiją 1926–1932 metais***

Metai	Linų išvežimas į Čekoslovakiją		Bendras Lietuvos linų išvežimas	
	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst. Lt
1926	2 903,6	8 669,3	16 682,7	50 671,5
1927	1 279,8	3 149,1	18 348,5	54 948,8
1928	136,9	389,4	9 481,6	36 223,9
1929	109,6	353,1	7 071,3	23 293,5
1930	30,4	59,0	5923,2	12697,6
1931	10,2	13,0	4624,7	6166,2
1932	32,3	35,2	5706,2	6709,3

7 lentelė. ***Linų ir linų pakulų eksportas iš Lietuvos į Čekoslovakiją 1932–1938 metais***

Metai	Linų eksportas į Čekoslovakiją		Linų pakulų eksportas į Čekoslovakiją	
	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst. Lt
1932	32,3	35,2	11,4	8,5
1933	95,5	113,9	26,4	21,1
1934	2 316,1	2 556,7	539,4	427,9
1935	1 364,9	2 143,9	686,3	632,2
1936	1 698,9	2 485,3	815,5	763,3
1937	1 608,7	2 780,1	930,3	1 041,1
1938	1 358,9	2 100,0	1 497,4	1 722,7

8 lentelė. ***Lietuvos svarbiausių maisto produktų eksportas į Čekoslovakiją ketvirtajame dešimtmetyje***

Metai	Kiaulės		Kiaulių taukai		Pjautos žąsys		Sviestas		Kiaušiniai	
	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst. Lt
1932	—	—	18,0	36,0	—	—	—	—	17,9	63
1933	1443	248,9	4,4	8,8	0,0	0,1	89,4	187,2	342,6	635,2
1934	593	66,8	—	—	0,0	0,0	249,4	442,5	190,0	316,8
1935	1189	161,2	23,2	20,2	10,1	4,8	304,2	6338,9	415,8	523,9
1936	235	33,9	223,0	309,8	5,7	8,6	45,1	92,2	349,7	413,1
1937	—	—	25,4	40,6	—	—	168,1	444,4	260,5	307,3
1938	300	41,9	—	—	—	—	554,2	1532,3	61,8	77,1

9 lentelė. ***Tekstilės svarbiausių prekių rūšių Lietuvos importas iš Čekoslovakijos ketvirtajame dešimtmetyje***

Metai	Vilnoniai verpalai ir siūlai		Medvilniniai verpalai ir siūlai		Vilnoniai audiniai		Balinti ir nebalinti medvilniniai audiniai		Dažyti ir marginti medvilniniai audiniai	
	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst. Lt	tonos	tūkst. Lt
1930	11,9	205,3	489,0	2 932,1	49,6	1 948,6	73,4	1 027,9	319,3	4 736,1
1931	21,5	320,4	718,3	3 146,2	71,2	2 868,1	49,9	662,5	254,8	3 647,7
1932	6,4	78,8	878,2	2 857,8	37,2	1 335,0	20,2	266,7	112,4	1 589,4
1933	8,5	104,2	679,9	2173,5	31,1	903,3	18,8	231,6	109,9	1645,5
1934	19,6	267,4	501,4	1459,7	27,0	647,2	21,7	245,3	140,0	1832,6
1935	1,8	19,9	23,8	80,2	7,4	173,0	7,0	71,7	37,0	464,8
1936	0,1	2,7	7,5	25,3	4,9	106,3	3,7	35,9	9,1	166,9
1937	0,5	7,0	3,2	11,3	3,5	63,3	0,4	6,3	9,5	144,3
1938	4,4	50,8	9.3	33,7	5,2	105,1	2,7	23,5	49,7	536,9

Čekoslovakijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Lietuvoje Janas Skalickis ir protokolo direktorius Stasys Girdvainis, atvykę į Lietuvos Respublikos Prezidentūrą įteikti kredencialų Lietuvos Respublikos Prezidentui Antanui Smetonai. Kaunas, 1936 m. birželio 29 d.

M. Smečechausko nuotr.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. CDM_G-138595

Čekoslovakijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Lietuvoje Janas Skalickis ir protokolo direktorius Stasys Girdvainis prie Lietuvos Respublikos Prezidentūros po kredencialų įteikimo Lietuvos Respublikos Prezidentui Antanui Smetonai. Kaunas, 1936 m. birželio 29 d.

M. Smečechausko nuotr.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. CDM_G-138590

Čekoslovakijos kioskas viename iš Kauno balių. Iš dešinės – Čekoslovakijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Lietuvoje Janas Skalickis ir ponia Skalicka. Kaunas, 1936 m. sausio 11 d.

M. Smečechausko nuotr.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. CDM_Gustainytes_fond_0008

Užsienio valstybių atstovai Pirmosios visos Lietuvos dainų šventės metu. Iš kairės trečias – Čekoslovakijos Respublikos konsulas Lietuvoje Jaroslavas Galia. Kaunas. 1924 m. rugpjūčio 23 d.

LCVA. P-23902.

Lietuvos Respublikos pasiuntinybės Prahoje personalas: Laikinasis reikalų patikėtinis Juozas Brėdikis (centre), Liubomira Urbanova (kairėje), K. Tirma (dešinėje). Čekoslovakija [1932 m.].

Fotografija „Carola" (Praha).

LCVA. P-20527.

Užsienio valstybių garbės konsulai Lietuvoje. Pirmoje eilėje iš dešinės pirmas – Čekoslovakijos konsulas Klaipėdoje Martynas Reišys [1930–1933 m.].

LCVA. 0-81156.

Grupė Lietuvos Respublikos kariškių, apdovanotų Čekoslovakijos karo ordinu „Válečny Kříž“ su Čekoslovakijos Respublikos konsulu Lietuvoje Jaroslavu Galia įteikus ordinus. Pirmoje eilėje iš kairės 2 – gen. Leonas Radus-Zenkavičius, 3 – gen. Silvestras Žukauskas, 4 – Čekoslovakijos Respublikos pasiuntinys Lietuvoje Jaroslavas Galia, 5 – plk. ltn. Balys Sližys. Antroje eilėje iš kairės: 1 – Lietuvos Respublikos URM Vakarų departamento direktorius Bronius Kazys Balutis, 2 – plk. Teodoras Daukantas, 3 – plk. Mykolas Velykis ir kiti. Kaunas. 1926 m. vasario 21 d.

Fotografija „Ekonominė karių bendrovė“.

LCVA. P-20434.

Čekoslovakijos Respublikos karininkai apdovanojami Vytauto Didžiojo ordinu. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministras plk. Balys Giedraitis įteikia Vytauto Didžiojo ordiną Čekoslovakijos brigados generolui Františekui Hrabčikui. Kaunas. 1930 m.

Fotografija „Ekonominė karių bendrovė".

LCVA. P-20441.

Grupė diplomatų ir kariškių. Sėdi iš kairės: 1 – gen. Povilas Plechavičius, 3 – Lietuvos URM atstovas diplomatas Jurgis Savickis, 5 – Čekoslovakijos Respublikos atstovas Kaune Miroslavas Niederle ir kiti. Kaunas [1930 m.].

LCVA. A15-P57.

Lietuvos kariuomenės aviacijos trijų ANBO-IV lėktuvų eskadrilės skrydis aplink Europą 1934 m. birželio 25 – liepos 19 dienomis, surengtas minint S. Dariaus ir S. Girėno skrydžio per Atlantą pirmąsias metines. Lietuvos lakūnai Čekoslovakijoje, Prahos aerodrome (priekyje iš kairės): 1 – Lietuvos karo aviacijos viršininkas, eskadrilės vadas plk. ltn. inž. Antanas Gustaitis, 2 – Lietuvos pasiuntinybės Prahoje sekretorius Vaclovas Sidzikauskas, 3 – kpt. Juozas Namikas, 4 – kpt. Jonas Liorentas, 5 – Lietuvos pasiuntinys Prahoje Jonas Aukštuolis, 6 – Čekoslovakijos generolas Bily. 1934 m. liepos 12 d.

LCVA. A74-P56.

Lietuvos kariuomenės aviacijos trijų ANBO-IV lėktuvų eskadrilės skrydis aplink Europą 1934 m. birželio 25 – liepos 19 dienomis, surengtas minint S. Dariaus ir S. Girėno skrydžio per Atlantą pirmąsias metines. Lietuvos lakūnai Prahos Senamiesčio aikštėje eina padėti vainiką prie Nežinomo kareivio kapo (centre iš kairės): Lietuvos karo aviacijos viršininkas eskadrilės vadas Antanas Gustaitis, Lietuvos pasiuntinys Prahoje Jonas Aukštuolis, Pasiuntinybės sekretorius Vaclovas Sidzikauskas. Čekoslovakija. 1934 m. liepos 12 d.

LCVA. A74-P66.

Čekoslovakijos nacionalinio teatro operos solisto V. Ziteko (bosas) sutikimas Kauno geležinkelio stotyje 1938 m. balandžio 27 d. Stovi iš kairės: 3-čias I. Nauragis, 4-ta A. Staškevičiūtė, 5-tas J. Mažeika, 6-tas svečias V. Zitekas, 7-ta A. Dambrauskaitė, 8-tas V. Puškorius, 9-as A. Kučingis.

Miko ir Kipro Petrauskų lietuvių muzikos muziejus

Delegacija Karo muziejuje Kaune. Sėdi iš kairės: Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos ir „Eltos“ darbuotoja Magdalena Avietėnaitė, Čekoslovakijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Lietuvoje Janas Skalickis, Karo muziejaus direktorius Vladas Nagevičius, ponia Skalicka, ponia Turauskienė, nežinomas asmuo. Kaunas, XX a. 4 deš.

M. Smečechausko nuotr.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. CDM_G-138604

Evangelikų kunigas, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Evangelikų reformatų fakulteto dėstytojas doc. dr. Michalas Lučanskis (portretas). Kaunas [1929–1931 m.].

LCVA. P-15595.

Evangelikų kunigas, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Evangelikų reformatų fakulteto dėstytojas doc. dr. Janas Beblavis (portretas). Kaunas [1930 m.].

LCVA. P-15597.

B. Smetanos „Parduotoji nuotaka“ Kaune. Maženkos vaidmens atlikėja A. Dambrauskaitė.

Miko ir Kipro Petrauskų lietuvių muzikos muziejus

A. Kučingis (dešinėje) su V. Marijošiumi (kairėje) Prahoje 1937 m.

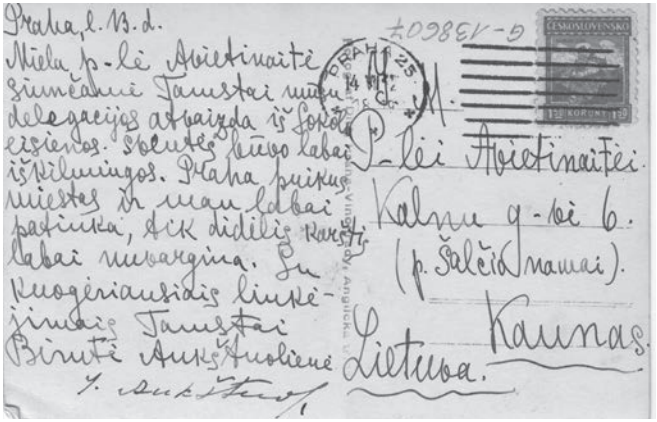
Miko ir Kipro Petrauskų lietuvių muzikos muziejus

V. Jonuškaitės-Zaunienės gastrolės Prahoje 1937 m. vasario mėn. Stavovské divadlo afiša. Lietuvos literatūros ir meno archyvas.

F.101, ap.1, b.144, l.41

Birutės Aukštuolienės atvirlaiškis Magdalenai Avietėnaitei. 1932 m. liepos 14 d.

Averse: Lietuvių delegacija eisenoje Prahoje.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. CDM_G-138607

Dalia Bukelevičiūtė
LIETUVOS IR ČEKOSLOVAKIJOS
DVIŠALIŲ SANTYKIŲ DINAMIKA
1918–1939 metais
Monografija

Viršelio dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Kalbos redaktorė *Danutė Petrauskienė*

Tiražas 630 egz.
Išleido VšĮ Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 1, LT-01122 Vilnius

Spausdino Standartų spaustuvė
Dariaus ir Girėno g. g. 39, LT-02189 Vilnius

